

● અનુક્રમણિકા ●

ક્રમ	વર્ષ	અંક	વિષય	પે.નં.
૧.	૩	૪	દર્શનની ષડ્વિધ કલા - સાત્ત્વિક દર્શન	૧
૨.	૩	૫	દર્શનની ષડ્વિધ કલા - અનુકૂળતા દર્શન	૧૪
૩.	૩	૬	દર્શનની ષડ્વિધ કલા - સ્વદોષ દર્શન	૨૭

● શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ઓળખાણ ●

૪.	૪	૫	શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ઓળખાણ	૪૨
૫.	૪	૭	શ્રી અરિહંત પરમાત્માની પરમાત્માનું સ્વરૂપ	૪૮
૬.	૪	૧૧	શ્રી અરિહંત પરમાત્માની લોકોત્તમાદિ	૫૬
૭.	૪	૧૮	શ્રી અરિહંત પરમાત્માની નિષેધ મુખે સ્વરૂપ	૫૭
૮.	૪	૧૯	શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ગીતાનો પ્રસંગ	૬૩
૯.	૪	૨૦	શ્રી અરિહંત પરમાત્માની તીર્થંકર પરમાત્માનું જીવન	૬૫
૧૦.	૪	૨૧	શ્રી અરિહંત પરમાત્માની શ્રમણ અવસ્થા	૭૨
૧૧.	૪	૨૩	શ્રી અરિહંત પરમાત્માની પરમાત્માના ગુણો	૭૮
૧૨.	૪	૨૪	શ્રી અરિહંત પરમાત્માની સાચી મોટાઈ કઈ ?	૮૧
૧૩.	૪	૨૫	શ્રી અરિહંત પરમાત્માની પરમાત્માનો ઉપકાર	૮૮
૧૪.	૪	૨૭	શ્રી અરિહંત પરમાત્માની પ્રભુએ શું શું આપ્યું ?	૧૦૨
૧૫.	૪	૨૮	શ્રી અરિહંત પરમાત્માની પંચકારણવાદ	૧૦૭
૧૬.	૪	૨૯	શ્રી અરિહંત પરમાત્માની આત્મઉત્કાંતિકમ	૧૧૩
૧૭.	૪	૩૦	શ્રી અરિહંત પરમાત્માની વિરતિવાદ	૧૧૫
૧૮.	૪	૩૧	શ્રી અરિહંત પરમાત્માની સપ્તનય	૧૧૮
૧૯.	૪	૩૨	શ્રી અરિહંત પરમાત્માની પંચપરમેષ્ઠી અરિહંત સિદ્ધ	૧૨૩
૨૦.	૪	૩૪	શ્રી અરિહંત પરમાત્માની પંચપરમેષ્ઠી આચાર્યાદિ	૧૨૫
૨૧.	૪	૩૫	શ્રી અરિહંત પરમાત્માની વિશિષ્ટ સમ્યગ્દર્શન યોગ	૧૨૭
૨૨.	૪	૩૬	શ્રી અરિહંત પરમાત્માની શુદ્ધિયોગ	૧૩૩
૨૩.	૪	૩૭	શ્રી અરિહંત પરમાત્માની સફળ ધ્યાનમાર્ગ	૧૩૭
૨૪.	૪	૩૮	શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ભક્તિયોગ	૧૩૯

● જૈન શાસનમાં ભાગવતી દીક્ષાનું સ્થાન ●

૨૫.	૪	૯	જૈન શાસનમાં ભાગવતી દીક્ષાનું સ્થાન	૧૪૨
૨૬.	૪	૧૦	બાળ સંન્યાસ દીક્ષા પ્રતિબંધ વિ.વિરોધ સમિતિ	૧૫૬
૨૭.	૪	૧૧	વિધાનસભામાં 'બાલ-સંન્યાસ પ્રતિબંધક બીલ'	
			રજૂ કરતાં શ્રી પટવારીએ કરેલા આક્ષેપોનો પ્રતિકાર	૧૬૩

(G)

ક્રમ	વર્ષ	અંક	વિષય	પે.નં.
૨૮.	૪	૧૧	સ્થાનકવાસી કોન્ફરન્સના મંત્રી શ્રી ખીમચંદ મગનલાલ વોરાનું નિવેદન	૧૭૪
૨૯.	૪	૧૨	સંન્યાસ દીક્ષા જેવી પવિત્ર ધાર્મિક બાબતમાં હસ્તક્ષેપ કરતો શ્રી પટવારીનો કાયદા ખરડો	૧૭૬
૩૦.	૪	૧૩	દીક્ષાનો પ્રશ્ન સામાજિક નહિ કિન્તુ શુદ્ધ ધાર્મિક જ છે.	૧૮૮
૩૧.	૪	૧૨	અમદાવાદમાં ભરાયેલી જૈનોની જાહેર સભાએ પસાર કરેલ ઠરાવ	૧૯૨
૩૨.	૪	૧૪	બાળ સં.દીક્ષા પ્ર. બીલના ટેકેદારોનો પોકળ પ્રચાર	૨૦૦
૩૩.	૪	૧૫	પ્રધાનમંત્રી શ્રી મોરારજીભાઈ દેસાઈએ કરેલું ઐતિહાસિક ભાષણ	૨૦૩
૩૪.	૪	૧૬	બાળ સંન્યાસ દીક્ષા પ્રતિબંધક બીલ એટલે ત્યાગના આદર્શ અને ધર્મનો મૃત્યુઘંટ !	૨૨૦
૩૫.	૪	૧૭	છવ્વીસ સ્ત્રીસંસ્થાઓના આશ્રયે મળેલી બહેનોની જાહેર સભા	૨૨૭

● સંસ્કૃતિના સંરક્ષણ ●

૩૬.	૫	૧૯	સંસ્કૃતિના સંરક્ષણ ભાગ-૧	૨૩૦
૩૭.	૫	૨૦	સંસ્કૃતિના સંરક્ષણ	૨૪૩
૩૮.	૫	૨૧	સંસ્કૃતિના સંરક્ષણ ભાગ-૨	૨૫૪
૩૯.	૫	૨૨	સંસ્કૃતિના સંરક્ષણ ભાગ-૨ - અંગારક દૃષ્ટાંત	૨૫૭

● ગૃહસ્થધર્મ કેમ દીપે ? ●

૪૦.	૭	૩૦	ગૃહસ્થધર્મ કેમ દીપે ?	૨૬૧
૪૧.	૭	૩૧	ગૃહસ્થધર્મ કેમ દીપે ? - ૯૮ પુત્રોને ભવ્ય ઉપદેશ	૨૭૧
૪૨.	૭	૩૨	ગૃહસ્થધર્મ કેમ દીપે ? - ૯૮ પુત્રોને ભવ્ય ઉપદેશ	૨૮૨

● ચંડકોશિયાનું દૃષ્ટાંત ●

૪૩.	૭	૩૩	ચંડકોશિયાનું દૃષ્ટાંત	૨૯૫
૪૪.	૭	૩૪	ચંડકોશિયાનું દૃષ્ટાંત	૩૦૧

● અંગર્ષિ અને રુદ્રકનું કથાનક ●

૪૫.	૩	૭	અંગર્ષિ અને રુદ્રકનું કથાનક	૩૦૮
૪૬.	૩	૧૧	અંગર્ષિ અને રુદ્રકનું કથાનક	૩૧૧

(H)

દર્શનની ષડ્વિધ કલા

દર્શન એટલે શું ? દર્શનની ક્રિયા કરી જાણો :- જગતના મહાન તત્ત્વજ્ઞાનીઓ પ્રાણી માત્રમાં માનવ અવતારને વિશેષ કિંમતવાળો કેમ ગણે છે ? કહો, એટલા માટે કે માનવ જીવનમાં દર્શન કરવાની સુંદર કલા આત્મામાં કેળવી શકાય છે; અને દર્શનની કલા જો આવડી તો પછી અનંત સુખમય મુક્તિની મહાન સિદ્ધિની વાત જીવને માટે કાંઈ કઠીન નથી; તેમજ વર્તમાન જીવનમાં પણ દર્શનની કલાનો દિવ્ય પ્રભાવ અનુભવી શકાય છે. આજે દર્શનની કલાનો વિચાર કરવાનો છે. ત્યારે પહેલાં જાણવું જોઈએ કે દર્શન એટલે શું ? દર્શનનો સામાન્ય અર્થ “જોવું” એવો થાય, પણ અહીં વસ્તુને કેવા રૂપે જોઈએ છીએ તે વિચારવાનું છે. એમાંય કળાયુક્ત દર્શન એનું નામ કે જે જોવાનું બીજા જીવોના કરતાં વિશેષતાવાળું હોય. એમ તો જગતમાં ઘણાય જીવો જોવાની ક્રિયા કરે છે. એકેન્દ્રિયથી માંડીને ત્રીન્દ્રિય સુધીના જીવોને જોવાની શક્તિ યજ્ઞ દ્વારા નથી, પણ બીજા ઈન્દ્રિયો દ્વારા પારખવાની શક્તિ છે. તો તેનું પણ પારખવાનું કાર્ય ચાલુ છે. એથી આગળ ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય જીવોને યજ્ઞ પણ મલે છે. તો યજ્ઞ દ્વારા જોવાનું કાર્ય ચાલુ છે. આવી ઈન્દ્રિયોથી સામાન્ય દર્શન કરવાની શક્તિ ધરાવનારા જીવો અસંખ્ય છે. પણ એવી રીતે વસ્તુને કે પ્રસંગને જોવો, એમાં કોઈ આત્મિક જ્યોતિ, સ્ફૂર્તિ કે સદ્ વીર્યોલ્લાસનો લાભ નથી. આપણે જોવાની એવી ક્રિયા કરવી છે કે જેમાંથી આત્મિક લાભનો રોકડો નફો મળે. આવું જોયું તે જોઈ જાણ્યું ગણાય ! માણસને ખાવા બેસાડવો, પણ એણે એવું ખાધું કે ઉઠવા બરાબર ઊલટી કરી, તો એ કદાચ ખાધું કહેવાય, પણ ખાઈ જાણ્યું ન કહેવાય. મોટા સારા શુકન જોયા ને પછી બજારમાં ગયો. પણ વેપારમાં સોદા એવા કર્યા કે ત્યાં કમાવવાની વાત તો દૂર, પરંતુ ઉપરથી ગાઠોના ગુમાવ્યા. તો એણે સોદો કર્યો તો કહેવાય, પણ કરી જાણ્યો નહિ કહેવાય. આવી અનેકાનેક ક્રિયાઓ છે કે જે કરી માત્રથી કરી ન કહેવાય, પણ એનું શુભ સુંદર ફલ આવે તો કહેવાય કે કરી જાણી.

અણઘડ વસ્તુદર્શન અને માનસિક કલ્પનાના યોગેજ દુઃખનો વધારો :- જાવું

છે દિલ્હી, ને ચાલ્યો પંદર માઈલ દક્ષિણ તરફ ! તો દિલ્હી ઊલટું દૂર પડી ગયું. ત્યારે જુઓ કે જીવ અનંતકાળથી દર્શન કરતો કરતો આવ્યો; પણ પૂછો કે દર્શનના ફળ રૂપે આત્મજ્ઞાન વધ્યું ? આત્મબળ વધ્યું ? આત્મ-સમૃદ્ધિ નિકટ થઈ ? વધુ પ્રગટ થઈ ? દર્શન કરતાં જ દિવ્ય સુખાનુભવ થાય છે ? દર્શન એવું કરવું છે, તો જ એ કરી જાણ્યું કહેવાય. જગતના જીવો કરતાં વિવેકી મનુષ્યની બલિહારી હોય તો આ છે કે જગતના જીવો દર્શન તો કરે છે. પણ એ ઊલટા દર્શનમાંથી આત્મ-સમૃદ્ધિની નિકટતા કરવાની, પ્રગટતા સાધવાની કે દિવ્ય સુખાનુભવ યાખવાની વાત તો દૂર, પણ કહો કે વિવિધ ઊંધા દર્શનથી જ દુઃખ ચિંતાની હોળી સર્જે છે. આત્માને વધુ પરાધીન અને અપવિત્ર બનાવે છે. દર્શનની શક્તિ એને તારક બની કે મારક ? શ્રી સર્વજ્ઞ ભગવાને સમ્યગ્દર્શન શિખવાડીને કલાયુક્ત દર્શનની જે શક્તિ આપી, તે નહિ પામેલા અભાગીયા જીવો આમ તો જડ કરતાં સામાન્ય દર્શન કરવાનો એક મહાન શક્તિ પામેલા છતાં, ખોટા દર્શનના યોગે જ દુષ્ટ કર્મની ભારે પરતંત્રતા વહોરીને નિર્બળ બની દુન્યવી પદાર્થો, ઈન્દ્રિયો, મન, કાયા, વગેરે વગેરે અનેકના ગુલામ બને છે. કહો ને, તેમજ આજે અનેક દુઃખો અણઘડ-બિનઆવડતવાળા વસ્તુ-દર્શન અને માનસિક કલ્પનાના યોગે જ વધારી રહ્યા છો, એવું નથી લાગતું ? કોઈ પણ પદાર્થ કે પ્રસંગને સંકુચિત, વિપરીત કે મૂઠ દૃષ્ટિએ લેવાથી મહાકલેશ-મહાદુઃખ ખડાં થાય છે. પણ ધ્યાનમાં રાખજો કે વસ્તુ-દર્શન કરાવનાર જે ઈન્દ્રિયો અને મન મલ્યા છે, એ દ્વારા વસ્તુનું દર્શન કલાભર્યું યોગ્ય રીતે કરતાં ન આવડ્યું તો તે દર્શન મોઢું બની જવાનું ! અહીંય કલેશ અને ચિંતા, તથા દ્વેષ અને દીનતા આપનારું બનવાનું ! પછી ત્યાં એ વખતે એમ મહાભયંકરતા સર્જનારું બનવાનું ! પછી ત્યાં એ વખતે એમ લાગે કે ‘અદર્શની બન્યા હોત તો સારું કે આટલી નુકશાનીમાં તો ન ઉતરત !’ આંધળો સમજુ હોય તો એને થાય કે ‘અરે ! આંખ્યો નથી, શું કરું ? આંખ હોત તો દેવગુરુના દર્શન અને જીવજતના કરત.’ પણ આ તો દેખતો બનીને જ આંખથી એવા દુરાચાર ખેલ્યા, એવા રાગ-દ્વેષ-મોહ પોષ્યા, કે એથી નરકાદિના દુઃખ સર્જ્યા !

દેખતો છતો ઊંધો ! તેથી ઊંધા દર્શને જ પાયમાલ :- સપાટ ભૂમિ હોય, પણ જુએ કે ખાડા છે, માટે ચાલ્યો બીજા માર્ગે; અને ખાડાવાળી ભૂમિને દેખે કે ‘આ સારી સપાટ ભૂમિ, ચાલો અહીં એમ કરી એ માર્ગે ચાલે. શું એ ? દેખાતો છે છતાં ઊંધો ! પાછો જાતને દેખતો માને છે તેથી બીજાની સહાય લે નહિ; તેથી ખાડામાં પડે કે બીજું કાંઈ થાય ? દર્શન દ્વારા વસ્તુને જોઈ ખરી પણ જોઈ જાણી નહિ, વસ્તુનું દર્શન કર્યું ખરું પણ એવું મૂર્ખાઈભર્યું ઊંધું દર્શન કર્યું કે જીવ એના

પરિણામે જ ઉન્માદથી રંગાઈ એવા અ-કાર્યોના ઉધમાતમાં ચઢ્યો, કે એના પરિણામે મનુષ્યપણાથી દેશવટો પામી નરક નિગોદની કેદમાં પૂરાયો. તંદુલીયો મચ્છ દુષ્ટ દર્શન ન કરત તો એના પર નરકમાં પરમાધામી વગેરેની કૂરતા વરસત ખરી ? પણ જોવાની આવડત મલી ને ? છે તો પાણીના પોરા જેવડો, પણ જોતાં આવડે છે. શું ? જેની આંખની પાંપણ પર પોતે રહ્યો છે, તે વિશાલ અખંડ જીવતા બહાર નીકળતા અનેક માછલાંને જોતાં આવડે છે ! “અરે ! આટલા બધા પેઠા, પણ આ મૂર્ખ એદી છે ! એણે ખાધાં નહિ ! એના સ્થાને હું હોઉં તો એક ન છોડું. બધાં ખાઈ જાઉં.” આ દર્શન કરતાં આવડે છે, એટલે ક્ષણે ક્ષણે નરકની કારમી પીડાઓ પોતાના આત્મા માટે રજીસ્ટર્ડ કરાવે છે ! એ દર્શન સઘળું મિથ્યાદર્શન છે. સ્વાત્મઘાતક દર્શન છે.’

સુદર્શન-કુદર્શનનું માપ શાના પર ? :- જે દર્શનની પાછળ મહાન આબાદી મળે, આંતરશક્તિઓ ભરપૂર ખીલે, આત્મા પરની અનંતાનંત કર્મ બેડીઓ ફડોફડ તૂટવા માંડે તે દર્શનનું નામ સમ્યગ્દર્શન. તેજ સુદર્શન, તારક દર્શન ! અનંતકાળથી જીવ રખડતો રખડતો પૃથ્વીકાય, અપકાય વગેરે કે નરક નિગોદના મહા નીચા સ્થાનેથી માનવભવ જેવા મહા ઊંચા સ્થાને આવેલાને પણ પાછી જૂની પુરાણી દુઃખમય સ્થિતિને ભેટાવનારું દર્શન મિથ્યાદર્શન છે. તે દર્શન શ્રાપરૂપ છે. જોવાની લબ્ધિ છે, વિચારવાની શક્તિ છે, ઈન્દ્રિયોને વિષયો સાથે જોડવાની તાકાત છે. તો તે દ્વારા જે દર્શન થાય છે, તે દર્શન સુદર્શન કે કુદર્શન, તે માપ શાના પર નીકળે ? આત્માના ઓજસ, તેજ અને સત્ત્વ ખીલે છે કે નહિ ? આત્મિક શક્તિ, પુરુષાર્થ અને સ્વાધીનતા વધે છે કે નહિ ? દુર્ગુણનાં શોષણ અને પાપના ઘટાડા થાય છે કે નહિ તેના પર; ભવિષ્યના અનંતાનંત કાળનાં આશ્વાસન વધે છે કે નહિ, તેના પર. સાચો આસ્તિક આત્મા એ બહુ જોશે. જુઓ વાલી રાજાના જીવનમાં આ સુદર્શન દેખાય છે; કેમકે એનામાં ઓજસ-તેજ-સત્ત્વ છે, દુર્ગુણના શોષણ અને પાપના કાપ છે.

વાલી રાજાનું સુદર્શન :- વાલી રાજાની સામે રાવણ લડાઈ કરવા ચઢી આવે છે. શું બગાડ્યું છે ભાઈ ! વાલીએ ? કાંઈ નહિ; પણ રાવણ આજ્ઞા મનાવવા માગે છે, અને એ ના કહે છે, એટલે લડાઈ ! કેવી રાવણની ઝારશાહી ? પણ બિચારાને આના પુણ્યની ક્યાં ખબર છે ? દોડતાં પહેલાં સ્વપરના પુણ્ય તપાસો. વાલીને લડવું તો નહોતું પણ રાવણને નમતુંય નથી જોખવું. તેથી રાવણ ગમે તેવા હજારો વિદ્યાધરો રાજાઓનો સમ્રાટ રાજા છતાં, જ્યારે એ વાલીની સામે યુદ્ધભૂમિ પર ઉતરી આવે છે ત્યારે જરાય ગભરાયા વિના વાલી યુદ્ધ માટે સામે આવે છે.

બળવાન છે એ. આમ છતાં સુદર્શનવાળા એ દર્શન શું કરે છે તે જુઓ. યુદ્ધભૂમિ પર વિશાળ લશ્કર જોતાં એમ વિચારે છે કે “અહો ! આ લડાઈ આમાંના કેટલાય સેંકડો હજારો નિર્દોષ હાથી, ઘોડા અને મનુષ્યોનો સંહાર કરશે ! ત્યારે શું ફોગટ એના ઘોર પાપથી રંગાવાનું આ જીવન ?” આમાં શું દર્શન કર્યું ? સામાનું લશ્કર ભયકારક છે એવું દર્શન નહિ, કે ‘ઓય ! આટલું મોટું લશ્કર ? એ શું કરશે મને ?’ આવું નહિ. તેમજ પોતાના લશ્કરમાં એ દર્શન નહિ કે ‘વાહ ! કેવું સામાનો કચ્ચરઘાણ કાઢે એવું આ મારું લશ્કર છે !’ અથવા ‘અરેરે કેવું મુડદાલ મારું લશ્કર ! બીજાનો ખોડો કાઢી નાખવાને બદલે જાતે કપાઈ મરે એવું કેવું માલ વિનાનું મારું લશ્કર !’ ત્યારે એમ પણ નહિ કે ‘એમાં શું ? સંસારમાં બધું જ કરવું જોઈએ ને ?’ આ કુદર્શનો છે. આ તામસી દર્શનો છે. આવા દર્શન નહિ કરતાં બંને લશ્કરમાં એ જોયું કે ‘અહો ! આ બિચારા નિર્દોષ જીવો અમારા સ્વાર્થની અંધતામાં કપાઈ જશે ! એનો સંહાર ઘોર પાપ લાવનાર થશે ! માટે લાવ એને અટકાવું.’ શું જોયું આમાં ? ‘લશ્કર દયાપાત્ર છે. એનો સંહાર પાપજનક છે,’ એ જોયું.

તેથી રાવણને કહી દીધું કે ‘જો ઝગડો આપણે વ્યક્તિગત છે.’ અહીં ખૂબી એ કે પોતાને ઝગડો હતો નહિ. રાવણને સત્તાધીશતા આજ્ઞાકારિતા જોઈતી હતી. તેથી ઝગડવા આવ્યો હતો છતાં આ ઉદારતાથી કહે છે કે “ઝગડો આપણા બે વચ્ચે છે. તો ઝગડાવાળા આપણે અસલ તો શ્રાવક છીએ. તો વિચાર કે આપણું આ લશ્કરે શું બગાડ્યું છે, તે આપણી સ્વાર્થાધિતામાં એનો મરો થવો જોઈએ ? માટે એને બાજુએ રાખી માત્ર આપણે બંને જ સામસામા લડી લઈએ.” રાવણથી આમાં ના કેમ કહેવાય ? જો કે મનમાં તો કદાચ પહેલાં એમ આવ્યું હશે કે ‘મારી આજ્ઞામાં આ બધા વિદ્યાધર રાજાઓ છે, એની સામે વાલીનું શું ચાલવાનું હતું ?’ પોતાના સામંતોના લશ્કર સહિત પોતાના લશ્કરમાં મહાન વિજયકારિતા એ જોઈ રહ્યો છે. વિજયકારિતા એટલે ? શત્રુસંહાર-કારિતા જુએ છે એ. કેવું દર્શન આ ? તામસી કુદર્શન. લશ્કર એનું એ; પણ જોવાજોવામાં ફરક. વાલી એજ લશ્કરમાં દયાપાત્રતા જુએ છે. સંહારથી પાપદાયિતા દેખે છે. હવે અહીં રાવણ એકલો લડવા કબૂલ થાય છે. અહીં પણ ખુબી. રાવણ પોતાનામાં અખૂટ બળવતા દેખે છે. એટલે ગર્વિષ્ટતા દાખવે છે. વાલી પોતાનામાં શ્રાવકપણું જુએ છે; તેથી બને ત્યાંસુધી પાપની ઓછાશ કરવાનું વિચારે છે ! સામાને પણ એ સલાહ આપે છે. બંનેની સામસામે લડાઈ થઈ પણ તેમાંય શરૂઆત વાલીની નહિ ! કેમ વારું ? હજી રાવણને નિરપરાધી દેખે છે, તેથી નિરપરાધી ત્રસ જીવને શ્રાવકથી મરાય શી

રીતે ? કેવું સુદર્શન ! માટે પહેલો શસ્ત્રપ્રયોગ રાવણને કરવા દે છે. પોતે રાવણના આજ્ઞાધીન નહિ બનવાનો અને તેથી જ લડાઈ લડવાનો સ્વાર્થ ખરો, પણ અધિક પાપમાં ડૂબવાની વાત નહિ. સંસારી જીવનનું દર્શન આવું કરવાનું કે એમાં પાપની અલ્પતા કરવાની, પણ અધિકતા કરવાની નહિ. રાવણના શસ્ત્રપાત વાલી નિષ્ફળ કરે છે. તેથી રાવણને મોટા સામંત રાજાઓ અને લશ્કરની નજરમાં પોતાનું હલકું દેખાય છે, ને ક્રોધ વધે છે. પોતાનું ચાલતું નથી એવા યુદ્ધમાંય સુદર્શન કરવાનું એને મોંઘું છે. તેથી પાછો વળી જવાને બદલે એને વાલી પર વધુ નફરત છૂટે છે, તેથી જ ગુસ્સે ભરાઈ મહાશસ્ત્ર ચંદ્રલાસખડ્ગ લઈ મારવા દોડે છે. વાલી નીડર અને બળવાન છે. તેથી જરાય ચસકયા-કંપ્યા વિના પોતાના એક હાથે ખડ્ગવાળો હાથ અને બીજા હાથે આખું રાવણનું શરીર પકડી લઈ એને અધર ઊંચકી પોતાની બગલમાં પકડી લે છે. ત્યાં હવે રાવણથી ચસકાય એવું નથી ! પછી એને એમજ ઊંચકી જંબુદ્વીપને રોન મારી આવી પાછો યુદ્ધભૂમિ પર ખડો કરી દે છે ! કહે છે એને, “જો રાવણ જે તારા બળ અને ચંદ્રલાસાદિ શસ્ત્રની પુણ્યાઈ ઉપર વિશ્વાસ રાખી તેં ધમંડ અને યુદ્ધ કર્યું. એણે જ તારી કેવી ઠગાઈ કરી ?” શું કર્યું આ ? રાવણને એના બળ-શસ્ત્રાદિમાં ધમંડ અને યુદ્ધ કર્યું, એણે જ તારી કેવી ઠગાઈ કરી ? શું કર્યું આ ? રાવણને એના બળ-શસ્ત્રાદિમાં ધમંડકારિતા, અને યુદ્ધ-યોગ્યતાનું મિથ્યાદર્શન સમજાવી, વિશ્વાસની પોકળતા બતાવી, તેમજ સાચા દર્શન તરીકે એ સામગ્રી ઠગાઈકારિણી છે એવું દર્શન કરાવાયું.

જીતેલા વાલીનું સુદર્શન :- હવે અહીં મહાન સમ્યગ્દર્શન જુઓ, રાવણ તો શરમાઈ જ ગયો. સમજે છે કે બગલમાં દબાવીને વાલી પોતાને મારી શક્ત; પણ જીવતદાન આપ્યું, એ વાલીની મહાન ઉદારતા છે, સજ્જનતા છે. તેથી હાથ જોડી રાવણ ક્ષમા માગે છે, અને ગુણગાન કરે છે. પરંતુ વાલી વિચારે છે કે “જગતના જે બળ અને સંપત્તિ, બંનેએ રાવણને ભૂલાવામાં નાખી દીધો. એ મને શું ન કરે ? તેમજ એવી ભાન ભૂલાવનારી સંપત્તિને વળગીને શું બેસી રહેવું, તું ? અને શું જીવન બરબાદ કરવું ? ભગવાન જિનેશ્વર દેવની આજ્ઞા આરાધવામાં કાં ન લાગી જાઉં ?” એમ કરી રાવણની હારના પ્રસંગમાં પોતે સંસારની અસારતાના દર્શન કરી વિરાગમાં વધ્યા ! રાજપાટ નાના ભાઈને સોંપી ચારિત્ર લેવા નીકળ્યા. કેવા મહાન સાત્ત્વિક નરવીર ! કેવા મહાન સુદર્શનકારી દ્રષ્ટા ! ધન્ય અવતાર એમનો ! દર્શનનો વિવેક એમનો ગજબ ! નાના ભાઈ સુગ્રીવને તો કહી દીધું કે તારે રાવણની આજ્ઞામાં રહેવાનું. કેમકે એ જોયું કે એ કાંઈ પોતાના જેવો સમર્થ નથી. તેથી એકલો રહી કોક દિ’ ફેંદાઈ જાય અને જીવન કલેશમાં પડે, એના

કરતાં રાવણની આજ્ઞા નીચે રહે એમાં અનર્થ નહિ. બળ-સંપત્તિના માપ કાઢી એની બળાબળતાનું દર્શન કરતાં આવડવું જોઈએ; એય સુદર્શન. રાવણ એ ભૂલ્યો હતો. વાલીની અખૂટ બળ સામે પોતાનું ચંદ્રલાસખડ્ગ બળ વિનાનું છે તેવું જોઈ ન શક્યો. જે પુણ્યાઈ વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય નથી, તેમાં રાવણે વિશ્વસનીયતા જોઈ, તો પસ્તાવાનો અવસર આવ્યો. ત્યારે વાલીએ પુણ્યાઈના એ ઉપયોગ તરછોડ્યા. માનવ જીવનમાં જિનાજ્ઞા-પાલન અને આત્મ-સંશોધનની કર્તવ્યતાના મહાન દર્શન કર્યા.

આપણી વાત શી ચાલતી હતી ? આત્માના ઓજસ, સત્ત્વ, તેજ, સ્વાધીનતા, દુર્ગુણશોષણ-પાપત્યાગના ભવ્ય પુરુષાર્થ વગેરે ઉપરથી મપાય કે આપણાં દર્શન સુદર્શન છે. આના ઉપર ધર્મત્ત્માએ ભવિષ્યના અનંત કાળનાં આશ્વાસન મેળવેલા હોય છે. તેથી હવે નિઃસત્ત્વ રોદણાં એને કરવાની જરૂર નથી. આ સુદર્શનમાં એને પરમાત્માની મહાન ઓથ મલી ગઈ છે.

પરમાત્મા એટલે તો અનંત આનંદ અને અનંત પ્રકાશના પુંજ. એનાં ચરણે દુઃખ અને અંધકાર શાનો ? પરમાત્મા એટલે આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમાંજ રમણ કરનારા. એમની નિશ્રામાં એ રમણતાના કોડ હોય ને ? પરમાત્મા એટલે એ કે જેમને જીવવા માટે બહારના પ્રાણની-પોષણની જરૂર નથી. જેમને જન્મ નથી, દેહ નથી, રોગ નથી, ભૂખ નથી, જરા નથી; એનું નામ પરમાત્મા ! આવા પરમાત્માના ચરણનું શરણ એટલે પરમાત્માના એક અંશનું પણ શરણ લેનારનું દર્શન કેવું સુદર્શન હોય ? શરણું એવી રીતે લઈએ કે પરમાત્મા જ્યારે સ્વ સ્વરૂપમાં સંપૂર્ણ પણે રમણ કરનાર છે, તો હું આત્માના એ સ્વસ્વરૂપના અંશમાં તો રમું. શું સ્વરૂપ છે ? સર્વથા વીતરાગતાનું ! અનંતજ્ઞાનનું ! શુદ્ધ દ્રષ્ટાપણાનું ! અક્ષય-સ્થિતિનું ! અવ્યાબાધ અસંયોગિક સુખનું ! આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ કેવું ? આવું, અનાદિની સંજ્ઞાઓથી સર્વથા રહિત ! અનેક વિકારો, આતુરતાઓ અને કર્મની પરતંત્રતાઓથી વિનિર્મુક્ત !

એવા સ્વરૂપના અંશમાં રમણતા એટલે ?

કદાચ વીતરાગતા નહિ, પણ વૈરાગ્યમાં રમણતા. આહારાદિ સંજ્ઞાઓ સર્વાંશે ત્યાગ યદિ નહિ, તો પણ તેના પર થોડો ઘણો કાપ કહો, છે ને અંશમાં રમણતા ? વિરાગ-ત્યાગમાં મગ્નતા ખરી ? ભલે અનંતજ્ઞાન નહિ પણ એના અનંતમાં ભાગના શ્રુતજ્ઞાનનો ખજાનો ખરો ? દ્રષ્ટાપણું સર્વાંશે શુદ્ધ અને કાયમી નહિ સહિ, તોય અલ્પાંશે અને વારે વારે શુદ્ધ દ્રષ્ટાપણું ખરું ? આવી જે અંશેય રમણતાની સ્થિતિ તેને પણ જે આત્મા પોતાના આત્મામાં કેળવે છે, તે શું

કરે છે ? ભવિષ્યના અનંત કાળનાં આશ્વાસન લે છે, કે હવે મને પરમાત્માનું મહાન આલંબન મલ્યું છે, મને એમનું મહા સમર્થ ધ્યાન રહે છે, પરમાત્મામાં હું મલી જવાના રસ્તે છું, તો હવે ચિંતા કે મૂંઝવણ શી રાખવાની ? સત્પુરુષાર્થી બની એક વસ્તુનો કેડો પકડ્યો, કે એની પ્રાપ્તિ થયા વિના રહે નહિ. એટલે માનવિજય મહારાજે પરમાત્મા શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનની સ્તુતિ કરતાં કહ્યું.

“તું વીતરાગપણું દાખવી, ભોળા જનને ભૂલાવે;
મેં જાણીને કીધી પ્રતિજ્ઞા, તેહથી કહો કોણ ડોલાવે.”

પ્રભુ, શા સારું ‘હું વીતરાગ છું.’ એમ કહી ભોળા માણસને ભૂલ ભૂલામણીમાં નાખો છો ? તમારી પાસેથી જ બધી આત્મસમૃદ્ધિ મારે લેવાની છે. ‘વીતરાગ કશું આપવાનું ચાહે નહિ, ભક્ત ઉપર રાગ કરે નહિ, માટે તું ફોગટ પાછળ લાગ્યો છે,’ એમ બતાવી ભુલાવામાં નાખો છો. વીતરાગ એવા અમારે તો ભક્ત કે શત્રુ બન્ને સરખા. શત્રુનું બગાડીએ જ નહિ, ભક્તને કશું આપીએ નહિ,’ એમ કરી ભોળવો છો. આ બધી મને ખબર હતી, એટલે જ મેં આ પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે તમારી પાસેથી લીધા વિના હું તમને છોડીશ નહિ. અહીં નહિ તો ભવાંતરમાં પણ તમને હું મૂકનાર નથી. હું તો કહું છું કે,

“કોઈ કોઈની કેડે મત પડો, કેડે પડ્યા હો આણવા જ.”

કાં તો કોઈએ કોઈની કેડે પડવું નહિ; અને પડ્યા તો એને જરૂર પાસે લાવવા જ. પાસે આણ્યા વિના રહેવું નહિ. એટલે જ

“નિરાગી પ્રભુ પણ ખીંચીયા, ભક્તે કરી હો મેં સાત રાજ”-

“વીતરાગ પરમાત્મા શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનના હાલ તો ચૌદ રાજલોકના મથાળે છે, છતાં મારા ભક્તિ બળથી મેં એમને સાત રાજ નીચે અહીં ખેંચીને મારા હૃદયમાં લાવી રાખ્યા છે.” આમાં પ્રતિજ્ઞાની વાત આવી. તેથી પ્રશ્ન થાય કે,

પ્ર.- આવી તે વળી બાધા હોતી હશે ?

ઉ.- અહીં સમજો કે સમ્યક્ત્વનો સ્વીકાર એ બાધા જ છે. એમાં પ્રભુ બનવા સુધી પ્રભુને ન છોડવાનો નિર્ધાર આવી જ જાય છે. માત્ર દેવગુરુને ધર્મની તેજસ્વી શ્રદ્ધાની જરૂર છે.

પ્ર.- દેવગુરુ ધર્મની શ્રદ્ધા શા સારુ કરવાની ? ઉઘાડા હઈશું તો કાંઈ આ શ્રદ્ધાથી કપડાં નહિ મલે, કે ઠંડીમાં ગોદું નહિ મળે, ખાવાપીવા કે પૈસાટકા નહિ મલે; તો પછી શ્રદ્ધા કરવી જ શા સારુ ? અરિહંત એજ દેવ સાચા ! એમ કરવા કરતાં કોઈ શેઠને કેમ પકડી ન લેવા ? કોઈ ઉદાર સુખીને કેમ ન વળગવું ? એથી

કંઈક મળે, ને દળદર તો ફીટે.

ઉ.- અરિહંત પર શ્રદ્ધા દર્શનની કળા મેળવી રાગ, દ્વેષ, કામ, કષાયરૂપ અરિને હણવા માટે. સાધુ પર શ્રદ્ધા કલાયુક્ત દર્શન કરી, સંસાર ત્યજી સાધુ થવા માટે ! અને ધર્મશ્રદ્ધા સમ્યગ્દર્શન કરી જીવને ધર્મમય બનાવવા માટે ! ત્યારે હવે તમારે શું બાદબાકી કરાવવી છે કે ‘ના ભાઈ, અરિહંતની શ્રદ્ધા કરવાની ખરી, પણ અરિને કાઢવાનો મોખ નથી, આંતર દુશ્મનને દુશ્મન નથી માનવા ? અમારે તો રાગ, દ્વેષ, કામ, કષાય વિના જરાય ન ચાલે. એમ સાધુને માનશું ખરા, પણ અમારે સાધુ બનવું જ નથી. ધર્મ પર શ્રદ્ધા રાખશું ખરા, પરંતુ અમારે ધર્મમય થવું નથી.’ આવી બાદબાકી કરી રાખી છે ? જો કરશો કે કરી રાખી હશે તો કળાવાળું દર્શન નહિ, સમકિત નહિ. સમકિતમાં તો બેય વસ્તુ જોઈએ. અરિહંતાદિને માનવા સાથે જાતે એવા બનવાની હૃદયમાં ઈંતેજારી જોઈએ. તો જ સાચી શ્રદ્ધા ગણાય. એમાં હવે ડગમગ ન થવાય, એ સારુ સમકિતરૂપી પ્રતિજ્ઞા છે. એમાં દેવનો કેડો પકડવાનો છે, એટલા માટે કે દેવ વીતરાગપણું દાખવીને આપણને જાણે સિગ્નલ ધરી કહે છે, તમેય વીતરાગ બનો. એટલે કહો કે ખરી રીતે વીતરાગતાનો કેડો પકડવાનો છે. જગતના પદાર્થો પાછળનું કેડે પડવાનું સસ્તું છે, પણ વીતરાગતાને, મુક્તિને અને મુક્તિના પતિ પરમાત્માને પૂંઠે પડવું ઘણું ઘણું મોઘું છે ! કેમકે એમની પાછળ પડ્યા પછી દૃષ્ટિ ઝળહળતા વિરાગની સાબુત રાખવી પડે. હવે જગતમાં ઊંધા દર્શન ન કરાય; જગતને સારા રૂપે કે સુખાકારી રૂપે ન જોવાય. પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિમાં સાવધાની રાખવી પડે કે મારી દૃષ્ટિ શુદ્ધ રહે છે ને ? આંખ સામે દુન્યવી પ્રલોભનો માયા-મમતા કરનારા, રાગ પ્રેમ વરસાવનારા ઘણા મળે. પણ ત્યાં બધે સાવધાની જોઈએ કે આમાં મારે લપટાવાનું નથી, સારું માનવાનું નથી. તો મુક્તિની ધગશ ટકે; તો પ્રભુપ્રેમ ટકે. માટે જ.

રાજુલની ચેતવણી :- માનવી સ્ત્રીને પરણવામાંથી પાછા ફરી મુક્તિ સ્ત્રીને પરણવા જનાર નેમનાથને રાજુલ કહે છે- “પ્રીત કરતા સોહિલી રે હાં, નિર્વહતાં જંજાળ મેરે વાલમા.” કેવી હિતકાંક્ષિણી ! ચેતાવી દે છે કે અમને છોડી મુક્તિ સુંદરીના મોહમાં ધસ્યા જાઓ છો. પણ ધ્યાન રાખજો કે એની સાથે પ્રીત માંડવી શરૂ કરવી સહેલી છે, પણ એનો નિર્વાહ કરવો ભારે કઠીન છે. અમે તો તમારા તરફની બધી અગવડ તો શું, પણ અરુચિ-રીસ-ઊંધી દૃષ્ટિ વગેરે સહન કરી લેનારા છીએ. પણ આ મુક્તિ એમાંનું કશું સહન નહિ કરે. કાયા કે ખાનપાનાદિની સુખશીલતાના પ્રલોભનમાં જરા પણ તત્ત્વ, ને વિરાગ પ્રત્યે જો અરુચિ કે રીસ કરનારા બન્યા કે ઊંધી દૃષ્ટિ, કુદર્શન, કરનારા બન્યા તો મુક્તિ નહિ ચલાવી લે;

એ તો દૂરથી જ તમને ધુતકારી કાઢશે.” રાજુલની કેવી સરસ ચેતવણી ! અહીં ‘પ્રીત કરંતા સોહિલી, નિર્વહતાં જંજાળ’નો ઉપર ટપકે અર્થ એવો થાય કે ‘તમે મારી સાથે પ્રીત માંડીને ટકાવી શક્યા નહિ; કેમકે પ્રીતિ કરવી તો સહેલી છે, પણ ટકાવવામાં ભારે જંજાળ છે.’- પરંતુ આ કથન સામાન્ય છે; ત્યારે પ્રીત તરીકે મુક્તિ સાથેની પ્રીતિ લઈ, ‘મુક્તિ પામવા સુધીમાં એ અખંડપણે ટકાવવામાં બહુ મોટી મુશ્કેલી છે,’- એ અર્થ વિશેષતાવાળો છે. ઉપરાંત સંગત પણ છે. કેમકે આ ચેતવણીથી પણ નેમનાથ પ્રભુ પાછા નથી વળતા; ત્યારે રાજુલ પણ નક્કી કરે છે કે જો તમારે પણ મુક્તિની પ્રીતિજ ખપે છે, તો મારે પણ એજ ખપે છે. શું કર્યું આ ? દર્શન સમ્યક્ કર્યું. વાત એ ચાલે છે કે પરમાત્માનો કેડો પકડવાનો તે પરમાત્મા બનવા સુધી મક્કમપણે પકડવાનો.

‘પ્રભુ અભેદપણે મને મળો. પછી આપ છૂટા.’- એવું વિરોધવાળું કવિવચન :- અહીં જે દર્શનની કળાનો વિચાર કરવાનો છે, તેને સાધવામાં ઉપયોગી થાય એવી આ વાત છે કે આપણે પરમાત્માનો ઠેઠ સુધી કેડો પકડી રાખવો જોઈએ. એ માટે હૃદયમાં વીતરાગ પરમાત્માને ભક્તિ સહિત વસાવી રાખવા જોઈએ. અર્થાત્ પરમાત્માનું વીતરાગ, અનંતગુણનિધિ, અને તારક તરીકેનું સ્મરણ જીવતું જાગતું રહેવું જોઈએ. હવે કવિ એક બીજી તેવી જ ઉપયોગી સરસ વાત કરે છે,-

“મનમાંડી આણી વાસીયા હવે કેમ નીસરવા દેવાય;

જો ભેદરહિત મુજશું મિલો, તો પલકમાંડે છૂટાય...”

અર્થાત્ હે પ્રભુ ! આપને મેં હૃદયમાં વસાવ્યા પછી હવે કેવી રીતે જવા દેવાય ? હા, આપને છૂટવાનો એક રસ્તો છે કે જો આપ મને ભેદરહિત અર્થાત્ અભેદભાવે મળો તો પછી આપ પલકમાં છૂટી શકો છો. કવિના આ કથનમાં વિરોધ આવે છે. પ્રશ્ન એ થાય છે કે,

પ્ર.- ભગવાન જો અભેદભાવે મળી ગયા તો એનો અર્થ એ થયો કે ભગવાન અને આપણો આત્મા એકરૂપ થઈ ગયા. તો પછીથી ભગવાનને છૂટવાનું રહ્યું જ ક્યાં ?

હજી એકલો હાથ પકડેલો હોય તોય છૂટાતું નથી, તો એકરૂપ થઈ ગયા પછી છૂટવાનો અવસર જ ક્યાં છે ? એટલે આમાં તો ‘માતા મારી વંધ્યા’ જેવો વિરોધ છે.

ઉ.- પરંતુ અર્થ આમ સમજવામાં વિરોધ છે. કિન્તુ જો બીજી રીતે અર્થ સમજવામાં આવે તો વિરોધ નહિ દેખાય. તે અર્થ આ રીતે સમજવાનો છે. એમાં

માત્ર ‘મિલો’ શબ્દની ખૂબી છે. ‘મિલો’ એટલે ‘સંબંધિત થઈ જાઓ’ એવો અર્થ નહિ કરતાં ‘મળો’ અર્થાત્ ‘દર્શન આપો’ એવો અર્થ કરવાનો છે. વ્યવહારમાં જેમ કહેવાય છે કે ફલાણા ભાઈ મને રસ્તે મળ્યા હતા. અર્થાત્ મને એમના દર્શન થયા હતા. એવી રીતે અહીં કવિ કહે છે,” પ્રભુ ! આપ જો મને ભેદ રહિત દર્શન આપો. અર્થાત્ આપનું જે શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ થયેલું છે એ જો મને અભેદભાવે દેખાઈ જાય, એટલે કે મારા આત્માની સાથે એકમેકરૂપે એ સ્વરૂપ દેખાઈ જાય. ‘હું જ જાણે એવા સ્વરૂપવાળો જ છું’ એવું મને સચોટ ભાસ્યા કરે, તો પછી મારે આપને પકડી રાખવાની જરૂર નહિ રહે; તેથી આપ છૂટા. માત્ર મને મારો આત્મા સંસારી સદેહી, સકર્મા, સવિકારી નહિ દેખાવો જોઈએ.” આમ દ્રષ્ટિ કરી, સ્વાત્માને સંસારથી ઊંચે લઈ પરમાત્મસ્વરૂપની ભાવનામાં લીધો, એ સમ્યગ્દર્શન કર્યું, દર્શનની કળા સાધી.

● અધમાત્માને પરમાત્મા બનાવવાની સુંદર વિચારણા ●

“મારો આત્મા એટલે પરમાત્મા, પરમાત્મા એટલે તો શ્રેષ્ઠ શુદ્ધ આત્મા. અદેહી, અકર્મા, અવિકારી-એવો હું આજે શું કરી રહ્યો છું ?” એની હરેક પળે જાગૃતિ રાખવાની છે. પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનું મનન અને મંથન, ગીત અને ગુંજન ચાલુ રાખવાની જરૂર છે. હવે તો જાણે એક જ ધૂન કે “મારો આત્મા એટલે પરમાત્મા. છતાં આજે અધમાત્મા છે, તો હવે બીજા ત્રીજા વિકલ્પ-વિચારો અને લાલસા-લાગણીઓ કાઢી નાખી એની દરેકે દરેક અધમતા અને મલિનતા દૂર કરું. આત્માને પરમાત્મ-સ્વરૂપની નિકટ લઈ જાઉં.” આ ખ્યાલ કરવાનો તે ઘડીએ જગત પ્રત્યે અરિસા જેવા શુદ્ધ દ્રષ્ટા, નિર્લેપ ઉદાસીન દ્રષ્ટા બનવાનું લક્ષ કેળવવું પડશે. અરિસા સામે કોઈ તલવાર ખેંચીને અરિસો ફોડવા આવે, ને બીજો કોઈ વરમાળા લઈને અરિસાને પહેરાવવા આવે, તો અરિસો તલવાર સામે લાલ નહિ થાય. કે વરમાળા સામે હર્ષિત નહિ થાય. અરિસામાં બન્ને ક્રિયાના પ્રતિબિંબ પડે ખરા, પણ એને એ માટે ન રોષ, ન તોષ. બસ, આપણો આત્મા અરિસા જેવો અરુદ્ધ, અતુષ્ટ બની જાય, તો પરમાત્મા જેવો બની જાય. મન કહે “જગતમાં મારી સામે વિરુદ્ધ કે વહાલી ગમે તે પ્રવૃત્તિ થાઓ, પણ મારે ન દ્વેષીલા બનવાનું કે ન પ્રેમાળ બનવાનું. જગતના પ્રસંગો ને સંયોગો તો વિચિત્ર આવે, પણ તેમાં મારા આત્માને વિકારી બનાવવાની જરૂર નહિ. જગતની ઉજળામણમાં ઉજળા થવાની કે મલિનતામાં મલિન થવાની શી જરૂર છે ? મારો આત્મા એટલે પરમાત્મા છે ! ને પરમાત્માનો આત્મા એટલે જગતથી નિરાલો ! જગતથી નિરાલો એટલે

તદન શુદ્ધ ! તદન શુદ્ધ એટલે જગતની કાંઈ પણ અસર એના પર નહિ ! એ વખતે પરમાત્મા સાથે જાણે એક રૂપ બન્યાની ઉલ્લસિત સ્થિતિ કેવી કે હવે ગડમથલ કરવાની જરૂર નહિ કે ‘અહો ! પ્રભુને ભૂલી ગયો ? લાવ, પરમાત્માને ભૂલી જાઉં છું તે યાદ કરું.’ હવે તો જગત ભૂલાઈ ગયું. જગતનું જે જે દેખાય એમાં એમાં પરમાત્માનો સંબંધ દેખું. એવી રમણતા પ્રભુ સાથે કરી દઉં.” સમકિત ઉચ્ચર્યું એટલે ટેક ધરી કે “હવે પ્રભુને મારામાં એકમેક કર્યા વિના નહિ રહું !” જો કે અભેદભાવ નીપજવાની વાર છે. પણ પ્રાથમિક ભૂમિકામાં શું કરવાનું ? અભેદભાવની ભાવના ભાવવાની. એ આવડ્યું કે પછી તો જગતના ભાવોમાં આકુળવ્યાકુળ થવાનું બંધ. જગતની પીડા કોઈ પીડા નથી ! જગતની શાબાશી કોઈ શાબાશી નથી ! મન એટલું બધું સદ્ગર બની જશે ! રાગ-દ્વેષ હજી ઊભા હશે, છતાં એની અંધતા નીકળી ગઈ. એ માટે દર્શનની કલા શીખવાની છે ! એના માટે છ કળા જોવાની છે.

(૧) સાત્ત્વિક દર્શન, (૨) અનુકૂલતા-દર્શન, (૩) આત્મીયતા-દર્શન, (૪) સ્વદોષ-દર્શન, (૫) વિકાસમાં વિનાશ-દર્શન, (૬) દુઃખહેતુ-દર્શન.

● ૧. સાત્ત્વિક દર્શન ●

સંસાર જેને કહીએ છીએ ને જગત તરીકે જેને ઓળખીએ છીએ એવી લક્ષ્મી અને વિષયો, કુટુંબ અને કબીલા, મિત્ર કે શત્રુ; ઘર કે દુકાન, શહેર કે જંગલ, -આ બધાનાં સાત્ત્વિક દર્શન કરતાં આવડવું જોઈએ. એ પહેલી કળા. પ્રશ્ન થશે કે,

પ્ર.- સાત્ત્વિક દર્શન કોનું નામ ? દર્શનમાં વળી સાત્ત્વિકતા શી ? સાત્ત્વિક તો આત્માનો ગુણ કહેવાય. આત્મા કોઈ સાત્ત્વિક હોઈ શકે, કોઈ રાજસ હોય, કોઈ તામસ હોય પણ તે આત્મા જ હોય. તમે તો દર્શનને સાત્ત્વિક કહો છો !

ઉ.- હા, ખુબીવાળા દર્શન પર આત્મા સાત્ત્વિક થાય છે. માટે દર્શનને પણ સાત્ત્વિક કહીએ છીએ. આત્માને સાત્ત્વિક બનાવે એવું દર્શન કરવું; તે કળાવાળું સાત્ત્વિક દર્શન છે. ત્યારે તમે પૂછો કે, વસ્તુને દેખવા માત્રથી સાત્ત્વિકતા આવે ? એનો ઉત્તર એ છે કે હા, આવે. દેખવાની ક્રિયાને સામાન્ય ન સમજતા. કોઈપણ પદાર્થને, કોઈપણ પ્રસંગને, કે કોઈપણ વ્યક્તિને તમે કેવી રીતે દેખો છો, એના પર તો તમારા સાત્ત્વિકભાવ કે તામસભાવને ખીલવાનો, સુખદુઃખના સરવાળા-બાદબાકી થવાનો અને વીરતા-કાયરતા-પોષાવાનો મોટો આધાર છે. દા.ત. સામેથી

બ્રાન્ડ ન્યુ મોટર ચાલી આવે છે. એમાંથી કોઈ મહા શ્રીમંત ઉતરી તમારી સાથે વાત કરવા ચાહે છે. હવે જો તમે ‘ઓહો, કેવો સારો શેઠીયો ! હું વળી એ મને બોલાવે છે ?’ આમ જો દર્શન કર્યું, તો સમજી લ્યો કે દીનતા આવી. પછી એનું ચાટુ કરવાનું મન થશે. ત્યાં સાત્ત્વિકતા ગઈ. પણ જો શ્રીમંતાઈમાં ન અંજાતા, જવલંત વૈરાગ્યથી હૃદયને બેપરવા રાખ્યું તો સત્ત્વ ટક્યું. પછી ત્યાં જે વાત થશે તે ઓજસ્વી થશે, ગરીબડો નહિ. કેમ આ ? દર્શનની કળાને યોગે. ‘પૈસા માત્રથી એને મારે મોટો માનવાની અને વહેવાઈ જવાની શી જરૂર છે ? હું પણ મારી જાતનો માલિક છું.’-એમ જે જીવો પોતાના આત્માનું મૂલ્ય સમજતા નથી, જેને ભાગ્યનું ભાન નથી, જે દીર્ઘ દ્રષ્ટા નથી, જે આત્માઓ અજ્ઞાનતામાં સબડે છે, ભ્રમણામાં ભટકે છે, એ જગતની વસ્તુઓમાં અને વ્યક્તિઓમાં એવા ઉપલકીયા ધર્મોના દર્શન કરે છે, તેમજ ઊંડાણમાં પડેલા ધર્મો, જે અવશ્ય વિચારવા યોગ્ય છે, તેની સામે આંખમિયામણાં કરે છે, ઉપર ઉપરથી જગતને જોઈ રાચે છે, માચે છે, અને નાચંનાચ કરે છે. પણ અવસરે એ જ જગત તરફથી લપડાક એવી ખાય છે કે શોક અને પોકનો પાર નથી રહેતો, ચાલીસ વર્ષે દિકરો જન્મ્યો. એટલે બેન્ડવાજાં વગડાવો છો ને ? પેંડા વહેંચોને ? જન્મોત્સવની ધામધુમને ? શું કર્યું આ ? ‘પુત્ર મને મળ્યો, હવે હું બાપ બન્યો. જે કમાઈશ તે લેખે લાગશે.’ એમ મનને થાય છે. મળેલી લક્ષ્મી લેખે ક્યારે લાગે ? એને કોઈ આવો ભોગવનાર મલે ત્યારે ને ? ધર્મમાં ખર્ચાય ત્યારે નહિ ને ! ત્યાં ઉપલકિયાં દર્શન કર્યા કે ‘લક્ષ્મી હવે લેખે લાગશે. પુત્ર સો વર્ષના આયુષ્યવાળો છે ! મોટો થશે એટલે સેવા-ચાકરી થશે. છેહ અને દગો નહિ દે. મોટો થશે કે હોશિયાર થશે. બધું રૂડું રૂપાળું બનવાનું છે ! ને મારું નામ અમર થઈ જવાનું !’ આવાં આવાં ઉપલકીયા ધર્મના ઘેલાં દર્શનમાં આખા નગરમાં ઠાઠ ને માઠ ! જેમ જેમ પુત્રના દિવસો વધતા જશે, તેમ તેમ બાપના મનોરથો પણ વધતા જશે ! પણ ધારો કે ભોગ જોગે આ છોકરો વીસ વર્ષ પૂરા થતાં મરીને રવાના થયો, કે ઝગડી-લૂંટીને જુદો થયો, તો માબાપને અફસોસી કેટલી ? પારાવાર ! જગતની વસ્તુના સાત્ત્વિક દર્શન કરતાં ન આવડ્યું તેના પરિણામે તે કેવા ભયંકર શોકમાં ડૂબે ? એના સ્થાને વસ્તુમાં સાત્ત્વિક દર્શન કરનાર વિરાગીને કોઈ શોક નહિ. અરે વાંઝીયાને પૂછો ‘તમારે કેમ મોંકાણ નહિ ?’ તો એ કહેશે કે ‘એ તો જેને ત્યાં જન્મનાં વાજાં; એને ત્યાં મોતની કાણ’. સાત્ત્વિક દર્શન કરવાની કળા હોત તો જોઈ લેત કે, “દિકરો મળ્યો એટલે એક જગતની વસ્તુનો સંયોગ થયો. સંયોગ માત્ર વિનશ્ચર છે. તેનો અંત આવવાનો છે. ચાલ આપણે પુત્રને છોડીએ કે ચાલ આપણને તે મૂકી જાય, બેમાંથી એક વાત

નક્કી છે. એથી એમાં આપણે લહેવાઈ જવાનું નહિ. એ તો કર્મ મદારી જીવ વાનરને નયવે છે. વળી આગળ વધીને દિકરો એટલે ? આજસુધી એ નહોતો મલ્યો, તો મોહ નહોતો થતો; પણ હવે મળ્યો એટલે એનાથી જ હવે મોહ થવાનો. વધુ ખર્ચ ધર્મને બદલે એના પર કરાવાનો. તેમ બીજું એ કે એ તો પૂર્વભવની ધર્મકમાણી લઈને આવ્યો હશે, તો પણ એને મોહથી હું એવા કુસંસ્કારો, ઈન્દ્રિય વિષયના સંસ્કારો આપવાનો કે એમાં એના બિચારાના પૂર્વના ધર્મસંસ્કાર બધા ધોવાઈ જશે ! આવી પાપ લીલામાં શું ખુશી થવું ? ઠીક છે, જગતના કાનુન પ્રમાણે વાજાં વગડાવી લઈએ પણ એમાં ઘેલા બનવાનું નહિ ! અ-સ્વસ્થ થવાનું નહિ ! ખોટી કલ્પનામાં તણાવાનું નહિ.” આવડે આ ? જો આ આવડે તો પછી પુત્રના મૃત્યુ કે ઝગડા પર શોક નહિ થાય, કેમકે દર્શન એવું સાત્ત્વિક હતું કે વસ્તુસ્થિતિના બરાબર ખ્યાલ સાથે હૃદય પોતાના કાબુમાં છે. તેથી માને છે કે આપણે તો જગતના ખેલ ફક્ત જોવાના. સ્નેહીનું મૃત્યુ થયું તો વિચારવાનું કે ‘આવ્યો હતો પરણલો, શાનો શાશ્વત રહે અમ પાસ ?’ એ તો ચેતાવતો ગયો કે હું જાઉં છું તેમ તમારે પણ જવાનું છે. માટે આ અલ્પકાળના જીવનમાં જે ધર્મસાધના કરવાની શક્યતા છે તેને મૂકી જગતની ખોટી આળપંપાળ સંભાળવામાં તણાશો મા. નહિતર જીવન હારી જશો ! જ્યાં જગત પહેલાં મોહ કરી અંતે શોકને આધીન બને છે, ત્યાં આ સાત્ત્વિક દર્શનવાળો પહેલેથી જ મોહને અટકાવે છે. તેથી જ શોકથી બચાવવાની એ પ્રવીણતા મેળવે છે. આંખ સામે સોનું આવ્યું કે ઝવેરાત આવ્યું; આ દર્શન કરે છે, “શું મલ્યું આ ? રાગના કીચડમાં રખડાવનારું મલ્યું. જગતના મોતી-માણેક કે કોરી કરંસી નોટો હાથમાં આવી તો શું આવ્યું ? દેવગુરુધર્મને ભૂલી આ એકેન્દ્રિયના ખોખાને વધુ કિંમતી વધુ વહાલા કરવાનું આવ્યું. આગળ વધીને અવસર આવ્યે દેવગુરુધર્મ પર શેઠાઈ બજાવવાનું આવ્યું.”

પ્ર.- દેવગુરુ પર શેઠાઈ ?

ઉ.- હા, મધ્યમ માણસ હોય તે પ્રભુની પૂજાનું બધું કાર્ય સેવક થઈને જાતે કરશે. પણ શ્રીમંત હશે તે પૂજારીને ભગવાન તૈયાર રાખવાની તાકીદ આપશે. પછી ભલે પૂજારી આશાતના કરી વાળે. માત્ર તિલક કરવા શેઠ સાહેબ પધારશે. જેમ મીલનો સેકેટરી બધું તૈયાર રાખે, ને શેઠ આવીને એના પર સહી કરી દે, તેમ આ શેઠ શ્રાવક દુનિયાનો દાસ છતાં ભગવાનનો શેઠ થઈ પ્રભુને ચાંલ્લા કરવાનું મતું મારી દેશે ! મધ્યમ હોય તે ગુરુને ‘બાપજી, બાપજી !’ કહી ને ઘેલા થઈ જશે; ને શ્રીમંત હોય તે કહેશે “જુઓ, મહારાજ ! આ આમ કરવાનું છે. મહારાજ, કાળ વિલક્ષણ છે. બધું જોઈ વિચારીને કરતા જજો આ નાની પ્રજાને

વૈરાગ્યનો ઉપદેશ આપતા નહિ.” આવા ઓર્ડર અને ઓડીનન્સો શ્રીમંત કાઢશે. આ બધું શાના પર ? લક્ષ્મી આવી એના પર. તો લક્ષ્મીમાં એ દેખાવું જોઈએ કે લક્ષ્મી આવું આવું કરાવનારી છે. એથી ઘોર પાપ અને ભવભ્રમણની વિટંબણા છે. માટે એને ઓળખીને ચાલવું. આમ સાત્ત્વિકતા ખીલવાનો અવસર મલશે. એથી પછી પ્રસંગે ઉદારતા, નમ્રતા, અને સાવધાની ખૂબ ઝળકશે. નહિતર લક્ષ્મીના કુદર્શનના જોરે જ દેવગુરુધર્મની અવગણના અનાદર ચાલશે, સ્વાર્થની કુડી રમતો રમાશે. જિનાજ્ઞાને જીવનમાંથી વોસિરાવી જડની આજ્ઞાને શિરોધાર્ય કરવાનું થશે ! માટે એનાથી બચવા વસ્તુને ઓળખો. વસ્તુના ઊંડાણના સમ્યગ્દર્શન કરો. લક્ષ્મીના થોક તે સુખના થોક નથી, એ તો ઝેરી સાપના ભારા છે,- એવું સાત્ત્વિક દર્શન કરો. સાપના ભારા ઓછા થઈ ગયા તો રડો નહિ આત્મસત્ત્વની સુવાસ ત્યાં વધુ મહેકાવો. ઉપકાર માનવો જોઈએ શાસનનો કે અજબ જિનશાસન મલ્યું છે, તો તેથી વસ્તુનું નિર્મળ સાત્ત્વિક દર્શન કરી શકીએ છીએ. જગતના વૈભવમાં શું પડેલું છે ? અનાદિની ગલીચ કુટેવોની પુષ્ટિ પડેલી છે; દુધ્યાનની સુલભતા પડેલી છે; આત્માને નિ:સત્ત્વ બનાવવાના કામણ પડેલા છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૩, અંક-૫, તા. ૨-૧૦-૧૯૫૪

૨ દર્શનની ષડ્વિધ કલા.

બાવાજીનું દષ્ટાન્ત :- જુઓ એક બાવાજી ભીક્ષાએ નીકળ્યા છે. કોઈ દાતારે એમની ઝોળીમાં અજાણ્યે લોટ ભેગો સોનાનો ટૂકડો નાખી દીધો. ના કેમ પાડવી ? એ તો લાવ્યા ઝુંપડીએ તરંગ કરતા, “આવી ગયું છે તો ઠીક થઈ ગયું. આમ રોજ માગવા જતા તો હવે રોજ જવાની ભાંજગડ ગઈ. પ...ણ, ના, એમ બેઠા ખાઉ થઈને ખાઈ ન જવાય અગિયારમે દિવસે માંદા પડીયે તો ? ભીક્ષાએ તો જવાનું. માટે આને રાખી મૂકો. અવસરે કામ લાગશે.” જુઓ કેવા ઘેલા તરંગ ? છે કંઈ માલ ? છે કોઈ આત્મચિંતા ? જડ ચેતનને રમાડે છે ! સોનાના ટૂકડાએ શું કર્યું ? અનાદિની દુષ્ટભાવના, ગલીચ મમતાવૃત્તિને અંદર પેસી જવા માટે આત્મમંદિરના દરવાજા ખુલ્લા કરી આપ્યા ! બાવાજીએ બહારથી આવીને ઝુંપડીમાં ઝોળી ટિંગાડી. ચેલો બાજુમાં બેઠો છે. ચેલાને કહે છે, “મેં સ્નાન કરનેકો જાતા હું. ઈસ ઝોલીકા ધ્યાન બરાબર રખના.” જીવનમાં જગતનું એક પાપ ઘાલીએ કે એની પાછળ થોકબંધ પાપને આવવાની જગ્યા કરી આપવી જ પડે છે.

માટે થોકબંધ પાપનો ખપ ન હોય તો એક પણ પાપને જગા ન આપો. આજસુધી ઝોળી પર ધ્યાન રાખવાની જરૂર નહોતી પડતી. આજે આ શું ? બરાબર ધ્યાનની જરૂર પડે છે ? ચેલાને લાગે છે કે “કેમ જાણે.” ગુરુ કહે છે, “દેખ ! ઝોલીમાં દેખના નહિ.” અને પોતે જાણે પૂછે છે, “ક્યું ગુરુદેવ ?” તો ગુરુ જાણે કહે છે, “ગુરુ કે સામને પ્રશ્ન કરતા હે ? મેં કહેતા હું સો કરને કા હૈ.” ચાલોને વહેમ પડ્યો કે એવું તે છે શું ?

બાવાજી ગયા. પણ ચિત્તમાં ઝોળી લેતા ગયા. તેથી એ એનો વિચાર કરતા કરતા ચાલે છે. તમેય ચિત્તમાં ઘર-દુકાન, પૈસા-પરિવાર અહીં લઈને આવો છો, તેથીજ એના વિચાર કરો છો ને ? તે ય લાખ રૂપિયાનું પ્રભુદર્શન, જિનવાણી-શ્રવણ, સામાયિક વગેરે બગાડીને ને ? ધર્મ કરવા જાઓ ત્યાં ચિત્તમાં સંસાર લેતા ન જાઓ. સંસારને તે વખતે ભાગ્ય-ભવિતવ્યતાને સોંપો. બાવો વિચારે છે, “યું તો ઘંટા દો ઘંટા પૂજા-સ્નાનમેં હો જાતા હૈ. લેકિન આજ તો મેં ફોરન વાપિસ લોટતા હું.” આજ સુધી ઝોળીમાં સોનું નહોતું આવ્યું ત્યાંસુધી એ ભાવના રહેતી કે “આજ તો બડી અચ્છી તરહસે દો-તીન ઘંટા પરમાત્માકા ધ્યાન લગાયેંગે.” પણ આજ સોનાએ શુભ ચિત્તમાં ઉથલપાથલ કરી નાખી. સાત્ત્વિક દર્શનની કળા ન આવડે તો મહાયોગી માણસ આટલા સોનાના ટૂકડામાં અટકી પડે. ચેલાથી રહેવાયું નહિ, “ક્યા ગુરુજી ઝોલી મેં ઐસી કૌનસી ચીજ લાયે હૈ, કિ બરાબર ધ્યાન રખનેકા કહ ગયે હૈ ? ક્યાં હૈ મેં દેખું.” એમ વિચારીને ચેલાએ ઉઠીને ઝોળી ખોલીને જોયું ! તો અંદર ચક્રચક્ર ચળકે છે ! સોનાનો ટૂકડો !! દેખતાં જ “અધધ ! માર ડાલા. એ ક્યા ?” એમ વિચારી રહસ્ય સમજી ગયો ચેલો ! સોનાના ટૂકડાને ફણીધર સાપ સમાન દેખતા એણે હાથમાં લઈ દૂર ગીચ ઝાડીમાં ઉછાળી ફગાવી દીધો. કહો, સોનું એનું એ, પણ દર્શન-દર્શનમાં જ ફરક છે ને ?

બાવાજીના ચિત્તમાં હતું એટલે હવે આંખને અને પીળાને મેળ કરાવવા આવ્યા ઝટપટ રૂંપડીએ ! ઝોળી ખાલી જોઈ તડુક્યા !

“અબે ગોરખ ! ક્યા ઝોળી તું ને ખોલી થી ?”

“જી.”

“તો કહાં ગયા વહ સોનાકા ટૂકડા ?”

“વો તો ગુરુદેવ મેં ને ઉસ ઝાડીમેં દૂર ફેંક દીયા.”

“અરે પાગલ ! એ ક્યા કીયા તુંને ?... તુંજે મેં ક્યાં બોલા થા ?... અબ કહાંસે મીલેગા એસા ટૂકડા ? રોજ રોજ નહિ મિલતી હૈ ઐસી ચીજ !”

“અહો ગુરુદેવ ! ઈસમેં ક્યા હૈ, આપકે નામ પર તો સારા પહાડ ભી

સોનેકા બનાયે જા સકતા હૈ !”

“ઐસા હો તો બના દે મેં દેખું.”

એવો એ લાયક ચેલો હતો કે એ ચેલાની સેવામાં દેવ ગુપ્ત રીતે સહાયક હતો. તેથી ચેલો તે બે હાથ જોડીને ગુરુનું નામ દઈ કહે છે, “મેરા ગુરુકા નામ પર પહાડ સોનેકા હો જાઓ.” કહેતાં જ સામેનો પહાડ સોનાનો દેખાવા લાગ્યો. જે ગુરુના નામ પર પહાડ સોનાનો, એ ગુરુ આશ્ચર્યમુગ્ધ થઈ ગયા. જેના નામ પર પહાડ સોનાનો થઈ જાય છે. ત્યાં ચેલો સાવધાન કરે છે, ‘સ્વામી ! ઈસમેં કોઈ બડી બાત નહી હૈ. જડ ચિંતાસે હટ કર શુભધ્યાનમેં આના વો બડી બાત હૈ.’ અર્થાત્ “અનંતકાળની પુદ્ગલ માયામાંથી ખસી પ્રભુચિંતામાં આવ્યા તે, અને હમણાં પરમાત્માને ભૂલી જડ પુદ્ગલની લગનીમાં ગયા હતા તે પાછા વળી પ્રભુચિંતનમાં આવી ગયા તે આશ્ચર્ય છે.” ગુરુના પગમાં પડી કહે છે, ‘ગુરુજી ! ક્ષમા કીજીએ, મેં તો આપકા અજ્ઞાન શિષ્ય હું. આપકે સામને બોલને કે લીયે લાયક નહિ હું.’ દર્શન-દર્શનમાં કેવો ફરક ? ચેલા પાસે સોનાનો પહાડ છે, છતાં નિરપેક્ષી છે ! ગુરુ સોનાના માત્ર ટૂકડામાં લુબ્ધ થઈ અપેક્ષાવાળા બન્યાં ! અને ચિત્તને કલેશ વહોર્યો. સમ્યગ્દર્શન કરતાં આવડે તો દુનિયાના તમામ પદાર્થોમાં કલેશના મંડાણ જોઈને એનાથી દૂર રહેવાય. આંખ સામે ચક્રચક્રું દેખાય તેથી શું લહેવાઈ જવાનું ? ત્યાં સત્ત્વથી એમ જોવાનું કે હું આનો ગુલામ નથી. આ નહિ હોય તો સાચી શાંતિ દેખાશે. ત્યાગી મુનિઓને પરમ શાંતિ છે. મધ્યમ માણસને ત્યાં કેટલીકવાર જે ઝગડા નહિ દેખાય તે પૈસે ટકે સારી રીતે સુખી દેખાતા માણસને ત્યાં દેખાશે, કેમકે એને એના પૈસામાં દર્શન જ જુદું થાય છે.

પ્ર.- પૈસામાં પરમાર્થ કરવાની શક્યતા છે, સ્નેહીઓને સંતોષવાની તાકાત છે, નવાં ધંધાદારીના કે હાયવોયના પાપથી બચાવવાની તાકાત છે, સારી રીતે ધર્મ સાધના કરવા નિરાંત દેવાની શક્તિ છે, એવું નહિ ?

ઉ.- ના, એ દેખાય. એ તો જોશે કે આ પૈસામાં મને શેઠ બનાવવાની તાકાત છે. બધા પર મારો પાવર ચલાવવાની તાકાત છે. આવું તામસી દર્શન એ કરે છે. પણ બધી જાતની પુણ્યાઈ પોતા પાસે છે નહિ તેથી કરે છે ઝગડા. એમ ઠેઠ રાજા પણ થાય તોય શું ઓર વધુ ઝગડા. નાખૂશ કરેલો પીતરાઈ બાકી ન રાખે ! બહારવટીયો જ થાય ! “પદ ભ્રષ્ટ કરાવું. શું સમજે છે એ એના મનમાં ?” અને હા, રાજાને ઉથલાવી પાડેય ખરો ! લક્ષ્મી અને વિષયોમાં, કુટુંબ અને સ્નેહીમાં, મિત્ર અને શત્રુમાં, જો આપણી પાસે દર્શન કરવાની કળા હોય તો, એનાજ આધારે શું કરે ? પ્રમાદનો પરાજય, ને આત્માનો વિજય ! કુસંપનો

વિનાશ ને સંપનો વિકાસ ! ક્રોધાદિ મલિન લાગણીઓના હાસ અને ક્ષમાદિ ઉજ્જવલ ભાવોની ખૂબ ખૂબ વૃદ્ધિ ! આ દર્શનને કરતાં આવડે તો પોતે સાવધાન એવો બને કે એ સરંજામ પાછળ મૂઠ જીવો જે અનર્થો ઊભા કરે છે, તે અનર્થોને જન્મવાજ દે નહિ.

બાહુબળજી પાસે ભરતને મારવાનું બળ હતું, પણ એમણે જાગ્રતિ આવતાં કેવું સરસ દર્શન કર્યું ! પહેલાં તો અન્યાયી રીતે ચક્ર મૂકનાર ભરતને મારવા માટે બાહુબળજી મુઠ્ઠી ઉપાડી દોડ્યા. પણ મારતાં પહેલાં અટક્યા વિચારે છે, “અહો ! આ મુઠ્ઠી કોના પર ? આ યુદ્ધ કોના કુળમાં ? આ મુઠ્ઠી ભાઈને મારું તો ઈતિહાસમાં શું લખાય ?- ‘આજે લંપટતાના પાપે નાના ભાઈને મોટાએ હણ્યો,’ એવું લખાય ! મહાન તીર્થંકર પ્રભુ ઋષભદેવના બે દીકરા લડ્યા ! પિતાની ગેરહાજરીમાં પિતા તુલ્ય મોટાભાઈ ભરતને પૂજવાને બદલે મારવા જાઉં ?” જુઓ એજ ભરત અને એજ બાહુબળજી છે. પણ દષ્ટિ ફરતાં દર્શનમાં કેવો ફરક ! “હવે તો આ ઉપાડેલી મુઠ્ઠી લોચ કરી ચારિત્ર લેવા કામ લાગશે.” કેવાં રમણીય દર્શન ! નિર્મલ દર્શન ! સાત્ત્વિક દર્શન ! એ મુઠ્ઠીથી લોચ કરી ત્યાંને ત્યાંજ સાધુ બની ગયા. ત્યારે ભરત પણ પશ્ચાત્તાપ કરે છે, ‘અહો ! રાજ્ય લક્ષ્મીને ભવતરુનું બીજ ન સમજનારા અધમ છે; અને સમજવા છતાં એને વળગી રહેનારો હું અધમાધમ છું.’ આ એમનુંય સુ-દર્શન. સાત્ત્વિક દર્શન કરનારો વસ્તુના ઉપલક્ષીયા દેખાવમાં અંજાતો કે લહેવાઈ જતો નથી. વસ્તુ માત્રમાં ભૂત-ભવિષ્યના અનંત પર્યાયોનું એ દર્શન કરે છે. એટલે આંખ આગળ ઘેબરનો થાળ આવ્યો કે માત્ર ઉપરની રોચકતા અને મીઠાશને એ જોવાનો નહિ; પણ એના ભૂતકાળે પર્યાયો કેવા હતા તથા હવે શરીરના મળરૂપે કેવા નિપજવાના છે તે જોવાના ! ‘અંદરથી કફ-પિત્તથી લેપાએલું ! આંતરડામાં વિષા રૂપ ! ને બહાર પડે કે માટીરૂપ ! ઘેબરપણાનું નામ નિશાન ન દેખાય ! આવા પક્વાન્ન પર રાગની ગુલામી ?’

આમ વિચિત્ર પર્યાયોનું દર્શન કરે એથી એના ભોગવટામાં આત્માને ઘેલછા નહિ હોય; ખાતાં મોહું વધારે પડોળું નહિ થાય; મન વિકારોથી ખદબદશે નહિ. એવું જ જગતના સ્નેહીઓમા પણ ભૂતકાળના ને ભવિષ્યના પર્યાયોનું દર્શન કરે. “આજે વહાલા છે, તે પૂર્વે દુશ્મન હતા. આજના દુશ્મન પૂર્વે નિકટના સગા હતા તો હવે અહીં રાગદ્વેષના નાટક શા કરવા’તા ? આજના વહાલા એ સદાના વહાલા નથી; દ્વેષી તે દ્વેષી નથી. ઠીક છે નભાવી લેવાનું. પણ તેમાં આત્માનું ધન હોમી દેવાનું નહિ. એમાં પરલોકનું ભવિષ્યનું હિત વિસરી નહિ જવાનું. એટલે

પોતાની પાસેના પુણ્યથી કુટુંબનું પોષણ થતું જાય, પણ તેટલો જ ભોગ ધર્મ માટે આપવાનો ! કાયરતાને લીધે સંસારમાં રહ્યે અઢાર પાપસ્થાનકની કાર્યવાહી થતી જાય; છતાં પરલોકનો સચોટ ખ્યાલ જાગ્રત રાખવાનો, એટલે ધર્મની સેવા જોરદાર કરવાની.” કોણ કરાવે આ ? સાત્ત્વિક દર્શન કરવાની કળા.

● ૨. અનુકૂળતાદર્શન ●

બીજી કળામાં આવે છે ઉચ્ચ માનવ જીવનમાં જે પ્રાપ્ત થયેલો સમય અને ક્ષેત્ર, મળેલાં જે સાધનો, પ્રાપ્ત થએલા જે સંયોગો અને મળી આવેલી જે મન-વચન-કાર્યાદિની પરિસ્થિતિ, એમાં ધર્મસાધના અને પાપનિવારણની અનુકૂળતાનું દર્શન કરવાનું. અર્થાત્ આપણા અજ્ઞાન મનને ચાલુ સમય-સંયોગો વગેરે પ્રતિકૂલ લાગતા હોય છતાં હવે આપણે એ બધાને અનુકૂળ તરીકે જોવાના;-આ બીજી, કળા છે. ‘હું જો સમજદાર હોઉં તો, કષ્ટમય દેખાતો પણ વર્તમાન સમય ખરું જોતાં ઘણો અનુકૂળ મલ્યો છે !’- એવી દૃઢ માન્યતા જોઈએ. જગત જે એને ખરાબ ગણે છે. તે ઊંધા ઉદ્દેશ અને ખોટા ખ્યાલને લીધે. પણ જેને ઊંચા ઉદ્દેશ અને સાચા ખ્યાલથી કસાવાની તક ગમે છે, પાપ અહીં ભોગવી લઈને પાપક્ષય કરવો ગમે છે, ધમંડ ઉન્માદિથી બચવું ગમે છે, એને તો એ ઘણો ઘણો સારો લાગે. ત્યારે તમે પૂછો કે,

પ્ર.- સાહેબ ! શું આ ક્ષેત્ર અને આ સમય સારો છે ? આના કરતાં મહાવિદેહમાં હોત અથવા અહીં જ માત્ર પચીસ સો વર્ષ પૂર્વના કાળમાં હોત તો વધુ સારું કે નહિ ?

ઉ.- જે સારું આપણા હાથની વાત નહિ, તેનાં વલખાં શા સારુ ? અને વલખા મારો તેથી સુખી કે દુઃખી ? મન નિશ્ચિત ? કે સચિન્ત ? તો જ વિચાર ફોગટ દુઃખી કરે, ચિંતામગ્ન કરે, તે વિચાર, તે દર્શન શા કામનું ? એના કરતાં અનુકૂળતાનું દર્શન કરો ‘અહો ! વર્તમાનમાં જૈન શાસન સાથેનો જે માનવભવનો કાળ મલ્યો છે, તે જગતના બીજા ભવોના કાળ કરતાં કેટલો બધો મહાન છે ! નરકના જીવને અબજોના અબજો વર્ષો સુધી એક ક્ષણની પણ શાતા નહિ કે શાંતિ નહિ ! ભૂખનું દુઃખ અસંખ્ય કાળનું ! છતાં કષાયની શાંતિ કે પાપનો તિરસ્કાર નહિ ! રાતી પાઈની વસ્તુ નહિ છતાં ક્ષણનો ત્યાગધર્મ નહિ ! એની અપેક્ષાએ અહીં માત્ર અનંતમા ભાગનું દુઃખ ! ભૂખનું દુઃખ અસંખ્ય કાળનું ! છતાં મિનિટના તપની વાત નહિ ! અનંતગુણી વેદના ! છતાં કષાયની શાંતિ કે પાપનો તિરસ્કાર નહિ ! રાતી પાઈની વસ્તુ નહિ છતાં ક્ષણનો ત્યાગધર્મ નહિ ! એની અપેક્ષાએ

અહીં માત્ર અનંતમાં ભાગનું દુઃખ ! માત્ર અનંતમાં ભાગની ભૂખ ! કેવળ અનંતમાં ભાગની અશાંતિ ! ઉપરથી તપ-ત્યાગનો કેટલો મોટો અવકાશ ! વિચારો કે માત્ર કલાક બે કલાકનું દુઃખ સહન કરાય તો નવકારશી તપથી કેટલો મહાન લાભ મળે છે કે નરકના ૧૦૦ વર્ષના કારમા દુઃખ સહી સહીને ખપતાં પાપો એક નાની નવકારશીમાં ખપે છે ! પછી તો તપમાં આગળ વધતાં દસગુણું-દસગુણું થઈને એક અઠ્ઠમમાં દસ લાખ કરોડ વર્ષ જેટલું. આવા તપ-ત્યાગનો અવસર મળ્યો એ કેટલો સુંદર સમય મલ્યો ! ત્યાં પછી શું એવી ભૂમો હોય કે ‘દૂધ મોંઘું, ઘી મોંઘું, ખાવાની અનુકૂળતા નહિ ? શું જોઈએ ? કહો ‘અહો ! ચાલો ફાલ્યા ! ઓછું મળવામાં, ઓછી ભૂખ લાગવામાં, ત્યાગ-તપની અનુકૂળતા થઈ !’

પ્રતિકૂલના દાખલા : અનુકૂલ કેમ જોવાય ? :- માણસ જો ડહાપણથી વિચાર કરે તો ન ગમતી કે પીડારૂપ લાગતી વસ્તુઓ પણ અનુકૂળ બનાવી શકે છે. દા.ત. (૧) પૈસા ઓછા મળ્યા, તો એ અપેક્ષાએ ઠીક થયું કે ગર્વ ઓછો ચઢશે; રંગરાગના વધુ પાપ અટકશે, બીજાને દબાવતા ચાલવાનું નહિ થાય; દેવ-ગુરુને વળગ્યા રહી એમનો વધુ સમાગમ સધાશે. કહો આમાં ક્યાં નુકશાન છે ? ઊલટો લાભ છે. (૨) શરીર માંદું પડ્યું તો પાપની પ્રવૃત્તિમાં ઓછું દોડશે; સાથે જૂનાં અશાતા કર્મના દેવાં ચૂકવાઈ જશે. પરમાત્મા વધારે યાદ આવશે. શું ખોટું છે ભાઈ ! આમાં ? (૩) સ્નેહીઓ પ્રતિકૂલ થયા; કલેશ કરનાર થયા; તોય ઠીક. આપણે એમના તરફ આકર્ષાઈ મોહનું પાપ બહુ કરતા હતા તે ઓછું થશે. સંસારની સ્વાર્થમયતા અને અસારતાનું સચોટ ભાન જાગૃત રહેશે. બીજાને પણ દેખાડી શકશે કે ‘જુઓ સંસાર આવો માલ વિનાનો છે.’ એવા સ્નેહી પાછળ, બહુ પૈસા ખરચવાનું દિલ રહેતું હતું, તે હવે નહિ રહે. તો તે બચેલા પૈસા ગુરુદેવ અને ધર્મની સેવામાં ખર્ચી શકાશે. વિરોધી સ્નેહી આપણા ગુનગાન નહિ કરે તેથી આપણને અભિમાનનો આફરો નહિ ચઢે. કેવા સુંદર લાભ છે ! (૪) દુન્યવી કોઈ આપત્તિ આવી તો આત્મસત્તા અને ગુણરક્ષાના વિકાસના ઈનામ લેવાની પરીક્ષા આવી, એમ માની આનંદિત રહેવાશે. ધૈર્યનો અભ્યાસ સારો કેળવી શકાશે. સમતાની પ્રવૃત્તિ કરવાનો અવસર આમાં મળશે. પૂર્વના મહાદુઃખ અનુભવેલા મહાપુરુષો સારી રીતે યાદ આવી, અનુમોદના ખૂબ કરાશે. દુઃખ ભોગવવાથી પાપકર્મનાં દળીયાં છૂટા થશે.

પ્ર.- કોઈને બહુ ઉપકાર કર્યો, પણ તે પછીથી આપણો દુશ્મન થઈ આપણા પર અપકાર કરનારો બન્યો. તો એમાં શું અનુકૂળ ?

ઉ.- ત્યાં અનુકૂળ એ કે “(૧) સારું થયું કે આપણે તો વહેલાં ઉપકાર

કરવાનો લાભ લઈ લીધો. નહિતર એણે જો પૂર્વે અપકાર કર્યો હોત તો આપણને ઉપકાર કરવાની બુદ્ધિ ન થાત.” બીજું. (૨) ઉપકારનો બદલો ઉપકાર મળવાથી તો મન ખુશ થાત કે ‘ઠીક આપણા ઉપકારની કદર થઈ.’ એમ ઉપકારને વટાવી લેત. એથી આપણે કરેલા ઉપકારના મહાન લાભને ઉળટાવીને સોદામાં ફેરવી નાખત; મહા લાભ ગુમાવત. વળી (૩) અનુકૂળતા એ કે જગતની વિચિત્રતા જોવા મલી કે સાવધાની ન હોય તો માનવના અવતારેય સારું કરવાનું તો દૂર રહ્યું પણ બીજાનું બગાડવાનું બને છે. એવા અવસરમાં મારે સારું થયું કે હું સાવધાન થયો, મને ઉપકાર કરવાનું આવડ્યું. એથી આગળ વધીને (૪) મારે શા માટે એમ માનવું કે મારું એ બગાડે છે. મારું બગાડનાર તો મારા જ પૂર્વના કર્મ છે. એ તો બિચારો દયાપાત્ર છે. અથવા (૫) મને પ્રતિકૂળતા આવી એ કર્મક્ષયનો માર્ગ આવ્યો, માટે તો બગડ્યું ન કહેવાય; પણ લાભ કરી આપ્યો ગણાય. આમ વિવેક વાપરીએ તો પ્રતિકૂળતામાં અનુકૂળતા છે. એ બુદ્ધિ રાખવા સારી ચિંતવનાઓ કરી અનુકૂળતાદર્શનના માર્ગો મનમાં નિશ્ચિત કરી રાખવા જોઈએ.

વ્યવહારમાં અનુકૂળ દૃષ્ટિ :- આ તો બધી આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ વિચારણા થઈ. પરંતુ જગતમાંય અનુકૂળતાના દર્શનથી કેવા લાભ થાય છે, એ જુઓ. કેટલાક માણસને વાત વાતમાં રીસાવાની ટેવ હોય છે. એવાને આપણે બહુ સાચવવા છતાં, માનો કે, એ રીસાઈ પડ્યા. હવે આપણે એમાં અનુકૂળતા એ જોઈએ કે ‘જે થયું તે ઠીક છે, એમને અતડા રહેવું છે, તો ભલે રહે; આપણે સમય-શક્તિનો અપવ્યય બચ્યો. હવે એમને મનાવવામાં સમય ગુમાવવાને બદલે કોઈ સારું પરમાર્થનું કામ કરવામાં સમય ગાળો.’ એવી રીતે ધારો કે મોજશોખની વસ્તુના ભાવ વધી ગયા; તો અનુકૂળતા એ થઈ કે એના ખરચ બચી જશે. જીવન જરૂરીયાતની મોંઘવારી થઈ, તો કરકસર, ત્યાગ, સંયમ વગેરેનાં અભ્યાસની અનુકૂળતા થઈ.

ભલાભાઈ શેઠનું દૃષ્ટાન્ત :- અરે ! વ્યવહારમાં ડાહ્યા માણસો નરસા પ્રસંગને પણ અનુકૂળ માની લઈ એમાંથી સારું તત્ત્વ શોધી લે છે. **અક્કલ એનું નામ કે અસાર દેખાતામાંથી પણ સાર ઉપર જ નજર રાખી સાર ખેંચી લે. અક્કલનું દેવાળું એ કે સારમાંથી ક્યારે શોધે.** સાર જોવા પર પેલા ભલાભાઈ શેઠનું દૃષ્ટાન્ત તો જાણો છો ને ? ઘરની ડેલીનું બારણું ભાંગ્યું તો પત્નીની ફરીયાદ ઉપર કહે છે કે ‘તું મુંઝા મા. જે થાય તે સારા માટે.’

‘પણ આ અંદર ઢોર -બોર પેસી જશે તો ?’

તોય જવાબ એયનો એ ‘જે થાય તે સારા માટે !’ પણ ખરેખર બન્યું એવું

કે એક માંદલું ગધેડું ઉઘાડી ડેલીમાં પેસી ગયું અને ઘરના ઓટલા આગળ પડ્યું. હવે પત્ની જરા જોસમાં બોલી,

‘લ્યો જુઓ આ ડેલીનું બારણું ન કરાવ્યું તો ગધેડું પેસી ગયું. નહોતી કહેતી હું ?’

‘પણ તું ગભરા મા. જે થાય તે સારા માટે.’ કેમ વારું ? શેઠ શું જુએ છે ? બહારથી નુકશાન રૂપ લાગતી ઘટનાઓ પણ સારા માટે છે, અનુકૂળ છે, એ જોયું. પત્ની આમ ડાહી હતી. શંકા જણાવતી ખરી પણ પતિના બોલ ઉપર ‘પતિ જે કહેતા હશે તે સારા માટે’ એમ પતિવચનમાં અનુકૂળતા જોઈ લેતી હતી તેથી પતિનું કહેવું માની લઈ શાંતિ પકડી. આર્ય મર્યાદાઓની બલિહારી ઓર છે. અહીં જો વિરોધ કરે તો ઝગડો થઈને અશાંતિ થાય બંને ને ! ત્યારે આમાં ? બંનેય સુખ શાંતિમાં ! હવે બન્યું એવું કે એજ રાતના બીજેથી ચોરી કરીને માણસો નીકળતા હતા. ત્યાં પાછળ કોઈ પકડવા દોરે છે એવો એમને વહેમ પડ્યો. તેથી આ ડેલી ઉઘાડી દેખી, એમાં પેઠા, પણ અંધારામાં વચમાં પેલી ગધેડી નડી. પટકાયા એના ઉપર. એમાં એવા ગભરાણા કે માલ તો હાથમાંથી ત્યાં પડી ગયો, એટલું જ નહિ પણ પોતેય એ અને બીજી ગભરામણે ત્યાં ઊભા ન રહેતા ત્યાંથી ભાગી ગયા. અહીં તો વહેલી પરોઢે બાઈ દીવો લઈ ઘર સાફ કરતી બહાર આવી. જુએ છે તો સોનાનો માલ પડેલો જોયો. ઝટ પતિને જગાડી લાવી દેખાડ્યો. ‘શું બન્યું હશે ?’ એમ પૂછે છે. પતિ ચકોર હતો. કહે છે “રાતના કોઈ ચોર આવેલા હશે તેનું આ પરિણામ. ગધેડી સાથે ભટકાવાથી ગભરાવાને લીધે બન્યું લાગે છે. કહે ડેલીનું બારણું બંધ હોત, ને ગધેડું અહીં પડ્યું ન હોત, તો આ બનત ? માટે જ કહું છું કે જે થાય તે સારા માટે.”

અહીં ખૂબી એ છે કે માનો કે કદાચ આવું કાંઈ ન પણ બન્યું હોત તોય મનમાં વિકલ્પ કરવાથી શું વળત ? ઊલટું એની ચિંતામાં ખાવા-પીવાની ક્રિયાઓના સુખ ઉડી જાત.

અનુકૂળ દર્શન બીજી રીતે :- આપણા મનને અણગમતા, અનિષ્ટ લાગતા પ્રસંગમાં અનુકૂળતા જોવાની એક વસ્તુ થઈ. હવે બીજી વસ્તુ એ છે કે મનુષ્ય જન્મથી માંડીને આર્યદેશ-આર્યકુલ-પાંચેય ઈન્દ્રિયની પટ્ટતા વગેરે વગેરે ઠેક સુદેવ-ગુરુ-ધર્મના સંયોગ સુધીની સામગ્રી આપણને જે મળી છે, તેમાં ઉચ્ચ કોટિની આત્મોન્નતિ સાધવાની કેવી સુંદર અનુકૂળ તક છે, તેનું દર્શન કરવાનું છે. એ કરવા માટે એની સામે તિર્યચપણું, અનાર્યદેશ-કુલ, આંધળા-બહેરાપણું... ઈસ્લામાદિ ધર્મ વગેરેને દૃષ્ટિ સામે લાવીને ત્યારે મનુષ્યપણું વગેરે ઉત્તમ સામગ્રીમાં કેવી કેવી

મહાન અનુકૂળતા છે તે સમજાય; શી શી નાનેથી મોટ મોટી સાધનાઓની શક્યતા છે, તે સચોટ ખ્યાલમાં આવે. એ પછી તો સાધનામાં પુરુષાર્થ જોરદાર જાગે.

વાત એ છે કે અનુકૂળતાનું દર્શન કરવાની કળા કેળવો. પહેલી કળામાં શું કર્યું ? વસ્તુ માત્રમાં એની જે ઠેક ઊંડાણ સુધીમાં અને દીર્ઘ પરંપરાએ યથાસ્થિતિ સ્થિતિ છે, ગુણદોષ છે, એનું દર્શન કર્યું. બીજી કલામાં ક્ષેત્ર, સમય, સાધન, સંયોગો. ને સ્થિતિ જે મલ્યાં એમાં કેટલી કેટલી આત્મગુણ-વિકાસ, દોષહાસ કર્મક્ષય, દૃષ્ટિશોધન, આત્મ-કલ્યાણ વગેરે સાધવાની અનુકૂળતા છે, તે જોવાની ચતુરાઈ કેળવવાની છે. ‘સમય હલકો નહિ પણ ઉચ્ચ મલ્યો છે,’ - આ જોતાં આવડે કે એના એજ કાળને માણસ પાપકાળમાંથી ધર્મકાળ બનાવે ! દુધ્યાન, ખોટા ચિંતન, સંકલ્પ-વિકલ્પો અને દુધ્યાનના સમયમાંથી શુભ ભાવનાઓ અને શુભધ્યાનના સોનેરી સમયમાં આવી જવાય. એની એજ ક્ષણને દીનતા, ઓશિયાળાપણું, શોક અને પોકમાંથી હટાવીને મહાન ઓજસમાં, મહાન ભાગ્યશાળીપણાના ગૌરવમાં, અને ઉચ્ચ કોટિની સાત્ત્વિક વિચારણામાં ફેરવી નખાય. કળા આટલી કે કપરાસંયોગોમાં પણ અનુકૂળતા શી છે તે જોતાં આવડવું જોઈએ. તો આત્મામાં અજબ ફેરફાર કરી શકીએ. નહિતર પછી કેટલાકને કૂટેવ હોય છે, સારામાં સારી સ્થિતિમાં પણ રોદણાં જ રોયા કરે. એને તો ખરેખર અનુકૂળ કાળ પણ પ્રતિકૂળ જેવો. કેમકે એ અનુકૂળતા નહિ ઉઠાવે. મદનરેખાએ પોતાનું જીવન દર્શનની વિશિષ્ટ કળાથી ભરેલું છે. એથી એનું અને એના સંયોગોમાં આવનાર આત્માઓનું દા.ત. પતિને બે પુત્રોનું મહાન કલ્યાણ સધાએલું છે. એને ખ્યાલ છે કે સમયની અનુકૂળતા માત્ર નરકના જીવ કરતાં જ નહિ, કિન્તુ એકેન્દ્રિયાદિ કરતાંય ઘણી ઊંચી, ઉચ્ચ, કલ્યાણકારિણી મલી છે. એટલું જ નહિ પણ દુનિયા પર અનેકાનેક માનવો કરતાં જે આ જૈન કુળમાં મળેલો અવતાર, તે અજબ કોટિનો છે. મોંઘવારી હાડમારી છે તેથી શું ? સાવધાની વધારે આવશે; પુણ્ય-પાપનો ખ્યાલ જાગૃત રહેશે. **પૌદ્ગલિક અનુકૂલતા એટલે તો વધુ પ્રમાદી અને બિનસાવધાન બનવાનો ભય.** પ્રતિકૂળતા મનને એમ સાવધાન કરે છે કે (૧) આ બધાં તોફાન શાથી ? સમજ કે ‘આપણા પૂર્વના પાપ વિના કોઈ દુઃખ દેનાર નથી.’ માટે જગતને દોષ દેવાનો છોડી, તારા પાપને દોષ દે. (૨) સાથે એ પણ જો કે બહુ સારો સમય તું ક્યાં પચાવી શકે એમ છે ? એમાં તો કોઈ કામ, ક્રોધ, માન, લોભના વિકારોને વશ થાત. દેવાંગના મળી હોત તો એની લુબ્ધતામાં આખો ડૂબી જાત. લક્ષ્મીના છક્કં છક્કામાં ધમંડનો પાર ન હોત. ઈન્દ્રિયો અને મનના દ્વારા અજ્ઞાન અને મૂર્ખ રીતે વસ્તુને દેખવામાં ડૂબી ગયો હોત. એવા બધા દોષમાંથી બચાવી લેનાર

વર્તમાન સમય સારો કે ખોટો ? નરકાદિમાં પટકનાર દોષપ્રાપક સમયને બદલે ગુણપ્રેરક સમય એ અનુકૂળ કે પ્રતિકૂલ ? છતાં

પ્ર.- ‘વધુ પડતી પ્રતિકૂલતા હોવાથી ચિત્ત વિહ્વળ રહે છે; તેથી ધર્મમાં કે કોઈ સારી વાતમાં ચિત્ત લાગતું જ નથી. પછી શી રીતે સમય અનુકૂલ ભાસે ?’

ઉ.- અહીં એ વિચારવાનું છે કે પ્રતિકૂળતા ખમાતી નથી. તો પછી અગવડ નભાવી લેવાનો અભ્યાસ ક્યાં પાડવાના ? મનને અને આત્માને કસવાનો સમય ક્યો ? સહન-શક્તિ કેળવવાની તક કઈ ? ધ્યાન રાખો, સોનું અગ્નિમાં શુદ્ધ થાય છે; ચંદન વહેરાવા ઉપર મહેક મારે છે; તો આપત્તિમાં ગભરાવાનું શું ? ત્યારે આપણા બાંધેલા પાપ સિવાય આપણને કોઈ દુઃખ આપનાર છે ? તેમ, એ પાપ ભોગવ્યા વિના છૂટકો છે ? ખરી રીતે તો એ વિચારવું જોઈએ કે આટ આટલી આપત્તિની વચમાં પણ કેવી સરસ શરીરાદિની અનુકૂળતા મલી છે ! કેવા સરસ સાધનો મલ્યાં છે ! શરીર, ઈન્દ્રિયો, હાથ-પગ અને હૃદય કેવું ? મગજ કેવું ? નિકટનું ને બહારનું કુટુંબ કેવું મલ્યું છે ! મિત્રમંડળનું સર્કલ કેવું ? દેવગુરુને ધર્મનાં સાધનો કેવાં ? બધુંય ફેવરમાં છે, અનુકૂળ છે ! કેવી રીતે ? ઈન્દ્રિયો ચકોર છે; આંખો કલાકોના કલાકો જિનેન્દ્ર દેવના મુખડાં નીરખ્યા જ કરે ! મન પ્રભુ-સ્મરણ ચિંતન પેટ ભરીને પીએ ! કાન જિનવાણીના પ્રવાહમાં કલાકોના કલાકો ઝીલ્યા જ કરે ! અને જીભથી તો સત્યવચન જિનવાણી, પરમાર્થવાણી, કોઈના ગુણ ગાવાની વાણી પૂર બહારમાં વહાવી શકાય ! ત્યારે શરીર કેવું છે ? સરસ ! દેવગુરુ સંઘની સેવા, ધર્મકરણી, તપસ્યાદિ ઘણી ઘણી સાધના ધર્મની કરી શકે એમ છે. શરીરને સમજાવી દીધું કે “ચૌદસ છે આજે, તેથી ખાવા નહિ મળે.” તો કંઈ નહિ, શરીર બળવો નહિ કરે. ભૂખ લાગશે તે તો પેલી ભૂતકાળની કૂટેવથી; પણ એને મળશે નહિ તેથી કપાતી ઘસાતી જશે. ત્યારે કેવા સરસ હાથપગ ? સારી રીતે દયા, પરોપકાર અને પ્રભુભક્તિ આદિ પરમાર્થના કામ કરી શકે. જ્યાં નવરા પડીએ કે વિચાર થયો. “ફૂરસદ છે તો ચાલ દેવગુરુના દર્શને. તો પગ તૈયાર. નવકારવાળી ગણવી છે. તો હાથ તૈયાર છે.” જો સમજાવે, જો રોદણાં ન રોઈએ, તો સાધન કેવાં સરસ અનુકૂળ દેખાય ? ઉચ્ચ કોટિની સાધના કરવા માટે ભારે અનુકૂળ ! તિર્યચની દશા સાથે સરખાવો તો ઠીક સમજાશે. પંખી અનાજના કણમાં, શિકાર પક્ષીના શિકારની શોધમાં ધુમ્મા જ કરશે. ગાય, ભેંસ, બકરા વગેરેના, માછલા, મરઘાના ત્રાસ દેખાય છે ને ? પાછો એને ધર્મ શો ? અહીં આપણે તિર્યચપણું નથી, એકેન્દ્રિયાદિ કે અનાર્ચ મનુષ્યપણું નથી. પાકીસ્તાની નથી. ઉમદા સંયોગો છે. કુટુંબ ગમે તેવું તો પણ આર્ય કુટુંબ ! ઢેડ-ભંગી ને વસવાયાનું નથી. આ

અનુકૂળતાનું દર્શન કરતાં આવડે તો અલ્પ આયુષ્ય હોય, ને એક બે મિનિટ જ આડી બાકી હોય છતાં આત્મા ઉચ્ચ ભાવનામાં ચઢી મહાન સદ્ગતિ સાધી લે ! એવું દર્શન મદનરેખાએ કર્યું હતું, ને પતિને કરાવ્યું ! પતિને તો મોટાભાઈએ ખડ્ગનો ઘા કર્યાથી મોત અને કષાયમાં નરક તરફનું પ્રયાણ શરૂ થઈ ગયા જેવી સ્થિતિ હતી. પણ મદનરેખાએ છેલ્લી ઘડીમાં સુઝાડી દીધું, ‘જુઓ, આ ભાઈ દુશ્મન નથી, દુશ્મન તો આપણા પૂર્વના કરેલા કર્મ છે. એને ભોગવી નાશ કરવામાં ભાઈ નિમિત્ત બન્યા તેથી ઉપકારી ગણાય. બાકી કેવા સરસ અરિહંત પ્રભુ અને એમનું શાસન મળ્યા છે ! મરવાનું તો ભવે ભવ મળે જ છે. નવકાર મંત્ર અને ચાર શરણા મળવા દુર્લભ, તે મળ્યા છે. વળી દીર્ઘકાળ કઠોર ચારિત્રની આરાધના તો મુશ્કેલ છે; પણ આ તો આવા જીવલેણ ઘાની કારમી પીડા વખતે મિનિટ બે પાંચ મિનિટ મન સાબુત રાખી સમતા સમાધિમાં ઝીલો તો સદ્ગતિ સાધવાની મહાન અનુકૂળતા છે. તો આવી સુંદર અનુકૂળતાવાળી અંતઘડીનો લાભ કાં ન લેવો ?’... આવી આવી રીતે પતિને અનુકૂળતાના દર્શન કરાવી સાધનામાં એવો ચઢાવી દીધો કે એ મરીને પાંચમા દેવલોકમાં ચાલ્યો ગયો.

અનુકૂળતા સામે ખોટાં બહાનાં :- મદનરેખાએ કે યુગબાહુએ એમ વિચાર્યું હોત કે ‘આમાં શું સમાધિ રહે ?’ તો ઊંધું મારત ને ? ધર્મની સામે પ્રતિકૂળતાનું બહાનું ઊભું કરી જીવે કેઈ વિકલ્પો અને કેઈ મનોરથો ઘડી રાખ્યા હશે, પણ ખબર નથી કે એની પૂઠે જે કાળની સત્તા કામ કરી રહી છે, એ એકી વખતે બધું સાફ કરી જોત જોતામાં એકલા અટુલા રાંક જીવને ક્યાંય ઉપાડી જશે ! માટે એવા ક્રીડા જેવા ઘેલા મનોરથો છોડી મહાપુરુષોએ સાધેલા મનોરથ કરવા. એ માટે વર્તમાન સંયોગોને સાધનામાં અનુકૂળ માની લેવા. દર્શનની કલા એ તો માનવ આત્માની શાબાશી છે. એથી સંસારમાં ગમે તેવા સંયોગોમાં પણ મોક્ષમાર્ગની કોઈને કોઈ સાધના શક્ય બનાવાય છે. તેથી અહીં મોક્ષના સુખની વાનગી ચાખી શકાય. સામગ્રીમાં અનુકૂળતા જોતાં આવડવી જોઈએ. પછી પ્રતિકૂળતાજ જોયા કરવી હોય તો સાધના નહિ થાય. ‘શીલ સારું છે, પણ માતા ના કહે છે ! કહે છે હજી તમે બંને નાના છો.’ ‘તપ કરવો છે પણ ભૂખ બહુ લાગે છે, તપ કેમ થાય ?’ દુઃખી સામે આવે ત્યાં દયા કરવા જેવી સ્થિતિ છે, પણ આપણી પાસે છે શું, તે દયા દાન કરીયે ? સામગ્રી પરિસ્થિતિ અનુકૂળ નથી.’ ‘કુટુંબ સ્નેહી સાથે ઘણું ય ઉદારતાથી વર્તવું છે. પણ જ્યાં સ્નેહ, પ્રેમ, ભાવ નહિ ત્યાં શું થાય ?’ ધંધા બજારની સ્થિતિ તો મહા ધાંધલવાળી છે, એમાં ક્યાં પરમાર્થ કે ધર્મ થાય ? ‘મંદિરમાં તો ભીડ બહુ થાય છે.’ તો ઉપાશ્રયમાં સાધુ મહારાજ તો ઠીક

છે ને ? ‘ના, એય બરાબર નથી. એકલી ત્યાગ ને તપની, વ્રત ને સામાયિકની વાત કરે છે. આપણને કાંઈ રસ આવે નહિ. એ જોઈએ તે આપી શકે તેમ નથી.’ ત્યારે શું અનુકૂળ છે ? કશું નહિ. બધું જ પ્રતિકૂળ છે. હવે કહો આમાં ક્યારે ઊંચો આવવાનો ? ખૂબી પાછી એ કે બધું આત્મસાધના માટે જ પ્રતિકૂળ હોં ? તેથી જ આત્મસાધના નથી કરવી. સંસાર સાધવા માટે તો બધું અનુકૂળ છે, તેથી સંસાર ચલાવવામાં અટકાતું નથી.

નરકાદિની દૃષ્ટિએ અનુકૂળતા :- દર્શનની કળા આત્મહિતની સાધના માટે અનુકૂળતા જોવાનું એવું શીખવે છે કે એ સાધના ચારે બાજુની વિવિધ સાધના બને, અને તે અખંડ ચાલે. ધર્મ ન કરવા દેવા માટે મોહરાજાએ પૂર્વના અનંત ભવોમાં શું શીખવ્યું ? એક જ, રોદણાં રોવાનું ! રોદણાં રોવા સિવાય જીવને આજસુધીમાં બીજું આવડ્યું છે શું ? પૂર્વે પ્રસંગો તો કેઈ સોનેરી હતા, પણ એને ધર્મસાધનામાં પ્રતિકૂળ છે, અનુકૂળ નથી એમ કથીરના કરી કરીને જીવને માયકાંગલો કરી નાખ્યો. ટૂંકા રોટલા પાછળ કૂતરો કેવો ચાટુ કરનારો ? હવે આજે ફરી પાછું શું ? એવી જ રોટલા-પોટલા પૂરવાની ધાંધલ ! એકેન્દ્રિય કે કીડા-પશુ વગેરે ભવોમાં ભયંકર મારનો પાર નહિ; નરકમાં ખાવા-પીવા કણ કે ચાંગળું પણ નહિ, અપમાન અવગણનાનો હિસાબ નહિ, ઉપરાંત ઘોસ ત્રાસ ! ત્યાં કોઈ હાથ પકડી કહે, ‘ભાગ્યવાન ! બોલ, ભવમાં ભટકવું છે ? અહીંયાં ભટ્ટીની અંદર મકાઈના ડોડાની જેમ શેકાવું છે ? બોલ, અહીંથી છોડાવી સંયમ-જગતમાં લઈ જઈએ તો આવવું છે ? પણ ત્યાં ધીખતી શીલા પર કાઉસ્સગ્ગ કરવા પડશે. છ હમસીના તપ કરવા પડશે. સાધુની લાતો; ગુરુના ઠપકા-શિક્ષા સહવા પડશે; આહાર કુસકાનો, ને પાણી ઉકાળેલું ઉનું મળશે. બોલ તૈયાર છે ?’ તો હા પાડે ને ? કહે, ‘પહેલો તૈયાર ?’ સહી કરી આપે ! શા માટે ? જે આ બધું તમારી દૃષ્ટિએ મહાપ્રતિકૂળ, તે એને મહાઅનુકૂળ લાગે છે. પાપ ધોવા માટે, આજે ઉપવાસ તો કાલે કુસકીનું નહી પણ માલ-પાણીનું પારણું મળે એમ છે, છતાં ઉપવાસ માટે કાયા ઠીક નથી ! પ્રતિક્રમણ પછી કાંચની મખમલી શય્યામાં સુવાનું મળે છે, તોય પ્રતિક્રમણ માટે સમય નથી ! કદાચ થોડું ધન દુઃખીને આપો તોય પછી બચત કેટલી બધી રહે છે; છતાં દાનની અનુકૂળતા નથી લાગતી ! જાતમાં કેટલું ઠાંસવાનું ? પેટ પર હાથ પંપાળી શકાય એટલું ને ? તે પછી પણ સાધર્મીને યાદ કરવાની અનુકૂળતા નથી, કેમ ? ધર્મની વાતમાં નન્નો ભણવાનો ? મારી પાસે શું છે ? આ સામે આવતી લક્ષ્મીને લાત મારવા જેવું નથી ? જરા વિચાર નહીં કે, કોને લાત મારી રહ્યો છું ! દાનને લાત એટલે ભવિષ્યમાં શ્રીમંતાઈને લાત અને દરિદ્રતાને નોતરું

કે બીજું કાંઈ ? ખાતો, પીતો, ઓઢતો; ઘરે બે-ચાર છોકરા, ધર્મથી તો આ બધું છે ! જે ધર્મની સામે ધિદ્દાઈ ? મનને તમાચ મારવાનું થાય ? મન ! તું મને આવું શીખવે છે ? સંસારનું લોખંડી ગાડું ખેંચવા બધી કાયા તૈયાર; જ્યારે જિનાજાની નાની રેંકડી તાણવા બળ નથી; સમય નથી, સામગ્રી નથી ! વાહ ડહાપણ ! ધર્મસાધનાનો ભાવોલ્લાસ જગાડો, ઉત્સાહ વધારો, વિચારો કે અનંત કાળમાં આવો પ્રસંગ ક્યારે ? ભગવાનને મેરૂ પર લઈ આવવા ઈન્દ્ર પાસે કરોડો સેવક દેવો હતા; પણ ઈન્દ્રને કેમ સ્વયં લાભ લેવાની વાત ? કેમ નોકરો પાસે ઉપડાવવાની વાત નહિ ? “પ્રભુ મારા નાથ ! હું ઈન્દ્ર બન્યો તો એમની ભક્તિ કરવાની મહાન અનુકૂળતા મલી. એનો અણમોલ લાભ લઉં.” આવી સીધી અનુકૂળતાનું દર્શન જાગ્રત છે માટે. ઊંધી અનુકૂળતા જોઈ હોત તો નોકરની સગવડ દેખત. પાછું પ્રભુને ત્રણ લોકના નાથ માન્યા પછી એક છોકરો તેડ્યો હોય તેમ તેડી લઈ જવાનું નહીં પણ પાંચ રૂપ કરી પ્રભુને ચામર, છત્ર, વજના ઠઠારા સાથે લઈ જવાના. અનુકૂળતા જોતાં આવડવું જોઈએ.

● ૩. આત્મીયતા - દર્શન ●

સાત્ત્વિક દર્શન અને અનુકૂળતા દર્શન પછી ત્રીજું મહાન દર્શન છે આત્મીયતાદર્શન. એ માત્ર ચેતન જગતને લાગુ પાડે છે. અર્થાત્ પ્રાણી માત્રને આપણા પોતાના સ્નેહી સમજવા જોઈએ. કોઈનાયે પ્રત્યે હૃદયમાં દ્વેષ-દુશ્મનાવટ કે ઈર્ષ્યા-અસૂયા ન રાખવી જોઈએ; કારણ એ છે કે એ વૃત્તિઓ ખોટી રીતે આપણા શુભ હૃદયનો એવો કબજો લઈ લે છે કે એવા દ્વેષમાં તણાયે આપણાથી કાંઈ બની શકવાનું હો કે ન હો, પણ હલકી તામસી વિચારણાઓ હૈયામાં રમ્યા જ કરે છે. ત્યાં પછી આપણી બીજી પુણ્યાઈનુંય સુખ અનુભવવાનું દૂર જાય છે અને સામાનું ગમે તે થવાનું હોય, પણ પહેલાં તો આપણે જ દુઃખમાં પડીએ છીએ. ત્યારે આત્મીયતા અર્થાત્ મિત્રતા એથી બચાવે છે.

જેમ સાત્ત્વિક દર્શન કરવાથી વિકલ્પોના દુઃખ ટળે છે, દીનતા જાય છે, હાયવોય-દુઃખાઈન અટકે છે, અને કર્મબંધથી બચાય છે; તેમજ અનુકૂળતાના દર્શનથી ખરાબમાં ખરાબ ગણાતી સામગ્રીને સારામાં સારી આત્મહિતને અનુકૂળ બનાવી શકાય છે, અને એમાંથી એ પ્રમાણે લાભ ઉઠાવાય છે; તેવી રીતે આત્મીયતાના દર્શનથી જીવમાત્રમાં મિત્રતાની બુદ્ધિ કરાય છે. તેથી આપણા ઘોર અપરાધીને પણ જ્યારે આપણે એમ માન્યો કે “આ મારો છે સંયોગવશાત્ એણે આ ભૂલ કરી નાખી છે. તો જેમ વહાલામાં વહાલો આપણો દીકરો મોટી ભૂલ કરે તોય એની

પ્રત્યે આપણે દુશ્મનાવટ નથી કરતાં. તેમ આની પ્રત્યે પણ શા માટે કરવી ? ગમે તેમ તોય એ મારો મિત્ર છે.” સામાના પર ગુસ્સો થતો કોણ અટકાવે છે ? ‘મારો એ અંગત સ્નેહી છે’-એવી આત્મીયતાની બુદ્ધિ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૩, અંક-૬, તા.૯-૧૦-૧૯૫૪

૩ દર્શનની ષડ્વિધ કલા.

હવે આજે એ મુસીબત છે કે એક કુટુંબમાં પણ તેવી સ્નેહાળ આત્મીયતા બુદ્ધિ કમી થઈ ગઈ છે. તેથી પ્રેમ, મિત્રતા, શાંતિ વગેરે વધવાને બદલે પરસ્પર દ્વેષ, કલેશ અને વિરોધ વધ્યા છે. પતિ પત્ની પ્રત્યે અને પત્ની પતિ પ્રત્યે અરુચિ ધરાવે છે. વિરોધ ધરાવે છે, ઝગડા કરે છે. એવું જ પિતા પુત્ર વચ્ચે, માતા પુત્ર વચ્ચે, સાસુ વહુ વચ્ચે, કલેશની ભઠ્ઠી સળગતી છે. એથી આગળ, શેઠ-નોકર, ટ્રસ્ટી અને બીજા, પ્રમુખ-સેક્રેટરી વગેરેમાં આપસઆપસ કલેશ, દ્વેષ, અને વૈરવિરોધ વર્તે છે. એમાં મોટા ભાગે કારણ આત્મીયતાને બદલે પરતાનું દર્શન છે. ‘સામો મારો સાચો સ્નેહી નથી, મારા દુશ્મન જેવો પારકો છે, મારું બગાડનારો છે, મારી સામે થનારો છે, આપણે કાંઈ વિશ્વાસુ નહિ; મિત્ર નહિ; એકદહદથી નહિ;’ વગેરે વગેરે બુદ્ધિ થાય છે. તેથી મહાન ઝગડા-રગડા જામે છે. દ્વેષ પોસાય છે. ઈર્ષ્યા થાય છે, નિંદા થાય છે. પ્રમોદભાવને વિસરાય છે. પ્રભુ મહાવીરદેવે ચંડકોશિયા જેવાને પોતાનો ગણ્યો તો એનું કરડવાનું વેઠીને પણ એનો ઉદ્ધાર કર્યો. નહિતર તો એમ થાય, ‘જવા દો નાલાયકને. એ ઘાતકી છે.’ આમ સામામાં છૂપી ઉત્તમતા હોવા છતાં અધમપણાની બુદ્ધિ થાય ! સામો દયાપાત્ર હોવા છતાં દ્વેષ કે ઉપેક્ષણીય છે, એવું દેખાય ! પોતાની વિશિષ્ટ શક્તિઓનો સુંદર ઉપયોગ પરના ઉદ્ધારમાં થઈ શકે એમ હોય, તેના બદલે એ દિવ્ય શક્તિઓ એમ જ વેડફાઈ જાય, કે ઊલટી ઊંધા કાર્યોમાં રાક્ષસી શક્તિનું કામ કરનારી બની જાય. એનું કારણ એ છે કે જ્યારે આત્મીયતા ભૂલીને આવા આવા દુઃખી કે દુર્ગુણીના ઉદ્ધારમાં શક્તિ ન ખરચવી હોય ત્યારે એ શક્તિ બીજે કયા ઉપકારમાં જવાની હતી ? દુર્ગુણીના ઉદ્ધાર કરવા માટે તમારી પાસે પૈસા હોય તો તો એ પૈસાની તમારી પાસે વિશિષ્ટ ધન-શક્તિ ગણાય. દુર્ગુણીને સૌમ્યતાથી હિતની સલાહ આપવાની બુદ્ધિ તમારી પાસે હોય, તો એ વિશિષ્ટ બુદ્ધિ-શક્તિ ગણાય. એમ સામો તપ્યો હોય, પણ તમે ખામોશ રાખી કાંઈ ન બોલો-ચાલો, અને તેથી સામો ઠંડો પડે, વધુ કષાયથી બચે, ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ” (ભાગ-૧૮) ૨૭

તો એ તમારી સહિષ્ણુતાની શક્તિ વિશિષ્ટ મન-શક્તિ ગણાય. આ શક્તિઓ વપરાય ક્યાં ? કહો જેના પર આત્મીયભાવ હોય, આ મારો સ્નેહી છે, વિરોધી નહિ, -આવી ભાવના હોય ત્યાં.

શ્રીપાલકુમારે યુદ્ધભૂમિ પર મિજાજ અને વિશ્વાસઘાતી અજિતસેન કાકાને હરાવ્યા પછી આત્મીયતા એવી દાખવી કે રાજ્ય પાછું સોંપવા માંડ્યું. તેમ આજે કોર્ટમાં સામાને હરાવીને એની લૂંટ અને પાછી સોંપી દો ખરા ? કે ઉપરથી દંડ ઓકાવો ? અહીં ખૂબી એ થઈ કે અજિતસેને ત્યાં જ સંસાર ત્યજી સાધુપણું લીધું ! એવું જ વાલી રાજાએ રાવણને હરાવ્યા પછી એનું પડાવી લેવાને બદલે પોતાનું બધું છોડ્યું. ભાઈ સુગ્રીવને રાવણની આજ્ઞા નીચે સ્થાપ્યો, રાવણને બેન પરણાવી, અને પોતે ચારિત્ર લીધું. કેવી આત્મીયતા !

આત્મીયતાથી જેમ પીડિત પર દયા વરસાવાય છે, તેમ ઉન્નતિવાળા ઉપર પ્રેમ વરસાવાય છે. તેથી ઈર્ષ્યા નથી થતી; પણ પ્રમોદ થાય છે. નિંદા અરુચિ નથી કરતા, ગુણાનુરાગ અને વાત્સલ્ય કેળવાય છે. જો આપણી જાત માટે આપણને પુરેપુરો મમત્વભાવ છે, તો તેથી કોઈ વાર પણ આપણે આપણા તરફ દ્વેષ કે આપણી નિંદા નથી કરતાં, તેમ બીજા પર પૂર્ણ મમતા હોય તો એના પ્રત્યે દ્વેષ કે એની નિંદા નહી કરીએ. પરંતુ જ્યારે નિકટમાં નિકટના પણ સ્નેહી ઉપરેય સહેજ પણ મમત્વ ઓછું થાય છે, ‘આ આપણે એટલા અનુકૂળ નહિ, એટલા વિશ્વાસુ કે સમર્પિત નહી’- એવું જરા પણ મમત્વ ઓછું થાય છે, ત્યારે એના પ્રત્યે અરુચિ, ને એની નિંદા કરીએ છીએ. આ નિંદા, દ્વેષ, ઈર્ષ્યા વગેરે દોષો પોતાના જ આત્માના કેવા મહાન દુશ્મન છે એ ક્યાં નથી સમજાય એવું ? ઉત્તમ જીવનમાં મળેલી તત્ત્વ ચિંતન, ગુણાનુરાગ, મહાપુરુષના જીવનની વિચારણા અને અભ્યાસ વગેરે સાધવાની અમૂલ્ય તક ગુમાવાય છે. કેમકે પેલામાંથી પરવારાય, તો આ થાય ને ? આ તત્ત્વચિંતનાદિ જો ન થાય તો આનાથી નીપજતા મહાલાભો ગુમાવાય છે; અને નિંદા ઈર્ષ્યાથી આ ભવમાં અને ભવાંતરમાં મહાદુઃખો વહોરાય છે. બસ, એથી બચવાનો અદ્ભુત ઉપાય આત્મીયતાનું દર્શન કરવાનો છે. જગતમાં સૌ કોઈને આપણી જાત જેવા પોતાના ગણો; એટલે દ્વેષ, નિંદા વગેરે દોષો રવાના થઈ જવાના.

પ્ર.- પણ એ આપણું બગાડે ત્યારે તો દ્વેષ થાય ને ?

ઉ.- પાછા ભૂલ્યા. બગાડવા માત્રથી કોઈ દ્વેષપાત્ર નથી બનતો. એને પારકો ગણીએ છીએ પછી એ દ્વેષપાત્ર બને છે. એમ તો આપણી જાતે વગર વિચારે કેટલાંક કામ કરીને આપણું પોતાનું ક્યાં નથી બગાડતા ? છતાં ક્યાં દ્વેષ

થાય છે ? ત્યારે ત્યાં તો જાત માટે જેમ સમાધાન કરી લઈએ છીએ કે ‘શું થાય ? સંયોગો જ એવા હતા કે આપણને આવું કરવાનું સૂઝ્યું. બાકી આપણે જાણી જોઈને થોડું જ કર્યું છે ?’ તો તેવી રીતે બીજા માટે આ સમાધાન ન કરી શકાય ? ‘શું કરે એ ? એના સંયોગજ એવા હતા કે એને આવું કરવાનું બને. એની જગાએ હું હોઉં તો હુંય આવું કરી બેસું એવો છું. માટે એને દોષ ન દેવો, એના પર દ્વેષ ન કરવો. અવસરે જેમ બીજા તરફથી આપણી જાત માટે દયા ચાહીએ છીએ તેમ આપણા તરફથી એના પર દયા વરસવા દો,’ આમ મન મનાવી સામા પર દયા ન ચિંતવી શકાય ? શું દ્વેષ જ ચિંતવવો પડે ? એકવાર આત્મીયતાના દર્શનનો અનુભવ કરવા માંડો, અને દુશ્મનને પણ પ્રેમ બક્ષતા જાઓ, પછી જોજો એના પર કેવી સરસ અસર થાય છે ! અને તે કદાચ ન પણ થાય તોય તમારા કલેજે કેટલી બધી ઠંડક અને ચિત્તમાં કેટલી બધી પ્રસન્નતા રહે છે. તે જોજો !

આત્મીયતાના દર્શનથી ભાવદયા :- આત્મીયતાનો વિચાર વધુ વિકાસવાળો બને ત્યારે તો એટલો બધો ભ્રાતૃભાવ પ્રગટ થાય કે બીજા પર ભાવદયાનો ધોધ આપણા હૈયામાં વહેવા માંડે. તેથી પહેલાં નંબરમાં તો આપણી કોઈ એવી પ્રવૃત્તિ ન થાય કે જેથી સામામાં મોહની, પાપવાસનાની જાગૃતિ થાય. આજનો ઉદ્ભવ વેશ અને ચેષ્ટાઓ પણ આ ભયંકરતા સર્જે છે. પાપની સલાહો પણ આ ભયંકરતા સર્જે છે. પાપની સલાહો પણ આ ભયંકર કામ કરે છે ત્યાં આત્મીયતા શી ? જેના પરિણામે સામો જીવ દુર્ગતિમાં પટકાય. ત્યાં ભ્રાતૃભાવ કેળવ્યો ગણાય કે શત્રુભાવ ? ‘મારા નિમિત્તે કોઈ પણ જીવબંધુ બિચારો પાપબુદ્ધિમાં ન ફસી પડો. એથી એ નરકાદિમાં ન પડો.’ એ વિચારમાં આત્મીયતાનું દર્શન છે. મદનરેખાના મનમાં આઘાત છે. ‘મારું પાપી રૂપ બિચારા ઉત્તમ ગુણસંપન્ન નિર્દોષ પતિના મરણમાં નિમિત્ત થયું. એવા રૂપમાં અગ્નિ કાં ન મૂકાયો ? એ કરતાં હું ગર્ભમાં સડી કેમ ન ગઈ ? બિચારો એ રાજા પણ રૂપના પાપમાં લુબ્ધ થઈ સદાચારને ભૂલ્યો !’ જો દર્શનની કલાની આવડત હોય તો સાત્ત્વિકતા કેળવાય, સાચી અનુકૂળતા જોવાય, અને આત્મીયતાની ભાવના વિકસાવાય. શું આજે રૂપનાં અને અંગો-પાંગોનાં પ્રદર્શન તથા બોલચાલના ટાયલાં કરતાં, કે સફાઈ બતાવતાં ભાનબાન રહેતું હશે કે કોઈ નિર્દોષ જીવો, જે ખોટા સંયોગ નથી મળ્યા માટે બચેલા છે, એને ખોટા સંયોગ આપી વાસનાના દાવાનળમાં ન ઝીકું ? એવી ભાવદયાની બુદ્ધિ રહેતી હશે ને ? તો તો પહેરવેશ અને બોલચાલ એવા સુશીલતાના રક્ષણાર્થે થાય કે જ્યાં નિર્દોષ જીવ વિકારવશ ન બને; જ્યાં પોતાની પવિત્રતા જળવાઈ રહે,

આર્ય સંસ્કૃતિના સંબંધની વફાદારી રહે, અને પાપી વિચારણા ન જાગી આવે. સુશીલતાના સંરક્ષણની મર્યાદા કેટલી બધી કડક છે તેનો એક દાખલો જુઓ.

પરમાત્માના દર્શને જતાં પાંચ અભિગમ સાચવાના કલ્પા છે. એમાંનો એક પ્રભુને દૂરથી જ દેખતાં મસ્તકે અંજલી જોડી ‘નમો જિજ્ઞાણં’ કહેવાનો છે; પણ સ્ત્રીઓને આ અભિગમનો નિષેધ કર્યો. સ્ત્રીઓથી હાથ જોડી ઊંચા ન કરાય. એને એટલું બધું મર્યાદાશીલ રહેવાનું; જેથી બીજાને અનુચિત જોવાનું ન બને. શું આ ? ભાવદયા; આત્મીયતા.

● ૪. સ્વદોષદર્શન ●

આત્મીયતાના દર્શન પછી સ્વદોષદર્શન વર્ણવવાનું છે. સ્વદોષ-દર્શનનું ઘણી વાર વર્ણન થયું છે, તેથી એને ટૂંકમાં જોઈશું. જેમ પૂર્વે કહેલા ત્રણ દર્શનથી દુઃખ-નાશ, લાભ-પ્રાપ્તિ અને દયા-પ્રેમ થાય છે, તેમ ચોથા સ્વદોષ-દર્શનથી આત્મ-જાગૃતિ રહે છે. એમાં કરવાનું એટલું જ છે કે જ્યાં આપણે બીજાના દોષ જોવા પ્રેરાઈએ છીએ, ત્યાં એમ ન કરતાં આપણા પોતાના દોષ જોવાના; એટલું જ નહિ પરંતુ આપણા દોષ હાલતાં અને ચાલતાં જોયા કરવાના. એથી આપણી ખામીઓનો સચોટ ખ્યાલ રહેવાથી નવી ભૂલો ઓછી થાય. તેમજ બીજાના દોષને બદલે આપણા દોષ જોવાથી એ લાભ થાય કે બીજા પર ગુસ્સો કરી જેમ-તેમ બોલવા વર્તવાનું અટકી જાય. તેથી આપણી સજ્જનતા વધે !

પ્ર.- આપણને એ નમાલા ન સમજે ?

ઉ.- આજ ભૂલ છે. જ્યારે દોષ સામાનો છતાં આપણા હૃદયમાં સાચેસાચ આપણા દોષ જોવાની વૃત્તિ ઊભી થાય છે, ત્યારે એની અસર સામા ઉપર સરસ પડે છે; તેમ આપણા મન ઉપર પણ સુંદર અસર થવાથી પછી આપણા બોલ કે વર્તવ એવા કુદરતી આકર્ષણ બને છે; અને કદાચ માનો કે આમ છતાંય આપણને સામો કે બીજા નમાલા ગણે, તો તેથી કરીને શું આપણે આપણી ગુણસંપત્તિ ગુમાવવી ? પરદોષ-દર્શન અને સ્વદોષનું અ-દર્શન એ ગુણ સંપત્તિ ગુમાવવાનો રસ્તો છે, આવું કરી પત્ની અચૂકારી ભટ્ટાએ માત્ર પોતાના પતિમંત્રીના દોષો જોવા માંડ્યા તો ક્ષમાદિ ગુણ ન આવ્યો; અને તેથી જ અંતે પાપીઓના હાથમાં પકડાઈ શરીરના લોહી નિયોવાવાની ઘોર પીડા વેઠવી પડી ! એની એજ અચૂકારી પછીથી સામાની ભૂલમાંય સ્વદોષદર્શન કરવાવાળી થઈ, તો ઈન્દ્રથી પ્રશંસિત બની અને અહીં મહાદેવી તરીકે પૂજાઈ.

આપણો બીજો કોઈ દોષ જ ન જડે તો શું કરવું :- એમ કેટલાક અહંમાનીને થાય છે. પરંતુ એને ખબર નથી કે જરા ઊંડે ઉતરી તપાસાય તો પોતાનો કોઈનો કોઈ દોષ મળી આવશે. છેવટે બીજું કાંઈ ન જડે તો પોતાનો પાપોદ્યરૂપી દોષ તો ખરો જ ? સંસારસવાસરૂપી દોષ તો છે જ ? અસહિષ્ણુ મન, વસ્તુ પર રાગ-મમત્વ વગેરે દોષ ક્યાં નથી ? એટલે એકવાર આ થશે કે ‘સામાના દોષ જોવા તરફ અંધ બની આપણા જ દોષ જોવા,’ પછી એની કળા આવડી જશે.

સ્વદોષ-દર્શનમાં બીજી વસ્તુ એ છે કે આપણી કાર્યવાહીમાં આપણી શી શી ખામી છે એ જોવાની સતત જાગૃતિ આપણે રાખવી જોઈએ. આ પણ વસ્તુ બહુ લાભકારી છે. કેમકે એથી આપણી પ્રવૃત્તિ ચળાય છે. જેમ અનાજ ચાળવાથી માટી વગેરે નીચે બહાર પડી જાય છે, તેમ આપણી વાણી, વિચારણા અને વર્તણૂકને સ્વદોષ-દર્શનની ચાળણીથી ખામીઓ બહાર તરી આવે છે; જેને પછી ઊંચકી ઊંચકીને દૂર કરવાનું. અને ફરી નહિ ઘુટાવા દેવાનું સુલભ બને છે. ત્યારે માણસ જો આ કરતો જાય, તો તો જીવન એનું આત્મ-સંશોધનમય બની જાય; પગલે પગલે ઉન્નતિ થાય છે કે નહિ એ સાધનામાં જોતા રહેવાય; પર ચિંતાની અધમાધમતામાંથી બચી જવાય; કેમકે એની કુરસદજ ન મળે.

સ્વદોષદર્શનમાં એક પણ મોટો લાભ છે કે એનાથી ઊંચ ગોત્રનું પુણ્ય બંધાય છે; યશ-આદેય વગેરે અનેક બીજા પુણ્યની કમાઈ થાય છે; તેમજ પરદોષ જોવાનું બંધ કરવાથી નીચ ગોત્ર-અપશય વગેરે અનેક પાપો બંધાવાનું અટકી જાય છે. વળી અનાદિની પરદોષ જોવાની કુ-આદતનો અંત આવે છે; સ્વદોષદર્શન ગુણના સુસંસ્કાર જામે છે; જે ગુણ વિકાસ પામતાં પામતાં મૃગાવતીજી, શીતલાચાર્ય વગેરેની જેમ ઠેઠ કેવળજ્ઞાન સુધી પહોંચાડી દે છે.

બાકી ખેંચો, પણ શાની ? :- ઘણી વાર આપણે બીજાના દોષોની ફરીયાદ કરીએ છીએ કે “ફલાણા અમારાથી અતડા રહે છે, રોફથી ચાલે છે.” અલબત્ત એ અતડા રહેતા હશે, ને રોફ કરતા હશે, પણ તે છતાં દોષ આપણો છે, અગ્નિ સ્વભાવે જ ગરમ છે, માટે બળે. એટલે જ તેની પાસે જે જાય, તેને બાળે જ છે. તેમ સામો શું રોફ કરવાના સ્વભાવવાળો છે ? તો તો એની પાસે જે જાય તે બધાની સામે એ અતડો અને અક્કડ રહેવો જોઈએ. પણ ના, તમારા સિવાય બીજાઓ સાથે તો એ હળે-મળે છે ! તો એનું જે અતડાપણું માત્ર આપણી સામે છે, તેમાં આપણો કોઈ દોષ છે. એ શોધી કાઢવા વિચારવું ઘટે કે “તો શું મારા હૈયામાં કૂણાશ નથી ? હૈયું વિશાળ નથી ? મારું મુખ સૌમ્યભાવને બદલે અરુચિભાવને ભજનારું છે ? વાણી મીઠાશને બદલે કટુતાવાળી છે ?” આ બધું છે

કે નહિ તે પહેલું જોવું જોઈએ. દેખાય છે કે “એ સામો આવતો હતો, હું જતો હતો, મેં તેને બોલાવ્યો નહિ. પછી તે અતડો રહે તેમાં તેનો શું વાંક ? એ મળ્યો, મેં શિષ્ટાચાર કર્યો નહિ, પછી દોષ કોનો ?” જેનામાં કોમળતા-વિશાલતાદિ લક્ષણ હોય તે મોટા ભાગે જગતમાં પ્રિયદર્શન બને. એ સારા જગતનો પ્રેમ જીતી શકે. તો કુટુંબનો પ્રેમ જીતવો તેમાં શું મોટી વાત હતી ? પણ આ લક્ષણો વિના બનવું અશક્ય છે. તેમજ વાંધા વચકામાં પોતાના દોષના દર્શન વિના પણ એ નહિ બને. જો તે બનાવીએ તો ભદ્રમૂર્તિ બનીએ. આપણા પર સૌ સ્નેહ રાખનારા અને આપણી હાજરી સૌને પસંદ પડે તેવું બને. આજની દશા જોતાં એનો એકડ એકથી અભ્યાસ કરવાનો છે. “કાલની નવકારવાળી બાકી છે, દાન બાકી છે.” આવી બાકી ખેંચતા હતા, તેમ આ બાકી ખેંચવાની છે કે “કોઈ કઠોરતા, કોઈ કટુતા, કોઈ દિલમાં ક્ષુદ્રતા કે અનુચિતતા દિલમાંથી દૂર કરવાનું બાકી રહી ગયું નથી ને ? હા, અમુક જગ્યાએ હું કઠોર બની ગયો હતો, આહા ! એ બહુ ખરાબ ! હવે આ દોષો મારે ટાળવા છે, માટે આમ આમ કરું.” કોઈ મિથ્યાદર્શનમાં પડ્યો હોય, પણ એનામાં કોમળતા, વિશાળતા, મધુરતા વગેરે શુભ લક્ષણો આવી ગયા હોય તો તેણે એ વિચારવાનું કે “મારે પ્રભુના દર્શન રહી ગયાં. મારે સામાયિક રહી ગયું !” એને એ; અને આપણે આ બાકીમાં જોવું પડે કે “હૃદયમાં જ્યારે મૃદુતા, નમ્રતા કેળવવાનો અવસર મળ્યો હતો ત્યારે મેં હૃદયમાં કઠોરતા પૂરી. ધન્ય અવસર પ્રાપ્ત થયો હતો ત્યારે ઘમંડમાં આવી કટુવાણી કાઢી હતી.” હૃદયની કૂણાશ દિલની મોકળાશ, વર્તાવની યોગ્યતા, એ બધું કમાવવા માટેના અવસર અહીં મળે છે, પછી ક્યાં મળશે ? એ ખૂબી માનવ ભવની છે કે અહીં આપણી સામે કોઈ ધમધમતો આવ્યો, તો સમજ અને વિવેક હોવાથી કુણું હૃદય રાખી શકાય છે, ને દિલ વિશાળ બનાવી શકાય છે. પશુ-બશુના ભવમાં ગયો ત્યાં અનિષ્ટ પ્રસંગ તો આવશે; પણ સમજ વિવેકના અભાવે ગુણોની કમાઈ નહિ થાય. કોઈ લાકડી લઈને આવ્યું ઢોર પાસે, ત્યાં તે પશુના દિલમાં કૂણાશ, વિશાળતા કે વિવેક રહે ? કઠોરતા ભારે આવી જાય ને ? “મારું ચાલે તો શિંગડું મારી દઉં !” છૂટું હોય તો લગાવેય ખરું; ને બાંધેલું હોય તો મનથી ઘણું કરે. કસાઈ જેવાના હાથે કપાઈ મરવા છતાં કેટલાય પશુ મરીને નરકમાં જાય છે. મનથી એટલું રૌદ્રધ્યાન કરે છે કે નરકનાં ભાતાં ઉપાર્જે છે. એનો ભવ એવો કે અહીં મહાપીડાના પ્રસંગ આવે; અને એમાં ગુણોપાર્જન દુર્લભ છે. જ્યારે આપણી પાસે ભવ એવો છે કે અલ્પ કષ્ટના પ્રસંગો મળે, છતાં મહાન ગુણો સંપાદન કરવાની સોનેરી તક છે. તે તકનો સોનેરી સદુપયોગ ક્યારે થાય ? આ ભવમાંથી ચૂક્યા

પછી નહિ થાય. આ ભવમાં સ્વદોષોની બાકી ખેંચી, એને દૂર કરવાની જહેમત ઉઠાવાય ત્યારે.

સ્વદોષનું નિરીક્ષણ એટલે ગુણવૃદ્ધિ !! :- એક ખૂબી જુઓ કે જેણે સ્વદોષ-દર્શન આદર્યું તેણે ખરી રીતે ગુણ-સ્થાનકની પાયરીએ ચઢવાનું પ્રારંભ્યું. આ એવું છે કે આપણે આપણી જાતને દોષિત જોતા હોઈએ છીએ, પણ ગુણ આપણને ઊંચે ખેંચે છે ! મૃગાવતીએ પોતાના દોષ જોવા માંડ્યા કે ખેંચાયા ઊંચે છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકથી સાતમે, આઠમે, નવમે, ઠેઠ તેરમા ગુણઠાણા સુધી વધ્યા ઊંચે ! એ શું કરતા હતા ? દોષ જોતા હતા. “કેવી હું અક્કરમી ! બીન શરમી ! હું રાજકુમારી, એટલે ? હું ઘણી જ ઉપયોગવંતી હોવી જોઈએ, ત્યાં મેં આ શું કરી નાખ્યું !...” આમ માત્ર પોતાના દોષનું નિરીક્ષણ ! આત્મા દોષનું નિરીક્ષણ કરે અને ગુણસ્થાનક ઉપર ખેંચે ? જ્યારે આપણે ગુણમાં વધવાનો યત્ન કરીએ ત્યારે, પણ જોવામાં પોતાના દોષ દેખાય છે; ને વસ્તુગત્યા ગુણસ્થાનક ઉપર ખેંચે છે ! હાલતાં ને ચાલતાં સ્વદોષનું નિરીક્ષણ કર્યા કરવું જોઈએ.

એમાં આગળ વધવું એટલે ? દિલ જપે નહિ જ્યાં સુધી બાકી ભરપાઈ કરાય નહિ. સ્વદોષનું નિરીક્ષણ બનાવટી ક્યારે ? કે એની બાકી ખેંચ્યા પછી એની ભરપાઈ કરવામાં અખાડા હોય. જેમ એક દેવાદાર હોય અને કહે ખરો કે ‘શેઠ, તમારા પૈસા શાહજોગ;’ પણ આપવામાં ખામી હોય, તો પછી એ અખાડા કે બીજું કાંઈ ? તેમ તમે ગુરુને ઠગવાનો સફાઈબંધ રસ્તો રાખી લ્યો, એટલે કહો ખરા કે ‘સાહેબ અમે તો ઘણા દોષવાળા છીએ;’ પણ પાછું દોષ સુધારવાની બાધા હોય, ત્યાં શું થાય ? દોષના નિરીક્ષણ પછી દોષથી પાછા હઠવાની. દોષના પક્ષને મૂકવાની, અને દોષના પાપને ગુરુ પાસે આલોચવાની પૂરી તૈયારી જોઈએ. પછી કદાચ એવા પણ દોષો હોય કે જે એકદમ છૂટે નહિ. છતાં એની બાકી ખેંચવી જોઈએ. સ્વદોષદર્શન સાચું ત્યારે કે એ બાકી ખેંચ્યા પછી એનો આત્માને જંપ ન હોય. આ તો બહુ સહેલી વાત છે. દેણદાર વર્ષો સુધી દેવું ભરપાઈ ન કરી શકે એ બને, પણ શાહુકાર સમજે કે “આ દેવાદાર છે, પણ એને જંપ નથી, નિરાંત નથી !” તો એને લુચ્ચો નહિ માને. તેમ અહીં નિરીક્ષણ સાચું ત્યારે કે દોષોનું દર્શન કર્યા પછી એ દોષો બદલ જંપ ન હોય.

સંસારનો વફાદાર સેવક :- “કેમ ભાગ્યશાળી, ચારિત્ર લીધું નથી ? કેમ વ્યાખ્યાનમાં ટાઈમસર નહોતા આવ્યા ?” “સાહેબ, પ્રમાદ છે.” આ આજનો જાણે ગોખી રાખેલો રજીસ્ટર્ડ જવાબ છે ! પછી એ પ્રમાદ દોષના દેવામાંથી ભરપાઈ કરવાનો આનીભાર પણ પુરુષાર્થ ખરો ? કહોને ‘પુરુષાર્થ ? એ જમાના

ગયા મહારાજ ! આજે તો અમે અમારી દુનિયામાં એવા તૈયાર છીએ કે જ્યાં ઉણપ દેખાય કે તરત જ એને પૂરી કરીએ ! બાકી આમાં શું છે ?’ ગઈ સાંજે દૂધ પીવાનું રહી ગયું; તો આજે ડબલ ઠોકો ! પૈસા કાલે કમાવવાના બાકી હતા, તો આજે ચોવીસ કલાક ખડા રહીને પૂરા કરો ! આવી સંસારની બાકીઓ ભરપાઈ કરાય છે. કેમ કરો છો ને ? હા, એનું નામ સંસારનો વફાદાર સેવક ! ધર્મનો વફાદાર સેવક તો તે કે જે આત્મસંબંધી ત્રુટિ રહી ગઈ હોય, જે સુધારવામાં બાકી રહી ગઈ હોય. તેને ભરપાઈ કરવા ચોવીસ કલાક તૈયાર હોય. એનો ધર્મ ફક્ત પૂજા કે પ્રતિક્રમણ નહિ પણ એની સાથે સાથે “આ ક્ષમાદિ ગુણો કેળવવા બાકી રહી ગયા. આ આ દોષો દૂર કરવા રહી ગયા.” એમ બાકી ખેંચે; અને એની નુકસાનીને ભરપાઈ કરવામાં મથે. એ તો ભવાભિનંદી જીવો સંસારરસિક જીવો, કે જે જડની બાકી ખેંચવામાં અને એની અધુરાશ પૂરી કરવામાં શૂરા પૂરા હોય, પણ જૈન એટલે તો મોક્ષેચ્છુ; એ તો રાત દિ’ આત્માની બાકીની ચિંતામાં હોય. દોષોની બાકી ખેંચ્યા પછી નુકસાની ભરપાઈ કરવાનું શાના બળ પર થાય ? બે જાતના દર્શન પર. તેની વાત હવે કરવાની છે. (૧) ‘જડના વિકાસમાં જીવના વિનાશનું દર્શન.’ અર્થાત્ (૨) ‘જડની જરૂરીયાતમાં જીવને દુઃખ આવે છે-એનું દર્શન.’ અર્થાત્ (૧) જડ જેટલું ખીલે, એટલો આત્મા કરમાય છે. (૨) જડ વિના જેટલું નથી ચાલતું, તેટલો આત્મા સ્વસુખ ગુમાવી દુઃખી થાય છે. આ બે દર્શનકળા આવડે તો સ્વદોષનો ઉદ્ધાર સહેલાઈથી થાય.

● પ. જડના વિકાસમાં જીવના વિનાશનું દર્શન ●

પાંચમા દર્શનની કળા છે-જડના વિકાસમાં આત્માના વિનાશનું દર્શન કરવાની. હૈયે ઠસાવવાની જરૂર છે કે જડ પદાર્થોના વિકાસ સાધવામાં પોતાના જ ચેતન જીવની વિનાશ સાધવાની પરિસ્થિતિ ઊભી થાય છે. તો જડની આ ઓળખાણ થવી જોઈએ કે આ બધા બંગલા-બગીચા-દુકાન-તિજોરી વગેરે ફાલીફૂલીને મને શું સારું કરી દેનારા છે ? જેમ સૂર્યાસ્ત પછી અંધકાર ફાલીફૂલીને દિવસના રહ્યા સહ્યા આછા પ્રકાશને શોષાવી નાબુદ કરી નાખે છે; તેમ આ જડના વિકાસનું પરાક્રમ પણ એવું છે કે પૂર્વની માંડમાંડ સાધેલી આત્મપુણ્યાઈને સુકવી નાખે, ઉચ્ચ ગતિનો અંત લાવી દે.

અનંતકાળનો ઈતિહાસ તપાસો તો આ સ્પષ્ટ જણાશે કે જેમ જેમ ભૌતિક ઉદય થતો ગયો, તેમ તેમ આધ્યાત્મિક વિનાશ નીપજતો ગયો, દાખલા તરીકે જંગલમાં હરણીયાને બદલે બળવાન સત્તાધીશ એવા વાઘ-સિંહના અવતાર મળ્યા;

તો તે તેના આત્મા માટે સદ્ગતિમાંથી અસ્ત પામી નરક જેવી ઘોર દુર્ગતિમાં ફેંકાઈ જવા માટે. એવી રીતે મનુષ્યપણે સામાન્ય માનવને બદલે રાજાનો અવતાર થયો; તો તે પણ લડાઈ, શિકાર, માંસાહાર, વિષયકષાયોદિમાં ચક્ર્યૂર બની આત્માને દુર્ગતિમાં ભટકાવવા માટે. આનું નામ જડનો જો વિકાસ તો આત્માનો વિનાશ. આ તો પરલોકની દૃષ્ટિએ વાત થઈ. આ જીવનની દૃષ્ટિએ પણ વિચારતાં આજ સત્ય દેખાઈ આવશે. સામાન્ય નિયમ મુજબ વધુ લક્ષ્મીવાન બનતાં માણસો વધુ દોષવાળા અને દુર્ગુણી બને છે; લક્ષ્મીની ગરમી ઉપર ગર્વ, અકકડતા, અતડાઈ, ગુસ્સો, માયા, લોભ વગેરે દુર્ગુણો વધારે છે.

શાસ્ત્ર કહે છે કે-ચક્રવર્તીની સમૃદ્ધિ એવા પાપમાં ચઢાવે છે કે ઠેઠ સાતમી નરકે લઈ જાય. આ શું છે ? જડના વિકાસથી આત્માનો વિનાશ; એથી આત્માના અહીંના સુખશાન્તિ લોપાતા જવાના. ધર્મ-વ્યાપાર અને તત્ત્વ-પરિચય કરવાનું ઓછું થતું જવાનું; અગર દૂર પડતું જવાનું; અને એના બદલે પાપ-વ્યાપાર અને અજ્ઞાન-પરિચય વધતો જવાનો. જો ધર્મ-વ્યાપાર અને તત્ત્વ-પરિચયનું અનંત મૂલ્ય સમજો, તો લાગશે કે મહાન આત્મોન્નતિકારક આવી વસ્તુની સગવડ આપનારા આવા મોંઘેરા જીવનમાં બીજો વેપલોજ શા સારું કરવો ? પાપ-વ્યાપાર અને અજ્ઞાન-પરિચય કરવાના ભવ તો જગતમાં ઘણાય છે, અને મળે છે. હિંસા, જુઠ, અનીતિ, અબ્રહ્મ(વિષયસેવા), પરિગ્રહ એ પાપની પ્રવૃત્તિ ક્યાં નથી મળતી ? તેમ કોષાદિકષાયો વગેરેના પાપ આચરવાનું ક્યાં સુલભ નથી ? એમ અતત્ત્વમાં એટલે કે પ્રમાદમાં નિદ્રા અને વિકથા ગણાય, તેમ અજ્ઞાનમાં જે વિપરીત વિકલ્પો અને ઊંધા ધોરણ ગણાય, તેનો પરિચય પણ ક્યાં નથી ? માટે જ જડ લક્ષ્મી, જડ કાયા, જડ મિલકત, સ્નેહી કુટુંબીના જડ દેહ, ઈત્યાદિના વિકાસમાં મોહવાનું નહિ; સાવધાન બનવાનું. રાગાદિમાં નહિ તણાવાનું. અહીં એક પ્રશ્ન થવો સંભવિત છે.

પ્ર.- જડના વિકાસમાં બધે વિનાશ-વિનાશ દેખવામાં નિરાશાવાદીપણું કે રોતડપણું નથી ?

ઉ.- ના, જેમ માણસ બજારમાં પૈસા કમાવવા ગયો ત્યાં સો વેપારીને વેપાર-વકરો ચાલે છે, માત્ર પોતાની દુકાને નથી ચાલતો; તો એના મનમાં આવે છે, કે ‘અરેરે ! આ કમાય છે., તે કમાય છે, પેલા કમાય છે... માત્ર હું જ અક્કરમી ? મારે ત્યાં કોઈ દેખાય નહિ ? કોઈ ઘરાક નહિ ?’ આવી જે લાગણી થઈ આવે છે, એમાં શું અંધકારદર્શન છે ? રોતડપણું છે ? ના, એ તો જાગ્રતિ છે, ઉમળકો છે, તેથી જ એ ઊઠીને વધુ પુરુષાર્થ કરે છે. વેપારનો બીજો રસ્તો

લે છે. ગમે તેમ કરીને પણ આજીવિકા ઊભી કરે છે. એમ અહીં પણ જડના વિકાસમાં સાચેસાચ આત્મવિનાશનું દર્શન થયા પછી માણસ આત્મવિકાસના સાચા પુરુષાર્થ ખેડે છે. આ તો જડવિકાસના અંજામણમાં જીવ અંજાઈ જાય છે, તેથી પોતાની જાતનું જ ભાન ભૂલીને અવળા ઉદ્યમમાં લાગી જાય છે. ખરી રીતે ઉદ્યમ માત્રથી શાબાશી નથી. સારા હિતકારી ઉદ્યમથી જશ મલે છે. જીવન જીતી જવાય છે. જડને વિસ્તારવાની ધૂન લઈ બેઠેલાને પૂછો કે ‘દુન્યવી પ્રવૃત્તિમાં બહુ લાંબા-પહોળા થયા ખરા, પણ છેવટે પરિણામ શું ? તે કહો.’ એ કહે કે ‘કેમ ? ખૂબ સારા પૈસા કમાયા.’ તો એમ કહેનારને પૂછવું પડે કે ‘પણ પછી શું ?’ તો એ કહેશે ‘જીવનમાં મહાન સગવડો અને સન્માન.’ તોય ત્યાં પ્રશ્ન છે, કે ‘પછી શું ?’ ઉત્તર નથી. આ જડ વિકાસની દશા છે. ત્યારે આત્મવિકાસીને પૂછો, ‘પૈસા તો કમાયા પણ પછી શું ?’ તો કહેશે ‘સાત ક્ષેત્રમાં એનું વાવેતર.’ વળી પૂછો ‘પણ પછી શું ?’ ‘પછી ઉત્તમ સદ્ગતિ.’ ‘પછી શું ?’ ‘પછી ઉત્તમ ધર્મ-સાધના.’ ‘પછી ?’ ‘મોક્ષ.’ ‘તે પછી ?’ ‘સંસારમાં ભટકવાનું જ નહિ. તો દુઃખ-દારિદ્ર, પીડા-પરાધીનતા, અરુચિ-અપમાન, વગેરે કાંઈ જ નહિ.

આ દર્શનવાળો કિમિયાગર વૈદ બને છે :- એટલે જડલક્ષ્મી વધી, જડ શરીર વધવું, જડ સ્નેહીઓ વધ્યા ત્યાં આ દર્શનની કળાવાળો રોવા નથી બેસતો કે ‘હાય ! આમાં હું મરી ગયો !’ પણ એટલું જરૂર થાય છે, કે ‘જીવ ! ધ્યાન રાખજે આ એવો વિકાસ થયો છે, કે જેના મોહમાં તું આખોને આખો કચડાઈ જાય. આ બધો સરંજામ દોષ-દુર્ગુણો, મોહ, ભોગવિલાસ વગેરેને પોષનારો છે. તેથી તો તારોજ વિનાશ થાય; માટે કિમિયાગર વૈદ જેમ જેરી અફીણમાંથી જીવાડનારું ઔષધ બનાવે છે, તેમ તું પણ એ વિકસેલા જડમાંથી એવા આત્મહિતના પરમાર્થના કાર્ય સાધી લે જે, કે જેથી તને સારામાં સારી સદ્ધર સ્થિતિ મળે.’ આવી સાવધાનીથી જીવ સુકૃતના માર્ગે લાગી જાય છે, અને ભાવી અનંતકાળને ઉજ્જવલ કરે એવી અવસ્થા ઊભી કરે છે. જે જડના વિકાસમાં જ ચક્રવર્તી મરે તો નરકે જ જાય, એવા જડના વિકાસને ભરત ચક્રવર્તીએ આરિસાત્મવનમાં એવો સંકોચી લીધો કે એમાં આત્માની અનેરી ખીલવટ થઈ ! કેવળજ્ઞાનનો અપૂર્વ વિકાસ પામ્યા !!

કહો જોઉં. જડનો વિકાસ જીવનો ઘાતક અને જડનો સંકોચ જીવનો ઉદ્ધારક લાગે છે ખરો ? ‘છે’ નથી પૂછતો ‘લાગે છે’ પૂછું છું. ઘાણીમાં પીલાઈ જનારા મહાત્માઓએ જડ કાયાના વિકાસને બદલે ફૂર્યા ઉડવાનું દેખ્યું એમાં જીવનો મહાઉદ્ધાર માની ખુશી થયા તો અનંતકલ્યાણ સાધી શક્યા, જડનો વિકાસ ઘાતક

છે, માટે તો સાધુઓ એને છોડીને ભાગી નીકળ્યા છે, અને તમે ભાગવાની તૈયારીમાં પડ્યા છો, કેમ ખરું ને ? જો ના કહેજો તો ધ્યાન રાખજો કે શ્રાવકપણાની સ્થિતિમાંય નહિ રહી શકો. શ્રાવક એટલેય જડ વિકાસથી ગભરાનારો, પણ ખુશી થનારો નહિ; અને ગભરાનારો એટલે એનાથી દૂર ભાગવાની ગડમથલમાં પડેલો.

ઘરમાં આગ લાગી; ત્યાં એટી માણસ ભુમ મારે ખરો કે ‘અરે ! આગ લાગી આગ ! બળી જવાશે,’ પણ ઉઠીને ભાગે નહિ તો એની બૂમ કેવી સમજવી ? ‘અલ્યા, તો પછી ભાગતો કેમ નથી ?’ એમ પૂછતાં એ કહે છે ‘શું કરું ભાઈસાબ ! આ બધું સંભાળવા-સમેટવાનું છે,’ તો એ બળી જવાની ભીતિ વિનાનો પાગલજ ગણાય ને ? એમ તમને સાચેસાચ લાગે કે આ જડના સરંજામની ફોજ મારા આત્માને સળગાવી નાખનાર ફોજ છે, પણ એમાંથી નીકળવાને બદલે એને સંભાળવામાં પડ્યા રહો, તો નિર્ભીક અજ્ઞાની ને ? માટે શું કરવાનું ? પહેલું તો એ કે જડને જેટલું ઓછું વિસ્તાર્યું, ઓછું ચઢાવ્યું-ફટાવ્યું, તેટલું સારું એવો નિર્ધાર કરી એ માર્ગે ઉદ્ધમી બનવાનું; અર્થાત્ ધન બહુ ભેગું કરવાનું બંધ, વેપાર મોટા વિકસાવવાના બંધ, કુટુંબ-પરિવાર-બંગલા-બગીચા વગેરે વધારવાનું બંધ; આવું આવું વધતું ઓછું પણ આચરવું જોઈએ; અને એ માટે એ જોતાં રહેવું જોઈએ કે “બહુ ધનના વિકાસમાં લોભ અભિમાન વધે છે, બહુ વેપારના વિકાસમાં આરંભ-સમારંભ અને અસત્ય, અનીતિ, મૂર્છા વગેરે વધે છે, ને ધર્મમાં લક્ષ ઘટી જાય છે, કુટુંબ-પરિવારના વિકાસમાં મોહ, રાગ, મોટાઈની લાગણી વગેરે વધે છે, શેઠાઈ આવીને દેવગુરુ ને ધર્મ પ્રત્યે સાચું સેવકપણું ગુમાવવાનું થાય છે; બંગલા-બગીચાના વિકાસમાં હિંસા વધે છે, અજ્ઞાન-મૂઢતા-મમતાદિ વધે છે. આ લોભ, ગર્વ, હિંસા, જૂઠ, અનીતિ, મોહ, રાગ, શેઠાઈ વગેરે વધવાથી જીવનો ચારે બાજુથી વિનાશ સર્જાય છે. કેમકે અહીં પણ અવસરે અણધારી આફતના, ઈર્ષ્યાના, અને અશાંતિ-અપયશના ભોગ બનવું પડે છે; અને પરલોકમાં તો પૂછવાનું જ શું ? લોભ, મોહ, રાગ, જૂઠ, અનીતિ વગેરે એકેક દોષના એવા કારમા કટુ ફળ ભોગવવાના હોય છે, તે પણ નરક-તિર્થંચના અનેકવાર ભયંકર ભવો કરીને ! માટે જ આવો જીવ વિનાશ સર્જનારા જડના વિકાસના શા વધામણાં કરી હરખાવું તું ?

● દ. જડની જરૂરીયાતમાં દુઃખનું દર્શન ●

પરની આશામાં ને આશામાં માણસ તણાયો જાય છે, પણ તેથી એને અંતે નિરાશ થવું પડે છે. આમ છતાં આ આશાના ફાંસલામાં જગત એવું ફસાય છે

કે એવા એક ફાંસલામાંથી નીકળી જવાને બદલે પોતાની જ જાતે એવા બીજા નવા નવા પાશ ઊભા કરે છે. એક આશાની પાછળ અનેક આશાઓ ઉઠે છે, જે ઝંખના, ચિંતા, હાયવોય વગેરેના દુઃખ દે છે. ત્યારે એવી આશાઓ ઉઠવાનું શું કારણ ? કહો, જડની જરૂરીયાત લાગી તે. ‘અમુક અમુક વસ્તુની જરૂર છે, એના વિના નહિ ચાલે,’ એમ વિચાર થયો કે એ વસ્તુની આશા ઊભી થાય છે. જો મનને એમ થાય કે ‘ના, મારે એની જરૂર નથી, એના વિના હું ચલાવી લઈશ; તો પછી એની આશા સેવવાની પીડા નથી હોતી. આ તો ‘મારે અમુક જોઈએ છીએ, અમુકની જરૂર છે,’ એમ જરૂરીયાત લાગે છે ત્યાં, પછી એની આશામાં ફસાવું-તણાવું પડે છે; અને આશાની ફસામણ દુઃખદાયી બને છે. દાખલા તરીકે સમજો કે એક માણસ દૂધ પી રહ્યો છે. એવામાં જો એને કાંક મગજમાં તરંગ આવ્યો કે ‘આ દૂધ તો ઠંડુ છે, તે ગરમ જોઈએ; આ તો સાદુ છે, ‘એમાં બદામ જોઈએ;’ તો પછી ઠંડા કે સાદા દૂધની મજા ઉડી જશે; મનને દુઃખ લાગશે. એટલે અહીં ઠંડુ દૂધ દુઃખ નથી આપતું. જો જે મળ્યું તે બરાબર છે, અગર ધાર્યા કરતાં અધિક છે, તો મનને દુઃખ નથી લાગતું. પણ ‘ગરમ જોઈએ, બદામવાળું જોઈએ,’-એવી ઊભી કરેલી જરૂરીયાત દુઃખને જન્મ આપે છે. પાછી આ જરૂરીયાતની ખૂબી એવી છે કે એક સાપણમાંથી સો સાપોલીઆની જેમ એક જરૂરીયાતમાં અનેક જરૂરીયાતો ઊભી થાય છે; અને જેમ જેમ જરૂરીયાત વધે તેમ તેમ દુઃખની લાગણી વધે છે. દા.ત. ‘દૂધ ગરમ જોઈએ’ એવું મનમાં આવ્યું. ત્યાં વળી એમ થશે કે “પ્રાયમસ તૈયાર જોઈએ. અમારા આવવા પહેલાં સમજી રાખીને તૈયાર કરી રાખવું જોઈએ; એવું ગરમ પણ સાંકડા ઢાંક્યા વાસણમાં કે કીટલીમાં રાખવું જોઈએ; તે પણ પવન વિનાની જગાએ મૂકવું જોઈએ.” આમ કેઈ જરૂરીયાતોના તરંગો ઉઠશે. એમાં જીવને શું મળ્યું ? માત્ર ચિંતા અને દુઃખની લાગણીઓ. સાદા દૂધથી પતાવ્યું હોત તો પીધા પછી કંઈ નહિ. પણ મન માન્યું ગરમ અને બદામવાળું દૂધ જો મળ્યું તો મોંકાણ મંડાણી. રાગ વધે, પ્રશંસા વધે, સ્મરણ લાંબુ- ‘કેવું સરસ ! વગેરે, પરભવ માટે પાપ વધે ! અહીં દુઃખ વધે ! અહીં તો થોડી પણ જરૂરીયાત ઊભી છે ત્યાં સુધી શાસ્ત્ર દુઃખ કહે છે, તો પછી ઘણું મળવા છતાંય જેને તૃષ્ણાઓ શમતી નથી, આવશ્યકતાઓ રહે છે. તેને કેટલું બધું દુઃખ ? જાણો છો ને, પેલી ભીલડીને રાણી બનાવ્યા પછીનો કિસ્સો ?’

એક ભીલડીને રાજાએ રાણી બનાવી. એને સારી રીતે રખાવ્યા પછી પૂછ્યું ‘કેમ, ખાવા-પીવાનું બરાબર છે ને ?’ ત્યારે એ કહે છે ‘શું રાખ બરાબર ? આ ઘેબરપાક તો આખો પણ પેલાં ખાટાં ખાટાં બોર કાં આપ્યા ?’ રાજા કહે છે,

‘એમ, ? તો કપડા તો સરસને ?’ ‘શું ધૂળ સરસ ? જરીયાન સાડી આપી, પણ પેલાં ચણોઠીઓ ટાંકેલા બદનીયાં ક્યાં મળ્યાં ?’ ‘ત્યારે ઘરેણાં ?’ ‘ઘરેણામાં શું માલ ? સાવ હલકાં પતલાં મોતીના દોરા કે હીરાના હારથી શું ? પતલી હલકી હીરાની બંગડીઓથી શું ? પેલા રીતસર વજનદાર પીત્તળના કંઠા કે પીત્તળના ઝાંઝર બલેયા ક્યાં આપ્યા શું ?’ એમ જેને વલોપાત કરવાની કુટેવ છે, ગમે તેવું મળે છતાંય ‘હજી ફલાણું ક્યાં મળ્યું ? અમુક નથી આવ્યું ત્યાં સુધી શું ?’ વગેરે જરૂરીયાતો ઊભી જ છે, એને બિચારાને ચિંતા અને રોદણાંના દુઃખમાં દટાયા રહેવું પડે છે. પછી જેમ આ રાજા ગુસ્સે થઈને ભીલડીને વનમાં તગેડી મૂકે તેમ અવસરે તેવા કોઈ કલેશ-દુર્દશામાંય મૂકાવું પડે છે.

જડની વધુ જરૂરીયાતમાં વધુ દુઃખનું દર્શન કરી શું કરવું જોઈએ ? (૧) જડની માયા થોડે થોડે પણ ઓછી કરવી જોઈએ; (૨) જડની પરાધીનતા પર કાપ મૂકવો જોઈએ. જીવને ઉચિત વર્તાવ કોણ નથી કરવા દેતું ? જડની વધુ પડતી માયા અને પરાધીનતા. માયા એટલે ‘આ મારું’ એવી મૂર્છા, ‘આ મારું’ એવી લાલસા. પરાધીનતા એટલે ‘એ બહુ સગવડદાયી, એના વિના જરાય ન ચાલે,’ આ ધોરણ. પતી ગયું ! જડને પનારે પડ્યો, પછી શા માટે ઉચિત વર્તે ? એ તો આને જ સંભાળ્યા કરવાનો, ‘કુટુંબમાં વડેરા છીએ તે માન વિના ન ચાલે.’ આજ મીઠું લાગ્યું પછી કાલે નાનો ઉઠીને સામું બોલે તો કેમ સહે ? સામે ઠોક ! ‘ના, પણ અમે કંઈ ખોટું કહેતા નથી. એના હિતને માટે અમે તો કરીએ છીએ !’ ખરી રીતે કેટલીકવાર સામાનું હિત ધવાય છે, એવી વિચારણા નથી હોતી; ‘એ તો મારું વચન ન માન્યું’ આ બેઠેલું છે. તેથી જ બધી વાતો છે ઔચિત્યનો ભંગ કરીને કેવળ પોકળ હિતેષીપણું દેખાડવાની. જડની જે જંજાળ વળગી છે, -લક્ષ્મી, વિષયો, માન-પાન, આબરૂ, સત્તા, શાણપણ, હું પદ વગેરેની-એના પરની માયા કપાય, એની પરાધીનતા કપાય.

પાંચમી-છઠ્ઠી દર્શનની કલા માટે આટલું જીવન રાખો કે સામાન્ય રીતે (૧) જેમ જડ વધુ મારું બનતું જાય છે, તેમ આત્મા બગડતો જાય છે; (૨) જીવને જેટલી જેટલી જડની અપેક્ષા રહે છે, તેટલો તેટલો એ દુઃખી થાય છે. ઉઘાડા પગે ફરતો હતો તો મંદિર ઉપાશ્રયમાં ગયે ચિંતા નહોતી. બૂટ રાખ્યા એટલે ચોરાવાની ચિંતા વધી. વળી બજારના જુદા, ફરવા જવાના બૂટ જુદા, એમ જડની અપેક્ષા વધારી એટલે ઓર રાગ વધ્યો, ચિંતા વધી, પાપખર્ચ વધ્યો. એથી ધર્મખર્ચ પર કાતર પડવાની. જડની જેમ વધુ અપેક્ષા, કાળજી, તેમ ધર્મની ઓછી રહેવાની. જડની જરૂરીયાતમાં સુખના દર્શને, ઈશ્વરને અર્પિત કરવા જેવો આત્મા જડને

અર્પિત કરી દીધો ! કેવી મહાન ગફલત ! આંખ સામે રોટલી અને પેંડા બેચ આવ્યાં. પેંડાની અપેક્ષા થઈ, એટલે કે જરૂર લાગી, ‘પેંડા બહુ સારાં’ એમ કહ્યું તો પછીની પંચાતીનો પાર નહિ. એ તો જે સમજે કે “જો ‘પેંડા બહુ સારાં’ કહ્યું, તો આપણે ખરાબ થવું પડશે,” એજ રોટલીને સહર્ષ વધાવી લઈ ખરાબીમાં પડતો બચી શકે. જાણો છો, ‘રત્નો બહુ સારા, વાવડી બહુ સરસ, નંદનવન ઘણું સુંદર...’ આમ જે દેવો જડને મારું ને જરૂરી કરવા જાય છે, એના બાર વાગી જાય છે ! મરીને એ પૃથ્વીકાય, અપકાય, વનસ્પતિકાયમાં ચાલ્યા જાય છે ! કેવી કારમી સજા ! વીતરાગના શાસનની હૃદયે સ્પર્શના કરવી હોય તો શક્યતા મુજબ જડની જરૂરીયાત ઓછી કરતા ચાલો; અને ઊભી રહેલી જરૂરીયાતથી ભડકો, એમાંય કાપકૂપ કરો.

જ્યાં જ્યાં જોશો ત્યાં ત્યાં જડના તોફાનથી જ દુઃખની પોકો દેખાશે. જ્યાં સુધી માણસ કાળી ચા પીને ચલાવતો હતો, ત્યાંસુધી સુખી હતો. હવે ગાંઠીયા વધ્યા કે દુઃખ આવ્યું ! પછી તો ગાંઠીયા વિના જાણે મરવા પડ્યો ! આત્માને કોઈ મુડદાલ બનાવનાર હોય તો જડની વધુ જરૂરીયાતો છે. પુણિયો હિંમત-હોંશિયારીથી મગધના રાજા સામે વાતો કરતો હતો. “સાધર્મી છો, આવો બેસો ! ફરમાવો આજ્ઞા.” જરાયે શ્રીમંતાઈ કે સંપત્તિ એને આંજી જાય ? એ તો તેવાને આંજી જાય કે જે જડની અપેક્ષાઓથી મુડદાલ બનેલા હોય. અમારે તો દૂધ ન મલે તો કાંઈ નહિ. જે મલે તે સહી. પેટનો ખાડો પુરાવો જોઈએ. ખાડો પૂરવા કાંઈ રત્નો ન પુરાય; ધૂળ ઢેકાં જ પૂરવાનાં.

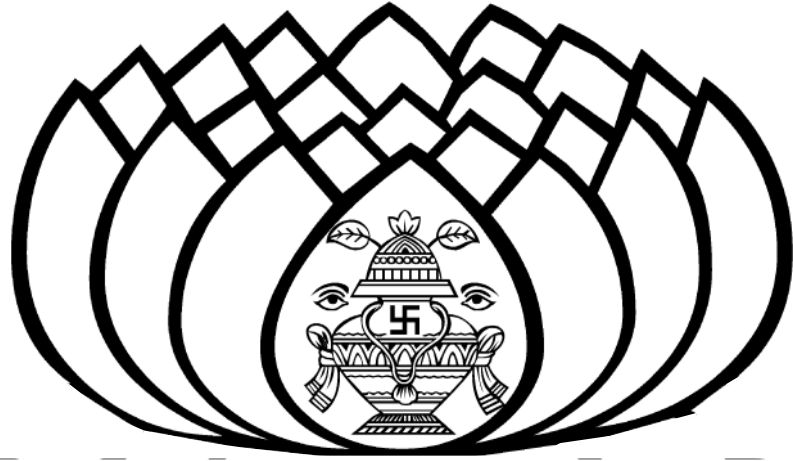
રૂપિયા તો મારા આદેસર દાદાના હતા ! :- આજની ભયંકર પરિસ્થિતિ જુઓ, કે સામગ્રી પૂરી છે છતાં પરમાર્થનાં દર્શન દુર્લભ થઈ ગયાં ! કેમ વારુ ? કારણ એ છે કે જાતના જ જ્યાં મોટા ખર્ચ હોય ત્યાં શું રાખ ખર્ચે પરમાર્થમાં ? એ તો એ પંચિયું અને પછેડી ઓઢનારા, અને દાળ-રોટી ખાનારા ને પૈસા ખૂબ જ વધે, એ થોકબંધ પરમાર્થ કરી શકતા. મોજમજાહ, વટ-વહેવાર, ફેશન-સગવડના ખર્ચની આજે તો એટલી ભયંકરતા વધી ગઈ કે હિસાબ જ નથી. જાણે મોટું દિવાનાપણું આવી ગયું છે ! એટલે હાથમાં પેટી ઉપાડી લેવાવાળાને કંજુસ કહે છે ! સિદ્ધિગિરિએ ગયેલા મારવાડીનો દાખલો આપ્યો હતો ને. એક મારવાડી હતો. ઘરડી ડોસીને વર્ષાતપનું પારણું, એટલે સિદ્ધિગિરિ પર લઈ ગયો ડોસીને છેલ્લી અઢાઈ હતી. તળેટીમાં આવ્યાં. ડોળીવાળો તો દસ રૂપિયા માગીને ઊભો રહ્યો. આ કહે છે ‘પાંચ રૂપિયા મલશે.’

એટલે ડોળીવાળો કહે છે, “આજે પાંચમાં ડોળી ન મળે, વૈશાખ સુદ ત્રીજના દહાડે ?”

તો મારવાડી કહે છે, “અલ્યા પણ અશક્ત ડોશી ઉપર શી રીતે પહોંચશે ?”

આ તો ડોસીને કહે “બેસી જા મા, ખભા પર ! ખભો સલામત છે !” ડોસીનો ભાર કંઈ બહુ નહોતો. પોતે ખખડધખ જુવાન હતો. શરમ નહોતી માતા-પિતાની સેવા કરવામાં. એ તો આજે ફેશનની લત છે કે સવારમાં ઊઠી માબાપને પ્રણામ કરતાં શરમ આવે ભાઈને ! ડોસી થોડું ચાલી, થોડું ખભા પર, એમ ડોસીને ઉપર પહોંચાડી ! હૈયું તો દાદાના દર્શન કરતાં નાચી ઉઠ્યું ! ડોસીને પૂછે છે ‘બોલ શું જોઈએ ?’ ‘પહેલી પૂજા.’ મોટા ખર્ચે લીધી એની ઉછરામણી. નીચે ઉતરતાં ભિખારીઓને દાન, અને પોતાના તરફથી સાધર્મી વાત્સલ્ય. પૂછનારા પૂછે છે “આ શું ? ડોળીવાળાને આપવા વધુ પાંચ રૂપિયા નહોતા મળતા તે તું હજારો ખર્ચે છે !!”

આ કહે છે “તમને ખબર નથી લાગતી, રૂપિયા તો મારા આદેસર દાદાના હતા, એટલે એમની પલાંડીમાં મૂકાય ? કે આ ડોળીવાળાને અપાય ?” આ તો એ અલ્પ જરૂરવાળાની વાત. પણ આપણે તો પહેલા પોતાની ફાંદ મોટી હોય, પછી શું ધૂળ પરમાર્થ કરીએ ? જડની જરૂરિયાતો વધે કે દુઃખ, ગુલામી અને માયા પણ વધે છે, સાથે દીનતાને દીનતા પણ વધે છે.

શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ઓળખાણ

ઊંચી અને નીચી શક્તિઓમાં વિવેક :-

માનવભવ જેવા સુવર્ણભવમાં શું વિશેષ મળ્યું છે ? બળવાન કાયાની શક્તિ નહિ, ચક્રોર ઈન્દ્રિયોની શક્તિ નહિ, પાવરધા હાથ-પગ વગેરે વિશિષ્ટ અવયવોની, કે યુક્તિપૂર્વક છટાદાર બોલવાનું બળ નહિ; કિન્તુ હાર્દિક સદ્ભાવનાબળ, માનસિક સુબુદ્ધિબળ અને આત્મિક સુનિર્ણયશક્તિ સાથે સત્પુરુષાર્થશક્તિ. વિશેષ તરીકે એ મળેલ છે. માનવની કાયા ઈન્દ્રિયો વગેરેની શક્તિઓ અલબત કીડા-પશુ આદિની શક્તિઓ કરતાં વિશિષ્ટ શક્તિઓ છે; પરંતુ એ માનવહૃદય-મન-આત્માની શક્તિઓ કરતાં નીચી કોટિની છે. માનવના ઉપર કહેલી બળવાન હાર્દિક માનસિક અને આત્મિક શક્તિઓ અતિ ઉચ્ચ અને કિંમતી છે. ત્યારે વિચારો કે નીચી કોટિની કાયા ઈન્દ્રિયો વગેરેની શક્તિઓનો ખૂબ ઉપયોગ કરી લેવાય અને ઉચ્ચ કોટિની એ હૃદય, મન અને આત્માની શક્તિઓનો ઉપયોગ ન કરાય કે ઓછા કરાય એ શું મૂર્ખતા નથી ? જેની પાસે ગાડી, મોટર બંનેય છે એ બળદગાડીમાં રોજ બહુ ફરે અને મોટરમાં વર્ષમાં કોકવાર ફરે, તો એને લોકમૂર્ખ કહે કે બીજું કાંઈ ? ત્યારે તમે કહેશો કે અમે હૃદય, મન અને આત્માની ભાવના-બુદ્ધિ-પુરુષાર્થ શક્તિઓનો પણ ખૂબ ઉપયોગ કરીએ જ છીએ, તો એ પ્રશ્ન છે કે એ ઉપયોગ કેવો કરો છો ? સદુપયોગ કે દુરુપયોગ ? પશુ કરે એવો ઉપયોગ કે દેવ પણ ન કરી શકે એવો ઉપયોગ ? મળેલી આ વિશિષ્ટ કોટિની દુર્લભ શક્તિઓનો દુરુપયોગ ધૂમ પ્રમાણમાં કરાય અને સદુપયોગનું દેવાળું હોય, એ કેટકેટલું દુઃખદ, દયાપાત્ર અને અજ્ઞાનતાભર્યું કહેવાય ! ભૂલવા જેવું નથી કે આ શક્તિઓનો દુરુપયોગ કાયિકાદિના દુરુપયોગ કરતાં ઘણો જ નુકશાનકારક નીવડે છે, અને ભયંકર દુર્ગતિઓમાં ભવભ્રમણ કરાવનારો બને છે. માટે જ એવા નુકશાનથી બચવા અને અતિ ઉચ્ચ કોટિના લાભો મેળવવા માટે દુર્લભ શક્તિઓના સર્વ દુરુપયોગ ટાળી સુંદર સદુપયોગ કરવાનો સતત પુરુષાર્થ આદરાવો જોઈએ.

ઉચ્ચ શક્તિના ઉપયોગ :- એ સદુપયોગમાં (૧) ભાવના બળથી હૃદયમાં સદ્ભાવનાઓ અને પવિત્રતાને ભરચક ભરી દેવાની; (૨) બુદ્ધિબળથી મનને ઉચ્ચ કોટિની સદ્બુદ્ધિઓમાં રમતું રાખવાનું; મનને સૂક્ષ્મ અને સુંદર કોટિની તાત્ત્વિક વિચારણા-યોજના-મનોરથો કરતું બનાવવાનું, તથા (૩) નિર્ણય-પુરુષાર્થ બળથી આત્માની પાસે મહાન તત્ત્વશ્રદ્ધાના નિર્ણય, મોક્ષમાર્ગના અને સિદ્ધાન્તોના નિર્ણયો તેમજ મોક્ષ-સાધનાના પુરુષાર્થ આદરાવવાના. તાત્પર્ય એ છે કે ત્રિવિધ બળથી અંતરથી ઉચ્ચ આદર્શ-મનોરથોવાળા, સુમતિયુક્ત, સદ્વિચારક, વિવેકી, સત્કર્તવ્યના નિર્ધારવાળા, પવિત્ર અને સત્પુરુષાર્થી બનવાનું છે.

સદુપયોગનું પહેલું સાધન :-

આ માટે પહેલું તો આપણી નજર સામે (૧) ઉચ્ચ આદર્શ પુરુષો, (૨) ઉચ્ચ આદર્શ જીવનસરણી, અને (૩) ઉચ્ચ આદર્શ સિદ્ધાન્તો જોઈએ. તો જ આપણા આત્મામાંથી અનાદિની ઠાંસીને ભરેલી મલિનતા દૂર જાય; અને આત્મામાં એ ઉચ્ચ આદર્શો, પવિત્રતા, પુરુષાર્થ વગેરે ઝગમગતા તથા જીવનવ્યાપી બની જાય.

આત્મિક મલિનતા બે પ્રકારની છે. એક તો ગમે તેવી વ્યક્તિ, વસ્તુ કે માન્યતા પર શ્રદ્ધા અને રુચિ એ મલિનતા છે. ત્યારે બીજી મલિનતા અસદ્ આચરણની મલિનતા છે. એ બંનેને ટાળવા માટે સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર (વિરતિ) જ સમર્થ છે. જ્યારે બંનેય મલિનતા દૂર કરાશે ત્યારે જ આત્મા ઉન્નતિની ટોચે પહોંચશે. એમાંય જો પહેલી મલિનતા દૂર થશે તો જ બીજી મલિનતાને નીકળી જવાનો અવકાશ મળશે.

શ્રદ્ધાની મલિનતાથી તો માણસની કાંઈ કિંમત જ નથી રહેતી. તેમ વર્તનની મલિનતાથી પણ માણસ ઊંચો નથી આવી શકતો. દુનિયામાંય જુઓ કે જેને યોગ્ય વ્યક્તિ પર શ્રદ્ધા નહિ, યોગ્ય પ્રવૃત્તિની રુચિ નહિ અને સુયોગ્ય સિદ્ધાન્ત તથા મર્યાદા પર આસ્થા નહિ, તો એવા માણસની કાંઈ જ કિંમત નથી હોતી. સારો અમલ હજીય મુશ્કેલ હોય, પણ સારી આસ્થામાંથી ય જ્યારે માણસ જાય ત્યારે જીવનમાં શું રહ્યું ? રોગી માણસ અનેક વૈદ ડોક્ટરો બદલ્યા તો કરે, પણ પાછો જે વખતે જેની દવા ખાતો હોય એ વખતે પણ જો એના પર શ્રદ્ધા ન રાખે, તો વહેમી અને હૈયા વિનાનો જ ગણાય ને ? અથવા જેની સાથે સંબંધ લાગ્યો છે એવા માતા, પિતા, પત્ની, પુત્ર, શેઠ, વકીલ વગેરે ઉપર શ્રદ્ધા ન રાખે, તેમ શુદ્ધવ્યવહારના સિદ્ધાન્તો અને સારી પ્રવૃત્તિની રુચિ ન હોય તો એવાને માનવભવ મળ્યા પછી જીવન તો ગમે તેમ પુરુ થાય છે, પણ તે ઢંગધડા વિનાનું અને કુશ્રદ્ધા-

કુવિકલ્પો-કુપ્રવૃત્તિમાં અથડાઈ-કુટાઈને પૂર્ણ થાય છે. તો આ લૌકિક દૃષ્ટિની જેમ લોકોત્તર દૃષ્ટિએ માણસે યોગ્ય વ્યક્તિ, યોગ્ય તત્ત્વો અને યોગ્ય વર્તન ઉપર શ્રદ્ધા કેળવવી જોઈએ છે. સાથે, પ્રવૃત્તિ પણ પાપસ્થાનકોના ત્યાગપૂર્વક એકાંતે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રમાં આદરવી ઘટે છે. એ માટે જ આદર્શ ઉચ્ચ પુરુષો, આદર્શ ઉચ્ચ સિદ્ધાન્તો અને આદર્શ જીવનસરણીને સતત નજર સામે રાખવાના છે. એ ઉચ્ચ આદર્શોની આસ્થામાં અને એને યોગ્ય અમલમાં હૃદય, મન અને આત્માના ભાવનાબળ, બુદ્ધિબળ, વિવેકબળ અને પુરુષાર્થબળ ખરચવાના છે. આસ્થામાં આત્માનો સમ્યક્ત્વ ગુણ પ્રગટે છે; અમલમાં ચારિત્ર ગુણ પ્રગટે છે. ચારિત્ર સર્વથા અને અંશે એમ બે પ્રકારે હોય છે. અંશે ચારિત્રમાં ગૃહસ્થને યોગ્ય બાર વ્રતો આવે છે. મોક્ષ સર્વાંશ-ચારિત્રથી જ મળે છે. પણ એ પામવા અંશેય ચારિત્ર અહીં આદર્શ પુરુષ તથા એમના વચન ઉપર શ્રદ્ધા કેળવવા અને એમનેજ નજર સામે સ્થિર રાખી લેવા, આદર્શ પુરુષ તરીકે શ્રી અરિહંત પરમાત્માને વ્યવસ્થિતપણે ઓળખી લેવા જોઈએ. મોક્ષના અનન્ય ઉપાયભૂત સમ્યક્ત્વમાં શ્રી અરિહંત પરમાત્મા પ્રત્યે અટલ વિશ્વાસ અને પ્રીતિ આવશ્યક છે. તો પ્રસંગત: સમ્યક્ત્વનો આછો ખ્યાલ કરી લઈ, પછી એના એક વિષય તરીકે સુદેવની શ્રદ્ધાના પ્રસંગમાં પરમાત્વ તત્ત્વનો વિચાર કરીશું.

● સમ્યક્ત્વ-સમ્યગ્દર્શન ●

મનુષ્યના મનરૂપી મંદિરમાં શ્રી અરિહંત પરમાત્મા પવિત્ર પ્રતિષ્ઠા કરાવવા યોગ્ય છે. એવા માનવમનોમંદિરે પહેલાં તો જે ઉચ્ચ આદર્શો, નિર્મળ શ્રદ્ધાબળ અને પવિત્ર વિચારસરણીના અજવાળાં પાથરવાના છે, એના માટે સમ્યક્ત્વરૂપી દીપક પ્રગટાવવો જોઈએ. સમ્યક્ત્વ એટલે સમ્યગ્દર્શન. પૂ. વાચકવર્ય શ્રી ઉમાસ્વાતિજી મહારાજ શ્રી તત્ત્વાર્થ મહાશાસ્ત્રમાં કહે છે કે,

‘તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાનં સમ્યગ્દર્શનમ્ ।’

કલિકાલ સર્વજ્ઞ પૂ. આચાર્ય પુંગવ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ શ્રી યોગશાસ્ત્રમાં ફરમાવે છે કે,

‘રુચિર્જિનોક્તતત્ત્વેષુ સમ્યક્શ્રદ્ધાનમુચ્યતે ।’

સાર એ છે કે સર્વજ્ઞ વીતરાગ શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા તત્ત્વો પરની હાર્દિક શ્રદ્ધાનું નામ સમ્યગ્દર્શન છે. અર્થાત્ ‘જે જિનોએ કહ્યું તેજ સાચું અને શંકા વિનાનું છે. તમેવ સચ્ચં નિસ્સંક, જં જિણેહિં પવેઙ્ગં’ એવી હાર્દિક શ્રદ્ધાનું નામ સમ્યગ્દર્શન છે.

(૩) તત્ત્વ :- એ તત્ત્વો ત્રણ પ્રકારે છે : જ્ઞેય તત્ત્વો, હેય તત્ત્વો અને ઉપાદેય તત્ત્વો. એ તત્ત્વો પર રુચિ એટલે કે ત્રણેય પ્રકારના તત્ત્વોમાંથી જે જે તત્ત્વ જેવા સ્વરૂપવાળું છે તે તે તત્ત્વ પ્રત્યે એને અનુરૂપ હાર્દિક વલણ રાખવું તેનું નામ સમ્યક્શ્રદ્ધા છે. ‘અનુરૂપ’ એટલે કે (૧) તત્ત્વ જો હેય સ્વરૂપવાળું છે તો એના પ્રત્યે આત્માનું અસારતા-નિર્ગુણતાનું ભાન, અણગમો, ભય, તિરસ્કાર, અને ત્યાજ્યતાનું વલણ. એમ (૨) ઉપાદેય તત્ત્વો તરફ સારભૂતતાની અને સુખકારિતાની બુદ્ધિ, ગમવાપણું, નિર્ભયતા-નિશ્ચિન્તતા, અને કર્તવ્યતાનું વલણ; અને (૩) જ્ઞેય તત્ત્વ તરફ શુદ્ધજ્ઞાન દષ્ટિ અર્થાત્ રાગદ્વેષરહિત ઉદાસીનતાનું વલણ; આ ત્રિવિધ વલણ એ સમ્યક્ત્વની અવસ્થા છે.

બીજી રીતે ૩ તત્ત્વ : અથવા તત્ત્વ એટલે ઉપાસ્ય તત્ત્વો. એ ત્રણ પ્રકારે; (૧) સુદેવ (૨) સુગુરુ, અને (૩) સુધર્મ એના પર રુચિ એટલે કે હાર્દિક અખંડ શ્રદ્ધા; એ સમ્યગ્દર્શન.

અહીં પહેલાં આ સુદેવાદિ ત્રણ ઉપાસ્ય તત્ત્વોનો વિચાર કરીએ. કેમકે (૧) શ્રી જૈન સંઘમાં આબાલવૃદ્ધ પ્રસિદ્ધ છે કે ‘ભાઈ ! દેવગુરુધર્મ પર શ્રદ્ધા રાખો.’ બીજું વધારે કાંઈ ન બની શકે તોય આટલી શ્રદ્ધા અવશ્ય રાખો. વળી (૨) ઉપર જે કહી આવ્યા કે ઉચ્ચ આદર્શ પુરુષો, આદર્શ જીવનસરણી અને આદર્શ સિદ્ધાન્તોને બરાબર નજરમાં રાખ્યા કરો, તેનો ખ્યાલ આ સુદેવ-ગુરુ-ધર્મમાંથી મળે છે; અને આ મુખ્ય વસ્તુ છે. જીવન જીવતાં એક વાર હૃદય સામે નિરંતર આદર્શ બરાબર રમ્યા કરે, પછી તો આત્મામાંથી મલિનવૃત્તિઓ દૂર થઈ પવિત્રતા આવવામાં તથા મલિન પ્રવૃત્તિઓ અટકી પવિત્ર પ્રવૃત્તિઓના ભગીરથ પુરુષાર્થ જાગવામાં વાર નહિ લાગે. દુનિયામાં પણ જુઓ કે ઊંચા વિદ્યાર્થી પર નજર રાખનારો નીચા નંબરનો વિદ્યાર્થી પ્રેરણા પદ્ધતિ મેળવી ઊંચે આવે છે. મોટા વેપારી પર દષ્ટિ રાખીને નાનો વેપારી આગળ વધે છે. એવી રીતે આપણે પણ આદર્શ પુરુષ-પરમાત્માના આલંબને આત્મવિકાસ સાધવાનો છે. જગતમાં અનાદિકાળથી સુદેવ-સુગુરુ-સુધર્મનું તત્ત્વ એક સરખું એક જ જાતનું ચાલ્યું આવે છે. અર્થાત્ અનંતકાળ પૂર્વેનું પૂછો, કે અનંત કાળ પછીનું પૂછો, કે સુદેવ કોણ ? સુગુરુ કોણ ? સુધર્મ કયો ? તો એક જ જવાબ છે કે,

સુદેવ-સુગુરુ-સુધર્મની વ્યાખ્યા :-

સુદેવ :- અઢારેય દુષણ રહિત અને ચોત્રીસ અતિશયોથી યુક્ત, તથા સદ્ધર્મના આઘ ઉપદેશક શ્રી સર્વજ્ઞ વીતરાગ પરમાત્મા એ જ સુદેવ છે.

સુગુરુ :- આ જીવન પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક પંચમહાવ્રતધારી, સર્વ સાવઘ યોગના

અને એના કારણભૂત કંચન કામિનીના ત્યાગી, તથા જિનોક્તશાસ્ત્રમર્યાદાથી રહેનારા અને શ્રી જિનવચનનાનુસારી જ પ્રરુપણા કરનાર શ્રી સાધુ ભગવંતો એ જ સુગુરુ છે.

સુધર્મ :- રાગાદિ દોષ રહિત એવા અનંતજ્ઞાની સર્વજ્ઞ ભગવંતોએ (શ્રી કેવલી ભગવંતોએ) ભાષેલો ત્રિકાલાબાધ્ય તત્ત્વસિદ્ધાન્તોથી સંપન્ન જે ધર્મ, તેજ સુધર્મ છે.

આમાં, જોશો તો જણાશે કે કોઈ વૈયક્તિક દેવ-ગુરુ-ધર્મની વાત નથી. અહીં તો દેવત્વના ગુણથી સંપન્ન હોય તે દેવ, પછી ભલે નામ ગમે તે હો. તે પણ સંસારી જીવ બની શકે છે. ગુરુત્વના ગુણથી યુક્ત હોય તે ગુરુ, વ્યક્તિ ગમે તે હો; અને સાચી ધર્મતાના સ્વરૂપવાળો હોય તે ધર્મ. વિરાટ વિશ્વમાં એક માત્ર જૈન દર્શન નિષ્પક્ષપાતપણે આ વસ્તુ ફરમાવે છે, તેથી જ જૈનદર્શન એજ વિશ્વદર્શન છે, સૌ કોઈ માન્ય કરી શકે એવું શાસન છે, સર્વશ્રેષ્ઠ દર્શન છે. માટે જ સંસારસાધના પડતી મૂકી એજ એક આદરણીય છે; યાવત્ મોક્ષ સુધી ઉપાસનીય છે, અવશ્ય આરાધવા યોગ્ય છે. આની શ્રેષ્ઠતા માટે યુક્તિ અને હેતુ અહીં બતાવવામાં આવશે.

● સુદેવ ●

જુદા જુદા ધર્મોના ઈશ્વર :- સુદેવ એટલે મોક્ષ, ધર્મ અને તત્ત્વોના મૂળભૂત આઘપ્રરૂપક એવા એકજ સાચા દેવાધિદેવ. જગતમાં અનાદિ અનંત કાળથી એવા સુદેવ તરીકે જીવન્મુક્ત પણ પછી વિદેહમુક્ત બનનારા એવા અનંતગુણસંપન્ન વીતરાગ સર્વજ્ઞ શ્રી અરિહંત પરમાત્મા જ હોય છે. નૈયાયિકાદિ કેટલાકો સુદેવ એટલે દેવાધિદેવ પરમાત્મા તરીકે અનાદિસિદ્ધ જગતકર્તા ઈશ્વરને માને છે; ત્યારે વેદાન્તીઓ સૃષ્ટિકાલે ઉત્પન્ન સૃષ્ટિકર્તા ઈશ્વરને માને છે. મિમાંસકો વળી ઉપદેશક કે સર્જનહાર નહિ પણ માત્ર મંત્રદેવતાને ઉપાસનીય પરમાત્મરૂપે કહે છે. ત્યારે વળી યોગદર્શનવાળા પરમાત્મા તરીકે અનાદિ શુદ્ધ સહજ શક્તિમાન આત્માને સ્વીકારે છે. તો કેટલાક મહેશ્વરવાદી જેવા મહેરબાની અને કોપ કરનાર સર્વ શક્તિમાન ઈશ્વરને પરમાત્મા તરીકે ભજે છે. ત્યારે સાંખ્ય અને બૌદ્ધો વળી તત્ત્વોના આઘપ્રરૂપક એવા પરિમિતજ્ઞાની કપિલ અને બુદ્ધ જેવાને પરમ પુરુષ કહે છે. તો અવતારવાદીઓ વળી યુગે યુગે સાધુજનોના રક્ષણ માટે અને દુષ્ટ્યકારીઓના વિનાશ માટે અવતાર લેનારને પરમાત્મા તરીકે સ્વીકારે છે. તેમ, કેઈ સર્જનહાર બ્રહ્માને, કેઈ રક્ષણકાર વિષ્ણુને, કેઈ સંહારક મહાદેવને, કેઈ પવિત્ર પુરુષ રામને, અને કેઈ દેવી શક્તિ ચંડી, ભવાનીને ઈષ્ટદેવ સુદેવ તરીકે પૂજે છે. આધુનિક કાળે ક્રિશ્ચિયનો વળી આદમ-ઈવ દ્વારા જીવો સર્જનહાર અને કાઈસ્ટ દ્વારા ધર્મનો સંદેશો

મોકલનારા ગોડ (God)ને પરમાત્મા તરીકે માને છે. તો મુસ્લીમો મહમદ પેગંબર દ્વારા જગતને ધર્મસંદેશ આપનારા અલ્લાહને ખુદા-ઈશ્વર કહે છે.

સુદેવના જ આધારે આત્મામાં વલણ-વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિ-ઘડતરને અવકાશ :- સુદેવના સ્વરૂપમાં આટલા બધા ભેદની વચ્ચે પરમાત્માનું સાચું સ્વરૂપ ઉપર કહ્યું તેમ સંદેહમુક્ત એવા વીતરાગ સર્વજ્ઞ શ્રી અરિહંતનું જ શાથી, એ એક બુદ્ધિમાનો માટે ખાસ વિચારસરણી વસ્તુ છે. સુદેવ પરમાત્મા એ તો જીવનમાં અતિ જરૂરી આદર્શ અને આદેશકારી પરમપુરુષ છે. તેથી એમને સાચા રૂપમાં ઓળખી રાખવા જ જોઈએ. એમના આધારે જ પછી જીવનમાં આત્માનું વલણ, વૃત્તિ, પ્રવૃત્તિ અને ઘડતર થશે. બીજું એ પણ જોવું જરૂરી છે કે, કોઈએ અલ્પજ્ઞ અજ્ઞાન મનથી અમુક નીચા આદર્શની કદાચ જરૂર પણ માની, છતાં શું પરમાત્મામાં ખરેખર ! એવા આદર્શ ને ગુણ હોય છે ? દા.ત. કોઈને એમ થયું કે જીવવા માટે જરૂરી હવા, પાણી, વનસ્પતિ વગેરે કોઈ બનાવનાર વિના કેમ બને ? અને ન બને, તો આપણું શું થાય ? એમ વિચારી પરમાત્મામાં કર્તાપણાનો આદર્શ કલ્પ્યો. પણ વિચારવાનું એ છે કે જેને પરમ આત્મા કહીએ, એનામાં એ સાચે જ ઘટી શકે ? આ માટે પહેલું એ જુઓ કે

પ્ર.- સુદેવની શી વિશેષતા છે ? અને આ દુનિયામાં ચિરકાળથી ફસેલા આપણા આત્માને સુદેવની જ જરૂર શા માટે છે ? તેમજ શું જીવના સદા આવા ને આવા ભટકતા રામના હાલ અને દુઃખમય પરાધીન દશા જ રહે છે કે એમાંથી કદાપિ છૂટકારો થાય છે ?

ઉ.- અહીં ઉત્તર એ છે કે જીવના ભવભ્રમણ અને કર્મને પરાધીન દશાનો અંત આવી શકે છે. કારણ કે જે હિંસા મિથ્યાત્વાદિ કારણોએ કરીને એ ભવભ્રમણ અને પરાધીનતા નીપજે છે, એ કારણો જો બંધ થાય તો સ્વાભાવિક છે કે ભવભ્રમણ અને પરાધીનતાનો અંત આવે. હવે જો આ સ્થિતિ ઊભી કરવી હોય તો એ કારણો કેવી રીતે બંધ કરવા, એનો માર્ગ અને એનું વિજ્ઞાન અર્થાત્ મોક્ષમાર્ગ ને સંસારમોક્ષનું સ્વરૂપ જાણવું જોઈએ. તેમજ બીજું એ કે આપણને એ માર્ગને જીવનમાં ઉતારનારનો આદર્શ પણ મળવો જોઈએ. આ જણાવનાર અને આદર્શ આપનાર પ્રથમ અને શ્રેષ્ઠ કોટિના કોઈ હોય તો તે સુદેવ છે. કેમકે સુદેવે પ્રથમતઃ પોતાના જીવનમાં આદર્શ કોટિનો મોક્ષમાર્ગ ઉતાર્યો હોય છે, અને પહેલાં સ્વયં ઉગ્ર સાધનાથી સર્વજ્ઞ વીતરાગ બની પછી જગતને મોક્ષમાર્ગનો તથા સંસાર-મોક્ષના સ્વરૂપનો બોધ આપે છે. શ્રેષ્ઠ આદર્શતા અને પ્રથમ ઉપદેશકતા, આ બે વિશેષતા સુદેવની છે. આપણે જો ચતુર્ગતિમય સંસારની રંગભૂમિ પર આપણા જીવની થતી દુર્દશા,

કેવી ? કે એક વાર દેવનું ખોળીયું, તથા તે પછી તરત કૂતરાનું ખોળીયું; એક જીવનમાં રાજપણાનો દમમ, તો પછીના જ જીવનમાં ઢેડ-ભંગીનો અવતાર, એક વાર મહાશ્રીમંતનું જીવન, તો પછી તરતજ ઘોર દુઃખમય નારકનો જન્મ; આવી દુર્દશાનો અંત લાવી પરમ સુખ અને સ્વાધીનતાભર્યો મોક્ષ નીપજાવવા માગતા હોઈએ તો સ્વાભાવિક છે કે આપણે આંખ સામે ઊંચો આદર્શ રાખી સત્ય તત્ત્વ સમજવા સાથે સાચા મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરવી જોઈએ. આ બેય વસ્તુ સુદેવ થકી જ મળે એમ છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૪, અંક-૭, તા. ૨૨-૧૦-૧૯૫૫

શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ઓળખાણ

બીજાઓએ કલ્પેલું ઈશ્વરનું સ્વરૂપ ઈશ્વરમાં દોષયુક્તતા બતાવે છે :- કેટલાકો પરમાત્માના અવતારને એવી વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિ અને અવસ્થાવાળા માને છે કે જેથી એમનામાં રાગદ્વેષાદિ દોષો હોવાનું સ્પષ્ટ જણાય. તો શું એવા દોષવાળા ઈશ્વર હોય ? દા.ત. એમણે ખોળામાં કે બાજુમાં પોતાની તરીકે સ્ત્રી રાખી હોય, તો એ રાગનું ચિહ્ન છે. વળી એમને પોતાને જો સંતાન હોય તો એ કામવાસનાની અને કામભોગની ક્રિયાની નિશાની છે. હાથમાં શસ્ત્ર હોય તો એ દ્વેષનું સૂચક છે. તેમ જો આંતરવૃત્તિ ભક્તને યુદ્ધમાં સહાય કરવાની થતી હોય, અને ખરેખરી સહાય કરવાનું ઈશ્વરે કર્યું પણ હોય તો તે રાગની નિશાની છે. ત્યારે દુષ્ટ માણસનો અંત કરવાની વૃત્તિ હોય, જેમ કે કહે છે ને કે... ‘વિનાશાય ચ દુષ્ક્રતામ્, સંભવામિ યુગે યુગે ।’ અર્થાત્ ‘દુષ્ટ કાર્યો કરનારના વિનાશ માટે અર્થાત્ વિનાશ કરવાની વૃત્તિથી દરેક યુગમાં હું અવતરું છું,’ તો આવી વૃત્તિ એ અને એના ઉપર પાછી દુષ્ટના નાશની પ્રવૃત્તિ હોય, એ દ્વેષને સાબિત કરે છે. એમ જગતના સર્જનની પ્રવૃત્તિ હોય તો એમાં તો દિવ્ય સુખકારી સ્વર્ગ અને દારુણ દુઃખકારી નરકનાંય નિર્માણ આવે; એય રચવામાં રાગદ્વેષ તો જોઈએ જ; વધારામાં કૂરતા-કઠોરતાય જોઈએ. કેમકે ઈશ્વરે જેને માટે નરક બનાવી, એ પાપી જીવોને બિચારાને પાપ કરતી વખતે એમણે અટકાવ્યા નહિ અને હવે ભયંકર સજા કરવા એ તૈયાર થાય છે. એ તો એવું થયું કે માતાએ જાણવા છતાં પોતાના અજ્ઞાની પુત્રને જૂઠ બોલવા દીધું, પછી એની જીભ પર ડામ દેવા ગઈ; પહેલાં ચોરી કરવા દીધી પછી હાથે

ડામ દીધા. અથવા કોઈ માતાએ પહેલા જોયા કર્યું કે ‘પોતાનો એક દુષ્ટ દીકરો બીજા સજ્જન દીકરાને ખોટી રીતે મારે છે,’ આ જોવા છતાં માતાએ એમ મારતાને અટકાવ્યો નહિ, પણ મારી રહ્યા પછી દુષ્ટ દીકરાને કૂરપણે પીટવા લાગી. ત્યારે જો એમ કહેવામાં આવે કે ઈશ્વર ગુનો થવાનું જાણતા નથી કે અટકાવી શકતા નથી; તેથી અટકાવતા નથી; તો તો એમનામાં અજ્ઞાનતા કે અશક્તિ સાબિત થશે. ત્યારે શું અજ્ઞાની ઈશ્વર સ્વયં સાચું તત્ત્વસ્વરૂપ અને મોક્ષમાર્ગ જાણી શકે કે જગતને બતાવી શકે ? ઈશ્વર એટલે તો સર્વદોષ મુક્ત અનંતજ્ઞાની પૂર્ણ પુરુષ. એને બદલે દોષયુક્તતા, અલ્પજ્ઞતા, અને અપૂર્ણતા એ ઈશ્વરત્વના વિરોધી છે.

સદોષ ઈશ્વર શું આપે ? :

આમ ઈશ્વરમાં જો રાગ, દ્વેષ, ક્રૂરતા, કઠોરતાદિ દોષોની વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિ હોય તો સાધક એવા ઈશ્વરને આદર્શ તરીકે સામે રાખવાથી શું મેળવશે ? ભલે ઈશ્વરનો ઉપદેશ નિર્દોષ બનવા માટેનો હોય, પણ ખુદ ઈશ્વર જ પોતાના જીવન દોષોનું પ્રદર્શન કરે તો એ અનાદિના દોષમાં સબડતા જીવને કેવો આદર્શ આપે ? શાળાનો શિક્ષક ગમે તેવો સારો ઉપદેશ આપે કે ‘બીડી ન પીવાય,’ પણ પોતે જ વિદ્યાર્થી સામે ઊભો ઊભો ટેસથી જો બીડી પીતો હોય તો શું એ સારો આદર્શ આપી શકશે ? એ વિદ્યાર્થી બીડીથી શું આઘો રહેશે કે ઊલટું બીડી પીનારો બનશે ? ભલે એને ઈશ્વરની લીલા માનવામા આવે, પરંતુ એવી લીલામાં કોઈ દોષરૂપતા નથી એવું તો ભક્તને જરૂર લાગશે; તેથી પોતાનીય તેવી રાગદ્વેષ કામની વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિમાં કાંઈ વાંધો નહિ લાગે. આથી સંસારનો દ્રાસ કે પુષ્ટિ ?

સદોષ ઈશ્વરથી ધર્મના નામે પાપપોષણ :-

બીજું એ છે કે ઈશ્વરનો ઉપદેશ તો મોક્ષમાર્ગનો જ હોય, એમાં જો એ કહે કે અપુત્રીયાની સદ્ગતિ ન થાય,’ તો ભક્ત શું સમજે ? એ જ કે “ઈશ્વરના આદેશથી પુત્ર અવશ્ય જોઈએ અને એ માટે પુત્રનો પરિગ્રહ તથા વિષયસેવન જરૂર જોઈએ તો એ પાપ નહિ, પણ કર્તવ્ય.” આવી સમજ-શ્રદ્ધા ધરવામાં પરિગ્રહ અને વિષયસેવન ઉપર સુગ-ઘૃણા થવાની ક્યાં રહી ? પાપપણું માનવાનું ક્યાં રહ્યું ? જીવને અનાદિકાળથી એ બે સારી રીતે પ્રિય તો છે જ; એમાં હવે આથી મસ્તી વધે કે ઘટે ? અને તેય મસ્તી પાછી ઈશ્વરીય આદેશના નામે, ધર્મના નામે !! કેવું કારમું અજ્ઞાન ! એથી જ આવો ધર્મના નામે કહેવાતો ઈશ્વરીય ઉપદેશ મૂઢ જીવને અનાદિના રાગ, કામ, મૂર્ચ્છાદિ ભયંકર દોષોની પોષક પ્રવૃત્તિ સેવતા રખાવશે. એટલું જ નહિ, પણ એને કર્તવ્ય માનવાની મિથ્યામતિ પોષવા સાથે પાપોમાં ડંખ, કંપ, ભય બુદ્ધિ વગેરે થવાનું પણ ઉડાવી દેશે ! એમ જે ઘર

સંસાર ઉપર જીવને અનાદિકાળથી પ્રીતિ તો છે જ અને સંસારના અનેક નિમિત્તના યોગે જ પુનઃસંસારવર્ધક રાગદ્વેષાદિ દોષો પોષાયા છે; એનો સર્વથા ત્યાગ નહિ, પણ ઊલટું કર્તવ્ય પાલન, માનવધર્મ, સાચું પરીક્ષા સ્થાન, વગેરે કલ્પિત ધર્મના નામે એ ઘર સંસારને એ ગૃહસ્થપણને જીવનભર ચલાવવાનું ઈશ્વર ઉપદેશે તો જીવો એ સંસારપાલન નિઃસંકોચપણે અને પાપ માન્યા વિના કરવાના ! તેથી એ સાંસારિક જીવન ભૂતકાળની જેમ અહીં પણ એ જીવમાંય રાગદ્વેષાદિ દોષોનું સિંચન કર્યું જશે; તો જીવ ઊંચો ક્યારે આવશે ? તેમ એ પણ છે કે ઈશ્વર જો સર્વજ્ઞ નહિ તો આખા જગત સાથે અનંતાનંત કાળથી સંકળાયેલા તત્ત્વો કેવી રીતે ઉપદેશી શકશે ? એટલે, કહેવાનો સાર એ છે કે,

સુદેવ કેવા ન હોય :-

(૧) જે ઈશ્વર કહેવાવા છતાં સ્વ જીવનમાં રાગ-દ્વેષાદિની પ્રવૃત્તિવાળા હોઈ ભક્તને આદર્શ તેવો પૂરો પાડે છે.

(૨) જેમના ઉપદેશમાં મિથ્યાત્વ, હિંસાદિ, તથા રાગ-દ્વેષાદિ પાપોના સર્વત્યાગનો અને એને અનુરૂપ ત્યાગમય જીવનમાર્ગનો મુખ્ય સુર નથી, કે એ જ કર્તવ્યનો નિર્દેશ માત્ર પણ નથી.

(૩) જે પોતે અ-સર્વજ્ઞ હોવાથી અનંતાનંત કાળના સમસ્ત જગતના ભાવો જાણતા નથી, તેથી તેની સાથે સંકળાયેલા તત્ત્વોને જાણતા ન હોવાથી એવા સનાતન સત્ય તત્ત્વોને જગતને ઉપદેશી શકતા નથી.

એવી વ્યક્તિ સાચા પરમાત્મા કે સુદેવ હોઈ શકે નહિ. સુદેવ તરીકે એવાને માની શકાય નહિ.

સુદેવ કેવા હોય ? :- સુદેવ એવા જોઈએ કે

(૧) જેમના ઉચ્ચ આદર્શની દીવાદાંડીને નજરમાં રાખવાથી આપણું જીવન જહાજ હજીય ફરીથી રાગદ્વેષ-કામક્રોધાદિ દોષોની ખડક સાથે અથડાઈ પડે નહિ; પાછું,

(૨) જેમના સંપૂર્ણ ત્યાગ-વિરાગ અને સમ્યગ્દર્શનના ઉચ્ચ ઉપદેશથી પણ રાગાદિપોષક જીવનને છોડવાનું બને. તેમજ

(૩) જેમના અનંતજ્ઞાનની દૃષ્ટિમાં દેખાયેલ સાચા ટંકશાળી તત્ત્વોના ઉપદેશથી આપણે અતત્ત્વની શ્રદ્ધા-સમજના ઘેરા અંધકારમાં અથડાતા ટીચાતા ન રહીએ, પણ હવે ઉચ્ચ તત્ત્વ શ્રદ્ધા-તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રકાશ પામી ખરેખરી મોક્ષમાર્ગની સાધના સાધી લઈ સંસારથી છૂટી મુક્તિના પરમપદે પહોંચી જઈએ. સુદેવ આવા જોઈએ. એટલું જ નહિ પણ

(૪) જે એવા સાચા દેવાધિદેવરૂપ સુદેવ સ્વયં જીવનમાં મહાવૈરાગ્યથી સાંસારિક રીતભાત અને રાગદ્વેષાદિ પોષક બીજી પ્રવૃત્તિનો સર્વાંશ ત્યાર કરવા પૂર્વક વીતરાગ બનેલા હોય, મહાન તપસ્યાદિ દ્વારા જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મનો સર્વથા ક્ષય કરીને અનંતજ્ઞાની સર્વજ્ઞ બનેલા હોય, તથા જગતને ઉપદેશ મહાત્યાગ વૈરાગ્ય-અહિંસાદિનો આપતા હોય, તથા યથાર્થ તત્ત્વબોધ કરાવતા હોય.

એટલે એ નક્કી થયું કે જે કોઈ વીતરાગ સર્વજ્ઞ અરિહંત અને સાચા મોક્ષમાર્ગના તથા જગતના તત્ત્વના યથાર્થ ઉપદેશક તીર્થંકર છે, એ જ સુદેવ છે. મોક્ષાભિલાષી જીવે સુદેવ તરીકે એમને જ માનવા જોઈએ. જગતમાં એવા સુદેવ હોઈ શકે છે; તેથી એ કાલ્પનિક નથી. જગતમાં એવા પરમાત્મા એ એક વાસ્તવિક શ્રેષ્ઠ પદાર્થ છે.

સુદેવમાં પાંચ બાબત વિચારવાની :-

એવા વીતરાગ, સર્વજ્ઞ, અરિહંત તીર્થંકર ભગવાનનું ૧. સ્વરૂપ શું, ૨. એમનું જીવન કેવું, ૩. એમનામાં ગુણો કયા કયા, ૪. ભગવાન તરીકેની એમની વિશિષ્ટ શક્તિઓ કેવી કેવી તથા ૫. જગત ઉપર એમના ઉપકાર શા શા.

આ પાંચ રૂપે એમની ઓળખાણ કરી લેવી જોઈએ.

● ૧. પરમાત્માનું સ્વરૂપ ●

સાચા સુદેવ એ સંસારી આત્મામાંથી જ પરમાત્મા બની અરિહંત તીર્થંકર બનેલ હોય છે. માત્ર, જેમ અનેક રત્નોમાં જાત્યરત્ન ઠેક ખાણમાં પડ્યું છે, ત્યારનું બીજા રત્નો કરતાં જુદી જાતનું એટલે કે વિશિષ્ટ કોટિનું હોય છે, તો જ તે બહાર નીકળ્યા પછી સંશોધન પામીને બીજા કરતાં મહાયદીયાતા તેજવાળું અને પાણીદાર હોય છે; એવી રીતે સુદેવ પરમાત્મા બનનાર આત્માઓ પણ અનાદિ કાળથી બીજા આત્મા કરતાં મૌલિક વિશિષ્ટતા ધરનારા હોય છે. કાલક્રમે એ માનવભવ સુધી ઊંચે આવીને વિશિષ્ટ સાધના દ્વારા તીર્થંકરપણાનું પુણ્ય ઉપાર્જે છે. એ પછી બીજા ભવે મનુષ્યપણે એ ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યના ઉદયકાળે ઘાતીકર્મનો ક્ષય કરવા પૂર્વક દેવાધિદેવ તીર્થંકર પરમાત્મા બને છે. આ ભરતક્ષેત્ર જેવામાં અમુક અમુક કાળે કાળે જ માત્ર ચોવીસ-ચોવીસ તીર્થંકર દેવો થયા કરે છે; અને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સદા તીર્થંકર દેવો થયા કરે છે.

તીર્થંકર પરમાત્મામાં ચોત્રીસ પ્રકારની વિશેષતાઓ (અતિશયો) હોય છે, જેનું વર્ણન આગળ કરાશે. એમાંથી મુખ્ય ચાર અતિશયો બરાબર તીર્થંકરપણાની અવસ્થાનો આછો પણ ચોક્કસ પ્રકારે ખ્યાલ આપે છે. તે આ : ૧.

અપાયાપગમાતિશય, ૨. જ્ઞાનાતિશય, ૩. પૂજાતિશય અને ૪. વચનાતિશય. પરમાત્મામાં આ ચાર અતિશયો પ્રગટ્યા પછી જ એ ઉપદેશ કરે છે.

૧. અપાયાપગમાતિશય બે પ્રકારે હોય છે. એક સામાન્ય અને બીજો વિશેષ. સામાન્યમાં, અપાય=અઢાર પ્રકારના દૂષણો; તેનો અપગમ=નાશ. અર્થાત્ સામાન્ય અર્થમાં અપાયાપગમ એટલે ૧૮ દૂષણોનો નાશ. વિશેષ અર્થમાં પોતે વિચરતા હોય તેનો સવાસો યોજનના પ્રદેશમાં અપાય=મારી, મરકી, વગેરે ઉપદ્રવોમાં સાત પ્રકારની 'ઈતિ' દૂર થાય છે. ૧. અતિવૃષ્ટિ, ૨. અનાવૃષ્ટિ, (લીલોસુકો દુકાળ), ૩, ઉંદર વગેરે બહુ જીવોત્પત્તિ, ૪, પતંગીયા તીડ વગેરેનો ઉપદ્રવ, ૫. પ્લેગ, મરકી વગેરે મારક રોગો, ૬. સ્વચક્રભય (પોતાના દેશનો જ બળવો), અને ૭ પરચક્રભય. (દુશ્મન રાજાનું આક્રમણ) તેનો અપગમ=શાંતિ, નિવારણ. અર્થાત્ તીર્થંકર પ્રભુ વિચરતા હોય ત્યાંથી ચારે બાજુના સવાસો જોજનમાંથી મારી, મરકી વગેરે ઉપદ્રવો શાંત થઈ જાય છે, ટળી જાય છે.

અઢાર દૂષણો પણ બે રીતે ગણાવવામાં આવે છે. એક તો, ચાર ઘાતી કર્મો જે નાશ પામે છે, એમાં જ્ઞાનાવરણકર્મના ઘરનો દોષ ૧. અજ્ઞાન, દર્શનાવરણકર્મથી નીપજતો દોષ ૨. નિદ્રા, અંતરાય કર્મથી થતા દોષ દાનાદિ પાંચ લબ્ધિ (શક્તિ)માં પાંચ વિઘ્ન, એમ ત્રણ કર્મના સાત દોષ; અને મોહનીય કર્મના ઘરના ૧૧ દોષ: ૮ મિથ્યાત્વ, ૮ અવિરતિ, ૧૦ રાગ, ૧૧ દ્વેષ, અને ૧૨ કામ, એ પાંચ અને ૧૩થી ૧૮ હાસ્યાદિ છ (હાસ્ય, શોક, રતિ, અરતિ, ભય, જુગુપ્સા), એમ કુલ ૧૮.

બીજી રીતે ૧૮ દૂષણો :-

૧ અજ્ઞાન, ૨ નિદ્રા, ૩ અંતરાય એ ત્રણ કર્મના ત્રણ. મોહનીય કર્મના પંદર; તે આ, કોધાદિ ૪ કષાય, એમ, હાસ્યાદિ ૬ એમ ૧૩, ૧૪મું નિંદા, ૧૫ કામ, ૧૬ મોહ, ૧૭ મિથ્યાત્વ, અને ૧૮ અવિરતિ. શ્રી તીર્થંકર પરમાત્મામાં આમાનું કોઈ પણ દૂષણ સૂક્ષ્મ કોટિનું પણ હોતું નથી; તોજ તે પરમ એટલે સર્વોચ્ચ અને સર્વશુદ્ધ આત્મા છે. ઉપર ગણાવેલા દૂષણો તો તે કર્મના ઉદયથી આત્મામાં ઊભી થતી સ્ખલનાઓ અને વિકારો છે. પરમ આત્મામાં એટલે કે શુદ્ધ આત્મામાં એવી કોઈ પણ સ્ખલના હોઈ શકે જ નહિ. તેથી જ સાધક આત્મા માટે એજ સર્વશ્રેષ્ઠ આદર્શ નજર સામે રાખવાનો હોય છે.

૨. જ્ઞાનાતિશય : અઢારેય દૂષણો નાશ પામ્યાથી તીર્થંકર પરમાત્મામાં કેવલજ્ઞાન કેવલદર્શન પ્રગટે છે. તેનાથી લોક, અલોક સમસ્ત જગતના સર્વ જીવો અને સર્વ પુદ્ગલાદિ અજીવ દ્રવ્યોની સર્વ ભૂત-ભાવી વર્તમાનકાળની દરેક દરેક

અવસ્થા સ્વરૂપ વગેરે પ્રત્યક્ષ જાણે છે અને જુએ છે. એ અનંતજ્ઞાન-દર્શનમાં જોવા જાણવામાંથી ક્યાંય કશું જ બાકી રહેતું નથી. તે પણ મનનો ઉપયોગ મૂક્યા વિના સદા જોતા જાણતા બિરાજે છે. દા.ત. જેમ દર્પણમાં સહજભાવે એની સામેની બધી ખુલ્લી ચીજોનું એકી સાથે પ્રતિબિંબ પડે છે; એવી રીતે આ અનંતજ્ઞાન-દર્શનમાં સમસ્ત દ્રવ્યોના ત્રિકાળવર્તી ભાવો જાણે પ્રતિબિંબિત થાય છે, દરેક ભાવ પર જ્ઞાનનો પ્રકાશ પડે છે. આવા જ્ઞાનથી એ પ્રભુ સર્વજ્ઞ બન્યા. તેથી એમનામાં હવે લેશ માત્ર અજ્ઞાનતા નથી. એટલે કે જગતમાં ક્યારેય, ક્યાંય પણ કોઈ પણ બનેલ પ્રસંગ પદાર્થ કે પ્રવૃત્તિને ન જાણવા-જોવાપણું નથી. એ બધું જોવા મુજબ જ જે તત્ત્વો જેવા રૂપે છે, તે રૂપે જ એ ઉપદેશ છે. મોક્ષ-સંસારનું સ્વરૂપ અને મોક્ષમાર્ગ બરાબર હોવા મુજબ જ વર્ણવે છે. તેથી અસત્યનો લેશ પણ નથી. વળી પૂર્વોક્ત રાગ દ્વેષાદિ અઢાર દૂષણો નીકળી જવાથી સાચું જાણવા છતાંય, એ દોષોના નિમિત્તે બોલાતું જૂઠું બોલવાનો પણ, અહીં અવકાશ નથી, માટે જ આવા સર્વજ્ઞ વીતરાગ પરમાત્માનો જ ઉપદેશ યથાર્થ, સત્ય, વિશ્વસનીય અને આદરણીય છે. એ જ હોઈ શકે.

૩. **પૂજાતિશય :** તીર્થંકર પરમાત્મા જ્યારે કઠોર આત્મસાધનાથી વીતરાગ સર્વજ્ઞ બને છે, ત્યારે તીર્થંકરપણાનું પુણ્ય પ્રગટ થાય છે. એમાં, સ્વર્ગમાંથી ઈંદ્રો અને કરોડો અબજો દેવ-દેવીઓ અહીં આવી એમની ભારે પૂજાભક્તિ કરે છે. સમવસરણ રચે છે, દુન્દુભિ બજાવે છે, ઈન્દ્ર જેવા ચામર વીંજે છે, દેવતાઓ નૃત્ય કરે છે, પ્રભુના ગુણગાન કરે છે, સુગંધિતજલ અને પુષ્પની વૃષ્ટિ કરે છે, પ્રભુના સુરમાં મીઠી બંસરીના મધુરા ઝીણા સુર પૂરે છે. પ્રભુને ઝુકી ઝુકીને પ્રણામ કરી અપૂર્વ હર્ષ અને આતુરતાથી પ્રભુની મીઠી દેશના સાંભળે છે. શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માની પૂજા થવામાં સર્વજ્ઞ બન્યા ત્યારથી સદા જઘન્યથી એક કોડ દેવતા પ્રભુની સેવામાં સાથે જ રહે છે. પ્રભુને પગ મૂકવા નવ સુવર્ણ કમલો રચાઈ જાય છે. તે, પ્રભુ ચાલે છે ત્યારે; જાણે સાથે ચાલે છે. પાછળ પાછળના બબ્બે સુવર્ણ કમળ આગળ આગળ આવતા જાય છે. તે કમળ પાછા સ્પર્શમાં માખણના પિંડા જેવા અતિ સુકોમળ હોય છે. વળી પ્રભુની પૂજામાં આઠ પ્રતિહાર્યની શોભા થાય છે,

તે આઠ પ્રતિહાર્ય આ :- નીચેથી ઉપર ગણાતાં, ૧. સિંહાસન, ૨. ચામર, ૩. ભામંડળ, ૪. છત્ર, ૫. પુષ્પવૃષ્ટિ, ૬. અશોકવૃક્ષ, ૭. દિવ્ય ધ્વનિ અને ૮. દેવ-દુન્દુભિ. પ્રભુ ચાલે ત્યારે સિંહાસન અને છત્ર આકાશમાં ચાલે છે. પ્રભુને બેસવું હોય ત્યારે સિંહાસન નીચે ગોઠવાઈ જાય છે. ઉપદેશ દેવા સમવસરણમાં

બિરાજે ત્યારે અશોકવૃક્ષ પ્રભુની પાછળ રહી સમસ્ત પર્ષદાને છાયા આપે છે. ભામંડળ પ્રભુના મુખની પાછળ ચમકનારો તેજનો ગોળાકાર પૂંજ છે તે થાળી જેવો ગોળ અને કિરણો પ્રસારતો હોય છે, તથા પ્રભુની અનુપમ કાન્તિને વળી કોઈ અધિક વધારી દે છે. પ્રભુને જોનારની આંખો પ્રભુ ઉપરથી ખસી શકતી નથી; એટલી બધી લોકોત્તર મુખમુદ્રાની રમ્યતા, મનોહરતા હોય છે. દુન્દુભિ બજાવે ચારેબાજુના પ્રદેશમાં લોકોને આ મુક્તિપુરીમાં લઈ જનારા સાર્થવાહ આવ્યાની ખબર આપે છે, અને એમનું શરણ લઈ લેવાની હાકલ કરે છે. દિવ્યધ્વનિ પ્રભુની દેશનાના અવાજમાં સંગીતનો આલાપ પૂરે છે. પુષ્પવૃષ્ટિ એવી થાય છે કે આખું વાતાવરણ જાણે મધમધતો બગીચો; અને પાછી ખૂબી એ કે લોકો ચાલે કરે છતાં પ્રભુના અતિશયથી પુષ્પને કિલામણા ન થાય એવી રીતે, અને ડીટીયા નીચે અને પાંખડીઓ ઊંચી એવી રીતે પુષ્પવૃષ્ટિ થયેલી હોય છે.

સમવસરણની શોભા તો અલૌકિક હોય છે; તે પણ એક માત્ર તીર્થંકરદેવો માટે જ રચાય છે. એમાં ઉપરાપર ત્રણ ગઢની રચના દેવતાઓ કરે છે. નીચેનો ગઢ ચાંદીનો, એમાં મથાળે સુવર્ણની કાંગરી અને અંદરના ભાગ પર શ્રોતાના વાહનો મૂકવાની જગા રાખીને અંદરના વચલા ભાગમાં બીજો સુવર્ણનો ઊંચો ગઢ રત્નની કાંગરીવાળો હોય છે. ત્યાં વળી પશુઓ, પંખીઓ વગેરે તિર્થંકર પ્રાણીઓને બેસવાની જગા છોડી વચમાં ઊભો ત્રીજો ગઢ રત્નનો અને ચંદ્રકાંતમણિની કાંગરીવાળો કરેલો હોય છે. એના પર પ્રભુ અને દેવ-માનવની બાર પર્ષદા બેસે છે. એ અને તિર્થંકર ત્યાં પ્રભુની દેશના ચાલે છે તેને અતિશય ઉલ્લાસ-આતુરતાથી સાંભળે છે, દરેક ગઢની ચારે બાજુ ગઢ ઉપર ચઢવાના પગથીઆ અને ચઢીને અંદર પેસવાના તોરણવાળા સુશોભિત દરવાજા હોય છે. સમવસરણની નીચે ઊંચા ધર્મચક્ર અને ઈન્દ્રધ્વજ ઊભેલા શોભે છે. ઉપરના ત્રીજા ગઢની ઉપર વચમાં ઊંચું અશોકવૃક્ષ હોય છે. એની આગળ પૂર્વ દિશામાં રત્નમય સિંહાસન ઉપર જગતગુરુ તીર્થંકરદેવને ઈન્દ્ર વિનંતિ કરીને બેસાડે છે. બાકીની ત્રણ દિશામાં દેવતા પ્રભુના બરાબર સમાન દેખાય એવા ત્રણ પ્રતિબિંબ ગોઠવે છે, અને એ પ્રભુના અતિશયથી સમાન કાંતિવાળા ભાસે છે; જેથી ચારે દિશામાં બેઠેલા લોકોને એમજ લાગે કે પ્રભુ અમારી સામે જ છે. પ્રભુની આસપાસ બાર પર્ષદા બેસે છે, તેમાં સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા એ ચાર; અને વ્યંતર-ભવનપતિ-જયોતિષી-વૈમાનિકના દેવો તથા દેવીઓ એ આઠ; એમ બાર પર્ષદા હોય છે. પ્રભુની સામે જમણા હાથે સૌથી આગળ ગણધર ભગવાન પછી કેવળજ્ઞાની મહર્ષિઓ, પછી મન:પર્યાયજ્ઞાની વગેરે મહર્ષિ સાધુઓ તથા પછી પાછળ બીજા સાધુ મહારાજો હોય છે. પછી પાછળ

વૈમાનિક દેવીઓ અને સાધ્વીઓ ઊભી હોય છે. પ્રભુ ત્યાં ધર્મની અને તત્ત્વની દેશના આપે છે; અને જીવોને બોધ પમાડી એમના મિથ્યાત્વાદિ દોષો હટાવીને એમને સાધુપણું શ્રાવકપણું અને સમ્યક્ત્વ, આપે છે. ત્યાં કુમતોની અને મિથ્યાત્વાદિની ભેખડો તુટી જાય છે.

(૪) વચનાતિશય : પ્રભુ જે દેશના આપે છે, તે વાણી પાંત્રીસ ગુણવાળી હોય છે. એનું વર્ણન આગળ અપાશે. એમાં એક મિઠાશ એવી હોય છે કે દા.ત. દૂરથી જેઠ માસના ધીખતા તાપમાં શેઠની ધમકીથી બીજી વાર ભારે લાકડાનો ભારો માથે ઊંચકી કોઈ દુર્બળ ડોશી અત્યંત થાકેલી અને બહુ ભૂખ-તરસથી ખાનપાનની ઉતાવળમાં ઝટપટ ઝટપટ ચાલી આવતી હોય, અને ત્યાં એમાંથી એકાદ લાકડું નીચે પડી ગયું તેને લેવા એક હાથે માથે ભાર પકડી રાખી. કેડેથી નમી બીજો હાથ નીચો નમાવે, બરાબર એટલામાં જ ધારો નજીકમાં રચાયેલા સમવસરણ પરથી નીકળેલી પ્રભુની મધુરી વાણીનો સુર ડોશીના કાન પર પડે, તો એ સાંભળવાના રસમાં એમજ વાંકી ને વાંકી વળેલી ઊભી રહી જાય અને ભૂખ, તરસ, થાક, અશક્તિ, બધું ભૂલીને મહા આનંદમાં મગ્ન થઈને એમજ સાંભળ્યા કરે; એટલી બધી મીઠાશ પ્રભુની વાણીમાં હોય છે. વળી તે વાણી સર્વ પ્રકારના પશુ, પંખી, માનવ અને દેવો પોતપોતાની ભાષામાં સારી રીતે સમજી શકે છે. તેમજ એક પ્રકારે બોલાયેલું પણ પ્રભુવચન અનેક જીવોના હૃદયમાં ઉઠતા જુદા જુદા સંદેહોને એકી સાથે દૂર કરી દે છે. પ્રભુની વાણીના પ્રભાવ આગળ ભલભલા ભેજાંબાજવાદી પાખંડીઓ પણ ત્યાં વિવાદ કુર્તક ચલાવી શકતા નથી; કિન્તુ સાંભળતા જ બેસી રહે છે. અનંત જ્ઞાનને ધરનારા પ્રભુ પર્યદાના સર્વ પ્રશ્નોના ઉત્તર કહી શકે છે. કેમકે એમનાથી શું અજાણ્યું છે ? જીવોના અનંત ભવો અને એકેક પરમાણુંના અનંતકાળના પર્યાયો (અવસ્થાઓ) હાથમાં રહેલા સ્પષ્ટ મોટા આમળાની જેમ પ્રત્યક્ષ જુએ છે.

શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ઓળખાણ

આદિકર સ્વયંબુદ્ધ-પુરુષોત્તમ-પુરુષસિંહ વગેરે વિધિમુખે પ્રભુ સ્વરૂપ :-

શ્રી તીર્થંકર પ્રભુ ધર્મના આદિકર પહેલા ઉપદેશક હોય છે. તે પણ વ્યવસ્થિત ધર્મતીર્થના-ચતુર્વિધ સંઘ અને સમ્યગ્દર્શનાદિ મોક્ષમાર્ગને વ્યવસ્થિતપણે સ્થાપનારા છે. તે પણ જન્મથી સ્વયંબુદ્ધ અને પુરુષાર્થથી સ્વયં સર્વજ્ઞ બનેલા છે.

પ્રભુ ચાર મહાઅતિશયોથી સાચા પુરુષોત્તમ છે, પુરુષસિંહ છે, પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ પુંડરિક અને શ્રેષ્ઠ ગંધહસ્તિ સમાન છે. જેમ ગંધહસ્તિ બીજા ઉન્મત્ત હાથીઓના મદને ગાળી નાખે છે, તેમ પ્રભુ પણ પૂર્વે કહ્યું તેમ, જે બે પ્રકારના અપાય પોતાના રાગદ્વેષ અને લોકમાં મારી મરકી વગેરે, તેને શાંત કરી દે છે. શ્રેષ્ઠ પુંડરિક જેવા પ્રભુ કેવળજ્ઞાનરૂપી લક્ષ્મીનું નિવાસસ્થાન બને છે. પછી પ્રભુની સતત્ત્વસન્માર્ગ પ્રકાશક અને કુમત-કુમાર્ગ વિધ્વંસક એવી જે દેશના ગાજે છે એ સિંહનાદની જેમ ક્ષુદ્ર મૃગલારૂપી મિથ્યાત્વ, ને મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવોને ત્રાસ પમાડનાર બને છે. તેમ, પ્રભુ રાગદ્વેષાદિ આંતર દુશ્મનો પ્રત્યે સિંહ જેવા કૂર-કઠોર બની એનો કચ્ચરઘાણ કરવામાં સિંહ જેવા શૂરવીર હોય છે, તેથી પ્રભુ ખરેખરા પુરુષસિંહ છે, તેમજ પ્રભુ એવા પુરુષોત્તમ છે કે જેમને અસંખ્ય દેવદેવેન્દ્રો જેવા પણ પૂજે છે, ભજે છે, જેમનું શરણું માને છે; અને જેમનામાં શ્રેષ્ઠ સહજ શક્તિઓ, ગુણો, સાધના અને ઉપકારકતા હોય છે, એનું વર્ણન આગળ કરાશે.

લોકોત્તમાદિ :- એવા એ સુદેવ લોકમાં પણ ઉત્તમ હોય છે. પ્રભુ પંચાસ્તિકાય (જીવપુદ્ગલાદિ દ્રવ્યો)ના સાચા પ્રરૂપક હોવાથી લોકહિત છે. અનાદિ કાળથી મોહ લૂંટારાથી લૂંટાતા પીડાતા ભવ્ય લોકોનું વિમોચન-સંરક્ષણ (યોગ-ક્ષેમ) કરે છે, માટે સાચા નાથ છે; તેથી લોકનાથ કહેવાય છે. વળી એ ભવ્ય લોકોને પ્રભુ મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશતા હોવાથી સાચા લોકપ્રદીપ છે. અને વિશેષ કરીને ઉત્તમ લોક જેમકે ગણધર ભગવાન, એમનામાં દ્વાદશાંગી (સમસ્ત શ્રુતજ્ઞાન)નો ઉદ્યોત કરતા હોવાથી પ્રભુ લોકપ્રદ્યોતકર છે.

અભયદાતા વગેરે, ધર્મદાતા વગેરે :- ત્રણ લોકના નાથ અને અનંત જન્મ-મરણની જંજાળમાંથી સદાને માટે ઉદ્ધરનાર પરમપુરુષ શ્રી પરમાત્મા મૌલિક વિશિષ્ટ સ્વરૂપને ધરનારા હોય છે. પંથ ભૂલેલા અને ભવાટવીના ભયમાં ફસેલા જીવોને

પ્રભુ અભય-ચક્ષુ-માર્ગ-શરણ તથા બોધિનું દાન કરનારા હોય છે. જીવોને સાચું સુખ પમાડવું છે, તેથી દેવાધિદેવ શુદ્ધ ધર્મનું દાન કરવા સાથે સાચી ધર્મપ્રક્રિયાના ઉપદેશક હોય છે. તે પણ પરોપદેશે પાંડિત્ય નહિ, પણ સ્વયં જીવનમાં અતિ કઠોર ધર્મચર્યા આચરીને સાચા ધર્મનાયક બન્યા પછી ઉપદેશે છે. વળી ધર્મ સાધતાં સાધતાં ચૂકનારા જીવોને સારથિની જેમ ધર્મમાર્ગે લાવનારા હોય છે, એવા પ્રભુ ધર્મશાસનના ચક્રવર્તી છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૪, અંક-૧૮, તા. ૧૪-૧-૧૯૫૬

શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ઓળખાણ

જિન-તીર્ણ-બુદ્ધ-મુક્ત :- શ્રી અરિહંત પરમાત્મા રાગદ્વેષને જીતીને જિન બનેલા હોય છે. તેથી અજ્ઞાન સાગર તરીકે તીર્ણ બનેલા હોય છે. એટલે જ બુદ્ધ=સર્વજ્ઞ બની જીવનમુક્ત થઈ જગતને ધર્મ દેખાડી અંતે જીવન પુરું થતાં દેહ ત્યજી સર્વથા નિરંજન નિરાકાર અરૂપી એવા વિદેહ મુક્ત બનનારા હોય છે.

શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માનું વિશેષ વિસ્તૃત સ્વરૂપ આગળ પર કહેવાશે તે એમના જીવન તથા સાધના, એમના ગુણો, એમની શક્તિ, અને એમના ઉપકારો ઉપરથી સમજાશે. હાલ તો પ્રભુનું અહીં જેમ થોડુંક વિધિમુખે સ્વરૂપ જોયું તેમ હવે નિષેધ મુખે જોઈએ; જેથી બરાબર ખ્યાલ આવે કે જગતમાં સાચા દેવાધિદેવ પરમાત્મા કેવા હોય તો સુદેવ ગણી શકાય.

નિષેધમુખે સ્વરૂપ :-

(૧) સુદેવ અનાદિ શુદ્ધ નથી, તો પહેલી વાત એ કે પરમાત્મા આત્મામાંથી બને છે પણ અનાદિ શુદ્ધ પરમાત્મા જેવી કોઈ વસ્તુ નથી. કેમકે (૧) અનાદિ શુદ્ધને ભાગ્ય વગેરે કારણો ન હોવાથી શરીર ન હોય. તેથી એ શરીરધારી તરીકે જગત પર મોજુદ જ નહિ તો જગતને ધર્મ શી રીતે બતાવી શકવાના હતા ? વળી (૨) એ જો શુદ્ધ છે તે અશુદ્ધમાંથી શુદ્ધ બનીને નહિ કિંતુ અનાદિના; તો પ્રશ્ન એ થશે કે જીવો જે અનાદિના અશુદ્ધ છે તે કદીય શુદ્ધ કેમ થઈ શકે ? તેમજ (૩) એવા અનાદિ શુદ્ધ પરમાત્મા હોવામાં તર્ક પ્રમાણ પણ શું ? ત્યારે

(૨) સુદેવ અશરીરી નથી :- પરમાત્માને ઉપદેશ કરવા માટે કાંઈ બીજાના કર્મથી શરીર ન મળે, કેમકે નિયમ તો એ છે કે પોતાના જ કર્મનો ફળભોગ પોતે કરે. કર્મ કોઈના, અને ફળ કોઈ ભોગવે એવું ન બને. નહિતર તો કાર્ય-

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ” (ભાગ-૧૮)

૫૭

કારણભાવની અવ્યવસ્થા થઈ જાય; તેમજ મોક્ષ પામેલા જીવને પણ કોઈવાર બીજાના કર્મે શરીર ધારણ કરવાનું કેમ ન બની આવે ? વળી,

(૩) સુદેવ અવક્તા નથી :- શરીર નહિ તો મુખ પણ નહિ, તો તે વિના ધર્મ અને તત્ત્વોના વક્તા પણ કેમ બની શકે ? કેટલાકો શાસ્ત્રને ઈશ્વરથી ઉપદેશાયેલ નહિ પણ નિત્ય માને છે. એ પણ ખોટું છે. કેમકે નિત્ય હોય તો પણ એનો કોઈ પ્રથમ પ્રગટ કરનાર, સમજાવનાર જોઈશે. એ પ્રગટ કરનાર સમજાવનાર રાગી દ્વેષી કે અજ્ઞાની નહિ ચાલે. એટલે પાછું, વીતરાગ સર્વજ્ઞ પ્રભુની જરૂર પડશે જ. એથી એ આવ્યું કે પ્રભુ અશુદ્ધમાંથી શુદ્ધ બનેલા છે, શરીરધારી છે, અને ઉપદેશક છે.

(૪) પરમાત્મા સરાગ સદ્વેષ નથી :- પરમાત્મા શુદ્ધ હોવાથી સરાગ, સદ્વેષ નથી. એમને ભક્તો ઉપર પ્રેમ કે દુર્જન ઉપર દ્વેષ કરવાનો હોતો નથી. એક દુન્યવી સારો બાપ પણ બધા પુત્રો પર સમદષ્ટિવાળો હોઈને વધુ કમાતા ઉપર પ્રેમ અને ઓછું કમાતા ઉપર દ્વેષ નથી કરતો, તો આ તો જગત-પિતા ! એ તો મહાન આદર્શ પુરુષ હોવા જોઈએ જ. એથી જ.

(૫) વીતરાગ-વીતદ્વેષ પરમાત્મા અનુગ્રહ-તિરસ્કાર કરનારા પણ નથી હોતા. અર્થાત્ પ્રભુ અમુક ઉપર કૃપાદષ્ટિ વરસાવે અને અમુક ઉપર તિરસ્કારથી એનું નિકંદન કાઢી નાખે; એવું બની શકતું નથી; યાદ્ય સામો ગમે તેવો ભક્ત હો કે દ્વેષી હો. પ્રભુ ધર્મશાસન સ્થાપી જગતને સારું આલંબન આપે. પણ પછી તો દરેક પોતાની યોગ્યતા ખીલવીને જાતે જ એ આલંબને ધર્મપુરુષાર્થ કરવો પડે, તો જ મોક્ષ પામે. જો એમ ન કરે અને પાપમય જીવન જીવે તો પાપકર્મના બંધથી બંધાઈ સંસારમાં ભટકવાનો. કોઈ, આત્મા ગમે તેવો દુષ્ટ હોય અને મહેશનો અનુગ્રહ એને મોક્ષ અપાવી દે એવું બની શકે જ નહિ. જો એમ બને, તો તો પછી મહેશ સર્વજીવો પર કેમ અનુગ્રહ ન કરે ? ત્યાં જો જીવની યોગ્યતા અને સત્પુરુષાર્થ પર આધાર રહેતો હોય તો તો પાછી યોગ્યતા અને પુરુષાર્થ જ જરૂરી બન્યા ! ત્યારે

(૬) સુદેવ સજ્ઞ કરનાર કે ઈનામ દેનાર નથી :- પરમાત્મા સુકૃતનાં ઈનામ આપનાર કે દુષ્ટત બદલ સજ્ઞ કરનાર પણ નથી. કેમકે તો તો એક બાજુ પોતે રાગદ્વેષી ઠરે ! બીજી બાજુ કર્મસત્તા નકામી બને ! દુનિયાના ન્યાયાધીશનેય થોડા રાગદ્વેષની જરૂર પડે જ છે. નિર્દોષ પર રાગ થવાની છોડી દે છે. વધુ દોષિત પર નફરત દ્વેષ થવાથી ભારે સજ્ઞ કરે છે. વળી સર્વ શક્તિમાન પ્રભુ એવી સજ્ઞ કરવાને બદલે પહેલેથી દુષ્ટતને જ કેમ ન અટકાવે ? એ એક મોટો

૫૮ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ઓળખાણ (ભાગ-૧૮)

પ્રશ્ન છે. પોલીસ પણ, પોતાની નજર સામે કોઈને ખૂન કરવા દે અને પછી ખૂનીને પકડે, તો ગુનામાં આવશે.

(૭) ઈશ્વર જગત્કર્તા નથી :- ત્યારે, અનંત ગુણસંપન્ન પરમાત્મા જગત્કર્તા પણ નથી. કેમકે (૧) આખા જગતને બનાવવા માટે શરીર કેટલું મોટું જોઈએ અને તે પોતાના ભાગ્ય વિના ક્યાંથી લાવે ? તેમજ (૨) કુંભારના ચાકની જેમ જગતને બનાવવા માટે વેદિકા કઈ ? (૩) એ વેદિકા અને પોતાનું શરીર ઈશ્વરે શી રીતે બનાવ્યું ? અર્થાત્ ક્યા શરીરથી અને કઈ વેદિકા પર એ જગત્સર્જક શરીર-વેદિકા બનાવ્યા ? બીજું એ છે કે, (૪) જગત બનાવવાનું ઈશ્વરને પ્રયોજન શું ? ઈશ્વર તો કૃતકૃત્ય છે; એમના સર્વ પ્રયોજન સિદ્ધ થઈ ગયા છે. હવે સૃષ્ટિ રચવામાં શો હેતુ છે ? જો કહો કે (૫) જગતના જીવ પર કૃપા કરવાનું પ્રયોજન છે, તો તો એ આખા જગતમાં સુખનાં જ સ્થાન કેમ ન રચે ? શા માટે નરક વગેરે દુઃખના સ્થાન, દુઃખનાં શરીર ઇત્યાદિ બનાવે ? શા માટે લોકો લડે-ઝઘડે એવાં સાધન રચે ? ત્યારે જો કહો કે (૬) જીવોના સારા-નરસા ભાગ્યને અનુસાર રચવાનું હોય, તો એનો અર્થ એ થયો કે એ ભાગ્ય આગળ ઈશ્વરનું પણ ચાલતું નથી. તો પછી એ સર્વ શક્તિમાન શા ? અને કર્મ બધું કરે ત્યાં એમની જરૂર પણ શી ? ત્યારે (૭) “પ્રયોજન વગેરે તો કાંઈ નહિ, પણ કીડા માત્રથી, લીલા માત્રથી ઈશ્વર જગતને બનાવે છે,” એમ જો કહો તો એવા ઈશ્વર રાગવાળા ઠરશે. કેમકે કીડામાં રાગ અવશ્ય હોય. વળી (૮) ભાગ્યને (કર્મને) અનુસારે ફળ ઈશ્વર આપી શકે, આપે છે, એમ કહેવા પર, પ્રશ્ન એ થશે કે તો પછી કર્મનું તરત ફળ કેમ ન દેખાડે કે જેથી શુભ કર્મનું તત્કાળ ફળ સુખ, અને પાપકર્મનું તાત્કાલિક ફળ દુઃખ જોઈ અજ્ઞાન લોક વધુ પાપ કરતું તો અટકી જાય ? જીવે એક વાર ચોરી કરી કે તરત પીઠ પર સાટકા પડ્યા, અથવા એકજ જૂઠ બોલ્યો કે તરત જ જીભ પર લ્યાય ઉઠી, કે સામાએ એ જૂઠ તુર્ત પકડી પાડી આને સજા કરી, આવું ઈશ્વર કેમ ન બનાવી શકે ? અને જો કહો કે (૧૦) એ તો કર્મ પાકે ત્યારે પરમાત્મા ફળ આપે; તો તો પછી કર્મ પાકીને ફળ આવવાનું જ છે, એમાં ઈશ્વરની ક્યાં જરૂર રહી ? જેમકે કાયાં ફળ ઝાડ પર એની મેળે પાકે છે; તેથી ત્યાં કોઈ પકવનાર નથી ગણાતો.

(૮) પરમાત્મા અવતારી પુરુષ નથી :- અર્થાત્ પરમાત્માએ એક વાર જગતને તત્ત્વજ્ઞાન આપ્યું, પછી મોક્ષમાં ગયા; અને વળી પાછી જરૂર પડી ત્યારે એમણે જ મોક્ષમાંથી પાછો અવતાર આ જગતમાં લીધો અને જગત પર ઉપકાર કર્યો. એમ મોક્ષમાંથી આવી આવી યુગે યુગે અવતાર લીધો, એવું નથી બનતું.

પૂર્વે કહ્યું તેમ મોક્ષ પામીને સર્વશુદ્ધ નિરંજન-નિરાકાર અને કર્મરહિત બન્યા પછી અવતાર લેવાનું નથી કોઈ પોતાને પ્રયોજન, કે નથી પોતાની પાસે અવતારની કોઈ સામગ્રી. અવતાર એટલે તો જન્મ, દેહધારણ વગેરે. એ કર્મ વગેરે સામગ્રી વિના ક્યાંથી બની શકે ? વળી અવતારી જીવનમાં જે કાંઈ પ્રપંચ, કામકીડા, આરંભ-સમારંભ કરે એ બધું જે ખરી રીતે પાપરૂપ છે, એને પરમાત્માનું હોવાથી અને નિષ્પાપ, ગુણરૂપ અને એમની લીલા તરીકે ઓળખાવવું પડે ! કેવી વિટંબણા ! બીજાને સ્ત્રી સંગ એ પાપ, વિષ્ણુને લક્ષ્મીનો સંગ એ પાપ નહિ.

(૯-૧૧) ૯ પ્રભુ વિભુ નથી, ૧૦ શક્તિપૂજ્ય નથી, ૧૧ લૌકિક ઉપકારક નથી :- ત્યારે (૯) એ પણ વસ્તુ નથી કે પરમાત્મા વિભુ અર્થાત્ જગતવ્યાપી હોય. બને જ નહિ આ. કેમકે પ્રભુ જો શરીરથી વ્યાપક હોય તો જગતમાં બીજું કાંઈ રહી શકે નહિ. સૂક્ષ્મ શરીરથી કહો તો ત્રણ પ્રશ્ન એનું સ્વરૂપ શું એ કરી શું શકે, અને એમાં પ્રમાણ શું ? આત્માથી વ્યાપક કહો તો ય ખોટું; કેમકે આત્મા અનંત પ્રદેશી છે જ નહિ, હોય તો પછી આખા વિશ્વમાં વ્યાપી રહેલા એ આત્માનું એક સ્થાનેથી બીજે ગમનાગમન સંભવી શકે જ નહિ. સંસારમાં પર્યટન શું ? તેમજ લોકો જ્યાં ત્યાં મળમૂત્ર નાખી વ્યાપક ઈશ્વરની આશાતના કરનારા બને !

(૧૦) પરમાત્મા શક્તિથી પૂજ્ય નથી કે મહાદાતાપણાથી પૂજ્ય નથી :- કેટલાકો કહે છે કે “અહો ! ઈશ્વર કેવો સર્વ શક્તિમાન ! આખું બ્રહ્માણ્ડ એણે રચ્યું. કેવી મહાન શક્તિ ! આપણા ઉપયોગ માટે ભૂમિ, પાણી, હવા, નદીઓ, વનસ્પતિ, વગેરે બનાવી કેવું આપણને મફત આપ્યું ! કેવો એ કરુણાસાગર ! નાના અણુથી માંડી મોટમોટા પર્વતો, સૂર્ય, ચંદ્ર વગેરે બધું એણે બનાવ્યું ! અહો ધન્ય એ વિરાટ શક્તિ ! એની ઈચ્છા વિના એક પાંદડુંય હાલી ન શકે; ને એક તણખલુંય ભાંગી ન શકે !” આમ માની ઈશ્વરને એવી અનંત શક્તિ બદલ અને હવા-પાણી વગેરેના દાતાપણા બદલ માને-પૂજે-નમે છે પણ આ ખોટું છે. કેમકે પહેલી તો વાત એ, કે આવી શક્તિ અને આવા ઈશ્વર પ્રમાણ વિરુદ્ધ છે; પ્રમાણ સિદ્ધ નથી. ઉપર ‘ઈશ્વર જગત્કર્તા નથી’ એ વિષયમાં દલીલો આપી છે. બીજું એ કે એવી જડશક્તિ માનવાથી અને એ શક્તિના પૂજારી બનવાથી પોતાના આત્માને આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ શો લાભ ? કહે છે.

પ્ર.- એવી શક્તિ માનવાથી પોતાનો કર્તૃત્વનો અહંકાર ટળે ને ? તેમજ એવી અનંત શક્તિ ધરનારને ચરણે આત્મા ઝુકેલો રહે ને ?

ઉ.- તો શું એવું માનનારા બધા નિરભિમાની બની ગયા છે ? બધાએ

પોતાનું મન માત્ર એવા પરમાત્માને ચરણે લગાવી દીધું છે ? કદાચ કહો કે બધા લોક સારા થોડા જ બને છે ? તોય એ કહો કે જે જે નિરભિમાની બન્યા અને જેમણે જેમણે પ્રભુને જ એક શરણ્ય માન્યા, એમને શું એથી વિષયોથી વિરક્ત અને રાગદ્વેષાદિ કષાયોથી મુક્ત બનવાનો અવકાશ મળ્યો ? આ બહુ વિચારણીય છે. કેમકે ઈશ્વરે બનાવ્યું છે એમ માનતાં તો ઊલટું મનને એમ થાય કે તો પછી એ સારા માટે જ બનાવ્યું છે, તેથી એને ભોગવવામાં શો વાંધો ? પરમાત્મા થોડું જ નાશક બનાવે ? એણે ઝેર બનાવ્યું છે તે પણ તેવા દિલભગ્ન અને અતિ દુઃખીને આત્મઘાતથી રાહત મેળવવા માટે; કારીગર વૈદને દવા બનાવવા માટે. સારાંશ કે પ્રભુની મહેરબાની છે બધું બનાવવામાં. માટે એ જગત્પિતાના બાળકો એવા આપણે એને ભોગવો, આવી આવી અજ્ઞાન દશા સેવી વિષયરાગ અને કષાયસેવન ટકવાના-વધવાના. તેથી સંસારકેદ ઊભી રહેવાની. શું તરણ-તારણ પરમાત્મા સંસારકેદમાં નિમિત્ત ? માટે કહો કે પરમાત્મા એવી સર્જન શક્તિવાળા નથી. વળી અભિમાન ટળે કહો છો તે તો કર્તૃત્વનું, પણ બીજો મદ અભિમાન ટળવાનો અવસર ક્યાં ? ‘પ્રભુએ અમને કેવું સરસ ઊંચું કુળ આપ્યું, બળ આપ્યું, ધન આપ્યું ! અમારા જેવો કોણ કુળવાન, બળવાન કે ધનવાન છે ?’ આવો મદ ક્યાંથી ખસવાનો હતો ? ત્યારે ‘પ્રભુએ બધું આપ્યું-બનાવ્યું છે, તો રાખવામાં શો વાંધો ? પ્રભુએ જ કુટુંબ આપ્યું છે. તો એ ધન કુટુંબનો ત્યાગ કેમ કરાય ?’ એમ કરી વિષયો ઉપર રાગ, મમતા ચાલુ રહેશે. ખરી રીતે કર્તૃત્વનું અભિમાન તો કર્મસત્તાની પ્રબળતા માનવાથી ટળી શકે છે. તેમ ઈશ્વરને એવા મહાદાતા માનવાને બદલે, જગતમાં અન્યત્ર ન મળે એવા મોક્ષમાર્ગના દાતા અને અનંત વીતરાગતા વગેરે ગુણસંપન્ન માનવાથી એમના પર ખૂબ જ કૃતજ્ઞતા બુદ્ધિ તથા ગુણાનુરાગ રહે છે અને એમના ચરણે આત્માને ઝુકેલો રખાય છે. ઉપરાંત પરમાત્માને શ્રેષ્ઠ સાધક, વીતરાગ, સર્વજ્ઞ, સત્-તત્ત્વના ઉપદેષ્ટા તરીકે જોવાથી કેટલીય પ્રબળ પ્રેરણાઓ આધ્યાત્મિક ઉન્નતિની મળે છે; તેમ એવા પરમાત્માના સત્ય ઉપદેશથી સાચું માર્ગદર્શન, તત્ત્વદર્શન અને સાધનાનો બોધ મળે છે. એવા જ પરમાત્મા પોતે સૃષ્ટિસર્જનની ધાંધલ વિનાના હોઈ જડના સર્જનમાં મોહ-મમતા અને સૂક્ષ્મ સ્થૂલ જીવહિંસાદિનું પાપ લાગે છે એમ બતાવી શકે. પોતે જ સર્જક હોય તો કેમ બતાવી શકે ? વળી પૂર્વ કહ્યું તેમ એવી શક્તિવાળા ઈશ્વર હોવાનું પ્રમાણથી સિદ્ધ નથી. ઈશ્વરમાંની એવી શક્તિથી ઈશ્વરને પૂજ્ય માનવા, એ અજ્ઞાન ચેષ્ટા છે. ગામડાના અભાણ મૂઠા લોકો નજરબંધી મેસ-મેરીઝમ વગેરે કોઈ જાદુ ચમત્કારની વસ્તુ બતાવનારની શક્તિ ઉપર મુગ્ધ થાય છે. એમ હઠયોગ વગેરેની શક્તિ ઉપર

શહેરી લોકો પણ આકર્ષાય છે. પરંતુ એવી શક્તિમાં શી આત્મિક વિશેષતા ? આત્માને શી ઉપકારકતા ? શી ગુણકારિતા ? ખરી રીતે પરમાત્માની માનનીયતા પૂજ્યતા અનંત ગુણો અને આધ્યાત્મિક ઉપકારને કરનારી યથાર્થ તત્ત્વદેશના ઉપર છે. માટે જ,

(૧૧) પરમાત્મા માત્ર લૌકિક ઉપકાર કરનારા નથી, પણ શ્રેષ્ઠ એવા લોકોત્તર ઉપકારને કરનારા છે. પરમાત્માનો લૌકિક ઉપકાર પણ, કશું બનાવીને કે આપીને નહિ, પરંતુ સદ્ગુણ પોષણ અને સુખશાન્તિ આપે એવું ધર્મપ્રધાન પવિત્ર જીવન જીવવાની પદ્ધતિ બતાવીને છે. ત્યારે, શુદ્ધ ધર્મમાર્ગ અને યથાસ્થિત તત્ત્વસ્વરૂપ ઉપદેશવાનો જે લોકોત્તર ઉપકાર શ્રી વીતરાગ સર્વજ્ઞ તીર્થંકર પરમાત્મા કરે છે, તે બીજું કોઈ કરી શકતું નથી. અરે ! એટલું જ નહિ, પણ જે રાગીદ્વેષીજનો જગતમાં ધર્મ અને તત્ત્વના નામે ખોટા ધર્મ અને ખોટાં તત્ત્વો પ્રચારનારા બને છે, તેય પહેલાં વીતરાગ પ્રભુથી આ શુદ્ધ સત્ય ધર્મમાર્ગ અને તત્ત્વપ્રકાશ નીકળ્યા પછી એમાંથી આડા જઈને બની શકે છે; પણ એનાથી એ સ્વપરનો ભયંકર અપકાર કરનારા બને છે. કેમકે એ કર્તવ્યને અકર્તવ્ય મનાવે છે અને અકર્તવ્યને કર્તવ્ય મનાવે છે. ત્યારે સાચા વીતરાગ પરમાત્માના લોકોત્તર ઉપકારથી તો જીવોના આ ભવ, પરભવ, અને ભાવી અનંતકાળ સુખી અને ઉજ્જવળ બની જાય છે; પણ આ માટે પરમાત્માને દુનિયાના લૌકિક માર્ગથી જુદું ચાલવું પડે છે.

આના એક વ્યક્તિગત દાખલા તરીકે તીર્થંકર ભગવાન ઋષભદેવ સ્વામીની પાસે પોતાના જ અઢાણું પુત્રો મોટા પુત્ર ભરતની સામે ફરિયાદ લઈને આવ્યા કે “અમને દરેકને રાજ્ય આપે (પિતાજીએ) આપી સ્વતંત્ર બનાવ્યા, છતાં ભરત ખોટી રીતે અમારા પર સત્તા જમાવી અમને એની આજ્ઞાને પરતંત્ર બનાવવા માગે છે.” અહીં એ ધ્યાનમાં રહે કે ઋષભદેવ પ્રભુએ પરમાત્મા તીર્થંકર બનવા પૂર્વે સંસારી સરાગ ગૃહસ્થની અવસ્થામાં ઔચિત્ય તરીકે એ પુત્રોને રાજ્ય વહેંચી આપ્યા હતા. બાકી વીતરાગ પરમાત્મા તરીકે બન્યા પછી તો એમને પોતાને જ કોઈ જ કુટુંબ મિલકત વગેરે સંસાર હોતો નથી તો બીજાને એ આપવા કરવાનુંય શાનું હોય ? એ તો એક માત્ર ધર્મ આપે. પછી જીવને એમના ઉપદેશથી એ ધર્મ સાધવાના પરિણામે મોક્ષ સુખ મળવા પૂર્વે, પુણ્યબંધની રૂએ સંસારની અનુકૂળતા મળી જાય એ વાત જુદી. અસ્તુ. આ તો પરમાત્મતત્ત્વનું જરા સ્વરૂપ બતાવ્યું. હવે અહીં જુઓ કે ઋષભદેવ ભગવાને ફરીયાદી અઢાણું પુત્રોને એમ ન કહ્યું કે “શું તમે મારા પુત્ર થઈને આવા મુડદાલ ? આવા કાયર ? તમે ન્યાયી છો, ભરત અન્યાયી છે. અન્યાયી માણસ શિક્ષાને જ પાત્ર છે. તેથી તમે એને શિક્ષા કરી શકો

છો.” એમજ, એવું પણ ન કહ્યું કે ‘ભરત અને તમે ભાઈઓ છો. અંદર અંદર સમજી લો. અને નિરાંતે સલાહ-સંપથી રાજ્યપાટ ભોગવો.’ પરમાત્માને પૂછવા આવ્યા છે ને ? તો પછી પરમાત્માએ તો લોકોત્તર ઉપકાર જ કરવામાં શું કામ બાકી રાખવાની હોય ? તેથી ઋષભદેવ પ્રભુએ તો આ ચેતવવાના યોગ્ય અવસરના તથા પોતાની વીતરાગતાના હિસાબે કહ્યું કે “અરે મહાનુભાવો ! આ તમે કેવા અજ્ઞાની ? સાચો શત્રુ નહિ એવા આ ભરતને તમે શત્રુ માનવા નીકળ્યા, પરંતુ આ તમારા આત્માની અંદર બેઠેલા ખરા શત્રુઓને કેમ તમે જોતા નથી ? એ અંતરના ક્રોધ, મમતા તૃષ્ણાદિ દુશ્મનો જ તમને આ ધમધમાટ કરાવી રહ્યા છે. પણ એ આંતર દુશ્મનો, સમજી રાખો કે, તમારું નિકંદન કાઢશે. તેમ જે રાજ્યના મોહે કલહનું પાપ સેવવા ઊભા થયા છો, એ બાહ્ય રાજ્ય લક્ષ્મી વગેરે પણ જરાય વિશ્વસનીય નથી; સ્થાયી નથી. ક્ષણભંગુર એવી એ જઈ-જઈની સ્થિતિમાં રહી જીવો પાસે તૃષ્ણા મમતાના ઘોર પાપ કરાવી જીવોને દીર્ઘ દુર્ગતિમય સંસારના પંથે ચઢાવી દેનારી છે.” ઈત્યાદિ ઉપદેશ અજબ સચોટ દષ્ટાન્તો સહિત આપી ત્યાંને ત્યાં અઢાણુંને સંસારના ત્યાગી મુનિમહર્ષિ બનાવ્યા. ભરતને આ વાતની ખબર પડી કે પશ્ચાત્તાપ સાથે દોડતો આવી ક્ષમા માગે છે; અને અઢાણું ભાઈના સાચા પુરુષાર્થની અનુમોદના તથા પોતાની રાજ્ય મમતાની ભારે નિંદા કરે છે. આ થયો નવાણું પર પ્રભુનો લોકોત્તર ઉપકાર.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૪, અંક-૧૯, તા. ૨૧-૧-૧૯૫૬

શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ઓળખાણ

હવે આની સામે ગીતાનો પ્રસંગ જુઓ કે શ્રી કૃષ્ણને અર્જુન કુરુક્ષેત્ર પર કહે છે “પૂજ્ય એવા ભીષ્મ પિતામહ તથા દ્રોણાચાર્ય વગેરે કુટુંબી ભાઈ ભાંડુ સાથે યુદ્ધ કરી એમનો કચ્ચરઘાણ કાઢીને રાજ્યસંપત્તિ મારે નથી જોઈતી. એવી પૂજ્યો અને સ્નેહીઓના લોહીથી ખરડી રાજ્યસંપત્તિ લેવા કરતાં હું ખુશીથી ભીષ્મ માગીને પેટ ભરીશ.” આમ કહી અર્જુને શસ્ત્રો નીચે મૂકી દીધા ! આ વખતે જુઓ કે જેઓ આ કૃષ્ણમાં પરમાત્મપણું માને છે એમના પરમાત્મા તરીકે માનેલા શ્રીકૃષ્ણ ગીતામાં શું કહે છે અને અર્જુન પાસે શું કરાવે છે; એ કહે છે “અર્જુન તું કાયર થઈ ગયો છે. ‘હાય ! આમને કેમ મરાય,’ એવા દુર્બલ વિચારમાં ચઢી ગયો છે. પણ એમાં તને મારવાના કર્તુત્વનું અભિમાન થયું છે. કિન્તુ તું સમજ કે આત્મા ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ” (ભાગ-૧૮) ૬૩

તો અચ્છેદ છે, અભેદ છે, અમર છે, મરતો નથી. તો એને તું શું મારી શકવાનો હતો ?”... ઈત્યાદિ ઈત્યાદિ ઉપદેશ આપી અર્જુનને યુદ્ધ માટે ટટાર કર્યો અને પોતે સહાયમાં રહી એને ખૂનખાર યુદ્ધ કરાવીને જિત અપાવી ! વિચારો કે આ ઉપકાર કેવો કે જેમાં વિરક્ત અને ઉપશાન્ત બનેલો અર્જુન રાગીદ્વેષી અને પૂજ્યો, વિદ્યાગુરુ વગેરેનો ઘાતક બન્યો ? એ ઉપકાર કેવો કે જેમાં કોઈ ઉત્તમ જીવોના નાશ થયા !

વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્માનો તો વિશિષ્ટ લોકોત્તર ઉપકાર હોય છે. એમાં એ જગતને જે યથાર્થ તત્ત્વબોધ અને વાસ્તવિક મોક્ષમાર્ગરૂપ ધર્મનો ઉપદેશ આપે છે, એ અજબ કોટિનો હોય છે, એનું આહું વર્ણન અહીં આગળ આવશે.

તીર્થંકર ભગવંતોની જેમ સિદ્ધ ભગવંતો પણ પરમાત્મા છે :-

પરમાત્મા સ્વરૂપની આ બહુ આછી વિચારણા કરી છે. અહીં એક ધ્યાન રાખવાનું છે કે પરમાત્મા એટલે ધર્મતીર્થના સ્થાપક, તત્ત્વોના આદ્ય પ્રરૂપક અને વિશિષ્ટ કોટિના અતિશયશાલી પ્રભુ, તથા વિશિષ્ટ ઉપકારક પરમાત્મા. આ અર્થ લઈએ છીએ પરંતુ પરમાત્મા એટલે સામાન્ય રીતે ‘સર્વથા શુદ્ધ આત્મા, કર્મથી મુક્ત આત્મા,’ એવો અર્થ લઈએ ત્યારે એવા પરમાત્મા સિદ્ધ ભગવંતો છે. એ પણ તીર્થંકર પરમાત્માએ બતાવેલા મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરીને મૂળ આત્માપણાની સ્થિતિમાંથી ઊંચે આવી મોહનો અને ઘાતી કર્મબંધનોનો સર્વથા નાશ કરી અહીં કેવલ્ય અવસ્થા (તીર્થંકર નહિ પણ સર્વજ્ઞ વીતરાગ દશા) પામી અંતે અઘાતી કર્મ બંધનોનો પણ નાશ કરી નિરંજન નિરાકાર એવા પરમ અર્થાત્ શુદ્ધિમા શ્રેષ્ઠ આત્મા બની આ જગતની ઠેઠ ઊંચે લોકાન્તે સિદ્ધ ભગવંત તરીકે કાયમ માટે સ્થિર થયેલા છે. પ્રસ્તુતમાં સુદેવ કોને માનવા, અર્થાત્ સાચા આદ્ય ધર્મ પ્રરૂપક અને ગ્રાહ્ય વચન તરીકે કોને સ્વીકારવા, કોના વચનને કહેનારા ગુરુનું સાંભળવું અંગીકાર કરવું, એ વિચારણા હોવાથી શ્રી સિદ્ધ પરમાત્માને બદલે શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માનું સ્વરૂપ વિચાર્યું. હવે તારક તીર્થંકરદેવનું લોકોત્તર જીવન જોઈએ.

૬૪ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ઓળખાણ (ભાગ-૧૮)

શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ઓળખાણ

(૨) તીર્થંકર પરમાત્માનું જીવન.

માર્ગાનુસારીના ગુણ પર સમ્યક્ત્વ : પ્રથમ ભવ :-

અનાદિ અનંતકાળથી ચોરાશી લાખ યોનિમય આ સંસાર-ચક્રમાં અનંતાનંત જીવો પરિભ્રમણ કર્યા જ કરે છે. એમાં ભવિષ્યમાં તીર્થંકર બનનારના પણ આત્મા પહેલાં તો એમજ સંસારની કેદમાં ભમતા હોય છે, અને વિવિધ યોનિમાં દુઃખ સહે છે. માત્ર એમનામાં બીજા જીવો કરતાં જાત્યરત્નની જેમ છૂપી વિશિષ્ટતા હોય છે. એ પ્રગટ થવા માટે અવસર આવ્યે માર્ગાનુસારિતા=શિષ્ય માનવ-ગુણોના બળે સદ્ગુરુનો યોગ પામી સુદેવ-સુગુરુ-સુધર્મની ઓળખાણ મેળવીને એ આત્મા સમ્યક્દર્શન પામે છે, અર્થાત્ ત્રણ તત્ત્વ ઉપર દૃઢ શ્રદ્ધાવાળા બને છે. દા.ત. શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુના જીવ ધના સાર્થવાહે જેને સાર્થમાં આવવું હોય તેને સાથે લેવાની ઉદારતા દાખવી તો સાધુ મળ્યા; ને શિષ્ટાચાર પ્રશંસા કરી ધીનું દાન દઈ શ્રદ્ધા પામ્યા. નયસારે અટવીમાં અતિથિ સત્કાર યાદ કર્યો ત્યાં મુનિ મળ્યા, દાન દીધું અને સમકિત લીધું. પાર્શ્વપ્રભુના જીવ મરુભૂતિએ બુદ્ધિના આઠ ગુણની માનવતા ઉપર સાધુયોગે સમ્યક્ત્વ સાધ્યું. આમ માર્ગાનુસારીના એટલે કે માનવતાના કોઈને કોઈ ગુણની ખીલવટ ઉપર ધર્મશ્રદ્ધા પામ્યા. આ શ્રદ્ધા એવી ઊંચી હોય છે કે એમાં કેટલાય તીર્થંકરના આત્માઓ ત્યાં સાથે સાથે જ પેલી મૌલિક વિશિષ્ટતાને ખીલવતા વીસ સ્થાનક અગર ઓછાની આરાધના કરે છે; અને તીર્થંકરપણાનું સર્વોત્કૃષ્ટ પુણ્ય ઉપાર્જે છે. ત્યાંથી એક બીજો ભવ કરી પછી ત્રીજે જ ભવે તીર્થંકર થાય છે. જ્યારે, બીજા કેટલાક તીર્થંકર જીવો સમકિત પામ્યા પછી પણ તીર્થંકર બનવા પૂર્વે વધુ ભવ કરે છે. ભવની ગણતરી સમ્યક્ત્વ પામ્યા પછી ગણાય છે પરંતુ તીર્થંકરપણાનો સંબંધ તીર્થંકર પરમાત્મા બનવાના પૂર્વના ત્રીજા ભવથી મનાય છે.

સાચી વિશ્વદયા અને વીસ-સ્થાનક પર તીર્થંકરપણું : પૂર્વનો ત્રીજો ભવ :-

આત્મામાં પરમાત્મપણું એટલે કે વીતરાગ સર્વજ્ઞપણું આવે છે તે મોહ અને બીજા ઘાતી-કર્મના નાશના પ્રભાવે આત્મામાંથી અશુદ્ધિ તથા આવરણ ચાલી જવાથી આવે છે. મોહના નાશે રાગાદિ અશુદ્ધિ ટળીને વીતરાગતા આવે છે; તથા જ્ઞાનાવરણ કર્મના નાશે અજ્ઞાનતા ટળવાથી સર્વજ્ઞતા આવે છે. પરંતુ તીર્થંકરપણું જે આવે છે;

તે તો વિશિષ્ટ કોટિની પુણ્યપ્રકૃતિ-શુભકર્મ પ્રકૃતિના ઉદયથી આવે છે. કેમકે તીર્થંકરપણા માટે શ્રેષ્ઠ કોટિનો યશ, વચનની શ્રેષ્ઠ આદેયતા, રૂપ, સ્વર, સૌભાગ્ય વગેરેની અનુકૂળતા જરૂરી છે; જેથી દેવો અને ઇન્દ્રો જેવા પણ ખેંચાઈ આવે, મહાન અદ્ભુત ભક્તિ કરે, સમવસરણાદિ માનવલોકો અને શહેરી-જંગલી તિર્થંકર પશુ-પંખી સુદ્ધાં ખેંચાઈ આવે; ત્યાં પાછી પ્રભુની વાણીની શક્તિ એવી કે સૌ સૌની ભાષામાં સમજી જાય; સૌના સંદેહ એક સાથે ટળે; સૌ મહામિદાશ એવી અનુભવે કે જેમાં થાક, ભૂખ, તરસ-પીડા વગેરેનું નામ નહિ. આ બધું જે બને તે કાંઈ સર્વજ્ઞતા-વીતરાગતાદિ આત્મવિકાસથી નથી બનતું. એનું એ કાર્ય નથી; એ બધું તો પુણ્ય-કર્મના ઉદયથી જ બની શકે છે. તેથી કહો કે ભલે વીતરાગ-સર્વજ્ઞતાદિનો સાથે સહકાર હોય જ છે, પરંતુ ઉપરોક્ત યશ-આકર્ષણ-વચનશક્તિ વગેરે જે આવે છે તે તો પુણ્યકર્મનું જ કાર્ય છે, પુણ્યના ઉદયથી જ આવે છે. એમાં પ્રબળ યશ વગેરે પુણ્ય-કર્મ તો માતાના ગર્ભમાં પ્રભુ આવે ત્યારથી ઉદયમાં હોય છે; પરંતુ સમવસરણ મંડાવા વગેરેનું ઐશ્વર્ય પ્રગટવું તથા વિશિષ્ટ ધર્મવાણી વરસાવવી, એ વીતરાગ સર્વજ્ઞ બન્યા પછી ઉદયમાં આવતા તીર્થંકર નામ કર્મ નામના પુણ્યથી બને છે. આ વિશિષ્ટ યશસૌભાગ્યાદિ પુણ્યકર્મ સહિત તીર્થંકર નામકર્મનું પુણ્ય-કર્મ પૂર્વના ત્રીજા ભવમાં ઉપાર્જે છે. તીર્થંકર નામકર્મ ઉપાર્જવનારી મુખ્ય સાધનામાં (૧) અવિહટ નિર્મળ સમ્યક્ત્વ, (૨) વીસસ્થાનકો પૈકી એક અથવા અનેક સ્થાનકની ઉપાસના-આરાધના, અને (૩) વિશિષ્ટ વિશ્વદયા હોય છે. ત્રણનું આદ્યું સ્વરૂપ આ રીતે છે.

(૧) અવિહટ સમ્યક્ત્વમાં સુદેવાદિ ત્રણ ઉપર એવી જવલંત શ્રદ્ધા હોય છે કે એનો રંગ અસ્થિમજ્જા લાગી ગયો હોય છે. જગતમાં એજ સાર, અને સુખ માટે એજ સમર્થ લાગે છે; એજ ઈષ્ટ અને પરમઈષ્ટ લાગે છે. યથાર્થ તત્ત્વની શ્રદ્ધા દૃઢ્યને સદા સંસારની વાતોમાં કકળતું અને ધર્મની, કર્મક્ષયની, ને મોક્ષની વાતોમાં ઉલસતું રાખે છે. શ્રી અરિહંત પરમાત્મા પર તો એવી ઉત્કટ રુચિ હોય છે કે જાણે રોમેરોમમાંથી ‘અર્હ’ના ગુંજારવનો ધ્વનિ નીકળે છે ! હાલતાં ને ચાલતાં, બેસતાં ને ઉઠતાં, કામમાં કે નવરાશમાં, અરિહંતની પ્રબળ લાગની લાગી હોય છે. એમ સુગુરુ-સુધર્મનોય અખંડ રાગ, અનુપમ પક્ષપાત, ને અત્યંત બહુમાન હોય છે.

(૨) વીસ સ્થાનક અને એની આરાધના :- વીસ સ્થાનકની આરાધનામાં વીસ પદ આ રીતે છે. જૈન શાસનમાં પ્રસિદ્ધ નવપદમાંના પહેલાં પાંચ પરમેષ્ઠિમાં ‘પ્રવચન’ અને ‘સ્થવિર’ ઉમેરતાં સાત થાય. નવપદના છેલ્લા ચાર પદમાં વિનય, દાન, શીલ, ક્રિયા, ઉમેરતાં આઠ થાય; એમ કુલ પંદર પદ થાય. એમાં સમાધિ

વગેરે બીજા પાંચનો ઉમેરો થતાં વીસ સ્થાનક બને છે. તેમાં ક્યાંક એકને બદલે બીજું નામ પણ આવે છે. વીસ નામ આ મુજબ છે; ૧. અરિહંત, ૨ સિદ્ધ, ૩ પ્રવચન, ૪ આચાર્ય, ૫ સ્થવિર, ૬ ઉપાધ્યાય, ૭ સાધુ (એમના ઉપર અત્યંત રાગ, પક્ષપાત અને બહુમાન; એમની અનુપમ ભક્તિ વૈયાવચ્ચ, ગુણગાન, દર્શનવંદન, વિનય, આશાતના-ત્યાગ, તથા ધ્યાન જાપ વગેરે ઉપાસના) ૮ જ્ઞાન, ૯ દર્શન, ૧૦ વિનય, ૧૧ ચારિત્ર, (આવશ્યક), ૧૨ શીલ (બ્રહ્મચર્ય), ૧૩ ક્રિયા, ૧૪ તપ, ૧૫ દાન (ગૌતમ), ૧૬ સમાધિ, ૧૭ વૈયાવચ્ચ ૧૬ સમાધિ, ૧૭ વૈયાવચ્ચ (૧૬ જિન, ૧૭ સંયમ), ૧૮ અભિનવ જ્ઞાન, ૧૯ શ્રુત, અને ૨૦ તીર્થ. આઠમાથી વીસમા સ્થાન સુધીનાની આરાધના સ્વયં કરવાનું, ને બીજાને આરાધના કરાવવાનું તથા આરાધનાની અનુકૂળતા-પ્રેરણા કરવાનું આવે; તેમજ આરાધના કરનારની આરાધનાની અનુમોદના કરવાનું આવે. આરાધનામાં બે સ્થાનોની શ્રદ્ધા-ગુણગાન કરાય. એની તથા એના સાધનની સાધના, રક્ષા અને પ્રભાવના કરાય. એ સ્થાનોનું શુભ ચિંતન, ધ્યાન અને તન્મયતા કરાય.

(૩) વિશિષ્ટ વિશ્વદયા :- સમ્યક્ત્વના પ્રભાવે, તીર્થંકરપણાનું પુણ્ય ઉપાર્જનાર મહાત્માના હૃદયમાં સંસારના દુઃખમય, દુઃખફલક અને દુઃખાનુબંધી સ્વભાવનો ખ્યાલ એટલો બધો જાગતો અને ધીખતો બની જાય છે કે એવા દુઃખરૂપ સંસારમાં ફસેલા પ્રાણી-માત્ર ઉપર એમના દિલમાં ઉત્કટ ભાવદયા ઊભરાય છે. મહામાયાવી અને પ્રલોભક એવા મોહ અને અજ્ઞાનના મૃગપાશમાં જીવોને ફસાવીને કર્મસત્તારૂપી પારધી એના ચતુર્ગતિમય સંસારમાં કેવા કેવા બેહાલ કરે છે, અને નરક-નિગોદ સુધીના પ્રયંડ દુઃખ દેતા જીવોને કેવા કેવા ભમાવ્યે રાખે છે, એ જાણે સાક્ષાત્ નજર સામે એ મહાત્મા નિહાળે છે. એમનું દિલ દયાથી ઉકળી ઉઠે છે; દિલમાં ‘ક્યારે હું સમર્થ બની આ બિચારા દુઃખી જીવોને કુટિલ મોહજાળમાંથી અને કર્મની કારમી વેદનામાંથી બચાવી લઉં,’ એવી ઉત્કટ કરુણાનો ધોધ વહેવા માંડે છે. “ક્યારે હું સર્વ જીવોને જિનશાસનના રસિયા, શાસનના શ્રદ્ધાળુ કરી એક માત્ર મોક્ષમાર્ગના જ મુસાફર બનાવી દઉં ! એવું બળ મારામાં ક્યારે આવે !” આવી ઉત્કટ ભાવદયા-ભરી સદ્ભાવનામાં, એ મહાત્મા પૂર્વોક્ત બે સાધના સાથે, રમણ કરતા થકા તીર્થંકર નામ-કર્મનું પુણ્ય ઉપાર્જે છે.

કઈ અવસ્થામાં આ પુણ્યનું ઉપાર્જન ? :-

એ પુણ્ય ઉપાર્જતી વખતે એ સમ્યક્ત્વ, શ્રાવકપણું કે સાધુપણું, એ ત્રણમાંથી ગમે તે સ્થિતિમાં રહેલા હોય છે. ભગવાન શ્રી ઋષભદેવ અને શ્રી પાર્શ્વનાથ સ્વામીએ પૂર્વના ત્રીજા ભવમાં ચકવર્તીપણાની સમૃદ્ધિ-સુખશીલતા છોડી

સર્વત્યાગવાળું ચારિત્ર અને પવિત્ર સાધુપણું સ્વીકારી ઉક્ત પ્રબળ સાધના કરી હતી, ને તીર્થંકરપણાનું પુણ્ય ઉપાર્જ્યું હતું. ત્યારે શ્રી મહાવીર પ્રભુએ પણ રાજવીપણું છોડી ચારિત્ર લઈને એક લાખ વરસ સુધી માસખમણના પારણે માસખમણના સળંગ તપ સાથે વીસ સ્થાનકની આરાધના કરી તીર્થંકર નામગોત્ર ઉપાર્જ્યું હતું. પણ રાજા શ્રેણિકે માત્ર સમ્યક્ત્વ સ્પર્શીને અને સુલસાદિએ શ્રાવકધર્મ પાળતાં તીર્થંકર નામ કર્મ નિકાચું હતું.

નરક ગતિના અતુલ ત્રાસમાં પણ અજબ સમાધિ :-

આ રીતે પુણ્ય ઉપાર્જ પૂર્વનો ત્રીજો ભવ પૂરો થતાં સામાન્ય રીતે એ આત્માઓ વૈમાનિક દેવલોકમાં દેવ થાય છે; પણ જેમને સમ્યક્ત્વ પામવા પૂર્વે ભવાંતર માટે નરક ગતિનું આયુષ્ય બંધાઈ ચૂક્યું હોય છે, અને એમણે પછી સમ્યક્ત્વ પામી તીર્થંકરપણાનું પુણ્ય ઉપાર્જ્યું હોય છે, એ આત્મા એ ભવ પૂરો થતાં નરક ગતિમાં જાય છે. ત્યાં એમનો આત્મા એવી તત્ત્વદષ્ટિ અને ઉપશમસહિત વિરક્તદશામાં કાળ વ્યતીત કરે છે કે એક બાજુ એમની ઉપર ધોર કલ્પેઆમ વરસવાનું, આગમાં બળવાનું, ઘણથી ટીપાવાનું વગેરે અસહ્ય ચાલી રહ્યું હોય છે; છતાં બીજી બાજુ એવા ત્રાસ વરસાવનારા પરમાધામી ઉપર કે બીજા નરક જીવો ઉપર એમને અમૈત્રી-ભાવ અર્થાત્ ‘આનું નિકંદન નીકળો’ એવી દુર્ભાવના થતી નથી. પરંતુ એમને પોતાના જ કર્મનો વાંક જણાય છે. એમાં પણ પોતે જ કરેલી પાપકરણી બદલ પોતાની જાત પ્રત્યે જ તિરસ્કાર છૂટે છે; કહો, નરકના ધોર ત્રાસમાંય કેવી આત્મ-જાગૃતિ ! કેવી સમાધિ ! ત્યારે, દેવલોકમાં જનારા તીર્થંકર દેવના જીવોને, ત્યાં મહાભોગ-વિલાસનાં સાધન સરંજામ અને વાતાવરણ છતાં, આંતરિક કાંઈ આનંદ આવતો નથી. એને તો જડ-પુદ્ગલના ખેલ અને પુણ્યની લીલા સમજી પોતાના ચૈતન્યવંતા આત્માને અનાસક્ત-ભાવમાં, ઉદાસીન-ભાવમાં એ રમતો રાખે છે. હજી તો પરમાત્મપણું મેળવ્યું નથી, પરમાત્માપણાનો જન્મ પણ હજી મેળવ્યો નથી, ત્યાં પણ જો આટલી બધી મહાયોગી જેવી આત્મોન્નતિવાળી દશામાં છે. તો એ પરમાત્મા બનવાના ભવમાં આવશે ત્યારે કેટલી ઊંચી દશા ! પરમાત્મા બનવાની સંયમ-સાધનામાં કેટલી ઊંચી અને પરમાત્મપણું પામશે ત્યારે કેવી અતિ ઉચ્ચ અવસ્થા ! એમ સાચા પરમાત્મા બનનાર સુદેવનું જ આલંબન આપણા જીવન માટે મહાહિતકારી બને ! અવશ્ય બને ! એના બદલે જ્યાં કહેવાતા પરમાત્મામાં રાગ-દ્વેષની પ્રવૃત્તિઓ, કામ-પ્રેમની ચેષ્ટાઓ અને યુદ્ધાદિ સુધીની ધમાધમ સેવાતી હોય, અને ઉપદેશ પણ અતત્ત્વ-અમાર્ગનો અપાતો હોય, એમના આલંબનથી આત્મા ઊલટો કેવા મહાઅનર્થમાં ફસાય ? અરે ! એથી મોક્ષ-સુખ તો

દૂર દૂર જ રહે, પણ સંસારમાંય સદ્ગતિનાં સુખ પણ મોંઘા બની જાય. રાગદ્વેષ હિંસાદિની પ્રવૃત્તિઓ તથા અતત્ત્વ-અમાર્ગને તત્ત્વ અને ધર્મમાર્ગ માનવાની મિથ્યાત્વદશા ભવમાં ચિરકાળ ભમાવનારી બને. માટે જ સુદેવની પરીક્ષા કરીને શ્રી વીતરાગ સર્વજ્ઞ તીર્થંકર પરમાત્માને જ સુદેવ તરીકે સ્વીકારી એમના શરણે નિજના આત્માને લઈ જઈ સમર્પિત કરી દેવો જોઈએ. એજ ધન્ય જીવન છે. કુદેવ-કુગુરુને, સાંસારિક મોહાંધ માતાપિતા, પત્ની, શેઠ વગેરેને શરણે રહેવાથી કે સમર્પિત થવાથી શું વળવાનું હતું ? જન્મ-મરણ ફીટવાના હતા ? જો એ ન ફીટે તો દુઃખ અને દુર્દશા અકબંધ ઊભા જ રહે ને ?

અંતિમ ભવ :- પરમાત્માનો જીવ નરક કે દેવલોકમાંથી ચ્યવીને છેલ્લા ભવે મનુષ્ય લોકમાં રાજવી જેવા ઉચ્ચ કુળમાં અવતરે છે. અહીં પેલા ઉત્કૃષ્ટ કોટિના ઊંચ ગોત્ર, યશ-નામકર્મ, સૌભાગ્ય નામકર્માદિ પુણ્યકર્મના ઉદય થાય છે. તેથી જુઓ કે કેવી અદ્ભુત સ્થિતિ ઊભી થાય છે !

● ચ્યવન કલ્યાણક ●

(૧) પ્રભુ માતાના ગર્ભમાં આવતાં જ ત્રણ લોકના સમસ્ત જીવોને શાતા સુખનો અનુભવ થાય છે. પરમાત્માના ચ્યવન, જન્મ, દીક્ષા, કેવળજ્ઞાન, અને નિર્વાણ એ પાંચ પ્રસંગને કલ્યાણક કહેવાય છે. બીજા કોઈ પણ આત્માના પ્રસંગને માટે એ શબ્દ નથી વાપરતો. કેમકે પ્રભુના જ એ પાંચ પ્રસંગ જગતભરના જીવોને કલ્ય એટલે કે સુખ આણનારા બને છે. નરકના જીવોને પ્રતિક્ષણ ધોર ત્રાસની વચમાં મીઠો અપૂર્વ શાતા સુખનો અનુભવ કરાવનાર એક માત્ર પ્રભુનું કલ્યાણક છે. વાહ ! કેવી સરસ પ્રભુની બલિહારી ! વળી પ્રભુના કલ્યાણક વખતે જ ત્રણ જગતમાં ઉદ્યોત (પ્રકાશ) થાય છે.

(૨) પ્રભુના ચ્યવન વખતે બીજું એ બને છે કે માતા ઊંઘમાં ચૌદ તેજસ્વી મહાસ્વપ્ન જુએ છે. ચૌદ સ્વપ્નો આ છે : ૧ ગજ, ૨ વૃષભ, ૩ કેસરીસિંહ, ૪ અભિષેક કરાતી લક્ષ્મી દેવી, ૫ બે ફૂલમાળા, ૬ ચંદ્ર, ૭ સૂર્ય, ૮ મોટો ધ્વજ, ૯ પૂર્ણ મહાકલશ, ૧૦ પદ્મસરોવર, ૧૧ ક્ષીરસાગર, ૧૨ વિમાન (નરકમાંથી આવેલ પ્રભુની માતાને ૧૨મું ભવન), ૧૩ રત્નરાશિ, અને ૧૪ નિર્ધૂમ અગ્નિ જ્વાળાનો ગંજ.

(૩) ચ્યવન વખતે ત્રીજું એ બને છે કે ઈંદ્રનું મહાસ્થિર સિંહાસન પણ ડોલાયમાન થાય છે, અને અવધિજ્ઞાનથી ઈંદ્ર પરમાત્માના જીવનો અવતાર જાણી અત્યંત આલ્લાદ અને રોમાંચ અનુભવે છે. ત્યાં તત્કાલ સિંહાસન પરથી ઊઠી,

મોજડી ઉતારી, સાત આઠ ડગલાં પ્રભુની દિશા સન્મુખ જઈને ઉત્તરાસંગ (ખેસ) કરી ઢીંચણ પર રહી અંજલી જોડવા સાથે પ્રભુની સ્તુતિરૂપે શકસ્તવ (નમુત્યુણ) સ્તોત્ર ભણે છે. એ સ્તોત્રમાં પરમાત્માના અપૂર્વ આત્મપરાક્રમ, અદ્ભુત શ્રેષ્ઠતા અને સર્વોચ્ચ આત્મોપકારની ભવ્ય વાતો હોય છે; પણ સંસાર-લીલાની કોઈ જ મેલી-ઘેલી વાતો નહિ.

(૪) ચ્યવન વખતે ચોથી વસ્તુ એ કે પ્રભુને ત્યારથી જ નિર્મળ અવધિજ્ઞાન હોય છે; તેથી જગતમાં દૂર દૂર વર્તી પદાર્થોને ય પ્રત્યક્ષ જોઈ શકે છે.

● (૧) ગર્ભ અવસ્થા ●

ગર્ભમાં રહ્યા રહ્યા પ્રભુનું શરીર માતાના આહારથી પોષાવા છતાં લોકોત્તર પુદ્ગલનું બને છે. એવું કે એનું રૂપ ઈન્દ્રો કરતાં પણ અનંતગણું સુંદર હોય છે. તેમજ શરીરમાં લોહી ગાયના દૂધ જેવું સફેદ વર્ણવાળું હોય છે. કેમ ન હોય ? જન્મ પામતા એક પુત્ર ઉપર પણ અતીવ પ્રેમ-વાત્સલ્ય ધરનારી માતાના સ્તનમાં દૂધ તૈયાર થાય છે, તો ત્રણેય લોકના જીવો પર વાત્સલ્ય ધરનારા પ્રભુના આખા શરીરમાં લોહી દૂધ જેવું બને એમાં શી નવાઈ ? એટલું જ નહિ પણ એમની માંસાદિ ધાતુઓ જરાય બિભત્સ નહિ, પણ ખૂબ જ મનોહર ને દર્શનીય હોય છે. ગર્ભ વધવા છતાં માતાનું ઉદર વિકૃત એટલે કે ફૂલેલું, ઊંચું આવેલું દેખાતું નથી. એવો પ્રભુનો પ્રભાવ હોય છે. તેમજ માતાને કોઈ તકલીફ નહિ. બલકે માતાપિતાના ઘરમાં દેવતાઓ કોઈ પર્વતો વગેરેમાંથી નધણીયાતા ધનના લાવીને ઢગલા કરે છે. માતા પણ પિતા અને જ્યોતિષીઓ દ્વારા સ્વપ્ન-ફળ જાણી મહાન આનંદ ઉત્સવ કરે છે.

● પ્રભુનો જન્મ અને ઉત્સવો ●

ગર્ભકાળ પૂરો થયા પછી ગ્રહોની ઊંચી અને બળવાન સ્થિતિમાં કુદરતના મહાસુંદર વાતાવરણ વચ્ચે નિરોગી માતા મહા આરોગ્ય ધરતા એવા આ પુત્રરત્નને જન્મ આપે છે. એથી ત્રણ લોકમાં સુખ અને પ્રકાશ પથરાય છે. ત્યાં દિક્કુમારીઓ, દેવતાઓ અને પિતાના ઉત્સવ થાય છે.

(૧) છપ્પન દિક્કુમારી દેવીઓ સિંહાસન ચળવાથી પ્રભુ-જન્મ જાણી પોતાના હજારો સેવક દેવતાના પરિવાર સાથે પ્રભુના ઘેર આવે છે. માતા અને પુત્રને પ્રણમી એક યોજન ભૂમિ ચોક્ખી અને સુગંધી જલથી સિંચિત કરી ત્રણ કેળનાં ઘર બનાવે છે. એમાં ગીતગાન નૃત્ય સાથે માતાને અને પ્રભુને અંગે વિલેપન, સ્નાન,

અલંકાર સજાવટ, ધૂપન, રક્ષાબંધનાદિ કૃત્ય અલૌકિક સામગ્રી અને દિવ્ય ભભકાથી કરે છે. પછી,

(૨) ઇન્દ્રઉત્સવ :- એમના જતાં જ ઉપર દેવલોકમાં સૌધર્મ ઇન્દ્ર સિંહાસન ડોલવાથી પ્રભુનો જન્મ જાણીને સેનાપતિ હરિશ્ચેગમેષી દેવ પાસે મોટો સુઘોષા ઘંટ વગડાવી મેરૂ પર જન્માભિષેક ઉત્સવ કરવાની જાહેરાત કરાવે છે. કરોડો દેવતાઓના પરિવાર સાથે એ નીચે ઉતરી આવે છે. પ્રભુની માતાને પ્રણામ સાથે જન્મોત્સવ કરવાનું જણાવી, અવસ્વાપિની નિદ્રા આપે છે; અને પાંચ રૂપ વિકૂર્વી સ્વયં એકરૂપે પ્રભુને બે હાથમાં બેસાડી, બે રૂપે આજુબાજુ ચામર વીંજતો, એકેકરૂપે આગળ વજ્ર અને પાછળ છત્ર ધરતો ઇન્દ્ર પ્રભુને મેરૂ શિખર ઉપર પાંડુકવનમાં લાવે છે. ત્યાં બીજા ઇન્દ્રો પણ આવી પહોંચે છે અને એ મહાન વિવિધ વાજિંત્રોના સરોદો વચ્ચે ક્ષીરસાગર, પદ્મસરોવર માગધતીર્થ વગેરેના નિર્મળ પાણી, ઔષધિઓ વગેરેથી સૌધર્મ ઇન્દ્રના ખોળામાં રહેલ પ્રભુના મહાન અભિષેક કરે છે. એ પછી સૌધર્મન્દ્ર પ્રભુને ઈશાનેન્દ્રના ખોળામાં આપી પ્રભુની આગળ પોતાની પશુ જેવી અવસ્થા છે એ સૂચવતું બળદનું રૂપ કરી શિંગડામાંથી પ્રભુને દિવ્ય ક્ષીરપાણીની મોટી ધારાથી અભિષેક કરતો નાચે છે. એ પછી પ્રભુને દિવ્યવસ્ત્ર અલંકારાદિ પહેરાવીને મહાગુણગાન-સ્તુતિ-પ્રાર્થના કરી પ્રભુને માતાની પાસે મૂકી દે છે. ત્યાં ઘરમાં બત્રીસ કોડ રત્ન, સુવર્ણ વગેરેની વૃષ્ટિ કરે છે; પ્રભુના અંગુઠે અમૃત સંચારે છે, જેને પ્રભુ ચૂસીને જ ભૂખ શાંત કરે છે. પ્રભુને સ્તનપાન કરવાનું હોતું નથી. દેવના ઉત્સવ પછી રાજા મહાન જન્મોત્સવ ઉજવી લોકોને અપૂર્વ દાન, કરમાફ, મફત ખરીદી વગેરે કરાવે છે. સ્નેહી સ્વજનને ભોજન સત્કારપૂર્વક પ્રભુનું નામ પાડવામાં આવે છે. ગર્ભમાં દિવ્યજ્ઞાન અને જન્મ વખતે આવાં દિવ્ય સન્માન છતાં પ્રભુને મન કોઈ અભિમાન કે આનંદ નથી. પ્રભુ તો નિર્લેપ છે.

આટલે સુધી પ્રભુની જન્માવસ્થા વિચારી. હવે પ્રભુની રાજ્યાવસ્થા જુઓ.

● (૨) રાજ્યાવસ્થા ●

જન્મ્યા પછી પ્રભુ મહાવૈભવી લાલન-પાલનમાં ઉછરે છે, કેમકે રાજવી સમૃદ્ધિમાં જન્મે છે, તેમજ દેવોએ ભંડાર ભરી દીધા છે ! વળી દેવતાઓ પ્રભુના દર્શને અને પ્રભુ સાથે ખેલવા માટે આવે છે ! પ્રભુથી પોતે હારવામાં એ ગૌરવ લે છે ! આ બધી મહાસગવડ-સન્માનની સ્થિતિમાં અંતરથી પ્રભુ મહાવિરાગી અને ઉદાસીન અવસ્થામાં રમે છે ! ત્યારે આપણે મામૂલી તુચ્છ સગવડ સન્માનમાં રાગમૂઢ બની લહેવાઈ જઈએ છીએ. વિચારજો આવા સાચા પરમાત્માના આલંબને

આપણી કેવી અધમાધમ દશા સમજાય છે. એમને આતુરતા. કૌતુક કે રમવા-ખેલવાની લાલસા તૃષ્ણા હોતી નથી. છતાં બાલકીડા કે બીજો વ્યવહાર કરે છે તે બીજાના અનુરોધથી; બીજાઓનું મન રાખવા. પોતાને કોઈ રસ કે ઉત્કંઠા નથી. એટલે જ માતાપિતા પણ એમના મહાવૈરાગ્યને દેખે-સમજે છે; તેથી જ એમને પાણિગ્રહણ (વિવાહ) કરવાનું સમજાવવામાં મુશીબતી અનુભવવી પડે છે. અને અંતે એ સુંદર રૂપવતી અને સુશીલ રાજકુમારી સાથે પ્રભુનું લગ્ન કરાવે છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૪, અંક-૨૧, તા. ૪-૨-૧૯૫૬

શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ઓળખાણ

પ્ર.- આવા મહાવિરાગી પ્રભુ પરણે જ શું કામ ?

ઉ.- પૂર્વના ત્રીજા ભવમાં ઉચ્ચ ધર્મ-સાધના સાથે શુભ ભાવનામાં એવા રમ્યા છે કે એના યોગે ઉપાર્જલા વિપુલ પ્રમાણમાં પ્રકૃષ્ટ ભોગપુણ્ય દેવભવ વીત્યા પછી પણ ભોગવવાના બાકી રહે છે. એ ભોગવ્યા વિના નાશ પામે એમ નથી એવા નિકાચિતકર્મ છે. તેથી જ પ્રભુને લગ્ન કરી કર્મ-દુશ્મનને નીચ ઉપાયથી કાઢવો પડે છે. બાકી કેટલાક તીર્થંકર દેવો જેમને દેવભવ પછી ભોગકર્મ નથી તે લગ્ન પણ નથી કરતા અને રાજ્ય પણ નથી ભોગવતા; એ તો બ્રહ્મચારી-કુમારપણે ચારિત્ર લે છે. ત્યારે રાજ્ય પામનારામાં પણ ઉત્કૃષ્ટ ભોગપુણ્યવાળા કેટલાક ચક્રવર્તી પણ બને છે. એવા ચક્રવર્તી પ્રભુના પુણ્ય અપૂર્વ વિશેષતાવાળા હોય છે. એવા વિશિષ્ટ કોટિના એ પુણ્ય હોય છે કે બીજા ચક્રવર્તીની જેમ એમને સામાન્ય રીતે દિગ્વિજયમાં યુદ્ધ નથી કરવા પડતા. રાજાઓ એમ જ આકર્ષાઈ શરણે આવે છે. એમ છ ખંડ પર વર્ચસ્વ સાથે ચૌદરત્ન, નવ નિધાન, એક લાખ બાણું હજાર સ્ત્રીઓનું અંત:પુર, ચૌરાશી લાખનું ગજદળ, હયદળ અને રથદળ તથા કરોડોનું પાયદળ વગેરેનો વૈભવ નિર્લેપપણે ભોગવે છે. ત્યાં પ્રભુ કમળપત્રની જેમ અંતરથી ન્યારા અને મહાવૈરાગ્યવાસિત હોય છે.

ધર્મશાસન સ્થાપવા દેવોની વિનંતિ : વર્ષાદાન :-

રાજ્યશાસન કાળ પૂરો થતાં પ્રભુના દીક્ષા સમયની એક વર્ષ પૂર્વે પાંચમા દેવલોકના લોકાન્તિક દેવતા આવીને પ્રભુને ધર્મતીર્થ પ્રવર્તાવવા વિનંતિ કરે છે. ત્યારથી પ્રભુ એક વર્ષ સુધી રોજ પ્રભાતે બે ઘડી સુધી લોકોને ઈચ્છિત દાન આપે છે. આ થઈ રાજ્યાવસ્થાની વિચારણા. હવે

● (૩) શ્રમણાવસ્થા ●

પ્રભુ હવે સંસાર ત્યજી ચારિત્રમાર્ગે વિચરવા તૈયાર થાય છે. ઘરવાસ મૂકીને દીક્ષા લઈ અનગાર-સાધુ બનવા તૈયાર થાય છે. જુઓ કે પરમાત્માનું કેવું સુંદર આદર્શજીવન કે હજીય એમના ભક્તોમાંના કોકને પૂર્વે જીવનની તેવી સાધનાના હિસાબે છેલ્લા ભવમાં ઘરમાં બેઠા જ વીતરાગતા અને કેવળજ્ઞાન (સર્વજ્ઞતા) પ્રગટ થઈ શકે છે; પણ પ્રભુ પોતે તો ઘર ત્યજી ચારિત્ર લઈને જ તપ, સંયમથી કર્મ ખપાવી વીતરાગ સર્વજ્ઞ બને છે; એ પરથી બાળજીવોને હાહુ ઊંચું આલંબન મળે છે કે ‘પ્રભુ જેવા પ્રભુ તે ભવમાં નક્કી કેવળજ્ઞાન અને મુક્તિ પામવાનું જાણવા છતાં જો કર્મ ખપાવવા માટે સંસારવાસની અનુકૂળતા છોડી મહાકઠોર ચારિત્ર જીવન પાળે છે, તો આપણે કોણ માત્ર ? આપણે જો ચારિત્ર પાળીએ તો જ આપણાં કર્મ નાશ પામે ને મુક્તિ થાય.’ પ્રભુનો ચારિત્ર-ઉત્સવ કરવા ઈન્દ્રો અને દેવતા પણ આવે છે. મહાન અભિષેકવિધિ વસ્ત્રભૂષણ પરિધાનાદિ પછી શિબિકામાં પ્રભુને આરૂઢ કરી મોટા વરઘોડા સાથે પ્રભુને ઉદ્યાનમાં લાવવામાં આવે છે. પ્રભુ ત્યાં નીચે ઉતરી સ્વયં વસ્ત્રાલંકાર ઉતારી, દાઢી-મૂછ અને માથાના વાળનો પંચમુષ્ટિક લોચ કરે છે; અને જાવજીવની માનસિક-વાચિક-કાયિક સર્વ પાપ વ્યાપારના ત્યાગની ભીષ્મ પ્રતિજ્ઞા ઉચ્ચરે છે. સંસારત્યજી સાધુજીવન સ્વીકારે છે. ત્યાં ધન, કુટુંબ, પરિવાર, ઘર વગેરે સર્વ વસ્તુનો ત્યાગ કરે છે.

ત્યાંથી પછી પણ સાધુપણે પૃથ્વીતલ ઉપર વિચરે છે. સાથે કોઈ નોકર-ચાકર કે સ્વજન-મિત્ર નહિ ! પ્રભુને દુષ્ટ પશુ ને માણસો અનેક ઉપદ્રવ પણ કરી જાય. છતાં પ્રભુની સાથે કોઈ જ સામાન સરંજામ કશું જ નહિ; એક માત્ર દેવદુષ્ટ વસ્ત્ર સાથે પ્રભુ વિચરે છે. ઘોર તપસ્યા આદરે છે, એમાં પાછા શું દિવસે કે શું રાતે જમીન પર પલાંઠી માંડીને પ્રભુ બેસતા પણ નથી; તો સુવાની વાત જ ક્યાં ? એમાંય વળી ભૂખ-તરસ, ટાઢ-તડકો, ડાંસ-મચ્છર વગેરે પ્રબળ પરીસહો આનંદથી સહે છે. ઉપરાંત દેવતાઈ, માનવીય કે પશુના ભયંકર ઉપસર્ગ પણ હાહુ જ સમતાભાવે વધાવી લે છે. કોઈ જ ખેદ, દ્વેષ, અધીરતાદિ કરવાની વાત નહિ ! ગમાર માણસોના અપમાન-પ્રહાર તથા કૂતરા જેવાના બટકાથી માંડી ઠેઠ સિંહ-વાઘના કે સર્પ-શસ્ત્ર સુધીના ગમે તેવા ભયાનક ઉપદ્રવો આવો, ફાંસી, અગ્નિ વગેરેના ઉપદ્રવ સામે આવો, કીડીઓ વગેરેથી વિંધાઈ આખું શરીર ચાલણી જેવું થવાનું બનો એ બધીય સ્થિતિમાં પ્રભુને ક્ષમા, દયા, સંયમોપયોગ અને આત્મધ્યાન સિવાય બીજી કોઈ પ્રવૃત્તિ જ નહિ. એમ કરતાં કરતાં એઓશ્રી ઉત્કૃષ્ટ

મંગળભૂત અહિંસા, સંયમ અને તપથી કર્મના થોકના થોક ખપાવ્યે રાખે છે. આ થઈ પ્રભુની શ્રમણ-અવસ્થાની વાત. આ બધી અવસ્થામાં પ્રભુના જે ગુણો છે તેનું વર્ણન આગળ જોઈશું. પણ એટલું ખરું કે મહાપુણ્યે મળેલી મહાન સમૃદ્ધિ ઠકુરાઈ સુકોમળતાદિને અવગણી પ્રભુ અજબ સહિષ્ણુતા સમતા સમાધિમાં ઝીલે છે. હવે પદસ્થ અવસ્થા જુઓ.

● (૪) પદસ્થ અવસ્થા ●

તપસ્યા સંયમ અને ધ્યાનના બળે તથા ઉપસર્ગ પરીસહોને ખૂબ જ સમતાભાવથી સહન કરવાના પ્રતાપે પોતાના ઘાતી કર્મ-જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અંતરાય એ ચારનો મૂળથી નાશ કરી પ્રભુ વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા બને છે. ત્યાં તીર્થંકર નામ-કર્મનું ઉત્કૃષ્ટ પુણ્ય હવે ઉદયમાં આવે છે. એનાથી તીર્થંકર પદ પ્રાપ્ત થાય છે. એ પદવાળી અવસ્થા તે પદસ્થ અવસ્થા. કેવળજ્ઞાન પ્રગટતાં તરત જ દેવતાઓ ત્રણ ગઢવાળું સમવસરણ રચે છે. એના ઉપર જગતગુરુ બિરાજમાન થઈ ધર્મદેશના આપે છે. તેને એ અવસરે દેવ, મનુષ્ય તિર્યચની પર્યદા ખૂબ જ રસથી સાંભળે છે, અને સમજે છે. ત્યાં વિશિષ્ટ પુણ્યાઈ અને શક્તિવાળા અમુક માણસો બોધ પામી દુન્યવી ઊંચી સ્થિતિનોય ત્યાગ કરી પ્રભુ પાસે સાધુપણું લે છે; અને પ્રભુને ત્રણ વાર, ‘હે ભગવંત ! તત્ત્વ શું ?’ એમ પ્રશ્ન કરે છે, એના ત્રણ ઉત્તરમાં પ્રભુ ફરમાવે છે, “ઉત્પન્ન થાય છે, નાશ પામે છે, સ્થિર રહે છે. અર્થાત્ જગતની વસ્તુ માત્રમાં સત્માત્રમાં ઉત્પત્તિ, નાશ અને સ્થિરતાના એક સાથે ત્રણેય ગુણધર્મ હોય છે. ન હોય તે વસ્તુ નહિ, સત્ નહિ.” ઉત્તરો સાંભળી એ મહાનુભાવોના શ્રુત જ્ઞાનાવરણના પડદા એવા તૂટી જાય છે કે એમના આત્મામાં લોકાલોકના પદાર્થો, તત્ત્વો તથા મોક્ષમાર્ગની સમસ્ત પ્રક્રિયા વગેરેનો સૂક્ષ્મ અને વિશાળ બોધરૂપી શ્રુતજ્ઞાન પ્રગટે છે. એના ઉપર એ ત્યાંને ત્યાં સંયમ જીવનના આચાર, દર્શનો, તત્ત્વો, વગેરેના મહાશાસ્ત્રો રચે છે. એને દ્વાદશાંગી કહે છે. આગમ પુરુષના એ મૂળભૂત શાસ્ત્રો હોવાથી અંગ કહેવાય છે. અંગ બાર હોય છે. એમાં છેલ્લું બારમું અંગ દષ્ટિવાદ નામનું શાસ્ત્ર છે. એના પેટાના પાંચ પ્રકારમાં એક પ્રકાર ચૌદ પૂર્વ નામના મહાશાસ્ત્રનો હોય છે; જેમાં આત્મવાદ, કર્મવાદ, જ્યોતિષ, નિમિત્ત, વનસ્પતિ વિજ્ઞાન, વિદ્યા, મંત્રો, તંત્રો વગેરેનો દરિયો વર્ણવેલો હોય છે. દ્વાદશાંગીની આ સમગ્ર રચના કરનારને ગણધર કહેવાય છે. એમની એ રચનાને પ્રભુ કેવળજ્ઞાનથી તદ્દન સાચી જુએ છે, અને

એના ઉપર સત્યતાનું સમર્થન કરવા તથા બીજા યોગ્ય સાધુઓને એ શાસ્ત્રોનું દાન કરવાની અનુજ્ઞા આપવા ત્રિભુવન પતિ સિંહાસન પરથી ઉઠે છે. ગણધર ભગવંતો એક હારમાં માથું નમાવી, હાથ જોડી ઊભા હોય છે. ઈન્દ્ર ત્યાં થાળમાં સુંગધિત વાસકેપ ચૂર્ણ લઈ બાજુમાં ઊભો રહે છે. પરમાત્મા એમાંથી ચૂર્ણની મુઠ્ઠિ ભરી “દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયથી હું તીર્થની અનુજ્ઞા આપું છું” એમ કહેતાં એ નતમસ્તક ગણધર ભગવંતોના માથે ચૂર્ણ પ્રક્ષેપ કરે છે. શું કર્યું આમાં વિશ્વનાથે ? દ્રવ્યો, ગુણો અને પર્યાયો જે યથાર્થ રીતે ગણધર ભગવાને જાણ્યા, અને સૂત્રરૂપે એને અક્ષરદેહ આપ્યો, હવે એ બીજાને ભણાવવાની રજા આપી. અર્થાત્ એમ કહેવાય કે એ બધાં શાસ્ત્રો ખુદ તીર્થકર દેવના ફરમાવેલા છે. એ શાસ્ત્રો એ જિનવચન જ છે. આ રીતે ગણધર મુનિઓ જે બન્યા તે તીર્થ કહેવાય, એના કરનારા પ્રભુ તીર્થકર કહેવાય છે. પ્રભુ ત્યાં બીજાઓને પણ દીક્ષા, શ્રાવકપણું, સમ્યક્ત્વ વગેરે આપે છે. એથી સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક-શ્રાવિકા એમ ચતુર્વિધ સંઘની રચના થાય છે. એમને પાળવાના વ્યવસ્થિત આચારો, અનુષ્ઠાનો પ્રતો વગેરે હોય છે. એમાં સ્ખલનના થાય તો દંડ હોય છે. ઈત્યાદિ વ્યવસ્થાથી આ એક ધર્મ-શાસન બન્યું ગણાય છે. શાસનના અધિપતિ રાજા ધર્મ ચક્રવર્તી શ્રી તીર્થકર ભગવાન છે. આચાર્યો એમના પ્રતિનિધિ છે; એ પ્રભુના ધર્મશાસનનો પ્રચાર કરે છે. સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા એ પ્રજાજનો છે. એમના ધર્મજીવનનું પાલન-પોષણ કરવામાં આવે છે.

આવા તીર્થકર ભગવાન ત્રણેય લોકની પૂજાને પામે છે. ખાસ કરીને દેવોની આઠ મહા પ્રાતિહાર્યની સિંહાસન ચામર વગેરે (પૂર્વે ગણાવેલા આઠની) પૂજાને અર્હ (યોગ્ય) બનેલા છે, તેથી અર્હત્-અરહંત અરિહંત કહેવાય છે. હવે એ ચાલે ત્યાં પગલાં માંડવાની જગા પર માખણના પિંડા જેવા સુકોમળ નવ સુવર્ણ કમળ રચાય છે. પ્રભુ ચાલે ત્યાં ઉપર ગગનમાં પંખીઓ પ્રદક્ષિણા દે છે, રસ્તાના ઝાડ પ્રભુને નમે છે, ઋતુ અનુકૂળ થાય છે, પવન શીતળ મંદ વહે છે; કાંટા ઊંધા થઈ જાય છે; સવાસો જોજનમાંથી મારી મરકી વગેરેના ઉપદ્રવો ટળી જાય છે. એવા વીતરાગ સર્વજ્ઞ તીર્થકર શ્રી અરિહંત પરમાત્મા ત્યાર પછી આયુષ્ય પહોંચે ત્યાં સુધી દેશેદેશ ગામે-ગામ વિચરે છે. દિવસના પહેલા અને પાછલા પહોરે ધર્મ-દેશના દે છે; લાખો કરોડો જીવો પ્રભુના અને શિષ્યોના હાથે સાધુપણું, પ્રતધારી શ્રાવકપણું, કે સમકિતિ શ્રાવકપણું પામે છે.

● (૫) રૂપાતીત અવસ્થા ●

અંતે આયુષ્ય સમાપ્ત થવાના અવસરે પ્રભુને જ્ઞાનમાં યોગ્ય લાગે તે મુજબ છેલ્લા દિવસોમાં આહાર-પાણી ત્યજી અનશનમાં રહી પર્યંકાસન વગેરે આસને શુકલ ધ્યાનના છેલ્લા બે પાયાથી તદ્દન અયોગી બની ચાર અઘાતી કર્મ (વેદનીય, આયુષ્ય, નામકર્મ-ગોત્રકર્મ)નો સર્વથા નાશ કરે છે; અને મોક્ષ પામે છે. મોક્ષમાં હવે શાશ્વત કાળ માટે કર્મ, શરીર, મન, વચન, ગતિ, ભવ, ઈન્દ્રિયો, લેશ્યા ભૂખ, તરસ, રોગ, શાતા-અશાતા, યશ-અપયશ, માનાપમાન વગેરેથી રહિત બની તદ્દન શુદ્ધ સ્ફટિકવત નિર્મળ, નિરંજન નિરાકાર અરૂપી આત્મા બની ચૌદ રાજલોકના મથાળે સિદ્ધ-શિલાના ઉપર પહોંચી જાય છે; અને લોકના અંતે સ્પર્શાને રહે છે. ત્યાંથી કદી એમને પાછું ઉતરવાનું નથી હોતું. અલબત્ત હજી બીજા આ પૃથ્વી ઉપરના વિશિષ્ટ કોટિના જીવો પૂર્વે કહ્યું તેમ વિશિષ્ટ કોટિનું ઊંચું સમ્યક્ત્વ વીસ સ્થાનક અને વિશ્વદયાનાં આરાધન કરી તીર્થકર થતા જાય છે. બાકી મોક્ષે ગયેલા, શું તીર્થકરના કે શું બીજા, ગમે તે આત્માને અવતાર લેવાના હોતા નથી. હવે તો અક્ષય અવ્યાબાધ અનંતા સુખમાં એ ઝીલે છે. એ સુખ સર્વ જીવોના સુખ કરતાં અનંતગુણું હોય છે; સંયોગની અપેક્ષા વિનાનું નિરપેક્ષ આત્મસુખ હોય છે. સંયોગ-જન્ય સુખના અભ્યાસીને એના અનુભવનો ખ્યાલ નથી આવી શકતો. પણ તે વાસ્તવિક સુખ છે અને અનંત પ્રમાણવાળું છે; કેમકે જીવને જો એક શત્રુના નાશથીય મહાઆનંદ થાય છે; એક ઈચ્છાની પૂર્તિ અને નિવૃત્તિ થવાથી અપૂર્વ આનંદ લાગે છે; એક રોગ એક પીડા એક ઉપદ્રવના નાશથી અદ્ભુત સુખનો અનુભવ થાય છે; એક સારા પદાર્થની પ્રાપ્તિથી અપૂર્વ મજા આવે છે; તો પછી સર્વ શત્રુના અભાવથી, સર્વ ઈચ્છાની નિવૃત્તિથી, સર્વ પદાર્થની પ્રાપ્તિથી અને સર્વ રોગ-પીડા-ઉપદ્રવના નાશથી અનંત સુખ પ્રાપ્ત થાય, અનુભવાયા કરે એમાં શી નવાઈ ? મોક્ષાવસ્થામાં કોઈ શત્રુ, કોઈ ઈચ્છા, કોઈ રોગાદિ રહેતા નથી. તેથી અને ખરું તો આત્મા ઉપરના સર્વ આવરણ-કચરા દૂર થઈ ગયા હોય છે; તેથી સ્વભાવગત અનંત આનંદનો દિવાકર નિર્મલ આત્મગગનમાં વૈશાખના મધ્યાહ્નની જેમ ઝળહળી ઉઠે છે !

હવે આત્માને જન્મ નથી, એટલે શરીર નથી ને મન નથી; એટલે રોગ, શાક, દુઃખ, દારિદ્ર્ય દૌર્ભાગ્ય, જરા, મૃત્યુ વગેરે કોઈ જ વેદન નથી; તેમ કામ, ક્રોધ, મદ, માયા, મત્સર વગેરે કાંઈ જ લાગણી કે વિકાર નથી. એ તો હવે અરૂપી, અમોહી, અકોધી, અમાની, અમાયી, અલોભી, અરામી, અદ્વેષી, અલેશ્યી,

નિરિચ્છ, નિર્વેદી, નિર્વિકલ્પ, નિરપેક્ષ, શુદ્ધ સ્વરૂપસ્થ બનેલા છે. હવે તો લોકલોક પ્રકાશક કેવળજ્ઞાન-કેવળદર્શન વડે સમસ્ત જગતને ઉદાસીનભાવે જોવાના અને અનંત સહજ આનંદમાં ઝીલવાના નિર્મલ આત્મસ્વરૂપમાં રમણ કરે છે. આ થયું રૂપાતીત અવસ્થાનું સ્વરૂપ. એમ પરમાત્માના જીવન અંગેની વિચારણા થઈ.

પરમાત્માની પ્રથમ સમ્યક્ત્વ પામવા વખતની ઉત્તમતા પૂર્વના ત્રીજા ભવની અદ્ભુત સાધના અને સાચું વિશ્વવાત્સલ્ય સહિત તાત્ત્વિક જગત દયાળુપણું, દેવભવની દુર્લભ વિરક્ત દશા, ચ્યવન પછીની અદ્ભુત ઉત્તમતા, જન્મ વખતનો આત્મકલ્યાણ અર્થે દિક્કુમારીઓ, ઈન્દ્રો, દેવો વગેરેનો ઉત્સવ આ બધું મળીને પ્રભુની જન્મ અવસ્થા, એ પછી પ્રભુની લગ્ન અને રાજ્ય અવસ્થામાં નિર્લેપ નિરાસંગ દશા, એ પછી રોમાંચક અને હૃદયવેધી શ્રમણઅવસ્થા, એમાંની ધોર તપ-સંયમ વગેરેની સાધનાની ચર્ચા અને ઉચ્ચ તપ, પવિત્ર જીવન, પછી પદસ્થ અવસ્થામાં સાચેસાચ પરમાત્મપણાની અવસ્થા અને ચર્ચા, પરમાત્મપણાનું કર્તવ્ય-પાલન, સાચી લોકનાથપણાની સ્થિતિ આ બધું એ પદસ્થ અવસ્થા પછી શુદ્ધ સુંદર આત્મસ્વરૂપ અને અનંત વૈભવ સમૃદ્ધિવાળી રૂપાતીત અવસ્થા...આમ પરમાત્માના જીવનનો પણ વિચાર આપણને આપણા અધમ સ્વરૂપમાંથી બહાર કાઢી પરમાત્મસ્વરૂપે પહોંચાડનારું બને છે. પરંતુ તે પરમાત્માનું આવું જીવન આલંબન તરીકે મળે તો જ. એના બદલે પરમાત્માનું લીલાદિ ચેષ્ટાનું જીવન હોય, યુદ્ધાદિ ધમધમાટ જીવન હોય, મોટી પ્રવૃત્તિનું જીવન હોય, આરંભ-સમારંભનું જીવન હોય, અને તે પણ પાછું પરમાત્મસ્વરૂપના ખાતે ખતવાયું હોય, તો એ શો આદર્શ કે શું આલંબન આપી શકે ? ત્યારે એ પણ વસ્તુ છે કે આપણા જીવન સામે ઉપર વર્ણવેલી જન્માદિ અવસ્થાઓવાળા તેમજ પૂર્વે કહેલા સ્વરૂપ અને હવે કહેવાના ગુણો, શક્તિ અને આને ઉપકાર કરનારા આદર્શ ન ધરી રાખીએ, અને એમાં યથાયોગ્ય ન આચરીએ તો માનવ જીવનની સફલતા શી સધાવાની ?

શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ઓળખાણ

● પરમાત્માના ગુણો ●

ગુણો અનંતા છે. સર્વજ્ઞ શ્રી અરિહંત પરમાત્મામાં ઘાતીકર્મોનો અમલ નાશ થવાથી અનંતગુણો પ્રગટ થયેલા હોય છે, ખુદ સર્વજ્ઞ ભગવાન પણ એ ગુણોને પૂરેપૂરા જાણવા છતાં વર્ણવી શકતા નથી. કેમકે આયુષ્ય પરિમિત છે, અંતવાળુ છે, એમાં અનંતગુણો ક્યાંથી વર્ણવી શકાય. કહ્યું છે કે,

यदि त्रिलोकी गणना परा स्यात् पारे परार्ध्यं गणितं यदि स्यात् ।

न वा समाप्तिः पुनरायुषः स्यात् तदैव स स्याद्गणोयगुण्यः ॥

એટલે કે જો, પ્રભુના ગુણોની ગણતરી કરવામાં ત્રણેય લોકના જીવો લાગી જાય, પાછું ગણિત પણ પરાર્ધની પેલે પાર હોય, અને ગણનારના આયુષ્યની વળી સમાપ્તિ ન હોય, તો જ એમના ગુણોની ગણતરી પૂરી થાય ! એટલા બધા ગુણવાળા એ છે ! આનો અર્થ જ એ કે અનંતા જીવોથી અનંતાકાલ સુધી સતત કરાતી ગણતરી પ્રમાણ ગુણો ! એટલે ગુણો બે-પાંચ પચાસ નહિ પણ અનંતા !!

પ્ર.- દોષ તો માત્ર અઢાર દૂર થાય છે, તો ગુણ અઢાર જ કેમ નહિ ? હિંસા જવાથી અહિંસા ગુણ. રાગ જવાથી વીતરાગતા ગુણ. એમ અઢાર જ થાય ને ? અનંતા કેવી રીતે ?

ઉ.- એ વાત સાચી છે કે અઢાર દોષના નાશથી એના પ્રતિપક્ષી અઢાર ગુણો જન્મે. પરંતુ દોષ અઢાર એ સ્થૂલ ગણતરી છે, દરેક દોષના અવાન્તર ભેદ એટલા બધા છે કે કુલ દોષો અનંતા થાય.

પ્ર.- અનંત દોષોની સમજ કેમ કરવી ?

ઉ.- આ કઠિન છે; પણ સમજો કે દા.ત. અજ્ઞાન નામનો દોષ છે, તે અજ્ઞાન દોષમાં ત્રણેય કાળના તે તે પદાર્થોનું અને એના તે તે પર્યાયોનું અજ્ઞાન જુદું જુદું ગણતાં, અનંત જાતના અજ્ઞાન દોષ થાય કે નહિ ? એવી રીતે કામચેષ્ટાની કેટલીય જાતો છે ! એ દરેક જાતની પાછી અવાન્તર જાતો છે ! એમાંય કામ સંબંધી કેટકેટલી જાતના વચનો, કેવી કેવી વિચારણાઓ, અને કેટલીય જાતના આંખના કટાક્ષોથી માંડીને જુદા જુદા અંગની જુદી જુદી ચેષ્ટાઓ, આ બધું તો પાછું એક સ્ત્રીના એક ભવના અવતાર સંબંધી, પણ જગતભરની સ્ત્રીઓના જુદા

જુદા ભવ સંબંધી એ દોષો ગણવા જતાં કેટલા દોષો થાય ? એવું રાગ દોષના પણ અનંત ભેદ પડે. દા.ત. એક વસ્ત્ર પર રાગ છે. તેય એના સુતર કે રેશમના પુમે પુમે જુદો જુદો રાગ છે. કેમકે, ધારો કે એના પર કોઈની કલમની ટાંકની સહેજ અણી જો લાગી ગઈ, તો માત્ર એક ઝીણી પુમ પર ડાઘ લાગ્યો પણ તેય મનને ખૂંચે છે. જો કે બાકીની હજારો પુમ હજી તો નિષ્કલંક ઉજ્જવળ છે, છતાં આ એક પુમ પરના જુદા રાગના લીધે અતિ ઝીણો ડાઘ પણ ખમાતો નથી. એમ એક જ ઘરમાંની અનેકાનેક ઘર-વખરાની અને એજ રીતે જગતભરની વસ્તુઓના રાગેરાગના થોક છે ! તેમ વસ્તુ દરેકના ખૂણે ખૂણાના રાગ, રૂપના રાગ, રસના રાગ, ગંધના રાગ, સ્પર્શના, આકૃતિના...ઈત્યાદિ અનંત અંશના રાગ જુદા જુદા છે. માટે જ એક કેરીમાંય, રંગ, સ્વાદ વગેરેના રાગ અલગ અલગ હોવાથી તેથી રંગે લાલ-પીળી જ ગમે છે, સ્વાદે મીઠી જ ગમે છે, ગંધે સુગંધીત જ ગમે છે, સ્વાદે મીઠી જ ગમે છે, ગંધે સુગંધિત જ ગમે છે, પાછી સ્પર્શે તે સુંવાળી જ વધુ ગમે છે. એમાંય આકૃતિએ ગોળમટોળ જ સારી ગમે છે. આ બધામાંય પાછું જુદી જુદી જાતની લાલાશે રાગ જુદો જુદો ! જુદી જુદી મીઠાશે રાગ જુદો જુદો ! આમ રાગનાય હિસાબ નથી. એટલે જ બીજું બધું બરાબર છતાં એકાદ રંગ કે રસ બરાબર ન હોય તો ખૂંચે છે. રાગ-દ્વેષ અજ્ઞાનાદિના દોષો અનંતા છે. આ તો બાળજીવોને સમજવાની ગણત્રી છે. પણ અનંત દોષોની સૂક્ષ્મ સમજ તત્ત્વજ્ઞ પુરુષ આમ કરી શકે. એ જાણે છે કે આત્મામાં જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મના અનંત દલિકો છે, તેમજ રાગદ્વેષાદિના સંકલેશના અસંખ્ય સ્થાનકના પ્રત્યેકમાં વૃદ્ધિ પામતો અનંત અનંત રસ છે. તેથી આ અનંત દલિક અને અનંત રસના કાર્યરૂપે અનંતા દોષો થાય, તેમજ તેના નાશથી અનંત ગુણ-પ્રગટ થાય, એમાં નવાઈ નથી.

આ વસ્તુ ધ્યાન પર લઈએ ત્યારે જે કહેવાય છે કે ‘પરમાત્મા અગમ અગોચર છે. પરમાત્માનું સ્વરૂપ અતિ ગંભીર છે, અતિ ગહન છે,’ તે અગમ, અગોચરતા, અને ગંભીરતા-ગહનતા શી, તેનો ખ્યાલ આવે. હવે વિચારો એ જગદીશ્વરે એવા અનંતા દોષોને ધક્કે ચઢાવી અનંતા ગુણો પ્રગટ કરવાનું જે પરાક્રમ કર્યું, તેય કેવું અચિંત્ય, અતુલ, અનંત પરાક્રમ !! ત્યારે એમના તે અનંતા ગુણોય કેવા ? પ્રભુની વિચારણીય ગહનતા આ છે; પણ નહિ કે બીજાઓએ માનેલી સર્જન શક્તિની ગહનતા. એ અનંતગુણોની જ ગહન વિચારણા આપણા દિલમાં આત્મવિશુદ્ધિનો નવો પ્રકાશ અને નવો ઉલ્લાસ આપી શકે.

બ્રહ્માણ્ડ સર્જવાની શક્તિ કે હવા-પાણી-અન્ન-પ્રકાશ વગેરે આપવાનો લૌકિક ઉપકાર વિચારવામાં આપણા પોતાના અનાદિકાળથી ખંધા થયેલા કામ-કોધ-

મોહાદિદોષોને ધક્કો શી રીતે લાગે ? તેમ એવા શક્તિ-ઉપકારવાળા ઈશ્વર પણ આપણા દોષો કેમ ટાળી શકે ? પોતે વીતરાગતા બતાવે તો ભક્તને વૈરાગ્ય તરફ ઉલ્લસિત કરી શકે.

પરમાત્મા બનવાની ભૂમિકાના ગુણો :-

આમ તો પ્રભુના ગુણો ગણાય તેમ નથી, તેથી માત્ર મોટા થોડાક જ ગુણોનો વિચાર થાય. તે પણ અતિ અલ્પ વિચાર થઈ શકશે. આમાં પણ પહેલું એ જોવા જેવું છે કે હજી જ્યારે પ્રભુની પરમાત્મા તરીકે નથી મનાતા, પણ એક આદર્શ માનવ, આદર્શ બાળક, આદર્શ પુત્ર, આદર્શ ગૃહસ્થ, આદર્શ રાજા, આદર્શ સાધુ,...ઈત્યાદિ રૂપે ગણાય છે, ત્યારે પણ એમનામાં પરમાત્મા બનવાની ભૂમિકાને યોગ્ય કેવા કેવા મહાન અચિંત્ય પ્રભાવશાલી ગુણો છે.

પરમાત્મા બનવા પૂર્વેના ગુણો :- પૂર્વે જોયું તેમ, પરમાત્માના જીવમાં અનાદિકાલથી જાત્યરત્નની જેમ સહજ ઉત્તમતા છે. એના યોગે એ સંસારના વિવિધ ભવોમાં પણ ઊંચા વિશિષ્ટ સ્થાનો પામે છે. પછી પ્રથમ સમકિત પામવાના અવસરે એમનામાં ઉદારતા, સ્વદોષ-દર્શન, વગેરે અનેક ગુણોથી મધમધતી અદ્ભુત માનવતા ખીલી ઉઠી હોય છે. અહીં માનવતાના કેટલાક ગુણો દંષ્ટાન્ત સાથે જુઓ.

ઉદારતા પરપીડાપીડિતતા, સ્વદોષદર્શન, લઘુતા, પરાર્થવ્યસન, પરમમૈત્રી, ઔચિત્ય, ગુણાનુરાગ, ધર્મશ્રદ્ધા, મહાસંવેગ વૈરાગ્ય :-

દા.ત. ઋષભદેવ પ્રભુના જીવ ધના સાર્થવાહે નગરમાં એવો ઢંઢેરો પીટાવ્યો કે જે કોઈને મારા સુરક્ષિત સાર્થમાં આવવું હોય તે ખુશીથી આવે. અટવી વગેરેમાં રક્ષક પહેરીગીરો તરફથી બરાબર રક્ષણ રહેશે; તેમજ જેની પાસે બીજી પણ સાધન સામગ્રી નહિ હોય તેને મારા તરફથી પૂરી પાડવામાં આવશે. કેવી મહાન ઉદારતા ! સહેજે લોકો સ્વયં પરદેશ કમાવવા જવા ઈચ્છે, પણ એમાં આ તો આખા નગરના લોકોને આમંત્રણ દે છે ! ત્યાં મુનિઓને પણ સાર્થમાં ખુશીથી લીધા ! એ પછી પ્રવાસની વચમાં મુનિઓની સંભાળ લેવાનું જરા ભૂલ્યા, તો તે બદલ એમણે ભારે પશ્ચાત્તાપ કરવાનું, અને ક્ષમા માગવાનું કર્યું, એ કેવી ઉત્તમ પરપીડાપીડિતતા, સ્વદોષદર્શન, લઘુતા, વગેરે ગુણો ! એ ભવ પછીના ભવોમાં પણ સ્વાર્થ ગૌણ કરીને રાખેલી પરાર્થ-વ્યસનિતા, પરદુઃખભંજકતા, પરામૈત્રી, ઉચ્ચ ઔચિત્ય, વિવેક, ગુણાનુરાગ અને પ્રમોદભાવ. વળી ઉચ્ચ ધર્મશ્રદ્ધા, મહાસંવેગ, મહાવૈરાગ્ય વગેરે ગુણોની એમનામાં અજબ ગજબ કોટિના હતા ! જેનો ખ્યાલ તો તે તે જીવનના તે તે પ્રસંગો વિચારવાથી ઠીક આવી શકે. યદ્યપિ સમ્યક્ત્વ પામતા અને પામ્યા પછી તીર્થંકર પરમાત્માના આત્મામાં બહુ ગુણો અંદરખાને તો પ્રગટ

થઈ જ ગયા હોય છે, પરંતુ એમાંના કેટલાક ગુણો તો જીવનમાં તેવા તેવા પ્રસંગો ઉપસ્થિત થતાં જ બહાર જણાય છે. તેથી એ જાણવા માટે જુદા જુદા તીર્થંકર ભગવાનના નિરનિરાળા પૂર્વ જીવન પ્રસંગો વિચારવા ઉપયોગી બને છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૪, અંક-૨૪, તા. ૨૫-૨-૧૯૫૬

શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ઓળખાણ

પરોપકારવૃત્તિ, અતિથિસત્કારની ભૂખ, બાળનમ્રતા, વિચારક્તા, નિરહંકારતા, કૃતજ્ઞતા, ધર્માનંદ, વૈભવી સંસાર-ત્યાગ, ધોરતપ, સમતા :-

દા.ત. શ્રી મહાવીર પ્રભુનો પહેલો નયસારનો ભવ વિચારતાં એમાં મહાન પરોપકારવૃત્તિ. જંગલમાં પણ અતિથિ સત્કારની ભૂખ, સત્પુરુષો આગળ બાળ જેવી નમ્રતા, વિચારક્તા તેમજ આમ તો પોતે ગુણસંપન્ન માનવ હોવા છતાં પોતાની જાતમાં પોતે નિરહંકારથી નિર્ગુણતા-અધમતા અને પશુતાનું દર્શન કરી રહ્યા છે તે; ધર્મ પામ્યાનો અપૂર્વ આનંદ; ધર્મ પમાડનાર પ્રત્યે ઊંચી કૃતજ્ઞતાની બુદ્ધિ...વગેરે ગુણો છે. મરીચિનો અને વિશ્વભૂતિનો ભવ જોતાં એમાં સહજમાં વૈરાગ્ય પામવાનો અને ઋદ્ધિભર્યો સંસાર ત્યજવાનો પુરુષાર્થ બહુ અદ્ભુત કોટિનો ગુણ છે ! એ તેવા પ્રસંગ પરથી સમજાય છે. વિશ્વભુતિના ભવમાં તપનો ગુણ કેટલો મહાન, કે મોટી લબ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ ગઈ હતી. પ્રિયમિત્ર નામના ચક્રવર્તીના ભવમાં ષટ્પંડના વૈભવવિલાસ ત્યજી કોડ વર્ષ કઠોર ચારિત્ર પાળવાનો ગુણ, નંદનઋષિના ભવમાં રાજવીપણું ત્યજી લાખ વર્ષ ચારિત્ર જીવન ! માસખમણના પારણે માસખમણ કરીને લગભગ બાર લાખ માસખમણની અતિ ધોર તપસ્યા ! એમાંય વીસ સ્થાનકની જોરદાર આરાધનાઓ ! સાથે મહાસમતા, સમાધિ, અંતિમ સંલેખના, અનશન વગેરે ગુણો અનુપમ કોટિના જોવા મળે છે !! છેલ્લા ભવના પૂર્વભવમાંય પરમાત્માના જીવમાં યાદ્ય નરકમાં કે સ્વર્ગમાં અપૂર્વ ઉપશમ આત્મજાગ્રતિ, અપૂર્વ વૈરાગ્ય, વગેરે ગુણો પ્રકાશતા હોય છે !!

નિરભિમાનિતા, તત્ત્વદર્શિતા, માતૃભક્તિ, કષ્ટસહતા :-

અંતિમ ભવમાં તો પ્રભુમાં ગુણોનો થોક ઊભરાય છે ! ગર્ભમાં આવે ત્યાં નિર્મળ અવધિજ્ઞાન, સમ્યક્ત્વ અને જવલંત વૈરાગ્ય પ્રગટ હોય છે ! શ્રી મહાવીર પ્રભુને ગર્ભમાં રહે રહે માતા ઉપર મહાભક્તિનો આવેગ અને વિવેક જાગ્યા હતા, એમાં એમને ત્યારની અતિ સુકોમળ કાયે પણ હાલ્યા-ચાલ્યા વિના અંગોપાંગ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ” (ભાગ-૧૮) ૮૧

સંગોપવીને બેસવાનું મહા કપરું કાયકષ્ટ ઉપાડ્યું. શ્રી અરિહંત પરમાત્માનો જીવ જન્મ પામે ત્યાં દિક્કુમારીઓ અને દેવેન્દ્રો જેવાથી પણ મહા સન્માન કરાવા છતાં મહાન આત્મસંયમી. પ્રભુ એથી જરાય ઉત્કર્ષ નથી માનતા ! જરાય અભિમાન નથી કરતા ! કેવી મહાન નિરભિમાનિતા ! ઉપરથી એ બધું પુણ્યની લીલા, એટલે કે ક્ષણિક, પરાધીન અને આત્મ સ્વરૂપની બાહ્ય હોવાનું સમજે છે.

એવી મહાન તત્ત્વદર્શિતાનો ગુણ પ્રભુમાં જન્મથી હોય છે. ત્યારે મહાગંભીરતા, નિરભિમાન અને મહાસાત્ત્વિકતા કેવીક હોય છે તે જુઓ.

પ્રભુ અવસર આવ્યે પણ બાલપણાથી એવી ગંભીરતા અને આત્મલઘુતા દાખવે છે કે જેમાંનું આપણાથી શું બને ! ‘શ્રી મહાવીર પ્રભુ તીર્થંકર થશે’ એમ ઈન્દ્રો કહી ગયા છે. છતાં માતાપિતા એમનું મહાજ્ઞાની પ્રભુપણું ભૂલી એમને બાળ સમજી નિશાળે ભણવા મૂકવા માટે લઈ જાય છે; તે ઠેઠ પંડિતના ઘરમાં લઈ ગયા ત્યાં સુધી ! પણ મહાગંભીર પ્રભુ તો કાંઈ બોલતા જ નથી કે ‘આ કેમ મને અહીં લાવો છો ? કોણ મને ભણાવનાર છે ? લાવો તો ખરા, જરા પહેલાં એનું જ્ઞાન હું તપાસું કે અને કેટલું આવડે છે ? અને મને તમારે ભણાવવો છે ! એમને ? જોઉં હું, તમે કેટલું ભણ્યા છો ?...’ આવું કાંઈ પણ મનમાંય વિચારવાનું નહિ. તો સહેજ પણ બોલવાની વાત જ ક્યાં ? કેવીક સાગરથીય અધિકી ગંભીરતા ! મૌનપણે ઠેઠ પંડિતના ઘર સુધી ગયા. એમાં મનની અંદર ભાવી ભાવ જે બનાવે તે તટસ્થપણે વિચારતા જોયા કરે છે.

સાચી મોટાઈ એજ છે કે શુભાશુભ બનાવોમાં મધ્યસ્થભાવ રાખી ગંભીર રહેવાનું, પણ અજ્ઞાની મૂઠ માણસોની જેમ એ શુભ અશુભ બનાવોની અસર નીચે લહેવાઈ જવાનું નહિ. શુભા-શુભની અસરમાં તણાવું એ તો હીન સત્ત્વના છે. પ્રભુ તો મહાસાત્ત્વિક અને સાગરથી પણ અધિક ગંભીર છે. નહિતર ક્યાં પેલો પંતુજી પંડિત ! અને ક્યાં આ મહાજ્ઞાની અવધિજ્ઞાની અને શાસ્ત્ર પારગામી પ્રભુ ? પ્રભુ આગળ પંડિત તો કુછ વિસાતમાં નહિ. છતાં માતાપિતાના દોર્યા પ્રભુ એવાને ઘેર ભણવા જાય છે ! કોઈ અપૂર્વ સત્ત્વ, ગાંભીર્ય, અને નિરભિમાન વગર આ બનવું મુશ્કેલ છે. અલ્પ સત્ત્વતામાં તો આત્મા ચલિત થઈ ઉછળી ઉઠે. કમમાં કમ છેવટે વિચારવાય મંડી પડે કે આ તો અનુચિત થાય છે ! માતાપિતાની આટલી બધી બિનસાવધાની ?...વગેરે વગેરે અહીં તો કશું જ એવું નહિ. બાલવયે આવા અસાધારણ ગુણો છતાં મહાપ્રૌઢ અને મહાધીર, ઉદાસીન અને તત્ત્વદર્ષિમાં રમતા છે. કેમકે સમજે છે કે ‘ભાવીભાવ જે સર્જે તે સર્જવા દો. એમાં કાંઈ આપણો આંતરિક ગુણ ખોવાતો નથી. પંડિત પોતે સામે ગાદી પર ચઢી બેસે,

૮૨ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ઓળખાણ (ભાગ-૧૮)

આપણે સામે ઊભા રહેવું પડે એમાં આપણા અંદરના મહાજ્ઞાનાદિ ગુણ જરાય ઘવાતા નથી.’

નિરુત્સુક તથા અત્યંત ધીર અને નિર્ભય :-

બાલ્યવયમાં પ્રભુ રમવા કરવાની ઉત્સુકતા આતુરતા રહિત હોય છે. તેથી માત્ર મિત્રોના અનુરોધથી એમને ભેગા ભળવું પડે છે, ઘરમાં પણ એમને બીજા રમાડે, ખીલાવે એવી ઈચ્છા કે આતુરતા એમને હોતી નથી. એ તો પોતે ઉદાસીનતા અને તત્ત્વદષ્ટિમાં રમતા હોય છે. પરંતુ એમના પ્રબળ પુણ્ય એવા છે કે સ્વજન પરિજન જરાય થાક્યા-કંટાળ્યા કે ધરાયા વિના પ્રભુને ખૂબ મહલાવે છે. અવસરે દેવતાય રમાડવા મહલાવવા આવે છે. મહાસુખ સત્કારની સુંવાણી સ્થિતિ છતાંય એમાં પ્રભુની કેવી અલૌકિક પ્રૌઢતા અને નિરુત્સુકતા ? ત્યારે સમજી રાખો કે આપણાથી પણ આવા આવા વિશિષ્ટ ગુણોએ જ પરમાત્મભાવની નિકટ પહોંચી શકાય છે. બાલ્યવયે નિર્ભયતા પણ પ્રભુમાં અદ્ભુત હોય છે એના એક દષ્ટાંત તરીકે શ્રી મહાવીર પ્રભુનું આમલકી કીડાનું દષ્ટાંત પ્રસિદ્ધ છે. સ્વર્ગમાં ઈન્દ્રે પ્રભુના ધૈર્યના ગુણ ગાયા. મિથ્યાદષ્ટિ દેવતાએ સહી ન શકવાથી પ્રભુની પરીક્ષા કરવા નીચે આવ્યો. એ મિત્રોના અનુરોધથી ખેલતા પ્રભુને મોટા કાળા ફણીધર સર્પનું અને સાત તાડ જેટલા ઊંચા પિશાયનું રૂપ દેખાડે છે. ત્યાં બીજા છોકરાઓ તો ગભરાઈ જાય છે, પણ પ્રભુ લેશમાત્ર ધૈર્ય છોડતા નથી. કિન્તુ નિર્ભયપણે સાપને હાથેથી પકડી દૂર ફેંકે છે પછી પાછા એટલા ઊંચા પિશાયના ખભે બેસીને એને મુઠી લગાવી સંકોચાવી દે છે. દેવને અંતે ક્ષમા માગવી પડે છે. પ્રભુનો આ ધૈર્ય ગુણ છે.

મહાશાંતતા, ઉચ્ચ વિવેક, મહાવિનય, મર્યાદાપાલન :-

પ્રભુ કુમાર અને યુવાન અવસ્થામાં આવે છે ત્યાં પણ એમનામાં મહાશાંતતા અને ઉચ્ચ વિવેક ઝળહળતો હોય છે. એક દાખલો જુઓ કે શ્રી નેમિનાથ પ્રભુ પ્રત્યે શંકા ખાઈને કૃષ્ણ વાસુદેવે એમને કહ્યું કે ‘આવો નેમિકુમાર, આપણે બળની પરીક્ષા કરીએ.’ પ્રભુ અતુલ બળી છે છતાં અહીં મહાશાંત છે. તેથી બીજું કશું બોલતા નથી. પરીક્ષામાં કૃષ્ણનો ઈરાદો અખાડામાં મલ્લ કુસ્તી કરવાનો કે એવો કોક હશે. પરંતુ અહીં તો નેમિકુમાર કહે છે કે ‘જો ભાઈ, આપણે ભૂલૂકન (ભૂમિ પર આળોટવાનું) કરવું અનુચિત છે. માટે માત્ર હાથ વાળવામાં બળની પરીક્ષા કરીએ.’ કેવો સુંદર વિવેક ! આટલું કરવામાં પણ પ્રભુને કાંઈ જશ લેવાની કાંક્ષા નહોતી. કિન્તુ શ્રી કૃષ્ણના અનુરોધને અનુસરતા હતા. એમાં અરિહંત થનાર પરમ

પુરુષ માટે અનુચિત ચિંતા કરી તીર્થંકરની એક પ્રકારે આશાતના કરતા હતા તે અટકાવવાની જરૂર પણ ગણી શકાય. કેવી સરસ ભાવદયા ! કેવો નિર્દોષ વિવેકી ઉપાય ! અહીં નેમિકુમાર હજી પરમાત્મ સ્વરૂપમાં નથી આવ્યા પણ પરમાત્મભાવની નિકટ લઈ જાય એવા ઉત્તમ ગુણોને ધરે છે. એમાં એમણે શ્રી કૃષ્ણનો હાથ તો કમલના નાલની જેમ વાળી દીધો, પણ પોતાના હાથ ઉપર કૃષ્ણ આખાને આખા લટકી પડ્યા તોય વાળી શક્યા નહિ. આટલું બળ હોવા છતાં શ્રી કૃષ્ણની મજાક ઉડાવવાની નહિ એવી પ્રભુની ઠરેલતા.

પ્રભુના કેટલા ગુણો ગણી શકશો ? ગુણો તો ગણ્યા ગણાય નહિ એટલા બધા છે. બીજો પ્રસંગ જુઓ.

જરાવિદ્યાથી મૂર્છિત એવી શ્રી કૃષ્ણની આખી સેનાની મૂર્છા ઉતારવા શ્રી નેમિકુમારે કૃષ્ણને ધરણેન્દ્ર પાસેથી શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની મૂર્તિ મેળવી એનું સ્નાત્ર જલ સેના પર છાંટવા કહ્યું. આ પણ કેવો મહાવિવેક ! પોતે ક્યાં પ્રભાવશાલી નહોતા ? છતાં પોતાની જ ચરણરજ કે ચરણજલ લઈ છાંટવા ન કહ્યું અને મૂર્તિ મેળવવા કહ્યું. દરમિયાન પોતે શત્રુ દળને માર્યા વિના કૃષ્ણની સેનાનું રક્ષણ કર્યું.

ત્યારે જુઓ કે પાર્શ્વકુમારે એક વાર પિતાને મિત્ર રાજા પરના મ્લેચ્છ રાજાના હલ્લાને ટાળવા યુદ્ધમાં જતાં રોકી પોતે ગયા પણ વિના લડાઈએ મ્લેચ્છ રાજાને વશ કરી આવ્યા. કેવો સરસ હૃદયનો મહા ક્રોમળભાવ અને વિશ્વ મૈત્રી ? શક્ય સમારંભ અટકાવવાનો પ્રભુનો કેટલો સુંદર વિવેક ? ત્યારે ત્યાં એ મિત્ર રાજાએ પાર્શ્વકુમારને પોતાની પુત્રી પ્રભાવતી કન્યાને પરણવા માટે ખૂબ આગ્રહ કર્યો પણ પિતાએ જે કાર્ય માટે મોકલ્યા છે તે સિવાય બીજી વાત નહિ એમ કરી ના પાડી એમ જ પાછા આવ્યા. કેવો મહાન પિતૃવિનય ? કેવું મહાન મર્યાદાપાલન ? ભોગવૃત્તિ પર કેવો મહાન કાબુ ?

રાજ્યાવસ્થામાં પણ અનુપમ સમૃદ્ધિ હોવા છતાં પ્રભુ ઉદાસીન, અંતરથી ન્યારા અને કમલપત્ર જેવા નિર્લેપ હોય છે. ભોગાવલિ કર્મ બાકીનું તથા તદ્ભવ મોક્ષનું જાણવા છતાં લગ્નનો આગ્રહ કરતા મિત્રોને દાબીને અને માતાજીની વિનય પૂર્વક કહે છે કે,

“સંસારની વૃદ્ધિ કરનારા પાણિગ્રહણમાં આપનો આટલો બધો આગ્રહ શા માટે ?” કેવી સુંદર આત્મજાગૃતિ ? કેવો સરસ અવસરોચિત સત્યતત્ત્વપ્રકાશ ? પોતાના પણ લગ્નને નિષ્પાપ કે કર્તવ્ય મનાવવાની ઘેલછા નહિ ?

● સાધુપણના ગુણો ●

પરમાત્મા બનવા પૂર્વે જ્યારે ગૃહસ્થપણમાંય આવા આવા તો અપરંપાર ગુણો એમનામાં હોય છે, ત્યારે સાધુપણમાં તો ગુણોનું પૂછવું જ શું ? અનુપમ કોટિનો સર્વ ત્યાગ, વિના સહાયે કઠોર સંયમ સાધના, ઘોર અભિગ્રહ-પ્રતિજ્ઞાઓ, અતિ ઉગ્ર તપસ્યા, સહર્ષ ઉપસર્ગ સહન, ઉપસર્ગ પરિસહોની ફોજ આવ્યે પણ અડોલ સમતા-સમારથિમાં સ્થિરતા, પોતાની સુકોમલ કાયા પર કારમો કેર ? દેવતાઈ ઘોર ઉપદ્રવોમાં પણ ધરણી ધ્રૂજતી હોય છતાં પ્રભુનું હૃદય મેરુવત્ નિષ્પ્રકંપ ? ધરતી ધ્રૂજે એ દેવતાનો જુલમ કેટલો ? કલ્પનામાં તો લાવો. એમાં અપૂર્વ ધૈર્યથી સહર્ષ સહવાનું એ અતિ સુકોમળ કાયામાં પણ કેવી જબરજસ્ત કોટિની સહન જ કર્યે જવાની વૃત્તિ ? શ્રી મહાવીર પ્રભુના કાનમાં ગોવાળીઆએ ખીલા ઠોક્યા ! શા માટે ભાઈ પ્રભુએ ઠોકાવવા દીધા ? પ્રભુ તો બાલપણથી અરે જન્મતાં વેંત એવા બળવાન હતા કે એમને માત્ર પોતાના પગના અંગુઠાથી મેરૂને ચલાયમાન કર્યો હતો તે અહીં ખીલા ઠોકવા આવતા ગોવાળીયાની કાનપટ્ટી ઝાલે તો શું ગોવાળીઓ રોડેરાડ પાડીને ભાગી ન જાય ? પણ કેમ પોતાનો બચાવ નહિ ? કહો કે આત્માની મહાઆંતરદૃષ્ટિ જાગ્રત હતી ? કઠીન કર્મના નાશ, નિજની કાયા પર કારમા કેર સહીને કરવા હતા, તત્ત્વનો જ્ઞાનનો કેવો સુંદર અમલ ? આમાં ક્યાંય કોધનું નામ-નિશાન નહિ ‘હું તીર્થંકર, હું મહાબળીયો,’ એવું લેશમાત્ર પણ અભિમાન મનમાં ય નહિ ! કેવી અનુપમ ક્ષમા ? અનુપમ નમ્રતા ? એવી જ પ્રભુમાં હતી અજોડ સરલતા, અજોડ નિસ્પૃહતા, ચારિત્રમાં કષ્ટ અને ઉપસર્ગો સામે સહાય માટે સેવક થઈ રહેવા ઈન્દ્ર માગણી કરે, છતાં પ્રભુજી ઘસીને ના પાડી અને એકાંતે સહવાનું ! એ કેટલો ઊંચો સહન વહોરવાનો અને સહિષ્ણુતાનો આદર્શ. પરમાત્માની પૂર્વ ભૂમિકામાંય જો આટલા ઉચ્ચ ગુણો હોય તો આપણને પ્રેરણા એવી જ મળે ને ? મારા પ્રભુએય કેટકેટલું સહ્યું હતું, ત્યારે ભગવાન થયા હતા ! તો પછી મારે શું નહિ સહવાનું ? પ્રભુ તો સશક્ત હતા અને ઈન્દ્રાદિ સેવકોવાળા હતા છતાં બળ બહાર ન વાપર્યું. પણ સ્વકર્મ કચરવામાં વાપર્યું તો પછી મારે પણ એજ કર્તવ્ય હોય આવી પ્રેરણા ક્યાં મળે ? પરમાત્માને આવા ગુણ-સંપન્ન વિચારવામાં મળે. પણ પ્રભુને સર્જનહાર કલ્પવાથી ન મળે. પ્રભુના સંયમગુણો તો વળી અતિશય ઊંચા હતા. ઈર્થાસમિતિ વગેરે પાંચ સમિતિ અને મન-વચન-કાયાની સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ કોટિની ગુપ્તિ, એમાં તથા નવ બ્રહ્મચર્યની વાડ અને દશવિધ યતિધર્મ પાલનમાં પ્રભુ પૂરે પૂરા સાવધાન હતા.

વર્ષોના સંયમમાં પણ એક સેકંડ વાર દુર્ધ્યન કે દુર્વિચાર નહિ ! કે શૂન્ય મગજ અથવા સાવધ વિકલ્પ સરખો નહિ ! તો વાણી અને કાયાના સંયમનું તો પૂછવું જ શું ? કોઈ જ રસ-ઋદ્ધિ-સાતાના ગારવ કે માયા-નિદાન-મિથ્યાત્વના શલ્યનું નામ નિશાન નહિ ! આહાર-વિષય-પરિગ્રહ-નિદ્રાદિ સંજ્ઞાઓની કોઈ પરવશતા નહિ. એવા એ પ્રભુ પૃથ્વી પર અપ્રતિબદ્ધપણે વિહાર કરતા હતા. એમને કોઈ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવનો ભય નહિ, કે રોકાણ નહિ ! માટે જ,

પ્રભુ વાયુ જેવા અપ્રતિબદ્ધવિહારી હતા. તેમજ ગગનની માફક નિરાલંબ, આધાર વિના રહેનારા હતા, અર્થાત્ ઘોર ઉપદ્રવમાં પણ એમને કોઈની સહાય, કોઈના આધારની અપેક્ષા નહોતી, કેમકે કાયાનો બચાવ-રક્ષણ જોઈતું જ નહોતું. પ્રભુ સાધનામાં ભારંડપક્ષીની માફક અપ્રમત્ત હતા; સંયમ અને આત્માની જાગૃતિમાં સદા સાવધાન હતા. પ્રભુનું હૃદય પવિત્રતાથી શંખ જેવું ઉજ્જવલ, વિશ્વમૈત્રીથી પરમ પ્રેમાળ અને શાંતરસથી છલોછલ ભરેલું હતું. પ્રભુ પૃથ્વી કે વૃક્ષની જેમ સર્વસહ હતા; કમળપત્રની જેમ કર્મ કીચડમાંથી જન્મવા છતાં અને ભોગજળથી ઉછરવા છતાં હવે એ બંનેથી તદ્દન અલગ અને નિર્લેપ હતા. મહાતપ, મહાસત્ત્વ, મહાબ્રહ્મચર્ય અને મહાત્યાગના તેજસ્વી પ્રભુ અગ્નિમાં પડેલા શુદ્ધ સો ટ્યના સુવર્ણની જેમ ચળકતા હતા. ખડ્ગી પક્ષીના એક શ્રંગની જેમ પ્રભુ એકાકી, અદ્વિતીય હતા. સાગરથી પણ અધિક ગંભીર, પવનથીય અધિક હલકા ફૂલ, ચંદ્રથી પણ અતિશય શીતલ, સૂર્ય કરતાંય તેજસ્વી, મેરુથીય વધુ અચલ, માખણ કરતાં પણ અધિક કોમળ,...વગેરે વગેરે શ્રેષ્ઠ ઉપમાઓ કરતાંય અતિશય ઊંચા ગુણોને ધરનારા પ્રભુ હતા.

આવા સર્વોચ્ચ ગુણો સહિત ઉચ્ચ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર-તપની આરાધના કરી પ્રભુએ મોહનીય-જ્ઞાનાવરણીયાદિ ઘાતીકર્મોનો સર્વથા નાશ કર્યો એટલે પ્રભુ વીતરાગ-સર્વજ્ઞ-અરિહંત-તીર્થંકર બન્યા. વીતરાગ એટલે રાગ-દ્વેષ-કામ-ભય-હાસ્ય-શોકાદિ દોષના લેશમાત્રથી પણ અસ્પૃષ્ટ; સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શી એટલે અનંતજ્ઞાન-દર્શનવાળા, અરિહંત એટલે આઠ પ્રાતિહાર્ય-સમવસરણ-સુવર્ણ-કમલ વગેરે દ્વારા દેવોનેય પૂજ્ય, અને તીર્થંકર એટલે ધર્મશાસન અને ધર્મસંઘ સ્થાપનારા પ્રભુ બન્યા. હવે ખરેખર પરમાત્મા બન્યા. રાગ-દ્વેષનો જય કરી. જિન, અજ્ઞાન સાગર તરી તીર્ણ, અને કેવળજ્ઞાન પામી બુદ્ધ બન્યા. ઘાતી કર્મથી મુક્ત (જીવન મુક્ત) બન્યા. હવે સર્વથા કર્મરહિત થઈ વિદેહમુક્ત થશે. આવા પરમાત્મા પાછા ભવ્ય જીવોને એવા બનાવનારા છે; એટલે કે પ્રભુ જાપક-તારક-બોધક અને મોચક છે. સદેહાવસ્થામાં પણ પ્રભુને વિદેહમુક્તિના ગુણોનો વ્યવહાર કરી શકાય એવું જવલંત

પરમાત્મ સ્વરૂપ એ ધારણ કરનારા હોય છે. તેથી જ મહા કવિઓ પરમાત્માના ગુણો સ્તવતાં પ્રભુને નિરંજન (કર્મલેપ રહિત), નિરાકાર, (રૂપ રહિત), અક્ષર, અજર, અમર, અવ્યાબાધ, અવિનાશી, શુદ્ધાત્મા, ચિદ્ધન, આનંદધન, પરમબ્રહ્મ, વગેરે કહે છે. બાકી સદેહાવસ્થામાંય હવે પરમાત્મા અજ, અકલ, અચિન્ત્ય, અવિકાર, નિર્મમ, નિર્વિકલ્પ, નિરીહ, નિર્દોષ, તત્ત્વમૂર્તિ, યોગમૂર્તિ, ધ્યાનમૂર્તિ, ગુણમૂર્તિ, દેવાધિદેવ, પરમેશ્વર, પરમયોગી, પરમઆદિત્ય વગેરે તો છે જ. ઉપરાંત જગતની પ્રત્યે પ્રભુ સર્વવિઘ્નહર, વિશ્વેશ્વર, વિશ્વહિત, સર્વદાતા, સર્વપ્રકાશક, પરમેશ્વર, જગનાથ, જગત્રાતા, પરપ્રાણ, પરમધન, પરમશંકર, અનંત ઉપકારી વગેરે સ્વરૂપવાળા છે.

આ દરેક સ્વરૂપ ગુણાનિષ્પન્ન છે, એટલે પરમાત્મા એટલા બધા ગુણોથી સુ-અલંકૃત છે. એવા પૂર્વ ગુણો અને વર્તમાન ગુણોના મહાનિધિ સમા પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થવી, પરમાત્માની ઓળખ થવી, અને એવા ખરેખરા પરમાત્મા ઉપર અવિહ્ન શ્રદ્ધા પ્રીતિ થવી, એ જીવનમાં એક પરમ ભાગ્યોદયનો પ્રસંગ છે, માનવજીવનની સાચી સફલતાનું એક સાધન છે, ભવોભવના ભ્રમણ અટકાવવાનો અમોઘ ઉપાય છે. આવા જ ગુણભર્યા પરમાત્માના આલંબનથી આપણી દૃષ્ટિ નિર્મળ બને છે; આપણને તત્ત્વ-અતત્ત્વનો વિવેક આવે છે; ઊંડા તત્ત્વનો બોધ મળે છે; પવિત્ર જીવનના ક્રમિક સુયોગ્ય માર્ગ દૃષ્ટિપથમાં ઉતરે છે, એજ પરમાત્માના આદર્શ ગુણોના કારણે જ આપણા આત્માને દોષ મુક્ત અને ગુણસંપન્ન બનાવવાની પ્રેરણા મળીને એની મુખ્ય તમન્ના રહે છે; તેમજ એમના આધારે જ આપણામાં દોષનાશ અને ગુણ-ઉદય કરવાનો ભગીરથ પુરુષાર્થ જાગે છે; અને એ પ્રભુના જ આલંબને ગુણના માર્ગમાંથી જરા પણ ચસક્યા વગર ઠેઠ ગુણોની પરાકાષ્ટા સુધી પહોંચવાનું બને છે. આ થયો પરમાત્માના ગુણોનો અલ્પ વિચાર. હવે એમની શક્તિ વિચારીએ.

● પરમાત્મ-શક્તિ ●

શ્રી વીતરાગ સર્વજ્ઞ તીર્થંકર પરમાત્માની અનાદિસિદ્ધ મહાન શક્તિ બીજા જીવો કરતાં ચઢીયાતી જાત્યરત્ન જેવી વિશિષ્ટ યોગ્યતાની છે, એને વિશિષ્ટ તથાભવ્યત્વ કહે છે. એ એકલા તીર્થંકરના જ જીવમાં હોય છે. એથી જ એમના સિવાય બીજાને જો કે મોક્ષમાર્ગની અને મોક્ષની સુલભતા થઈ શકે છે. પરંતુ તીર્થંકર બની તેવા વિશિષ્ટ જગદુદ્ધારક થવાની સુલભતા થઈ શકતી નથી. આનો અર્થ એ નથી કે ‘તો પછી આપણે એવા પરમાત્મા એટલે કે જગદુદ્ધારક બનવાની આશા મૂકી દેવાની’ કેમકે એવા તીર્થંકર પરમાત્મા બની શકે એવા પણ અનંત

(ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ” (ભાગ-૧૮) ૮૭

કાળ માટેના અનંતા આત્માઓ હજી સંસારમાં છે. એમાંના આપણે પણ એક કાં ન હોઈએ ? એમ તો કહ્યું કે ભવ્ય હોય તેનો જ મોક્ષ થાય; તેથી શું આપણે મોક્ષની આશા મૂકી દઈએ ? ના, આપણે પણ કાં ભવ્ય નહિ, એમ માની મોક્ષમાર્ગની આરાધનામાં જ ઉજમાળ રહેવાનું. એવી રીતે અહીં પણ અરિહંત બનાવનારી પૂર્વે કહેલી વીસ સ્થાનકની સાધનામાં રક્ત રહેવાનું. જ્યારે ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રોમાં દસ-દસ કોટાકોટિ સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્પસર્પિણી-અવસર્પિણીના ગાળામાં માત્ર ચોવીસ ચોવીસ તીર્થંકર ભગવાન થાય છે, ત્યારે તેટલા જ ગાળામાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રોમાં અસંખ્યાતા તીર્થંકર દેવો ધર્મશાસનની જ્યોત પ્રસરાવી-પ્રસરાવી મોક્ષ પામે છે. તો આવી અસંખ્ય સંખ્યામાં જગત-દયાળુ થઈ જગતના તારક તરીકે બનવાનો આપણોય નંબર કેમ ન લાગે ? લાગવો જ જોઈએ એ વિશ્વાસે વીસ સ્થાનકાદિની આરાધનામાં ઓતપ્રોત થવાનું છે. માત્ર એમાં બીજી કોઈ સમવસરણાદિના માન મેળવવાની આશંસા નથી રાખવાની. આશંસા માત્ર એક કર્મવશ દુઃખી જગતને ધર્મ પમાડવાની જ રાખવાની, પછી એ વીસ સ્થાનકની આરાધનામાં કદાચ અમુક અપેક્ષાએ તેવું બળ નહિ આવે અને કદાચ તીર્થંકર નહિ બનીયે, તો પણ મોક્ષપદ તો નક્કી મળવાનું છે. ફરીથી એટલું ખાસ ધ્યાનમાં રહે કે આમાં માત્ર જગતના જીવોની કારમી દુઃખમય દશા પર અનુપમ ભાવદયા ઊભરાવવાની છે અને એનું કલ્યાણ કરવાની તમન્ના કેળવવાની છે પણ ઈંદ્રવંદ, જગત-પૂજ્ય, ગણધરાદિ સેવિત વગેરે બનવાની લેશમાત્ર કામના નથી કરવાની.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૪, અંક-૨૫, તા. ૧૩-૩-૧૯૫૬

શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ઓળખાણ

જ્ઞાનશક્તિ સ્વયંબુદ્ધતા :- તીર્થંકર પરમાત્માના આત્માની બીજી શક્તિઓમાં એ માતાના ગર્ભમાં આવે ત્યારથી એમનામાં અવધિજ્ઞાન અને સ્વયંબુદ્ધતાનો ભાવ હોય છે. તેમજ જન્મ્યા પછી કોઈ ગુરુઉપદેશનું શ્રવણ, કે શાસ્ત્ર-અધ્યયન નહિ, છતાં અવસરે સ્વયં ચારિત્ર લેવાની વિધિ કરીને ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રપાલન અને ધ્યાન-યોગ આરાધે છે. પછી ભલે પૂર્વે પણ ત્રીજા ભવમાં તીર્થંકર નામકર્મ ઉપાર્જતી વખતે ચારિત્રનો અભ્યાસ ન ય કર્યો હોય. આ જીવનમાં વગર ગુરુ ઉપદેશેય ચારિત્ર લેનારા એવા પ્રત્યેકબુદ્ધ તરીકે ઓળખાતા આત્માઓ હોય છે; પણ એમને પૂર્વ જીવનમાં ચારિત્રનો અભ્યાસ હોય છે, અને તેનું અહીં સ્મરણ થાય છે. ત્યારે

૮૮ (ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ઓળખાણ (ભાગ-૧૮)

તીર્થંકર બનનારની વિશિષ્ટ શક્તિએ વગર અભ્યાસે પણ ચારિત્રવિધિનું જ્ઞાન અને પાલન હોય છે. તે પાલન પણ અગાધ કડકતાવાળું હોય છે. જેનું કાંઈક વર્ણન પૂર્વે ‘જીવન’ પ્રકરણમાં કર્યું છે. ત્યારે કહો કે પરમાત્મા બનવા પૂર્વે આવી અગાધ અવધિજ્ઞાન અને સ્વયંબુદ્ધતા સાથેની ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર પાલનની શક્તિઓ વિનાનાને પરમાત્મા કેમ મનાય ? અને માનવાથી શો લાભ ?

જન્મથી અનંતબળ :-

વળી પરમાત્મામાં જન્મથી અનંતબળ હોય છે. જેના દષ્ટાન્તરૂપે, લાખ જોજનના સદા સ્થિર શૈલેશ મેરૂને મહાવીર પ્રભુએ ઈન્દ્રની શંકા નિવારવાર્થે અંગુઠો ચાંપવા માત્રથી ડોલાવ્યો ! પણ પ્રભુ આવા અનંત બળનો ઉપયોગ પોતાના આંતરશત્રુઓના નાશમાં કરે છે; ગમે તેવા ઉપસર્ગમાંય ઉચ્ચ ક્ષમાસમતાદિ સત્ત્વ અખંડિત રાખવામાં કરે છે; પણ નહિ કે ઈતરોએ કલ્પેલા પરમાત્માની જેમ દુષ્ટ માણસો કે રાક્ષસોનો સંહાર કરવામાં.

માત્ર ત્રણ પદથી અન્યમાં શ્રુતસાગર પ્રગટાવવાની શક્તિ :-

વળી પરમાત્માની એક અજબ શક્તિ ગણધર મહારાજને માત્ર ત્રિપદી (‘ઉત્પન્ન થાય છે, નાશ પામે છે, સ્થિર રહે છે’ એ ત્રણ પદ) આપવાની એવી છે કે જેથી ગણધર દેવોને ત્યાં ને ત્યાં શ્રુતના સાગર, શ્રુતજ્ઞાનના નિધાન પ્રગટ થાય છે; અને તેથી સમસ્ત દ્વાદશાંગીની નવી રચના કરે છે; અને તે દ્વાદશાંગી અક્ષરે અક્ષર પ્રભુના અનંતજ્ઞાનથી પ્રમાણિત કરાય છે; સર્વથા સત્ય ઠરાવાય છે ! એના જ્ઞાન પર ગણધર ભગવાન કેવળજ્ઞાનીના જેવી પૂર્વભવો સુદ્ધાં કહેનારી દેશના આપે છે. આને શ્રુતકેવળીપણું કહેવાય છે. એ થવામાં મૂળ શક્તિ પ્રભુની.

૩૪ અતિશય, ૩૫ વાણીગુણ :- બાકી શ્રી અરિહંત પરમાત્માની જ ખાસ મહાન શક્તિઓમાં યોત્રીસ અતિશયો અને વાણીના પાંત્રીસ અતિશયો આવે છે. યોત્રીસ અતિશયોમાં ચાર મૂળથી હોય છે, ઓગણીસ દેવના કરેલા થાય છે, અને અગીયાર રાગદ્વેષાદિક્ષય થઈ કેવળજ્ઞાન પ્રગટ્યે તરત જ જન્મે છે.

અહીં આટલું ખાસ ધ્યાનમાં રહે કે પ્રભુની પૂર્વના ત્રીજા ભવે જે પ્રખર વીસ-સ્થાનકની સાધના છે, અખિલ વિશ્વને ઉદ્ધરવા સુધીની જે અનંત કરુણા છે, તથા જે સમ્યગ્દર્શનની જ્વલંત નિર્મળતા છે, એના પ્રતાપે અનુપમ તીર્થંકર નામકર્મ સાથે અતિ ઉત્તમ યશ-આદેયતા-સૌભાગ્ય-શાતા-રૂપરસાદિ-શરીર વગેરે યોગ્ય પ્રકૃષ્ટ પુણ્ય કર્મ લઈને આવ્યા પછી એના પ્રભાવથી ‘અતિશયો’ વગેરે વિશિષ્ટ શક્તિઓ પ્રાપ્ત થવી યુક્તિ યુક્ત છે. કર્મ સિદ્ધાન્તની પૂર્ણ શ્રદ્ધા ન કરનારાઓ આમાં શું કે બીજે શું, કુવિકલ્પો કરે એનો કોઈ અર્થ નથી.

શ્રી તીર્થંકર દેવના ૩૪ અતિશયો આ પ્રમાણે છે.

● ૪. મૂળ અતિશય. ●

(૧) અદ્ભુત દેહ, (૨) સુગંધિ શ્વાસ, (૩) રુધિર સફેદ અને માંસ સારા વર્ણાદિવાળું, (૪) અદૃશ્ય આહાર-નિહાર.

● ૧૯ દેવકૃત અતિશય. ●

(૧) દાઢી-મૂછ-માથાના વાળ ન વધવા, (૨) જઘન્યથી કોડ દેવ સાથે, (૩) ચાલતાં સ્વર્ણ કમળ, (૪) કાંટા ઊંધા થાય, (૫) વૃક્ષ-નમન, (૬) પંખી પ્રદક્ષિણા, (૭) અનુકૂળ પવન, (૮) ઋતુની અનુકૂળતા, (૯) ધર્મચક્ર, (૧૦) રત્નમય ધ્વજ, (૧૧) સમવસરણ : ૩ ગઢ, (૧૨) દુન્દુભિનાદ, (૧૩) અશોક વૃક્ષ, (૧૪) ત્રણ છત્ર, (૧૫) જલવૃષ્ટિ, (૧૬) પુષ્પ વૃષ્ટિ, (૧૭) રત્ન સિંહાસન, (૧૮) પ્રભુ ચતુર્મુખ, (૧૯) ચામર.

● ૧૧ કર્મક્ષયકૃત અતિશય. ●

(૧) સવાસો જોજનમાં લોકમાં રોગ નહિ, (૨) પરસ્પર-વૈર વિરોધ નહિ, (૩) ઉદર વગેરેના ઉપદ્રવ નહિ, (૪) મારી (પ્લેગ, કોલેરા) નહિ, (૫) અતિવૃષ્ટિ (હેલી) નહિ, (૬) અવૃષ્ટિ (વર્ષાનો અભાવ) નહિ, (૭) દુષ્કાળ (ભિક્ષાનો અભાવ) નહિ, (૮) આંતરબળવો કે પર રાજાનું આક્રમણ નહિ, (૯) પ્રભુના મસ્તક પાછળ ભામંડલ, (૧૦) જોજનમાં સમવસરણમાં કોટાકોટિ દેવ-મનુષ્ય-તિર્થંચ સમાય, (૧૧) પ્રભુની વાણી જોજન સુધી સંભળાય, ને તે તિર્થંચ-મનુષ્ય-દેવતાની ભાષામાં પરિણમે. તે પાંત્રીસ અતિશયવાળી હોય.

અતિશયોનું કાંઈક વિવરણ :- દેવાધિદેવ શ્રી અરિહંત પ્રભુનો આત્મા કેવી કેવી અલૌકિક શક્તિઓ ધરાવે છે, તે આ યોત્રીસ અતિશયોમાંથી જુઓ.

૪. મૂળ અતિશય :- પ્રભુ માતાના ગર્ભમાં આવતાં જ, (૧) પ્રભુનો દેહ અદ્ભુત તૈયાર થાય છે. સર્વોત્તમદેવ-અનુત્તરવાસી દેવના દેહ કરતાં અતિશય ચઢીયાતા આહારકલબ્ધિના સુંદર દેહથી પણ અતિશય રૂપાળો જે ગણધરદેવનો દેહ, તેના કરતાંય અનંતગુણ લાવણ્ય સૌન્દર્યવાળું અને રૂપાળું તીર્થંકર પરમાત્માનું શરીર હોય છે. માતાના ગર્ભના અશુચિ પુદ્ગલોમાંથી આવા દેહનું નિર્માણ થવું એ વિશિષ્ટ લોકોત્તર પુણ્ય-શક્તિ છે. દેહના પુદ્ગલોની ગંધ પણ મનોહર હોય છે. એ દેહમાં જીવનભર કદી રોગ થતા નથી; અરે ! પરસેવો સરખો પણ થતો

નથી, કે મેલ જામતો નથી, ત્યારે શરીરના બલનું તો વળી પૂછવું જ શું ? તાકાત તો ગજબ કોટિની હોય છે. (૨) એવા એ દેહમાં શ્વાસોશ્વાસ કમળ જેવો સુગંધિદાર હોય છે; (૩) લોહી ગાયના નિર્મળ દૂધ જેવું સફેદ, દર્શનીય અને દુર્ગંધ વિનાનું હોય છે; તથા માંસાદિ ધાતુઓ જરાય બિભત્સ નહિ, જરાય દુર્ગંધવાળી નહિ, પણ ઊલટી રમણીય, દર્શનીય, ને સારા વર્ણાદિવાળી હોય છે. (૪) પ્રભુના દેહથી થતી આહાર લેવાની ક્રિયા કે મળમૂત્ર વિસર્જનની ક્રિયા અદૃશ્ય રહે છે, જેથી બીજાઓ ચર્મચક્ષુથી એ જોઈ શકતા નથી. પરમાત્માના મહાપુણ્ય સિવાય આ બીજામાં ક્યાંથી સંભવે ?

● ૧૯ દેવકૃત અતિશય ●

(૧) પ્રભુ ચારિત્ર લે તે વખતે પંચમુષ્ટિથી દાઢી, મૂછ અને મસ્તકના કેશનો લોચ કરી નાખે છે, પછી ઠેઠ નિર્વાણ સુધી ત્યાં વાળ વધતા નથી; નખ પણ વધતા નથી. દીક્ષાસમય જેવી સ્થિતિ રહે છે. (૨) તે પછી પ્રભુ કેવળજ્ઞાન પામે એટલે ઓછામાં ઓછા એક કોડ ભવનપતિ વગેરે દેવતાઓ પ્રભુની સેવામાં સાથે જ રહે છે. દેવતાઈ મહાસુખને પણ દુઃખના પાતાલ કૂવા સમજી આત્મકલ્યાણ ઝંખતા દેવતાઓ આત્મકલ્યાણની મૂર્તિ સમા શ્રી વીતરાગ અરિહંત નાથને સેવે એમાં શી નવાઈ ? (૩) હવે પ્રભુને ચાલતાં પૃથ્વી પર પગ અડાડવાનો હોતો નથી; કેમકે ચાલતી વખતે પગ મૂકવાના સ્થાન પર નીચે સુવર્ણ કમલ રચાઈ ગયા હોય છે. તેમાંથી બે પર પગ પડેલા દેખાય છે, બીજા સાત કમળ હોય છે. એમાં આગળ પહેલાં માંડતા ઠેક પાછળમાંથી કમળ ઓછું થાય છે, અને આગળ કમળ ઉપસ્થિત થઈ જાય છે. સુવર્ણના આ કમળ પાછાં માખણના પિંડા જેવા અતિ કોમળ, મહામુલાયમ હોય છે. (૪-૬) પ્રભુ ચાલે ત્યાં કાંટા ચતા હોય તે ઊંધા થઈ જાય છે; અર્થાત્ અણીયો જમીન તરફ નીચી વળી જાય છે. વળી આજુબાજુના વૃક્ષ પ્રભુને નમી જાણે નમસ્કાર કરતા દેખાય છે. ત્યારે પંખીઓ વળી પ્રભુને પ્રદક્ષિણા દે છે. (૭-૮) પરમાત્મા વિચરે ત્યાં પવનના ઉપદ્રવ મટીને વાયુની લહેરી અનુકૂળ વહેતી થઈ જાય છે; અને વસંત વગેરે છ એ ઋતુઓને યોગ્ય સારાં પત્ર-ફૂલ-ફળ વગેરે પદાર્થો ખીલી ઉઠે છે. (૯-૧૩) પરમાત્મા ચાલે ત્યાં ધર્મચક્રાદિ પાંચ વિશિષ્ટ વસ્તુઓ સાથે જ અદ્ભર આકાશમાં ચાલે છે. એમાં ધર્મચક્ર બહુ તેજસ્વી હોય છે, આરાથી શોભતું હોય છે, અને એ હરણનું જોડું સેવતું હોય છે. બીજો રત્નમયધ્વજ પણ ઊંચા કંચનમય દંડ ઉપર રત્નની અનેક બીજી નાની ધ્વજાઓથી દીપી રહ્યો હોય છે. વળી પાદપીઠ (બેઠા પગ મૂકવાનો બાજઠ)

સહિત સિંહાસન પણ અદ્ભર સાથે જ ચાલે છે. તેમજ પ્રભુના માથે એકેકથી મોટા એવા દેદીપ્યમાન ત્રણ છત્ર મોતીઓના સુમખાથી પરિવરેલા સાથે જ ચાલે છે. વળી પ્રભુને ચાલતાં બે બાજુ યક્ષના હાથમાં ચામર વીંજાય છે. (૧૪) પ્રભુ જ્યાં સ્થિર થાય ત્યાં જોજન જેટલી ભૂમિ પર ધૂળ ન ઉડે એ માટે સુગંધિત જલનો વરસાદ થઈ જાય છે. (૧૫) પ્રભુને દેશના દેવા માટે એક જોજન પ્રમાણ ભૂમિ પર ભવનપતિ જ્યોતિષ અને વૈમાનિક દેવો અનુક્રમે ચાંદીનો, સોનાનો, ને રત્નનો એમ ત્રણ કિલ્લા રત્નની કાંગરીવાળા એકેકની ઉપર રહે છે. (૧૬) એના પર પુષ્પની વૃષ્ટિ થાય છે. એ પુષ્પોના ડીંટીયા નીચા હોય છે અને પાંખડી ઊંચી હોય છે. ત્યાં ચાલતા-બેસતા તિર્થંચ મનુષ્યોથી અને પરમાત્માના અતિશયના પ્રભાવે કિલામણ નથી થતી; પણ ઊલટું વિકસ્વરતા અનુભવે છે. (૧૭) સમવસરણની મધ્યમાં અશોકવૃક્ષ રચાય છે તે આખા સમવસરણમાં આવેલા જીવોને છાયા આપે છે. એની સુગંધિ વળી એવી અદ્ભુત હોય છે કે ભમરા દોડી આવી એની આસપાસ ગુંજતા રહે છે. (૧૮) પરમાત્માને બેસવા માટે ઝાડ નીચે પૂર્વ દિશા સન્મુખ મુખ્ય રત્ન સિંહાસન સ્થપાય છે; અને બાકીની ત્રણ દિશામાં પણ બરાબર પ્રભુના જેવી આકૃતિવાળા પ્રતિબિંબ સિંહાસન પર સ્થપાય છે; જેથી ચારે દિશામાં સૌને એમ લાગે કે પ્રભુ અમારી સામે છે. આમ પ્રભુની ચતુર્મુખતા થાય છે. (૧૯) ત્યાં દેવતા ઊંચે દુન્દુભિ ભેરી વગાડે છે જેથી ચારે બાજુના પ્રદેશને આ ધર્મનરેસર પરમાત્મા પધાર્યાની ખબર પડે છે, અને આવીને દર્શન-વંદન-વાણી-શ્રવણનો લાભ લઈ સમ્યક્ત્વાદિ ધર્મ પામે છે.

તીર્થંકરપણું પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય પુણ્ય ઉપાર્જવામાં કેવીક જોરદાર અરિહંતભક્તિ આદિ સાધના કરી હોય કે જેના અલૌકિક પ્રભાવે આવું બધું અચિંત્ય-અકલ્પ્ય બને ! એ મનમાં લાવવા જેવું છે. ઘોર દુષ્કૃત્યોના ઘોર નીચા ફળ મળે તો અતિ ઊંચા સુકૃતોના આવા ઉચ્ચ ફળ કેમ ન નીપજે ? ઉપર કહેલા ઓગણીસ અતિશયો ખાસ દેવો પરમાત્મા ઉપરની અનુપમ ભક્તિથી પ્રેરાઈને રચે છે. એ વખતે જનતામાં કેવુંય મહાન આકર્ષણ થતું હશે ! એ તો નજરે જોનાર કે વિશિષ્ટજ્ઞાની અનુભવી શકે. એના યોગે લાખો કરોડો બાળ જીવોને પરમાત્મા તરફ ખેંચાણ થાય છે; એમાં કેટલાકને તો આ સમૃદ્ધિ-ભવકો જોઈને જ મિથ્યાત્વાદિ દોષો ભાગી જાય છે; ત્યારે બીજાઓને પ્રભુની વાણી સાંભળીને એવું બને છે. ભરત ચક્રવર્તીના પુત્ર મરીચિને ઋષભદેવપ્રભુની સમવસરણાદિ ઋદ્ધિ જોતાં વૈરાગ્ય થઈ ગયો હતો અને તરતજ ચક્રવર્તીનું ઘર મૂકી ચારિત્ર લીધું હતું.

કર્મક્ષય કૃત ૧૧ અતિશય :- પરમાત્મા આ જીવનમાં પણ ઉચ્ચ સાધના કરીને જ્યારે શુકલધ્યાનના દાવાનળમાં અનંતા ધાતીકર્મના દળીયાને જડમૂળમાંથી બાળીને ભસ્મીભૂત કરે છે ત્યારે વીતરાગ-સર્વજ્ઞતાની જેમ તીર્થકર નામકર્મનો ઉદય પ્રગટે છે. બીજા પણ યશ-આદેય વગેરેના પુણ્યના ઉચ્ચ દળીયાં ઉદયમાં આવે છે. આ બધાના પ્રતાપે સહજભાવે આ અગીયાર વિશેષતાઓ પ્રગટે છે :

(૧-૮) શ્રી તીર્થકર પ્રભુ વિચરતા હોય ત્યાં આસપાસના સવાસો જોજનમાં આ આઠ પ્રકારના ઉપદ્રવો પૂર્વે થયા હોય તો શાંત થઈ જાય છે, અને નવા થતા નથી : (૧) તાવ વગેરે રોગો; (૨) પૂર્વના ચાલી આવેલા, કે પરસ્પર જાતિના વૈર-વિરોધ; (૩) વિશેષ પ્રમાણમાં ઉંદર, ખડમાંકડી, તીડ વગેરે ઉપદ્રવો થાય છે તે; (૪) મારીમરકી, પ્લેગ, કોલેરા કે તેવા બીજા જીવલેણ ઉત્પાત; (૫) અતિવૃષ્ટિ=વરસાદની હેલી; કે જેમાં મોટા નુકસાન થાય; (૬) અવૃષ્ટિ=તદન વરસાદ જ નહિ કે અતિ અલ્પ વરસાદ જેથી લોક પાણી વિના અને ગરમીથી પીડાય; (૭) દુષ્કાળ=જેમાં ધાન્યની અછત થઈ જાય અને ભિક્ષાય ન મળે; અને (૮) સ્વપર ચક્રભય=તે જ દેશના અમુક લોક કે લશ્કર બળવો ઉઠાવે તેનો ભય તે સ્વચક્રભય. દુશ્મન રાજા લશ્કર લઈને ચડી આવે તેનો ભય તે પરચક્રભય. આ આઠેયમાંથી એક પણ ઉપદ્રવ પ્રભુના આસપાસના ૧૨૫ યોજમાં હોતો નથી. વળી (૯) પ્રભુને અંતરમાં લોકાલોકનો પ્રકાશક કેવળજ્ઞાનરૂપી સૂર્ય પ્રગટવાની સાથે બહાર પ્રભુના મસ્તકની પાછળ ઝગમગતા કિરણોના જૂથવાળું એક ભામંડલ તેજનો પુંજ પ્રગટ થાય છે. તેથી સામેથી જોનારને પ્રભુના મુખની ચારેબાજુ દેદીપ્યમાન અને અતિ મનોહર ગોળાકાર પ્રભુને દેખાય છે. (૧૦-૧૧) છેલ્લા બે અતિશય સમવસરણમાં કામ કરે છે. એમાં એક દર્શન-શ્રવણાર્થે ગમે તેટલા કરોડો દેવતા તથા મનુષ્ય-તિર્યંચોના મહેરામણ ઊભરાય છતાં એ બધા માત્ર એક જોજનના સમવસરણમાં પ્રભુના અચિંત્ય પ્રભાવે સુખે સમાઈ જાય છે, અને બીજો અતિશય એ, કે એ જુદી જુદી જાતના તિર્યંચ પ્રાણીઓ, માનવો અને દેવો પોત-પોતાની ભાષામાં સમજી જાય એ રીતે પ્રભુની વાણી તે તે ભાષામાં પરિણમી જાય છે. દા.ત. આકાશમાંથી પડતું વરસાદનું પાણી એક પ્રકારનું, પણ નીચે જુદી જુદી જાતની જમીન અને જુદા જુદા પ્રકારના બીજને તે તે રૂપે મળી જાય છે.

વાણીની આ એકજ વિશેષતા નથી; જિનની વાણીના પાંત્રીસ અતિશયો છે. તેને વિચારતાં પહેલાં એ જુઓ કે ઉપર કહેલા ૩૪ અતિશયોમાં અને પૂર્વે કહેલ અઢાર દુષણોમાં શાસ્ત્રમાં ક્યાંક મતાન્તર આવે છે. બીજી વસ્તુ એ છે કે

પૂર્વે જે બાર ગુણ અરિહંતના ગણાવ્યા છે, તેમાં આઠ પ્રાતિહાર્યના આઠ ગુણ છે. એ આઠમાંથી છ પ્રાતિહાર્ય દેવકૃત ૧૯ અતિશયોમાં, ને કર્મક્ષયકૃત, ૧૧ અતિશયમાં એક 'ભામંડલ,' એમ સાત ગણાવ્યા છે. એટલે બાકી 'દિવ્યધ્વનિ' નામનો પ્રાતિહાર્ય જુદો સમજવાનો છે. એમાં જેમ કોઈ કોકિલ કંઠ જેવું મધુરું ગાનારા સંગીતકારના સુરને વાજિંત્રનો સુર વધુ શોભિતો કરે, તેમ દેવો પ્રભુ ભક્તિથી પ્રેરાયા મનોહર વાંસળીના દિવ્યધ્વનિથી પ્રભુની માલકોશ રાગની દેશનાના અતિ મધુર સુરને વળી વધુ અલંકૃત કરે છે.

● જિનની વાણીના ૩૫ અતિશય :- વાણી કેવી કેવી ●

૧. સંસ્કારવતી, ૨. ઉદાત્ત, ૩. ઉપચાર પરીત, ૪. મેઘ ગંભીર, ૫. પ્રતિનાદ યુક્ત, ૬. દક્ષિણ, ૭. રાગયુક્ત, ૮. મહાર્થ, ૯. અવ્યાઘાત, ૧૦. શિષ્ટ, ૧૧. અસંદેહકર, ૧૨. અન્યોત્તર, ૧૩. હૃદયંગમ, ૧૪. સાકાંક્ષ, ૧૫. ઉચિત, ૧૬. તત્ત્વનિષ્ઠ, ૧૭. અપ્રકીર્ણ પ્રસૂત, ૧૮. સ્વશ્લાઘા-પરનિંદા રહિત, ૧૯. અભિજાત્ય, ૨૦. સ્નિગ્ધ મધુર, ૨૧. પ્રશસ્ય, ૨૨. અમર્મવેધિ, ૨૩. ઉદાર, ૨૪. ધર્માર્થ સંબદ્ધ, ૨૫. વિષયસિરહિત, ૨૬. વિભ્રમાદિ મુક્ત, ૨૭. આશ્ચર્યકારી, ૨૮. અદ્ભુત, ૨૯. અતિવિલંબિત નહિ, ૩૦. અતિવિચિત્ર, ૩૧. વિશેષ મેળવતી, ૩૨. સત્ત્વમુખ્યા, ૩૩. વર્ણપદાદિવિકિત, ૩૪. વિચ્છેદરહિત, ૩૫. ખેદરહિત.

અર્થ : (૧) સંસ્કારવાળી એટલે કે સંસ્કૃત વગેરે લક્ષણવાળી. જેમ કાવ્યમાં શબ્દાલંકારો અને અર્થાલંકારો હોય છે, એમ પ્રભુની વાણીમાં શબ્દ અને અર્થના એવા તો અનેક સુંદર લક્ષણો અને અલંકારો હોય છે, કે એકલા એનાથીજ શ્રોતા દીર્ઘકાળ સુધી એક સરખી આતુરતા અને રસથી સાંભળવામાં લીન થઈ જાય. (૨) ઉદાત્ત એટલે માંદા સુરવાળી નહિ, કે બોબડાતા અક્ષરવાળી નહિ, પણ દૂરવાળાનેય બરાબર સંભળાય એવા ઊંચા સુરવાળી અને સ્પષ્ટ ઊંચા અક્ષરવાળી હોય છે. (૩) ઉપચારપરીત અર્થાત્ તોછડી શિષ્ટાચાર બાહ્ય એવી ગામડીયા ભાષા નહિ પણ ઉદાર, શિષ્ટાચારી ને સંસ્કારી શહેરી બોલે તેવી ભાષા. એથી એ વિદ્વાનોનેય ખૂબ ગમી જાય છે. (૪) મેઘગંભીર=પ્રભુની જોજન ગામિની વાણી, ઉપર કહ્યું તેમ, માત્ર ઉદાત્ત અર્થાત્ એકલી ઊંચા અવાજવાળી નહિ, પણ વાદળોનો ગડગડાટ થતાં કે સમુદ્રનું મંથન કરતાં જેવો ગંભીર ધ્વનિ નીકળે એવા ગંભીર ઘોષવાળી હોય છે. પાછી એ, (૫) પ્રતિનાદયુક્ત=શબ્દો કે ઘંટનો નાદ જાણે

ગુફામાં અથડાઈ રણકાવાળો પડઘો પાડે એવા રણકાળા પડઘાવાળી હોય છે. વાણીની પાછળ કેમ જાણે ઘંટનો મધુરો આલાપભર્યો રણકાર ન ચાલતો હોય. વળી એ વાણી, (૬) ‘દક્ષિણ’=બોલવામાં અને સમજવામાં બહુ જ સરળ હોય છે એ વાણી. (૭) અતિ મીઠા માલકોશ રાગમાં ચાલે છે; પણ નહિ કે સંગીત વિનાના શુષ્ક ગદ્યમાં. એમાં વળી દેવોની દિવ્યબંસરીના સૂર પુરાતા રહે છે પછી એ સાંભળવાના રસનું પૂછવું જ શું ? ગંધર્વોના ગીત અને દેવાંગનાના સુકોમળ કંઠના કોયલ જેવા કે ઘંટડી જેવા રણકાર તો એની આગળ કાંઈ જ વિસાતમાં નહિ; જાણે એ બધા પ્રભુની વાણી આગળ ભેંસાસુર જેવા લાગે. ત્યારે પ્રભુની વાણી માત્ર મધુર રાગવાળી એટલું જ નહિ પણ (૮) મહાર્થ એટલે કે વિશાળ અને ઊંડા અર્થવાળી હોય છે. પ્રભુના વચનોનો અર્થ ઘણો ઊંચો હોય છે, પણ નહિ કે એ ફાસફુસીયા અર્થવાળી વાણી. તેમજ (૯) અવ્યાઘાત પ્રભુની ચાલતી એક સરખી વાગધારાના પૂર્વા પર કથનોમાં ક્યાંય પરસ્પર વ્યાઘાત નથી આવતો; એક વચન પૂર્વના બીજા વચનનો વિરોધ કરે એવું નથી બનતું. ઊલટું વચનો એક બીજાની પૃષ્ઠે કરી વસ્તુતત્ત્વનું સુંદર સમર્થ પ્રતિપાદન કરનારા હોય છે. વળી એ વાણી (૧૦) શિષ્ટ એટલે કે મહાસજ્જન પુરુષો બોલે એવી શિષ્ટતાવાળી; તેમજ સ્વમાન્ય સિદ્ધાન્તોને અનુસરતા પદાર્થોને કહેનારી હોય છે; પણ નહિ કે સિદ્ધાન્ત વિરુદ્ધ અર્થવાળી અને અશિષ્ટ. (૧૧) ‘અસંદેહકર’ અર્થાત્ જેમાં શ્રોતાને ક્યાંય શંકા રહે એવાં વચન જ હોતા નથી. દરેક દરેક વચન નિશ્ચિત બોધ કરાવે છે; ટંકશાળી નાણાંની જેમ વચન સીધા હૃદયમાં જઈને શ્રોતાને જચી જાય છે. (૧૨) ‘અન્યોત્તર રહિત’ એટલે કે પ્રભુના એક પણ વચન પાછળ કોઈ ઉત્તર, પ્રશ્નોત્તર કરી દૂષણ કાઢી શકે એવું હોતું નથી. કોઈ પણ વાક્યજાળના કે બીજા દૂષણ પ્રભુના વચનમાં ઊભા થઈ શકતા નથી. વાણી (૧૩) અતિ હૃદયંગમ એટલે કે હૃદયને સુગ્રાહ્ય અને ગમી જાય એવી હોય છે. વાણીના વચનો અરસપરસમાં (૧૪) સાકાંક્ષ એટલે કે પદો અને વાક્યો એક બીજાની સાથે અપેક્ષાવાળા ને સંગતિવાળા હોય છે; પણ નિરાકાંક્ષ અર્થાત્ કોઈ વચનને બીજા સાથે કાંઈ જ સંબંધ નહિ પણ છૂટક છવાયા અર્થવાળા એવું નથી હોતું. એક પછી બીજું વચન નીકળે તે પૂર્વપૂર્વની સાથે વ્યવસ્થિત સંબંધવાળું, ને સળંગ ધારાબદ્ધ પદાર્થને વર્ણવનારું હોય છે. વાણીમાં (૧૫) ઔચિત્ય ભારોભાર ભરેલું હોય છે. એટલે કે શબ્દે શબ્દ પ્રકરણ-પ્રસ્તાવ, અને દેશ-કાળને ઉચિત હોય છે. તેથી શ્રોતા ઉપર ગજબની ચમત્કારી સારી અસર થાય છે. તેમ એમાં ક્યાંય કોઈને અનુચિત લાગી મન ખોટું થવા જેવું

બનતું જ નથી. વાણી (૧૬) ‘તત્ત્વનિષ્ઠ’ એટલે જે વસ્તુનું પ્રતિપાદન કરવું હોય તેના સ્વરૂપને અનુસરનારી વાણી હોય છે; પણ નહિ કે વસ્તુનું સ્વરૂપ અમુક હોય, ને પ્રતિપાદન કંઈક જુદું જ કરાતું હોય. વળી વાણી (૧૭) ‘અપ્રકીર્ણ પ્રસૂત’ હોય છે; અર્થાત્ સુ-સંબદ્ધ પદાર્થને કહેનારી હોય છે. એમાં સંબંધ વિનાના પદાર્થોનો અધિકાર ચાલતો નથી, તેમ વર્ણનનો અતિ વિસ્તાર એટલે કે ખોટું લંબાવવાનું પણ હોતું નથી. વાણી (૧૮) સ્વશ્લાઘા-પરનિન્દાથી રહિત હોય છે. ક્યાંય પ્રભુ પોતાની પ્રશંસા કરનારું વચન નથી બોલતા; તેમજ સામે બેઠેલા શ્રોતાના ગુપ્તમાં ગુપ્ત દોષો અને એના ઉપરની જીવોની સફાઈબંધ ચાલબાજી પ્રભુ રજે રજ જાણવા છતાં કોઈનીય નિંદાનો એક પણ અક્ષર પ્રભુ નથી ઉચ્ચારતા. પ્રભુની વાણી (૧૯) ‘અભિજ્ઞાત્ય’ એટલે ઉત્તમ કોટિની અર્થાત્ વક્તાની પોતાની અને વિવેચવાના વિવેચનની ભૂમિકાને અનુસારે વાણી હોય છે. પોતે જગદીશ પરમાત્મા છે, તો ભૂમિકા બહુ ઊંચી તેથી વાણી પણ તેવી ઊંચી બોલાય છે. વળી વાણી (૨૦) સ્નિગ્ધમધુર એટલે કે સાકર, શેરડી તો શું પણ દિવ્ય અમૃત કરતાંય અતિશય ચઢી જાય એવી સ્નિગ્ધતા અને માધુર્યવાળી હોય છે. એવી એ મધુર વાણી સતત દિવસોના દિવસો સાંભળતાંય થાક, કંટાળો, નિદ્રા, ભૂખ, તરસ, ટાઢ, ગરમી વગેરે કોઈ પણ પીડા લેશમાત્ર રહેતી નથી. એટલી અનુપમ મધુરતા એમાં છે. આવી વાણી (૨૧) પ્રશંસનીય છે. હોય જ ને ? કેમકે એ સાંભળી જનારા એના અનુપમ ગુણોથી આકર્ષાઈને બહાર પણ બીજું બધું ભૂલીને એકલી એની જ પ્રશંસા કર્યા કરે છે. લોકમાં ચારે કોર જિનવાણીના ગુણગાનના ઘોષ ચાલી રહ્યા છે. વળી એ વાણી (૨૨) અમમવેધી અર્થાત્ કોઈ પણ શ્રોતાના મર્મને ન ખોલનારી હોય છે. નહિતર અનંતજ્ઞાની પ્રભુની જાણકારી તો બધી જ છે; પણ બીજાની રહસ્યમય વાતોને બહાર ન પ્રકાશવાની પરમ ગંભીરતા પ્રભુમાં સાગરથીય અધિક હોય છે. વાણી (૨૩) ‘ઉદાર’ છે અર્થાત્ કહેવાનો વિષય ઉદાર એટલે કે મહાન અને ગંભીર હોય છે; નહિ કે અલ્પ અને તુચ્છ. તેમજ (૨૪) ‘ધર્માર્થપ્રતિબદ્ધ’ વાણી ધર્મ અને અર્થ સાથે સંબદ્ધ છે. વચનનો સારો અર્થ પણ છે, અને વાણી ધર્મ ઉપદેશનારી હોય છે. વાણીમાં (૨૫) ‘કારકાદિનો અવિપર્યાસ’ અર્થાત્ વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ કર્તા-કર્મ વગેરે છ કારક, એક વચનાદિ વચન, પુલ્લિંગ વગેરે લિંગ, વર્તમાન વગેરે કાળ, ઈત્યાદિમાં ક્યાંય જરા પણ સ્ખલના, ઊલટસુલટ, કે ફેરફાર જેવું હોતું નથી. (૨૬) ‘વિભ્રમાદિવિયુક્ત’ વક્તાના મનમાં ભ્રાન્તતા, વિક્ષેપ વગેરે કોઈ દોષ નથી હોતા. (૨૭) ‘ચિત્રકારી’=વાણી શ્રોતાના દિલમાં અવિચ્છિન્ન

રસ અને આતુરતા જાળવી રાખનારી હોય છે. આતુરતા એટલે ‘હવે શું કહેશે, હવે શું આવશે’ એ જિજ્ઞાસા. (૨૮) ‘અદ્ભુત’ હોય છે. દુનિયાના બીજા ભલ ભલા વક્તાની વાણી કરતાં અતિશય ચઢીયાતી અને ચમત્કારિક વાણી હોય છે. તેમ એ (૨૯) ‘અનતિવિલમ્બી’ હોય છે; એટલે કે ઝટપટ ઝટપટ બોલાઈ ગયેલી નહિ, તેમ બહુ જ ધીરે ધીરે જાણે અટકી અટકીને વિચાર કરી કરીને વિલંબે બોલાતી હોય એવું પણ નથી. (૩૦) ‘અનેક જાતિ વિચિત્ર’ વાણીમાં વર્ણનીય વસ્તુના સ્વરૂપના વર્ણનો અનેક જાતના આવે છે; તેથી વાણી દળદાર, માલદાર હોય છે. વળી એ (૩૧) ‘આરોપિત વિશેષતાવાળી’ હોય છે; એટલે કે પ્રભુના વચને વચનમાં બીજા વચન કરતાં વિશેષતા સ્થપાઈ ગયેલી હોય છે, તેમજ વાણી (૩૨) ‘સત્વપ્રધાન’ હોય છે અર્થાત્ પરાક્રમ ભરેલી હોય છે; માયકાંગલી કાયર કે તામસી નથી હોતી. (૩૩) ‘વિવિકત’=વાણીમાં દરેક અક્ષર, દરેક પદ અને દરેક વાક્ય સ્પષ્ટ છૂટો હોય છે; પણ ગરબડીયો નહિ. (૩૪) ‘અવિચ્છન્ન’=કહેવાના વિષયની યુક્તિ-દૃષ્ટાન્તાદિથી સારી સિદ્ધિ કરનારી વાણી હોય છે; તેથી એ વચનોની પ્રામાણિકતા સદા માટે હોય છે. (૩૫) ‘અખેદ’ અર્થાત્ વાણી પ્રકાશવામાં પ્રભુને જરાય ખેદ, થાક કે પરિશ્રમ નથી લાગતો. શ્રોતાને એ વાણી થાક્યાની નથી લાગતી, કે વિચાર અથવા મહેનત કરી કરીને બોલાતી નથી લાગતી. સહજભાવે એનો એકધારાએ ગંગાપ્રવાહ પ્રભુના મુખમાંથી ચાલ્યો આવે છે.

આવા પાંત્રીસ અતિશયવાળી વાણી વીતરાગ સર્વજ્ઞ શ્રી તીર્થંકરદેવોની જ હોય છે. એના એકેક વચનથી કરોડો શ્રોતાઓના દિલના જુદા જુદા સંશયો એકી સાથે ભેદાઈ જાય છે; અને મહાન તત્ત્વોના નિર્ણય હૈયામાં બેસી જાય છે. ખૂબી તો જુઓ કે એ વાણીના ઉપદેશમાં નાની કીડી કે તેથીય સૂક્ષ્મ જંતુની પણ દયા કરવાનું મહાશિકારી સિંહ-વાઘ જેવા પ્રાણીઓ આનંદથી સાંભળે છે. પ્રભુની એક નિકટતાનો જ એવો પ્રતાપ છે કે એ સિંહ હરણીયા સાથે, વાઘ બકરી સાથે, સગાં ભાઈબેનની જેમ વૈર-વિરોધ વિના બેસે છે. તીર્થંકર પરમાત્મા સિવાય બીજે ક્યાં આ બધું હોઈ શકે ?

આમ તીર્થંકરપણાના પુણ્યોદયે અને ઘાતીકર્મના ક્ષયે નીપજતી આ પાંત્રીસ વિશેષતાઓ અને ચોત્રીસ અતિશયો વગેરે અજબ શક્તિઓ શ્રી અરિહંત પ્રભુમાં એવી હોય છે કે જેનું યથાર્થ વર્ણન મુશ્કેલ છે; છતાં એનું ચિંતન, મનન, અને ગુણગાન આત્મામાં શુભ અધ્યવસાયોને પોષી મહાન પાપક્ષય કરાવે છે.

(નોંધ :- ૨૮ ક્રમાંકમાં જે ‘અદ્ભુત’ જણાવેલ છે ત્યાં ‘અદ્ભુત’ પાઠ મળે છે. જેનો અર્થ થાય છે, પ્રભુની વાણી ઝટપટ ઝટપટ બોલાઈ ગયેલી ન હોય.)

● પરમાત્માનો ઉપકાર ●

વિશ્વ ઉપર ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવ તીર્થંકર પરમાત્માના અનંત ઉપકાર છે. એ ઉપકાર લૌકિક અને લોકોત્તર, બંને પ્રકારના છે. લૌકિકમાં જગતમાં જે કાંઈ સારું ગણાય તે આપનાર પરમાત્મા છે; પરંતુ તે સીધેસીધું, વસ્તુ બનાવીને કે હાથોહાથ આપીને નહિ. દા.ત. પહેલું તો અનુકૂળ હવા, પાણી, ભોજન, ક્ષેત્ર વગેરે સારું સારું જીવને જે મળ્યું, તે હવા તે પાણી વગેરેને કાંઈ પ્રભુ બનાવવા બેસતા નથી. કેમકે ઉપરોક્ત વર્ણનથી એ સમજાયું હશે કે પરમાત્મા વીતરાગ હોવાથી એવી ખટપટમાં પડતા નથી. એ તો જીવોના કર્મનુસારે બને છે. પ્રભુએ તો એ કરવાનું હોઈ શકે જ નહિ.

પ્ર.- તો પછી પરમાત્મા જીવોનું સારું કરનારા શી રીતે ?

ઉ.- પરમાત્મા જીવોનું સારું થવામાં મહાન નિમિત્ત છે, અસાધારણ કારણ છે, તેથી પરમાત્મા સારું કરનારા છે એમ કહી શકાય છે. કારણ આ રીતે : જગતની સુખ-સગવડો મળવામાં હેતુભૂત પુણ્યનો ઉદય છે. એ પુણ્યનું ઉપાર્જન પરમાત્માના દર્શન, વંદન, પૂજન, સ્તવન, પ્રશંસા, પ્રભાવના, આજ્ઞા-પાલન, સ્મરણ, ધ્યાનાદિથી થાય છે. આમાં મુખ્ય આલંબન પરમાત્મા જ બન્યા, તેથી પ્રભાવ પરમાત્માનો પરમાત્મતત્ત્વનો જ કહેવાશે. અહીં પ્રશ્ન થશે કે,

લૌકિક ઉપકાર : કેવી રીતે ? :-

પ્ર.- પુણ્યબંધ તો શુભ અધ્યવસાયથી થાય છે; પરમાત્મા ક્યાં પુણ્યબંધ કરી આપે છે ?

ઉ.- વાત સાચી છે કે પુણ્ય એ શુભ-કર્મ હોઈને શુભ અધ્યવસાયથી, શુભ ભાવથી બંધાય. પરંતુ પરમાત્માના દર્શન વંદનાદિથી સહેજે એ શુભ અધ્યવસાય જાગે છે; તેથી એમાં પરમાત્મા તો કેન્દ્રીભૂત છે જ, એક પરમાત્માને તદ્દન છોડી દો, પછી ગમે તેટલી દોડધામ કરો, એમના ઉપદેશ વિનાની ગમે તે પ્રવૃત્તિ કરો, તો એ કાંઈ જ કિંમતના નહિ. ગુરુદર્શન-ગુરુવંદન વગેરે પણ પરમાત્માની આજ્ઞાપાલનરૂપ છે, તેથી એમાં પણ કેન્દ્રમાં પરમાત્મા જ છે. ઉત્કટ સંયમનું પાલન લ્યો, તો એમાં પણ પરમાત્માનો આદર્શ અને આદેય નજર સામે છે; એ પરમાત્માની આજ્ઞાનાં પાલનરૂપ છે, એટલે પરમાત્મા તો કેન્દ્રીભૂત બન્યા જ. એમ ઠેક મિથ્યાદૃષ્ટિના સત્ય, દયા, દાન જુઓ, તો તેમાં પણ મૂળ પરમાત્માની આજ્ઞામાંથી લીધું હોવાથી, પરમાત્મા તો મુખ્યપણે આવશે જ. શાસ્ત્રે કહ્યું છે કે જગતના બીજા ધર્મોમાં જિનના સદ્-ધર્મરૂપી મહાસાગરના બિંદુ ઉડેલા છે. આમ, ધ્યાન

કરો, કે વંદન, સંયમ પાળો કે આદર્શ ધરો, એમાં અલબત્ત પોતાના આત્માના હાર્દિક શુભ ભાવ પર પરિણામનો આધાર છે, છતાંય એ ધ્યાન પરમાત્માનું કર્યું હશે, આદર્શ કે આદેશ પરમાત્માનો ધર્યો હશે તો જ શુભતા આવવાની; અને તો જ શુભભાવપણું બનવાનું. તેથી બધે શુભભાવમાં મુખ્ય તો પરમાત્મા જ બન્યા. માટે જ કહો કે પરમાત્માથી શુભભાવ જાગવા દ્વારા પુણ્યોપાર્જન થાય છે; અને પુણ્યોદયથી જગતની પણ સુખ-સગવડ મળે છે. આમ પરમાત્મા મહાઉપકારી છે. પરમાત્મા વિના તો એક ડગ પણ ભરી શકાય એમ નથી. તેથી જ બધું સારું પરમાત્મા આપે છે, એમ કહી શકાય. તે પણ માત્ર આટલું નહિ, કિન્તુ આગળ વધીને કર્મક્ષય અને મોક્ષ પણ પરમાત્મા જ આપે છે. આમ પરમાત્માનો આ મહાન ઉપકાર છે કે સુખ એજ આપે. તેમ એ પણ પરમાત્માનો જ ઉપકાર છે કે સર્વ પ્રકારના દુઃખ નિવારે. ઉપર કહ્યું તેમ દર્શનાદિ દ્વારા પૂર્વપાપનો ક્ષય થાય છે, અને શુભ ભાવ રહેવાથી નવાં પાપ આવતાં નથી, તેથી દુઃખ નાશ થાય એ સહજ છે.

વર્તમાનમાં ઉપકાર :- પરમાત્મા આ રીતે દુઃખનાશ અને સુખદાન કરનારા હોવા ઉપરાંત વર્તમાનમાં પણ જીવને ઉપકાર કરે છે. પૂર્વ પાપના ઉદયરૂપે જીવને કષ્ટ આપત્તિ આવવા છતાં જો એ શ્રદ્ધાળુ છે, તો એને પરમાત્માના જીવન અને ઉપદેશમાંથી એવું અલૌકિક બળ મળે છે કે જેથી એને જરાય દુઃખરૂપતા લાગતી નથી, બલ્કે કર્મભાર ઓછો થવાનો અને આત્મશુદ્ધિ વધતી જવાનો મહાન આનંદ અનુભવાય છે. આમાંય પોતાની આત્મજાગૃતિમાં મુખ્યપણે મૂળ-ઉત્થાન પરમાત્મા જ છે, તેથી પરમાત્મા આ રીતે પણ દુઃખનાશ અને સુખદાન કરવા દ્વારા ઉપકારક છે.

પાપી પર ઉપકાર :- જગતના પાપી અને ધર્મહીન જીવો ઉપર પણ પરમાત્માનો એ રીતે ઉપકાર છે કે એ જગત-દયાળુ ભગવાન જગતને દયા, અહિંસા, સત્ય વગેરેનો ઉપદેશ કરી અનેક જીવોને એવા ધર્માત્મા બનાવે છે કે જે જીવનમાં દયા, અહિંસા સ્વીકારી પેલા પાપી જીવોને હિંસાદી દુઃખ આપવાનું બંધ કરે છે.

અર્થશાસ્ત્રાદિ જુદી જુદી દૃષ્ટિએ ઉપકાર :-

અર્થશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ જુઓ કે પરમાત્માના અપરિગ્રહના શિક્ષણથી શ્રદ્ધાળુ જીવો જેટલો વ્યાપાર અને પરિગ્રહ ઓછો કરશે તેટલો એ પરિગ્રહ બીજાઓના દુન્યવી સુખને માટે મોકળો રહેશે.

ત્યારે રાજકીય દૃષ્ટિથી જુઓ કે પરમાત્માના ઉપદેશથી જગતના જે ઓછાવત્તા

જીવો ગુના કરવામાંથી પાછા હઠશે, એટલા પ્રમાણમાં સરકારને પોલીસ, કોર્ટ, જેલ વગેરે ઓછું રાખવું પડશે; તો એટલે અંશે એને તથા પ્રજાનેય શાંતિ અને નિરાંત રહેશે. નહિતર ધારો કે પરમાત્માના ઉપદેશનો અંશ પણ આ પૃથ્વી પર ન હોય તો ગુનેગાર કેટલા બધા હોય ? ગુના કેટલા બધા બને ? કાંઈ એવું નથી કે કાયદા, કોર્ટ, પોલીસ વગેરે વધારે રાખવાથી ગુના બંધ થાય છે. આજે જ દેખાય છે ને કે પરમાત્માની સાચી શ્રદ્ધા ઉડાવવા જતાં કાયદા અને પોલીસ વધારવા છતાં ગુના કેટલા બધા પડ્યા છે ?

અરે ! સામાન્ય એક આરોગ્યની દૃષ્ટિએ જુઓ તો દેખાશે કે પૂર્વકાળમાં પરમાત્માના આદેશાનુસાર ઈન્દ્રિય સંયમ વગેરે હતા તો આરોગ્ય ઘણું જળવાતું; અને વૈદો ઓછા હતા. તેથી લોકોને જંગી ડાક્ટરી ખર્ચના દુઃખ નહોતા. આજે પરમાત્મા ભૂલાયા, તો એ તોફાન પણ એટલું બધું વધ્યું કે એક બાજુ ઈન્દ્રિયવશતાથી રોગ વધ્યા અને રોગમાં પછી એ પરમાત્માને ભૂલેલાઓ તૃષ્ણાધીન ડોક્ટરો પાસે દોડ્યા ! તો એણે એવી સ્થિતિ કરી આપી કે તત્કાલ કદાચ રોગ શમે તો પણ પરિણામે રોગની સુલભતા અને પાછા એજ ડોક્ટરોનું શરણ !...એમ રોગવૃદ્ધિથી ડાક્ટરવૃદ્ધિ અને ડાક્ટરવૃદ્ધિથી રોગવૃદ્ધિ, એ રીતનું વિષયક ચાલ્યું. ઈન્દ્રિયનિગ્રહ અને તૃષ્ણાસંયમનો પરમાત્માનો ઉપકાર ન ઝીલવામાં શો સાર ? શરીરે ખુવારી ! પૈસે ખુવારી ! અને પાપવૃદ્ધિથી પરભવમાં હિતની ખુવારી !

કૌટુંબિક વગેરે ઉપકાર :- માટે જ એવી ખુવારીઓ અટકાવવામાં પણ પરમાત્મા જ ઉપકાર કરી શકે છે; અને કરે છે. શું વૈયક્તિક જીવન, કે શું કૌટુંબિક અને સામાજિક જીવન, સર્વત્ર પરમાત્માનાજ આલંબનથી સુખ-શાંતિ, સંપ-સુલેહ અને સાચી આબાદી ઉન્નતિ વર્તે છે. અમેરિકામાં એક માનસ ચિકિત્સકે હજારો માણસોની જીવનમાંથી જુદી જુદી ફરીયાદોની ચિકિત્સા કરી એક તારવણી એ કાઢી કે મોટે ભાગે ફરીયાદ કરનારાઓ ચર્ચ (દિવળ)માં નહિ જનારા છે. અર્થાત્ ઈશ્વરથી અને ધર્મથી પરાઙ્મુખ રહેનારા છે; માટે જ જીવનમાં કલેશ અને અશાંતિ ભોગવે છે.

પરમાત્મા શું શું ઉપકારક :- પરમાત્મા ઉપકારક બનવામાં એમના નામથી માંડીને, ઉપદેશ સુધીની વસ્તુઓ છે. અર્થાત્ પરમાત્માનું નામ, પરમાત્માની મૂર્તિ-પ્રતિકૃતિ (છબી-ચિત્ર), પરમાત્માનો દેહ, પરમાત્માનું ગુણોભર્યું જીવન, પરમાત્માનો ઉપદેશ અને પરમાત્માનું શાસનદાન-ધર્મદાન, એના દ્વારા, પરમાત્મા તરફથી સુખદાયી ઉપકારનો મેઘ દુઃખગ્રસ્ત જગત ઉપર અનંતકાળથી વરસાતા આવ્યા છે. આ પરમતત્ત્વ ને ન સમજનાર અજ્ઞાન જીવો કોઈ તો પરમાત્માને જ ઉડાવે છે.

અને પરમાત્માનું બધું જ ઉડાવે છે ! તો કેટલાક સ્વાલંબનને જ સ્વપુરુષાર્થને જ મુખ્ય કરી પરમાત્માનું આલંબન ઉડાવે છે ! ત્યારે કેટલાક વળી એમના ઉપદેશનું આલંબન રાખી નામ-જાપ વગેરેને નકામાં ગણે છે ! તો કોઈક લોકો પરમાત્માની મૂર્તિ નિરૂપયોગી ગણી, પોતાની જાતને પરમાત્માના ભક્ત માનવા છતાં પરમાત્માની જ મૂર્તિ સામે મોરચા માંડે છે !! કેવું કારમું અજ્ઞાન ! કેમ જાણે એમને મન જગત ઉપર પાપના સ્થાનકો અને પાપની વાત-વસ્તુઓએ જે જુલમ નથી કર્યો તે પ્રશમરસ ઝરતી પ્રભુમૂર્તિ કરે છે !!!

અરિહંતના નામનો ઉપકાર :- અરિહંત પ્રભુના નામસ્મરણથી ભવોભવના ભ્રમણ મીટે છે. “આસ્તામચિન્ત્યમહિમા જિન ! સંસ્તવસ્તે, નામાપિ પાતિ ભવતો ભવતો જગન્તિ ! હે પ્રભુ ! આપના અચિન્ત્ય મહિમાવાળા ગુણગાનની તો શી વાત કરવી, આપનું નામ પણ ત્રણેય જગતને ભવથી (સંસારથી) બચાવી લે છે.” બાકી જગતમાં જીવને કર્મવશ રહેવું પડે ત્યાંસુધી પણ પરમાત્માનું નામ સ્મરણ અપૂર્વ સુખશાંતિ અને પાપક્ષય સાથે પુણ્યની સાથે પૃષ્ઠિ આપે છે. અરિહંત પ્રભુના નામસ્મરણથી સમડી રાજકુમારી થઈ, સર્પ ધરણેન્દ્ર થયો, સતી સુરસુન્દરીના ઘોર વિઘ્ન ટપ્યાં, આજે પણ ગુંડા ટોળાના ઘાતકી આક્રમણ, વહાણનો ડોલમ ડોલ, અટવી ભ્રમણ વગેરેમાંથી અરિહંત પ્રભુના નામસ્મરણે બચાવ્યાનો દાખલો બન્યા છે.

અરિહંતની મૂર્તિના ઉપકાર :- ત્યારે પ્રભુની મૂર્તિનું આલંબન ભવ્ય ઉપકાર કરે છે એ યુક્તિસિદ્ધ અને અનુભવસિદ્ધ વાત છે. જ્યારે કામની પુતળી એવી ઉન્મત્ત સ્ત્રીનું માત્ર ચિત્ર પણ કામ-રાગ અને મોહોન્માદને પ્રેરે છે, તો વીતરાગની પ્રશાંત મૂર્તિ વૈરાગ્ય અને પ્રશાંતતા પ્રેરે એમાં શી નવાઈ ? તેમ, વિદેશ ગયેલા પતિના ફોટાને ફૂલહાર વગેરેથી પૂજનારી સતીના દિલમાં પતિ પ્રત્યેનો પૂજ્યભાવ-સદ્ભાવાદિ વધે છે, તો પછી શ્રી અરિહંતની મૂર્તિની પૂજા ખુદ અરિહંત પ્રત્યે પૂજ્યભાવ બહુમાનાદિ કેમ ન વધારી શકે ? શ્રી શત્રુજય જેવા મહાતીર્થ અને તીર્થ પરના જિનબિંબની પૂજાભક્તિથી પૂર્વની જેમ અનેક ભવ્યાત્માઓ આજે પણ આત્માની નિર્મળતા સાધી રહ્યા છે. બાકી તો નાગકેતુએ મૂર્તિની ફૂલપૂજા કરતાં કરતાં કેવળજ્ઞાન મેળવ્યું હતું. દમયંતીએ પૂર્વભવે શ્રી અષ્ટાપદજી ઉપર ચોવીસ પ્રભુની મૂર્તિને રત્નના તિલક ચઢાવ્યાની પૂજા કરી હતી, તો તેના પુણ્ય પ્રભાવે દમયંતીના ભવમાં કપાળે જન્મથી દેદીપ્યમાન કુદરતી તિલક મેળવ્યું હતું. જે અંધારામાં પ્રકાશ આપતું હતું. તેમ પરમાત્માની વિશેષ શ્રદ્ધાભક્તિ પણ એવી મૂર્તિ-પૂજાદિ દ્વારા મેળવી હતી. અનાયદેશનો રાજપુત્ર આર્દ્રકુમાર અભયકુમારે મોકલેલી

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ” (ભાગ-૧૮)

૧૦૧

જિનમૂર્તિથી પ્રતિબોધ પામ્યો હતો. શયંભવસૂરિજી શ્રુતકેવલી ભગવાન બ્રાહ્મણપણે યજ્ઞસ્તંભ નીચેથી મળેલી જિનપ્રતિમાથી બોધ પામ્યા હતા. અરિહંત પ્રભુની મૂર્તિ તો, જો દર્શન કરતાં આવડે તો, મહાશાંતિ, ધર્મવીર્ય પ્રેરણા, માનસિક સુખભાવના, ને એકાગ્ર ધ્યાનાદિ આપે છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૪, અંક-૨૭, તા. ૨૪-૩-૧૯૫૬

શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ઓળખાણ

દેહદારા પ્રભુનો ઉપકાર તો પ્રસિદ્ધ છે. જન્મથી માંડીને અનેક ભવ્ય જીવોને આનંદ અને વિરાગની પ્રેરણા આપવા ઉપરાંત તીર્થકર બન્યા પછી તો જગતને દર્શન, વંદન, વાણી શ્રવણ, પૂજન, સ્તવન વગેરેના અનુપમ લાભ આપે છે. કેવળજ્ઞાન પામ્યા પછી તરત મોક્ષ નથી પામતા, પણ હજી માનવદેહે આ પૃથ્વી ઉપર વિચરે છે, તો જ એ દેહથી જગત ઉપર અપૂર્વ ઉપકારોનો પુષ્કરાવર્ત વરસાવે છે. બાકી સંસારી જીવ પ્રભુની ગેરહાજરીમાં જે પ્રભુનું સ્મરણ કરી લાભ મેળવે છે તે પણ પ્રભુના દેહનું જ સ્મરણ કરીને લાભ મેળવે છે. એટલે એ દેહ એ રીતે ભવ્ય જીવોને પરમાત્માના સ્મરણ અને ધ્યાનનું આલંબન બની અનંત ઉપકાર કરે છે. ખરી રીતે દેહ તો જડ છે, છતાં સાક્ષાત્ પૂજાય છે, અને આમ પણ સ્મરણ ધ્યાનાદિ દ્વારા પૂજાય છે. અને ઉપકાર કરે છે તો મૂર્તિ પણ પૂજાવા દ્વારા ઉપકારક થાય એમાં શો સંદેહ ?

પ્રભુના જીવનનો ઉપકાર :- ત્યારે પ્રભુનું ગુણો ભર્યું જીવન જગતને સાધનાના મહાન આદર્શ આપે છે, અને જ્ઞાનદષ્ટિવાળા તથા ગુણમય બનવામાં પ્રબળ પ્રેરણા આપે છે. એ રીતે પણ પ્રભુ જગત પર અનંત ઉપકાર કરનારા છે. આમાં પ્રભુના જીવનના વિવિધ પ્રસંગોને પૃથક્કરણ-રહસ્યતારણ કરવા પૂર્વક વિચારવાના. ત્યાં “તીર્થકર પ્રભુએ સ્વજીવનમાં અવસરે અવસરે આવા આવા ગુણો વિકસાવ્યા હતા, તો હું પણ એ આદર્શ આંખ સામે રાખીને ગુણોનો મારાથી શક્ય વિકાસ સાધું ! ઠેઠ સમ્યક્ત્વના ભવથી પ્રભુએ ઉચ્ચ ઉચ્ચ ધર્મસાધનાઓ કરી હતી, તો હું પણ એ કરવા લાગું ! ચરમભવમાં તો અવધિજ્ઞાની પ્રભુ તે ભવને અંતે જ નક્કી મોક્ષ જાણવા છતાં એ આંતર શત્રુ સામે ખૂબ ઝઠુમ્યા, કર્મનો સંહાર કરવા એમણે જીવન-સંગ્રામ ખેલ્યા. ઘોર તપ અને ભયંકર પરીસહ-ઉપસર્ગ સહન કર્યા તો હું પણ એવું જ જીવન બનાવું...” વગેરે વગેરે નિર્ધાર કરી ભવી જીવો

૧૦૨ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ઓળખાણ (ભાગ-૧૮)

ભગીરથ પુરુષાર્થી બને છે, તે પ્રભુનો જ ઉપકાર છે. ઉપદેશકો ઉપદેશથી શ્રોતાને જે ભુજવે છે તેમાં પણ પરમાત્માનું ગુણભર્યું જીવન આગળ કરીને.

શાસનદાન-ધર્મદાનનો-શ્રેષ્ઠ ઉપકાર :-

ત્યારે પરમાત્માનો શ્રેષ્ઠ સચોટ ઉપકાર ધર્મના મૂળ ઉપદેશક તરીકેનો અને શાસનદાન તથા ધર્મદાન કરવાનો છે. જે બીજાઓ ધર્મના ઉપદેશ અને દાન કરે છે તે એમની પછી. આ અવસર્પિણીના યુગમાં શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુએ પહેલ વહેલો શુદ્ધ ધર્મ બતાવ્યો. પછીથી બીજા સાંખ્યાદિ ધર્મો નીકળ્યા.

ત્યારે હવે શાસનદાન અને ધર્મદાન કરવાનો અરિહંત પ્રભુનો, જુઓ કે, કેવો ગજબ ઉપકાર !! ઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમ બ્રાહ્મણ શ્રી મહાવીર પરમાત્મા પાસે વાદ કરીને જીતવા આવ્યા હતા, પરંતુ પ્રભુએ તત્ત્વનો એવો ઉપદેશ કર્યો, કે ઈન્દ્રભૂતિ ઊલટા શરણે આવી ગયા. ત્યાં પ્રભુએ મિથ્યાત્વસહિત ગૃહવાસને ઓકાવી, સમ્યક્ત્વપૂર્વ યારિત્રધર્મનું દાન એવું કર્યું કે એમને અનંત સંસારના કૂવામાંથી ઊંચક્યા ! વળી ત્રિપટીનું શાસન-દાન એવું કર્યું કે એમને સમગ્ર દ્વંદ્વશાંતિના રચનારા મોક્ષગામી ગણધર બનાવ્યા ! તેમ એમની પાછળ જગતને પણ ધર્મદાન કરી એમાંથી સાધુ-સાધ્વી, શ્રાવક-શ્રાવિકા બનાવ્યા. આમ વ્યવસ્થિત સંઘની સ્થાપના કરવા પૂર્વક તેમાંના દરેકને પાળવાના આચાર-વિચાર-મર્યાદાની વ્યવસ્થાનું એવું સુંદર શાસનદાન કર્યું કે એથી સંખ્યાબંધ જીવો, અને ઋષભદેવ પ્રભુ થકી તો અસંખ્યાતા જીવો મોક્ષમાર્ગના આરાધક બન્યા ! એમાંથી કેઈ મોક્ષગામી થયા ! અને બીજા મોક્ષની નિકટ બન્યા ! ઉપરાંત, પૂર્વે કહ્યું તેમ આ શાસન-સ્વરૂપ સાગરના બિંદુઓ જગત ઉપર ઊડીને જગતમાં સામાજિક-રાજકીય-કૌટુંબિક-ધંધાદારી વગેરે સંસ્થાઓમાં ન્યાય-નીતિ-દયા સત્ય વગેરે સદ્વ્યવહાર પ્રવર્તાવવા દ્વારા કંઈક પણ સુખ-શાંતિ વરસાવનારા બન્યા. નહિતર તો આખું જગત નરકાગાર હોત. ત્યારે વિચારો કે શ્રી તીર્થંકર પ્રભુએ ઉપદેશદાન, ધર્મદાન, શાસનદાન, સદ્-વ્યવહારદાન વગેરે કરવાનો કેટલો બધો નિસ્સીમ ઉપકાર કર્યો છે ! ઉપકાર તે આને કહેવો ? કે સૃષ્ટિ રચવી, જગત પર નિયંત્રણ રાખવું, જીવોને જન્મ-મરણ-ખાનપાન-સુખદુઃખ આપવા એ ઉપકાર ?

પરમાત્મા લોકના નાથ છે તે લોકને આ ધર્મદેશના, ધર્મ, અને ધર્મ-શાસન તથા સદ્વ્યવહારની પ્રાપ્તિ કરાવવા અને રક્ષણ કરવા દ્વારા. પરમાત્મા લોકમાં ઉત્તમ છે તે સ્વયં ધર્મ સિદ્ધ કરી પરમપુરુષ બનવા દ્વારા. પરમાત્મા લોકના હિતરૂપ છે તે એ ધર્મ અને શાસનને ખીલવનારું ધર્માસ્તિકાયાદિ પંચાસ્તિકાય લોકનું યથાર્થ નિરૂપણ કરવા દ્વારા. ભવ્ય જીવોને એ ધર્મશાસનના પ્રકાશ તથા

ગણધર દેવોને ચૌદ પૂર્વના મહાપ્રકાશ આપવા દ્વારા પ્રભુ લોકપ્રદીપ અને લોકપ્રદોતકર છે. સર્વજ્ઞ અરિહંત પરમાત્મા સિવાય આવા અપૂર્વ ધર્મદાન અને શાસનદાન કોણ કરી શકે ?

મોહાન્ધકાર અને કર્મ-દુઃખથી વ્યાપ્ત એવા આ જગત ઉપરથી એ કર્મદુઃખાદિ ટાળવામાં મૂળમાં એક માત્ર શ્રી તીર્થંકર દેવનો જ મહાન ઉપકાર છે. કેમકે એ પરમાત્માએ મોહાન્ધકાર અને કર્મદુઃખ ટાળવા માટે ધર્મ ઉપદેશથી ભવ્ય જીવોને ભુજવી સમ્યક્ત્વ ધર્મ, દેશ વિરતિધર્મ, સર્વ વિરતિ યારિત્ર ધર્મ, તપોધર્મ, સંલેખના ધર્મ, વગેરે ધર્મ આપે છે. પાછું એને બરાબર પાળી અંતિમ ફળે પહોંચવા સચોટ અને વ્યવસ્થિત માર્ગદર્શન આપે છે. જેમાં સિદ્ધાંત, તત્ત્વ-આચાર-મોક્ષમાર્ગ-સાધના-શુદ્ધિ-અપવાદ-ઉત્કાન્તિ-વિકાસ-યોગ-જ્ઞાન-ભક્તિ-ક્રિયા-ધ્યાન વગેરે કોઈ વિશિષ્ટ પદાર્થોના પ્રકાશ, (જેનું વર્ણન આગળ કરાશે તે) આવે છે. તેમજ જીવોને ધર્મમાં દોરવામાં, પહેલાં પોતે સાચા ધર્મનાયક એટલે કે સ્વજીવનમાં અતિ કઠોર ધર્મના આરાધક બની રહે છે, એટલું જ નહિ પણ ધર્મ-સાધનામાં જીવો શિથીલ ન પડે એ માટે પરમાત્મા સારથિપણું કરે છે. તે સાક્ષાત્ રોકીને અથવા અપ્રમાદના ઉપાય બતાવવા દ્વારા. આ ઉપરાંત.

(૫) શ્રી અરિહંત પરમાત્મા ધર્મ સામ્રાજ્ય ઉપર ચક્રવર્તીપણું ભોગવી ધર્મને ત્રિકાલાબાધ્ય અને અનંતાનંત કાળ માટે એક સરખો સુવિશુદ્ધ તથા અવ્યભિચારી અર્થાત્ સચોટ ફલદાયી બતાવે છે.

આવા અદ્ભુત ઉપકારના યોગે જ શ્રી તીર્થંકર દેવો જગતના જીવોને અભયદાતા છે.

જેમ કોઈ પ્રવાસીને લૂંટારા લૂંટીને આંખે પાટા બાંધી જંગલમાં રખડતો મૂકી દે; ત્યાં (૧) શિકારી પશુઓની ભયંકર ચીસીયારીઓથી પ્રવાસીને ભારે ભય થતો હોય; પાછો (૨) આંખે પાટાથી દેખી શકતો ન હોય, (૩) તેય પોતાનો રસ્તો ભૂલી અટવીમાં ફર્યા કરતો હોય, (૪) વળી ત્યાં કોઈનો આશરો ન હોય, અને (૫) ભૂખ-તરસ વગેરેની ભારે પીડા તથા અશક્તિ હોય;

એવાને જો ત્યાં કોઈ દયાળુ હથિયારબંધ ઘોડેસવાર આવી (૧) શસ્ત્રના બારથી નિર્ભય કરે, (૨) આંખના પાટા છોડી નાખે, વળી (૩) માર્ગ બતાવે, પાછો (૪) પોતાનો આશરો આપે, અને (૫) ખાનપાનથી પ્રવાસની શક્તિ આપે જેથી પ્રવાસી સ્વસ્થાને પહોંચી જાય; તો એ કેવો ઉપકારી ગણાય ?

એવી રીતે (૧) મિથ્યાજ્ઞાન કષાયો વિષયો વગેરે લૂંટારાઓથી લૂંટાયેલો આ જીવ-મુસાફર પળે પળે દુઃખના ભયથી ફફડતો છે, (૨) તીવ્ર મિથ્યાત્વાદિ કર્મના

પાટાથી મોક્ષ તરફ જોવા માટે અંધ બન્યો છે, (૩) તેથી મોક્ષમાર્ગના બદલે સંસાર વનમાં ભટક્યા કરે છે, (૪) ત્યાં એને કોઈ આશરો નથી, તેમજ (૫) એને ત્યાં મોક્ષમાર્ગની મુસાફરી યોગ્ય ખાનપાન કે તાકાત પણ મળતી નથી. આવી પાંચ દુર્દશાથી સંસારી જીવના હાલ બેહાલ છે.

એને પરમાત્મા (૧) તત્ત્વદર્શન અને આત્માની અનંતીશક્તિના ભાનથી દુઃખના ભય મૂકાવે છે; (૨) તીવ્ર મિથ્યાત્વાદિ કર્મના પાટા છોડાવી મોક્ષ તરફની અંધતા દૂર કરે છે; (૩) મોક્ષમાર્ગનો બોધ આપે છે; (૪) વળી પોતાના આદર્શ જીવન અને ગુણો વગેરેનો આશરો (આલંબન) આપે છે, પોતાના નામ-સ્મરણ-ભક્તિ-સમર્પણાદિ દ્વારા શરણ આપે છે; અને છેવટમાં (૫) સમ્યક્ત્વ-સમ્યગ્જ્ઞાન-સમ્યક્ચારિત્રરૂપી ધર્મ સાધનાના ભોજન આપી મોક્ષ તરફ આગેકુચ કરવાની તાકાત આપે છે. તેથી જીવ પોતાના મોક્ષનગરે પહોંચી જાય છે. કેવી રીતે ?

પરમાત્માએ ભવ્ય જીવને એ સાધના આપવા દ્વારા (૧) જીવને સંસાર સમુદ્રમાંના રાગદ્વેષમોહાદિ મોટા મગરમચ્છો સામે જીતાડી એની પકડમાંથી છોડાવે છે; (૨) અજ્ઞાનાદિના જંગી સમુદ્ર તરાવે છે, તરી પાર કરાવે છે; (૩) કેવળજ્ઞાનરૂપી અનંત બોધ કરાવે છે; અને (૪) અંતે સર્વ કર્મશત્રુથી મૂકાવી મોક્ષે પહોંચાડે છે ! તો આવા પરમાત્માના કેવા અગણ્ય નિસ્સીમ ઉપકાર !!

● શ્રી અરિહંત પ્રભુએ વિશેષ શું આપ્યું ? ●

હવે જરા બીજા કહેવાતા પરમાત્મા કરતાં તીર્થંકર પરમાત્મા શ્રી વીતરાગ સર્વજ્ઞ અરિહંત ભગવાનનો મુખ્ય ઉપકાર જે વિશિષ્ટ ઉપદેશ કર્યાનો છે, તે ઉપદેશની થોડી વિશેષતાઓ જોઈએ. એથી બરાબર સમજાશે કે ‘ખરેખર ! આવા ઉપદેશ કરનાર જ સાચા સર્વજ્ઞ અને વીતરાગ હોય. તેથી જ એજ એક માન્ય, પૂજ્ય અને શ્રદ્ધેય હોઈ શકે. તેથી હવે બીજાની મિથ્યા આસ્થાઓ મૂકી એમનું જ શરણ લઈએ; એમના જ ફરમાવેલા માર્ગે ચાલીએ.’

સ્યાદ્વાદનો સિદ્ધાંત :- શ્રી જિનવાણીની પહેલી બક્ષીસ સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાંતની છે. સ્યાદ્વાદ કહો કે અનેકાન્તવાદ કહો, એકજ વસ્તુ છે. એ કહે છે કે જગતની પ્રત્યેક વસ્તુ ને પ્રત્યેક ઘટના કોઈ એકાન્ત ધર્મવાળી નહિ પણ અનેકાન્ત ધર્મવાળી છે. અર્થાત્ એમાં રહેલ ધર્મનો સમોવડીયો ધર્મ પણ એમાં છે. એનું કારણ સ્પષ્ટ છે. વસ્તુ માત્ર જે સ્વરૂપે છે તે પોતાના ઉપાદાનદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવના હિસાબે છે, પણ નહિ કે બીજાના ઉપાદાનદ્રવ્ય-ક્ષેત્રાદિ હિસાબે. તેથી વસ્તુ કે ઘટના માત્રનું સ્વરૂપ એકી વખતે એકી સાથે વિરુદ્ધ દેખાતા એવા પણ ‘છે’ અને ‘નથી’

જેવા ધર્મોથી સંકળાયેલું જણાશે. ઘડો માટીનો છે એમ દેખાય છે, તેવી રીતે સુતરનો નથી, તન્તુમય નથી એ પણ પ્રત્યક્ષસિદ્ધ છે. તેથી માટીમયતાનું અસ્તિત્વ અને તન્તુમયતાનું નાસ્તિત્વ બંનેય ધર્મો ઘડામાં છે. જો આમાંથી કોઈ એક જ ધર્મ છે એમ કહે તો તે ઐકાન્તિક કથન હોવાથી મિથ્યા થાય. ઘડામાં આવા તો કેઈ યુગલ ધર્મો છે; જેવા કે નાનાપણું-મોટાપણું, જૂનાપણું-નવાપણું, ઉજળાશ-ઝાંખાશ. એવી રીતે પિતામાં પિતાપણા સાથે પુત્રપણું પણ છે જ. જેમ વસ્તુમાં, તેમ ઘટનામાં પણ એવું છે. દા.ત. ઉત્પત્તિની ઘટના એ સાથોસાથ વિનાશથી અને ધ્રુવતાથી સંકળાયેલી છે. નવાની ઉત્પત્તિ, જૂનાનો વિનાશ; અને મૂળભૂત દ્રવ્યની ધ્રુવતા. (કાયમીપણું) આ ત્રણે એકી સાથે એક જ વસ્તુમાં બને છે. સોનાના કડામાંથી કુંડલ ઉત્પન્ન થયું, ત્યાં કડાનો વિનાશ કુંડલની ઉત્પત્તિની સાથે જ છે; તેમ મૂળભૂત પદાર્થ સુવર્ણની ધ્રુવતા પણ સાથે જ છે. એટલે, સુવર્ણ ઉત્પન્ન પણ થાય છે (કુંડલરૂપે), ને નાશ પણ પામે છે (કડારૂપે) આવા વ્યવહારમાં ઢગલાબંધ દાખલા મળે. બરફી સારી છે નિરોગી માટે; ખરાબ છે રોગીને માટે. આ સ્યાદ્વાદ છે.

શ્રી અરિહંતદેવે આપેલા બીજા વિશેષ સિદ્ધાંતોમાં નયવાદ, ભેદાભેદવાદ, પંચકારણવાદ, કર્મસિદ્ધાન્ત, આત્મોત્કાન્તિ અને ચૌદ ગુણસ્થાનકનો સિદ્ધાન્ત...વગેરે સિદ્ધાન્તો સમગ્ર વિશ્વમાં ખૂબ અસાધારણ કોટિના છે. એવા કે જૈન દર્શનના જ આ ખાસ ખજાના કહી શકાય.

● નયવાદ ●

જગતના ઈતર દર્શનો પ્રમાણજ્ઞાનને માને છે, પણ નયજ્ઞાનની એમને ગંધ સરખી નથી; અને નયજ્ઞાનની સત્તા જુદી છે ખરી. કેમકે પ્રમાણ વસ્તુને સમગ્રરૂપે સર્વાંશરૂપે જુએ છે, ત્યારે નયજ્ઞાન વસ્તુને અંશે જુએ છે. દા.ત. ચક્ષુ ખોલી અને જ્ઞાન થયાં ‘આ ઘડો’ ‘આ અગ્નિ...’ વગેરે, આ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણજ્ઞાન કહેવાય. અથવા ધૂમાડો જોઈ કલ્પ્યું ‘અહીં અગ્નિ હોવો જ જોઈએ,’ આ અનુમાન પ્રમાણજ્ઞાન કહેવાય. પણ જે એવું જ્ઞાન થયું કે ‘ઘડો મોટો છે,’ એ ઘડાનું અંશે જ્ઞાન છે. કેમકે ઘડામાં અમુક અપેક્ષાએ ‘મોટાપણું’ અને અમુક અપેક્ષાએ ‘નાનાપણું,’ એમ બે અંશ છે. એમાંથી એક અંશે ઘડાને જાણ્યો. એને પ્રમાણજ્ઞાન તો કહેવાય નહિ. નહિતર પછી પ્રમાણજ્ઞાનના વિષય તરીકે જેમ ઘડો એટલે ઘડો જ, અઘડો નહિ, એમ મોટો એટલે મોટો જ, નાનો નહિ. પણ ઘડો તો નાનો પણ છે, તેથી મોટા તરીકેનું જ્ઞાન સમગ્રાંશે નથી એટલે એને પ્રમાણજ્ઞાન નહિ કહેવાય. ત્યારે એને

અપ્રમાણ જ્ઞાન પણ નહિ કહેવાય. કેમકે ‘અપ્રમાણ’ એટલે તો જૂઠું જ્ઞાન. આ કાંઈ જૂઠું જ્ઞાન નથી. ત્યારે પ્રશ્ન થાય કે એ છે શું ? જેમ દા.ત. સમુદ્રમાંના એક ભાગ માટે પ્રશ્ન પૂછાય કે ‘બોલો ભાઈ, આ સમુદ્ર છે કે અસમુદ્ર ?’ તો શું કહેવાય ? જો સમુદ્ર કહો તો એવા તો ત્યાં કેટલાય ભાગો છે, તો શું દરેક ભાગ એ એક સમુદ્ર, એ હિસાબે તેટલી સંખ્યામાં ત્યાં સમુદ્રો સમજવા ? ના, સમુદ્ર તો એક જ છે. ત્યારે પછી એ ભાગને શું અસમુદ્ર કહેવો ? એમ કહીએ તો બધાય ભાગો અસમુદ્ર કહેવો ? એમ કહીએ તો બધાય ભાગો અસમુદ્ર હોવાથી કુલ મળીને પણ સમુદ્ર નહિ બને. દા.ત. સો માણસમાંનો જો દરેક દરેક હિંદુ નથી, અહિંદુ છે, તો એ સોનો સમૂહ પણ અહિંદુ જ રહેશે. એવી જ રીતે અસમુદ્ર પણ નહિ કહેવાય. ત્યારે એ છે શું ? કહેવું જોઈએ કે એ ‘સમુદ્રૈકદેશ’ (સમુદ્રનો એક દેશ) છે, અને સમગ્ર સમુદ્રથી ભિન્નાભિન્ન છે. એવી રીતે નયજ્ઞાન એ પ્રમાણજ્ઞાન નથી, અપ્રમાણ પણ નથી. પ્રમાણથી જુદું સ્વતંત્ર જ્ઞાન છે.

પ્ર.- સમુદ્રૈકદેશના દષ્ટાન્તથી તો ‘ઘડો મોટો છે’ એ જ્ઞાનને ‘પ્રમાણૈકદેશ’ કહો, જુદું ‘નયજ્ઞાન’ કેમ કહો છો ?

ઉ.- ટોકરી અવસરે લગાવી. પણ એ સમજો કે સમુદ્રમાં તો ભાગો છે, અહીં ‘ઘડો’ એવા પ્રમાણજ્ઞાનમાં ભાગો નથી કે જેથી એક ભાગને પ્રમાણૈકદેશ કહી શકીએ. મોટાઈ-નાનાઈ એ તો ઘડાના અંશ છે, જ્ઞાનના નહિ. તો પ્રશ્ન છે કે અંશે જણાતા ઘટના જ્ઞાનને શું કહેવું ? માટે એને જુદું ‘નયજ્ઞાન’ માન્યું. શ્રી અરિહંત પરમાત્માએ જ આ બતાવ્યું છે એ એમનો વિશિષ્ટ ઉપકાર છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૪, અંક-૨૮, તા. ૩૧-૩-૧૯૫૬

૧૫ શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ઓળખાણ

નયજ્ઞાન અંશને પકડે છે; માટે એને અપેક્ષા રહે છે. તેથી નયવાદને અપેક્ષાવાદ કહેવાય. એ વસ્તુમાં રહેલા અનેકાનેક સામસામા ધર્મોને ન્યાય આપે છે. એ ધર્મો જે જે અપેક્ષાએ છે, તેને તેને ‘દષ્ટિ’ પણ કહે છે. એથી નય જુદી જુદી દષ્ટિમાં વહેંચાઈ જાય છે. દા.ત. દ્રવ્યાર્થિકદષ્ટિ પર્યાયાર્થિક દષ્ટિ; અલંકાર દ્રવ્યાર્થિક દષ્ટિએ નિત્ય છે, કેમકે અલંકારનું મૂળ દ્રવ્ય સોનું, એ કાયમ રહેનારું છે; પણ એજ અલંકાર પાછું પર્યાયાર્થિક દષ્ટિએ અનિત્ય છે, કેમકે એ કડું મટી જાય

છે, અને કંઠી રૂપે બને છે. આ નયજ્ઞાનની વિશેષતા છે. એવી રીતે કારણદષ્ટિ-કાર્યદષ્ટિ નિશ્ચયદષ્ટિ-વ્યવહારદષ્ટિ-એને જ નય કહી શકાય. એવા બીજા નયો જ્ઞાનનય-ક્રિયાનય; દ્રવ્યનય-ભાવનય; વગેરે યુગલો છે. તેમ, મૂલ સાત નયો નૈગમ-સંગ્રહ-વ્યવહાર-ઋજુસૂત્ર-શબ્દ (સાંપ્રત)-સમભિરૂઢ-એવંભૂત, એ નામે છે. એ દરેક નય વસ્તુનું જુદી જુદી ઢબે દર્શન કરે છે, અને એકેકમાંય પાછા દર્શનભેદ પડવાથી અનેક પ્રકાર બને છે. પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો ‘આપણે ક્યાં રહીએ છીએ ?’ તો એ વિવિધ નયની દષ્ટિએ આ પ્રશ્નના વિવિધ જવાબ મળે છે; ‘લોકમાં રહીએ છીએ.’ ‘મધ્ય લોકમાં રહીએ છીએ.’ ‘જંબૂદ્વીપમાં રહીએ છીએ’ ‘ભરતક્ષેત્રમાં...’ ‘દક્ષિણાર્ધભરતે’ ‘હિંદુસ્તાનમાં’ ‘મુંબઈ પ્રાંતમાં’ ‘મુંબઈ શહેરમાં’ ‘ઝવેરી બજારમાં’ એમ પણ જવાબ મળે છે ‘અમે તો ઉસ્તાદના માળામાં રહીએ છીએ, તમે ક્યાં રહો છો તે ખબર નથી.’ એથી પણ આગળ વધીને ‘ચોથે મજલે’ ‘અમુક નંબરની રૂમમાં’...યાવત્ ‘હાલમાં તો હું પથારીમાં રહું છું.’ અને તત્ત્વદષ્ટા વળી એમ ઉત્તર કરે છે કે ‘અવગાહિત આકાશ પ્રદેશમાં રહીએ છીએ’ ‘આપણા આપણા આત્મપ્રદેશમાં રહીએ છીએ.’ આટલા બધા ઉત્તર એટલે કે ‘રહેવા’ની વસ્તુના જ્ઞાન શાથી ? કહેવું પડે કે વસ્તુમાં અનેક અંશો છે, એની અનેક દષ્ટિઓ છે. એ એ દષ્ટિએ જુદું જુદું જ્ઞાન થાય એ સહજ છે. એ બધાં જ્ઞાન નયજ્ઞાન છે; પ્રમાણજ્ઞાન નહિ.

આ વિશેષતા સર્વજ્ઞ શ્રી અરિહંત પરમાત્મા સિવાય કોણે બતાવી છે ? જગત જો આજે આ નયવાદ અપેક્ષાવાદને અપનાવે તો કેઈ સમસ્યાઓ ઉકલી જાય ! ઝગડા ટંટા શમી જાય ! એકેક કુટુંબમાં ઝગડા શાથી ? કોઈ પણ વસ્તુ કે પ્રસંગમાં તો અનેક અંશ છે. પરંતુ દરેક જણ પોતાની અપેક્ષાનો, પોતાની દષ્ટિનો અંશ જુએ છે, પણ સામાની અગર બીજી દષ્ટિનો અંશ નથી જોતો; તેથી ઝઘડો ઊભો થાય છે. શ્રી અરિહંત પ્રભુએ આ સર્વતોમુખી વસ્તુદર્શન શિખવી કેવો અદ્ભુત ઉપકાર કર્યો !

જૈન ધર્મ એ મૂળભૂત મહાધર્મ છે. જૈન દર્શન એ મહાદર્શન છે. એમાં બધી દષ્ટિઓને ન્યાય મળે છે. પણ મધ્યસ્થભાવ છોડી એકેક દષ્ટિને પકડીને ખેંચાખેંચ યાલી એમાંથી જુદા જુદા એકાન્તવાદી અનેક ધર્મ નીકળ્યા, અનેક દર્શનો રચાયાં. એમણે તો પોતાનાથી સામેવાળાની દષ્ટિનો વિરોધ જ કર્યો, અને પોતાની જ એક દષ્ટિને સાચી માની; અને એમાં થતા જ્ઞાનને ‘પ્રમાણજ્ઞાન’ કહેવા માંડ્યું. નયજ્ઞાનની તો ગંધ સરખી ન રહી. પછી સ્યાદ્વાદનીય ગંધ ક્યાંથી પામે ?

‘સ્યાદ્વાદ અને નય’ તો વસ્તુ કે પ્રસંગના સમન્વય સાધી આપે છે. તેમ એ બુદ્ધિમાં પણ બેસે એમ છે. માત્ર મિથ્યાત્વનાં પડળ હટી જવા જોઈએ. કોઈ કહે છે લાકડી નાની છે, કોઈ કહે છે મોટી છે. કોણ સાચું, કોણ ખોટું ? સ્યાદ્વાદ કહે છે બંને સાચા હોઈ શકે. ત્યાં એનામાં અમુક બીજી મોટી લાકડીની અપેક્ષાએ અગર વર્તમાન જરૂરીયાતની અપેક્ષાએ નાનાપણાનો ધર્મ છે, અને અન્ય નાની લાકડીની અપેક્ષાએ કે અમુક આવશ્યકતાની અપેક્ષાએ એનામાં મોટાપણાનો ધર્મ છે. બંને અંશ છે. વ્યવહારમાં બીજે પણ આવું બને છે. દરજ્જાએ સીવેલી ચઢી નાના છોકરાના હિસાબે મોટી પડે છે, અને મોટા છોકરાના હિસાબે નાની પડે છે; તેથી છોકરાનો બાપ દરજ્જાને કહે છે કે આ તો કંઈ જ કામની ન રહી; કેમકે એ આમ મોટી છે, ને આમ નાની છે. એક બીજું દષ્ટાન્ત જુઓ. આત્મામાં મૂળ સ્વરૂપની અપેક્ષાએ અનંતજ્ઞાન કાયમ છે, કર્મથી આવૃત્તાની અપેક્ષાએ એ ઢંકાઈ જઈ, પ્રગટપણે અજ્ઞાનતા છે. અહીં જો અનંત જ્ઞાન કાયમ (અવિનષ્ટ) ન માનવામાં આવે તો તદ્દન નાશ પામેલું અગર તદ્દન બીનહયાત હોઈ સ્વભાવ તરીકે પછી કદીય અનંતજ્ઞાન પ્રગટી શકે નહિ. એમ વળી વર્તમાનમાં અજ્ઞાનતા આત્માની જ ન માનવામાં આવે તો પ્રશ્ન થાય કે જો એ અજ્ઞાન નથી તો પછી એ આજે કેમ સર્વજ્ઞ તરીકે બધું જોઈ જાણી શકતો નથી ? માટે જ નયવાદથી સર્વજ્ઞતા-અજ્ઞાનતા બંનેય માનવી જોઈએ. બીજા દર્શનવાળાની દૃષ્ટિ એકલા પ્રમાણજ્ઞાન ઉપર દોડે છે, તેથી એ આત્માને કેવો કહે ? જો અલ્પજ્ઞ કહે તો એટલો જ સ્વભાવ સમગ્રપણે થયો પછી ક્યારેય સર્વજ્ઞ ક્યાંથી બની શકવાનો ? માટે જ નયજ્ઞાન જોઈએ. વળી ભલે એ નયવાદ, અપેક્ષાવાદનો વિરોધ કરે છે; પરંતુ પાછું એમને જ પોતાના શાસ્ત્રો અને પદાર્થોમાં અપેક્ષા લઈને ભિન્ન ભિન્ન ધર્મોના સમન્વય-સમાધાન કરવા પડે છે. બૌદ્ધ, વેદાન્ત, ન્યાય વગેરે દર્શનો પર આ સંબંધમાં વિસ્તૃત વિચાર દાખલા સાથે થઈ શકે એમ છે. પણ એ મોટો વિસ્તાર માગે છે, જેને અહીં અવકાશ નથી. બાકી વિશાલ નયચક્ર બતાવી શ્રી અરિહંત પ્રભુએ અનુપમ ઉપકાર કર્યો છે.

ભૈદાભેદવાદનો સિદ્ધાન્ત પણ જિન શાસનની વિશેષતા છે. વસ્તુ-વસ્તુના ધર્મ, કારણ-કાર્ય, વગેરેને બીજાઓ કાં એકબીજાથી કેવળ ભિન્ન માને છે, અગર કેવળ અભિન્ન માને છે, ત્યારે જિન શાસન ભિન્ના-ભિન્ન માને છે. દા.ત. વેદાન્તી કહે છે બ્રહ્મ (આત્મા) ખુદ જ્ઞાન સ્વરૂપ છે, ત્યારે ન્યાયદર્શની કહે છે કે આત્મામાં તદ્દન જુદો જ્ઞાન ગુણ છે, આમાં વેદાન્તીને એ દોષ આવે કે તો પછી આત્મા ‘જ્ઞાની’ એટલે કે ‘જ્ઞાનવાળો’ કેમ કહેવાય ? તમારા મતે ‘આત્મા જ્ઞાન’

એવું ઠરે ! નૈયાયિકને મતે ‘જ્ઞાનગુણવાળો’ બનવા છતાં એ દૂષણ લાગે કે જો જ્ઞાન આત્માથી તદ્દન જુદું પણ આત્મસ્વરૂપ નહિ તો આત્મામાં આત્માપણું શું ? ચેતનપણાનો સ્વભાવ શો ? પરંતુ જૈન શાસનને કોઈ દૂષણ નથી આવતું; કેમકે એ આત્માથી ભિન્નાભિન્ન જ્ઞાન માને છે. આ ભેદાભેદથી ચેતન જીવ જ્ઞાનવાળોય બને છે અને જ્ઞાનસ્વભાવ પણ બને છે. જેમકે, એકલી સુંઠનો પિત્ત દોષ છે, અને એકલા ગોળનો કફ દોષ છે; પણ સુંઠ ગોળના યોગ્ય મિશ્રણથી બનેલ દ્રવ્યમાં નથી રહેતો કફ દોષ, ન પિત્ત દોષ, પણ ઉપરથી વાતાદિ દોષ નિવારી એ ગુણકારક બને છે. એ સૂચવે છે કે એ બે દ્રવ્યોનું માત્ર મિશ્રણ નથી, પણ કોઈ નવું જ દ્રવ્ય બન્યું છે. તેથી બંનેના દોષ ટળીને ઉપરથી ગુણ દેખાય છે.

● પંચકારણવાદ ●

પંચકારણવાદમાં જિનવચનનો વિજયડંકો છે. કોઈ મિથ્યામતિ એકલા ઉપાદાન કારણને પકડી બેઠા; તો કોઈ બૌદ્ધ જેવા તાદાત્મ્ય તદ્દુત્પત્તિ એ બેજ સંબંધ માની એકલા નિમિત્તને વળગી રહ્યા. ત્યારે કેટલાક નૈયાયિક વગેરે પ્રાગભાવ, અને ઈશ્વર વગેરે અસંગત કારણોમાં મુંઝાઈ પડ્યા. જૈન દર્શને ૧ વસ્તુસ્વભાવ, ૨ ભવિતવ્યતા, ૩ કાળ, ૪ કર્મ અને ૫ પુરુષાર્થ એમ પાંચ કારણનો સમવાય (કાર્ય બનવા માટે સહમીલન) માન્યો. દા.ત. ચીકણી માટીમાંથી જ ઘડો બને પણ રેતીમાંથી નહિ, એ માટીનો ‘સ્વભાવ’ કારણ. માટી પડી છે પણ એમાં પાણી પજળવાનો તથા એ ગુંદળાવાનો અમુક કાળ થાય ત્યારે જ રીતસર ઘડો બને છે. તો એ ‘કાળ’ કારણ બન્યો. અમુક અમુક ચોક્કસ કાળ વિલંબે થતા ઋતુના ફળ, ગર્ભનો પરિપાક, ટાઈફોઈડ વગેરે તાવનું પાકવું-ઈત્યાદિ ‘કાળ’ને આધીન છે. હવે કાળથી તૈયાર માટી પણ, કુંભારનું કમાવાનું ‘પુણ્યકર્મ’ હોય અને કુંભારનો ‘પુરુષાર્થ’ હોય તો જ ઘડારૂપે થાય છે. એમાંય ભાગ્ય અને ઉદ્યમ બંને એકરૂપે હયાત છતાં ઘડા ઘડામાં સહેજ સહેજ ફરક હોય છે, ભઠ્ઠીમાંથી પાકીને નીકળે તેમાંય ઘડાને ક્યાંક કાળું કે એવું ધાબું, તો બીજાને બીજે ધાબું, આવા ફરક પડે છે, એમ કેમ ? તો કે ત્યાં તેવી તેવી ભવિતવ્યતાને કારણ કહેવું પડે; નહિતર પ્રશ્નનું સમાધાન ન થાય. વીર પ્રભુએ, ગોશાળાને ઓળખવા છતાં તેમ પોતે કશું અનુચિત ન કરાઈ જાય એવા જાગ્રત છતાં, એને તેજોલેશ્યા શિખવી, એ ભવિતવ્યતા. નિમિત્ત કારણો કુંભાર, ચાક, પાણી, દંડાદિ અને ઉપાદાન કારણ માટી પાંચમાં સમાઈ જાય છે, તેથી એને જુદા ન ગણ્યા. દા.ત. માટીનો જ સ્વભાવ છે કે એના લોચાને ગોળાકાર આપીને ઘડો કરી શકાય. એમ સ્વભાવના ઘરમાં માટી સમાશે.

માટીનો જ સ્વભાવ ઘડો બનાવવાનો છે. ત્યારે એ પણ છે કે કુંભારનો પ્રયત્ન, એ પુરુષાર્થમાં ગણાશે. તેમ પુણ્યકર્મ હોય તો એને એ બધી સામગ્રી ચક્ર, દંડ, વગેરે મળી શકે; પાછું ઘડાનો માલિક થવાનું પુણ્ય હશે તો ઘડો બનશે, નહિતર ઘડો બનાવતાં વચમાં જ કોઈ રોગાદિ ઉપદ્રવમાં એ સપડાઈ જશે. આમ કર્મ (ભાગ્ય) આગળ આવ્યું; અને એના પેટામાં બીજી સામગ્રી રહી. આવી રીતે પંચકારણવાદની વિશેષતા થઈ.

● કર્મસિદ્ધાન્ત ●

જેને બીજા અદષ્ટ કહે છે, ભાગ્ય કહે છે, એવા કર્મનો સિદ્ધાન્ત(Theory) તો જૈનોનો જ. શ્રી જિનેશ્વરદેવે અસાધારણ કોટિની કર્મની મહા-સૂક્ષ્મતા અને મહાવિસ્તાર વર્ણવ્યો છે. કર્મના પ્રકૃતિ-સ્થિતિ રસ-પ્રદેશ બંધ, તેવા જ ઉદય-ઉદીરણા-સંક્રમણ-ઉદ્વર્તનાદિ-નિદ્વત્તિ-નિકાયના, સત્તા, ઉપશમના, ને ક્ષપણા, પ્રકૃત્યાદિમાં મૂળભેદ-ઉત્તરભેદ, ઘાતી-અઘાતી, પુણ્ય-પાપ, પરાવર્તમાન-અપરાવર્તમાન, ધ્રુવબંધી ધ્રુવ ઉદયી, પુદ્ગલ વિપાકી, જીવવિપાકી,...વગેરે અનેકાનેક વિષયો એમાં આવે છે. કર્મ સિદ્ધાન્તની આવી જટિલ યાન્ત્રિકતાને (મશીનરીને) સમજાવનારા શાસ્ત્રો જૈન ધર્મમાં જ છે. એ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરનારને એ સમજાય એવું છે કે સર્વજ્ઞ વિના કર્મની આવી સૂક્ષ્મ મશીનરી બીજો કોઈ જાતે પ્રત્યક્ષ પણ ન કરી શકે, અને મૂલતઃ ઉપદેશી પણ ન શકે. એનું કારણ એ છે કે આત્મા પર જન્મોજન્મના લાગેલા અનંતા કર્મસ્કંધો એટલા બધા સૂક્ષ્મ છે કે એમાં શી પ્રક્રિયા બંધાતી વખતે ચાલી હોય છે, સંક્રમણ સ્થિતિહાસ-સ્થિતિવૃદ્ધિ વખતે ચાલી હોય છે, રસ-હાસ-રસવૃદ્ધિ વખતે અને નિદ્વત્તિ-નિકાયના-ઉદીરણા વગેરેમાં ચાલી રહી હોય છે, એ ચર્મચક્ષુથી અદૃશ્ય અને તર્ક કલ્પનાથી અચિંત્ય છે. માટે જ મૂળ જોનાર-કહેનાર તરીકે સર્વજ્ઞ ભગવાન જ જોઈએ. એટલે એ શાસ્ત્રોને મૂળમાં કહેનાર અરિહંત પ્રભુ સર્વજ્ઞ પૂરવાર થાય છે. ત્યારે, એમણે કેવો સુંદર કર્મવાદ કહ્યો ! એવો કે જેમાં જીવનમાં આકસ્મિક જેવી બનતી અનેકાનેક વિચિત્ર ઘટનાઓનાં સમાધાન મળે છે; એટલું જ નહિ પણ સમસ્ત વિશ્વનું સંચાલન કેવી રીતે ચાલી રહ્યું છે, એનું સચોટ અને સુજ્ઞેય સ્પષ્ટીકરણ મળે છે. જે લોકો વિશ્વકર્તા અને વિશ્વ સંચાલક તરીકે ઈશ્વરને માને છે, એમને જ્યાં ઠેર ઠેર અટકી જવું પડે છે. ત્યાં સમાધાન કર્મવાદથી જ સુંદર સુયુક્તિક અને સચોટ થાય છે. દા.ત.

● ‘ઈશ્વર કર્તા’ માનનારને પ્રશ્નો ●

(૧) સર્વ શક્તિમાન ઈશ્વરના રાજ્યમાં સ્વપ્રયત્ન, બીજ, ધરણી વગેરે સમાન છતાં પાકમાં નાના-મોટા દાણા કેમ પાક્યા ?

(૨) જગત દયાળુ ઈશ્વરના સામ્રાજ્યમાં અજ્ઞાન ગુનેગારને કેમ દયાથી માફી અને વાત્સલ્ય નહિ ?

(૩) સર્વજ્ઞ અને સર્વહિતકામી જગત્કર્તા ઈશ્વરની હાજરીમાં જીવો કેમ જ નવા ગુના કરી શકે ? સમજુ અને હિતૈષી માતા પુત્રને ગુનો કરતાં જ અટકાવે છે, તો ઈશ્વર તો સર્વ શક્તિમાન હોવાથી કેમ પહેલેથી ન અટકાવે ?

(૪) દયાળુ ઈશ્વર પાપની સામગ્રી કેમ આપે છે ?

(૫) ઈશ્વરે સૃષ્ટિ સર્જી તો અમુક વખતે જ કેમ સર્જી; અને

(૬) સૃષ્ટિની પ્રારંભમાં જ જીવોને ઊંચા-નીચા સ્થાન કેમ આપ્યા ?

આ બધી સમસ્યાઓનો ઉકેલ કર્મવાદમાં જ મળી શકે છે. તેથી જ જગત્કર્તૃત્વ ઈશ્વરનું ખોટું છે; કર્મનું સાચું છે. અર્થાત્ પહેલરી રીતે કર્મ એ જગત્કર્તા છે, પણ નહિ કે ઈશ્વર. ઉકેલ આ મુજબ છે.

● ઈશ્વર પર પ્રશ્નોના ખુલાસા ●

(૧) પાકમાં નાના મોટા દાણા થાય છે ત્યાં દરેક દાણો એ કોઈને કોઈ જીવનું શરીર છે, અર્થાત્ દાણા એ જુદા જુદા જીવે ધારણ કરેલા શરીર છે. એમના દરેકના કર્મ જુદા છે, તેથી શરીર નાના-મોટા વગેરે જુદી જુદી સ્થિતિવાળા બને છે.

(૨) વીતરાગ પરમાત્મા જગતદયાળુ છે, તે નિષ્પક્ષપાતપણે હિતનો માર્ગ બતાવનાર તરીકે અને પોતાનું અનંત સુખદાયી અચિંત્ય શક્તિવાળું જે સ્વરૂપ તેનું આલંબન આપનાર તરીકે દયાળુ છે. તેથી એમને બીજી દયા કરવાની નથી. તેમ એ વીતરાગ છે. તેથી એમને શિક્ષા કરવાનીય નથી, અને ઈનામ પણ આપવાનું નથી. તેમ એ કૃતકૃત્ય છે, તેથી બીજાનાય સંસારની ખટપટમાં એમને પડવાનું નથી. ઈશ્વરની દરમિયાનગીરી ન હોય, છતાં અજ્ઞાનવશ ગુનો કરનાર જીવને ગુનાના પ્રમાણમાં સર્જાયેલા કર્મ જે ફળ ભોગ આપે છે, એને કોણ અન્યથા કરી શકે ? દા.ત. માતા સજા કરવા ન જાય તોય તોફાન કરતાં પડનાર બાળકને વાગવાની સજા થાય જ છે.

(૩) જીવ નવા ગુના કરે છે તેમાં એક કારણ એનો નવો અસત્ પુરુષાર્થ

(યોગનું વીર્ય) છે; અને બીજું કારણ એવા સંયોગ સ્થિતિમાં મૂકનારા એનાં પૂર્વના કર્મ છે. તેથી જ જગત્કર્તા ઈશ્વર નપુંસક ઠરે છે. અને વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા એવા અસત્પુરુષાર્થથી બચાવી લેવા જીવોને સદ્ધર્મ અને તત્ત્વો ઉપદેશી મહાન ઉપકાર કરે છે.

(૪) કર્મવાદમાં કોઈ અમુક કાળ પહેલાં કશું જ નહોતું અને પછી એકાએક સૃષ્ટિ બની, એવું નથી; પણ અનાદિ કાળથી કર્મની સાથે બીજા બીજા કારણો હોવાને લીધે, અમુક દષ્ટિએ નિયત અને અમુક દષ્ટિએ ચિત્ર વિચિત્ર જગત ચાલ્યું આવે છે. અર્થાત્ જીવો તેવા તેવા પૂર્વકર્મના હિસાબે અહીં જન્મતા પૃથ્વી, પાણી, તેજ, વાયુ, વનસ્પતિ કીડા, ઢોર મનુષ્ય વગેરેના શરીર બનાવે છે. અને કર્મના હિસાબે સામગ્રી સંસ્કારો અનુભવતાં નવાં કર્મ ઉપાર્જે છે, તેથી પાછા નવાં જન્મ પામે છે. આમાં પૂર્વપૂર્વનું વિચારવા જતાં જીવમાં અનાદિનો કર્મસંબંધ યુક્તિયુક્ત ઠરે છે. તેથી જ જગત પણ અનાદિસિદ્ધ ઠરે છે.

આમ કર્મવાદથી જગતનું સંચાલન સમજાવા સાથે સ્વજીવનમાં પણ સુખદુઃખ, માન-અપમાન, યશ-અપયશ વગેરે અનેકાનેક બાબતોના સમાધાન મળે છે. એવા કર્મવાદમાં દરેક કર્મ કેવી કેવી રીતે બંધાય, ભોગવાય વગેરે ઝીણવટથી કહેનાર શ્રી અરિહંત પરમાત્માનો કેટલો અગાધ અપરંપાર ઉપકાર !! કોટિકોટિ નમન હો એ ત્રિલોકનાથ સૂર્યને !

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૪, અંક-૨૯, તા. ૭-૪-૧૯૫૬

શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ઓળખાણ

ચૌદ ગુણસ્થાનક :- આત્મઉત્કાન્તિકમ

આનો વિશિષ્ટ સિદ્ધાન્ત પણ શ્રી સર્વજ્ઞ જિનેશ્વરદેવના ઘરમાં જ છે. ઉત્કાન્તિ એટલે ઊંચી ઊંચી ભૂમિકાએ ચઢવું તે. શ્રી જિનેન્દ્રના શાસનમાં ઉત્કાન્તિના ચૌદ ગુણસ્થાનક છે. એમાં વિશ્વભરના લગભગ સઘળા જીવો પહેલે ‘મિથ્યાત્વ’ ગુણસ્થાનકે છે. એમાં જેનું મિથ્યાત્વ મંદ પડ્યું છે, જે ચરમાવર્તકાળમાં આવ્યો છે, અને આત્મામાં અમુક શુદ્ધિકારક મોક્ષરુચિ, ભવદ્વેષ, પાપભય, અપુનર્બંધકતા, વગેરે ગુણો જેને પ્રગટ થયા છે, તેના એ ગુણોની અપેક્ષાએ મિથ્યાત્વ અવસ્થાને પણ ‘ગુણ સ્થાનક’ કહેવાય છે. એ પછી આગળ ચોક્કસ પ્રકારના શમ-સંવેગાદિ,

સમ્યક્ત્વ-દેશવિરતિ, આદિગુણોથી આત્મામાં અમુક અમુક જાતની વિશુદ્ધિ આવતી જાય છે, તેમ તેમ ઉપર ઉપરના ગુણસ્થાનકે આત્મા ચઢતો જાય છે, ત્યાં સુધી કે અંતે ચૌદમા ગુણસ્થાનકની પરાકાષ્ટાએ પહોંચીને જીવ મોક્ષ પામે છે. આત્મામાં મિથ્યાત્વ વગેરે અમુક જાતના ચોક્કસ દોષો છે. (એનું વર્ણન નીચે છે.) એથી સમયે સમયે આત્મા કર્મથી બંધાય છે. એ દોષોની ઓછાશ થતા થતા ઊંચા ઊંચા ગુણસ્થાનક પામી શકાય છે. જે અવસ્થામાં મિથ્યાત્વ દોષ ઉદયમાં નથી, પણ અનંતાનુબંધી કષાય ઉદયમાં છે, ત્યાં ‘સાસ્વાદન’ નામનું બીજું ગુણસ્થાનક હોય છે. મિથ્યાત્વ સાથે જ્યાં અનંતાનુબંધી નામના પહેલા અતિ ઉગ્ર કષાયનો ઉદય પણ ટળે છે, અને છતાં તત્ત્વ ઉપર હજી આકર્ષણ નથી જાગ્યું, તેમ એના પ્રત્યે અરુચિય નથી, ત્યાં ત્રીજું ‘મિશ્રગુણસ્થાનક’ છે. સર્વજ્ઞોક્ત તત્ત્વરુચિ જાગતાં ‘સમ્યક્ત્વ’ નામનું ચોથું ગુણ પમાય છે. એમાંય વળી બીજા નંબરના ઉગ્રકોટિના અપ્રત્યાખ્યાનીય કષાયનો ઉદય ટળે છે ત્યારે શ્રાવકના બાર પૈકીના વ્રત લેતાં પાંચમું ‘દેશવિરતિ’ ગુણસ્થાનક આવે છે; ત્યારે મધ્યમ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયનો ઉદય ટળી સર્વવિરતિભાવ પ્રાપ્ત થતાં છઠું ‘પ્રમત્ત’ (સંયત) નામનું ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત થાય છે. હજી પ્રમાદ હોવાથી ‘પ્રમત્ત’ કહેવાય છે. પછી પ્રમાદ ટળતાં ‘અપ્રમત્ત’ નામનું ૭મું... એમ દોષો ટળતાં, ને ગુણજન્ય આત્મશુદ્ધિ તથા ધ્યાનધારા વધતાં ઉપર ઉપરના ૮-૯-૧૦માં ગુણસ્થાનક ‘અપૂર્વકરણ’ ‘અનિવૃત્તિ’ ‘સૂક્ષ્મસંપરાય’ નામે પ્રાપ્ત થાય છે. દશમા ગુણસ્થાનકના અંતે કષાયનો તદ્દન અનુદય થાય છે. ત્યારે આત્મા વીતરાગ બને છે. એ જો કષાયને તદ્દન શાંત કરીને હોય તો ૧૧મે ‘ઉપશાંત મોહ’ કહેવાય છે, અને તદ્દન નાશ કરીને હોય, તો ૧૨મે ‘ક્ષીણમોહ’ વીતરાગ કહેવાય છે. બારમા ગુણસ્થાનકને અંતે સર્વથા અજ્ઞાનાદિ ટળી, ૧૩મા ગુણસ્થાનકના પહેલા સમયે આત્મા સર્વજ્ઞ કેવળજ્ઞાની ‘સયોગી કેવળી’ બને છે. ત્યાં હજી વચન-કાયાની અને ક્વચિત્ દ્રવ્યમનની પ્રવૃત્તિરૂપ યોગ છે, તેથી ‘સયોગી’ કહેવાય છે. આયુષ્યની સમાપ્તિ અને મોક્ષગમનના પાંચ હૃસ્વોચ્ચારણ જેટલા સમય પૂર્વે એ મન-વચન-કાયાના બાદર અને સૂક્ષ્મ યોગનો નિરોધ થઈને શૈલેશ (મેરુ) જેવા બનેલ આત્માને ૧૪મું ‘અયોગી કેવળી’ ગુણસ્થાનક લાધે છે. ત્યાં અંતે સર્વ અઘાતી કર્મનો ક્ષય થઈ તરત જ પરમપદ-મોક્ષની અવસ્થા પ્રગટે છે; જે હવે શાશ્વતકાળ માટે ટકે છે. આ ગુણસ્થાનકો અંગે પણ મહાવિસ્તૃત સૂક્ષ્મતાભર્યો અને અનેક અવાન્તર વિષયોથી ભરચક વિચાર સર્વજ્ઞના શાસ્ત્રોમાં કરવામાં આવ્યો છે; અને એમજ ઉત્કાન્તિની નિસરણીએ ચઢતાં ચઢતાં ઠેઠ મોક્ષ અવસ્થાએ પહોંચી શકાય છે.

૧૭ શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ઓળખાણ

● વિશિષ્ટ(કોટિનો) બંધહેતુ સિદ્ધાન્ત ●

સંસારી આત્મા અનાદિકાળથી કર્મના બંધનથી બંધાયેલો છે; તેથી જ એ અનાદિકાળથી સંસાર અર્થાત્ સંસરણ કરી રહ્યો છે; ભિન્ન ભિન્ન યોનિઓમાં ભ્રમણ કરી રહ્યો છે. આ કર્મબંધન ચોક્કસ પ્રકારના હેતુઓથી ચોક્કસ રૂપમાં થાય છે. એ હેતુઓ મુખ્યપણે મિથ્યાત્વ-અવિરતિ-કષાય અને યોગ એમ ચાર પ્રકારે અથવા એમાં ‘પ્રમાદ’ ભળીને પાંચ પ્રકારે છે. મિથ્યાત્વ=અતત્ત્વને તત્ત્વ માનવું તે. અવિરતિ=હિંસાદી પાપો પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક બંધ ન કરવા તે. કષાય=ક્રોધ-માન-માયા-લોભ-હાસ્ય-શોક...વગેરે. યોગ=મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિ. આમાં પહેલો હેતુ જે મિથ્યાત્વ, એના અનાભોગિકાદિ પાંચ, લૌકિકાદિ છ, એવા ખાસ ખાસ પ્રકારો છે, અને એથી ચોક્કસ પ્રકારના કર્મનો બંધ અવશ્ય થાય છે. એ વસ્તુ તથા એનો વિસ્તૃત વિચાર શ્રી સર્વજ્ઞ પરમાત્માના શાસનમાં જ વર્ણવાયો છે. બીજાને તો મિથ્યાત્વના પ્રકારો અને એના સ્વરૂપની તથા એથી કેવી કેવી જુદી પરિસ્થિતિમાં એટલે કે પૃથ્વીકાયાદિ એકેન્દ્રિય જીવો, દ્વીન્દ્રિયાદિ જીવો અને પંચેન્દ્રિય જીવોના ચાર પ્રકારોમાં કેવા કેવા કર્મના પ્રકારો બંધાય છે એની કશી ખબર નથી. ત્યારે બીજો અવિરતિ નામનો હેતુ અને એના પ્રતિપક્ષી તરીકેનો ગુણ જે ‘વિરતિ’ એ પણ તત્ત્વ શ્રી સર્વજ્ઞ ભગવાનની દૃષ્ટિમાં જ છે.

● (વિશિષ્ટ) વિરતિવાદ ●

બીજાઓ તો કહેશે કે પાપકાર્ય સેવીએ તો પાપ લાગે; અશુભ ભાગ્ય ઉપાર્જય; ન સેવીએ તો કાંઈ નહિ. ત્યારે જૈન શાસન કહે છે કે ભલે પાપકાર્ય સેવો નહિ છતાં જ્યાં સુધી એના ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા અર્થાત્ વિરતિ લઈ અનાદિકાળથી ચાલી આવતી પાપ-કાર્ય સાથેની આત્માની આંતરિક છેડાગાંઠ (અ-વિરતિ) ન ત્યજાય ત્યાં સુધી પણ અશુભ કર્મ આત્મા પર બંધાવાનું બને છે. આમાં યુક્તિ અને કારણ પણ છે. પાપ ન સેવવા છતાં, તેમ સેવવાનું સારુંય ન લાગવા છતાં, જો મનમાં ક્યારેક પણ એ પાપ સેવવાની અપેક્ષા છે, તો તેથી તો પાપ-ત્યાગની

પ્રતિજ્ઞામાં ન આવતાં છૂટા રહેવું ગમે છે. તેથી એ ભાવી પાપ-કાર્યની અપેક્ષા ઉપર કર્મબંધનો થાય એ સહેતુક છે. અથવા અજ્ઞાનતાના કારણે જ જો એ પ્રતિજ્ઞા નથી, તો એ પણ જીવની નબળાઈ છે, અને એથીય ધરખમ કર્મના બંધન આત્મા પર લદાય છે. આ સિદ્ધાન્ત અવિરતિ-વિરતિવાદનો છે. દા.ત. જિંદગીમાં તમે દારૂ પીધો નથી, તેમ પીવાનું પસંદ પણ નથી કરતા; છતાં જો ‘જિંદગીભર દારૂનો સર્વથા ત્યાગ’ એવી પ્રતિજ્ઞા કરવાનું કહેવામાં આવે, તો કેમ પાછા હઠો છો ? મનને એમ થાય છે ને કે ‘દારૂ પીવો તો નથી, પણ કદાચ ક્યારેક દવા તરીકે પીવાનો પ્રસંગ આવે તો શું થાય ? તેથી પ્રતિજ્ઞા તો ન કરવી;’ આવું થાય છે ને ? તો એટલી પણ ક્યારેક પાપ કરવાની દિલમાં જે અપેક્ષા રહી એ પણ અવિરતિ નામનું બંધ સ્થાનક છે; એવા અનેકાનેક પાપના અને પાપસાધનોના હિસાબે ઘોર અવિરતિ નામનો દોષ આત્મામાં ઊભો રહ્યાથી થોકબંધ કર્મબંધ થાય છે. માટે જ એ ટાળવા વિરતિ નામનો ગુણ અતિ જરૂરી છે. અહીં એક ખૂબી એ છે કે કોઈએ અવિરતિ ટાળવા હિંસાદી પાપ-ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા લીધી. પણ હજી એનામાં જો મિથ્યાત્વ ઊભું છે તો ખરી રીતે એ અવિરતિવાળો જ છે, વિરતિનું ગુણસ્થાનક એને નથી મળ્યું. એવું જ ક્રોધાદિ કષાયો અંગે સમજવું. કષાયોનો ત્યાગ પણ મિથ્યાત્વ જવા ઉપર અને અવિરતિ જવા ઉપર છે. નહિતર તો બહારથી કષાયો તેવા ન દેખાતા હોય, બહારથી તો ક્ષમાદિ ગુણ જણાતા હોય છતાંય વસ્તુતઃ અંતર્ગત એ ધારથી ભારેલા અગ્નિ જેવા કષાયોવાળો જ છે. શ્રી સર્વજ્ઞ પ્રભુના વચનથી જ આ બધું જાણી શકાય છે. જો અરિહંત પ્રભુએ જો આ વિરતિમાર્ગ ન બતાવ્યો હોત તો જીવ કેવો ફોગટીયાં કર્મથી બંધાયો રહેત ? ગૃહસ્થનો દેશવિરતિ ધર્મ અને સાધુનો સર્વ વિરતિ ધર્મ બતાવીને જ ઉપરના ગુણસ્થાનકોએ યાવત્ મોક્ષે ચઢાવવાનો અનંત ઉપકાર એક માત્ર સર્વજ્ઞ શ્રી અરિહંત પરમાત્માએ જ કર્યો છે.

● પંચાસ્તિકાય અને ષડ્દ્રવ્ય ●

સર્વજ્ઞ પરમાત્મા શ્રી તીર્થંકરદેવો કહે છે કે જગત ગુણપર્યાયવાળા છ દ્રવ્યોનો સમૂહ છે, અને જગતનું સંચલન (Working) એટલે તે દ્રવ્યોની પલટાટી અવસ્થાઓ છે, પલટાટા પર્યાયો છે. છ દ્રવ્યોમાં જીવ, પુદ્ગલ, આકાશ, ધર્મ, અધર્મ, કાળ આવે છે. એમાં કાળ સિવાયના પાંચ દ્રવ્યોને અસ્તિકાય કહેવાય છે, કેમકે એમાં અસ્તિનો કાય છે; અર્થાત્ પ્રદેશનો સમૂહ છે. ત્યારે કાળ તો ગમે ત્યારે એક સૂક્ષ્મ

સમય રૂપ જ મૌજુદ મળશે; વધારે નહિ. પંચાસ્તિકાય પૈકી આકાશના લોક અને અલોક બે ભાગ છે. તેમાં લોકાકાશ જે અસંખ્ય યોજનો પ્રમાણ છે, માત્ર એમાં જ બીજા દ્રવ્યો રહે છે. અલોકાકાશમાં કાંઈ જ નથી. એ માત્ર ખાલી જગાસ્વરૂપ છે, અને પ્રમાણમાં અનંત છે. એક નયે કાલ સિવાયના પાંચ આસ્તિકાય જ દ્રવ્ય છે.

● ઉત્પાદવ્યયધ્રૌવ્યનો સિદ્ધાંત ●

ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્યયુક્ત હોય તે જ સત્ કહેવાય; આ જૈનદર્શન જ કહે છે. સત્નું આ લક્ષણ જ સાચું છે. કેમકે દ્રવ્ય દ્રવ્યપણે કાયમ રહીને ભિન્ન ભિન્ન પર્યાયો (અવસ્થાઓ) રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે, ને નાશ પામે છે; પૂર્વ પર્યાયરૂપે નાશ પામી તે જ વખતે નવીન પર્યાયરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. પર્યાયો દ્રવ્યથી કાંઈ એકાન્તે જુદી વસ્તુ નથી; પણ પૂર્વે કહ્યું તેમ ભિન્નાભિન્ન છે. એમાં અભિન્નતાની અપેક્ષાએ દ્રવ્ય એ પર્યાયરૂપે કહેવાય; તેથી પર્યાયની ઉત્પત્તિએ દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ, અને પર્યાયના નાશ દ્રવ્યનો નાશ કહેવાય. આમ દરેક દરેક દ્રવ્યમાં સમયે સમયે ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્ય એક સાથે રહે છે. છેવટે દરેક દ્રવ્યનો સમય પર્યાય તો પલટાયા જ કરે છે; એ હિસાબે ધ્રુવ દ્રવ્યના દોરા પર સમયે સમયે ઉત્પાદ-વ્યયના મણકા છે જ. આ જે ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રૌવ્યયુક્તને સત્ કહેવાય છે, તેથી જ એ સાચું છે કે સત્નો અત્યંત નાશ નથી થતો. તેમ અત્યંત અસત્ની કદી ઉત્પત્તિ નથી થતી. મુખ્ય ધ્રુવ વસ્તુ ઉપર જ ઉત્પાદ-વ્યય ગોઠવાય છે. નૈયાયિક વગેરે બીજાઓ પણ સત્નો અત્યંત નાશ નહિ, અત્યંત અસત્ની ઉત્પત્તિ નહિ, આ સિદ્ધાન્ત માનવા છતાં એકમાંજ એકી સાથે ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રૌવ્યની વ્યવસ્થા માનતા નથી, તેથી એમનો સિદ્ધાન્ત પોકળ ઠરે છે; એટલે જ એમનાં દ્રવ્યો અને એમના તત્ત્વો પણ વાસ્તવિક નહિ પણ માત્ર કાલ્પનિક ઠરે છે. ઉત્પત્તિ-વિનાશ-ધ્રુવતાની મહાસત્તા ઠેઠ પરમાણુથી માંડી મોટા મેરુ તથા લોકાકાશ તો શું, પણ સમસ્ત અલોક પર પણ વ્યાપેલી છે. એનું સાર્વત્રિક ભાન માનવીના મદ, શોક, મમત્વ, દીનતા, રાગ-દ્વેષ વગેરેને ઓગાળી નાખે એમ છે. પંચાસ્તિકાયના અનંત પર્યાયો છે. એ દ્રવ્ય-પર્યાયોની વિચારણા અને ધ્યાન ઠેઠ સર્વોચ્ચ શુકલધ્યાન સુધી લઈ જઈ કેવળજ્ઞાન-સર્વજ્ઞાતાએ પહોંચાડવા સમર્થ બને છે. આ પ્રકાશનાર દાતાર શ્રી સર્વજ્ઞ અરિહંત પરમાત્માનો કેવો અને કેટલો બધો અનંત ઉપકાર !!! વિચારો કે જો પરમાત્મા આ આ અનંત પર્યાયોના બતાવનારને બદલે બનાવનાર હોત તો જગતને દુઃખના પર્યાયોની કેવી મહાન ભયંકરતા બક્ષનાર ગણાત ?

શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ઓળખાણ

સાત તત્ત્વ પરમાત્માએ શ્રેષ્ઠ એવા મોક્ષપુરુષાર્થની દૃષ્ટિએ જ્ઞેય-હેય-ઉપાદેય એમ ત્રણ પ્રકારના તત્ત્વ કહ્યા છે. એમાં જ્ઞેય તત્ત્વનું માત્ર જ્ઞાન કરવાનું; અર્થાત્ એના જ્ઞાનથી રાગ-દ્વેષ ન થવા દેતાં એ જ્ઞાનને હેય તત્ત્વ તજવામાં અને ઉપાદેય તત્ત્વ આદરવામાં ઉપયોગી બનાવવાનું છે. અહીં જ્ઞેયમાં ‘જીવ’ અને ‘અજીવ’ એમ બે તત્ત્વ છે. હેયમાં ‘આશ્રવ’ અને ‘બંધ’ નામના બે તત્ત્વ તથા ઉપાદેયમાં ‘સંવર’ ‘નિર્જરા’ અને ‘મોક્ષ’ એમ ત્રણ તત્ત્વ છે. આ રીતે કુલ સાત તત્ત્વ થાય છે, એમાં પુણ્ય અને પાપને ‘બંધ’માં સમાવેશ ન કરતાં, જુદા ગુણવામાં આવે તો ‘નવ તત્ત્વ’ પણ કહેવાય છે; બંધ=આત્માનું કર્મથી બંધાવું તે. આશ્રવ=કર્મબંધના કારણો. સંવર=કર્મબંધ અટકાવવાના ઉપાય. નિર્જરા=કર્મનો ઘસારો. મોક્ષ=સર્વ કર્મનો ક્ષય થઈ સંસાર ટળવા પૂર્વક આત્માને શુદ્ધ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ; આ તત્ત્વજ્ઞાનને એ પરમદયાલુ શ્રી અરિહંત પરમાત્માએ જ આપેલું છે, અને એ જ સાચું છે. એમાં સમસ્ત શાસ્ત્રજ્ઞાન સમાઈ જાય છે. હવે અહીં પૂર્વે નયવાદ કહ્યો છતાં સાત નયના નામ માત્ર આપેલા હતા. તેનું સ્પષ્ટીકરણ જરૂરી છે.

સપ્ત નય :- નયવસ્તુ સ્વરૂપને ઓળખવાના ભિન્ન ભિન્નરૂપે જાણવા માટેની દૃષ્ટિ. મુખ્ય દૃષ્ટિબિંદુ સાત છે : નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, ઋજુસૂત્ર, સાંપ્રત (શબ્દ), સમભિરૂઢ, અને એવંભૂત. આમાં નૈગમદૃષ્ટિ અનેકાનેક પ્રકારે વસ્તુના સામાન્ય સ્વરૂપને અને વિશેષ સ્વરૂપને જુએ છે; તો સંગ્રહદૃષ્ટિ માત્ર સામાન્યને, અને વ્યવહારદૃષ્ટિ માત્ર વિશેષને જ મુખ્ય માને છે. ઋજુસૂત્ર વળી ઉપયોગીને માનનાર હોવાથી પોતાની જ અને વર્તમાન જ સ્થિતિ જુએ છે. ત્યારે સાંપ્રત (શબ્દ) દૃષ્ટિ વસ્તુના નામ પર જાય છે, અને નામના પુલ્લિંગ-સ્ત્રીલિંગ, એક વચન-દ્વિવચન વગેરેના ભેદે વસ્તુ ભિન્ન માને છે. એથીય સૂક્ષ્મ એવો સમભિરૂઢ નય તો કહે છે કે નામની વ્યુત્પત્તિવાળો અર્થ જે વસ્તુમાં ઘટે, તે જ વસ્તુ તે નામવાળી છે. દા.ત. દેવોનો સ્વામી તે જ ઈન્દ્ર છે. પરંતુ કાંઈ મનુષ્યનું નામ ઈન્દ્ર પાડ્યું હોય, તો તે કાંઈ સાચું નથી. સૌથી સૂક્ષ્મનય એવંભૂતની દૃષ્ટિ એવી છે કે વ્યુત્પત્તિઅર્થ પણ વસ્તુમાં જે વખતે ઘટતો હોય અર્થાત્ મોજુદ હોય તે જ વખતે તે નામવાળી તે વસ્તુ છે. એમ માનવું એટલે કોર્ટ બંધ થતા ન્યાયની ખુરસી પરથી નીચે ઉતરી ગયેલો અમલદાર ન્યાયાધીશ નથી. આ સાતનયની વિચારણામાં ૧૧૮ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ઓળખાણ (ભાગ-૧૮)

વસ્તુનો વિશાલ, સર્વતોગ્રાહી અને અનેક મતને ન્યાય આપનારો બોધ મળે છે. સર્વજ્ઞ પરમાત્મા સિવાય આ કોણ બતાવી શકે ?

સપ્તભંગ :- ભંગ એટલે પ્રકાર. સ્યાદ્વાદ શૈલીથી વસ્તુના દરેક ધર્મ અંગેની જિજ્ઞાસાના સાત પ્રકારે પ્રશ્ન ઉઠી શકે છે. દા.ત. ઘડાનું અસ્તિત્વ, કે ઘડાનું નિત્યત્વ, એ ધર્મ લઈએ તો પ્રશ્ન થાય કે ધર્મ લઈએ તો પ્રશ્ન થાય કે (૧) શું ઘડામાં અસ્તિત્વ છે ? (૨) નાસ્તિત્વ છે ? (૩) ઉભય છે ? (૪) ઉભય એકી સાથે શું અવક્તવ્ય છે ? (૫) અસ્તિત્વ અને સાથે અવક્તવ્યત્વ છે ? (૬) નાસ્તિત્વ અને સાથે અવક્તવ્યત્વ છે ? (૭) અસ્તિત્વ, નાસ્તિત્વ, અને સાથે અવક્તવ્યત્વ છે ? આ સાતેનાય જવાબ હકારાત્મક છે; જેમકે (૧) ઘડો પોતાના ઉપાદાન દ્રવ્યની અપેક્ષાએ છે, પોતાના ક્ષેત્ર કે સ્થાનની અપેક્ષાએ છે, પણ (૨) પારકાદ્રવ્ય-ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ નથી. કાળી માટીનો ઘડો કાળી માટીનો જ ગણાશે, નહિ કે લાલ માટીનો. એમ મુંબઈનો ઘડો મુંબઈનો જ કહેવાશે, પણ દિલ્હીનો નહિ. (૩) પાછા એ અસ્તિત્વ અને નાસ્તિત્વ, ઉભય એક જ વસ્તુમાં રહે છે. છતાં (૪) બંનેનું કથન કમશ: થઈ શકશે, એકી સાથે કથન નહિ થઈ શકે. એક સાથે ‘અસ્તિ’ ‘નાસ્તિ’ બંનેને કોઈ એક શબ્દથી જણાવી નહિ શકાય. માટે જ તે યુગપત્ (એક સાથે) અવક્તવ્ય છે. અસ્તિ-નાસ્તિ એમ ભેગું કરીને બોલીએ તો પણ અસ્તિશબ્દના ઉચ્ચારણ પછી જ નાસ્તિ શબ્દનું ઉચ્ચારણ છે. આવી રીતે આગળ વધતાં (૫-૭) અપેક્ષાએ ઘડો ‘અસ્તિ’ પણ છે અને ‘અવક્તવ્ય’ પણ છે... ઈત્યાદિ સમજવું. વસ્તુના કોઈ એક ગુણધર્મને માટે સાત જ જિજ્ઞાસા ઉઠે છે, સાત જ પ્રશ્ન થાય છે, તેથી સાત સમાધાનરૂપે સપ્તભંગી બને છે. આવી સપ્તભંગીઓ દ્વારા, વસ્તુના અનેક ધર્મોના સ્યાદ્વાદ જાણી શકાય છે, ને પ્રરૂપી શકાય છે. સપ્તનય-સપ્તભંગીનું વિજ્ઞાન બતાવવાનો ઉપકાર શ્રી અરિહંત પરમાત્માનો છે.

નિક્ષેપ :- નિક્ષેપ=વિભાગીકરણ. વસ્તુ માત્રને ઓછામાં ઓછા નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ભાવ એ ચાર વિભાગમાં વહેંચી શકાય છે. દા.ત. રાજાને ચારમાં વહેંચાય, નામથી રાજા નામરાજા, આકૃતિમાં રાજા સ્થાપનારાજા, રાજાની પૂર્વ-પશ્ચાદ્ ભૂમિકા એ દ્રવ્યરાજા, અને રાજાની વ્યાખ્યા બરાબર ઘટે એ ભાવરાજા. આમાં નામરાજા તરીકે કોઈ રાજા નામનો છોકરો, એ માત્ર નામથી રાજા છે. ત્યાં ભલે નામથી છતાં એને ‘રાજા’ કહેવામાં અસત્ય ભાષણ નથી; સત્ય ભાષણ છે. વસ્તુને તે રૂપે કહે તે સત્ય ભાષણ; તો નામ પણ વસ્તુનું સ્વરૂપ છે, એમ માનવું જ જોઈએ. એટલે જ એ પણ એક રાજા વસ્તુ જ છે. એમ રાજાના ફોટાને પણ

રાજા જ કહેવાય છે, એટલું જ નહિ પણ બજાર વચ્ચે રાજાના ફોટાને કોઈ તિરસ્કારમાં બાળે કરે તો એને ખુદ રાજાનો તિરસ્કાર કરનારો ગણી સજા થાય છે. આમ ફોટો, ચિત્ર, આકૃતિ પણ રાજા છે, સ્થાપના રાજા છે. વળી સવારીમાં કે દરબારે સિંહાસન પર બેઠેલો, ચામરે વીંજાતો, મંત્રી આદિના પરિવારવાળો એ ભાવરાજા છે. એનામાં રાજા શબ્દનો બરાબર ભાવ (અર્થ) છે. ત્યારે એનો એ રાજા સવારી કે સિંહાસનેથી ઉતર્યા પછી દ્રવ્યરાજા છે; ભાવરાજાનું ઉપાદન દ્રવ્ય છે; મુખ્ય કારણ છે. એમ જિન (તીર્થંકર)ના પણ ચાર નિક્ષેપા-નામ જિન, સ્થાપના જિન, દ્રવ્ય જિન, ભાવ જિન. વળી કેટલાક પદાર્થમાં તો ચારથી વધારે પણ વિભાગ (નિક્ષેપો) પડી શકે છે. જેમકે, સંયોગમાં નામસંયોગાદિ આ ચાર ઉપરાંત ક્ષેત્રસંયોગ, કાળસંયોગ,...એમ પણ વધારે નિક્ષેપા છે. તેથી જ કહેવાય છે કે મુંબઈમાં ખેતી માટે સંયોગ નથી અર્થાત્ ક્ષેત્રસંયોગ નથી. એમ ચોમાસામાં કેરી માટે સંયોગ નથી, અર્થાત્ કાળસંયોગ નથી. તેમજ દેવપણામાં ચારિત્ર માટે સંયોગ નથી એટલે કે ભવસંયોગ નથી. નિક્ષેપાના જ્ઞાનથી પદાર્થનો ઉડો અભ્યાસ અને વિવેક થઈ શકે છે. આ બતાવનાર અરિહંત નાથનો કેવો મહાન ઉપકાર !

અનુયોગ : અનુયોગ દ્વાર :- અનુયોગ=પદાર્થનું વ્યાખ્યાન. અનુયોગ દ્વાર=વ્યાખ્યાન કરવાના રસ્તા. વ્યાખ્યાનરૂપી નગરમાં પેસવાના દરવાજા. અનુયોગ ચાર પ્રકારે છે દ્રવ્યાનુયોગ, ગણિતાનુયોગ, ચરણકરણાનુયોગ અને ધર્મકથાનુયોગ. શ્રી સર્વજ્ઞ પરમાત્માનું સકલ વાઙ્મય (સાહિત્ય) આ ચાર અનુયોગમાં વહેંચાયેલું છે. એમાં દ્રવ્યાનુયોગ એટલે ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્ય સંબંધી નિરૂપણ. એમાં બધું તાત્ત્વિક વિવેચન આવે છે. એનો વિચાર અતિવિસ્તૃત અને સૂક્ષ્મતાભર્યો છે; તથા અનુત્તરવાસી દેવો ગીત નૃત્યાદિને બદલે દ્રવ્યાનુયોગાદિ તત્ત્વના ચિંતનમાં મસ્ત રહી અસંખ્ય વર્ષો વીતાવે છે. એ શુકલધ્યાન માટે ખાસ ઉપયોગી છે. એટલું જ નહિ પણ દ્રવ્યાનુયોગના ચિંતનમાં માણસ એવો લયલીન બને છે કે જેથી દોષો અને વિકારો દૂર ભાગી જાય છે; દુ:ખ અને ચિંતા ભૂલાઈ જાય છે, નવા પાપ અને કુવાસનાઓના બંધનથી બચી જવાય છે. ચરણકરણાનુયોગમાં ઉત્તમ પ્રવજ્યા માર્ગ, સર્વ ચારિત્ર દેશચારિત્ર અને એના ઉત્તર ગુણોનો માર્ગ, ભૂલોના પ્રાયશ્ચિત્તોનો ઉત્સર્ગ-અપવાદનો વગેરે ઘણો વિસ્તાર આવે છે. ગણિતાનુયોગ, ધર્મકથાનુયોગનો અર્થ સમજાય એવો છે.

કોઈ પણ અનુયોગમાં પેસવા માટે ઉપક્રમ નિક્ષેપ, અનુગમ અને નય એ ચાર દ્વાર છે. ઉપક્રમ=ઉપોદ્ઘાત; અનુગમ=સૂત્ર અને એના વિવેચનરૂપ નિર્ચુક્તિ સાથે અર્થનો સંબંધ જોડી આપવો તે. નિક્ષેપ અને નયના અર્થ ઉપર કહેવાઈ ગયા

છે. આ ચારેય દ્વારા વ્યવસ્થિત સુંદર અનુયોગ પામી શકાય છે.

પ્રકરણો :- પ્રકરણ=જુદા વિષયો. સર્વજ્ઞ શ્રી જિનેશ્વરદેવની વાણીએ વિશિષ્ટ કોટિના અનેક પ્રકરણો પર એવા વિશાળ અને સૂક્ષ્મ પ્રકાશ પાથર્યા છે; કે (૧) વર્તમાન કેટલીક પ્રયોગથી ઉપજાવતી વૈજ્ઞાનિક શોધો પણ જેને અનુકૂળ ઉત્તરે છે; આધુનિક સાબિતિ રૂપ થતી આવે છે; તેમજ (૨) વર્તમાન ભૌગોલિક કે ખગોળ સંબંધી કે બીજી માન્યતાની ખામીઓનો જે બરાબર રદીયો પણ આપે છે; તથા (૩) જગતમાં દુર્લભ એવા પદાર્થ વિજ્ઞાનના દાન કરે છે. દા.ત.

(૧) જૈન આગમમાં આવે છે કે જલની વાયુયોનિ હોય છે. તો આજના વિજ્ઞાને પણ શોધી કાઢ્યું છે કે H₂O હાઈડ્રોજન વાયુ બે ભાગ અને ઓક્સીજનવાયુ એક ભાગ ભેગા થવાથી પાણી બને છે. એમ (૨) જિનાગમ કહે છે કે શબ્દ પુદ્ગલ છે, વિજ્ઞાન શબ્દની રેકર્ડ પર અસર લે છે. ન્યાયશાસ્ત્ર શબ્દને ગુણ માને છે. એ કેવળ ગુણ નહિ પણ ખુદ પુદ્ગલ દ્રવ્ય હોય તો જ બીજા દ્રવ્ય પર અસર કરી શકે. એવી રીતે (૩) જિનાગમ કહે છે કે દરેક પુદ્ગલમાંથી તેવા તેવા છાયા પુદ્ગલો નીકળે છે, ત્યારે વિજ્ઞાને ફોટો લેવાનું શોધ્યું; એ આ છાયા પુદ્ગલોની સાબિતિ રૂપજ છે. એમ (૪) વનસ્પતિમાં જીવ છે એ જે વસ્તુ જિનવાણી અસંખ્ય અનંત કાળથી કહેતી આવી છે એ વર્તમાનમાં જગદીશચંદ્ર બોઝે પ્રયોગથી સાબિત કર્યું.

અહીં એક પ્રશ્ન એ થાય કે તો પછી જિનાગમે વસ્તુ કહેવા સાથે એની આધુનિક જેવી સાબિતિઓ અને એનાં કાર્ય કેમ ન બતાવ્યા ? પણ એનો ઉત્તર એ છે કે એમ કરવામાં જીવોની હિંસા થાય એવા આરંભ-સમારંભ તથા જગતનો મોહ વધી જાય; માટે એ ન બતાવ્યા.

(૨) આધુનિક વિજ્ઞાનમાં ઊભી થતી ખામીઓ પણ જિનાગમના પ્રતિપાદનોમાં ઊભી નથી થતી. દા.ત. વિજ્ઞાને પૃથ્વીને ગોળ માની, તો પ્રશ્ન એ થાય કે (૧) નીચેના અર્ધ ગોળા પર લોકવ્યવહાર કેવી રીતે હોય ? (૨) તથા અમુક ગોળાર્ધ નીચેનો; ને અમુક ઊંચેનો, એ વ્યવસ્થા શી રીતે નક્કી થાય ? કેમકે ગુરુત્વાકર્ષણના નિયમથી બધે જ પૃથ્વી પગ નીચે છે, અને આકાશ મસ્તક પર રહે છે. એ આખા ગોળા પર સર્વત્ર સરખું છે, પછી નીચે ઊંચેનો ભેદ શી રીતે ? જૈનમતે તો પૃથ્વી સપાટ હોવાથી આ આપત્તિ જ નથી. વળી ‘સૂર્ય સ્થિર અને પૃથ્વી પોતાની ધરી ઉપર પણ ફરતી રહીને સૂર્યને પણ પ્રદક્ષિણા દેતી ફરે એ કેમ બને ? બે સ્વરૂપમાં સતત ફરવાનું ન બને. ભમરડો પણ પટકાવાના વેગના હિસાબે જરાક આગળ વધી પછી એક જ સ્થાને સ્થિર થઈ ખીલી પર ફર્યા કરે

છે. વળી (૪) સૂર્ય પૂર્વ કે પશ્ચિમમાં ફરે ત્યારે તો સૂર્યકિરણો ક્રમશઃ પૃથ્વીના ભાગો પર રેખાંશ પ્રમાણે આવ્યા કરે. પરંતુ સૂર્યને પ્રદક્ષિણા દેતાં ખૂણામાં કે ઉત્તર-દક્ષિણે પૃથ્વી આવે ત્યાં ધરી પર ફરતી પૃથ્વીને સૂર્યકિરણો કેવી દિશાથી મળે ? ને કેવી રીતે વ્યાપી રહે ? તેમ (૫) સૂર્યોદય-સૂર્યાસ્ત સમયે સૂર્ય લાલ કેમ દેખાય છે ? જૈનદર્શન તો શિખવે છે કે સૂર્ય મેરુની આસપાસ ફરે છે, એમાં ઉદય અસ્ત સમયે લાલ નિષધ પર્વતના છેડા પર એ હોય છે, એ વખતે એ પર્વત પર પડેલા કિરણોથી ઉઠતા લાલ પ્રતિપ્રકાશ (Reflection)ની વચમાંથી આપણને સૂર્યદર્શન થાય છે, તેથી સૂર્ય લાલ જણાય છે. (૬) આજના વિજ્ઞાનમાં પુદ્ગલ (Matter)થી જુદી આત્મા જેવી વસ્તુ નથી, તો પછી એને તો પૂર્વ જન્મ પણ ન હોય તો વર્તમાનમાંય જે કોકને પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ થાય છે; અને તે પ્રત્યક્ષ મળતું આવે છે. એ કેમ બની શકે ? જૈન શાસન તો આત્મવાદી હોવાથી આનું સમર્થક છે.

(૩) ત્યારે જગતમાં દુર્લભ એવા જે પદાર્થોના પ્રકાશ શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ પાથર્યા છે, તેમાંના કેટલાક પૂર્વ સિદ્ધાન્તના તથા પદાર્થના વિભાગમાં દર્શાવ્યા છે. એમાં જ અવાન્તર વિષયોમાં જીવો સંબંધી વિસ્તૃત વિચાર, પુદ્ગલમાં ઔદારિક-વૈકિય-આહારક-તેજસ-ભાષા-શ્વાસોશ્વાસ-મન-કાર્મણ વર્ગણાઓ, કર્મબંધના સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ વિવિધ કારણોનો વિચાર, સમસ્ત લોક-સંસ્થાનનો વિચાર, વિશિષ્ટ-મંત્ર-તંત્ર વગેરેનો વિચાર તેમજ આગળ ઉપર કહેવાશે તે યોગ-ધ્યાન-જ્ઞાન-તપ-વિરતિ વગેરેનો વિચાર, એ બધી જિનવાણીમાંથી જ ઝરેલી વિશેષતા છે; આ પદાર્થોના પ્રકાશમાં દરેક વિષયોના વિસ્તૃત નિરૂપણ સંબંધે તો પૂછવા જેવું નથી. દા.ત. જીવોના પંચેન્દ્રિય જીવોથી માંડી ઝીણામાં ઝીણા એકેન્દ્રિય જીવો સુધીની અનેકાનેક પ્રકારની જાતિભાતિઓ અને એની ઓળખાણ, લક્ષણો, ને સાબિતિઓ બતાવનાર કોઈ હોય તો તે શ્રી સર્વજ્ઞ તીર્થંકર ભગવાન છે. વળી જીવોની સંખ્યા, અલ્પ બહુત્વની તુલના, એના દરેક પ્રકારમાં એનાં આયુષ્ય, એનાં શરીરમાન, વારંવાર એવા પ્રકારમાં જન્મવારૂપ એની કાયસ્થિતિનું માપ, એ દરેકની કેટકેટલા કર્મબંધની યોગ્યતા, કેટકેટલા કર્મ-ઉદયનો અવકાશ, દરેકમાં યોગો, ઉપયોગો, લેશ્યા, ગુણસ્થાન, વગેરે ઘણી ઘણી નક્કર બોધદાયી હકીકતો શ્રી અરિહંત પ્રભુ જ બતાવે છે. એમને ન માનનારથી જીવના વ્યવસ્થિત જ્ઞાન વિના જીવદયા પણ શી રીતે પળાવાની હતી ? તો તે વિના મોક્ષ પણ ક્યાંથી ?

શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ઓળખાણ

લોકસંસ્થાનમાં ભૂગોળ ખગોળના વિષયમાં ચૌદ રાજલોક, સ્વર્ગના દેવલોકો, મધ્ય લોકમાંના જ્યોતિષ વિમાનો, દ્વીપો, સમુદ્રો, પર્વતો, નદીઓ, અને નીચે ભવનપતિ-વ્યંતર દેવોના ભવનો, નગરો; નરકના પાથડા, નરકાવાસો વગેરેનાં સ્વરૂપ અને ત્યાંના સંયોગો તથા સુખ દુઃખના વ્યવસ્થિત ખુલાસા આવે છે. તેની પણ વિશિષ્ટતા માત્ર શ્રી જિનવાણીથી પ્રકાશાઈ છે. આ વિશિષ્ટતાઓ અન્યત્ર દુર્લભ તો શું પણ અલભ્ય છે. શ્રી સર્વજ્ઞ જિનેન્દ્ર પરમાત્માની આ બધું પ્રકાશવામાં કેવી અનંત ઉપકારકતા !! અહો, નાથ, ! અહો, તારક ! એમ હૈયું અરિહંતચરણે ઢળી પડે છે ! જગત પર જો આવા પરમાત્મા હોવાનું જાણવા મળે છે, તો પછી એમને છોડી બીજે કોણ હૈયું અર્પે ?

શ્રી સર્વજ્ઞ અરિહંત પરમાત્માના વિશિષ્ટ ઉપકારો પૈકી વિશિષ્ટ વસ્તુના ઉપદેશના ઉપકારની વિચારણા ચાલી રહી છે. એ ઉપદેશના વિશિષ્ટ વિષય તરીકે પણ (૧) વિશિષ્ટ સિદ્ધાન્તો, (૨) વિશિષ્ટવાદો, તથા (૩) વિશિષ્ટ પદાર્થો કંઈક વિચાર્યાં. હવે (૪) વિશિષ્ટ ઉપાસ્યોનો વિષય ટૂંકમાં જોઈએ. ઉપાસ્ય એટલે ઉપાસના કરવા યોગ્ય, આરાધવા યોગ્ય વિષયો.

શ્રી અરિહંત પ્રભુએ ઉપદેશેલી ઉપાસનાના અનેક પ્રકારના વિષયોમાં પંચપરમેષ્ટી, રત્નત્રયી માર્ગ, શ્રુતસાધના માર્ગ, પુરુષાર્થ માર્ગ; વગેરે અનેક માર્ગની વિચારણા કરવી રહેશે. તે આ પ્રમાણે :

● પંચપરમેષ્ટી ●

(૧) અરિહંત (અરહંત) :- પરમ પદે અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ પ્રશસ્ત અને પૂજ્યપદે રહેનાર તે પરમેષ્ટી કહેવાય. પ્રથમ પરમેષ્ટી શ્રી અરિહંત પરમાત્મા પોતે છે. એમના અરહંત, અરિહંત, અરુહંત એમ સરખા જેવાં નામ છે. બીજા પણ જિનેન્દ્ર, પારગત, ત્રિકાલવિદ્, સાર્વ, તીર્થંકર, વગેરે નામો છે. અરહંત એટલે અષ્ટ મહાપ્રાતિહાર્યાદિની પૂજાને યોગ્ય. અરિહંત એટલે આંતર શત્રુને હણનારા. અરુહંત એટલે જેમનામાં સંસારબીજ એવા બળી ગયા છે કે જે હવે કદી ઉગવાના નથી. પ્રાકૃત વ્યાકરણના નિયમ મુજબ અરિહંત અને અરુહંત શબ્દ અરહંત શબ્દને સમાન હોવાથી એનો અરહંત જેવો પણ અર્થ થાય છે. આ અરિહંત પરમાત્માનું વર્ણન

ઠીક ઠીક થઈ ગયું છે. જેના સાર રૂપે એમ કહેવાય કે એમના આત્મામાં અનાદિની વિશિષ્ટ યોગ્યતા પડેલી છે; સમ્યક્ત્વ પામ્યા પછી વીસસ્થાનકની આરાધનાના બળે તીર્થંકરપણાનું વિશિષ્ટ પુણ્ય ઉપાર્જી ત્રીજે ભવે તીર્થંકરનો લોકોત્તર દેહ પામે છે. ત્યાં એ જન્મથી જ અવધિજ્ઞાનવાળા હોય છે, ને ઈંદ્રો અને દેવોથી પૂજાય છે. વળી એ ચોત્રીસ અતિશય અને વાણીના પાંત્રીસ અતિશયોથી અલંકૃત હોય છે. ઉત્સર્ગનો વિશિષ્ટ ચારિત્રમાર્ગ આરાધે છે. આંતરશત્રુ રાગાદિનો નાશ કરી સર્વજ્ઞ તીર્થંકરદેવ બને છે; અને ધર્મશાસનને સ્થાપી પ્રચારી અંતે મોક્ષમાં જાય છે.

(૨) બીજા પરમેષ્ટી શ્રી સિદ્ધ પરમાત્મા :

બીજા પરમેષ્ટી પદે શ્રી સિદ્ધ ભગવાન વિરાજે છે. જીવનના મુખ્ય બે પ્રકાર-સંસારી. અને મુક્ત પૈકી મુક્ત જીવો એ સિદ્ધ પરમાત્મા છે. પરમાત્મા એટલે શ્રેષ્ઠ યાને સર્વથા શુદ્ધ શુદ્ધ આત્મા. એમનાં બીજા નામ મુક્ત, પારગત, અકલંક, અમર, અજ, અનંગ, પરમજ્યોતિ, સદાશિવ વગેરે છે. એ આઠે પ્રકારના કર્મના મળથી રહિત થઈ તદ્દન નિર્મળ અને નિરૂપાધિક બન્યા હોવાથી એમને સહસિદ્ધ અનંતજ્ઞાનાદિ આઠ ગુણ હવે પ્રગટપણે સિદ્ધ બનેલા છે. તેથી એ સિદ્ધ છે, અથવા હવે એમને કશું સાધવાનું નથી, સાધી શકાય એ બધું પ્રાપ્ત થયું છે; સિદ્ધ થયું છે, માટે એ સિદ્ધ છે; અથવા સિત-બાંધેલા એવાં જે કર્મ તેને ધમી નાખ્યા છે, તેથી તે સિદ્ધ છે. ચાર ઘાતીકર્મના નાશથી અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંત વીતરાગતા અને અનંતવીર્યાદિ લબ્ધિઓ પ્રગટ થયેલી છે. તેમજ બાકીના ચાર અઘાતી પૈકી વેદનીય કર્મના નાશથી અનંત અવ્યાબાધ સુખ, આયુઃકર્મના નાશથી અક્ષય નજર અમર સ્થિતિ, નામકર્મના નાશથી અરૂપિપણું અને ગોત્ર કર્મના અભાવથી અગુરુલઘુતા પ્રકટ થયેલી છે. સંસારમાં જે સારા-નરસા (શુભાશુભ) કર્મના યોગે યશ અને અપયશ, ઊંચ કુલ અને નીચ કુલ, સૌભાગ્ય ને દુર્ભાગ્ય, સારું શરીર-નરસું શરીર, આરોગ્ય અને રોગ, માન અને અપમાન, અજ્ઞાન અને મોહ, રાગ ને દ્વેષ, હર્ષ અને શોક, વગેરે દ્વંદ્વો વેદવા પડે છે, તેમાંનું સિદ્ધ અવસ્થામાં કાંઈ હોતું નથી. સંસારમાં પણ આત્માના મૌલિક-આંતરિક અપ્રકટ સ્વભાવમાં તો ઉક્ત દ્વંદ્વોથી તદ્દન વિનિર્મુક્ત (રહિત) એવી શુદ્ધ સ્થિતિ છે; પરંતુ પ્રગટપણે એ રાગદ્વેષાદિવાળી અશુદ્ધ સ્થિતિ છે. કેમકે પ્રવાહથી અનાદિકાળ થયા આત્મપ્રદેશો સાથે એકમેક થઈ આત્માને મલિન કરનાર જે પૌદ્ગલિક કર્મ-સ્કંધો, તેના વિપાકને લીધે ઉક્ત યશ-અપયશ વગેરે દ્વંદ્વોની વિચિત્ર પરિસ્થિતિ આત્મા પર ઊભી થાય એમાં નવાઈ નથી એટલે ખરી રીતે વિચારતાં, એ યશ-અપયશ

વગેરે દ્વંદ્વોના અનુભવની વયમાં એનાથી તદ્દન નિરાણું એવું આત્માનું અસલી શુદ્ધ સ્વરૂપ સ્વભાવગત કાયમ છે. એ સમજીને રાગદ્વેષમાં તણાયા વિના જીવન જીવી શકાય છે. માટે પર ઉપાધિથી થનારા યશ કે અપયશ આરોગ્ય કે રોગીપણું વગેરે અવસ્થાઓને પરાઈ સમજી, એમાં આત્મા ઉન્માદ કે દીનતા કરતો નથી; પણ પોતે માત્ર સાક્ષી રૂપે એનો દાતા દૃષ્ટા બની, એને ઉદાસીનભાવે અર્થાત્ અરક્ત-અદ્વિષ્ટ ભાવે વેદી લઈ અંતે એ સર્વથા મુક્ત થાય છે; એટલે કે સિદ્ધ બની ત્રિભુવનના છેક મથાળે જઈ વસે છે. એ હવે નિર્મમ-નિર્વિકાર છે, નિરંજન-નિરાકાર છે, સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શી છે, અમમ, અવ્યય અને અક્ષય છે, કૃતકૃત્ય છે, નિર્મોહી છે, શુદ્ધ જ્ઞાતા દૃષ્ટા છે, સ્પર્શાદિ રહિત છે, પરમ પદાર્થ છે, શાશ્વત જયોતિ છે, સ્વતંત્ર છે, સ્વરમણમાં મગ્ન છે, નિત્યધર્મા છે, જ્ઞાનથી સર્વવ્યાપી છે, તત્ત્વમૂર્તિ છે, પરમ બ્રહ્મ છે, પરમ આદિત્ય છે. પરમ ઈન્દુ છે, પરમ સદાશિવ છે, અનંત સુખભોક્તા છે, સર્વ શત્રુના ક્ષયથી, સર્વ રોગના નાશથી, સર્વ પદાર્થની પ્રાપ્તિથી અને સર્વ ઈચ્છાની પૂર્તિથી જે સુખ થાય તેના કરતાં અનંતગુણ સુખ સિદ્ધનું છે. પણ તે સુખ અસંયોગનું હોવાથી સંયોગજન્ય સુખના અનુભવીને અગમ અગોચર છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૪, અંક-૩૪, તા. ૧૯-૫-૧૯૫૬

શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ઓળખાણ

(૩) ત્રીજા પરમેષ્ઠી શ્રી આચાર્ય ભગવંત :-

ત્રીજું પરમેષ્ઠી પદ આચાર્ય ભગવંતથી અલંકૃત છે. આચાર્ય મહારાજનાં બીજાં નામ સૂરિ, ગણધર, ગુરુ, ગચ્છપતિ, અનુયોગકર ગણિપિટક, ઉદ્યોતકારી વગેરે છે. એ અને ચોથા પરમેષ્ઠી ઉપાધ્યાયજી મહારાજ સંસારત્યાગી સંયમી સાધુ તો છે જ, એટલે સાધુ તરીકેની એમની પંચાચાર વગેરે વિશેષતા પાંચમા સાધુપદમાં સમજાશે. પરંતુ આચાર્ય તરીકેની એમની વિશેષતામાં શ્રી અરિહંત ત્રભુની ગેરહાજરીમાં શ્રી જિનશાસનનું સુકાન સંભાળી શકે એવા ગુણો અને એવું સામર્થ્ય એમનામાં હોય છે. શ્રી જિનપ્રવચનની પ્રભાવકતા, સુરક્ષિત આગમ પરિપાટી, અનેક ભાષાઓનું જ્ઞાન, સ્વપરશાસ્ત્ર કુશલતા, પ્રજ્ઞાપના-શક્તિ, સુયોગ્ય શિષ્ય સમૂહનું નેતૃત્વ, ભવ્ય ઓજસ દેશનાલબ્ધિ, પંચાચાર પ્રચાર, અપ્રમત્તતા, શુદ્ધ ધર્મકથા-કથન વગેરે અનેકાનેક વિશેષતાઓને એ ધરનારા છે. શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ” (ભાગ-૧૮) ૧૨૫

મુજબ યોગોદ્ધરનાદિપૂર્વક સૂત્રનું તથા અર્થનું અધ્યયન અને દેશાટન કરી ગુરુએ આપેલી આચાર્ય પદવીને એ વરેલા હોય છે. એ મંત્રપીઠાદિ પંચપ્રસ્થાને સૂરિમંત્રને આરાધનારા હોય છે. શિષ્યોને ગ્રહણ આસેવન શિક્ષા આપવા-અપાવવામાં, એમજ જનતામાં ધર્મબોધ દ્વારા શાસન પ્રભાવના કરવામાં એ કુશલ હોય છે. સારણા વારણા ચોયણા પરિયોચણાથી ગચ્છને સાધનામાં ઉદ્યુક્ત રાખે છે. ધર્મશાસનનું સામ્રાજ્ય ચલાવનારા એ સમ્રાટ રાજા છે. રાજા આ રીતે : ઉપાધ્યાય એમના દિવાન છે. સાધુઓ સુભટ છે. ગૃહસ્થ શ્રાવક-શ્રાવિકા પ્રજાજન છે. આચાર્ય પાસે દ્વાદશાંગી કે તે તે કાળે વિદ્યમાન શ્રુત એ ખજાનો છે. એના વડે એ સૌને આબાદ રાખે છે. પ્રજાજનને પીડવા આવતા મોહના ધરના ચોર લૂંટારાઓ પર એ જિનનું શાસન ચલાવી એને દૂર કરે છે; અને લોકના ધર્મધનને રક્ષી અધ્યાત્મ-હિતની અનેકવિધ કાળજી તથા ઉદ્યમ કરે છે. એ મિથ્યામતિ પાખંડીઓ અને કુમતવાદીઓ વગેરેનો નિગ્રહ કરે છે.

આચાર્ય એટલે ભાવવૈદ : ગુણનો ખજાનો :-

જગતના જીવો કર્મરોગથી પીડાય છે, ને એમાં પાછા રાગદ્વેષરૂપી કુપથ્યને સેવી સેવી કર્મરોગ વધારે છે. આની સામે આચાર્ય એ ભાવવૈદ બની ભવ્ય જીવોને ધર્મઔષધ આપી વૈરાગ્ય અને ઉપશમનું પથ્ય સેવરાવી કર્મરોગ નાબૂદ કરે છે. અનાદિ અનંતકાલથી ભવાટવીમાં ભમતા રખડતા જીવોને આચાર્ય ભગવાન માનવ જીવનના મૂલ્ય અને કર્તવ્ય પંથ સુઝાડી ઉન્નતિના મહામાર્ગે ચઢાવે છે. હૃદયની ક્ષુદ્રતા, સંકુચિત મતિ, ભૌતિક દૃષ્ટિ, વાસના અને વિકાર, ઈર્ષ્યા અને ક્લેશ, ગર્વ અને સ્વાર્થ, મમતા અને માયા, ભય અને હાયવોય વગેરે અનેકાનેક દર્દોને શાંત કરી આચાર્ય એ જીવોને સુંદર સમાધિનું આરોગ્ય આપે છે. આચાર્યના ઉપકારથી લોકનું વ્યાવહારિક જીવન શાંતિભર્યું, સાંસારિકજીવન તૃપ્તિભર્યું, નૈતિક જીવન ઊંચું, કૌટુંબિક જીવન વિવેક વાત્સલ્યભર્યું અને ધાર્મિક જીવન તત્ત્વપરિણતિ-ઉલ્લાસ અને સંવેગભર્યું બને છે.

આચાર્ય એ ગુણના ખજાના છે. એમનામાં ૩૬-૩૬ ગુણોની એકેક છત્રીશી એવી છત્રીસ છત્રીશી ગુણોની હોય છે. એમાં આગળ કહેવાશે તે સાધુજીવનના ૨૭ ગુણો, નવ બ્રહ્મ ગુપ્તિ, ૮ પ્રભાવકતા, ૮ ભુદ્ધિગુણ, ૯ પાપનિદાન ત્યાગ, ૧૨ પ્રતિમા, ૨૫ ભાવના, ૧૪ પ્રતિરૂપાદિગુણો, સુરૂપતા, તેજ, યુગપ્રધાનતા, બહુશ્રુતતા, મધુર આદેય વચન, ગાંભીર્ય, પરમસંતુષ્ટતા, ઉપદેશકતા, અપરિશ્રાવિતા-અન્યના મર્મનું ગોપન-અપ્રકટન, સૌમ્યતા, ગચ્છોપધિ-સંગ્રહ, અગમતા-અગમપણું, અવિકલ્પન, (સ્વપ્રશંસા નહિ અને અચપલતા) આવા આવા ૧૨૬ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ઓળખાણ (ભાગ-૧૮)

મહાન ઉચ્ચ ગુણો હોય છે.

૪. ચોથા પરમેષ્ઠી શ્રી ઉપાધ્યાયજી મહારાજ :-

ઉપાધ્યાયજી સાધુઓને સૂત્ર સિદ્ધાન્તોના પાઠક હોય છે. એમના પચીસ ગુણ કહેવાય છે. તે આ રીતે : ૧૧ અંગ નામના આગમ+૧૪ ‘પૂર્વ’ નામના મહાશાસ્ત્ર (અથવા ૧૨ ઉપાંગ+૧ ચરણસિત્તરી+૧ કરણસત્તરી) એમ ૨૫ ના એ ભણાવનાર છે. એથી પચીસ ગુણોને ધરનારા કહેવાય છે. એમ તો પાંચ મહાવ્રતની પચીસ ભાવના અથવા વંદનના પચીસ આવશ્યક, કે પચીસ ક્રિયા-આશ્રવના ત્યાગ, અથવા બાવીસ પરિસહસહન અને ત્રણ ગુપ્તિપાલન મળીને પચીસ ઈત્યાદિ ઈત્યાદિ લઈને પચીસ ગુણ થઈ શકે છે. પરંતુ તે તો સાધુમાં પણ હોય છે. બાકી ઉપાધ્યાય વર્તમાન કાળે અંગ, ઉપાંગ, પચન્ના, છેદસૂત્ર, મૂળસૂત્ર વગેરે સૂત્રોને નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય, ચૂર્ણિ, ટીકા સાથે ભણાવે છે. એ રીતે શ્રુતપ્રવાહને વહેતો રાખનાર હોઈ શ્રી જિનપ્રવચનના એ સ્તંભ છે. પત્થર જેવા અભુજ્જ શિષ્યને પણ વિદ્યાથી પલ્લવિત કરતા હોઈ એ અજબ માંત્રિક છે; મહા ઉપકારક છે. શાંતિ, સમતા અને ઉત્સાહથી શિષ્યોને તૈયાર કરતા હોઈ શ્રી સંઘના મહાન આધાર છે. એમની સુદૃષ્ટિ એવી છે કે ચ્હાય રાજાપણામાંથી આવેલ શિષ્ય હોય કે રંકપણામાંથી, પરંતુ બન્નેને નિષ્પક્ષપાત રીતે સૂત્રદાન કરે છે. સ્વયં અહોર્નિશ દ્વાદશાંગીના સ્વાધ્યાયમાં લીન રહે છે. ભવસાગરથી તરવા માટે એ અદ્ભુત નિર્ધામિક છે. પરવાદીરૂપી ઉન્મત્ત હાથીઓ માટે સિંહસમા છે. ઉપાધ્યાયનાં બીજાં નામ વાયક, પાઠક, સ્થવિર, કુત્રિકાપણ (દેવતાઈ દુકાન), આત્મપ્રવાદી વગેરે છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૪, અંક-૩૫, તા. ૧૯-૫-૧૯૫૬

૨૧ શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ઓળખાણ

(૫) પાંચમા પરમેષ્ઠી શ્રી સાધુમહર્ષિ :-

પાંચમા પરમેષ્ઠી પદે સાધુ મહર્ષિઓ બિરાજે છે. ગૃહસ્થપણાનો ત્યાગ કરી લોકસંજ્ઞા મૂકી સર્વ પાપવ્યાપારોને પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક છોડવારૂપ અલૌકિક સાધુતાને અંગીકાર કરનારા એ હોય છે. પાંચમહાવ્રતની ભીષ્મ પ્રતિજ્ઞા સ્વીકારી એ સૂક્ષ્મજીવનની પણ હિંસા મનથી જાતે કરતા નથી, બીજા પાસે કરાવતા નથી, અને કરનારને સારો માનતો નથી. એવી રીતે સૂક્ષ્મ પણ જૂઠ, ચોરી, વિષયસેવન

કે પરિગ્રહધારણના એ નવ કોટિએ ત્યાગી હોય છે. નવ કોટિ ત્યાગ એટલે મન, વચન, કે કાયાએ ન કરવું, ન કરાવવું, કે ન અનુમોદવું. પહેલા વ્રતના શુદ્ધ-પાલન માટે એ સ્વયં તો પચન-પચાવવાના ત્યાગી હોય છે જ, પરંતુ સાધુ માટે બીજાએ રાંધ્યું હોય તો એ પણ ત્યજે છે; અને ગૃહસ્થ સાધુના ઉદ્દેશ વિના પોતાના ઉદ્દેશે બનાવેલી વસ્તુમાંથી વહોરાવે તો એ થોડુંક જ લેતા ઘર ઘર ફરી માધુકરી વૃત્તિએ ભિક્ષા ગ્રહણ કરનારા હોય છે. એમને ઘર, માલ-મિલકત, કુટુંબ વગેરે કાંઈ હોતું નથી. સ્ત્રીને તો એ અડતા પણ નથી. મસ્તકના તથા દાઢી-મૂછના કેશ પણ હાથે ચૂંટી કાઢે છે. ગાડી વગેરે વાહનમાં કદીય બેસતા નથી. કાચું પાણી, માટી, અગ્નિ, વનસ્પતિ વગેરેને સ્પર્શતા પણ નથી. જીવન આખુંય શાસ્ત્રાધ્યયન-ચિંતન-અધ્યાપન, ધ્યાન, ત્યાગ, તપસ્યા, ઈન્દ્રિયનિગ્રહ, મનશુદ્ધિ, ક્ષુધા-તૃષ્ણા-માનાપમાનાદિ પરિસહોનું સહન...વગેરેમાં પસાર કરે છે.

સત્તાવીશ ગુણસાધના :- સાધુના સત્તાવીસ ગુણ ગણાય છે. તે આ રીતે : અહિંસાદિ પાંચ મહાવ્રત અને એક રાત્રિભોજનવિરમણ એમ વ્રત ૬+પૃથ્વીકાયાદિ સંરક્ષણ ૬+ઈન્દ્રિયનિગ્રહ ૫+ભાવવિશુદ્ધિ ૧+કષાયનિગ્રહ અને ક્ષમાદિ ૪+અકુશલ મન-વચન-કાયાના નિરોધ ૩+પરિસહસહન ૧+ઉપસર્ગે પણ સમતા ૧=૨૭. અથવા બાહ્યઆભ્યન્તર તપ ૧૨+સુડતાલીસ દોષરહિત આહાર ૧+અતિક્રમાદિ દોષત્યાગ ૪+દ્રવ્યાદિ અભિગ્રહ ૪+વ્રત ૬=૨૭ વગેરે. આમાં **બાહ્યતપમાં** અનશન, ઉનોદરિકા, વૃત્તિસંકેપ, રસત્યાગ, કાયકલેશ ને સલીનતા એ છ આવે. **આભ્યન્તરતપમાં** પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય, વૈયાવૃત્ય, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ એ છ આવે. **આહારના સુડતાલીસ દોષમાં** ગૃહસ્થ થકી થયેલા ઉદ્દગમના દોષ ૧૬, સાધુએ લગાડેલા ઉત્પાદનના દોષ ૧૬ અને એષણાના દોષ ૧૦, એમ ગવેષણા-ગ્રહણેષણાના દોષ ૪૨, તથા માંડલીના દોષ ૫ મળી કુલ ૪૭ આવે. **અતિક્રમાદિ** ચારમાં અતિક્રમ, વ્યતિક્રમ, અતિચાર અને અનાચાર આવે. દ્રવ્યાદિ **અભિગ્રહમાં** દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ ભાવની અપેક્ષાએ વિવિધ પ્રતિજ્ઞાઓ આવે.

અનુમોદનીય સાધુતા :- સાંસારિક સર્વ સંબંધો અને સર્વ પ્રવૃત્તિઓ ત્યજી દીધી હોવાથી, સાધુ આત્મપરિણતિને વિશુદ્ધ કરવાની પ્રવૃત્તિમાં જ મસ્ત રહે છે. બીજાઓ માટે પણ એ ભાવદયાના ભંડાર હોય છે. (કર્મના કૂર સર્કજામાંથી જીવો કેમ બચે ? એ માટે, તથા મોહની માનસિક વૃત્તિ, વાચિક શબ્દ અને કાયિક વર્તવથી કેમ છૂટે એ માટેની દયા તે ભાવદયા.) વિષ ગરલ અને સંમૂર્ચિશ્રમ અનુષ્ઠાનને ત્યજી તદ્દેતુ અને અમૃતક્રિયારૂપે પ્રીતિ, ભક્તિ, વચન અને અસંગ અનુષ્ઠાનના ક્રમિક વિકાસને એ સાધનારા હોય છે. એ માટે તેર કાઠીઆને તજી,

આર્ત અને રૌદ્ર ધ્યાનને પરિહરી, કૃષ્ણાદિ અશુભ લેશ્યાને નિવારી, ચાર દુઃખશ્યા, સાત ભય, આઠ મદ, નવ પાપનિદાન, સંકલેશ વગેરેને તિલાંજલિ આપી સામાયિક, ભાવસમાધિ, મૈત્ર્યાદિ ભાવના, આત્મતૃપ્તિ, ક્ષમાદિ ધર્મો વગેરેના અભ્યાસી બન્યા રહે છે. સમિતિ ગુપ્તિ, પંચાચાર, દ્વિવિધ તપ, ઈચ્છાકાર, અપરાધનો મિથ્યાદુષ્ટ, ગુરુવચન પર 'તથાસ્તુ' કરવું, વગેરે દશ પ્રકારની ચક્રવાલ સામાચારીનું નિત્યપાલન કરે છે. ટૂંકમાં સાધુમહાત્મા સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર અને તપની ઉપાસનાનું જ જીવન જીવે છે. એમને પંચમહાવ્રત એ નિવૃત્તિ માર્ગ છે. અને પંચાચારનું પાલન એ પ્રવૃત્તિમાર્ગ છે.

ગૃહસ્થને સમ્યક્ત્વ મૂલક બાર વ્રતરૂપ શ્રાવકધર્મની જેમ સાધુને દશ પ્રકારે યતિધર્મ પાળવાનો છે. તે આ પ્રમાણે : ક્ષમા, મૃદુતા, ઋજુતા, નિર્લોભતા, તપ, સંયમ, સત્ય, શૌચ (મનની પવિત્રતા) બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ. સાધુનાં બીજાં નામ મુનિ, યતિ, યોગી, ભિક્ષુ, માહણ, નિર્ગન્થ, મહાવ્રતી, સંન્યાસી, વાચંયમ, મોહજથી, અર્કિચન, શ્રમણ, ક્ષમાશ્રમણ, દીક્ષિત, પ્રવ્રજિત વગેરે છે.

ઉપાસના માટે આવા અન્યત્ર અલભ્ય એવા પંચ પરમેષ્ઠીના સ્વરૂપને બતાવનાર શ્રી અરિહંત પ્રભુ જ છે. પરમેષ્ઠી બનવાનું એમના શાસનમાં જ છે.

યોગ :- મોક્ષ સાથે આત્માને જે યોજી આપે તેને યોગ કહેવાય, અનેકાંત પદ્ધતિએ એવા અનેક યોગો શ્રી અરિહંત પ્રભુએ બતાવ્યા છે. એમાં મુખ્ય રત્નયત્રી યોગ, દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર યોગ છે. જૈનશાસનના વિશિષ્ટ યોગો જુઓ :

રત્નત્રયી યોગ : આરાધના માર્ગ : મોક્ષમાર્ગ :- ઉપાસનાના વિષયમાં પરમેષ્ઠીની જેમ સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર છે. એ મોક્ષ ખરીદવા માટે સાચાં ત્રણ રત્ન હોવાથી રત્નત્રયી તરીકે ઓળખાય છે. સંસાર-ભ્રમણનો અંત લાવી મુક્તિપદ પામવા માટે આજ ત્રણ સાધન છે; ને તે પણ ત્રણ ભેગાં મળીને મોક્ષે પમાડવા સમર્થ છે. તેથી સૂત્રકાર કહે છે, **સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગ : ।**

નવપદ :- આમાં ચારિત્રમાંથી તપને જુદો પાડીએ તો દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર અને તપ એ ચાર ઉપાસનીય બને, તે પૂર્વના પાંચ પરમેષ્ઠીની સાથે ગણતાં કૂલ નવ-પદ થાય. તેને સિદ્ધચક્ર પણ કહેવાય છે. દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર અને તપ દરેકનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ તટસ્થ રીતે જોતાં જરૂર એમ લાગે કે આ રત્નત્રયી માર્ગ શ્રી જિનેન્દ્રશાસનની જ એક વિશેષતા છે. બીજા તો કોઈક ન્યાયદર્શન જેવા એકલા તત્ત્વજ્ઞાનથી મોક્ષ કહે છે, તો મિમાંસક જેવા ક્રિયાથી (કર્મકાંડથી) મોક્ષ કહે છે. ત્યારે યોગદર્શન જેવા જ્ઞાન-વૈરાગ્યથી મોક્ષ માને છે. પણ જ્ઞાન કે ક્રિયા કે જ્ઞાન-

વૈરાગ્ય એ બધું અધુરું છે, અને એ માનેલા તત્ત્વજ્ઞાન, કર્મકાંડ વગેરે યથાર્થ મોક્ષમાર્ગ બનવા યુક્તિયુક્ત પણ નથી. આ વસ્તુ જો કે પૂર્વે દર્શાવેલ વિશિષ્ટ વિષયોના વિસ્તૃત બોધથી બરાબર સમજી શકાય એમ છે, છતાં એટલું ખરું કે સંસાર જે મિથ્યાત્વ, અને જે અજ્ઞાનયુક્ત અચારિત્ર, (મલિનવૃત્તિ, પ્રવૃત્તિ અને અવિરતિ)થી છે, તેને ટાળનારા સર્વજ્ઞોક્ત સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર જ છે. આમાં જ્ઞાનયુક્ત ચારિત્રથી વિરતિભાવ, કષાયનિગ્રહ અને (અસત્) પ્રવૃત્તિ નિરોધ રુંધાય છે.

પંચાચારયોગ :- ઉપર કહેલ રત્નત્રયીની ઉપાસના માટે વિશિષ્ટ કોટિનો પંચાચાર પાલનનો માર્ગ છે. એમાં આઠ આઠ પ્રકારનો જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર અને ચારિત્રાચાર તથા બાર પ્રકારનો તપાચાર અને છત્રીસ પ્રકારનો વીર્યાચાર છે. આના વિવેચનનો અહીં અવકાશ નથી. એવું આગળ ઉપર પણ સમજવું. તેથી માત્ર નામનિર્દેશ જેવું કરવામાં આવે છે.

વિશિષ્ટ સમ્યગ્દર્શન યોગ :-

સમ્યક્ત્વ એટલે તત્ત્વશ્રદ્ધા છે. પરંતુ સમ્યક્ત્વ એટલે તત્ત્વભૂત દેવગુરુ ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા કર્યાનું કહેવા માત્રથી નથી પતતું. એ માટે જિનશાસન ૪ શ્રદ્ધાન, ૩ લિંગ, ૩ શુદ્ધિ, ૫ લક્ષણ, ૧૦ વિનય, ૮ પ્રભાવક, ૫ ભૂષણ, ૫ દૂષણ-ત્યાગ, ૬ ભાવના, ૬ આગાર, ૬ સ્થાન, અને ૬ યતના-એમ ૬૭ પ્રકારનો સમ્યક્ત્વનો વ્યવહાર પાળવાનું શિખવે છે. વળી શ્રદ્ધામાં પણ ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક, અને ઔપશમિક સમકિત તથા સંક્ષેપરુચિ, વિસ્તારરુચિ, બીજરુચિ વગેરે દશ પ્રકારની રુચિનો વિસ્તાર આવે છે.

જ્ઞાનયોગ :- જિનશાસનમાં મુખ્ય પાંચ જ્ઞાન છે. એમાં ૨૮ પ્રકારે મતિજ્ઞાન, ૧૪ (ઉત્તરભેદ ૩૪૦) ૧૪ પ્રકારે શ્રુતજ્ઞાન (અન્ય રીતે ૨૦ પ્રકારે પણ), ૬ પ્રકારનું અવધિજ્ઞાન, બે પ્રકારે મન:પર્યાયજ્ઞાન અને એક પ્રકારે સર્વજ્ઞતારૂપ કેવળજ્ઞાન એ ૫૧ ભેદે વિશિષ્ટ કોટિની જ્ઞાન પ્રરૂપણા છે. એમાં પણ શ્રુતજ્ઞાનમાં ચૌદ પૂર્વો, અંગ, ઉપાંગ, મૂળસૂત્ર, છેદસૂત્ર, પ્રકીર્ણક વગેરે આગમ શાસ્ત્રો, સન્મતિતર્ક અનેકાંત જયપતાકા-શાસ્ત્રવાર્તા-સ્યાદ્વાદ રત્નાકર વગેરે દર્શનશાસ્ત્રો, ઉપદેશમાળા-ઉપદેશ સપ્તતિકા, ઉપદેશ તરંગિણી, ઉપદેશ રહસ્ય, ઉપદેશ રત્નાકર વગેરે ઉપદેશ ગ્રન્થો, લોક પ્રકાશ પ્રવચન સારોદાર, જીવ વિચાર, નવ-તત્ત્વ, સંગ્રહણી વગેરે પ્રકરણ ગ્રન્થો, પંચસંગ્રહ, કમ્પપયડી, કર્મગ્રન્થ, વગેરે કર્મસાહિત્ય; યોગબિન્દુ, યોગદષ્ટિ, ષોડશક, અધ્યાત્મસારાદિ યોગ-અધ્યાત્મગ્રન્થો, ઈત્યાદિ ઈત્યાદિ અનેકાનેક વિષયોના અનેક શાસ્ત્રોમાં વર્ણવાયેલા વિશિષ્ટ પદાર્થોના આઘપ્રરૂપક શ્રી સર્વજ્ઞ જિનેશ્વર

દેવો જ છે. આ જૈન આગમ અને જૈન શાસ્ત્રોના જ્ઞાનયોગમાં લીન થનારને અહીં મોક્ષનો અનુભવ થાય છે.

ચારિત્રયોગ : વિરતિયોગ :- વિરતિમાર્ગ એ પણ જૈનશાસનની જ વિશેષતા છે. વિરતિ=પાપથી વિરામ પામવાની પ્રતિજ્ઞા સાથે નિવૃત્તિ. સામાન્ય સમજ એવી હોય છે કે ‘કરે તે ભરે’ અર્થાત્ પાપાયરણ કરે તેને દંડ ભરવો પડે, ન કરે તેને કાંઈ નહિ. શ્રી અરિહંત પરમાત્મા એમ કહે છે કે પાપ ન આચરવા છતાં પાપત્યાગની જ્યાં સુધી પ્રતિજ્ઞા ન કરે ત્યાંસુધી પણ દંડ ભરવો રહે છે. કારણ એ છે કે પ્રતિજ્ઞા ન કરવા દેનારું એક ખરાબ તત્ત્વ હૃદયમાં બેઠું છે. તે છે પાપ પ્રત્યેનો અપેક્ષાભાવ. ‘વર્તમાનમાં નહિ સહી, તોય ભવિષ્યમાં કદાચ તે પાપ સેવવું પડે માટે પ્રતિજ્ઞા નહિ લઈએ’ આ વલણમાં પાપની અપેક્ષા બેઠી છે. તે પણ ગુનો છે. તેનો ત્યાગ પ્રતિજ્ઞાથી થાય છે. શ્રી અરિહંત પ્રભુ પણ જન્મથી મહાવૈરાગી અને સંસારથી અલિપ્ત જેવા છતાં એમને એમ સાધુજીવનમાં ન પેઠા, પરંતુ ‘કરેમિ સામાઈઅં...’ની પ્રતિજ્ઞા કરીને પેઠા. કેમકે તો જ પાપના બંધનથી બચાય.

વિરતિ બે પ્રકારે : વિરતિ સાધુમાર્ગની તે **સર્વવિરતિ**, અને ગૃહસ્થધર્મની તે **દેશવિરતી** કહેવાય છે. **સર્વવિરતિમાં** હિંસા-જૂઠ-ચોરી-મૈથુન-પરિગ્રહ એ પાંચ પાપોનો સર્વથા ત્યાગ કરવાની પ્રતિજ્ઞા હોય છે. સર્વથા એટલે મન-વચન-કાયાથી જિંદગીભર માટે તે તે પાપ કરવા, કરાવવા, કે અનુમોદવાના નહિ. આને ચારિત્ર કહે છે, સંયમ કહે છે. તે એકજ પ્રકારે છે. **દેશવિરતિમાં** સ્થૂલપણે પ્રતિજ્ઞા કરાય છે. અમુક અમુક પાપ કરીશ નહિ, કે કરીશ-કરાવીશ નહિ. તેમાં અહિંસાદી બારવ્રત આવે છે. બધાનો મુદ્દો પ્રતિજ્ઞા સાથે પાપત્યાગ છે. અનાદિના પાપસંગ એમ જ છૂટે છે.

અહિંસાયોગ :- શ્રી અરિહંત પ્રભુએ ફરમાવેલ અહિંસામાર્ગ સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ છે. ઈતરોમાં સંસારત્યાગ કરી વાનપ્રસ્થ કે સંન્યાસ લે તો પણ અગ્નિ-પાણી-વનસ્પતિ વગેરેના આરંભ ઊભા રહે છે. જૈન સાધુદીક્ષામાં તો એને અડવા જેટલી પણ હિંસાનો ત્યાગ હોય છે. એટલું જ નહિ, પણ ઉપર કહ્યું તેમ મનથીય હિંસાની અનુમોદના વર્જ્ય છે તેથી દા.ત. ભગતે સાધુ માટે કોઈ ચીજ રાંધી તો તે પણ સાધુ લઈ શકે નહિ. સાધુને તો નિર્દોષ અને નિર્જીવ આહાર મધુકરી વૃત્તિથી લેવાનો હોય છે. નિર્દોષતા ત્યાં સુધીની કે ગૃહસ્થ સાધુને વહોરાવતાં કાચા સજીવ પાણી વગેરેને અડી જાય તો ય તેની પાસેથી સાધુ વહોરતા નથી. એમ અપૂકાયની અહિંસા ત્યાં સુધીની કે સૂર્યાસ્ત થવાના થોડા પૂર્વકાળથી માંડી સૂર્યોદય પછીના થોડા કાળ પર્યંત આકાશમાંથી જે સજીવ ઓસ પડે છે તેનીય દયા કરવાની

હોય છે. તેથી ન છૂટકે બહાર જવું પડે તો ગરમ કામળીથી શરીર ઢાંકીને જાય છે. કેવો ઝીણો અહિંસામાર્ગ પ્રભુએ બતાવ્યો ! આવી અહિંસા સહિતનો સૂક્ષ્મકોટિનો વિરતિ માર્ગ એ ભવભ્રમણમાં દુઃખથી રીબાતા સંસારી જીવોને ઉદ્ધરવા માટેની શ્રી અરિહંત પરમાત્માની અલૌકિક બક્ષિસ છે. અહો ! અનંત ઉપકાર એ દેવાધિદેવનો ! નહિતર ક્યાંથી જીવો સર્વથા નિષ્પાપ બની કર્મરહિત થઈ શકત ? કેવી રીતે મોક્ષ પામી શકત ?

સંયમયોગ :- ત્યારે વિશિષ્ટ કોટિનો સંયમમાર્ગ પણ શ્રી સર્વજ્ઞ જિનેશ્વરદેવોની જ એક બક્ષિસ છે. એમાં ચરણસિત્તરી અને કરણસિત્તરી એમ બે વિભાગમાં ૭૦-૭૦ ગુણોનો માર્ગ પાળવાનો હોય છે. એમાં પૂર્વે કહ્યા તે વિરતિમાર્ગના મુખ્ય પાંચ મહાવ્રતોની સાથે ક્ષમાદિ શ્રમણધર્મ-પ્રેક્ષાદિસંયમ-વૈયાવચ્ય-બ્રહ્મવાડ-કષાયનિગ્રહ-પિંડવિશુદ્ધિ-સમિતિ-ભાવના-ભિક્ષુપ્રતિમા-ઈન્દ્રિયનિરોધ-પ્રતિલેખના-ગુપ્તિ અને દ્રવ્યાદિ અભિગ્રહો આવે છે. આના વિસ્તારનો અભ્યાસ કરનાર સમજી શકશે કે આ બતાવવામાં પણ અરિહંત પરમાત્માનો જ અનુપમ ઉપકાર છે. એ ઉપકારમાંથી પછી ઝરણાંઓ લઈને ઈતર મતવાળાઓએ અહિંસાદિનો ઉપદેશ કર્યો છે.

તપો-યોગ :- ૧ અનશન, ૨ ઉનોદરિકા, ૩ દ્રવ્યસંક્ષેપ, વૃત્તિસંક્ષેપ, ૪ વિકૃતિત્યાગ, રસત્યાગ, ૫ પાદવિહાર લોચ, ૨૨ પરીસહ, અને ઉપસર્ગનું સહનરૂપ કાયકલેશ, ૬ મનોવાક્યાયસંલીનતા-આ ષડ્વિધ ‘**બાહ્યતપ**’ છે; ૧ પ્રાયશ્ચિત્ત-૨ વિનય-૩ વૈયાવૃત્ય ૪ સ્વાધ્યાય-૫ ધ્યાન, ૬ કાયોત્સર્ગ આ છ પ્રકારે ‘**આભ્યન્તર તપ**’ નો માર્ગ, એ પણ માત્ર શ્રી તીર્થંકરદેવોની ભેટ છે ! અરે ! એકલા ‘**અનશન**’ નામના પહેલા પ્રકાર અંગે જોઈએ તો હંમેશને માટે સૂર્યાસ્તથી સૂર્યોદય સુધીના સમયનો રાત્રિભોજનનો ત્યાગ બીજે ક્યાં જોવા મળે છે ? ત્યારે બારે તપના વિસ્તારની સમજૂતી લેવામાં આવે તો શ્રી જિનશાસનની ખરેખર લોકોત્તરતા અને અનંત ઉપકારકતા જણાયા વિના રહે નહિ.

ધર્મમાર્ગ :- ઉપર કહેલ વિશિષ્ટ કોટિના અહિંસા, સંયમ અને તપોમાર્ગની ત્રિપુટીરૂપ ધર્મ જ ઠેઠ મોક્ષે પહોંચાડવા સમર્થ છે; તેથી એ મુખ્ય ધર્મમાર્ગ છે તો કહી શકાય કે એવા ધર્મમાર્ગને પણ શ્રી સર્વજ્ઞ પ્રભુએ જ બતાવ્યો છે.

આશ્રવત્યાગ-સંવર-નિર્જરોપાદાન યોગ :- આ પણ શ્રીઅર્હતકથિત અનન્ય મોક્ષયોગ છે. આશ્રવ=કર્મબંધના કારણ. સંવર=કર્મબંધને અટકાવનારી ચર્યા, તકેદારી. નિર્જરા=કર્મક્ષયનાં કારણ. ઉપર કહેલા ધર્મમાર્ગને યથાસ્થિત પાળવા માટે જીવનમાંથી કર્મબંધના હેતુભૂત આશ્રવોને ત્યજી સંવર-નિર્જરાનું સેવન કરવાનું હોય છે.

આશ્રવોમાં :- મિથ્યાત્વ, ઈન્દ્રિયોની અવિરતિ, હિંસાદી-અવિરતિ, ક્રોધાદિ કષાયો કામ અને હાસ્યાદિ નોકષાયો, અપ્રશસ્ત મનવચન કાયાના યોગો અને આગળ વધીને અંતે પ્રશસ્ત પણ યોગો તથા એમાં સમાતી પચીસ ક્રિયાઓ આવે છે. એમાંય જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મો બંધાવનારા પ્રત્યેકના પાછા નિર-નિરાળા અનેક આશ્રવો છે. મુમુક્ષુએ એ બધું ત્યજવાનું છે.

સંવરયોગમાં :- ૫ સમિતિ અને ૩ ગુપ્તિનું પાલન, ૨૨ પરીસહોનું સમભાવે સ્વેચ્છયા સહન, ૧૦ યતિધર્મસેવન, ૧૨ અનિત્યાદિ ભાવનાનું ચિંતન, ૫ ચારિત્ર-એમ સત્તાવન પ્રકાર પાળવાના આવે છે. આમાં સમિતિ ગુપ્તિને અષ્ટ પ્રવચન માતા કહેવાય છે. સાંગોપાંગ તે પણ જો જિનશાસન વિના બીજે ક્યાંય જોવા નથી મળતી, તો સંપૂર્ણ સંવરમાર્ગની તો વાતેય શી ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૪, અંક-૩૬, તા. ૨-૬-૧૯૫૬

શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ઓળખાણ

નિર્જરાયોગમાં :- ઉપર કહેલ બારે પ્રકારનો તપોમાર્ગ આવે છે. મુમુક્ષુએ સંવર અને નિર્જરામાર્ગને સતત્ આદરવાના છે.

શુદ્ધિયોગ : (પ્રાયશ્ચિત્ત માર્ગ) :- મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરતાં કરતાં જાણે-અજાણે માનસિક-વાચિક-કાયિક જે કોઈ દોષ સેવાઈ જાય, એ પણ નિર્મૂલ કરી શુદ્ધ થવા પ્રાયશ્ચિત્ત વિધિ છે. દરેક દરેક દોષ કેવા કેવા પ્રકારે લાગે છે, ક્યા ક્યા સંયોગમાં લાગે છે, અને તેની શુદ્ધિને માટે દરેક દરેકના કેવા કેવા પ્રાયશ્ચિત્ત હોય છે, એનું પ્રતિપાદન પણ શ્રી સર્વજ્ઞ ભગવંતોએ જ કર્યું છે. તેય એવા મહાવિસ્તારથી ને એવી સૂક્ષ્મતાવાળું કર્યું છે કે જે બીજા શાસનમાં ક્યાંય જોવા નથી મળતું, માત્ર આ વિષયના પણ અનેક છેદગ્રંથો નામના શાસ્ત્રો ભર્યા પડ્યા છે. તેમાં દોષના કલ્પ, દર્પ અને આકૃષ્ટિ વગેરે પ્રકારો, દોષના પ્રતિ સેવકોની યોગ્યતા, પૂર્વ પ્રાયશ્ચિત્તની બાકી, પ્રાયશ્ચિત્ત-વહનના કાળ પ્રાયશ્ચિત્તનું પ્રમાણ વગેરે અનેકાનેક બાબતો આવે છે. આમાં પાછા અપવાદના પણ વિશિષ્ટ માર્ગ હોય છે, જેમાં સ્વલ્પ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે, કે જરાય પ્રાયશ્ચિત્ત ન આવે. આ શુદ્ધિયોગ અપેક્ષાએ જ્ઞાનયોગ કર્મયોગ, ભક્તિયોગાદિ કરતાંય વિશેષતાવાળો છે.

સાધનામાર્ગ :- ઉપર કહેલા અનેકવિધ માર્ગને જીવનમાં સરળતાથી અને

સચોટપણે ઉતારવા માટે શ્રી વીતરાગ સર્વજ્ઞદેવોએ ક્રમિક સાધનાનો માર્ગ બતાવ્યો છે, એમાં સામાન્યધર્મ અને વિશેષધર્મ એમ બે મુખ્ય ભેદ પડે છે. પહેલામાં શ્રી જિનના શાસનને નહિ પામેલો આત્મા પણ પાળી શકે એવો માર્ગાનુસારી જીવનનો પાંત્રીસ ગુણની સાધનાનો માર્ગ આવે છે. ત્યારે બીજા વિશેષધર્મમાં અપુનર્બંધકદશાના ત્રણ ગુણપૂર્વક ગૃહસ્થધર્મના સમ્યક્ત્વ સહિત ૫ અણુવ્રત, ૩ ગુણવ્રત અને ૪ શિક્ષાવ્રતની સાધનાનો માર્ગ આવે છે. એમાંય આગળ વધતાં શ્રાવકની ૧૧ પ્રતિમા (માસ-બે માસ-ત્રણ માસ વગેરેના દૃઢ સમ્યક્ત્વ-સામાયિકાદિ સાધવાનો ધોર અભિગ્રહો) આરાધવાનું આવે છે. તે પછીના ઉચ્ચ વિશેષ ધર્મમાં સાપેક્ષ યતિધર્મ અને નિરપેક્ષ યતિધર્મ સાધવાનો હોય છે. એમાં પહેલો ઉત્સર્ગ અને અપવાદરૂપે સાધુ સમુદાયમાં રહીને, અને બીજો તે પછી બાહ્ય-આન્તર સંલેખના-તુલનાદિ દ્વારા પરિપક્વ થયેલા આત્માએ અસહાય એકાકી વિચરીને ઉત્સર્ગરૂપે આરાધવાનો હોય છે.

યોગ્યતામાર્ગ :- ઉપરોક્ત સાધના જો યોગ્ય આત્મા કરે તો જ તે સફળ બને છે. એ માટે શ્રી જિન-શાસનમાં ભિન્ન-ભિન્ન યોગ્યતાના જુદા જુદા ગુણો બતાવ્યા છે. એમાં શ્રાવકધર્મની યોગ્યતાના ‘અક્ષુદ્રતા, પ્રકૃતિ સૌમ્યતા...’ વગેરે એકવીસ ગુણો છે, અને સાધુધર્મની યોગ્યતામાં અઢાર દોષના ત્યાગપૂર્વક વિશિષ્ટ જાતિ કુલસંપન્નતા, અવબુદ્ધ સંસાર-નિર્ગુણતા વગેરે સોળ ગુણો છે.

લક્ષણમાર્ગ :- જેને અંતરાત્મામાં દેશવિરતિ ગુણ અને સર્વવિરતિ ગુણની સ્પર્શના થઈ હોય તે કમશ : ભાવશ્રાવક ને ભાવસાધુ કહેવાય છે. એ દરેકના ક્રિયાગત અને ભાવગત મૌલિક તથા અવાન્તર (મુખ્ય અને પેટા) લક્ષણો હોય છે. તેમાં ભાવશ્રાવકના ૧ કૃતવ્રતકર્મા, ૨ શીલવાન, ૩ ગુણવાન, ૪ ઋજુવ્યવહારી, ૫ ગુરુશુશ્રૂષક અને ૬ પ્રવચનકુશલ, એ ક્રિયાગત છ મૂળભૂત લક્ષણો છે. એ દરેકના પાછા કોઈના પાંચ, કોઈના છ, ચાર એમ પેટાભેદ છે. ત્યારે શ્રાવકના ભાવગત ૧૭ લક્ષણ છે; તેમાં શ્રાવક સ્ત્રી-ઈન્દ્રિય-અર્થ-સંસાર-વિષય-આરંભગૃહ...વગેરે સત્તર બાબતોના દરેકના પારમાર્થિક સ્વરૂપનો સતત્ વિચારશીલ રહે છે. ભાવસાધુના ક્રિયાગત છ લક્ષણોમાં ૧ સકલા માર્ગાનુસારિણી ક્રિયા, ૨ ધર્મે પ્રવરશ્રદ્ધા, ૩ ઋજુપ્રજ્ઞાપનીયતા, ૪ ક્રિયામાં અપ્રમાદ, ૫ શક્યાનુષ્ઠાન-પ્રારંભ, ૬ મહાન ગુણાનુરાગ, અને ૭ ગુર્વાજ્ઞારાધન આવે છે. એ દરેકના વળી અનેક અવાન્તર લક્ષણો છે. તેમ ભાવગત અનેક લક્ષણ છે.

પુરુષાર્થ યોગ :- ચાર પુરુષાર્થમાંથી અર્થકામ પુરુષાર્થનો ત્યાગ કરી ધર્મપુરુષાર્થ અને મોક્ષપુરુષાર્થને આદરવાના છે; એ માટે ખાસ કરીને તામસભાવના અને

તેનાથી મિશ્રિત રાજસભાવના લક્ષણો ત્યજી સાત્ત્વિક ભાવના લક્ષણો કેળવવા સાથે વિશિષ્ટ કોટિના ૧. પ્રણિધાન, ૨. પ્રવૃત્તિ, ૩. વિઘ્નજય, ૪. સિદ્ધિ અને ૫. વિનિયોગ એ પાંચ આશયો આદરવા જોઈએ છે. જૈન-દર્શને આની વિશિષ્ટ વિચારણા કરી છે. આ પ્રમાણે ઉપરોક્ત માર્ગો અને યોગોની સાધના થાય તો જ સફલ બને છે.

કર્તવ્યયોગ :- અનાદિ અનંત કાળથી ભવમાં ભટકતા જીવને દુઃખમય, દુઃખફલક અને દુઃખાનુબંધી સંસારમાંથી છૂટવા માટે પાપકર્મોનો નાશ કરવાપૂર્વક શુદ્ધ ધર્મનો ઉદ્ધમ કરવો પડે છે, અને તેનો પ્રારંભ તથાભવ્યત્વાદિના પરિપાકથી થાય છે. તે પરિપાક કરનારા ત્રણ સાધન છે; ચતુઃશરણગમન, દુષ્ટતગર્હા, ને સુકૃતાનુમોદના. એ કર્યા પછી આગળ કર્તવ્યમાં અણુવ્રત સહિત અનેક ગુણસેવન તથા ‘**કો મમ કાલો, કિમેઅસ્સ ઉચ્ચિં**’ = આ મારે કયો અવસર છે, અને આને ઉચિત કર્તવ્ય શું છે,’ એની સતત ધર્મજાગરિકા આવે છે. એનું નામ સાધુ ધર્મની પરિભાવના છે. એમાં પક્વ થયે, પછીના કર્તવ્ય તરીકે માતા-પિતાને અનેક ઉપાયોથી પ્રતિબોધ અથવા સમજૂતી કરવાનું, તે યાવત્ જરૂર પડ્યે અટવી ગ્લાન ઔષધ ન્યાયથી પરમાર્થથી અત્યાગરૂપ એમનો ત્યાગ અને ગુરુ આગળ સવિધિ પ્રવજ્યા ગ્રહણ આવે છે. ત્યારબાદના કર્તવ્યમાં ગુરુસેવા, સ્વાધ્યાયાદિ અનેકાનેક ઉપાસનાઓરૂપ પ્રવજ્યા પાલન આવે છે. તે ઠેઠ સમન્તભદ્રતાદિ ગુણ સુધી પહોંચે છે. છેવટે પ્રવજ્યાના અંતિમ ફલ તરીકે અનંતજ્ઞાન સુખાદિમય નિર્વાણપદ નીપજે છે. આવો કર્તવ્યમાર્ગ પણ માત્ર શ્રી સર્વજ્ઞ અરિહંતપ્રભુની કૃપાપ્રસાદી છે.

ક્રિયાયોગ :- મોક્ષમાર્ગના સાધક સાધુ અને ગૃહસ્થને ચોક્કસ પ્રકારની ક્રિયાઓ કરવાની હોય છે. એમાં સાધુને પૂર્વે કહેલા પંચાચારમાં આવતી વિવિધ ક્રિયાઓ, તથા એમાં વિશેષ કરીને જીતવ્યવહાર સહિત સૂત્રોક્ત ઉત્સર્ગ-અપવાદના ચારિત્ર માર્ગ સાથે દશવિધ સામાચારી, ઓઘસામાચારી અને પદવિભાગ સામાચારીનું પાલન કરવાનું હોય છે. ત્યારે શ્રાવકને અનેકાનેક દિનકૃત્યો, રાત્રિકૃત્યો, પર્વકૃત્યો, તથા ચાતુર્માસિક કૃત્યો, અને પર્યુષણ કૃત્યો, વાર્ષિક કૃત્યો અને જીવન કૃત્યોની ક્રિયા આચરવાની હોય છે. આ પણ શ્રી સર્વજ્ઞ પરમાત્માની વાણીમાં જ ઝગમગે છે.

ઉત્કાન્તિયોગ :- સૌથી નીચેના પ્રથમ ગુણસ્થાનકે મિથ્યાત્વમંદતાના અનેક ઉપાયો સાધતાં મિથ્યાત્વનો ઉપશમ-ક્ષયોપશમ કરી ચોથા અવિરતિ સમ્યક્ત્વ ગુણસ્થાનકે ચઢવાનું; તે પછી ઉત્તરોત્તર આંતર રાગદ્વેષાદિ દોષોના વિશિષ્ટ વિશિષ્ટ નાશને સાધતાં સાધતાં પાંચમે છઠ્ઠે...એમ ઠેઠ તેરમે ગુણસ્થાનકે ચઢવાનું. ત્યાં

સર્વજ્ઞતા પ્રાપ્ત થાય છે. તે પછી અંતકાળે સર્વ કર્મ ખપાવતાં મોક્ષ મળે છે. આ ચૌદ ગુણસ્થાનકના આરોહણની વિશિષ્ટ પ્રક્રિયા છે, એ બતાવવાનો અનન્ય ઉપકાર એક માત્ર શ્રી અરિહંત પરમાત્માનો જ છે.

વિકાસયોગ :- અનાદિ અનંત કાળથી જીવ ભાવમળથી યુક્ત હોઈને નવનવા કર્મો બાંધી તિર્યચાદિ ગતિઓમાં ભમ્યા કરે છે. એમાં શ્રી સર્વજ્ઞ ભગવાને જ દર્શવિલો અનંતા કાળચક્રમય જે મહાજંગી ‘**પુદ્ગલ-પરાવર્ત**’ કાળ તેવા પણ અનંતા વીતી ગયા. પરંતુ જ્યારે જીવને મોક્ષે જવા પૂર્વે એક જ પુદ્ગલ પરાવર્તથીય ઓછો કાળ બાકી રહે છે, ત્યારે તે **ચરમાવર્તમાં** અર્થાત્ ચરમ પુદ્ગલ પરાવર્તમાં આવ્યો કહેવાય છે. ભાવમળ અલ્પ થયેથી જ એમાં આવી શકે છે. તે પૂર્વનો કાળ ભવબાળકાળ છે. એ વટાવ્યા પછી ચરમાવર્તમાં જીવ આવે ત્યારે જ તે ધર્મ પામે છે; અને ત્યાં એનો ધર્મ યૌવનકાળ ગણાય છે. એમાં એ આત્મવિકાસ સાધે છે. આ આત્મવિકાસ કેવા કેવા ક્રમે થાય છે તેનું પણ વિશિષ્ટ વિવેચન શ્રી અરિહંત પ્રભુએ જ કરી બતાવ્યું છે. એ આત્મવિકાસમાં બીજ-અંકુર-કાંડ-પત્ર-પુષ્પાદિરૂપે હેય-ઉપાદેયાદિ ભાવોનું જ્ઞાન-હેયનો ત્યાગ અને ઉપાદેયનું આરાધન કરનારા જીવો પર બહુમાન, એ ત્યાગ-આરાધનાની પ્રશંસા, અને એ કરવાની અભિલાષા ઉપરાંત દૃઢ લાલસા-ઉપાયોની શોધ, પ્રવૃત્તિ અને ગુરુયોગાદિરૂપ ઉપાયની પ્રાપ્તિ-ગુરુદેશનાનું શ્રવણ-એના પર શ્રદ્ધાનપૂર્વક મોક્ષરુચિની પ્રાપ્તિ સમ્યક્ત્વ-જ્ઞાનદાન, અભયદાન, ધર્મોપકરણદાન-સમંતભદ્રા દેવપૂજા-સર્વ મંગલા દેવપૂજા-પરતત્ત્વગતા દેવપૂજા-શ્રાવક ધર્મ-પ્રતિપક્ષજુગુપ્સા, પરિણત્યા લોચન, ઈત્યાદિ વિકાસયોગની અનેક સાધના કરતાં કરતાં શ્રાદ્ધ પ્રતિમા-યતિધર્મ-ગ્રહણ આસેવન શિક્ષા-વગેરે ક્રમે ઠેઠ સિદ્ધ અવસ્થાની વિકાસ પરાકાષ્ઠા આવે છે. આ પણ સર્વજ્ઞ પરમાત્માની વિશિષ્ટ ભેટ છે. આનું વર્ણન ‘વિંશતિ વિંશિકા’ ગ્રન્થમાં આવે છે.

ભાવનાયોગ :- સર્વ સાધનાની મૂળભૂત જે ચિત્તવિશુદ્ધિ, એના માટે ઉત્તમ ભાવનાઓની જરૂર છે. તે મૈત્રી-કરુણા-પ્રમોદ-માધ્યસ્થ ભાવના, અનિત્ય-અશરણ-સંસારાદિ દ્રાદશ અનુપ્રેક્ષા, કાળ-અધિકરણાદિ નવવિધ ચિંતન, પૂર્વોક્ત ભાવશ્રાવકના ભાવગત ૧૭ લક્ષણની સ્ત્રી-અર્થ વગેરે ૧૭ ભાવના, સાધુના પાંચ મહાવ્રતની ૨૫ ભાવના, ઈત્યાદિ ભાવનાઓનો પણ અમૂલ્ય યોગ શ્રી તીર્થકરદેવે જ ફરમાવેલો છે.

ધ્યાનયોગ :- મુમુક્ષુએ ચાર ચાર પ્રકારના આર્ત અને રૌદ્ર દુઃખાનિને ટાળી ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાન ધ્યાવવાનું આવશ્યક છે. **ધર્મધ્યાનમાં** આજ્ઞાવિચય-અપાયવિચય-વિપાકવિચય, અને સંસ્થાનવિચય, તથા **શુકલધ્યાનમાં** પૃથક્ત્વ સવિતર્ક

સવિચાર, એકત્વ અવિતર્ક અવિચાર-સૂક્ષ્મક્રિયાનિવૃત્તિ, સમુચ્છિન્ન ક્રિયા અપ્રતિપાતી-એમ ચાર ચાર પાયા છે. ધ્યાનનો આ નક્કર અને સક્રિય યોગ છે. એમાં શુકલધ્યાનના પહેલા બે પાયા ધ્યાવવા માટે જરૂરી એવું દ્રવ્યો અને એના પર્યાયોનું જે સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ સ્વરૂપનું જ્ઞાન, તે ચૌદ પૂર્વોમાં જ વર્ણવેલું મળે છે. તથા ધર્મધ્યાન માટે પણ જરૂરી પદાર્થોનું યથાસ્થિત વર્ણન શ્રી જિનવાણી દ્વારા જ મળે છે. ધ્યાનમાં આરૂઢ થવા માટે પુનઃપુનઃ અભ્યાસ જરૂરી છે. એ માટે ૧ જ્ઞાન, ૨ દર્શન, ૩ ચારિત્ર અને ૪ વૈરાગ્યની ‘અનિત્યતા’દિભાવનાઓને, સંશય, સંમોહ, અન્યાસંગ અને ભયનો નાશ કરીને, ખૂબ ભાવતાં ભાવતાં ધ્યાનારોહણની યોગ્યતા આવે છે. એમાં બાહ્યાર્થની નિસ્પૃહા અને તત્ત્વચિંતનનું પુનઃપુનઃ આવર્તન દ્વારા મનોનિગ્રહ કરવો પણ બહુ જરૂરી છે. ધ્યાન માટે સ્થાન સ્ત્રી, પશુ, નપુંસક, દુઃશીલથી રહિત જોઈએ. બાકી કાળ અને આસન ગમે તે હોઈ શકે છે, માત્ર પોતાના મન, વચન અને ક્રાયાના યોગો સમાધિમાં રહેવા જોઈએ. ધ્યાનની ભૂમિકા માટે આલંબન તરીકે ધ્યાનનો (૧) અથાગ આદર તથા (૨) સૂત્રાર્થ વાચનાદિ ક્રિયા અને સદ્ધર્મના આવશ્યકોમાં ઓતપ્રોતતા જોઈએ. આ ઉપરાંત કૃષ્ણ-નીલ-કાપોત લેશ્યા ત્યજી પીત, પદ્મ કે શુકલ લેશ્યાનો અભ્યાસ તથા આગમશ્રદ્ધા વિનય અને સદ્ગુણસ્તુતિ પણ બિનહરિફ જીવન વ્યાપ્ત બને એ જરૂરી છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૪, અંક-૩૭, તા.૯-૬-૧૯૫૬

૨૩ શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ઓળખાણ.

ધ્યાનના વિષયમાં પૂર્વે કહ્યું તેમ આર્તધ્યાનના વિષયો (૧) ઈષ્ટનો સંયોગ કે અવિયોગ, (૨) અનિષ્ટનો વિયોગ કે અસંયોગ, (૩) રોગમાં વિહ્વલતા, (૪) પૌંદ્રગલિક નિદાન (આશંસા) આ ચારેયના ચિંતનનો જરાય સ્પર્શ ન જોઈએ. અર્થાત્ આ ચારેય પૈકીના કોઈની પણ મનમાં ગડમથલ ન જોઈએ. એ નથી એનું પ્રમાણ એ કે ઈષ્ટાનિષ્ટ કથા પ્રીતિ, પરસંપત્તિ પ્રશંસા, પરપ્રાર્થના, હર્ષ, શોક, પશ્ચાત્તાપ, રુદન, હાયવોય ગૃહ્ણિ, ધર્મ પરાઙ્મુખતા વગેરે ન હોય, જો એ નહિ તો રૌદ્રધ્યાનના વિષયો (૧) પ્રહારવધ-બંધનાદિચિંતન; ૨ અસત્ય-મિથ્યાભાષણની લેશ્યા, ૩ માયા ચોરી અનીતિનું લક્ષ, સર્વત્ર આશંકા તથા ધનાદિના રક્ષણની ચિંતા, અને કલુષિતચિત્તા એ તો ન જ ફરકવા જોઈએ. એ સમજાય એવું છે. એથી જ એના લક્ષણ તરીકે નિર્દયતા, દોષબહુલતા, અનાચાર, હિંસાદિપ્રવૃત્તિ, ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ” (ભાગ-૧૮) ૧૩૭

ગર્વ, અકાર્યનો અ-સંતાપ, પરદુઃખમાં આનંદ, વગેરેનુંય નામનિશાન ન હોવું જોઈએ. આ તો થઈ બાદબાકીના વિસ્તારની વાત કે ધ્યાનના વિષયમાં શું શું ન ફરકવું જોઈએ;

હવે એ જોઈએ કે ધ્યાનના વિષય તરીકે શું શું આવવું જોઈએ. એમાં પૂર્વોક્ત ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાનના વિષયો જોઈએ. એમાં પહેલાના ચાર વિષય :- આજ્ઞા-અપાય-વિપાક-સંસ્થાન. આજ્ઞા એટલે નય, નિક્ષેપ, અનુગમ, સપ્તભંગી, પ્રમાણ, હેતુ, દષ્ટાન્ત વગેરેથી પૂર્ણ એવું શ્રી જિનવચન; અપાય એટલે રાગદ્વેષાદિના કટુફળ; વિપાક એટલે સ્વકૃત પૂર્વકર્મના જ ફળનો ભોગવટો, તથા સંસ્થાન એટલે ઉત્પાદ-વ્યય અને પ્રૌવ્યની મહાસત્તાથી વ્યાપ્ત એવા અનેક દ્રવ્યો અને તેની વિવિધ પરિસ્થિતિઓથી ખૂણે ખૂણે ભરચક એવો સમસ્ત ચૌદ રાજલોક. આનું ધ્યાન કરવાનું. દા.ત. લોકમાં પોતાનો આત્મા કર્મનો કર્તા, સ્વકર્મનો ભોક્તા, ભિન્ન ભિન્ન ગતિમાં જન્મ-મરણથી સંસર્તા (ભટકનારો) છતાં મૂળસ્વરૂપે અરૂપી, અવ્યય, શુદ્ધજ્ઞાનાદિ લક્ષણવાળો છે, એ ચિંતવે. અથવા એકાગ્રપણે વિચારે કે સંસાર એક સમુદ્ર છે. એમાં કષાયરૂપી પાતાલકલશો, જન્મજરામૃત્યુરૂપી પાણી, મહામોહના આવર્ત, કામનો વડવાનલ, આશાપવન, વિકલ્પોરૂપી મોજાં ઈંદ્રિયોના આવેગની ભરતી, અજ્ઞાન-દુર્દિન, કદાગ્રહ વંટોળ, દોષની ભેખડો, આધિવ્યાધિ વગેરે જળજંતુઓ છે. આવા સમુદ્રને તરવા એક માત્ર ચારિત્ર વહાણ સમર્થ છે. પણ એમાં જ્ઞાન સુકાની છે, બહુ દંઢ-શીલાંગના મજબુત પાટીયાં, દંઢ-સમ્યક્ત્વના બંધન, આશ્રવના છિદ્રો બંધ કરી સંવરના ઢાંકણ દેવાનું, સદ્ધ્યોગ (પ્રવૃત્તિ) રૂપી કૂપસ્તંભ, તપોનુકૂલ પવનથી સંવેગનો વેગ, ને અસંખ્ય સદ્આશયોરૂપી યોદ્ધાઓ જોઈએ. એમાં, સમ્યગ્દર્શન મિથ્યાત્વનો નાશ કરે, પ્રશમાદિ એ કષાયનો, શીલ કામનો નાશ કરે, વૈરાગ્ય હાસ્યાદિનો, શાસ્ત્રઉદ્યમ નિદ્રાવિકથાદિનો, ઈન્દ્રિયદમન અસંયમનો, ધર્મ એ રાગદ્વેષ મોહનો, ધર્મશુકલ ધ્યાન એ આર્ત-રૌદ્રનો, અને પુણ્યોદય એ અશાતાદિનો નાશ કરે છે. આમ ચારિત્ર જહાજ આગેકૃય કરતું જીવને મોક્ષનગરે પહોંચાડી દે છે. શુકલધ્યાનનો વિષય બહુ ઊંચો છે, તેનો નામનિર્દેશ પૂર્વે કર્યો છે. ચૌદ પૂર્વ જે કહેવાય એવા મહાશાસ્ત્રના જ્ઞાતા એ ધ્યાન સારી રીતે કરી શકે છે.

આમ મહાગંભીર એવો વિશિષ્ટ કોટિનો નક્કર, સક્રિય અને સફલ ધ્યાનમાર્ગ સર્વજ્ઞ શ્રી અરિહંત પરમાત્માએ જ બતાવ્યો છે; અને એમ કરીને જગત પર અનંત ઉપકાર વરસાવ્યો છે.

૧૩૮ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ઓળખાણ (ભાગ-૧૮)

શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ઓળખાણ

ભક્તિયોગ :- વિશિષ્ટ ભક્તિમાર્ગ પણ એજ પ્રભુની બક્ષીસ છે. ભક્તિ બે પ્રકારની : દ્રવ્યભક્તિ અને ભાવભક્તિ. દેવની દ્રવ્યભક્તિમાં એક સામાન્ય અંજલિ જોડવા રૂપ કે એક સ્તુતિ બોલવા રૂપ નમસ્કારથી માંડી અભિષેક, ચંદન-કેશર, પુષ્પ, વસ્ત્રઆભરણાદિ પૂજા, વાસચૂર્ણ પૂજા, પૃષ્ઠવૃષ્ટ્યાદિ પૂજા, ધૂપ-દીપ-અક્ષત-ફલ નૈવેદ્ય પૂજા, સ્તવન-ગીત-વાજિંત્ર-નૃત્યાદિ પૂજા, જાપ સ્તોત્રાદિ, સ્નાત્ર, શાંતિસ્નાત્ર બૃહત્સ્નાત્ર, અંજનશલાકા પ્રતિષ્ઠાવિધિ, અષ્ટાક્ષિકા ઉત્સવ, મહાપૂજા વગેરેનાં વિધાન છે, ભાવભક્તિમાં શ્રી અરિહંત પરમાત્મા સંબંધી શુભ અધ્યવસાયથી માંડી નિષ્કામ હૃદયે એક માત્ર કર્મનિર્જરા અને આત્મશુદ્ધિના હેતુથી કરાતા જિનાજ્ઞાપાલનના અનેક પ્રકારો આવે છે.

યોગમાર્ગ :- શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનમાં મુખ્ય રાજયોગ છે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનો. એને એકમાત્ર સંયમયોગ અર્થાત્ સામાયિકયોગમાં સમાવી શકાય; અથવા શ્રુતધર્મયોગ અને ચારિત્રધર્મયોગમાં સમાવી શકાય. એને સાધવાની ત્રણ કક્ષા છે. (૧) ઈચ્છાયોગ, (૨) શાસ્ત્રયોગ અને (૩) સામર્થ્યયોગ. એને આરાધવાના ઈચ્છા-પ્રવૃત્તિ-સ્થૈર્ય અને સિદ્ધિ એમ ક્રમશઃ ચાર પ્રકારના યોગથી બને છે. યોગની પાંચ ભૂમિકા છે : ૧. અધ્યાત્મ, ૨. ભાવના, ૩. ધ્યાન, ૪. સમતા અને ૫. વૃત્તિસંક્ષય. એ પાંચને પણ યોગ કહેવાય છે. પ્રાથમિક અભ્યાસી માટે એટલે કે નિરતિચાર ચારિત્રનિષ્ઠતા નથી આવી ત્યાં સુધી સામાયિક-ચતુર્વિંશતિસ્તવ-વંદન-પ્રતિક્રમણ-કાયોત્સર્ગ-પ્રત્યાખ્યાન, એ ષડાવશ્યક યોગ છે. બાકી સવિકલ્પ-નિર્વિકલ્પ યોગ, સાપેક્ષ-નિરપેક્ષયોગ, વગેરે પણ યોગો છે, આમ એકવિધ, દ્વિવિધ, ત્રિવિધ, ચતુર્વિધ, પંચવિધ, ષડ્વિધયોગનાં મહાવિસ્તારવાળા સ્વરૂપ, જેવાં કે યોગલક્ષણ, પૂર્વસેવા, અપુનબંધક, સમ્યગ્દષ્ટિ યોગભેદ, યોગવિવેક, યોગાવતાર, યોગમાહાત્મ્યાદિ; એને સાધવાની પદ્ધતિ-પ્રક્રિયા; એમાં ઉપસ્થિત થતા વિઘ્નોનો પ્રતિકાર તથા એનાં ફળ આ બધાનો ભવ્ય પ્રકાશ કે જે અન્યત્ર દુર્લભ છે, અને જે વિશિષ્ટ કોટિનો છે, તે ભવ્ય પ્રકાશ સર્વજ્ઞ શ્રી અરિહંત પરમાત્માએ આપ્યો છે. આવશ્યક, યોગશાસ્ત્ર, યોગબિન્દુ, યોગવીસી, બત્રીશ બત્રીશી વગેરે ગ્રન્થોમાં એનું વર્ણન મળે છે.

યોગદષ્ટિમાર્ગ :- યોગસાધના માટે આત્માએ અનાદિની ભવાભિનંદીપણાની અર્થાત્ સંસારસિકતાની ઓધદષ્ટિના વલણ મિટાવી દઈને ઉત્તરોત્તર વિશુદ્ધ વિશુદ્ધ યોગદષ્ટિના બોધાત્મકવલણ કેળવવાની જરૂર છે. એ યોગદષ્ટિ મિત્રા-તારા બલા-દીપ્રા-સ્થિરા-કાન્તા-પ્રભા-પરા, એ નામે આઠ યોગદષ્ટિ છે. તેને ક્રમશઃ સિદ્ધ કરતાં સાથે સાથે વિશિષ્ટકોટિના યમ-નિયમ-આસન-ભાવ પ્રાણાયામ-પ્રત્યાહાર-ધારણા-ધ્યાન-સમાધિ, એ આઠ યોગાંગ; અદ્વેષ-જિજ્ઞાસા-શુશ્રુષા-શ્રવણ-બોધમિમાંસા-પ્રતિપત્તિ-પ્રવૃત્તિ, એ આઠ ગુણસ્થાન; તથા ખેદ-ઉદ્વેગ-ક્ષેપ-ઉત્થાન-ભ્રાન્તિ-અન્યમુદ્-રોગ-આસંગ, એ આઠ દોષનો ત્યાગ; એ બધુંય સિદ્ધ કરવાનું હોય છે. આ ચારેય અષ્ટકના બત્રીશ મુદ્દા પૈકી પ્રત્યેકનું અદ્ભુત પ્રતિપાદન પણ શ્રી અરિહંત પ્રભુના શાસનની વિશેષતા છે. યોગદષ્ટિસમુચ્ચય વગેરેમાં એનું વર્ણન મળે છે.

જ્ઞાનપરિણતિમાર્ગ :- આ પણ એક વિશિષ્ટ કોટિનો આરાધ્ય માર્ગ છે. અલ્પ કે અધિક જ્ઞાન આત્મામાં જો પરિણામ પામ્યું, પચ્યું, ઉન્નતિકારક બન્યું, તો એના (૧) ચરમ મુખ્ય ફળ રૂપે આત્મામાં પૂર્ણતાની સર્વોચ્ચ સ્થિતિ બની આવે છે; અને (૨) અવાંતર ફળ તરીકે મગ્નતા, સ્થિરતા, મોહત્યાગ, જ્ઞાન, શમ, ઈન્દ્રિયજય, ત્યાગ, વિવેક, ક્રિયા, તૃપ્તિ, નિર્લેપતા, નિસ્પૃહતા વગેરે અનેકાનેક ગુણો ખીલી ઉઠે છે. એ વિશિષ્ટ કોટિના જ્ઞાનપરિણતિના માર્ગનો પ્રકાશ પણ શ્રી અરિહંત દેવનો ઉપકાર છે.

અધ્યાત્મમાર્ગ :- પ્ર.- અધ્યાત્મ એટલે શું ?

ઉ.- ગતમોહાધિકારણામાત્માનમધિકૃત્ય યા ।

પ્રવર્તેતે ક્રિયા શુદ્ધા તદધ્યાત્મં જગુર્જિના:- ॥

શ્રી સર્વજ્ઞ જિનેશ્વરદેવો કહે છે કે આત્માની મોહનો અધિકાર છોડી દઈને આત્માને આશ્રીને જે શુદ્ધ ક્રિયા પ્રવર્તે છે તે અધ્યાત્મ છે. અનાદિ કાળથી જીવ જે પ્રવૃત્તિ કરતો આવ્યો છે તે મોહને આધીન થઈ. દા.ત. પૈસા લેવા ગયો તે લોભથી; ખાધું તે રાગથી; બોલ્યો તે ક્રોધથી કે ગર્વથી; બીજાને બોલાવ્યા તે માયાથી. આમ મોહના અધિકાર નીચે રહીને પ્રવૃત્તિઓ કરી; તે પણ પાપ પ્રવૃત્તિઓ કરી. અહીં કહે છે કે આત્માને આશ્રીને શુદ્ધ ક્રિયા કરાય તે અધ્યાત્મ કહેવાય. ક્રિયાનો ઉદ્દેશ આત્મા જોઈએ. દેવદર્શન કર્યા - આત્માના પાપ ધોઈ આત્માને નિર્મળ કરવા, તપ કર્યો આત્માને કર્મબંધનોથી મુક્ત કરવા. મુનિએ આહાર વાપર્યો સ્વાધ્યાય આદિ માટે આત્માને સશક્ત બનાવવા. તો આ બધી પ્રવૃત્તિ અધ્યાત્મમાં ગઈ. માત્ર મોક્ષ માટે જ નહી પણ જગતમાંય સુખ અને ઉન્નતિ માટે અધ્યાત્મની

જરૂર છે. કેમકે અધ્યાત્મી જ સાચા સુખી અને ઉન્નત હોય છે. આધ્યાત્મિકને બદલે આધિભૌતિક ને આધિમોહિક પ્રવૃત્તિ કરનારા તો બિસારા મહાદુઃખી અને અવનતિની દશામાં હોય છે.

આ અધ્યાત્મનો પણ એક વ્યવસ્થિત માર્ગ છે. એમાં ઘણું ઘણું સમજવાનું હોય છે; જેમકે, અધ્યાત્મનો મહિમા, અધ્યાત્મનું સ્વરૂપ; અધ્યાત્મ ક્યાંથી શરૂ થાય; ક્યાં ક્યાં ઉત્તરોત્તર વધતો અધ્યાત્મ; વિષય-આત્મા-અનુબંધ શુદ્ધકર્મ, દંભત્યાગ, ભવસ્વરૂપ, વૈરાગ્યની શુદ્ધ વ્યાખ્યા અને સ્વરૂપ, જ્ઞાનગર્ભિતાદિ ત્રિવિધ વૈરાગ્ય, વૈરાગ્યના વિષયો, મમતાત્યાગપૂર્વક સમતા, વિષ-ગરલાદિ પંચવિધ શુદ્ધ-અશુદ્ધ અનુષ્ઠાન, મન:શુદ્ધિ, મિથ્યાત્વત્યાગ-સમ્યક્ત્વ, અહિંસાદિ યમનિયમની ક્યા સિદ્ધાન્તવાદમાં શક્યતા, અસદ્ગ્રહત્યાગ, કર્મયોગ-જ્ઞાનયોગ, ધ્યાન, વ્યવહારદષ્ટિ-નિશ્ચયદષ્ટિ, શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ-નિશ્ચય, નયો-તત્ત્વવ્યવસ્થા, આત્માનુભવ.

આવા ભવ્ય વિશિષ્ટ અને વિશુદ્ધ અધ્યાત્મમાર્ગનું યથાર્થ પ્રકાશન અનંતજ્ઞાની શ્રી અરિહંત પરમાત્માએ કરીને અનંત ઉપકાર કર્યો છે.

આ રીતે બહુ સંક્ષિપ્ત અને આછા સ્વરૂપમાં શ્રી અરિહંત પરમાત્માના સ્વરૂપ, જીવન, ગુણો, શક્તિ અને ઉપકારનું અવલોકન કર્યું. એકલા ઉપકારના વિષયમાં તે તે જ્ઞાન પ્રકાશનો વિસ્તાર વર્ણવવા બેસીએ તોય પાર ન આવે, તો પાંચેના સંબંધમાં તો પૂછવાનું જ શું ? આવા સ્વરૂપાદિવાળા પરમાત્મા એ જ ખરેખર પરમ આત્મા છે; એ જ આ ભવ-પરભવ અને ભવોભવના હિતકારી, ઉપકારી અને સુખકારી છે. આ જગત ઉપર જો આવા પરમાત્મા ઓળખવા-સમજવા મળે છે, તો એ છોડીને પરમાત્માનું બીજું ત્રીજું નામધારી ભળતું સ્વરૂપ કે જીવન-ગુણો વગેરે શા સારું માનવું ? ત્યારે, અન્ય દેવદેવી ઉપરેય શી આસ્થા કરવા જેવી છે ? તેમજ, એ વિશુદ્ધ પરમાત્મા પર પૂર્ણ શ્રદ્ધા, અનુસરણ અને આત્મસમર્પણ કર્યા વિના રહેવા જેવુંય નથી. માટે જ એક ક્ષણનાય વિલંબ વિના એમના વચન પર પણ અસ્થિમજ્જા દઢ શ્રદ્ધા કરીને એમણે આદેશલા મોક્ષોપયોગી અનેક પ્રકારના યોગો, તથા વિવિધ માર્ગોની આરાધના જ આ ઉચ્ચ માનવભવમાં કરી લેવી જોઈએ. બીજી આળપંપાળ બધીય માત્ર ફોગટ છે એટલું જ નહિ, કિન્તુ એ આ અલૌકિક તક અહીં ગુમાવરાવીને જીવને ભવિષ્યના દીર્ઘકાળ સુધીય આવી તકથી વંચિત રાખી ઉપરથી દુર્ગતિના વિવિધ ત્રાસમાં રોળાવી નાખનારી છે. માટે જ શ્રી અરિહંત પ્રભુના શરણને જ સ્વીકારી એમની આજ્ઞાનું શક્ય જીવન બનાવવું હિતાવહ છે.

જૈન શાસનમાં ભાગવતી દીક્ષાનું સ્થાન

(મુંબઈ ધારાસભામાં દાખલ થઈ ગયેલ ‘બાલદીક્ષા-પ્રતિબંધક બીલ’ જો કાયદારૂપે પસાર થાય તો તે સંસ્કૃતિ અને ધર્મની તેમજ પ્રજાની સુખશાંતિની ભયંકર વિનાશક પરિસ્થિતિને સર્જનારું બનશે. સમસ્ત જૈન-જૈનેતર પ્રજાએ જો આવો એકાદ ધર્મઘાતક કાયદોય થવા દીધો, તો પછી એવા બીજા કાયદાની હારમાળા ચાલી સમજો. માટે સઘળા પ્રયત્નો અજમાવી આ બીલને સરકાર પાસે પડતું મૂકાવી દેવું જ જોઈએ. અમે એટલા જ માટે હવેથી આ બીલના વિરોધ અંગે લખાણો વગેરે પ્રગટ કરીએ છીએ. ૧૨ મી જાન્યુઆરી સુધીમાં સરકારના દફતરે પ્રજાના દરેક દરેક માણસ તરફથી બીલને રદ કરવા યુક્તિપૂર્વકના અભિપ્રાયો મોકલાઈ જવા જોઈએ. એની નકલ મુંબઈ સમિતિ તરફથી બહાર પડી છે. આ પત્રમાં પણ જુદી જુદી દલીલો રજૂ કરવામાં આવશે.)

- પ્રકાશક

જૈન દર્શન જગતમાં ઊંચામાં ઊંચું આત્મદર્શન છે. કર્મના બંધનમાં ઝકડાયેલા આત્માની મુક્તિ શી રીતે થાય તે જ એમાં ઉપદેશવામાં આવ્યું છે અને તે જ હેતુથી આત્મા બંધનમાં શી રીતે ફસાયો છે તથા નવાં નવાં બંધનોથી શી રીતે બચાય તેમજ જૂનાં બંધનો શી રીતે છૂટે એ બધી જ હકીકતો યથાસ્થિત છણીને પરમપદ પ્રાપ્તિ સુધીની સઘળી જ પ્રક્રિયાઓ આ દર્શનમાં બતાવવામાં આવી છે. ભૌતિક પદાર્થો ઉપરના રાગ વગેરે દોષોથી પ્રત્યેક આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ બગડ્યું છે તે તેના ત્યાગ વગેરે ગુણકારી જીવનથી જ સુધરે, આ એક મૌલિક પાયાની હકીકત જો હૃદયથી સમજવામાં આવે તો ભાગવતી દીક્ષાનું મહા ઉપકારી સ્થાન કોઈનાથી પણ નકારી શકાશે નહિ.

સંસારમાં અનેકવિધ યોનીઓમાં જીવનાં જન્મ-મરણ થાય છે. પશુ વગેરે અન્ય કોઈ યોની એવી નથી કે જેમાં આ ત્યાગની સાધના સંપૂર્ણ શક્ય હોય,

સિવાય એક મનુષ્ય યોની. આ મનુષ્ય યોનીમાં પણ જીવના અનેક વખત અવતાર થઈ ગયા હોય છે; છતાં ત્યાગની ઈષ્ટ સાધના તો કોઈ વિરલ અવતારમાં જ શક્ય બને છે. મોહ-માયાના અનાદિ સંસ્કારોનું જોર તૂટ્યા વિના જીવને ત્યાગ જીવન સાચી રીતિએ સાંપડતું નથી, એ માટે જ સુખના કામી મનુષ્યોએ મુમુક્ષુભાવે પોતાના આ મોંઘા જીવનમાં છેક બચપણથી મરણ પર્યંત ત્યાગી જીવનનો પ્રયોગોત્મક અભ્યાસ પાડવો એ પણ ઘણું જરૂરી હિતાવહ છે. યોગ્યતા પૂર્ણ આ સુંદર સ્વાર્પણ યજ્ઞમાં રૂકાવટ ન હોય, કિન્તુ સહાનુભુતિ જ હોય.

આત્મા-પરમાત્મા, આ જન્મ-પુનર્જન્મ, આ લોક-પરલોક, સંસાર-મોક્ષ વગેરે માનનાર દુનિયાનો કોઈ ધર્મ, કોઈ સમાજ, કોઈ રાષ્ટ્ર કે કોઈ ધર્મગ્રંથ એવો નથી કે જેમાં ત્યાગની મહત્તા માનવામાં ન આવી હોય. જે મનુષ્યો સંસારમાં રહીને પણ પોતાના સ્વાર્થ ત્યાગપૂર્વક સેવા પરાયણ બને છે તે આ દેશમાં કે પરદેશમાં સર્વત્ર પૂજ્ય છે, આ એક હકીકત છે. તો પછી જેઓ પોતાની શીશુ વયમાંથી સર્વત્યાગનો પદાર્થપાઠ સ્વીકારી મહાસેવા પરાયણ બને છે તેના તરફ સુગ રાખવી એ અધુરી સમજનું પરિણામ છે. દીક્ષા જન્મતાને સર્વ ત્યાગનો પદાર્થપાઠ આપે છે અને એનાથી મનુષ્યનું જીવન ઉન્નત બની જગતના દરિદ્ર નારાયણાદિ સર્વપ્રાણી-ગણની મહાસેવામાં દીક્ષીત પોતાના સમસ્ત જીવનને અર્પણ કરી દે છે. એવા ભવ્યમાર્ગમાં અંતરાય કરવાનું દુઃસાહસ જેઓ પોતાને સત્ય-સુધરેલા-અને સુશિક્ષિત ગણાવે છે તેમનાથી હરગીજ થઈ શકે નહિ, એમ અમારું નિશ્ચિત માનવું છે.

જૈન ધર્મમાં સંસાર ત્યાગની દીક્ષા આઠથી સીત્તેર વર્ષની ઉંમર સુધી ગ્રહણ કરી શકાય છે, છતાં એમાં જેને તેને મુંડી સાધુ બનાવી દેવામાં આવતા નથી, તે નીચે રાખવામાં આવેલી સાવચેતી ઉપરથી જોઈ શકાશે.

● દીક્ષા કોને આપી શકાય ? ●

જૈન શાસ્ત્રોનું એ ફરમાન છે કે (૧) જે આર્ય દેશમાં જન્મેલો હોય, (૨) વિશિષ્ટ અનિદ્ય જાતિ કુલ સંપન્ન હોય, (૩) ખૂન ચોરી જારી આદિ દુષ્ટ કર્મો ન હોય, (૪) ઠગબુદ્ધિ ન હોય, (૫) સંસાર કેવલ જન્મ-જરા મરણાદિક વિવિધ દુઃખોથી ભરેલો છે એમ જાણનારો હોય, (૬) એથી જ સંસારના રંગ-રાગાદિક ભોગ સુખોથી પણ ઉભગેલો-વૈરાગ્યવાન હોય, (૭) શાંત પ્રકૃતિ હોય, (૮) ઝગડાખોર ન હોય. (૯) વફાદાર હોય, (૧૦) નમ્ર હોય, (૧૧) રાજવિરોધિ ન હોય, (૧૨) સમાજ રાષ્ટ્રના વિશાળ હીતને બાધાકારી ન હોય, (૧૩) ખોડ-ખાંપણવાળો ન હોય, (૧૪) ત્યાગ ધર્મની સચોટ શ્રદ્ધાવાળો હોય, (૧૫) પ્રતિજ્ઞા

પાલન કરવામાં અડગ હોય, અને (૧૬) આત્માનો મોક્ષ કરવાના હેતુથી ચારિત્ર લેવા માટે ખડો થયેલો હોય.

જૈન શાસ્ત્રકારોએ પુરુષની સોળ વર્ષની ઉંમર પછી સ્વતંત્ર અધિકાર માન્ય રાખેલો છે. તેવા પુરુષે પણ પોતાની પાછળ પોતાના આધારે જીવતા કુટુંબીઓની આજીવિકાની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરેલી હોવી જોઈએ તેમ જ તેના માથે કોઈનું ઋણ બાકી હોવું ન જોઈએ. તેવા યોગ્ય ઉમેદવારને દીક્ષા આપવામાં સાધુને ચોરીનો દોષ લાગતો નથી. આઠથી સોલ વર્ષ સુધીનો પુરુષ તેના વાલીની સંમતિ વિના દીક્ષા ગ્રહણ કરી શકતો નથી અને જો સાધુ તેવાને દીક્ષા આપે તો તેને ચોરીનો દોષ લાગે છે, જેથી તેઓ આપતા પણ નથી. જ્યારે સ્ત્રીથી તો તે જેના તાબામાં હોય તેની અનુમતિ મેળવીને જ દીક્ષા લઈ શકાય છે. સગર્ભા કે બાલવત્સા હોય તો તે પણ એ સંયોગોમાં લઈ શકતી નથી.

આથી સ્પષ્ટ સમજી શકાશે કે જૈન દીક્ષા એ ઈતર બાવાઓ આદિની જેમ કોઈ ઉઠાઉગીરીની ચીજ નથી. આવી દીક્ષામાં આવનારને દીક્ષામાં શું કરવાનું હોય છે ? મફતના માલમલીદા ઉડાવવાના કે સમાજને ભારભૂત જીવન જીવવાનું હોતું નથી, કિન્તુ સખત સાધના કરવાની હોય છે. કોઈ પણ જીવની માનસિક હિંસા પણ એનાથી કરી-કરાવી કે અનુમોદી શકાતી નથી, એવી જ રીતે અસત્યનો, ચોરીનો, સ્ત્રીસંગનો, પરીગ્રહ સંગ્રહનો એણે સંપૂર્ણ ત્યાગ કરવાનો હોય છે. પોતાની જાત ઉપર પણ ચાહે તેવું કષ્ટ આવે તે સહન કરવાનું હોય છે. વિજાતીય સ્પર્શ પણ ન થાય તેવું નવવાડે શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાળવાનું હોય છે. પૈસાને અડવાનું પણ હોતું નથી. રાત્રીભોજનનો પણ સંપૂર્ણ ત્યાગ પાળવાનો હોય છે. ગાડી-મોટર-પ્લેન-સ્ટીમર કે હાથી-ઘોડા કશાની સવારી કરી શકાતી નથી. ઉઘાડા પગે, ઉઘાડા માથે-પગપાલા વિહાર કરવાના હોય છે. ગાદી-તકીઆ કે પથારીઓ વાપરી શકાતી નથી. ભૂમિ ઉપર સંથારા પાથરી સુવાનું હોય છે. હજામત કરાવાતી નથી. મસ્તકના કેશ કે દાઢી-મૂછના વાળ હાથે ખેંચી કાઢવાના હોય છે. ગમે તેવી ભૂખ-તરસમાં ઝાડ-પાન કે તેનાં ફળ-ફૂલ તથા કૂવા-તલાવ, નદી કે નળ વગેરેનાં પાણીનો ઉપયોગ કરી શકાતો નથી. કડકડતી ઠંડીમાં અગ્નિ વગેરેને તાપવાનું પણ હોતું નથી. ગરમીમાં પંખા-હીંચકા આદિનો પવન પણ ખવાતો નથી. છત્રી પણ રખાતી નથી. આ એકેંદ્રિય જીવોને દુઃખ ન થાય એ માટે કાચી માટી આદિને આંગળી પણ અડાડતી નથી. સ્નાન, દંતધાવન કે સેન્ટ લવંડર તેલ વગેરેના એશઆરામ કાંઈ જ કરાતું નથી. નાટક, ચેટક, સીનેમા, તમાસા, જલસા, પાના બાજી, ક્રિકેટમેચ વગેરે પણ કાંઈ જોવાનું કે રમવાનું હોતું નથી, પગમાં બૂટ વગેરે

પણ નખાતા નથી. બાળક પણ આ સમજીને જ દીક્ષા લેવા તૈયાર થાય છે; અને લઈને હોંશથી પાળે છે. ત્યાં ફોસલાવા-લલચાવા જેવું શું કહી શકાય ?

આ દીક્ષામાં તો હાલવા-ચાલવા-બેસવા-ઉઠવા-ખાવા-પીવા-બોલવા-કરવા બધામાં ખુબજ સંયમ પાળવાનો હોય છે. જીવદયાના હેતુ માટે જ ઓઘો, મુહપત્તિ અને બીજા પરિમીત વસ્ત્ર પાત્ર (તે પણ કાષ્ટના) સ્વીકારવાનાં હોય છે. ગૃહસ્થોને ત્યાં તેઓને માટે જ થયેલી રસોઈમાંથી થોડી થોડી શુદ્ધ ભીક્ષા ગ્રહણ કરવાની હોય છે. તે માટે તેમનો કશોયે બળાત્કાર હોતો નથી, સ્વેચ્છાથી આપે તો લેવાનું હોય છે. મધ-માંસ-માખણ-મદિરા-કંદમૂળ વગેરે અભક્ષ્ય અપેયનો સદંતર ત્યાગ જ કરવાનો હોય છે. દહીં-દૂધ-ધી-તેલ-મીષ્ટાન્ન આદિ ભક્ષ્ય પદાર્થોના રસાસ્વાદોનો પણ ઘણો ત્યાગ કરવાનો હોય છે. છઠ્ઠ-અઠ્ઠમ-ઉપવાસ-આયંબીલ-એકાસણા આદિ નિરંતર તપશ્ચર્યા કરવાની હોય છે. ઉગ્ર કે અસભ્ય ભાષણ કરાતું નથી. શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવાનો હોય છે. બાલ-વૃદ્ધ-ગ્લાન-માંદા આદિ સૌની સેવા કરવાની હોય છે. ગુર્વાદિકોની આજ્ઞામાં રહેવાનું હોય છે. મંત્ર-તંત્ર-દોરા-ધાગા-કામણ-ટુમણ-ભાવ-તાલ આદિ કશા જ અવળા ધંધા કરી શકાતા નથી. ફક્ત તત્ત્વચિંતન અને તત્ત્વ ધર્મની જ વાત કરવાની હોય છે. પરિસહ-ઉપસર્ગ સમભાવે સહન કરવાના હોય છે. રાજા-પ્રજા-રાજ્ય-રાષ્ટ્ર-પ્રાણી માત્રનું ભલું ચાલવાનું છે. કોઈની હાંસી-ઠક્કા-મશ્કરી-કે નિંદા વગેરે વિરુદ્ધ વાત-વિકથા કરાતી નથી. નિંદા-પ્રમાદ વધારે ન થઈ જાય તેની સતત સાવધાની રાખવાની હોય છે. ઉભય ટંક પ્રતિક્રમણ-પરિલેહણ-સ્વાધ્યાયચૈત્યાદિ વંદન-પ્રત્યાખ્યાન તથા સૂક્ષ્મ બારીક સ્ખલનાનું પણ પ્રાયશ્ચિત્ત-ક્ષમા-દયા આદિ સદ્ગુણોનું પરિવર્ધન હંમેશાં ઉપયોગપૂર્વક કરવાનું હોય છે. આમાં કોઈને લાલચ થાય કે કોઈના ઉપર શીરજોરી થાય એવાં કોઈ સંજોગો જ નથી, એ દિવા જેવું દેખાઈ આવશે.

● ભાવ ઉત્પાદનના ઉપકાર ●

આવા દીક્ષીત થયેલા મહાત્માઓ પોતાના ઉચ્ચ જ્ઞાનથી અને ઉચ્ચ ચારિત્રથી લોકોને ધર્મનું સાચું જ્ઞાન આપે છે, અંધકારમાંથી પ્રકાશમાં દોરે છે, તેઓમાં નીતિમય જીવનના ઉચ્ચ સંસ્કારો રેડે છે, તેઓને પાપકર્મો કે ખરાબ કામો કરતા વારે છે, સંસારના ત્રિવિધતાપથી પીડાએલાઓનો તેઓ આધ્યાત્મિક વિસામા બને છે. સરકારને અભીષ્ટ પ્રજાના નૈતિક ઉત્થાન કાર્યમાં આવા સાધુપુરુષોનો સદુપદેશ ઘણો મદદગાર બને છે.

● કુલાચારથી સુલભ સંસ્કાર ●

જૈનદીક્ષામાં નાના કે મોટા કોઈને પણ બદ ઈરાદાથી તેમનું જીવન ખરાબ થાય તે માટે દીક્ષાઓ અપાતી નથી. જૈન કુળોમાં જન્મેલા નાનાં બચ્ચાઓને પણ આ દીક્ષાની કલ્યાણકારિતાની તથા તેમાં પાળવાની ત્યાગકરણીની જન્મ સિદ્ધ સમજદારી હોય જ છે, જૈન ગૃહસ્થ જીવનમાં પણ નાની ઉંમરથી લગભગ ઘરે ઘરે સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, પૌષધ, ઉપવાસાદિક તપશ્ચર્યા, શાસ્ત્ર શ્રવણ-અભ્યાસ-સાધુસત્સંગ-શ્રમણ સેવા ભક્તિ-રાત્રિ ભોજન ત્યાગ, કંદમૂળાદિ અભક્ષ્ય ત્યાગ, વ્યસન બંધી, અહિંસાદિક વ્રત-નિયમ-બ્રહ્મચર્યપાલન, વિવિધ અભિગ્રહ-પચ્યાખ્યાણ, ઉપધાન વગેરે ધાર્મિક દૃષ્ટિના આચાર-વિચાર નિરંતર એવા સેવાતા હોય છે કે સાધુજીવનની તાલીમ તેઓને સ્વાભાવિક મળી જાય છે. આથી બીજાઓની માફક તેઓને સાધુ જીવનની કઠોર ચર્યા કઠોરરૂપે ભાસતી નથી અને જેઓને પૂર્વ જન્મના કોઈક સારા સંસ્કારો જાગે છે તેઓને જ સાધુ જીવનની દીક્ષા અંગીકાર કરવાના કોડ જાગે છે, બીજાઓને તે થતા પણ નથી. આવી દીક્ષાઓ કેવી ધામધૂમથી પ્રભાવના પૂર્ણ લેવાય છે તે તો આજકાલનો ઈતિહાસ પણ પ્રગટ કરી આપે છે. સંસારના વાયરા ખાઈને આવેલાઓ કરતાં તેનાથી અલીપ્ત રહેલા નાની ઉંમરનાઓની દીક્ષા વધારે સારી સફળ નીવડે છે, એની કોઈથી ના પડાય તેમ નથી. આ જ કારણથી જૈન શાસ્ત્રકારોએ જૈન શાસનની હયાતી ટકાવી રાખવા માટે બાલ દીક્ષા ઉપર ખુબ ભાર મૂક્યો છે. જે જે યુગ પ્રધાન અને મહાસમર્થ પ્રભાવક આચાર્યાદિ મુનિવરો ભૂતકાળમાં થઈ ગયા છે તેમાંનો મોટો ભાગ બાલ દીક્ષિતોનો છે, તેની આજે પણ ઈતિહાસ સાક્ષી પૂરે છે. આવી અગત્યની દીક્ષાઓને કાયદાની એક કલમે રુંધવી તે જૈન શાસનની પ્રગતિને રુંધવા બરાબર છે, એ કદિ ભૂલવું ન જોઈએ અને એમાં હિંસા-જૂઠ-ચોરી-વ્યભિચાર વગેરે જેવાં અનિષ્ટ તત્ત્વો છે પણ ક્યાં ? કે જેથી એ રુંધવા લાયક મનાય ? આ ભવ્ય આદર્શ જીવનની બાળ લગ્ન વગેરે સાથે સરખામણી કરવી તે તદ્દન સમજ વીહોણી વાત છે.

હા, એ સાચું છે કે આ દીક્ષાની પ્રતિજ્ઞા જીવનપર્યંત પાળવાની હોય છે. સમયના વહેવા સાથે કોઈક ન પાળી શકે તો એથી એનું જીવન ધોરણ બગડી જતું નથી. તે સંસારમાં પાછો જાય છે. ત્યાં એની લાયકાત મુજબ સામાજિક દરજ્જો પણ પ્રાપ્ત કરી લે છે, એવા કોઈ દાખલા ભૂતકાળમાં બન્યા છે અને હાલમાં પણ સારા ધાર્મિક શિક્ષક વગેરે બનેલા પ્રત્યક્ષ જોઈ શકાય છે. મનુષ્યને પોતાના આત્માનો

ઉત્કર્ષ સાધવા માટેની આ શાસ્ત્રઆજ્ઞા સિદ્ધ સાધના કોઈ પણ ઉંમરમાં અંગીકાર કરવાનો પવિત્ર હક્ક અબાધિત જ રહેવો જોઈએ.

● આત્મ સુધારણાનો મહાપંથ ●

એ યાદ રાખવું જોઈએ કે જૈન દીક્ષાની પ્રતિષ્ઠા સંસારમાં આત્માનો મોક્ષ સાધવા માટે છે. સંસારના ભોગો વગેરેના રાગાદિથી આત્માને સંસારવર્ધક કર્મો બંધાય છે; તે તેના ત્યાગ વિના અટકી શકતાં નથી અને તપશ્ચર્યા વિના દૂર થઈ શકતાં નથી. આ કાંઈ એક જન્મમાં બની જતું નથી. મોહ-માયાના અનાદિ સંસ્કારોને જડમૂળથી ઉખેડવા માટે કોઈ ભવોના અભ્યાસની આવશ્યકતા હોય છે. બાલક જેમ ચાલતાં પડે તો પણ એથી એના ચાલવાનો કે ચઢવાનો અભ્યાસ છોડાવી શકાય નહિ તેમ વ્યક્તીગત કોઈક સ્થાનનાઓ કોઈકમાં આવી જાય કે દેખાઈ જાય તો પણ તેથી આત્મ-સુધારણાનો આ મહાપંથ અને તે પંથે વારંવાર ચાલવા ચઢવાનો અભ્યાસ જરાએ લુલો પાડી શકાય નહિ કે ડામી શકાય નહિ. ચિદાનન્દમય શાશ્વત મુક્તિ મહાલયમાં પ્રવેશ કરવા માટે મુમુક્ષુને જે અપ્રમત્ત યોગથી ક્ષપત્કાવે ગુણશ્રેણીનાં ઉચ્ચ ઉચ્ચતર પગથીયાં ચઢવાનાં છે તે સંસારના સંગમા રહીને બીલકુલ આરોહી શકાતાં નથી. એ માટે તો સમ્યક્ત્વ આદિ ગુણોની સપાટી ઉપર આવીને આ દીક્ષાને પ્રથમ પગથીયે ચઢવું પડે છે. તેનો અભ્યાસ ખુબ આત્મસાત્ કરી શકનારો ઉપરનાં પગથીયાં આરોહી કેવલ્યજ્ઞાનનો પ્રકાશ લાવી મુક્તિપદ મેળવી શકે છે. જે અન્ય લિંગમાં કે અન્ય સંજોગોમાં પણ મુક્તિવર્યા છે તેઓને પણ પૂર્વ જન્મોમાં આ દીક્ષાઓ સ્વીકારીને પાડેલા ઉત્તરોત્તર સુંદર અભ્યાસોનો જ ઉપકાર થયેલા હોય છે. જય હો એ દીક્ષા દેવીનો, જેમને “સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાણિ મોક્ષ માર્ગ :-”

જૈન શાસ્ત્રના આ સૂત્રમાં શ્રદ્ધા છે તેઓ ભાગવતી દીક્ષાને વંદન કર્યા વિના રહેશે નહિ, તેમજ પોતાને માટે બચપણથી આ દીક્ષાનો ઉદય યાદ્યા વિના પણ રહી શકશે નહિ. જે જૈનને બાળ ઉંમરમાં દીક્ષા મળી નથી તે તો પોતાની જાતને ઠગાયેલી માનનાર હોય છે. આ જૈન જીવનના માનસ ઉપરથી શ્રી ભાગવતી દીક્ષાની અનિવાર્યતા સૌ કોઈની સદ્બુદ્ધિમાં સારી રીતે ઉતરે એ જ શુભ મનોકામના.

...બાલ-સંન્યાસ દીક્ષા પ્રતિબંધક વિધેય અંગે...

● અમારો અભિપ્રાય. ●

જૈનો તરફનો વિરોધ પત્ર

સૂચના :- નીચે પ્રમાણેના અભિપ્રાય પત્રની દરેક ગામવાળાએ હજારો નકલ છપાવી તેના પર એકેક વ્યક્તિની સહી લઈ તે પત્રો, સહી કરનારના નામોના લીસ્ટ સાથે, મુંબઈ સમિતિ ઉપર મોકલી આપવાના છે. જે ત્યાંથી કાઉન્સીલ હોલ પર ઓફિસિયલ પદ્ધતિએ મોકલાશે-(બાલ સં. દીક્ષા પ્રતિબંધક વિધેય વિરોધ સમિતિ, બુલીયન એક્સચેન્જ બીલ્ડીંગ, રૂમ નં. ૫૫. મુંબઈ-૨.)

મંત્રીશ્રી,

મુંબઈ રાજ્ય વિધાન પરિષદ,

કોટ, મુંબઈ.

- ૧ મુંબઈ રાજ્ય વિધાન-પરિષદમાં બાલ-સંન્યાસ-દીક્ષા-પ્રતિબંધક-વિધેય શ્રી પ્રભુદાસ બાલુભાઈ પટવારીએ રજૂ કરેલ છે, અને તે જનતાના અભિપ્રાય માટે મુંબઈ સરકારના તા. ૧૬-૯-૫૫ના ગેઝેટ વિભાગ-૫-માં પ્રગટ થયેલ છે.
- ૨ પ્રસ્તુત વિધેયને અમે ગંભીર નજરે નિહાળીએ છીએ અને એ અંગે અમારો અત્યંત વિરોધ આથી વ્યક્ત કરીએ છીએ.
- ૩ અમે માનીએ છીએ કે આજે જ્યારે રાષ્ટ્રના ઉત્થાન માટે ભગીરથ પ્રયાસો થઈ રહ્યા છે, ત્યારે રાષ્ટ્રની પ્રગતિ અવરોધક વિધેયની પાછળ આપણા સમય અને શક્તિ વેડફી નાંખવા, એ અનિચ્છનીય છે.
- ૪ જૈન જનતાની ધાર્મિક લાગણી આ વિધેયથી અત્યંત દુભાઈ છે. બાલદીક્ષા એ અમારી ધાર્મિક શ્રદ્ધાનો પ્રશ્ન છે. ભગવાન શ્રી મહાવીરના આદેશ અનુસાર બાળકની દીક્ષાને અમે પૂજનીક લેખીએ છીએ. અમારી એ પવિત્ર માન્યતાના અમલમાં અંતરાયરૂપ કશું ન બને એ જોવાનું રાજ્યનું કર્તવ્ય છે, એમ અમે ગંભીરપણે માનીએ છીએ.
- ૫ અમારી ધાર્મિક શ્રદ્ધાના પ્રશ્નમાં શાસ્ત્રાજ્ઞાને અનુસરીને અમારા અંતરના અવાજ મુજબ વર્તવાનું અમારું કર્તવ્ય છે. એમાં બાલ દરમ્યાનગીરી અસહ્ય છે. અમારી ધાર્મિક શ્રદ્ધાના પ્રશ્નો નિર્ણય જનતાના મત ઉપર મૂકવામાં આવે છે, એનું અમને ભારે દુઃખ છે.
- ૬ જે ઉચ્ચતમ જીવનને અમે આદર્શ લેખીએ છીએ અને જે જીવનદ્વારા અમે

પરમપદની સાધના કરવા મથીએ છીએ, તે જીવનના મૂળમાં જ વિધેય કુદારાઘાત કરે છે. અમારા બાળકોને સન્માર્ગે જોડવાની અમારી પવિત્ર ફરજ બજાવતાં વિધેય અમને અટકાવે છે.

૭ અમે માનીએ છીએ કે સુંદર જીવન જીવવા માટે બાલ્યવયથી જ સંસ્કારનું સિંચન થવું ઘટે. દીક્ષા એ બાળકને ઉત્તમ બનાવવાનો એક અનુપમ કોટીનો સંસ્કાર છે. એ સંસ્કારથી બાળકનું મહાન હિત સધાય છે. માત્ર બાળકનું પોતાનું જ નહિ પરંતુ આખા યે વિશ્વનું હિત એથી સધાય છે, એવું અમારું નમ્ર મંતવ્ય છે.

૮ બાળકને દીક્ષા આપવાથી અમે બાળકને તરછોડીએ છીએ અને એના પ્રત્યેની જવાબદારી ત્યજી દઈએ છીએ, એ જાતનો આક્ષેપ અમને અન્યાય કરે છે. એ સુવિદિત છે કે બાળકને તેના દીક્ષિત જીવનમાં કોઈ પણ મુશ્કેલી ન નડે તેની ખૂબ જ કાળજી રાખવામાં આવે છે. તેની પ્રત્યેક જરૂરીયાતો સુંદર રીતે પૂરી પાડવામાં આવે છે. માત્ર માતાપિતા જ નહિ. પરંતુ સમગ્ર જૈન સમાજ તેમની સેવામાં ખડે પગે તૈયાર રહે છે.

૯ સત્ય તો એ છે કે બાળદીક્ષાની પ્રથા જગતને આશીર્વાદ રૂપ છે. પવિત્ર ભાવિ જીવનના પાયા બાલદીક્ષામાં નંખાય છે. બાલ્યવયથી સંસારથી અલિપ્ત રહેનાર મહાત્માઓએ ભારતની સંસ્કૃતિ પરાપૂર્વથી ટકાવી રાખી છે. જગતભર ઉપર જે અમાપ ઉપકાર બાલ્યવયથી જ સન્યસ્ત સ્વીકારનાર મહાપુરુષો કરી ગયા છે, અને કરી રહ્યા છે, તે કલ્પનાતીત છે. એના અસંખ્ય દષ્ટાંતો આપણી સમક્ષ મોજુદ છે.

૧૦ અમારી સાધુ-સંસ્થા કેવળ દુઃખથી કંટાળેલા કે જગતમાં ક્યાંય સ્થાન ન મળે એવા માણસોની બનેલી નથી. ઊલટું મોહક સુખો અને દુન્યવી આબાદીને તુચ્છ માની આત્મકલ્યાણ સાધવા કર્મરહિત બનવાના એક માત્ર ધ્યેયથી પ્રેરાયેલા ઉત્તમ આત્માઓની બનેલી છે. એવા ઉત્તમ મહાપુરુષો યોગ્ય રીતે જ દીક્ષા આપે એ સ્વાભાવિક છે. અયોગ્ય રીતે દીક્ષા આપવાથી અમારી આવી ઉત્તમ સાધુ સંસ્થાને હાનિ થાય એ દષ્ટિએ એ જાતની દીક્ષા અમારે ત્યાં આપવામાં આવતી નથી.

૧૧ સંન્યાસ-દીક્ષા જેવી પવિત્ર વસ્તુ પ્રત્યેક બાળકને આપી શકાતી નથી. પૂર્વ જન્મના સુસંસ્કાર સાથે લઈને આવેલ બાળકને જ્યારે દીક્ષાની ઈચ્છા જાગે છે, ત્યારે તેની ભાવનાની યોગ્ય તપાસ કર્યા પછી તેની શક્તિનું માપ કાઢીને, તેના માતાપિતાની પૂર્ણ સંમતિ મેળવીને અને દીક્ષિત જીવનની

જવાબદારીનું તેને ભાન કરાવ્યા પછી જ વિધિવિધાન પૂર્વક દીક્ષા અપાય છે, અને એ પણ તેની ઓછામાં ઓછી આઠ વર્ષની (૮ વર્ષની) ઉંમર વીત્યા પછી.

૧૨ બાલદીક્ષાની સુંદર પ્રથાનો દુરુપયોગ ન થાય તે માટે અત્યંત કડક નિયમો અમારા શાસ્ત્રોએ મૂકેલા છે. એ નિયમોનું સંપૂર્ણ પાલન કરીને અમારા મુનિવર્યો બાળકને દીક્ષાના સંસ્કાર આપે છે. એ નિયમોનું પાલન કરવામાં ક્ષતિ આવે કે શિષ્ય-મોહની વૃત્તિ જાગે તો મુનિવરને દોષ લાગે છે, અને તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડે છે. આ સંયોગોમાં બાલદીક્ષા અંગેના શાસ્ત્રીય નિયમોનું પાલન થવું સહજ છે. શાસ્ત્રીય નિયમોના પાલનમાં ક્ષતિ આવે તો તે પ્રત્યે લક્ષ ખેંચવાનો પ્રત્યેક જૈનને અધિકાર છે. જૈન સંઘ એ અંગે ઘટતું કરે જ છે. એની ફરજ અદા કરવામાં જૈન સંઘ સૌથી વધુ જાગ્રત છે. વળી ચોરી છૂપી અને બળાત્કાર અટકાવવા માટે કાનૂની જોગવાઈઓ આજે પૂરતી છે.

૧૩ દીક્ષા પ્રત્યે જૈન બાળક આકર્ષાય તેમાં આશ્ચર્ય નથી. ક્ષત્રિય બાળકને જેમ શૌર્ય વારસામાં મળે છે, તેમ ભગવાન શ્રી મહાવીરના શાસનમાં તપ અને ત્યાગ વારસામાં મળે છે. બીજાઓને કષ્ટદાયક લાગતી વસ્તુઓ પણ જૈન બાળકો નાની ઉંમરમાં સહેલાઈથી કરી શકે છે. જીવન પર્યંત રાત્રિ ભોજનનો ત્યાગ, આયંબિત તપ, પર્યુષણ પર્વમાં છઠ્ઠ-અઠ્ઠમ (લાગટ બે, ત્રણ ઉપવાસ) વગેરે હસતાં હસતાં બાળકો કરતા દેખાય છે.

૧૪ બાળકે પોતાનું ધાર્મિક જીવન કેવી રીતે વ્યતીત કરવું, માતાપિતાએ બાળકમાં કયા પ્રકારના ધાર્મિક સંસ્કારો રેડવા અને મુનિવરોએ બાળકને દીક્ષાના સંસ્કારો કયા સંયોગોમાં આપવા એ પ્રશ્નો સ્પષ્ટ રીતે ધાર્મિક છે. આ પ્રશ્ન બાળકના ધાર્મિક હિતનો હોઈને તે સામાજિક નથી, કિંતુ ધાર્મિક છે. સમાજને સ્પર્શે છે એટલા માત્રથી જ કોઈ પ્રશ્ન સામાજિક બને તો પ્રત્યેક પ્રશ્ન સામાજિક બની જાય અને ધાર્મિક, સામાજિક, આર્થિક, રાજકીય કે વૈજ્ઞાનિક પ્રશ્નોનું સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ જ ન રહે. કેવળ ધાર્મિક પ્રશ્નને સામાજિક પ્રશ્ન તરીકે અયોગ્ય રીતે લેખાવીને ધાર્મિક સ્વાતંત્ર્ય ઉપર અને માતાપિતાના ધાર્મિક અધિકાર ઉપર કાપ મૂકવામાં જનતાને અન્યાય છે.

૧૫ આ વિધેયના હેતુમાં એમ જણાવવામાં આવ્યું છે, ‘બાલ્યાવસ્થા તથા યુવાનીને શોષણ વિરુદ્ધ અને નૈતિક તથા ભૌતિક ત્યાગ વિરુદ્ધ સંરક્ષણ મળે,’ એ વસ્તુ સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે આ વિધેય લાવવા પાછળ હેતુ કેવળ ભૌતિક

રક્ષણ આપવાનો છે. એ હેતુ ભારત સિવાયના દેશ માટે કદાચ યોગ્ય ગણાતો હશે. પણ ભારત જેવા અધ્યાત્મપ્રધાન દેશમાં ભૌતિક હિતની સાથે આધ્યાત્મિક હિતનો તેથી પણ વધારે વિચાર કરવાનો છે. ખાસ કરીને અમે જૈનો ભૌતિક હિતને તુચ્છ અને ક્ષણિક સમજીએ છીએ. તેની ખાતર બાળકના શાશ્વત અને અનંત આધ્યાત્મિક હિતનો નાશ સર્જાય એવું પગલું લેવું એ ખરેખર ભયંકર છે.

૧૬ અમને આશા છે કે લોકશાહીના આ યુગમાં બિનસાંપ્રદાયિક રાજ્ય તરફથી અમારા ધાર્મિક અધિકારને સંપૂર્ણ રક્ષણ મળશે. ઉપર્યુક્ત કારણોસર આ વિધેય સામે અમારો પ્રબળ વિરોધ છે.

સહી

પૂરું ઠેકાણું

ગામ જિલ્લો

ઉંમર

તા.

નં.....

બાલ સંન્યાસ દીક્ષા પ્રતિબંધક વિધેય વિરોધ સમિતિ

તરફથી બહાર પડેલું નિવેદન.

બુલિયન એક્સચેન્જ બીલ્ડીંગ, બીજે માળે,
રૂમ નં. ૫૫, ઝવેરીબજાર, ટે.નં. ૨૩૨૨૯,
મુંબઈ, તા. ૨૨-૧૦-૫૫.

રા.રા.શ્રી

જય જિનેન્દ્રપૂર્વક લખવાનું કે અમદાવાદના શ્રી પ્રભુદાસ બાલુભાઈ પટવારીએ મુંબઈ રાજ્ય વિધાન પરિષદમાં બાલસંન્યાસ દીક્ષા પ્રતિબંધક નામનો જે વિધેય રજૂ કર્યો છે તેનો સરકારે સ્વીકાર કે અસ્વીકાર ન કરતાં પ્રથમ વાંચનમાં પસાર થવા દઈ જનતાના અભિપ્રાય માટે રજૂ કર્યો છે અને તેની મુદત ૧૨-૧-૫૬ ની રાખેલી છે

આ વિધેય પસાર થતાં આપણી શ્રમણસંસ્થાને મોટો ધક્કો લાગે તેમ છે અને મુંબઈ રાજ્યના અનુકરણરૂપે બીજા પ્રાંતમાં પણ આવા વિધેય પસાર થવાની

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ” (ભાગ-૧૮)

૧૫૧

પૂરી શક્યતા રહેલી છે, તેથી આ વિધેયનો પૂરેપૂરો વિરોધ થાય તે જરૂરી છે. આ વિધેય અંગે વિરોધ પ્રદર્શિત કરવા માટે નીચેની કાર્યવાહી થવાની જરૂર છે.

- ૧ સમિતિએ તૈયાર કરેલા જૈનો માટેના વિરોધપત્ર પર અઢાર વર્ષની ઉંમરના જૈન સ્ત્રી કે પુરુષની સહી કરાવવી અને તેને એક જુદા કવરમાં બીડવું. આ વિરોધપત્ર કાળી શાહીમાં છાપેલું છે.
- ૨ સમિતિએ તૈયાર કરેલા જૈનેતરો માટેના વિરોધપત્ર પર અઢાર વર્ષની ઉંમરના જૈનેતર સ્ત્રી કે પુરુષની સહી કરાવવી અને તેને એક જુદા કવરમાં બીડવું. આ વિરોધપત્ર વાદળી શાહીમાં છાપેલું છે.
- ૩ સંઘો, સંસ્થાઓ, મંડળો, પાઠશાળાઓ, શાળાઓ, તથા બીજી જે જે સંસ્થાઓ પાસે તેના વિરોધમાં ઠરાવો કરાવી શકાય તે કરાવવા. આ ઠરાવોમાં માત્ર વિરોધ ન કરતાં વિરોધ કરવાનાં કારણો પણ દર્શાવવા. તે માટેની સામગ્રી ઉપરના વિરોધપત્રમાંથી મળી રહેશે.
- ૪ આ વિષયમાં લાગણી ધરાવનાર ગૃહસ્થો તથા સંસ્થાઓને તે તે ગામ કે પ્રદેશમાં વિધેયનો વિરોધ કરવા અંગે પ્રેરણા કરશો અને તે રીતે જે કાર્યવાહકો કામે લાગ્યા હોય તેના સમાચાર અમને આપશો.
- ૫ વિરોધપત્રો, ઠરાવો વગેરે નીચેના સરનામે મોકલવા :-
સેક્રેટરી,

બોમ્બે લેજિસ્લેટીવ કાઉન્સીલ

કાઉન્સીલ હોલ, કોટ, મુંબઈ ૧.

- ૬ આપના જૈનો માટેના વિરોધ પત્ર નં. જૈનેતરો માટેના વિરોધ પત્ર નં. મોકલ્યાં છે, તેની વધારે જરૂર હોય તો તુરત જ મંગાવી લેશો કે ત્યાં જ છપાવી લેશો.
- ૭ આપને હસ્તક નં. ૧,૨,૩, કલમમાં જણાવેલા કેટલા પત્રો રવાના થયા તથા કઈ કઈ સંસ્થાઓના ઠરાવો ગયા તેની નોંધ આ સમિતિ પર તરત જ મોકલવા કૃપા કરશો.
- ૮ આ વિષયમાં કંઈ પણ પૂછપરછ કરવા જેવું હોય તો સમિતિ સાથે શીઘ્ર સંપર્ક સાધશો.
- ૯ હાલમાં દોઢ માસ સુધી આ બાબતમાં જોરદાર પ્રવૃત્તિ ચલાવશો.
- ૧૦ આ વિધેયનો વિરોધ કરનારા લેખો લખી સ્થાનિક પત્રોમાં તેમજ મુંબઈના વર્તમાનપત્રો પર મોકલશો.

૧૫૨

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-જૈન શાસનમાં ભાગવતી દીક્ષાનું સ્થાન (ભાગ-૧૮)

૧૧ આ કાર્ય અંગે સમિતિને ઘણો ખર્ચ છે, તો ત્યાંથી શક્ય હોય તેટલી આર્થિક મદદ મોકલવા પણ કૃપા કરશો.
લી. સેવકો,

ધીરજલાલ ટોકરશી શાહ
નટવરલાલ નેમચંદ શાહ
મંત્રીઓ.

બા.સં.દી.પ્ર. વિરોધ સમિતિ.

...મુંબઈ ખાતે શરૂ થયેલી...

સમાજની ઘોર નિદ્રા ઉડાડનાર, કર્તવ્યનું સાચું ભાન કરાવનાર

જાગૃતિ વ્યાખ્યાનમાળા.

અનાદિ કાળથી ચાલ્યા આવતા જૈનધર્મનો પ્રચાર જૈન શ્રમણસંઘદ્વારા થાય છે. આ સંઘ તેના ત્યાગ, તપશ્ચર્યા, ઉચ્ચ ચારિત્ર અને વિશુદ્ધ ધર્મોપદેશ માટે ભારત વર્ષના જ નહિ, પણ જગતના સુપ્રસિદ્ધ વિચારકોની પ્રશંસા પામેલો છે.

જે કાર્ય સરકાર કોડો રૂપીઆ ખર્ચાને કે કાયદાના જોરે નથી કરી શકતી, તે કાર્ય આ નિઃસ્વાર્થ ત્યાગી મહાત્માઓના ઉપદેશથી વિના ખર્ચે થાય છે. આ સંસ્થા જેટલી ઉન્નત અને વિશાળ બને તેટલો પ્રજાને લાભ છે. આમ છતાં ભૌતિકવાદની અસર નીચે આવી ગયેલા કેટલાકો તરફથી એવો પ્રયાસ થાય છે, કે જે આ શ્રમણ સંઘ પર વિઘાતક અસર ઉપજાવે અને પરિણામે જૈન ધર્મને મહાન ફટકો પડે.

અમદાવાદના એક જૈનેતર સીનીયર એડવોકેટ શ્રી પ્રભુદાસ બાલુભાઈ પટવારીએ મુંબઈ રાજ્ય વિધાન પરિષદમાં બાલ-સંન્યાસ-દીક્ષા-પ્રતિબંધક-નામનો વિધેય રજૂ કરીને તેવી જ સમસ્યા ઊભી કરી છે.

શું જૈન સમાજ તેને મુંગા મોઢે સહી લેવા તૈયાર છે ? ધાર્મિક વિષયમાં એક વાર હસ્તક્ષેપનો સ્વીકાર થયો કે પછી એનો અંત જ નહિ આવે. અનેક જાતના ચિત્રવિચિત્ર વિધેયો આવતા રહેશે ને ધર્મપરાયણતાને જમીનદોસ્ત કરશે.

આ બાબતમાં સમાજ સાચી સ્થિતિ સમજતો થાય અને પોતાનું કર્તવ્ય અદા કરે તે માટે પ્રસ્તુત વ્યાખ્યાનમાળાની યોજના કરવામાં આવી છે; તેમાં સર્વને પધારવા આગ્રહભરી વિનંતી છે.

● કાર્યક્રમ ●

વ્યાખ્યાતા	વિષય	સ્થળ	સમય-દિવસ
પ.પૂ.વિજ્ઞાનસૂરીશ્વરજી પ્રશિષ્ય શ્રીચંદ્રોદયવિજયજી	ત્યાગની મહત્તા	શ્રી કોટ જૈન ઉપાશ્રય	તા. ૨૬-૧૦-૫૫ બુધવાર સવારે ૯ વાગે
પ.પૂ.પંન્યાસજી શ્રી પ્રવીણ વિજયજી ગણિ.	ઉન્નતિનો સાચો માર્ગ	શ્રી મલાડ જૈન ઉપાશ્રય	તા. ૨૬-૧૦-૫૫ બુધવાર સવારે ૯ વાગે
પ.પૂ.પંન્યાસજી શ્રીરામવિજયજી ગણિ	બાલદીક્ષા શા માટે ?	શ્રી જૈન ઉપાશ્રય વિલેપાર્લા	તા. ૨૭-૧૦-૫૫ ગુરુવાર સવારે ૯ વાગે
પ.પૂ.મુ.શ્રી ન્યાયવિજયજી	શ્રમણ જીવનની ઉપયોગિતા	જૈન ઉપાશ્રય ભાયખલા	તા. ૨૮-૧૦-૫૫ શનિવાર સવારે ૯ વાગે
પ.પૂ.પંન્યાસજી શ્રી ધુરંધરવિજયજી ગણિ	સર્વ વિરતિની વિશેષતા	શ્રી જૈન ઉપાશ્રય દોલતનગર બોલીવલી	તા. ૩૦-૧૦-૫૫ રવિવાર સવારે ૯ વાગે
પ.પૂ.ઉપાધ્યાય શ્રીગુણસાગરજી ગણિ	સાચી સમાજસેવા	શ્રી જૈન ઉપાશ્રય લાલવાડી	તા. ૩૦-૧૦-૫૫ રવિવાર સવારે ૯ વાગે
પ.પૂ.પંન્યાસજી શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી ગણિ	બાળ દીક્ષા	કરમચંદ હોલ, અંધેરી	તા. ૩૦-૧૦-૫૫ રવિવાર સવારે ૯ વાગે
પ.પૂ.મુ. શ્રી રોહિતવિજયજી	જૈન દીક્ષા	લાલબાગ જૈન ઉપાશ્રય	તા. ૩૦-૧૦-૫૫ રવિવાર સવારે ૯ વાગે
પ.પૂ.આચાર્ય શ્રી વિજયઅમૃત- સૂરીશ્વરજી	જૈન ધર્મનાં સાંસ્કૃતિક પ્રવાહો	શ્રી શાંતિનાથજી જૈન દહેરાસરજી, દાદર	તા. ૩૧-૧૦-૫૫ સોમવાર સવારે ૯ વાગે
પ.પૂ.પંન્યાસજી શ્રી પ્રેમવિજયજી ગણિ	આરાધનાના પ્રતાપે	જૈન ઉપાશ્રય શાંતાકુંઝ	તા. ૩૧-૧૦-૫૫ સોમવાર સવારે ૯ વાગે

પ.પૂ.મુ. શ્રી વિકાસવિજયજી ગણિ	આજની પરિસ્થિતિ	આદીશ્વરજીની ધર્મશાળા પાયધુની	તા. ૪-૧૧-૫૫ શુક્રવાર સવારે ૯ વાગે
પ.પૂ.આચાર્ય શ્રી વિજયકસ્તુર-સુરીશ્વરજી	પ્રમાદ છોડો	શ્રી અબજીભાઈ જ્ઞાન મંદિર, માટુંગા	તા. ૬-૧૧-૫૫ રવિવાર સવારે ૯ વાગે
પ.પૂ.પંન્યાસજી શ્રી શુભંકર-વિજયજી ગણિ	ત્યાગની સુંદરતા	શ્રી નમિનાથજી ઉપાશ્રય પાયધુની	તા. ૬-૧૧-૫૫ રવિવાર સવારે ૯ વાગે
પ.પૂ.પંન્યાસજી શ્રી દક્ષવિજયજી ગણિ	સુધારાની સાથી દિશા	જૈન ઉપાશ્રય, જામલીગલી, બોરીવલી	તા. ૬-૧૧-૫૫ રવિવાર સવારે ૯ વાગે
પ.પૂ.મુ. શ્રી વલ્લભવિજયજી	જૈન સંઘનું કર્તવ્ય	જૈન ઉપાશ્રય સેન્ડહર્સ્ટરોડ	તા. ૬-૧૧-૫૫ રવિવાર સવારે ૯ વાગે
પ.પૂ.મુ. શ્રી પદ્મવિજયજી મહારાજ	બાળદીક્ષાનાં સુંદર પરિણામો	શ્રી લબ્ધિસૂરીશ્વરજી જ્ઞાન મંદિર, દાદર	તા. ૭-૧૧-૫૫ સોમવાર સવારે ૯ વાગે
પ.પૂ.પંન્યાસજી શ્રી પ્રિયંકર-વિજયજી, ગણિ	શ્રમણસંઘની ભવ્યતા	શ્રી જૈન ઉપાશ્રય શીવ	તા. ૧૩-૧૧-૫૫ રવિવાર સવારે ૯ વાગે

બીજાં વ્યાખ્યાનોનો ક્રમ હવે પછી જાહેર થશે.

બુલિયન એક્સપેન્જ બીલ્ડીંગ,
બીજે માળે, રૂમ નં. ૫૫,
ઝવેરી બજાર, મુંબઈ, ર. ટે.નં. ૨૩૨૨૯

લિ. મંત્રીઓ,
બાળ સંન્યાસ-દીક્ષા-પ્રતિબંધક-વિધેય-વિરોધ સમિતિ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદયિ”

વર્ષ-૪, અંક-૧૦, તા. ૧૨-૧૧-૧૯૫૨

બાળ સંન્યાસ દીક્ષા પ્રતિબંધ વિ. વિરોધ સમિતિ અગત્યનું નિવેદન

મુંબઈની વિધેય સભામાં રજૂ થયેલ ઉપરોક્ત શ્રી પટવારીના બીલની વિરુદ્ધમાં અનેક સ્થળોએથી હજારો અભિપ્રાયો સહિઓ થઈને, મંત્રી શ્રી મુંબઈ રાજ્ય વિધાન પરિષદ, કાઉન્સિલ હોલ મુંબઈ, ઉપર રવાના થયાના સમાચારો અનેક સ્થાનોના શ્રી સંઘો અને સંસ્થાઓ તરફથી અમોને મળે જાય છે. ૧૮ વર્ષ ઉપરની ઉંમરના પ્રત્યેક ભાઈબહેને સહી જુદા જુદા ફોર્મ ઉપર કરવાની છે. પરંતુ તે તે દરેક જુદા જુદા કવરમાં મોકલવાની જરૂર નથી. ગમે તેટલી સંખ્યામાં ફોર્મ એ રજીસ્ટર બુકપોસ્ટથી સરકારને મોકલી શકાય છે. બુકપોસ્ટ ઉપર ફોર્મની સંખ્યા અને મોકલનારનું આખું નામ, ઠેકાણું લખવું, કે જેથી સરકાર તરફથી તરત પહોંચ મળી જશે. સંસ્કૃતિ અને ધર્મપ્રેમી દરેક ભાઈબહેનને સં દીક્ષા પ્રતિબંધક બીલના વિરોધમાં પોતાનો અભિપ્રાય તાકીદે મોકલી આપવા અમારી નમ્ર વિનંતિ છે અને બીજાઓને પણ આ નુકશાનકારક બીલના ગેરફાયદા જણાવી જાગૃત કરે.

● બાળસંન્યાસ દીક્ષા પ્રતિબંધક ખરડાની સમીક્ષા ●

બાળસંન્યાસ દીક્ષા ખરડાની સમીક્ષા :-

મુંબઈ રાજ્યની ઉપલી ધારાસભાના સભ્ય શ્રી પટવારીએ બાળ સંન્યાસ દીક્ષા પ્રતિબંધક ખરડો રજૂ કર્યો છે. તે મુજબ કાનુન ઘડાય એટલે,

૧૮ વર્ષની ઉંમર સુધીની કોઈ પણ યોગ્ય વ્યક્તિ પણ આ દગા-પ્રપંચ-છળકપટથી ભરેલા સંસારથી અને સ્વાર્થી સંસારીઓથી દૂર થઈ પ્રતિજ્ઞા લઈને મહાપવિત્ર જીવન જીવવાનું કરી ન શકે !!

અને તેવા મુમુક્ષુઓને પવિત્ર ત્યાગ માર્ગ અપાવનાર તેના માતાપિતા કે હિતરક્ષક વાલી જે કોઈ હોય તેને ગુનેગાર ગણી જેલની યા દંડની યા બંને સજાઓ કરવી !

અને જે કોઈ સાધુ પુરુષ એવા મહાપવિત્ર સંન્યાસને આપે, કે જે કોઈ સજ્જન એવી દીક્ષા લેવામાં મદદ કરે તેને પણ તેવો ગુનેગાર ગણવો, અને તે જ

પ્રમાણે દંડની અને જેલની તેને સજા થાય !

વધુમાં જે મુમુક્ષુએ સંન્યાસ-દીક્ષાની મહાપ્રતિજ્ઞાઓ જીવનભર પાળવા માટે સ્વેચ્છાએ જાહેરમાં ગ્રહણ કરી હોય, તેની તે પ્રતિજ્ઞાઓને ફોક ગણવી ! એટલે કે એ ઉચ્ચ જીવનના માર્ગે ગયેલાને વચનભંગ કરવા રાજ્યે ફરજ પાડવી !

એવી એવી શ્રી પટવારીના ખરડામાં જોગવાઈ છે.

માત્ર શુભાશય બસ નથી :-

આ જાણીને સુસંસ્કાર વાંચ્છુ કોને દુઃખ નહિ થાય ? બાળ દીક્ષા પ્રતિબંધક ખરડો રજૂ કરનાર શ્રી પટવારીના શુભાશય માટે શંકા રાખવાની કે વિવાદ કરવાની જરૂર ના ગણાય, પરંતુ આ ખરડો જો કાયદાનું સ્વરૂપ લે તો તેથી ૧૮ વર્ષની ઉંમરસુધીનાનું હિત થશે કે અહિત થશે, તે વિચારવાની જરૂર છે. મારો શુભાશય છે એમ જાહેર કરવા માત્રથી શ્રી પટવારીની આ પ્રવૃત્તિ પરિણામે હિતકારી છે, એવું તો તેઓ પોતે કે કોઈ પણ કહેવાને હિંમત ન જ કરી શકે.

ખરડાની ચકાસણી :-

આ ખરડાની ચકાસણી માટે જૈન દીક્ષા ગ્રહણ કરનારને કેવા પ્રકારનું જીવન જીવવાનું છે. અને તેને માટે કેવી પ્રતિજ્ઞાઓ લેવી પડે છે, તેના ઉપર દૃષ્ટિ કરવાની જરૂર છે.

સાધુ જીવનની પ્રતિજ્ઞાઓ :-

જૈન સાધુ થનાર પહેલી પ્રતિજ્ઞા એ લે છે કે હું કોઈ પણ જીવને મારીશ નહિ, મરાવીશ નહિ, અને મારનારને સારો માનીશ નહિ. એટલે કે માનવ જીવનમાં શક્ય વધુમાં વધુ અહિંસક મનથી, વચનથી અને કાયાથી, બનવાનો એ મહાભાગ નિર્ણય કરે છે. **બીજી પ્રતિજ્ઞા :** જૂઠું નહિ બોલવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે. જૈન સાધુ વિના જરૂરે બોલવા કરતાં મૌન ઉત્તમ ગણે છે અને જ્યારે બોલવાનો પ્રસંગ આવે છે ત્યારે પણ મૃષા-જૂઠું તો ન જ બોલવું એ વ્રત અહિંસા પાલનની દૃષ્ટિએ પાળે છે. **ત્રીજી પ્રતિજ્ઞાથી :** જૈન સાધુ પોતાના સાધુ જીવનના પાલન માટે ઉપયોગી હોય તો પણ કોઈ ચીજ વસ્તુ તેના માલિકે યા રક્ષકે આપ્યા સિવાય કે તેની પરવાનગી સિવાય લેતા નથી વાપરતા નથી. અથવા તેનો ઉપયોગ પણ કરતા નથી. જૈન સાધુની **ચોથી પ્રતિજ્ઞા :** સંપૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળવાની છે. આ પ્રતિજ્ઞાથી જૈન સાધુ સ્ત્રીનો સંગ તો કરતા નથી. પરંતુ એથી ય આગળ વધીને એને પાંચે ઈન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવાને ખૂબ ખૂબ કાળજી સેવવાની હોય છે અને યમ, નિયમ, તપ દ્વારા એની તાલિમ લે છે. **પાંચમી પ્રતિજ્ઞા :** જૈન સાધુની અપરિગ્રહી જીવનની છે. જૈન સાધુ પોતાની પાસે એક કોડી પણ રાખતો તો

નથી. પરંતુ ગૃહસ્થોના પણ પરિગ્રહનાં અયોગ્ય સંગ્રહને અને ઈન્દ્રિયોના સુખો માટે કરાતા દ્રવ્ય યા પરિગ્રહનાં વ્યયને તો વધારે પાપ માને છે. પ્રથમથી ચાર પ્રતિજ્ઞાના સ્થૂલથી પાલક ગૃહસ્થ પણ હોય છે. એમને પરિગ્રહની તો આવશ્યકતા રહે છે. પરંતુ સૂક્ષ્મતાથી પાલન કરનાર મહાસંયમીને પરિગ્રહની જરૂર શું હોય ? જૈન સાધુ તેમના સાધુજીવનને પોષક અલ્પવસ્ત્ર પાત્ર આદિ, તેઓની મર્યાદા પ્રમાણે, મમત્વ રહિતપણે, ગૃહસ્થો પાસેથી માગી લે છે અને ત્યાગી જીવનને ઉજમાળ કરે છે.

આ સિવાય (દ) રાત્રિભોજનનો ત્યાગ, એક સમયના પણ પ્રમાદ વિના અધ્યયન કરવું; (દર્શન ધર્મ) શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવો, નિયત ધર્મ ક્રિયા કરવી, પાદવિહારી બનીને કોઈના પણ આશ્રય કે મદદની ઈચ્છા વિના સાચું સ્વતંત્ર જીવન જીવવું, સંસારીઓની ખટપટમાં ન પડવું. એટલે કે કાદવમાં કમળ ઉગે છે ને રહે છે પણ ત્યાં, પરંતુ કમળ કાદવ સાથે લેપાતું નથી, પણ અલિપ્ત રહીને શુદ્ધ રહે છે. તેવી રીતે જૈનસાધુ થનાર આત્મા સંસારથી કાંઈ બીજા પ્રદેશમાં ભાગી જતો નથી; ભાગી જવાનું શક્ય પણ નથી. પણ સંસાર અને સંસારીઓની વચ્ચે રહેવા છતાંય તેનાથી લેપાયા સિવાયનો રહીને ઉપરોક્ત ઉચ્ચ જીવન દ્વારા તેણે મહામાનવતા પ્રાપ્ત કરવાની છે. જૈન સાધુ જીવનની મહત્તાનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ મેળવવા માટે તેના ઘણા બીજા નિયમો, પેટાનિયમો અને અપવાદો જાણવા જરૂરી છે. પરંતુ તે અત્રે નોંધતા ખૂબ લંબાણ થઈ જાય. જેથી એ પવિત્ર અને ઉપકારી જીવનનો સામાન્ય ખ્યાલ આવી શકે, તેટલી હકીકત અત્રે બહુ ટૂંકમાં જણાવી છે. આટલા ઉપરથી પણ સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે કે આવી મહાપ્રતિજ્ઞાઓ ગ્રહણ કરનારને અટકાવી શકાય જ નહિ. તો પછી નાની ઉંમરથી પોતાની ઈચ્છાથી આવી તાલીમ લેવા તૈયાર થનારને અને તે પ્રમાણે જીવનભર જીવવા માટે નિકળનારને તો અટકાવાય જ કેમ !

મહામાનવતાના એક અંશનો પ્રભાવ :-

ખરી રીતે તો પ્રજામાં ન્યાય, નીતિ, ઉદારતા, સદાચાર આદિ ગુણો આવે અને ખીલે તથા દુર્ગુણો પ્રવેશે નહીં તે માટે કોઈ પણ સુજ્ઞે અને સુરાજ્યમાં ગણાવવાનો દાવો કરવા ઈચ્છતી કોઈ પણ સરકારે આ કરવું જોઈએ. દુન્યવી સુખો અને તેની લાલસાઓનો ત્યાગ કરી સામાન્ય માનવમાંથી મહામાનવ બનવા ઈચ્છતા; વયથી નાના હોય કે મોટા; પણ એવા ઉચ્ચતમ આત્માઓને સંપૂર્ણ સહાય આપવી જોઈએ. એક મહાવિદ્યાલય કે યુનિવર્સિટી પ્રજાને કેળવવાનું જેટલું કાર્ય કરે છે; તેથી કેઈકગુણું અધિક કાર્ય પ્રજામાં ઉચ્ચ સંસ્કારો આપવાનું એક સાચો ત્યાગી કરે છે.

આ માત્ર કલ્પના નથી. પરંતુ આપણે ભારતવાસીઓએ અને દુનિયાની દરેક દેશની પ્રજાએ અનુભવેલું સત્ય છે. મહામાનવતાનો એક અંશ પણ જે આત્મામાં પ્રગટે છે, તેનું જીવન, તેની ઝલક ઓર પ્રકારની હોય છે. ભાનુના ઉદયનો પ્રકાશ, હાથ આડો ધર્યે કે છાબડાં ઊભા કર્યે અટકાવાતો નથી. તેમ ગુણના પ્રાદુર્ભાવના એક અંશનો ચમકારો પણ છાનો રહેતો નથી. માત્ર તે જોવા દૃષ્ટિ તો જોઈએ જ.

પ્રલોભનનો હાઉ :

જૈન સાધુનું જીવન, તથા ચર્ચા અને આદર્શ આટલાં બધાં ઉચ્ચ છે ! પરંતુ ભોગપિપાસુની દૃષ્ટિએ એ કષ્ટમય અને પાળી ના શકાય એવું લાગે, એ સ્વાભાવિક છે. તોય ત્યાં સુધી તો એ ક્ષમ્ય છે. પરંતુ જ્યારે એવા સંસારમાં માથા બુડ ડૂબેલા મહાનુભાવો અનુભવીનો અને દયાળુનો સ્વાંગ સજીને સંન્યાસદીક્ષામાં તો લાલચો અપાય છે, એના પ્રલોભનો કરાય છે, એવી ખોટી વાતો કરીને ભ્રમ ફેલાવે છે, ત્યારે સત્યના પક્ષે રહેવા ઈચ્છતા સૌની ફરજ થઈ પડે છે, કે એવા ભ્રમનું વિદારણ કરી ખોટા માર્ગે ઘસડાઈ જતા આપણા બાંધવોને બચાવવા. આવી ખોટી વાતો કરનારાને જો પૂછવામાં આવે કે જૈન સાધુ જીવનમાં ખેંચવા માટે શું લાલચો આપે છે ? યા પ્રલોભનો હોય છે, તો તેઓ વ્યાજબી ઉત્તર દેવામાં બંધ થઈ જાય છે; ખીસીયાણા પડીને સ્વર્ગને મોક્ષનાં સુખની વાતોને આગળ કરીને ગમે તેમ બોલવા માંડે છે. શું એ લાલચ છે ? એવી લાલચથી વર્તમાન આખા જીવનના આવા કઠોર ચારિત્રના કષ્ટ ઉડાવવાનું કાર્ય શું સહેલું છે ? તેમ કોઈ પણ યોગ્ય આત્મામાં સદાચારની કે મોક્ષની આકાંક્ષા-ઈચ્છા પેદા કરવી અને ઉચ્ચ અહિંસા, સત્ય, વગેરેનું પાલન કરતા કરવા એ શું ગુન્હો છે ? અને જો તેને ગુન્હો ગણાય તો તો જગત ઉપર વિદ્યા-ન્યાય-નીતિ-સદાચાર-દારૂત્યાગ, જુગારત્યાગ, આદિ સદ્ગુણોનો પ્રચાર કરનારાઓને માનવ જાતના મહાદુશ્મનો ગણીને જેલના સળીયા પાછળ ધકેલી મૂકવા જોઈએ ! શ્રી પટવારી પણ આમાં તો સંમત નહીં જ થાય. પ્રાથમિક ભૂમિકાના ગુણોને આવકારદાયક ગણનાર શ્રી પટવારી કે કોઈ પણ સજ્જન શું તેથી ખૂબ ઉચ્ચ કક્ષાના અહિંસા-સત્ય-અસ્તેય-બ્રહ્મચર્ય-અપરિગ્રહ વગેરે મહાગુણોને, યા તેના વિકાસને યા તે માર્ગે જનારને, યા તેમાં મદદ કરનારને જેલની સજાથી શું દંડવા યોગ્ય ગણે છે ? આર્ય સંસ્કૃતિ ચાહક કોઈપણ ભાઈ કે બહેન એમાં સંમત હોય જ નહીં.

ત્યાગના માર્ગને અભડાવનારને રોકો :

દુનિયામાં ગમે તે સારા માર્ગના ઓઠે ક્વચિત્ કોઈ પોતાનો સ્વાર્થ સાધતા

હોય, હોવાનું કોઈકને દેખાય તો તેથી શું સારો માર્ગ જ સદંતર બંધ કરવાનું ન્યાય યુક્ત લેખાશે ? નહીં જ. વળી એવો આક્ષેપ કરે કે દીક્ષા લેનાર, આપનાર કે અપાવનારમાં અશુદ્ધ હેતુ યા કારણ છે; પરંતુ શું તેવા ત્યાગના કલ્યાણકારી પવિત્ર માર્ગને અભડાવનારને અટકાવવા માટે વર્તમાન કાયદાના હાથ પુરા પહોંચતા નથી ? મનુષ્ય હરણ, મનુષ્ય નયન, અયોગ્ય અટકાયત, વગેરે ન્યાયની કોર્ટમાં સાબિત કરીને બધું થઈ શકે છે. આમ હોવા છતાંય મતિકલ્પનાથી દોરવાઈને ઉચ્ચ માનવતા પ્રાપ્ત કરવાના રાજમાર્ગને ઉચ્છેદવા કાયદાબંધીનો પુરુષાર્થ કરવામાં કઈ ભલાઈ છે ? ક્યું માનવહિત છે ? કઈ સજ્જાન અને ન્યાયની પ્રવૃત્તિ છે ?

સંસ્કારની અસર :

આપણો સામાન્ય આત્મા ભાવુક દ્રવ્ય છે એટલે કે જેવા સંયોગ અને વાતાવરણમાં રહે છે, તેવો બહુધા ઘડાય છે. જૈન સંસ્કારમાં ઉછરેલા ૩ થી ૪ વર્ષના બાળકને પણ રાત્રિભોજન એ પાપ છે, એવો સામાન્ય ખ્યાલ હોય છે ! રાત્રે પાણી પણ ન પીવું એ એને માટે સરલ છે ! પાંચ છ વર્ષનો બાળક એકાસણું, આયંબિલ અને પ્રસંગે તો ઉપવાસનો કઠીન તપ પણ હસતે મોઢે કરી લે છે ! જૈન સંસ્કાર કે જૈન કુળની શિસ્તથી અનભિજ્ઞ ગમે તેટલી ઉંમરનાં હોય, અને ડાઘા કે બળવાન ગણાતા હશે, તો યે તેમને આ આચાર સમજાવતાં કે ગળે ઉતારતાં ઘણી મુશ્કેલી અનુભવાય છે. છતાંય તેઓ પણ સમાગમ અને દૃઢ નિશ્ચય થતાં આવું બધું એ કરી શકે છે. સત્ સમાગમ કે શુદ્ધ વાતાવરણનો અભાવ થતાં નિશ્ચય બળ નબળું બને છે, અને નાનો કે મોટો માણસ તેમાંથી ચ્યુત થાય છે, પતન પામે છે. આવું બનતું જગતની મધ્યમ સપાટીએ દેખાય છે, સામાન્ય વર્તનમાં પણ દેખાય છે, તો ભાગવતી દીક્ષાની ઉચ્ચ ભૂમિકાએ પહોંચી અનેક ઝંઝાવાતો વચ્ચે ઊભા રહી સાધના કરનારા સેંકડો હજારોમાંથી એકાદનો પગ ડગી જાય અને મોહમાયાની ઝપાટામાં લથડી જાય, તો તેમાં શું આશ્ચર્ય છે ? છતાં હકીકતમાં આવું ક્વચિત્ જ બને છે. આપણે સૌ ઈચ્છીએ કે આવું અપવાદિક પણ ના બને. આ ભાવના ઉચ્ચ છે. પરંતુ આત્મા અનેક કર્મજાળથી જ્યાં સુધી જકડાયેલો છે, ત્યાં સુધી સર્વથા નિરપવાદ એ શક્ય નથી. આ સૌ કોઈ જાણે છે, છતાં એ જ્યારે “આવી ઉચ્ચ સપાટીએથી પડનારાનું શું થાય ? જગતમાં એનું કોણ ? એ બિચારો નહિ ઘરનો કે નહિ ઘાટનો બને છે.” એવી એવી ઉત્તેજક વાતોથી પ્રજાને જે ઉશ્કેરે છે; તેણે સમજવું જરૂરી છે કે ગ્રહણ કરેલી પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરવો એ અગ્નિ પ્રવેશ કરતાંય ખરાબ છે, વગેરે શાસ્ત્રોની અને નીતિની શિખામણોનો ખ્યાલ રાખવા છતાં, નથી ને કદાચ કોઈ પડે છે તોય જો કે એણે દીક્ષા લેતાં પોતાના

સંસારી સંબંધીઓના મમત્વને છોડ્યું હતું, પરંતુ સંસારમાં રહેલાઓએ તેના પ્રત્યેના રાગને છોડ્યો નથી; છોડી પણ શકે નહિ. તેથી હવે તે સંબંધીઓ તેને, આવે છે તો ઘરમાં રાખે છે. મિલકતનો ભાગ-લાગ પણ આપે છે, તેમની દૃષ્ટિએ ઠેકાણે પાડે છે. આવો દાખલો મોજુદ છે. માની લઈએ કે એમ પણ ના બન્યું, અથવા તેના કોઈ સંબંધી હયાત નથી, તો તેના દીક્ષિત જીવન કાળમાં તેણે જે ઉચ્ચ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી હોય છે, તેના દ્વારા તે આજીવિકા અને સામાજિક મોભો પણ મેળવે છે. આવો પણ દાખલો આજે છે. આજના સમાજનું આ સાચું ચિત્ર છે.

શું સગીર બધી બાબતમાં અજ્ઞાન છે ? અણસમજું છે ?

૧૮ વર્ષથી નીચેની ઉંમરની વ્યક્તિને દીવાની કાયદાએ વારસા-હિસ્સો કે બીજી એવી ધનસંપત્તિ મેળવવાની બાબતમાં પુરતી સમજદાર માની નથી, એ હકીકત છે. પરંતુ એથી સાક્ષી જુબાની કે ગૂનાની બાબતમાં અણસમજદાર માનીને નકામી ગણી નથી કે કોર્ટ એને છોડી દેતી નથી. ઊલટું એવા અનેક દાખલાઓ નોંધોયેલા કોર્ટની રેકર્ડ ઉપર છે કે ૧૦-૧૨-૧૩-૧૫ વર્ષની ઉંમરનાઓએ યોજના પૂર્વક ચોરી-વ્યભિચારી, ખૂન-લૂંટ અને એવા ભયંકર ગુના કર્યાનું સાબિત થયું છે અને તેવા સગીરોને કડક સજાઓ પણ થઈ છે. જ્યારે આવા ભયંકર કાર્યો કરવામાં કેટલાક એવા ૧૮ વર્ષની નીચેના જેઓને બાળક કહેવામાં આવે છે, તેમની બુદ્ધિ ચાલે છે, તો સદાચાર અને ત્યાગના રસ્તે કોઈ પૂર્વના સંસ્કારી ૧૮ વર્ષની નીચેનાં પુણ્યવાન આત્માની વૃત્તિ થાય, એમાં શું આશ્ચર્ય છે ? અને આજના કાળમાં કે જ્યારે ૧૬ વર્ષનો કે તેથીએ ઓછી ઉંમરનો છોકરો કે છોકરી મેટ્રીકની પરીક્ષા આપી પાસ થઈ શકે છે. ત્યારે એટલી ઉંમરનાને બધી બાબતમાં અજ્ઞાન કે અણસમજુ કહેવાનું સાહસ કોણ કરશે ? ૧૨-૧૩ વર્ષના બાળકને તેનાં વાલી માતા-પિતા પોતાની ઈચ્છાનુસાર લશ્કરી, વહાણવટાની, સિનેમાના નટ કે નટી થવાની, કે એવી કોઈ પણ શિક્ષા કે કેળવણીમાં જોડી શકે છે, અને સ્વાર્થ ખાતર સોલ્જર બનીને હજારોના જીવ લેવામાં કે વખતે કમોતે મરવામાં, કે જ્યાં ચારિત્રહીન જીવન થવાની ઘણી સંભાવના છે, તેમાં યોજીને એ વિશ્વાસે રહેલા બાળકના જીવનના કચ્ચરયાણ કરી શકે છે; છતાં આમાં સગીરની અજ્ઞાનતા કે હિતના નામે કોઈ રોકટોક નહિ, ઊલટું-સંસારી અને સરકાર સૌ એને ઉત્તેજન આપવાની વાતો કરે છે; અને સન્માને છે તો પછી માબાપ ખુશીથી દીક્ષાર્થી સગીરને અહિંસાદિના સંત જીવનમાં જોડે એમાં તો ખાસ ઉત્તેજન હોય, કે પ્રતિબંધક કાયદો હોય ? શાંતિ અને સદાચારનો જે પ્રજાને ખપ હશે તેણે તો ત્યાગી તપસ્વીઓને ખાસ સન્માનવા જોઈશે, તેઓને પ્રોત્સાહન મળે તેવું જ કરવું પડશે. બાકી તો સિનેમાના

નટનટી અને બીજાઓના સન્માનાદિ કરવાથી, કે આદરભાવ વધારવાથી શું મળે છે, તે ભાગ્યે જ કહેવાની જરૂર છે. પોતાના બાળકના સ્વાભાવિક વલણ અને વર્તન કલ્યાણકારી ત્યાગ પ્રત્યે જતા જોઈને તેના માતાપિતા પોતાના દુન્યવી સ્વાર્થનો ભોગ આપીને બાળકના અને જગતના ભલા માટે તેને દીક્ષાના યા સંન્યાસના પવિત્ર માર્ગે જવાની અનુકૂળતા કરી આપે, તેનો ઉત્સવ કરે, તેમાં તેઓ બાળકનું શું બગાડે છે ? અને બાળક શું ખોટું કરે છે ? કે જેથી એવા ભાગ્યશાળી માતાપિતાને અભિનંદન આપવાને બદલે જેલમાં ધકેલવાની વાતો કરાય છે ? અને એ બાળકને જાણે કોઈ ગુન્હાહિત કૃત્ય કરતો હોય અને અટકાવાય તેમ અટકાવાની દલીલો થાય છે ? બાળ સંસ્કાર અને બાળ કલ્યાણની છાપાઓમાં દરરોજ વાતો કરનારાઓએ આવા પ્રસંગે વિચારવાની જરૂર છે. ત્યાગ અને સદાચારનો દ્વાર બંધ કરવામાં આવે યા તેમાં સહેજ પણ આડખીલી કરવામાં આવે તો પ્રજાનું અને તેમાંય ઉગતી પ્રજાનું ભાવી કેટલું ભયંકર છે; તે તેઓએ સમજીને સમજાવવાની જરૂર છે. જૈન દીક્ષા એ સદાચાર, ત્યાગ, તપ, વિદ્યા અને સંયમમય પવિત્ર જીવન છે. જૈન સાધુ જગત ઉપર દાન-શીલ-તપ-શાંતિ-મૈત્રી આદિ ગુણોનો પ્રચાર કરે છે. દીક્ષા પ્રતિબંધક ખરડો ઉત્તમ બાળકોને અને ઉત્તમ માર્ગે જનાર બાળકોને સજા સમાન છે. એનાથી સગીરોનું મહાઅહિત જરૂર થશે. માટે તેને હરગીજ પસંદ કરી શકાય જ નહીં. પોતાના બાળકને ઉચ્ચત્તમ માર્ગે જવામાં સંમતિ આપવાના અને તેમાં ચઢાવવાના માત-પિતાના જન્મસિદ્ધ હક્ક ઉપર ભયંકર લૂંટ સમાન છે. જગતની સર્વ સુધરેલી પ્રજાએ સદાચારમય ઉત્તમ જીવન જીવનારને તો સહાય કરવાનું સ્વીકારેલું છે. એનો ઈન્કાર થઈ શકે જ નહીં. માટે શ્રી પટવારીને તેમનો બાળ સં.દીક્ષા પ્રતિબંધક ખરડો હજી પણ પાછો ખેંચી લેવા અગર સરકારે તેને નામંજુર કરવા અમારી વિનંતિ છે.

સુજ્ઞેષુ કિં બહુના ।

વિધાનસભામાં ‘બાલ-સંન્યાસ પ્રતિબંધક બીલ’ રજૂ કરતાં શ્રી પટવારીએ કરેલા આક્ષેપોનો પ્રતિકાર

અહિંસાદિ ગુણોનો અભ્યાસ જન્મથી જરૂરી :

પવિત્ર આધ્યાત્મિક સંસ્કૃતિથી દુનિયાના સમગ્ર દેશોમાં ગૌરવ લેતા આ ભારત દેશમાં આજે આધ્યાત્મિક જીવનની ઉચ્ચ કક્ષારૂપી સંન્યાસ દીક્ષા ઉપર પ્રતિબંધનો ખરડો લાવવામાં આવે છે. એ સમગ્ર ભારતવાસીઓને મહાન દુઃખજનક છે. માનવજીવનની ખાસ વિશેષતા ઈન્દ્રિયોની ગુલામી અને વિષયસુખોની ચક્રચુરતામાં નથી, કેમકે એ તો કીડા અને પશુપંખીઓ પણ ધરાવે છે; માનવજીવનની સફળતા મહાન ત્યાગ, સહિષ્ણુતા, સંયમ અને અહિંસા, સત્યાદિનો શક્ય વિકાસ સાધવામાં છે. જન્મ જન્મની મલિન વાસનાઓ સામે ઝડુમવામાં આવે ત્યારે આ અહિંસા, સત્ય, સંયમ વગેરે ગુણો આત્માના સ્વભાવમાં ઉતરી શકે. તેમાં જન્મથી માંડીને એ અહિંસા વગેરે ગુણોનો અભ્યાસ જેટલો વધુને વધુ કરવામાં આવે તેટલા પ્રમાણમાં તે ગુણો સારા ખીલી ઉઠે છે અને નાનપણથી એવો અભ્યાસ કરનાર વ્યક્તિ જગતને પણ તે ગુણોનું ઉત્તમ શિક્ષણ આપી શકે છે. ધર્મપ્રેમી બંધુઓ અને બેનોમાંથી કોઈ આનો વિરોધ નહિ કરે એમ હું માનું છું. એટલે જ સાધુજીવન કેટલાક પૂર્વ જન્મના સંસ્કારી બાળકોને એની ઈચ્છાથી અહિંસા, સત્ય, ઈન્દ્રિય-સંયમ વગેરે ગુણોની તાલીમ આપે છે, અને એમને સંત મહાત્મા બનાવે છે; જે પછી જગતમાં એ ગુણોનો ઐચ્છિક અને અવેતનિક પ્રચાર કરે છે. તે જોતાં જો બાળકને અટકાવવામાં આવે તો એનો અને જગતનો કેટલો બધો દ્રોહ કર્યો ગણાય ?

શ્રી પટવારીના આક્ષેપોના સચોટ રદીયા :

મહાનુભાવો ! આ ખરડો સગીર દીક્ષા તદ્દન બંધ કરીને પૂર્વ જન્મથી “યોગબ્રહ્મ” (યોગની સાધના કરતાં કરતાં મૃત્યુ થવાથી અટકેલા) મહાન આત્માઓનો અને જગતનો ભયંકર દ્રોહ કરી રહ્યો છે. ખરડો લાવવાના હેતુમાં શ્રી પટવારી ભાષણ કરી ગયા કે (૧) ઘણા કિસ્સાઓમાં સંમતિ લેવાતી નથી. આ કથન જો સાચું હોત તો એમણે ઘણા દાખલાઓ રજૂ કર્યા હોત, જેન સમાજમાં સગીરને

મા-બાપની સંમતિ વિના દીક્ષા અપાઈ હોય એવા ઘણાં તો શું પણ આંગળીના ટેરવે ગણાય એટલા પણ દાખલા બન્યા નથી. (૨) તેઓ કહે છે કે અમારે અપહરણ (Kidnapping)ના કેટલાયે કેસોમાં પોલીસની મદદ લેવી પડી. પરંતુ આ કંઈ બીલ લાવવા માટે સારી દલીલ નથી કેમકે આજની સરકાર અને વ્યવસ્થામાં એ અનિષ્ટ રોકવા કાયદા મોજુદ છે. સાચુ તો એ છે કે એવા દાખલા તેઓ ટાંકી બતાવે. “સોશીયલ વર્કરની મદદ માટે આ બીલ છે.” એમને હું પૂછું છું કે તમે વધારે શ્રેષ્ઠ ભૌતિક ઉન્નતિ માનો છો કે આધ્યાત્મિક ? સોશીયલ વર્કરની જેમ રિલિજીયસ વર્કરને કદાચ તમે સહાય ન કરો; પણ કમમાં કમ એની આડે આવવાનો શું અન્યાય નથી કરતા ? દીક્ષાનો પ્રશ્ન માત્ર સોશીયલ નહિ; પરંતુ રિલિજીયસ પણ છે; તેમજ દીક્ષીત બાળક સોશીયલ વેલફેયરની આડે નથી આવતું, કિંતુ પોતાની માલ-મિલકત સોસાયટીના લાભમાં જતી કરે છે તથા સોસાયટીને સંપ, સદાચાર, સહિષ્ણુતા, વગેરે ગુણો શીખવીને જીવનમાં શાંતિ અને સુખ અનુભવાવે છે. ત્યારે કહો જોઈ બાલદીક્ષા અટકાવીને છોકરાને વાસનાનો શિકાર બનાવી અનેક આર્થિક, શારીરિક વગેરે ઉપાધિઓમાં ઉતારવો. તેમજ બીજાના શોષણ કરતો બનાવવો, શું એ સોશીયલ વેલફેયર છે ? માતાપિતા અને બાળક બંનેની પૂર્ણ ખુશીથી દીક્ષાર્થી બનનાર સગીરની દયા ખાવા નીકળી પડેલા દેવના દૂત સમા આ ખરડો રજૂ કરનાર દયાળુ ધારાસભ્ય એ બતાવશે કે એવા દીક્ષાર્થી એકલા મુંબઈ પ્રાંતની બે ત્રણ કરોડની વસ્તીમાં કેટલા નીકળશે ? બહુ બહુ તો પાંચ પંદર નીકળતા હશે, પરંતુ બીજા બાજુ જુઓ કે પૈસાની તંગીથી કેળવણી ન લઈ શકનાર અથવા પૌષ્ટિક ખોરાક ન પામી શકનાર અથવા યોગ્ય દવા વગેરેના ઉપાય નહિ કરી શકનારા લાખો સગીરો છે. એની દયા ખાઈ શ્રી પટવારી જેવાએ શું કર્યું તે બતાવશે ? કોઈ માબાપો અજ્ઞાનતાથી છોકરાને અવળી કેળવણી કે ધંધા ગુલામીમાં છોકરાનું જીવન કચડી નાખે છે, એના માટે એમને કાંઈ કાયદો કરવાનો છે ખરો ? (૪) આ ખરડો રજૂ કરનાર ધારાસભ્ય કહે છે કે રજાથી કે રજા વિના બાળકોને દીક્ષા આપવી એ બંને અયોગ્ય છે, કેમકે એ અજ્ઞાન છે. આની સામે તેમને આપણે પૂછીએ કે સગીરને કેળવણી કે ધંધાર્થે પરદેશ મોકલી શકાય ? સગીરને થોડા ઘણા પૈસા સોંપી શકાય ? બાપ પોતાની ઈચ્છાથી સગીરને એની ઈચ્છા કે શક્તિથી વિરુદ્ધ લાઈનમાં જોડી શકે ? જો આવા પ્રશ્નોમાં એ અજ્ઞાન કહેવાવા છતાં જોડી શકાય પણ કાયદાથી અટકાવાય નહિ, તો પછી સગીરને દીક્ષામાં સ્વેચ્છાએ જોડાતો કેમ અટકાવાય ? બીજું, સાધુ જીવનની તકલીફો સમજવા અનુભવવામાં શું સગીર અજ્ઞાન છે ? ત્યારે ગુનેગાર સગીરોને કોર્ટ પણ શું, એ

અજ્ઞાન છે માટે, એને સજ્ઞ નથી કરતી ? ગુનો કરવાની સજ્ઞાનતા સમજીને જ એને સજ્ઞ કરાય છે. વળી તેટલી તેટલી સજ્ઞાનતાના હિસાબે જ કેળવણીમાં આગળ વધે છે, ને સમાજના જીવન નિયમો બરાબર પાળે છે. તો એ હિસાબે દીક્ષા પણ કેમ ન લઈ શકે ? રાત્રે ન ખાવું ! દિવસે પણ પોતાના માટે નહિ બનાવેલો આહાર જે મળે તેથી ચલાવવું ! ઘણાંએ ખાદ્ય રસદાર પદાર્થો જીવનભર ત્યજવા ! ગામે ગામ પગે ચાલીને ફરવું ! રાતી પાઈ પણ પાસે ન રાખવી કે રખાવવી ! વગેરે કષ્ટમય સાધુચર્યા વર્ષોના વર્ષો પાળવી એ સજ્ઞાનદશા નથી શું ? અરે, એ જ બાલદીક્ષિત યુવાન બન્યા પછી જરાય એવો પશ્ચાત્તાપ નથી કરતો, કે મને વૈભવ-વિલાસના આનંદથી વંચિત રાખવામાં આવ્યો. ઊલટું એ ત્યાગ અને અહિંસાદિમય જીવનમાં મહાઆનંદ માને છે.

બાલદીક્ષાથી સરકારને લાભ : શ્રી પટવારીની નોંધપોથી :-

આવા દાખલાઓ આજે મોજુદ છે. પછી ભલે પુણ્યથી. સદ્ગતિની લાલચથી કે પાપના ભયથી એ ત્યાગજીવનની બધી ચર્યા આનંદપૂર્વક પાળે, અને જિંદગીભર એ આનંદમાં મસ્ત રહે; તો પણ એમાં તો એ એક ભવ્ય સ્વપર ઉપકારી અને સુખી સાધુ નાગરિક તરીકે અહિંસા, સત્ય, સદાચાર વગેરે આચરી રહે છે એમાં ખોટું શું છે ? સરકારને એના તરફની નિરાંત રહે છે; પોલીસ કોર્ટ વગેરેનો ખર્ચ સરકારને આવા સંતના માટે કરવો પડતો નથી. પછી સગીરદીક્ષામાં શું અનિષ્ટ થયું ?

દીક્ષાથી ભવિષ્ય રદ-બાતલ નહિ પણ ઉજળું :-

(પ) કહે છે, “દીક્ષા એની ભવિષ્યની જિંદગી રદ-બાતલ કરે છે.” આ કથન, એ આર્ય તત્ત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ પાશવીરૂપ ગણાતી જે વૈષયિક વૃત્તિ, તેમાં જીવનની સફળતા માનવાનું સૂચવે છે. નહિતર પવિત્ર અહિંસા, સત્ય, બ્રહ્મચર્ય વગેરે ઉચ્ચ વૃત્તિઓમાં રદબાતલ શી ? એમ તો જે છોકરાને જૂઠ કે ચોરીમાં આનંદ આવે છે એને બાલપણથી પરાણે પણ એ અટકાવવામાં એનું ભવિષ્ય રદબાતલ થતું મનાશે ! કેમકે ત્યાં એને સત્ય અને નીતિ પર પૈસા પૂરા મળતા નથી એવું પણ બને છે; એના બદલે જો જૂઠ ચોરી ચાલવા દીધી હોત તો મોટો થઈને ઓટકોટ કરી પૈસા સારા ભેગા કરત. પણ જેમ આ ખોટું છે અને બાળપણથી ગુના ટાળવામાં સાચું કલ્યાણ છે; તેવી રીતે સગીરને નાનામાં નાની હિંસા-જૂઠ-પરિગ્રહ વગેરે પાપોથી બચાવનારી દીક્ષાથી આ જન્મ અને પરલોકમાં પણ એનું મહાન કલ્યાણ છે. એવું માનનાર માબાપને; છોકરા જો એની ખુશીથી દીક્ષા માર્ગે જતા હોય તો, તેમાં સંમત થવામાં કાયદો આડો કેમ આવી શકે ? ત્યારે મા-બાપો

છોકરાને દીક્ષામાં વેચે છે આવો આક્ષેપ જો કરે તો તેવા કેટલા દાખલા ક્યાં ક્યાં, અને ક્યારે ક્યારે બન્યા ? તેમજ બે ત્રણ કરોડની વસ્તિમાં કેટલા ટકા બન્યા કે જેથી કાયદો લાવવો પડે છે ? જો એની અસહાયતાનો લાભ લેવાય છે એમ કહેતા હો તો બુદ્ધિશાળી છોકરાના માથે આખા કુટુંબનો ભાર નાખી એને ઊંચી કેળવણી વગેરેની અમૂલ્ય તકોથી ખસેડી નોકરીમાં ધકેલવામાં પણ શું એની અસહાયતાનો લાભ લેવાતો નથી ? આવા આવા તો કેટલાય દાખલાઓ છે. સમાજ સુધારણા કરવાનો દાવો-રાખનાર આ ખરડાવાળા માનનીય સભ્યની નોંધપોથીમાં એ બધું હઠાવવાની યોજનાઓ અને અમલ છે ખરા ?

ભૂદાન અને બાલદીક્ષા ભિન્ન છે : બાલદીક્ષા સહાયક ધારો લાવો :-

વળી તેઓશ્રી શ્રીમાન મોરારજીભાઈના અમદાવાદના ભાષણમાંથી “ઉત્સાહમાં આવેલી ઘેલછાનો લાભ ન લ્યો. એનું હૃદય પરિવર્તન હોય તો જ ભૂદાનમાં મદદ લેવી.” એ શબ્દો લઈને કહે છે કે એ મુદ્દો અહીં લાગુ પડે છે. પણ આ કથન માયાજાળ છે. બાળકને દીક્ષા પણ હૃદય પરિવર્તન પછી જ અપાય છે અને એ પણ હૃદય પરિવર્તન પછી જ લે છે. નહીંતર પછીથી એ કઠોર ઈન્દ્રિય સંયમ, પાદવિહાર, તપસ્યા, કેશલોચ, વગેરે સાધુચર્યામાં ખુશીથી ટકી શકે નહિ. તેમજ ઘેલછાથી ભૂદાન કરનારને તો પછીથી પશ્ચાત્તાપ કરવાનું બને છે, અહીં તો ઢગલા બંધ બાળદીક્ષાના દાખલા છે, જે સાધુ જીવનમાં મહાઆનંદ અનુભવી રહ્યા છે. એટલે બાળકનું વૈરાગ્યથી હૃદય પરિવર્તન થયું હોવાથી ખરી રીતે આ ખરડો રજૂ કરનાર ધારાસભ્યે “બાલ સંન્યાસ સહાયકધારો” લાવવો જોઈએ.

વડોદરા વખતે પણ જંગી વિરોધો : મુંબઈની અપૂર્વ સભા :-

વડોદરા રાજ્યમાં કાયદો આવ્યો હતો. પણ વિરોધી વિરાટ લોકમતને અવગણીને એ ઠોકી બેસાડવામાં આવ્યો હતો. શ્રે. કોન્ફરન્સે પણ જૈનાચાર્યો, જૈનશાસ્ત્રો “અને જૈન સંઘના વિરોધને જોઈ” સમય પારખીને બાલ દીક્ષા વિરોધનો ઠરાવ ફાલનાના અધિવેશનમાં પાછો ખેંચી લીધો છે. આજે પણ મુંબઈમાં સુધારક ગણાતા એવા લગભગ બધા આગેવાનો તેમજ જુના વિચારના આગેવાનો મળી ૧૩૪ આગેવાનોએ બીલનો વિરોધ કરવા બોલાવેલી મુંબઈના જૈનોની જંગી સભાએ સર્વાનુમતે આ બીલને ધૂતકારી કાઢ્યું હતું. અમદાવાદમાં જુદી જુદી સભાઓએ તેમજ ગામેગામના સંઘોએ આ બીલનો વિરોધ કર્યો છે.

સાધુ પુરુષોની બદનક્ષી :

આ ખરડો રજૂ કરનાર ધારાસભ્ય કહે છે કે સાધુઓને શિષ્ય વધારવાની ઘેલછા હદ વગરની થઈ ગઈ છે. તો શું સ્કૂલો, કોલેજો, ખાનગી, વેપાર, ઉદ્યોગોદિ

શીખવતી શાળાઓ વગેરેના સંચાલકોને હદ વગરની નફાની ઘેલછા, પોતાના વિદ્યાર્થી વધારવાની, કે પોતાની આબરૂ ફેલાવવાની ઘેલછા લાગી છે માટે વિદ્યાર્થીઓને સંઘરે છે ? જો એમ હોય તો તો લાગે છે કે શ્રી પટવારીજી હવે એ સ્કૂલો વગેરેને પણ બંધ કરાવવાના કાયદાની યોજનામાં હશે ! જ્યાં, આ શાળાઓ વગેરે બાળકનું જે કલ્યાણ અર્થાત્ સગીરના સનાતન આત્માનું જે હિત કરી શકે એના કરતાં અતિ ઉચ્ચતમ કલ્યાણ પવિત્ર દીક્ષામાર્ગથી સઘાય છે, ત્યાં દીક્ષા આપનાર પર શિષ્ય મોહનો આક્ષેપ કરવો એ સાધુ પુરુષોની ભયંકર બદનક્ષી છે.

દીક્ષિત નહિ બનેલા બાળકોનું શું હિત કર્યું ? :-

ભારતમાં સાધુ સંસ્થા પણ એક મોટી સંસ્થા છે એમાં બીજી સંસ્થાઓ વગેરેમાં બને છે તેમ સંભવ છે, કદાચ કોઈ એકલા શિષ્ય મોહી હોય પરંતુ તેથી બધાને હલકા ચીતરવા, એ શું પોતાના જ હૃદયની તેવી કક્ષા નથી સૂચવતું ? હું એમને કહું છું કે સાધુઓએ તો કેટલાય બાળકોનો મહાન ઉદ્ધાર કરી અહિંસા, સત્ય, સંયમના માર્ગે ચઢાવ્યાના, તેમ જગદુદ્ધારક બનાવ્યાના નક્કર દાખલા છે. પણ આવા બીલના સમર્થક ભાઈઓએ કેટલાના કલ્યાણ કરી એમને મહાન બનાવ્યા છે ? કોઈક વિરાગી બાળકને ફોસલાવી અગર કોર્ટ બળે અટકાવી સંસારના મોહમાં પાડ્યાના પરાક્રમની નોંધ એ બતાવી શકશે. પરંતુ તેમને પૂછવાનું કે હવે એમણે સંસારમાં ફસાયેલા આત્માઓને પૈસે ટકે અને કુટુંબ વગેરે બાબતમાં સુખી કર્યા છે ને ? હવે એમનું કોઈ દુઃખ નથી રહેવા દીધું ને ? ત્યારે જે માબાપ દીક્ષા લેતા હોય, તેના સગીર પુત્ર-પુત્રી દીક્ષાર્થી હોવા છતાં તમારા કાયદાથી દીક્ષા ન લઈ શકે; તો તેનું સંરક્ષણ-સંવર્ધન તમે માથે લઈ લીધું છે ને ? તમારા પુત્રની જેમ જ તેનું પાલન, તમારી મિલકતમાં વારસા હક, વગેરેની યોજના કરી દીધી છે ને ?

દોષ સર્જક દષ્ટિ :-

આ ખરડો રજૂ કરનાર ધારાસભ્ય કહે છે કે જૈનોમાં કંટ્રોલ કરનાર કોઈ બોડી નહિ હોવાથી આ બીલ લાવવું પડ્યું છે. શું આ દલીલ છે ? તો તો પછી આટલું જ શા માટે ? જૈનોમાં કંટ્રોલીંગ બોડી નથી માટે સગીર કે ઉંમરલાયક બધાને દીક્ષા બંધ, મંદિર બંધ, ધર્મસાધના બંધ, ઈત્યાદિના બીલ લાવ્યા કરો. કેમકે તમારી વિલક્ષણ દષ્ટિમાં બધે વાંધા દેખાયા કરશે. પછી આગળ વધીને કૌટુંબિક જીવન, વેપાર, ધંધા વગેરેમાંય દોષ-સર્જક આંખે વાંધા દેખાશે. માટે જૈન સમાજની દાઝથી, જૈનોમાં કંટ્રોલીંગ બોડી ન હોવાના કારણે એ વેપાર પણ બંધ કરવાના કાયદા લાવો.

જૈન પ્રજાના તેજોદ્વેષથી બીલ લવાયું છે :-

આ બીલ રજૂ કરનાર ધારાસભ્ય કહે છે કે ઓપોઝીશન મુખ્યત્વે જૈનોનો છે. આ પહેલું તો એ સૂચવે છે કે જૈનોને જ આ બીલ સાથે લાગે-વળગે છે તેથી માત્ર જૈનો સામે જ આ બીલ લાવવાનું પુરવાર થાય છે. વળી એ બાલ દીક્ષાના અનિષ્ટના દાખલા વાંધા વિરોધ વગેરે પણ જૈનોના જ રજૂ કરે છે. આ સૂચવે છે કે બીલ લાવવામાં એમની સામે માત્ર જૈનો છે. એ બાવા, સંન્યાસી કે ફકીરનું નામ ભલે દે, પણ એના અનિષ્ટના પુરાવા એમણે એક ટકો પણ રજૂ કર્યો નથી, તો માત્ર જૈનો જેવી લઘુમતિ કોમ સામે આવું ગોઝારું બીલ લાવવું, એ શું તેજોદ્વેષ નથી ? પક્ષપાતી વિરોધ નથી ? જૈનોનો મુખ્યતયા વિરોધ હોવાનું કારણ એ છે કે જૈન ધર્મ માનવ જીવનનું સર્વ શ્રેષ્ઠ કાર્ય તરીકે આઠ વર્ષની ઉંમર પછી દીક્ષા અર્થાત્ સર્વ ત્યાગમય નિષ્પાપ જીવન સ્વીકારવાનું માને છે. માત્ર માન્યતા જ નહિ પણ હજારો વર્ષથી આજ સુધી કેટલાયે ભાગ્યશાળી આત્માઓએ એને અમલમાં ઉતાર્યું છે. એથી નિજના અને જનતાના જીવન ભવ્ય બન્યા છે અને બને છે. એમના પર આવા બીલનું આક્રમણ એ ભયંકર અન્યાય છે...ત્યારે જૈનોનું ઓપોઝીશન (વિરોધ) થોડું હોવાનું આ ખરડો રજૂ કરનાર ધારાસભ્યનું કથન તદ્દન વાહિયાત છે, કેમકે મુંબઈનો મોટો જૈન સંઘ, અમદાવાદનો મોટો જૈન સંઘ, તેમજ કોઈ નાના મોટા ગામ શહેરોના સંઘનો આ બીલ સામે સજ્જડ વિરોધ નોંધાયો છે. ઊલટું બીલ તરફેણમાં તો મુંબઈમાં માત્ર ૫૦ માણસની યુવક સંઘની સભાએ, તેમજ અમદાવાદની એક નાની સભાએ આ બીલને ટેકો આપ્યો છે.

બીલને પાંગળો ટેકો :

આ ખરડો રજૂ કરનાર ધારાસભ્ય કહે છે કે એમના બીલના સમર્થનમાં ઠરાવો અને તારોના ઢગલા આવ્યા છે, પણ એમણે સમર્થક ઠરાવો, તારો અને વિરોધના ઠરાવો તારોના આંકડા રજૂ કર્યા હોત તો, એમના પ્રતિપાદનની પોકળતા ખૂલ્લી પડત. આ તકે જો સરકાર તરફેણ અને વિરોધના આંકડા રજૂ કરે તો આપણને સારું જાણવા મળે.

દેવદાસી-પશુ વધ વગેરે સાથે બાલ દીક્ષા સરખાવાય નહિ :

આ ખરડો રજૂ કરનાર શ્રીયુત પટવારીની એક દલીલ એવી છે કે દીક્ષા માટે અજ્ઞાન જીવોને મૂર્ખતાભરી પરલોકની ખોટી ખોટી લાલચમાં ફસાવાય છે, એમ પૂછી શકીએ કે શું શ્રીયુત પટવારી પરલોક માને છે ? જો માનતા ન હોય તો પરલોકની માન્યતાવાળા જૈન ધર્મમાં એમને હસ્તક્ષેપ કરવાનો જરાય ન્યાયી અધિકાર નથી. જો પરલોક માનતા હોય તો શું જૈનોની શૈલીથી પરલોક સુધારવાનું માને

છે ? જો નહિ, તો જૈન શૈલીથી માનનારા સમાજ પર પ્રશ્ન કે આક્ષેપ કરી પ્રતિબંધક બીલ લાવવાનું એમનું કૃત્ય તદ્દન ન્યાય વિરુદ્ધ છે. એટલું ધ્યાનમાં રહે કે જ્યારે અહીં બાળ દીક્ષા બાળક અને માબાપની ઈચ્છાથી જૈન શાસ્ત્રની વિધિ અનુસાર અપાય છે અને એમાં ત્યાગ, અહિંસા, સત્ય સંયમ વગેરેનું એકાંતે સ્વપર કલ્યાણકારી જીવન જીવવાનું હોય છે, ત્યારે એને ધર્મ કે પરલોકના નામ હેઠળ ચાલતા દેવદાસી, પશુવધ જેવા ધોરકાર્ય સાથે સરખાવાય નહિ; એ સરખાવનારા સાક્ષરો રાક્ષસો બને છે.

બીલને ટેકો ઘણા ઘણા સોશીયલ વર્કરોનો નથી :

બાકી ધારાસભ્ય બીલ પ્રત્યે અતિ અલ્પસોશીયલ વર્કરોનું અનુમોદન જણાવે છે, એ અનુમોદક વર્કરો એમની સ્કુલમાં પાસ થયેલા કે બીજા ? પહેલું તો સોસાયટીને જંગી પ્રમાણમાં અનેક પ્રકારની સેવા-રક્ષા આપનારી સોશીયલ વર્કર સરકારનું જ અનુમોદન એમને ક્યાં મળ્યું છે ? ત્યારે સોસાયટીને સત્ય, સદાચાર, મન:શાંતિ કુટુંબશાંતિ, સહિષ્ણુતા, સંતોષ વગેરે શીખવી સાચી મહાન સેવા આપનારા સોશીયલ વર્કર સાધુ પુરુષોનું અનુમોદન ક્યાં મળ્યું છે ? વળી પોતાના બાળકોને ધર્મશ્રદ્ધા, પરલોકભય અને પાપજુગુપ્સા શીખવી સારા સજ્જન નાગરિક બનાવવાનું મહાન સોશીયલ કામ બજાવનાર ધર્મી મા-બાપોનું આ બીલ પ્રત્યે અનુમોદન તો દૂર રહ્યું પણ જંગી પ્રમાણમાં વિરોધ છે. આવા બધા સોશીયલ વર્કરોની વિરાટ સંખ્યા સામે એમના ગણ્યા ગાંઠ્યા સોશીયલ વર્કરોનું અનુમોદન એ કેટલું બળવાન ગણાશે ? સાધુ-સંતોની સમાજ-સેવા તો સર્વોદયના પ્રચારમાં ઘણી ઘણી સહાયક છે. એમના જીવન અને ઉપદેશે જુગાર, મદિરાપાન, પરસ્ત્રીગમન, ચોરી-ઝઘડા વગેરેના વ્યસનોથી લાખોને બચાવ્યા છે.

શ્રી જવાહરલાલજી શું કહે છે ? :

એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે શ્રી જવાહરલાલ નહેરુજીએ આ બીલને આશીર્વાદ આપ્યો છે. પણ ખરી વસ્તુસ્થિતિ એવી છે કે આ બીલની તરફેણમાં અમદાવાદમાં એક સભા થઈ (જેમાં હાજરી અલ્પ હતી) એ સભા માટે શ્રી નહેરુજી ઉપર એક પત્ર લખવામાં આવ્યો. ત્યારે એના ઉત્તરમાં એમના સેક્રેટરી તરફથી રાખેલા મુજબના શિષ્ટાચારવાળો (Formality નો) પત્ર લખાયો હોય કે તમે જે મિટીંગ લેવાના છો તેની સફલતા ઈચ્છું છું, પણ નહિ કે જે કામકાજ લેવાનું છે તેને સંમતિ. તો આ કાંઈ બીલના તત્ત્વ ઉપર અનુમોદન નથી. શ્રી જવાહરલાલજીને જો ખરેખર રીતે બીલની વસ્તુને ટેકો આપવો હોત તો સભાપ્રમુખને બાલ દીક્ષા પ્રતિબંધમાં પોતાનો સંપૂર્ણ ટેકો જણાવ્યો હોત. બાકી તો સેંકડો પત્રોના એવા ટ્રેડિશનલ (શિરસ્તા

મુજબના) ઉત્તર આજના આગેવાનો તરફથી અપાય છે.

સારી કળા, વિદ્યાર્થીની જેમ પ્રભુભક્તિનું જીવન લેવા દરેક હકદાર છે :-

દીક્ષા-બીલ લાવનાર શ્રીયુત પટવારી કહે છે કે જૈનોને જ્યારે કોઈ બાબત આવે ત્યારે ‘ધર્મ ધોખામાં છે’ એવી ફરિયાદ કરવાની કુટેવ છે; પરંતુ આ તેમનું કથન યુક્તિ યુક્ત નથી. કેમકે પ્રજાના નાનાથી મોટો કોઈ પણ માણસને એમ ઈચ્છા થાય કે મારે અમુક વિદ્યા, અમુક કળા, અમુક પ્રમાણિક ધંધો, ઈત્યાદિમાં જોડાવું છે, તો તેમ કરવાનો તેને હક છે. એવી રીતે કોઈને એમ થાય કે મારે પાઈનીય મિલકત રાખ્યા વિના સાંસારિક સંબંધો છોડી કેવળ પ્રભુભક્તિ અને પરમાત્મ ધ્યાનમાં લીન થવું છે, તો તે તેમ કરવા હકદાર ખરો કે નહિ ? ત્યાં આવા બીલના આક્રમણ વખતે થતી ‘ધર્મ ધોખામાં છે’ એવી હૃદયની જે બળતી લાગણી, તેને અવગણી કાયાના બળે પવિત્ર દીક્ષા અટકાવવાનું શું કારણ ત્યાં મળે છે ? નથી તો એ બાલદીક્ષિત સોસાયટીને બાધા પહોંચાડતો કે નથી એ રાજ્ય કે જન-કલ્યાણની આડે આવતો. ધ્રુવ, પ્રલહાદ, શંકરાચાર્ય, વગેરે પર આવા પ્રતિબંધક હોત તો એ મહાન બનત ? તો આજે પણ શું મહાન સંતો પકવવાની જરૂર નથી ? આજે તો ચોમેર વિવિધ ગુના વધવાથી સંતોની વધારે જરૂર છે.

યોગ અધ્યાત્મના આનંદની કલ્પના ભોગમસ્તને ન આવી શકે :-

બીલના બચાવમાં કહેવામાં આવે છે, ‘બચ્યાઓને દીક્ષા આપ્યા પછી એમનું જીવન દુઃખી થાય છે. એમની પાસે ઘાટીની જેમ કામ કરાવે છે.’ આ પ્રતિપાદન પણ વસ્તુસ્થિતિની અજ્ઞાનતા કે અપલાપને સૂચવી રહ્યું છે. કેમકે જૂના બાલ દીક્ષિતો આજે પણ ભર યુવાનીમાં આવીને સંયમી, બ્રહ્મચારી અને ત્યાગમય જીવનમાં સારા આગળ વધેલા છે; તેમજ શરીરે સશક્ત અને ખૂબ જ આનંદમાં મસ્ત મળે છે. આવી આવી કેટલીયે વજુદ વિનાની હકીકતો રજૂ કરીને શ્રી પટવારીજી જે બીલનું સમર્થન કરે છે, તેની અવાસ્તવિકતા સાબિત થાય છે. યોગ અને અધ્યાત્મના અવર્ણનીય આનંદનો અનુભવ ભોગ અને ભૌતિકતામાં સુખ માનનારને ક્યાંથી કલ્પનામાંય ઉતરી શકે ? સાધુઓ શિષ્યોની પાસે ઘાટીની જેમ કામ કરાવે છે એવું અસત્ય, અશિષ્ટ અને દ્વેષભર્યું વચન સુજ્ઞ સભ્યના મુખમાંથી કેમ નીકળ્યું એ વિચારણીય છે. કેમકે સાધુઓ પાસે એવું કામ હોતું નથી કે જેથી ઘાટીની જરૂર પડે. બાકી શિષ્ય પોતાના ઉપકારી અને જ્ઞાનાદિગુણસંપન્ન ગુર્વાદિક પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા, પૂજ્યતા તથા ગુણાનુરાગ દૃષ્ટિથી ખૂબ સેવા કરવા ચાહે છે, પરંતુ એને મામુલી સેવા મળવાથી અસંતોષ રહે છે. આમાં ઘાટીનો આક્ષેપ જો લાગુ કરાય તો તો પછી ગરીબ પતિ માટે પત્ની, ગરીબ માતા-પિતા માટે પુત્ર, એ

બધા શું ઘાટી સમજવા ? મોટા સમ્રાટ રાજાઓને પણ વંદનીય એવા સાધુ ભગવંતો માટે આવું અઘટતું હલકું વચન કેમ જ બોલાય ?

સમજ અને આંતરવૃત્તિ ભિન્ન છે :-

કહે છે કે દીક્ષાધેલા ગૃહસ્થો પોતે દીક્ષા લેતા નથી અને પારકાના બચ્ચાઓને દીક્ષા અપાવવા આવે છે. આ યુક્તિ પણ બીલના સમર્થન માટે જરાયે સમર્થ નથી. કેમકે પારકા બચ્ચા અને એના મા-બાપ બંને જો ખુશી હોય અને બચ્ચા ચારિત્ર (દીક્ષા) લે, તો એમાં બીજાઓ પોતાના બચ્ચાને છોડી અહીં મફતીયા સહાયક થતા આવે છે, એ દલીલ કાંઈ પેલાને દીક્ષા લેતો-લેવરાવતો અટકાવી શકે નહિ. વળી બીજાને દીક્ષા અપાવનારાએ પોતાના સંતાનોને પણ દીક્ષા અપાવ્યાના દાખલા આજે મોજુદ છે. પોતે દીક્ષા ન લઈ શકવાનું કારણ એ છે કે પોતાની તેવી પૂર્વ જીવનની પ્રબળ શુભ સાધના નથી, તેમજ અહીંયા હજી વાસના ઉપર તેવો વિજય નથી એ છે. જ્ઞાન એટલે કે સમજવું, એ જુદી ચીજ છે; અને અંતરમાં વૃત્તિઓ શમી જવી એ જુદી વસ્તુ છે.

વૈજ્ઞાનિક પ્રલોભનોમાં તો ધર્મ વધુ વ્યાપક બનાવવો જોઈએ :-

હાઈકોર્ટના જજ ગજેન્દ્ર ગડકરના શબ્દો ‘હિન્દુધર્મની જૂની કલ્પનાઓ વર્તમાન વિજ્ઞાને બદલી નાખી છે’ લઈને બાલદીક્ષાનું ધોરણ બદલવું જોઈએ, એવું બીલના સમર્થન માટેનું કથન પણ યુક્તિ બાલ્ય છે, કેમકે વિજ્ઞાને જૈન ધર્મની આરાધના અને કલ્પનામાં કાંઈ જ ફરક પાડ્યો નથી. મન બગાડનારા ચલચિત્રો ન જોવાં, હોટલોમાં ન રખડવું, અશ્લીલ ગાયનો ન સાંભળવાં, તીર્થના પર્વત ઉપર શક્યતાએ પગેથી ચઢવું, ઉપવાસાદિ તપશ્ચર્યા યથાશક્તિ કરવી, વગેરે પૂર્વની જેમ જ ચાલુ છે. નરનારીના અન્યોન્ય નિકટ સંપર્કના યુગમાં પણ સ્ત્રીને શેક હેન્ડ (Snake hand) તો શું પણ રૂપની દૃષ્ટિએ પણ જોવી નહીં, ઈત્યાદિ પ્રાચીન નિયમો આજે કેટલાયે જૈનો પાળે છે. પછી ત્યાં દીક્ષાનો ધર્મ બદલવાની જરૂર શી ? ઊલટું હિંસાદી પાપો અને અધિક વૈજ્ઞાનિક પ્રલોભનોમાં ધર્મને વધારે કડક અને વ્યાપક બનાવવો જોઈએ. હા, બાલદીક્ષાએ સમાજને નુકશાન પહોંચાડ્યું હોય તો એનું ધોરણ બદલવાની વાત વિચારનીય ગણાત. બાકી ‘વિજ્ઞાને જૂની કલ્પનાઓ બદલી’ એ દલીલ લગાડવી હોય તો તો સાંસારિક જીવનમાં સગીર હોય ત્યાં સુધી નિશાળે ન મૂકવો, દુકાને ન બેસાડવો, હાથમાં પૈસો ન દેવો, વગેરે ધોરણ ઊભા કરવા જોઈશે !

દેશ-કાળ જોવાનાં તે ધર્મની પૃષ્ઠિ માટે :-

કહે છે, “જૈનો દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવને મહત્ત્વ આપે છે, તો આ

વિષયમાં એનો વિચાર કેમ નથી કરતા ?” આનો સીધો ઉત્તર એ છે કે જૈનો દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવને જોવાનું કહે છે. તે ધર્મની વધુ પુષ્ટિ અને રક્ષા અર્થે; પણ નહિ કે ધર્મના તથા સંસ્થાના વિદ્યોત અર્થે. દુનિયામાં પણ કેળવણી સંસ્થાઓ, વેપારી સંસ્થાઓ, વગેરે સૌ કોઈ પોતાના દેશકાળને પોતાના મિશનને બાધ ન પહોંચે તથા પુષ્ટિ મળે એ માટે જુએ છે. બાકી દેશકાળ ફર્યો છે એટલે બધું જ ફેરવી નાખવું એવો મેનીયા જો ધારણ કરાય, તો તો સદાચાર, નીતિ, શિષ્ટાચાર વગેરેના ધોરણ બદલી નાખવા પડશે. અલબત્ત આજના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવની દૃષ્ટિએ બાલદીક્ષા પૂર્વે એ જોવાય છે કે આજના નવા રોગો વગેરેથી બાળક પીડિત નથી ને ? બાળક કોઈ કુટુંબોનો ભોગી નથી બન્યો ને ? ઈત્યાદિ.

ઈતિહાસની અનભિજ્ઞતા :-

બીલ રજૂ કરતાં માનનીય સભ્ય કહે છે, ‘શંકરાચાર્ય અને હેમચંદ્રાચાર્ય બાલદીક્ષા લીધી તે અપવાદ છે.’ આ કથન પણ શાસ્ત્ર અને ઈતિહાસની અનભિજ્ઞતા સૂચવી રહ્યું છે કેમકે જૈનોમાં શ્રી જંબુસ્વામી, શ્રી અઈમુત્તાકુમાર મહામુનિ, શ્રી વજ્રસ્વામીજી, શ્રી અપ્પભટ્ટી આચાર્ય મં, શ્રી મુનિચંદ્રસૂરિજી મં, શ્રી આત્મારામજી મં, વિજયનેમિસૂરિજી મં, વિજયપ્રેમસૂરિજી મહારાજ, વિજયરામચંદ્રસૂરિ મહારાજ, વગેરે અનેકાનેક સગીર દીક્ષિતો જુના કાળથી આજ સુધી થતા આવ્યા છે; અને એવાઓએ હજારો ભવ્ય જીવોને સારા નાગરિક, સંયમી, સદાચારી અને પરોપકારી બનાવ્યા છે. એ કાર્ય પણ સ્વેચ્છાથી, કઈ પણ મહેનતાણું લીધા વિના, અને કોઈ પણ રાજદ્વારી હોદ્દો સ્વીકાર્યા વિના બજાવે છે.

બીલ જૈનો માટે જ લાવવામાં આવ્યું છે :- કહે છે કે આ બીલ એકલા જૈનો માટે નથી, બધા માટે છે; પરંતુ જ્યારે જૈનોની બાલ-દીક્ષા પોતાના આત્માને મહાન કલ્યાણ સાધવા સાથે બીજા અનેકને હિત માર્ગે દોરનારી હોવાનું જો કબૂલ છે, તો બીલમાંથી જૈનોને બાકાત કેમ ન રાખ્યા ? બાકી બીલ લાવનાર માનવંતા સભ્ય વીણી વીણીને અરુચિઓ જૈન દીક્ષા પ્રત્યે બતાવે છે. પોતાના ભાષણમાં ૫૦-૧૦૦ વખત “જૈનો” “જૈનો” શબ્દ વાપરે છે. એ સૂચવે છે કે બીલ મૂકતાં એમની નજર સામે જૈન દીક્ષા જ છે. બે ત્રણ કોડની મોટી વસ્તીમાં એ લઘુમતી કોમમાં થતી અલ્પ બાલદીક્ષાના પર કુઠારાઘાત માટે લવાતા આ કાયદાને લઘુમતી સંરક્ષક ગણી સરકાર જરૂર એના નગ્ન સ્વરૂપે ઓળખી લેશે, અને એને આજથી જ રદ કરશે, અગર ચર્ચાને અંતે માન્ય નહિ જ કરે, એવો અમે વિશ્વાસ રાખીએ છીએ.

તીર્થકરોએ કર્યું તે નહીં પણ કહ્યું તે કરવાનું :- વળી ભગવાન મહાવીરદેવે ત્રીસ વર્ષે દીક્ષા લીધી, એવો દાખલો મૂકીને આપણા માનવંતા સભ્ય “ત્રીસ વર્ષે દરેકે દીક્ષા લેવી” એવું જાણે નક્કી કરાવી રહ્યા છે. ખરી રીતે જૈન ધર્મમાં તીર્થકરોએ કર્યું તે બીજાએ કરવાનું નથી, પણ એમણે કહ્યું તે બીજાએ કરવાનું છે. નહિતર ઉપર ગણાવેલા બાલદીક્ષિત મહાન જૈનાચાર્યો મૂળમાં જ અપ્રમાણિક ઠરે. ત્યારે બાળદીક્ષાથી બાળકોનું “એક્સપ્લોઈટેશન” (શોષણ) થવાની દલીલ માત્ર ભૌતિક દૃષ્ટિને સૂચવી રહી છે. જ્યાં બાળક સ્વેચ્છાથી સત્ય, સદાચાર, સંયમ, ત્યાગ વગેરેના માર્ગે ચઢે છે, અને જ્યાં માનવભવની સફળતા વિષયસુખોથી બચી મહાનયોગી બનવામાં છે, ત્યાં પછી બાળપણથી એનો અભ્યાસ એ એક્સપ્લોઈટેશન (શોષણ) નહિ પણ સ્પીરીચ્યુઅલ અપલીફ્ટ (આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ) છે.

પરીક્ષા માટે દરવાજા ખુલ્લા છે :- શ્રી પટવારી કહે છે, “પૂનાના ઉપાશ્રયમાં બાલદીક્ષિતોને ખુણામાં લઈ જઈ વાત કરો તો તેનું અનિષ્ટ સમજાશે.” તે કથન તદ્દન અસત્ય છે. પરીક્ષા કરવી હોય તો દરવાજા ખુલ્લા છે. કેટલાકોએ પરીક્ષા કરી પણ છે. વળી પૈસા માટે મા-બાપ છોકરાને દીક્ષા અપાવે છે એવો કુતર્ક પોકળ છે કેમકે દીક્ષાની કપરી ચર્ચા અને મનોનિગ્રહમાં બાળક અનિચ્છાએ ક્યાં સુધી ટકી શકે ?

સાધુથી ગૃહસ્થની ભક્તિ ન કરાય :- બાકી સગીરને સાથે રાખી ભણાવો, દીક્ષા મોટો થાય પછી આપજો. એમ કહેવામાં આવે છે ત્યાં ખાસ સમજવાનું એ છે કે સાધુજીવન માટે જ્ઞાન ઉપરાંત વર્તનનો પણ જીવનમાં આનુભવિક અભ્યાસ કરવાનો હોય છે. જીવ જંતુની રક્ષા અર્થે નીચે જોઈને ચાલવું, વચન નિષ્પાપ બોલવું, માથે પ્રતિજ્ઞાનો ભાર રાખી અહિંસા, અપરિગ્રહ વગેરેને મનમાં પરિણત કરવા, ઈત્યાદિ આત્મસાત્ કરવાનું દીક્ષિત થઈને જ બની શકે. વળી સાધુની પોતાની સાધુમર્યાદાઓ એવી હોય છે કે પોતાનું દરેક ટંકનું ભોજન પણ માધુકરી વૃત્તિથી કેટલાય ઘરોમાંથી માગી લાવીને કરવાનું હોય છે. સાધુથી ગૃહસ્થની ભોજનભક્તિ કે બીજી સેવાભક્તિ કરી શકાતી નથી. આચાર વિચારના શાસ્ત્ર સાધુને જ ભણાવી શકાય છે, વગેરે વગેરે કારણે સગીરને ગૃહસ્થ તરીકે પાસે રાખી કેળવવાનું શું બની શકે ?

બીલ લાવનાર મહાનુભાવને સન્મતિ આવો એવું ઈચ્છી મારું વક્તવ્ય સમાપ્ત કરું છું.

સ્થાનકવાસી કોન્ફરન્સના મંત્રી શ્રી ખીમચંદ મગનલાલ વોરાનું નિવેદન જનતાને અવળે રસ્તે દોરનારું છે

તા. ૧૯-૧૦-૫૫ના મુંબઈ સમાચારમાં મુંબઈ રાજ્ય વિધાન પરિષદમાં રજૂ થયેલ બાલદીક્ષા પ્રતિબંધક બીલ અંગે ઓ.ઈ. શ્વેતાંબર સ્થાનકવાસી જૈન કોન્ફરન્સના માનદ મંત્રી ખીમચંદ મગનલાલ વોરાનું એક નિવેદન પ્રગટ થયેલું છે. તેમાં કેટલીક હકીકતો એવી રીતે રજૂ થયેલી છે કે જેથી જનતા અવળા માર્ગે દોરાય, તેથી આ લેખ લખવાની જરૂર પડેલી છે.

(૧) અમદાવાદ મુકામે વિ.સં. ૧૯૮૦માં અખિલ ભારતવર્ષીય જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક મુનિઓનું સંમેલન મળ્યું હતું. તેમાં સર્વાનુમતે એવો ઠરાવ કર્યો હતો કે ધર્મમાં બાધાકારી રાજ્યસત્તાના પ્રવેશને આ સંમેલન અયોગ્ય માને છે, અને તે અનુસાર આજે મૂર્તિપૂજક સમાજના બાવને બાવન આચાર્યોનો આ વિધેયની સામે પ્રબળ વિરોધ છે, ભારતવર્ષના એક છોડેથી બીજા છોડા સુધી વ્યાપેલા જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સંપ્રદાયના સંઘો અને સંસ્થાઓ તેનો પ્રબળ વિરોધ કરી રહી છે.

(૨) શ્વેતાંબર તેરાપંથી સંપ્રદાય પણ ધર્મમાં બાધાકારી રાજ્યસત્તાના પ્રવેશને બાધાકારી માને છે, અને તેથી આ બીલનો સખત વિરોધ કરે છે.

(૩) દીગમ્બર સમાજ પણ ધર્મમાં રાજ્યસત્તાના પ્રવેશને અયોગ્ય માને છે.

(૪) બાકી રહ્યો સ્થાનકવાસી સમાજ. તે ધર્મમાં રાજ્યસત્તાની દબલગીરીને આવકારતો હોય તેમ માનવાનું કારણ નથી. કલકત્તામાં બીલના વિરોધ અંગે હમણાં જ જાહેર સભા થઈ, તેમાં શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજકો, સ્થાનકવાસીઓ અને તેરાપંથીઓ ત્રણે સામેલ હતા. વળી અનેક સ્થળોએ સ્થાનકવાસી ભાઈઓએ આ બીલની વિરોધમાં સહીઓ કરેલી છે અને આજે પણ કરી રહ્યા છે. એટલે સામાન્ય જૈન જનતાનું માનસ શું છે, તે તો સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકાય તેવું છે.

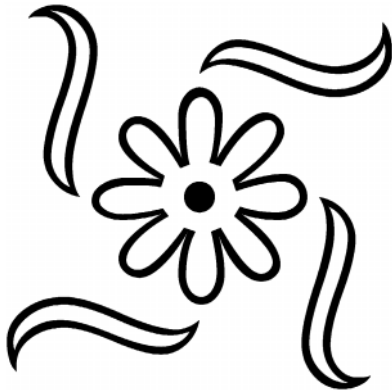
(૫) સ્થાનકવાસી જૈન કોન્ફરન્સના મંત્રી ભારતવર્ષની ૨૦ લાખની જન જનતામાંથી ત્રીજા ભાગના જૈનોનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવવાનો જે દાવો કરે છે, તે પોકળ છે. કારણ કે પ્રથમ તો તેમની તેટલી વસ્તી જ નથી અને દલીલની ખાતર

માની લઈએ કે તેમની તેટલી વસ્તી છે, તો પણ સ્થાનકવાસી કોન્ફરન્સ સમસ્ત સ્થાનકવાસી સમાજનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતી નથી. આજે ઘણા સ્થાનકવાસી પૂજ્ય સાધુ મુનિરાજો અને તેમના પગલે ચાલનારા ધર્મશ્રદ્ધાળુ સ્થાનકવાસી ભાઈઓ સ્થાનકવાસી કોન્ફરન્સની પ્રવૃત્તિમાં કેટલાક અંશે જડવાદની છાયા જુએ છે અને તેથી તેનું વર્ચસ્વ સ્વીકારવા તૈયાર નથી.

(દ) સ્થાનકવાસી કોન્ફરન્સના મંત્રી શ્રી ખીમચંદ વોરાએ મદ્રાસ ખાતે મળેલા અગિયારમા અધિવેશનના જે ઠરાવનો હવાલો આપ્યો છે, તે ઠરાવનો અર્થ બાલદીક્ષા પર સદંતર પ્રતિબંધ મૂકવાનો નથી, પણ બાળવયમાં જે આત્માઓ તે પ્રકારની યોગ્યતા ધરાવતા હોય તેની ખાતરી કરીને દીક્ષા આપવાનો છે અને તે માટે જ પ્રમુખને ખાસ સત્તા આપેલી છે. એટલે સ્થાનકવાસી કોન્ફરન્સના અગ્રણીઓને આ બીલનું સમર્થન કરવાનું કોઈ કારણ રહેતું નથી.

જ્યાં વ્યવસ્થા છે, નિયમન છે, અને તેનું પાલન થાય છે, ત્યાં સરકારની બિનજરૂરી દખલગીરી કરનારું બીલ લાવવું એ ખરેખર ખેદજનક છે અને તેને વગર વિચાર્યે ટેકો આપવો, અથવા ટેકો છે તેવું દેખાય તે માટે બહાર પડવું એ તેથી પણ વધારે ખેદજનક છે.

મારી તમામ સ્થાનકવાસી સાધુ મુનિરાજોને તથા ધર્મપ્રેમી ગૃહસ્થોને વિનંતિ છે કે તેઓ ધર્મમાં બાધાકારી આ બીલનો સખત વિરોધ કરે અને જેન સમાજના બાકીના ત્રણે ફીરકાઓ સાથે હાથમાં હાથ મીલાવીને કામ કરે. એક બાજુ તમામ ફીરકાઓ સાથે સંગઠનની વાત કરવી અને બીજી બાજુ બધા ફીરકાઓથી જુદા પડી કુહાડાના હાથા જેવું કામ કરવું એ સ્થાનકવાસી કોન્ફરન્સ મંત્રી મહાશય કે તેમના સાથીઓ માટે શું યોગ્ય છે ?

સંન્યાસ દીક્ષા જેવી પવિત્ર ધાર્મિક બાબતમાં હસ્તક્ષેપ કરતો શ્રી પટવારીનો કાયદા ખરડો

મુંબઈ ધારાસભામાં રજૂ કરવામાં આવેલ પ્રસ્તુત ખરડો ભારતીય સંસ્કૃતિના મૂળમાં ઘા કરે છે અને યુગ જૂના અમૂલ્ય આધ્યાત્મિક તત્ત્વો કે જે કરોડો માણસોને ખૂબ પ્રિય બનતા આવ્યા છે એને ધક્કો પહોંચાડે છે. શાસ્ત્રોએ જે સિદ્ધાંતને સંમતિ આપી છે, અને કરોડો માનવોએ જેને શ્રદ્ધાનો વિષય બનાવ્યો છે, એ ધાર્મિક સિદ્ધાંતને ઉખેડી નાખવાની કેવી સચોટ ધારણા !

ભારતીય ધર્મો અને ભારતીય સંસ્કૃતિ મુખ્યપણે જન્મ-જન્માંતરમાં પ્રવાસ કરતા અલગ આત્મતત્ત્વની માન્યતા ઉપર રચાયા છે. વૃક્ષ, કીટ, પશુપંખી, વગેરે યોનિઓમાં રખડતો આત્મા અનંતાયુગ વીત્યે કોઈ મહાન સદ્ભાગ્યે મનુષ્ય જેવી ઉમદા યોનિમાં જન્મ પામે છે; પણ એ જો કીટ-પશુ-પંખીની જેમ શબ્દાદિ વિષય, પરિગ્રહ, આહાર અને નિદ્રાની સંજ્ઞાઓની તથા કામ-ક્રોધ-લોભાદિની જીવનચર્યા અને ધોરણો રાખે તો પાછો પૂર્વની જેમ કીટાદિ હલકી યોનિઓમાં ભટકતો થઈ જાય છે. માટે જ આત્માને એવા નિરાધાર દુઃખદ પરિભ્રમણથી બચાવી લેવા માટે ઉત્તમ એવા મનુષ્ય જન્મમાં એ વિષયાદિ સંજ્ઞાઓની વિવશતા ઓછી કરી નાંખવી જોઈએ. સંયમ, સદાચાર, સહિષ્ણુતા, વિશ્વવાત્સલ્ય, પરોપકાર, ઈન્દ્રિયનિગ્રહ, કષાયજય વગેરેને જીવનમાં સર્વાંશે અગર મુખ્યાંશે સ્થાન આપવું જોઈએ. જેથી ક્રમશઃ સંસારનાં બંધનોથી છૂટી, આત્મા પરમપદ સત્-ચિત્-આનંદમય મોક્ષને પામે. આ થઈ પર જન્મની વાત.

(૨) આ જન્મમાં પણ એ છે કે માણસ પશુ કે રાક્ષસ હૃદયનો ન બની જાય એ માટે પણ આ સંયમાદિની જરૂર છે. એથી એ સાચો માનવ બની જાતને અને જગતને માટે આશીર્વાદભૂત બને છે. આધ્યાત્મિકતાના પાયા ઉપર રચાયેલી સંસ્કૃતિ અને ધર્મોના કલ્યાણ-ઉદ્દેશ આ છે : આ ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવામાં ઉપયોગી એવા-સંયમ-સદાચારના માર્ગે જો કોઈ ચાહીને જતો હોય, એમાં એનું શોષણ કેવી રીતે કહેવાય ? કેમકે સંન્યાસ દીક્ષાનું જીવન સ્વીકારી મહાન સંયમી-સદાચારી બનનારો પોતાને અહીં કરતાં કેઈ ગુણો મહાન આધ્યાત્મિક આનંદ અનુભવાવે છે અને

પરભવે દુર્ગતિ ભ્રમણ મિટાવી સદ્ગતિના પ્રબળ પુણ્ય અને અપૂર્વ આત્મોન્નતિ અર્પે છે. આ તો થઈ વ્યક્તિની દૃષ્ટિએ વિચારણા.

હવે સમાજની દૃષ્ટિથી જુઓ.

(૩) આજે પ્રજામાં નૈતિક ધોરણ બહુ નીચું ઉતરી ગયું છે. નાના-મોટા પરોપકારના પ્રકારો ભૂલાતા જાય છે. સ્વાર્થાધિતા વિરાટ સ્વરૂપ લે છે. સંયમ-સદાચારની મર્યાદાઓના લોપ થતા દેખાય છે. સહિષ્ણુતા લોપાઈ કલેશ-કંકાસ વધ્યા છે. કોર્ટ-કાયદાઓ અને વ્યવસ્થાપક પોલીસ ખૂબ વધારવી પડી છે. છતાં ગુનાનું પ્રમાણ ઘટ્યું નથી; વધ્યું છે. કેવું આશ્ચર્ય ! બીજી બાજુ સુરાજ્યના સ્વપ્નની સિદ્ધિ કરવી છે. સર્વોદયનો વ્યાપક પ્રચાર કરવો છે. સંસ્કારી નવસમાજનું નિર્માણ કરવું છે. સંસ્કૃતિના ઉત્થાન... વગેરે કેઈ વાતો સિદ્ધ કરવી અભિલષિત છે. આ બધું કાર્ય, સર્વાંશે ભોગ આપીને તેમજ પોતાનું જીવન આદર્શ બનાવીને અસરકારક રીતે કોણ કરશે ? એ એક આજનો જટિલ પ્રશ્ન છે.

પૂર્વે તો ઋષિ-મહર્ષિઓ, પરમર્ષી તીર્થંકરદેવો, સાધુ-સંતો અને શ્રમણ ભગવંતોએ ભારતીય સંસ્કૃતિને વિશ્વમાં સર્વોચ્ચ કક્ષાએ અવસ્થિત કરી હતી. એના જ પ્રતાપે ભારતમાં નીતિ-સદાચારની સર્વજન વ્યાપિતા હતી. લોકને અતિથિસત્કાર અને પરમાર્થ-પરોપકારના સ્વભાવ ઘડાઈને સંપ, શાંતિ અને સહાનુભૂતિ તથા રામરાજ્યના નિર્માણ સુલભ બન્યા હતા, તેમ આજે પણ ભલે અલ્પ સંખ્યામાં ય સાચા સાધુ-સંત અને શ્રમણ-મહાત્માઓ સંસાર ત્યજીને ઉચ્ચ અહિંસા, સત્ય, અપરિગ્રહ વગેરેના જીવન સ્વયં જીવતાં જીવતાં જનસમાજને સત્ય-નીતિ-સદાચાર-પરોપકાર વગેરેના ભવ્ય ઉપદેશ અને વિશિષ્ટ પ્રેરણા આપી રહ્યા છે. જેના જીવનમાં મોહના સંબંધ તથા ભાર નથી, સંપૂર્ણ ભોગત્યાગ અને નિઃસ્વાર્થવૃત્તિ છે, હૃદય વિશ્વવાત્સલ્ય અને પરોપકારથી છલકાતા છે. એ જગતને અહિંસા, સત્ય, નીતિ, સદાચાર હોંશે હોંશે પાઈ શકશે. તેવું બીજો કોણ કરવા સમર્થ છે ? તેમ જગત બીજા કોનું ઝટ ઝીલશે ?

ખેદની વાત છે કે આવા મહાન સ્વોપકાર-પરોપકારના સાધક સર્વત્યાગ અને મહાસંયમ-સદાચારમય સંન્યાસ-દીક્ષાના પવિત્રતમ માર્ગ ઉપર કાયદા દ્વારા આક્રમણ કરવા અમદાવાદના વકિલ શ્રી પ્રભુદાસ પટવારી તૈયાર થાય છે. આશ્ચર્ય તો એ છે કે જગતમાં ચોરી-લૂંટફાટ, મારપીટ, વ્યભિચાર, વિશ્વાસઘાત વગેરે અટકાવવાના ઉદ્દેશથી અને સત્ય-નીતિ, અહિંસા, સંયમ, સદાચાર વગેરે વિકસાવવાની શુભભાવનાથી સમાજ સુધારક કાયદા ઘડે; પણ આ સમાજસુધારક(!) શ્રી પટવારી અઢાર વર્ષની વય સુધીના શબ્દને અહિંસા, સત્ય, સદાચાર વગેરેનું જીવન સ્વીકારતો

અટકાવવા માટે કાયદો કરાવવા કમર કસીને તૈયાર થયા છે. એટલું જ નહિ પણ મા-બાપ અને સાધુ-પુરુષને એના એવા અહિંસા, સત્યાદિનું જીવન લેવામાં સહાયક થવા માટે ત્રણ મહિના જેલમાં ખોસાવી દેવાની પણ જોગવાઈ કરાવી રહ્યા છે. પશુતા સાથે માનવતાની આ કઈ વિશેષતા કે જ્યાં મહા-સદાચારી સંત બનતા અટકાવાય ?

આજે જ્યારે દેશને સંસ્કારી નવસમાજના સર્જનની, સર્વોદયની સિદ્ધાંતોના વ્યાપક પ્રચારની, માનવતાના ઉત્કર્ષની અને અહિંસા પ્રધાન જીવનની અત્યંત આવશ્યકતા છે, ત્યારે સમજવું જોઈએ કે એ બધું કરવામાં વિશેષ પ્રેરક તો નાની વયથી સારા ઘડાયેલા સંસારત્યાગી સંતપુરુષો બને છે. સંત બનનારા અને વિશ્વમાં પવિત્રતા પ્રચારનારા સંતોનો પાક વધે એવી યોજના કરવાથી દેશસેવા, સમાજસેવા અને માનવતાની સેવા થાય છે. એના બદલે એવા પવિત્ર સંતો બનતા અટકાવવાનો બળાત્કાર કરવો એમાં તો અમને દેશદ્રોહ, સમાજદ્રોહ અને માનવતાનો દ્રોહ કરવા સરખું લાગે છે.

કહે છે, “સાધુ ન બનાવો, પાસે રાખી શિક્ષણ આપો,” પણ એ સમજવાનું છે, કે અહિંસા-સત્ય-સંયમ-બ્રહ્મચર્ય વગેરે ગુણોનું જીવન એ માત્ર શિક્ષણની (Educational) વસ્તુ નથી, પણ સંસ્કરણ અને અભ્યાસની (Inculcational and practical) વસ્તુ છે. સૂક્ષ્મ અહિંસા શું, મહા સદાચાર શું, ઈત્યાદિનું જ્ઞાન જુદી વસ્તુ છે, અને તેનું અચૂક પાલન જુદી ચીજ છે. સાધુપણનો વેશ અને જીવન વિના એ પાલન શક્ય નથી. સાધુજીવન હોય તો મહાસદાચાર-સંયમ-અહિંસા-સત્ય, અપરિગ્રહ વગેરેના સતત પાલન થવાથી એના સંસ્કાર મજબૂત બને છે અને કૂમળા છોડની જેમ નાની વયથી આત્માનું એવું ઘડતર અને સંસ્કરણ વધુ સરળ અને સારું બને છે.

સમાપ્ત.

બાળ સંન્યાસ દીક્ષા પ્રતિબંધક બીલ

બાળકોને ભયંકર અન્યાય કરે છે.

સગીર એટલે-બધી બાબતોમાં અણસમજુ-એ ખ્યાલ ખોટો છે.

(શ્રી ચીમનલાલ કેશવલાલ કડીયા. મંત્રી ધી યંગમેન્સ જૈન સોસાયટી.)

શ્રી પટવારીએ મુંબઈ ધારાસભામાં રજૂ કરેલું બાળ સં. દીક્ષા પ્રતિબંધક બીલ લોકમત માટે ગેઝેટમાં પ્રગટ થયું છે. સરકાર જ્યારે આ બીલ ઉપર પ્રજાને અભિપ્રાય જણાવવા આહ્વાહન કરે છે ત્યારે ભારતના સંસ્કૃતિપ્રેમી સૌ કોઈની

ફરજ થઈ પડે છે, કે ધર્મમાં હસ્તક્ષેપ કરનાર આ બીલનો વિરોધ કરે. આ બીલ રજૂ કરનાર શ્રી પટવારી તેમનો આ પ્રયત્ન બાળકના હિતનો ગણાવે છે, પરંતુ આપણા અનુભવને નજર સામે રાખી વિચારીએ તો જણાશે, કે સગીરને બધી બાબતોમાં તદ્દન અણસમજી માની લેવાની ભૂમિકા નિરાધાર યા તો ખોટી છે. ચૌદ-પંદર વર્ષની ઉંમરે મેટ્રિક પાસ થનાર સગીર ગણાય એથી શું એ બાળક છે એમ કહેશો ! અને એ મેટ્રિક સુધી પાસ થનાર કેળવાયેલો યુવક એના ભાવિના સારાસારનો કંઈ જ વિચાર કરી શકે તેમ નથી-એમ કોઈ કહે તો તેને કોણ માનશે ? આ બાળ સં. દીક્ષા પ્રતિબંધક બીલ ધારાસભામાં રજૂ થયું તે પ્રસંગે આપણા મુંબઈ પ્રાંતના પંતપ્રધાન શ્રી મોરારજીભાઈ દેસાઈએ ખૂબ વિદ્વતાપૂર્ણ પ્રવચન આપ્યું હતું. સરકાર તરફથી આ ભાષણ પ્રગટ કરવામાં આવ્યું છે. શ્રી મોરારજીભાઈએ આ બીલના ઘણા મુદ્દાઓ તેમના ભાષણમાં ચર્ચા છે અને તેનો ઉકેલ આપ્યો છે. જેઓ તટસ્થ છે અને સગીરોના સાચા હિતચિંતકો છે તેઓને તો આ ભાષણે વિચાર કરતા કરી દીધા છે. તેઓ સગીરની સમજદારી બાબતમાં જણાવે છે, “એક સગીર પણ આપણા જેવા માણસો કરતાં વધારે વિશાળ બુદ્ધિ ધરાવી શકે છે. આ બાબત પૂર્વ કર્મોને આધીન છે, તે આપણે ભૂલવું ન જોઈએ.” જેઓ ઉંમરની સાથે જ સમજ, ડહાપણ અને બુદ્ધિના વિકાસને જોડવાની જડતાવાળા છે તેઓ આ ઉપર વિચાર કરશે. વળી જેઓ અત્રે મોટી ઉંમરના છીએ માટે વધારે સમજવાળા છીએ એવું અભિમાન રાખનારને શ્રી મોરારજીભાઈના ભાષણમાંથી સરસ અનુભવપાઠ મળી આવે તેમ છે. તેઓ કહે છે, “આપણે એમ નહિં માનવું જોઈએ કે આપણે વધારે વરસ કાઢ્યા તેથી આપણે વધુ ડાહ્યા છીએ, ઊલટું જેમ જેમ આપણે મોટા થતા જઈએ છીએ તેમ તેમ કદાચ આપણે ઓછા ડાહ્યા બનતા હોઈએ છીએ.” આગળ ચાલતાં તેઓશ્રી કહે છે, “જો આધ્યાત્મિક બાબતમાં આપણે લોકોને કોઈ પણ રીતે સ્વાતંત્ર્ય ન આપીએ તો પછી સ્વતંત્રતા ક્યાં રહેશે ? પૂર્વજન્મ અને પુનર્જન્મ, પુણ્ય અને પાપ અને સારા-માઠા કર્મને માનનાર કોઈ પણ ભારતવાસી પૂર્વના સંસ્કારથી દીક્ષા યાને સદાચારના માર્ગે જતાં ૧૮ વર્ષથી ઓછી ઉંમરવાળાને માત્ર તે સગીર છે માટે અણસમજી છે, એમ માનીને રોકવાની હિમાયત કરે-તો એ સગીરને ભયંકર અન્યાય કરનારું કૃત્ય છે.” માટે જ શ્રી પટવારીના આ સં. દીક્ષા પ્રતિબંધક વિધેયના વિરોધમાં અનેક સ્થળોએથી અવાજ ઊઠ્યો છે, પરંતુ હજુ એ અવાજ જોઈએ તેટલો પ્રચંડ બન્યો નથી. જેઓ હજુ બેદરકારી સેવી રહ્યા છે તેઓએ જાગૃત થઈને લોકશાહીના આ કાળમાં સં. દીક્ષા પ્રતિબંધક વિધેય વિરોધ સમિતિ-મુંબઈ અને ધી યંગ મેન્સ જૈન સોસાયટી-

અમદાવાદનો પત્રથી યા રૂબરૂ સંપર્ક સાધવો.

બાળ સં. દીક્ષાના હિમાયતીઓને વગોવવા માટે આ બીલની તરફદારી કરનારાઓ તરફથી નસાડવા, ભગાડવા, સંતાડવા, વેચાતી લેવા વગેરે પ્રકારની અનેક કપોલકલ્પિત વાતો વહેતી કરવામાં આવી છે. છેલ્લાં ૨૭ વર્ષથી હું ધાર્મિક અને સામાજિક કાર્યોમાં મારી શક્તિ પ્રમાણે રસ લઉં છું, તેથી મારી જાણ મુજબની અને આધારભૂત હકીકતોથી જણાવી શકું છું કે- દીક્ષાના વિરોધીઓના ઉપરોક્ત વિધાનો અતિશયોક્તિવાળાં અને સત્યથી વેગળાં છે. બાળદીક્ષા બંધ કરાવવા માટે આકાશ-પાતાળ એક કરનારો વર્ગ જો કોઈ સાધુએ કોઈ સગીરને માતા-પિતા કે વાલીની સંમતિ વિના દીક્ષા આપી હોત કે નસાડ્યો-ભગાડ્યો હોત તો-એ સાધુ ઉપર કેસ કરીને તેને જેલમાં ધકેલ્યા સિવાય એ વર્ગ જંધ્યો હોત !!! હજુ સુધી આવા ગુન્હા માટે કોઈ સાધુને શિક્ષા થઈ નથી. જાહેર પ્રજાએ આ દીવા જેવી હકીકત શાંત ચિત્તે વિચારવાની જરૂર છે. દીક્ષાના વિરોધીઓએ આજના જમાનાના પ્રેસ અને પ્લેટફોર્મના સાધનથી ભાગવતી દીક્ષાની બાબતમાં એટલો બધો ઘોંઘાટ ધ્રિટિશરોના અને રાજાઓના સમયમાં ફેલાવી દીધો છે કે-આપણને સ્વરાજ્ય મળ્યે સાત-સાત વર્ષ થયાં છતાં યે તેના પડઘા અને અસર હજુ સામાન્ય પ્રજામાંથી ભૂંસાયા નથી. પરંતુ હવે પેલા અજ્ઞાન ગોરા અધિકારીઓ નથી કે કાચા કાનના મનસ્વી રાજાઓ રહ્યા નથી કે જેથી ખોટી ભૂમરાણ કરનારા વડોદરામાં ફાવ્યા હતા તેમ આ સરકારમાં ફાવી જાય ! મારા જાત અનુભવથી અને વિશ્વાસપાત્ર પુરાવાઓ સાથે કહેવાની મને હિંમત છે કે-દીક્ષાના વિરોધીઓએ પૂ. સાધુઓને અને દીક્ષાર્થીઓને રંજાડવા માટે મોટી ઉંમરે દીક્ષા લેનારાને નાની ઉંમરના સગીર જણાવીને કોર્ટમાં કેસો કર્યા છે, પોલીસને ગમે તે રીતે અવળે માર્ગે ચડાવીને પૂ. સાધુઓને બેડીઓ પહેરાવી બજારમાં ફેરવ્યા છે, કંઈકના દૂરના સગાંઓને ચઢાવીને દીક્ષાની અને પૂ. શ્રમણોની ફજેતી વર્તમાનપત્રોમાં કરી છે. આ બધાં કુકૃત્યોમાં તેઓ પાછા પડ્યા છે. આ સિવાયનાં એટલાં અનિચ્છનીય કાર્યો તેઓના તરફથી થયાં છે કે જે રજૂ કરવાનો સમય આવે સરકારમાં અને જાહેર પ્રજા સમક્ષ રજૂ થશે જ અને સૂજ પ્રજા સમજી શકશે કે સત્ય શું હતું ? અને છે ? પૂર્ણ.

● બાલ દીક્ષા વિરોધ બીલની અપ્રમાણિકતા. ●

લેખક:- પં. વ્રજલાલ વાલજી ઉપાધ્યાય, વેદાન્ત શાસ્ત્રી ફર્સ્ટ ક્લાસ, વેદાન્તાચાર્ય ફાઈનલ, સહમંત્રી સૌરાષ્ટ્ર વિદ્વત્પરિષદ, પ્રાધ્યાપક શ્રમણ સંસ્કૃત વિદ્યાલય.

શાંતિભુવન, જામનગરથી લખે છે કે-

અ, મનુષ્ય સંન્યાસ દીક્ષાનો અધિકારી છે કે નહીં ? જો નથી... તો... તો... ભારતીય આધ્યાત્મિક સંસ્કૃતિનો સૂર્ય સદાને માટે આથમી ગયો જ માનવો રહ્યો ?

બ, જો અધિકારી છે તો પ્રશ્ન ઊઠે છે કે-બાળક સંન્યાસનો અધિકારી કિંવા નહિં ? યુવાન અધિકારી છે કિંવા નહીં ? પ્રૌઢ અધિકારી છે કિંવા નહીં ? વૃદ્ધ અધિકારી છે કિંવા નહીં ?

‘બાળક સિવાય કોઈ પણ વ્યક્તિ સંન્યાસ દીક્ષાનો અધિકારી બની શકે છે.’ આવો જવાબ પણ બુદ્ધિરૂપ શરાણ ઉપર કુન્દન નીવડી શકતો નથી. કારણ કે, જવાબ આપનારે દીક્ષા એ મહાન વસ્તુ છે અને એના લેનાર પણ મહાન હોવાની અપેક્ષા રાખી હોય ત જ એ પૂર્વાક્ત જવાબ આપી શકે. હવે એ દીક્ષા લેનારની મહત્તા વયોજન્ય છે કે ગુણજન્ય છે એ વિવાદાસ્પદ હોવા છતાં ય અનુભવી મહાકવિઓની અનુભવ વાણી દ્વારા જલદીથી ઉકેલી શકાય એવી સરળ છે. “તેજસાં ન વયઃ સમીક્ષ્યતે” તેજસ્વી મહાપુરુષોની વય-અવસ્થા જોવાતી નથી. “ગુણાઃ પૂજાસ્થા ન ગુણિષુ ન ચ લિંગં ન ચ વયઃ” ગુણીજનોમાં ગુણો એ જ પૂજનીય-પૂજવા લાયક છે. વેશ કે વય પૂજાને યોગ્ય નથી. “બાલાદપિ સુભાસિતં ગ્રાહ્યમ્” બાળક પાસેથી પણ સુભાષિત ગ્રહણ કરવું જોઈએ. આથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે કે બાલ્યાવસ્થા માત્રથી જ તેનો અનધિકાર ઠરાવી શકાય નહીં તેમજ પ્રૌઢતા માત્રથી તેને અધિકાર આપી શકાય નહીં.

દીક્ષાનો નિષેધ કરાવી કયું પ્રયોજન સિદ્ધ કરવા માગો છો ? (અ) લૌકિક પ્રયોજન કે (બ) લોકોત્તર પ્રયોજન ?

અ, જો લૌકિક પ્રયોજન સિદ્ધ કરવા માગતા હો તો એ કહેવું ઠીક નથી. લૌકિક પ્રયોજન એટલે દુન્યવી અનુભવો, વિષયોનો સંપર્ક, ભોગોપભોગ સામગ્રીનો સહવાસ, એ જ હોઈ શકે ? આ અનુભવો જીવાત્માને કંઈ નવા નથી. સર્વથા વણસ્પર્શ્યાં છે એમ પણ નથી. ભવ, ભવાન્તરોમાં અનેકવાર એનો એણે સંગ કર્યો છે. એનો સ્વાદ લીધો. વર્તમાનમાં એનો એ અનુભવ તિરોભૂત છે અન્તર્હિત છે એટલું જ.

બ, લોકોત્તર પ્રયોજન પણ માની શકાતું નથી. કારણ કે બાળકને સ્વયંસિદ્ધ સંન્યાસ-દીક્ષા પરત્વે અનધિકારી ઠરાવી, દીક્ષા-સંન્યાસ જેવી લોકોત્તર સિદ્ધિની તેને માટે અસિદ્ધિ માને-મનાવે છતે લોકોત્તર પ્રયોજન ઈષન્માત્ર પણ ટકી શકતું નથી. અસ્તુ.

આ તો આગમ નિરપેક્ષ યુક્તિવાદનો આશ્રય કરીને અવસ્થા માત્ર-દીક્ષા-સંન્યાસનું સાધક કે બાધક બની શકતી નથી એ સૂચવ્યું. હવે આગમ સાપેક્ષ-સંન્યાસ-દીક્ષાની અવસ્થા પરત્વે વિચાર કરાય છે. પ્રવજ્યા ક્યારે લેવી, આત્મબોધ કરવાની અવસ્થા કઈ હોઈ શકે ? તેના જવાબમાં ભગવતી શ્રુતિના બે આદેશો છે-

“ગૃહી ભૂત્વા વની ભૂત્વા પ્રવ્રજેત્ ।”

“યદહરેવ વિરજેત્તદહરેવ પ્રવ્રજેત્ ॥”

ગૃહસ્થી બની, વાનપ્રસ્થીપણે સંન્યાસ લેવો જોઈએ.

— અથવા —

જે દિવસે વૈરાગ્ય જાગે તે જ દિવસે સંન્યાસ લેવો.

બ્રહ્મચર્ય કાર્યમાંથી ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરી, વાનપ્રસ્થી બની અન્તે પ્રવ્રજ્યા-સંન્યાસ સ્વીકારવો જોઈએ. જે વ્યક્તિમાં સાહજિક વૈરાગ્ય જિજ્ઞાસા ન હોય તેવી વ્યક્તિએ પણ ક્રમશઃ વૈરાગ્ય લાવવાના આ માર્ગ છે. પરંતુ જન્મ-જન્માંતરોની સાધનાથી આગળ વધેલો જીવ આ ભવમાં પણ વૈરાગ્ય પામે ત્યારે તે પ્રવ્રજ્યા લઈ લે ! કેવું સુંદર સચોટ દીલસ્પર્શી આગમનું ફરમાન છે. પ્રવ્રજ્યાનો અધિકાર આંતરિક વૈરાગ્ય પરત્વે હોઈ શકે. નાની વયમાં આંતરિક વૈરાગ્યનો અસંભવ છે એમ કહેવું એ જીવાત્માની મહાન શક્તિને અન્યાય આપવા બરાબર છે. ભવાન્તરોની અધૂરી સાધનાને આ ભવમાં પૂર્ણ કરવા આવેલ જીવાત્મા જન્મથી જ વિશિષ્ટ શક્તિ સંપન્ન અને અલૌકિક પ્રતિભા પરિપૂર્ણ પણ હોઈ શકે છે. એવા ઉદાહરણો કંઈ એકાદ નથી. જગદ્ગુરુ આદ્ય શ્રી શંકરાચાર્યજીએ આઠેક વર્ષની વયે સંન્યાસ લીધો હતો અને એ સંન્યાસે તો સંસારને નવું જીવન, નવું તેજ, નવું નગદ સત્ય સંભળાવ્યું. તે કાળે તેમનું અનધિકારીપણું હોત તો આધ્યાત્મિક સંપત્તિની જે ભેટ ભારતને મળી તે મળી શકત નહિ. તેમજ કલિકાળ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્ર સૂરીશ્વરજીએ પણ નાની વયમાં દીક્ષિત બનીને પોતાની અસાધારણ મેધાશક્તિનો પરિચય જગતને જ્યારે આપ્યો ત્યારે જગત આશ્ચર્યાગરકાવ બની ગયું. જે કોઈ મહાપુરુષો થયા છે તે પ્રાયઃ લઘુ વયમાં દીક્ષિત બનીને તેવા નિમિત્તના સૌજન્યથી વિશ્વહિતૈષી અનુપમ દિવ્ય સંદેશની ભેટો જગતને આપી ગયા છે, અને સ્વયં તરી ગયા છે. આવી અણમોલ સંપત્તિ નાની વયથી જ દીક્ષિત થનાર વ્યક્તિ સહજ સ્વાયત્ત કરી શકે છે. બાળકના અધિકાર માટે નિઃસંદેહ અને પ્રયોજન પરિપૂર્ણ પ્રમાણ અને યુક્તિઓ હોવા છતાં તેનો કાનૂન દ્વારા નિષેધ કરવો યા કરાવવા પ્રબંધ યોજવો એ શાસ્ત્રીય દષ્ટિથી, ન્યાયી દષ્ટિથી કે સદાચારની દષ્ટિથી વિચારતાં

જરા પણ પ્રમાણિક ઠરી શકતો નથી.

માનવજીવનનું લક્ષ્ય છે પુરુષાર્થની સિદ્ધિ. ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ;-આ ચાર પુરુષાર્થ છે. આ પુરુષાર્થમાં પ્રધાનપુરુષાર્થ મોક્ષ છે અને ભારતીય તત્ત્વચિંતક મહર્ષિઓએ મોક્ષપ્રાપ્તિનું અનિવાર્ય સાધન સંન્યાસ નિષ્ઠા ગણાવી છે, સંન્યાસ નિષ્ઠા એટલે અંદર અને બહાર અનાત્મ વસ્તુમાં આત્મબુદ્ધિનો ત્યાગ, ભારોભાર પરમ વૈરાગ્ય. ત્યાગ અને વૈરાગ્ય સંન્યાસ નિષ્ઠાનાં પગથિયાં છે. ત્યાગ અને વૈરાગ્ય વિના જ્ઞાન સ્થિતિ પામી શકતું નથી અને જ્ઞાનની સ્થિરતા વિના પરમ સુખની વાંછા કદાપિ પરિપૂર્ણ થઈ શકવાની નથી... તથાપિ...ભૌતિક પરિબળોનાં આકર્ષણથી ખેંચાઈને કદાચિત્ જીવાત્માને સંશય ઉત્પન્ન થવા પામે કે દશ્ય સુખ સાચું છે ? અથવા દશ્યથી પર અદશ્ય એવું આત્મસુખ (મોક્ષ) સુખ સાચું છે ! પ્રયોજન ભાવીમાં છે. તો આ બેમાંથી સ્વીકાર્ય કયું દશ્ય સુખનું પ્રયોજન વર્તમાન છે. અદશ્ય સુખનું ગણાવી શકાય ??? (સંપૂર્ણ)

॥ જૈન જયતિ શાસનમ્ ॥

બાલ સંન્યાસ દીક્ષા પ્રતિબંધક વિધેય વિરોધ સમિતિ

ટે.નં. ૨૩૨૨૯

બુલિયન એક્સચેન્જ બીલ્ડીંગ,
બીજે માળે રૂમ નં. ૫૫.
મુંબઈ, તા. ૫-૧૧-૫૫.

અનેક ગુણગણાલંકૃત પૂ.પા.શ્રી ૧૦૦૮ શ્રી.

..... શ્રી સ્થળ

જોગ શ્રી મુંબઈથી લિ. બાલ સંન્યાસ દીક્ષા પ્ર.વિ. વિરોધ સમિતિની ૧૦૦૮ વાર વંદના અવધારશોજી.

આપ પૂજ્યપાદ શ્રી સર્વેના પુણ્યદેહે સુખશાતા ઈચ્છીએ છીએ. અત્રે શ્રી સંઘમાં દેવગુરુ કૃપાથી કુશળતા વર્તે છે.

(૧) વિ.વિ. સાથે નિવેદન કરવાનું કે જે અગાઉ સમિતિ તરફથી એક વિનંતિપત્ર આપશ્રીને મોકલ્યો હતો અને આ ધર્મ વિદ્યાતક ભયંકર નુકસાનકારક બીલનો સખત વિરોધ થાય તે માટે આપશ્રીએ યોગ્ય પ્રયત્નો શરૂ કરી-કરાવી દીધા હશે, એમ અમે માનીએ છીએ.

(૨) આ બીલનો વિરોધ કરવાનો સમય ટૂંકો છે અને ચાતુર્માસ પણ પૂરો થઈ ગયો છે, તો આપશ્રીની સ્થિરતા અને નિશ્ચામાં જ આ બીલનું વિરોધકાર્ય સારા પ્રમાણમાં થઈ જાય અને આપશ્રીના વિહાર પછી પણ એ કાર્ય વ્યવસ્થિત

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ” (ભાગ-૧૮)

૧૮૩

રીતે ચાલુ રહે તે માટે સ્થાનિક જૈન અને જૈનેતર ગૃહસ્થો અને આજુબાજુના ગામો અને પ્રદેશના આગેવાનોને અને કાર્યકર્તાઓને નિશ્ચિત દિવસ ઠરાવી તે દિવસે ખાસ આમંત્રણ આપી મીટીંગ ગોઠવે અને તે પ્રસંગે આપશ્રી તેઓને બીલના અનિષ્ઠો સમજાવી આ બીલના વિરોધની બધેથી સહીઓ-ઠરાવો વગેરે કરાવવાનું કાર્ય અમુક અમુક ભાઈઓ અને બહેનો ઉત્સાહપૂર્વક અને નિશ્ચય બળથી ઉપાડી લ્યે તેમ કરવાની જરૂર જણાય છે. તો આપશ્રી એવી યોજના કરવા તેઓને પ્રેરણા કરવા કૃપા કરશોજી અને કાર્ય કરવા માટે નક્કી થયેલા ભાઈ-બહેનોનાં નામ તથા તે તે પ્રદેશની નોંધ સમિતિને જણાવે તેમ કરશોજી તથા જે સલાહ સૂચના જોઈતી હોય તે ખુશીથી પૂછાવે તેમ સૂચવશોજી.

(૩) વધુમાં ત્યાં સ્થાનિક અને આજુબાજુના પ્રદેશમાં જે જે સંસ્થાઓ હોય, મહાજનો હોય, વ્યાપારી મંડળો હોય, તે દરેકના જુદા જુદા ઠરાવો કરીને તેમના છાપેલા લેટર પેપરો હોય તો તેના ઉપર લખીને રજીસ્ટરથી મુંબઈ સરકારને તરત મોકલે એ વધુ ઈષ્ટ છે, તેવી જ રીતે જાણીતા વહેપારીઓ તેમના છાપેલા લેટર પેપર ઉપર જુદી જુદી રીતે વિરોધ લખીને મોકલે તે પણ અત્યંત જરૂરી છે.

(૪) આપશ્રીનો ત્યાંથી જ્યારે વિહાર થાય ત્યારે જો વિરોધ મોકલવાની મુદત હોય તો વિહારમાં આવતા દરેક શહેર યા ગામની જૈન-જૈનેતર પ્રજા ઠરાવ કરીને તથા વિરોધ દર્શક ફોર્મો ઉપર પ્રત્યેક ભાઈ બહેન જુદી જુદી સહી કરીને મોકલે તેવી પ્રેરણા કરવા વિનંતી છે. પેન્સીલથી કરેલી સહીનું વિરોધપત્ર રદ થાય છે, માટે ૧૮ વર્ષની ઉપરની ઉંમરના ભાઈ બહેનોએ શાહીથી નામ ઠેકાણા સાથે સહી કરવાની છે, આવા વિરોધ એક સાથે રજીસ્ટર બુક પોસ્ટથી, તેના ઉપર વિરોધપત્રોની સંખ્યા અને મોકલનારનું નામ, ઠેકાણું લખીને “મંત્રીશ્રી” મુંબઈ રાજ્ય વિધાન પરિષદ, કાઉન્સીલ હોલ; કોટ, મુંબઈ ૧. એ સરનામે મોકલવા અને તેની અમને પણ જાણ કરવી. આ રીતે વિરોધ પત્ર મોકલનારને સરકાર તરફથી પહોંચ મળશે.

(૫) આપશ્રી સર્વેનો વિરોધી અભિપ્રાય સરકારનાં દફતર નોંધાય એ પણ અત્યંત આવશ્યક છે. તો આ બીલના ગેરલાભો જણાવતા આપ સર્વે પૂ. આચાર્ય મહારાજાદિ મુનિરાજો તથા પૂ. સાધ્વીજી મહારાજોના ટૂંકા નિવેદનો પત્રથી કે તારથી સરકારને મોકલશોજી. તેની નકલ અત્રે પણ નોંધ રહે તે માટે મોકલવા કૃપા કરશોજી.

(૬) છેલ્લા ૨૫ વર્ષમાં, ૧૮ વર્ષથી ઓછી ઉંમરમાં થયેલી દીક્ષાઓની આધારભૂત નોંધની તાત્કાલિક આવશ્યકતા છે. તો આપશ્રીના સમુદાયમાં અને

૧૮૪

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-જૈન શાસનમાં ભાગવતી દીક્ષાનું સ્થાન (ભાગ-૧૮)

આપશ્રીના આજ્ઞાવર્તી પૂ. સાધ્વીજી મહારાજોમાં તેવી જે જે દીક્ષાઓ થઈ હોય તેની વિગત આ સાથેના પત્રમાં ભરીને બનતી તાકીદે મોકલવા કૃપા કરશોજી.

(૭) આ બીલનો અસરકારક વિરોધ કરવા માટે આપશ્રીને જરૂર જણાય તે સૂચના અમોને જરૂરથી લખી મોકલશોજી.

આ બીલના વિરોધનું કાર્ય મોટું છે પરંતુ શાસન જયવંતુ છે અને શ્રી ચતુર્વિધ સંઘના ઐક્યબળથી, પ્રેરણાથી અને આશિર્વાદથી તે યશસ્વી રીતે પાર પડશે તેવી આશા છે.

લિ. સેવકો,

જીવતલાલ પરતાપશી અમૃતલાલ કાળીદાસ દોશી
નટવરલાલ નેમચંદ શાહ આદિ ભોગીલાલ લહેરચંદ ઝવેરી

સમિતિના સભ્યોની ૧૦૦૮ વાર વંદના સ્વીકારશોજી.

તા.ક. ફોર્મો કેટલાં સહી કરાવીને મોકલ્યાં છે તે જણાવવા કૃપા કરો.

બાલ-સંન્યાસ-દીક્ષા-પ્રતિબંધક વિધેય અંગે

મારો અભિપ્રાય

મંત્રીશ્રી,

મુંબઈ રાજ્ય વિધાન પરિષદ, કોટ, મુંબઈ.

આપના તરફથી-બાળ-સંન્યાસ-દીક્ષા પ્રતિબંધક નામનો જે વિધેય જનતાના અભિપ્રાય માટે મુંબઈ સરકારના તા. ૧૬-૧૦-૫૫ ના ગેઝેટ વિભાગ પાંચમાં પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે, તે વિધેય અંગે મારો અભિપ્રાય નીચે મુજબ છે :-

- ૧ સંન્યાસ-દીક્ષા એ ધર્મશાસ્ત્રોએ સ્વપરના કલ્યાણ માટે સ્વાનુભવથી ફરમાવેલો આત્માના વિકાસનો રાજમાર્ગ છે, એટલે એ ધાર્મિક બાબત છે, માટે તેમાં સરકારે હસ્તક્ષેપ કરવો યોગ્ય નથી.
- ૨ આઠથી અઠાર વર્ષથી ઉંમર સુધીના સગીરને પૂર્વજન્મનાં સંસ્કારોથી ત્યાગને માટે યોગ્ય જોઈએ તેનું ઉત્તમોત્તમ હિત જોનારા માબાપ સંન્યાસ દીક્ષા માટે તેને રજા આપે છતાં યે સગીરને એ માર્ગથી રોકવો એ તેનું અહિત કરનારું અન્યાયી કાર્ય છે. વધુમાં માબાપ યા વાલીના કાયદેસરના વ્યાજબી જન્મસિદ્ધ હક્ક ઉપર તરાપ મારનારું છે.
- ૩ સંન્યાસ-દીક્ષામાં અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહી જીવન જીવવાનું છે. આવું સંયમી જીવન સહુને માટે ઉપકારક છે. ત્યાગીઓ જગત ઉપર રહીને સદાચારનો પ્રચાર કરનારા હોય છે. આ વિધેય ત્યાગી

સંસ્થાના મૂળમાં કુઠારાઘાત કરનારો છે. જે પ્રજા અને સર્વોદયના ધ્યેયવાળી સરકાર માટે પણ નુકસાનકારક છે.

- ૪ વિધેય રજૂ કરનાર શ્રી પટવારીએ બીલના સમર્થમાં સગીરને નસાડવા, ભગાડવા, છૂપાવવા, ભોળાવવા, વેચાણ આપવા-લેવામાં આવે છે, વગેરે પ્રકારની જે વાતો કરી છે તે આધાર વિનાની છે. ઉપર પ્રમાણે ગુન્હો કરનાર માટે વર્તમાન ફોજદારી કાયદામાં પૂરતી જોગવાઈ છે. એટલે સગીરના રક્ષણ કે હિત માટે પણ બાળ સં. દીક્ષા પ્રતિબંધક કાયદો કરવો બીનજરૂરી છે.
- ૫ સંસારના ભોગો જાણે માનવ જીવનનું ધ્યેય છે, એવી આ વિધેયની ભૂમિકા છે. અને એના આધારે સગીર માટે ત્યાગ અને સંયમનો પ્રતિબંધ કરવાની સલાહ આપે છે. આવા સંસ્કૃતિ ઘાતક વિધેયની વધુ ચર્ચા ધારાસભામાં સરકારે ઉદારતાથી થવા દેવી એ પણ નુકસાનકારક છે.
ઉપર જણાવેલા પ્રત્યક્ષ તથા બીજા અને પરોક્ષ નુકસાનો હોવાથી આ વિધેયનો હું સખત વિરોધ કરું છું તેની નોંધ લેશોજી.

સહી

ઠેકાણું

ગામ

ઉંમર વર્ષ

તારીખ

ખાસ નોંધ : (૧) વાંચી-વિચારીને સહી શાહીથી કરવી, પણ પેનસીલથી ન કરવી.

(૨) એક વખત સહી કરી હોય તો બીજી વખત ન કરવી.

● બાળકો તેમના હિતની રક્ષાર્થે પ્રયાસ કરે-એમાં ખોટું શું છે ? ●

તા. ૧૨ મી નવેમ્બરના મુંબઈ સમાચારમાં ભાઈ ચીમનલાલ જે. શાહની સહીથી એક લખાણ પ્રસિદ્ધ થયું છે. આ ભાઈને બાળકો બાળ સં. દીક્ષા બીલ વિરોધપત્રકોમાં સહીઓ લેવા નીકળ્યા એ ગમ્યું નથી, અને એ હકીકતોને આગળ કરીને જેઓ બીલનો વિરોધ કરી રહ્યા છે તેઓને ઉતારી પાડવાની તક ભાઈ ચીમનલાલે ઊભી કરી છે અને મુંબઈ સમાચારના દ્વારે દોડી ગયા છે એમ મને તો લાગે છે. બાળ સં. દીક્ષા પ્રતિબંધક બીલ ૧૮ વર્ષની ઉંમર સુધીના સગીરોના આધ્યાત્મિક વિકાસને રૂંધે છે, તેમના ધર્મ સ્વાંતર્યમાં દખલગીરી કરે છે. તો

જેઓને અન્યાય થાય છે, તે બાળકો તેમના હિતની રક્ષાના પ્રયત્નમાં બાળ સં-
દીક્ષા પ્રતિબંધક બીલનો વીરોધ કરાવવા પ્રયાસ કરે એમાં ખોટું શું છે ? જો બાળકો
બાળકોની સહીઓ કરાવતા હોય ને ઉંમર ખોટી લખાવતા હોય તો તો ભાઈ
ચીમનલાલ શાહની ટીકા વ્યાજબી લેખાત, પરંતુ તેવું તો તેઓ પણ કહી શક્યા
નથી. આપણી આઝાદીની લડતમાં ૧૮ વર્ષ સુધીના સગીરોએ ઘેર ઘેર ફરીને ફંડ-
ફાળા ઉઘરાવ્યા છે, કોંગ્રેસના સભ્યો બનાવવા માટે મહોલ્લે મહોલ્લે ફર્યા છે અને
ફરે છે. આ સિવાય પ્રભાતફેરીઓ, સંધ્યાફેરીઓ કાઢીને પ્રજાને જાગૃત કરવાનું
કાર્ય આ વાનર સેનાઓએ કર્યું છે, આ બધું ભાઈ ચીમનલાલ ભૂલી ગયા લાગે
છે. સગીરો વિરોધપત્રકો લઈને જાય ને ૧૮ વર્ષ ઉપરના એટલે ભાઈ ચીમનલાલની-
દષ્ટિએ સંપૂર્ણ સમજદાર માણસો વાંચી-વિચારીને સહી કરે એમાં સગીરનો અઘટિત
ઉપયોગ શું થયો ? સમ્યક્ વિચારણાના અભાવે અથવા તો અશક્તિએ ભાઈ
ચીમનલાલ જે.શાહ અને એવા બીજા ભાઈઓ બાળદીક્ષાની એટલે સદાચારના
માર્ગની વિરુદ્ધનો અભિપ્રાય ધરાવતા થઈ ગયા છે એવું આવા પ્રચાર ઉપરથી
આમ જનતા સમજશે. સુષ્ટેષુ કિં બહુના.

શીવલાલ ત્રીભોવનદાસ દોશી
અમદાવાદ.

● સમિતિના સમાચાર ●

સમિતિના કાર્યવાહકો વારંવાર મળે છે અને દરેક અગત્યની બાબતો પર
સંભાળભરી વિચારણા કરે છે.

સમિતિનું કાર્યાલય સવારના ૮-૩૦થી રાત્રિના ૧૦-૦૦ વાગ્યા સુધી ખુલ્લું
રહે છે અને ત્યાં કોઈ પણ વખતે કાર્યકર્તાઓનો સંપર્ક સાધી શકાય છે.

અત્યાર સુધીમાં ૭૩૬ કેન્દ્રો પર સાહિત્ય મોકલાયું છે અને તે દરેક સ્થળે
બાલ સંન્યાસ દીક્ષા પ્રતિબંધક વિધેયનો વિરોધ કરતી સહીઓ લેવાનું તથા ઠરાવ
કરવાનું ચાલુ થઈ ગયું છે.

મુંબઈમાં યોજાયેલી જાગૃતિ વ્યાખ્યાનમાળાએ જૈન સમાજમાં સારી જાગૃતિ
આણી છે. આ વ્યાખ્યાનમાળાને લીધે જનતાને આ વિધેયથી આવનારાં ભયંકર
પરિણામોનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવ્યો છે ને તેથી સારા પ્રમાણમાં વિરોધની સહીઓ
થઈ રહી છે.

એકલા મુંબઈમાં જ ૧૨૫ શ્રી ૧૫૦ જેટલા ધર્મપ્રેમી ગૃહસ્થો આ અંગે
ઉમદા સેવા બજાવી રહ્યા છે.

ધારાસભાના સભ્યોએ આ બીલ સંબંધમાં તા. ૯-૯-૫૫ અને ૧૨-૯-૫૫
ને રોજ કરેલાં ભાષણો સરકાર તરફથી બહાર પડ્યાં છે. દરેક દિવસના ભાષણોની
નકલ ૦-૩-૦ માં સરકારી પ્રેસ, ચર્નારોડ મુંબઈમાંથી મળી શકે છે.

સમિતિના કેટલાક સભ્યોએ આ અઠવાડિયે પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજો તથા
સાધુ મુનિરાજોને એક વિજ્ઞપ્તિપત્ર પાઠવીને આ વિષયમાં યોગ્ય પ્રવૃત્તિપ્રેરણા
કરવાની વિજ્ઞપ્તિ કરી છે.

દિવાળી પછી આ બીલની વિરુદ્ધમાં વધારે મોટા પાયે આંદોલન શરૂ થઈ
ગયું છે.

પ્રકાશક-

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૪, અંક-૧૩, તા. ૧૦-૧૨-૧૯૫૫

દીક્ષાનો પ્રશ્ન સામાજિક નહિ કિન્તુ શુદ્ધ ધાર્મિક જ છે

શ્રી પ્રભુદાસ બી. પટવારીજી તરફથી એક બાલસંન્યાસ-દીક્ષા-પ્રતિબંધક
ખરડો મુંબઈ વિધાન સભામાં રજૂ કરવામાં આવેલો તે મુંબઈ સરકારના પ્રકાશન
ખાતા તરફથી તા. ૨૧-૯-૫૫ના રોજ પ્રગટ કરવામાં આવેલી યાદી અનુસાર
ચાર મહિના માટે હાલ જાહેર પ્રજાના અભિપ્રાય અર્થે મૂકવામાં આવેલ છે. તેની
મુદત તા. ૧૨-૧-૫૬ ના દિવસે પૂરી થાય છે; તે પહેલાં જાહેર પ્રજાએ આ
ખરડાની તરફેણ કે વિરુદ્ધમાં પોતાનો મત બહુ વિચાર કરીને આપવાની જરૂર છે.

આ ખરડાના જન્મદાતા કહો કે સમર્થકોમાં મુંબઈ જૈન યુવક સંઘનો ફાળો
નોંધપાત્ર છે. એ યાદ રાખી લેવું ઘટે કે દીક્ષા-દેવદ્રવ્ય-મંદિર-મૂર્તિ આદિ ધાર્મિક
સિદ્ધાંતો સામે જેહાદ જગાવવા માટે આ સંસ્થાનો જન્મ આજથી પચીસ વર્ષ પૂર્વે
થયેલો છે, તેઓ દીક્ષા-દીક્ષા લેનાર-દીક્ષા આપનાર-દીક્ષા અપાવનાર આદિ સામે
ગમે તેવા અસત્ય પ્રચારો કરી લોકલાગણી ઉશ્કેરે એમાં કાંઈ નવાઈ નથી. સારા
નસીબે મુંબઈ સરકાર આ વિષયમાં સજાગ છે અને શ્રીયુત્ પટવારીજી આદિ
કેટલાક સભ્યોનાં ઝનૂની ભાષણો સામે વડાપ્રધાન શ્રી મોરારજીભાઈ આદિએ ઘણાં
સારાં મંતવ્યો રજૂ કર્યાં હતાં. આપણે હવે ખરડાના સમર્થકોની દલીલો કેટલી
પોકળ છે તે તપાસીએ :

(૧) તેઓ કહે છે, “સગીર ઉંમરના બાળકોને દીક્ષા આપનાર એમની કુમળી વયનો લાભ ઉઠાવે છે.” આપણે જાણીએ છીએ કે લોહીનો વેપાર કરતી ટોળીઓ અને ગુંડાઓ, કે જેઓ બાલક-બાલિકાઓને ફસાવી અને ઉઠાવી જઈ, લલચાવી અનેક દુષ્કૃત્યો કરે છે, તેઓ તેમની કુમળી વયનો જરૂર ગેરલાભ ઉઠાવે છે. દીક્ષા આપનારા ત્યાગી ઉપકારપૂર્વક સાધુ મહાત્માઓ માટે આ આક્ષેપ કરવો તે સરાસર જૂઠો છે.

સૌરાષ્ટ્ર રાજ્યમાં બાળ નવસંસ્કરણ ખાતાનાં ડિરેક્ટર ડૉ. જ્યોત્સના શાહે “નાજુક ભયસ્થાનો” આલેખતાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે :

“લોહીનો વેપાર કરતી ટોળીઓ દ્વારા ઉઠાવી જવાતી યુવાન કન્યાઓ અને બાલભિખારીઓનો પ્રશ્ન તો રોજ આપણી સમક્ષ આવે છે. ગુંડાઓની ટોળીઓ વ્યવસ્થિત રીતે બાળકોને હાથા બનાવીને પોતાની તરકીબો અજમાવે છે. આવી ટોળીઓની જાળ ખાસ કરીને શાળાએ જતા નિર્દોષ બાળકોમાં પાથરવામાં આવે છે. પૈસા ધીરીને સિનેમા કે સહેલગાહના ખર્ચ ઉઠાવીને બાળકોને હેળવવામાં આવે છે, અને એકવાર ઉપકાર નીચે આવેલા બાળકોને દબાણ લાવીને ઉઘાડા પાડવાના ભયે આ ગુંડાઓ ફાવે તેવાં દુષ્કૃત્યો પડદા પાછળ રહીને કરાવે છે.”

બાળકોની કુમળી વયનો ગેરલાભ ઉઠાવનારાં આ ખરાં ભયસ્થાનો છે. આમાં જો સાધુઓ તે પ્રકારના હોત તો જરૂર તેનો ઉલ્લેખ પણ આમાં થયો હોત. બાળકોથી કુમળી વયનો ગેરલાભ ઉઠાવનારાં આ ભયસ્થાનો સરકારને અને સમાજને મુંઝવણમાં નાખનારાં છે. દીક્ષાના માર્ગે વળનારા બાળકો, તેમાં સહમત થનારાં માબાપો અને તેમનો ઉદ્ધાર કરનારા સાધુ મહારાજો તો ઊલટા સરકાર તથા સમાજને આ મુંઝવણમાંથી ઉગારી લે છે એ દીવા જેવી સ્પષ્ટ હકીકત છે.

(૨) બીજી દલીલ તેઓ એ કરે છે, “નાના બાળકોને દીક્ષાની સમજણ હોતી નથી, દીક્ષાથી તેઓનું જીવન રુંધાઈ જાય છે. આ તેઓની ભૌતિક ત્યક્તદશા અને નૈતિક શોષણમાંથી તેઓને રક્ષણ મળવું જોઈએ.” દીક્ષાના આદર્શને ઉતારી પાડી ભદ્ર સમાજને ભોળવી નાખવાની કહો કે ગેરસમજના માર્ગે દોરવાની આ એક તેઓની માયાવી તરકીબ છે.

દીક્ષા જે સંસારત્યાગનું વ્રત છે તે આઠ વર્ષથી નાની ઉંમરનું બાળક હજી ન સમજી શકે એ માની લઈએ પરંતુ આઠથી ઉપરની ઉંમરવાળો ન સમજી શકે એ બિલકુલ માની શકાય તેમ નથી અને સિદ્ધાંતકારોએ આઠથી નાની ઉંમરના બાળકને તો દીક્ષાના અધિકારી ગણ્યા નથી, આઠથી અધિક ઉંમરના બાલકને ગણ્યા છે, પછી અણસમજનો સવાલ રહે છે જ ક્યાં ?

આજનાં કેટલાંક ચપળ બાળકો ચોરી કરવામાં, ખિસ્સાં કાતરવામાં જૂઠું બોલવામાં, જૂઠી ભીખ માગવામાં, વ્યભિચાર સેવવામાં, ખૂન કરવા વગેરેમાં પણ જો અમુક વાતાવરણની અસર નીચે સમજી શકનારાં હોય છે તો સારા વાતાવરણની અસર નીચે દીક્ષા-પાલનમાં પણ કેમ સમજી શકે નહિ ? આજનાં એવાં બાળકોનું ચિત્ર જોવું હોય તો જુઓ આ રહ્યું :

“આજના બાળકો”

“કોઈ બાળક ન સમજાય તેવાં કારણોને લીધે નાની મોટી ચોરી કરે છે અને અઈચ્છનીય સોબત બાળકોને ભગાડી જઈ શકે છે, જૂઠું બોલાવી શકે છે, આજ તો આવા બાળગુનેગારોની મંડળીઓમાં ફરતાં એમ જોવા મળે છે કે બાળકો ભીખ માગે છે, જુગાર રમી શકે છે, દારૂ-ગાંજો પી શકે છે, અશ્લિલ ચિત્રામણ કરવું એ તો આજના કુમારનો જાણે કે એક વ્યવસાય બની ગયો છે. ૧૩-૧૪ વર્ષની ઉંમરનું બાળક વ્યભિચાર સેવી શકે છે અને અત્યાચાર પણ કરી શકે છે. એ જ ઉંમરનું બાળક બીજાનો જાન લેવાનો પ્રયત્ન કરે અને આપઘાત કરવાની કોશીષ કરે. આજનાં નાટક-સિનેમાઓ ઠીક અંશે બાળકના મનને ગુનાહિત બનાવી શકે છે. આપણી હોટેલો, રેસ્ટોરાં ઘણી વખત ગુનો કરવાની પૂર્વભૂમિકાની ગરજ સારનારાં હોય છે. સમાજનાં જીવનનીતિની દૃષ્ટિએ કનિષ્ઠ ગણાતા વ્યવસાયો પણ બાળકોને અનિષ્ઠ માર્ગે દોરી જવામાં કારણભૂત બની શકે છે. આજનાં સામયિક પ્રકાશનો દ્વારા અને અનેક પ્રકારનાં વાંચન સાહિત્ય દ્વારા બાળકને ગુનાની ઉત્તેજના આપવાનું કામ ન દેખી શકાય તેવી રીતે ચાલી રહ્યું હોય છે.”

આ પ્રમાણે શ્રી હરીભાઈ ત્રિવેદી તા. ૨૩-૧૦-૫૫ના જન્મભૂમિમાં ઉલ્લેખ કરે છે.

શ્રી પ્રભુદાસ પટવારી અને શ્રી પરમાનંદના જૈન યુવક સંઘને બાળકોની ભૌતિક ત્યક્તદશા તથા નૈતિક શોષણ માટે જો ખરું જ લાગતું હોય તો તે માટે ઉપર ખાસ જવાબદાર ગણવામાં આવેલા આજનાં નાટક-સિનેમા, હોટેલ-રેસ્ટોરાં, કનિષ્ઠ વ્યવસાયો તથા સામયિક પ્રકાશનો સામે પ્રતિબંધ લાવવાની તેમણે ભારતના કલ્યાણ રાજ્યમાં કોશીષ કરવી જોઈએ, નહિ કે પવિત્ર દીક્ષા સામે. દીક્ષા તો બાળકોનું જીવન સુધારનારી છે, ઉપરના પતન માર્ગોથી બચાવી લેનારી છે. સંસારત્યાગની દીક્ષામાં સંસારીઓ સાથેના મોહ સંબંધનું સ્થાન સારાયે જગત સાથેનો ધર્મસંબંધ ગ્રહણ કરે છે, આખું જગત એનું કુટુંબ બને છે, તેથી દીક્ષિતને કંચન-કામિની વિના પણ ખાન-પાન-દવા-વસ્ત્ર-પાત્ર-વસતિ-અભ્યાસનાં સાધન આદિ

ચારિત્ર કાયાના રક્ષણ વર્ધન માટે જોઈએ તે મળે છે અને અહિંસા-સત્ય-સદાચાર-પરોપકાર આદિ નૈતિક સંપત્તિના તો તેઓ લોકોત્તર સ્વામિ બને છે. નથી આમાં ભૌતિક ત્યક્તદશા કે નૈતિક શોષણ. છતાં બાળકોના આ કલ્યાણ માર્ગને જ પ્રતિબંધિત કરવાની એ મહાશયો આટલી બધી જે વિઘાતક ઝુંબેશ ચલાવે છે, તે તેઓના હૃદયમાં ઠાંસી ઠાંસીને ભરેલો આધ્યાત્મિક ત્યાગભાવ સામેનો કેવળ દ્વેષભાવ જ સૂચવે છે.

અને દીક્ષાજીવન એ એક ઉચ્ચ કોટિનું પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ જીવન છે. એ જીવન માટે માન ઉપજવું જોઈએ તેને બદલે તેનાથી બાળકનું જીવન રુંધાઈ જતું કહેવું એ કેટલી બેહુદી વાત છે ? એનો અર્થ એ જ છે કે આવું કહેનારાઓને માત્ર પશુ જેવું સ્વેચ્છાચારી જીવન જેટલું પ્રિય છે તેટલું સંયમના ઉચ્ચ આદર્શવાળું જીવન પસંદ નથી. જગતમાં જેમણે મહાન સ્થાન શોભાવ્યું છે તેમને માટે સ્થાનના મોભાનુસાર નિયમોનાં બંધન તો રહેલાં જ છે. એમ તો આપણા રાષ્ટ્રપ્રમુખો કે પ્રધાનો કે ન્યાયમૂર્તિઓ આદિ માટે પણ બંધનો ક્યાં નથી ? અને નિશાળ, કોલેજ કે દવાખાનામાં દાખલ થનાર નાના મોટા માણસ માટે પણ શું નિયમનો નથી ? આવા નિયમોથી શું જીવન રુંધાઈ જાય છે કે વિકાસ પામે છે ? ઈંગ્લેન્ડના રાજકુટુંબના પ્રણાલિકાગત્ રહેલાં બંધનોનો જ એ પ્રતાપ કહેવો પડશે કે માજી રાજા એડવર્ડને ગાદી છોડવી પડી જ્યારે વર્તમાનમાં રાજકુમારી માર્ગરિટને છૂટા-છેડા લીધેલા પોતાના સામાન્ય પ્રેમી સાથે લગ્ન કરવાનો વિચાર છોડી દેવો પડ્યો. જેઓને આર્યદેશની નૈતિક સભ્યતા તથા આધ્યાત્મિક સંસ્કૃતિનું મૂલ્ય આંકવાની સાચી દૃષ્ટિ છે તેઓ બાલકોના પવિત્ર દીક્ષા જીવનનો વિરોધ મુદ્દલ કરી શકે નહિ અને તેથી જ સગીર દીક્ષાને પ્રતિબંધિત કરવાની અનર્થકારી કલ્પના સરખી પણ કરી શકે નહિ. સદર દીક્ષા પ્રતિબંધક બીલની રજૂઆત સમયે મુંબઈ રાજ્યના વડાપ્રધાન શ્રી મોરારજીભાઈએ સાચું જ કહ્યું છે,

“આ દેશની સભ્યતા અને સંસ્કૃતિ ત્યાગ ઉપર આધારિત છે અને ત્યાગની ભાવના ધર્મ સાથે જોડાયેલી છે. ધર્મ માનવજીવનનો સાર છે. તો ૨૧ વર્ષની ઉપરનો જ તે માટે યોગ્ય હોઈ શકે એવું કશું નથી. ૭ કે ૮ વર્ષનો પણ હોઈ શકે. તે પૂર્વજન્મના સંસ્કારને લીધે પૂરી સમજણવાળો હોય અને દીક્ષા લેવા માગતો હોય તો તેને હું કેમ રોકી શકું ?”

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદયિ”

વર્ષ-૪, અંક-૧૨, તા. ૧૦-૧૨-૧૯૫૫

અમદાવાદમાં ભરાયેલી જૈનોની જાહેર સભાએ પસાર કરેલ ઠરાવ

નગરશેઠ શ્રી વિમલભાઈ મયાભાઈ વગેરે પંદર પ્રતિષ્ઠિત આગેવાનો તરફથી શ્રી પટવારીએ વિધાનસભામાં રજૂ કરેલ બાળ સં. દીક્ષા પ્રતિબંધક બીલનો વિરોધ કરવા માટે તા. ૧-૧૨-૫૫ને વાર ગુરુવારના રોજ સવારના ૯-૩૦ વાગે અમદાવાદમાં ધીકાંટા રોડે, નગરશેઠના વડે જાહેરસભા બોલાવવામાં આવી હતી. આ બીલ પ્રત્યે જૈન સમાજનો ખૂબ જ અણગમો હોવાથી સભાના સમય પહેલાં બધા જૈન આગેવાનો અને હજારો ભાઈઓ-બહેનો આવી પહોંચ્યા હતાં. શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈ લાલભાઈ ખૂબ જ રોકાણને લીધે આવી શક્યા નહોતા; જેથી તેઓના યુવાન સુપુત્ર શ્રી શ્રેણીકભાઈ કસ્તુરભાઈને પ્રમુખસ્થાન લેવાની વિનંતી શેઠ નરોત્તમદાસ મયાભાઈએ કરી હતી, જેને શેઠ કસ્તુરભાઈ મયાભાઈએ ટેકો આપ્યો હતો; શ્રી શ્રેણીકભાઈએ સ્વીકાર કર્યો હતો. શરૂઆતમાં જાણીતા કાર્યકર્તા શ્રી ચીમનલાલ કેશવલાલ કડીયાએ પહેલા વાંચનમાંથી બીલ નીકળ્યું, એટલે ‘સરકારે તેને ટેકો આપ્યો છે.’ એવા બીલના ટેકેદારો તરફથી પ્રજામાં ગેરસમજ ફેલાવવામાં આવે છે તેનો ખુલાસો ભાઈ પટવારીને મુંબઈ રાજ્યના વડાપ્રધાન શ્રી મોરારજીભાઈએ આપેલો, “સરકાર આ બીલના સિદ્ધાંતને સ્વીકારે છે કે સરકારનો એને ટેકો છે એમ માનવાનું નથી” તે જાહેર કર્યો હતો.

બીલની સામે જૈનોનો ઉગ્ર વિરોધ કેમ ?

કેટલાકો કહે છે કે બધા ધર્મો માટે આ બીલ શ્રી પટવારી લાવ્યા છે, તો જૈનોનો આટલો બધો વિરોધ કેમ છે ? તે બાબતમાં શ્રી કડીયાએ જણાવ્યું, “બીજા ધર્મોવાળાનો વિરોધ તો છે જ; પણ જૈનોના દેવ, ગુરુત્યાગી, એના પર્વો પણ ત્યાગના, જૈન ધર્મ એટલે ત્યાગ ધર્મ, ભોગ ધર્મ નહિ. આથી જેઓને જૈન ધર્મના તત્ત્વજ્ઞાનમાં શ્રદ્ધા છે, તેઓને ત્યાગ સામે કોઈ લખે કે ત્યાગીનું કોઈ અપમાન કરે તો જૈનને દુઃખ થાય છે. આથી દીક્ષા પ્રતિબંધક બીલ સામે જૈનો ઉગ્ર વિરોધ કરે એ સ્વાભાવિક છે અને વધારે દુઃખનો વિષય એ છે કે જે રીતે અને જે આધારો ઉપર શ્રી પટવારીએ આ બીલ રજૂ કર્યું છે તે જોતાં તેમની નજર સામે જૈન દીક્ષા હોય એમ જણાય છે. વળી તેમણે બધા ધર્મોને લાગુ પાડવાની જે ચેષ્ટા કરી છે

તેમાં કાંઈ ખાસ દમ નથી.”

નસાડયા ભગાડયાનો જુઠો આક્ષેપ

આના અંગે બોલતા તેમણે જણાવ્યું, “૨૭ વર્ષથી હું જાહેર કામ કરું છું, તેની વાત પછી કરીશ; પરંતુ શ્રી પટવારીએ આવા ગુન્હા માટે કોઈ જૈન સાધુને કોર્ટમાં સજા થયાનો દાખલો રજૂ કર્યો નથી. ઊલટું આ બીલના ટેકેદારો એટલે દીક્ષાના વિરોધીઓએ ૧૯ વર્ષની પુખ્ત ઉંમરનાને જૈન સાધુએ દીક્ષા આપેલી અને તેને ૧૪ વર્ષનો જણાવી જૈન સાધુ ઉપર ખોટી ફરીયાદ કરી તથા બેડીઓ પહેરાવી પાટણના ભરબજારમાં ફેરવ્યા, છેવટે વીરમગામમાં કેસ ચાલ્યો અને જૈન સાધુને કોર્ટે નિર્દોષ જાહેર કર્યો. આ સિવાય આ ત્યાગના વિરોધીઓએ દીક્ષાર્થી આત્માઓ ઉપર કેવા વિતકો કર્યા છે તેની હકીકતો તો સમયે થશે.” એમ તેમણે જણાવ્યું હતું.

પૂર્ણ સદાચારના માર્ગે જનારનો વિરોધ શા માટે ?

આ બાબતમાં તેમણે જણાવ્યું હતું કે જેઓ પુદ્ગલાનંદિ છે, ભૌતિક સુખોમાં જ માનવજીવનની સફળતા માનનારા છે, તેઓને અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહી જીવનના માર્ગે જઈ આધ્યાત્મિક વિકાસ સાધે એ રૂચતું જ નથી, એમાં એમનો ઉપરનો દોષ પ્રાધાન્ય છે. કમળાવાળાને ધોળું પણ પીળું લાગે એમાં તેનો રોગ એ જ કારણ છે, તેવું આમાં પણ છે. બાકી તો આપણે સમજી શકતા નથી કે માબાપ, વાલીની સંમતિ હોય. પૂર્વના સંસ્કારથી કોઈ સગીર દીક્ષા લેવા નિકળે તેમાં શહેરને, સમાજને કે દેશને નુકશાન શું છે ?

વિરોધી પ્રચાર સામે ખુલાસો કરવો જ જોઈએ.

આપણા કેટલાક ભાઈઓ દીક્ષા સામેના જુઠા પ્રચાર સામે મૌન રહ્યા તેથી પેલા બ્રાહ્મણની બકરીની વાત જેવું થયું છે ને દીક્ષા માટે કેટલાકોના મનમાં ખોટો ભ્રમ બંધાઈ ગયો છે માટે રેડીયો અને એરોપ્લેનના આ જમાનામાં ખોટા પ્રચારની સ્કામે રદીઓ આપવો જ જોઈએ. આ બાબતમાં સમાજે જાગૃત થવાની જરૂર છે. ભાઈ પટવારી અને એવા કેટલાય ખોટા પ્રચારથી દોરવાયા છે એમ હું માનું છું.

શ્રી પટવારીના બીલનો વિરોધ કરો :- બાળ સં- દીક્ષા પ્રતિબંધક બીલથી ઘણા ભયંકર નુકશાનો થાય તેમ છે, ભાવિ મહાપુરુષો પાકવાની જે તક છે તેને ઉચ્છેદી નાંખે છે, ધર્મમાં હસ્તક્ષેપ કરે છે. માટે બધાએ આ બીલનો સજજડ વિરોધ કરવો જોઈએ અને રદ કરાવીને જ જંપવું જોઈએ.

ત્યારપછી શ્રી મફતલાલભાઈ પડિત બીલના ઘણા નુકશાનો જણાવી બીલ રદ કરવા અપીલ કરી હતી. શેઠ અમૃતલાલ જેશીંગભાઈ (બી.કોમ.), શ્રી

ચીમનલાલ શેઠ-પ્રોફેસર બી.ટી. કોલેજ, વકીલ શાંતિલાલ જેઠાલાલ, શ્રી ઉજમશી જુઠાભાઈ, શ્રી મહુલીકર વગેરેએ આ બીલની સખત શબ્દોમાં ઝાટકણી કાઢી હતી અને તે રદ કરવા જણાવ્યું હતું.

પ્રમુખસ્થાનેથી શેઠશ્રી શ્રેણીકભાઈએ નીચેનો ઠરાવ રજૂ કર્યો હતો જેને સભાએ મહાવીર દેવની જયનાદોથી વધાવી લીધો હતો અને ઠરાવ ઘટતે સ્થળે મોકલી આપવાની સત્તા આપી હતી.

ઠરાવ “મુંબઈ રાજ્યની વિધાન સભામાં શ્રી પ્રભુદાસ પટવારીએ બાળ સંન્યાસ દીક્ષા પ્રતિબંધક વિધેય રજૂ કરેલ છે, તે ભારતના ત્યાગ પ્રધાન સંસ્કૃતિની અવગણના કરનાર તથા ધર્મના મૂળમાં ઘા કરનાર છે અને મુખ્યત્વે જૈન ધર્મને અસર કરે છે, તેથી ધર્મના કાર્યોમાં હસ્તક્ષેપ કરનારો આવો કાયદો નાં સરકારે મંજૂર કરવો જોઈએ નહિ, તેમ અમદાવાદની આજે મળેલ જૈનોની જાહેરસભા માને છે અને તેનો સખ્ત વિરોધ કરે છે.”

છેલ્લે શ્રી કડીયાએ પ્રમુખશ્રીનો આભાર માનતા આવા યુવાન પ્રમુખશ્રી ધર્મરક્ષાના કાર્યમાં મોખરે આવવા માટે આનંદ વ્યક્ત કર્યો હતો અને તેઓને ધન્યવાદ આપતા મહાન સમર્થ પિતાના પગલે ધર્મસેવાના કાર્યો શ્રેણીકભાઈ શેઠના હાથે થાય તેવી પ્રાર્થના કરી હતી.

● પવિત્ર આર્યસંસ્કૃતિ પર આક્રમણ ●

મુંબઈ રાજ્ય વિધાન પરિષદમાં શ્રી પ્રભુદાસ પટવારીએ સંન્યાસ દીક્ષા જેવી સ્વપર ઉપકારક ધર્મપ્રવૃત્તિમાં ડબલ કરતો કાયદા ખરડો રજૂ કર્યો છે. એના પર અમારો અભિપ્રાય નીચે પ્રમાણે છે :

(૧) જીવનમાં અહિંસા, સત્ય, બ્રહ્મચર્ય, નીતિ, નિઃસ્પૃહતા આદિ સદ્ગુણોનું આગમન થાય, પવિત્રતા સધાય, એનાથી વધીને ઊંચું સુખ બીજું કયું છે ? એવી પવિત્રતા અને સુખવાળી દીક્ષા મોટાની હો કે નાનાની, પણ એ પવિત્રતાની જનેત્રી છે. સાથે સાથે,

(૨) દીક્ષા એ પવિત્ર પ્રાચીન શાસ્ત્રો, તત્ત્વજ્ઞાન, સંસ્કૃતિ વગેરેના સંરક્ષણમાં મુખ્ય સાધન છે.

(૩) કોઈ પણ સરકારી હોદ્દો કે પાઈનોય પગાર લીધા વિના ગામેગામ પગે ફરી દીક્ષિત સાધુ-સંતો જનતામાં પણ માનવતા, સદાચાર, વ્યસનત્યાગ, સદ્વિચાર, સજજનતા, પરોપકાર વગેરેના પ્રવર્તક છે. લોકને એ માયાળુ ને ઉદાર, સહિષ્ણુ અને ગુણજ્ઞ બનાવે છે, તેથી પ્રજા ઉમદા બને છે.

(૪) સંસારી સુખસામગ્રીના સર્વસ્વ ત્યાગરૂપ હોઈને દીક્ષા એક મહાન ધાર્મિક અને આધ્યાત્મિક પ્રશ્ન છે. એના પર અભિપ્રાય અથવા અંકુશની વિચારણા ધર્મશાસ્ત્ર આચાર્યો અને મુનિઓ શાસ્ત્રને વળગીને સાધક દેશ કાલાદિ અનુસારે હજીય કદાચ કરી શકે; પણ ભારતની આધ્યાત્મિક સંસ્કૃતિને ગૌણ કરીને પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિને અનુસરી જડવાદના પૂર્વગ્રહથી બંધાઈ ગયેલા માણસો કેવી રીતે કરી શકે ?

(પ) દીક્ષા એવા સંતપુરુષને પકવે છે કે જે લોકોને સત્ય, નીતિ, પ્રમાણિકતા વગેરે ઉપદેશો છે તેથી પહેલેથી જ ગુના અટકાવવા દ્વારા પોલીસ કરતાં વધુ અગત્યનું કાર્ય કરે છે.

(દ) દેશનું કલ્યાણ ધર્મ ઉપર ટકે છે. જવાળામુખી, હુલ્લડ, પૂર વગેરે ઉપદ્રવો ધર્મથી ઓછા રહે છે. દીક્ષા એ મહાન ધર્મ છે. એ ઉપદ્રવને ન જાગવા દઈને સુખ આબાદી સર્જે છે. એના પર પ્રતિબંધ એ દુર્ભાગ્ય પેદા કરે છે; જે દેશને દુઃખમાં પટકે છે.

(૭) કોઈ પણ જાતના સુસંસ્કાર ૧૮ વર્ષની વય પૂર્વેજ સારી રીતે નાખી શકાય. તેમજ બાળ દીક્ષિતોને કુસંસ્કારો અને કુમિત્રોથી બચવાનો વહેલો અવસર મળે છે. વાસના અને વિકારોનો ભોગ બનેલો ન હોવાથી ઊંચી વિરાગદશા અને પવિત્ર ભાવનાઓને સ્થિર કરવાની સગવડ હોય છે.

(૮) જો શ્રી પટવારી એમ કહે, “મોટા થયા પછી વાસના અને વિકારોની વસ્તુ બરાબર સમજીને એનાથી દૂર રહે એ સારો ત્યાગી વિરાગી થાય,” તો તો એ એવું થયું કે ‘ચોરનો કે વ્યસનીનો છોકરો પણ મોટી વયે ચોરીની કે વ્યસનની વસ્તુ બરાબર સમજ્યા પછી એનાથી દૂર રહે, એ સારો શાહુકાર ગૃહસ્થ બનશે, માટે એને નાની વયથી ચોરીથી, વ્યસનથી, દૂર નહિ રાખવો !’ કેવું કારમું અજ્ઞાન ! ખરું જોતાં તો અણસમજમાં જ દુર્ગુણોથી બચાવાય છે. એમ વાસના અને વિકારના પાપથી નાની વયમાં જ બચી જાય એ વધારે ઈચ્છનીય છે; એમાં કશું ખોટું નથી.

(૯) ત્યારે જો એમ દલીલ કરે, “સંસારસુખનો સ્વાદ ચાખ્યા પછી એનો ત્યાગ કરે તો એને પછીથી પશ્ચાત્તાપ નહિ થાય,” તો તો એમને કહો કે એનો અર્થ એ છે કે ‘માંસ-મદિરાનો ત્યાગ એનો ઉપભોગ કર્યા પછી કરવો. જેથી પછીથી પશ્ચાત્તાપ ન થાય...હિંસાનો ત્યાગ થોડાં ખૂનનો સ્વાદ કર્યા પછી કરવો એટલે પછીથી સંતાપ ન થાય...જુગારનો ત્યાગ એના વ્યસની બન્યા પછી કરવો !...વેશ્યા-પરસ્ત્રીનો ત્યાગ એના રંગ ઉડાવ્યા પછી કરવો ! જેથી પછી

પશ્ચાત્તાપ ન થાય.’ કેવી વિપરીત મતિ !

(૧૦) ત્યારે શ્રી પટવારી દલીલ કરે છે, “આ બીલથી બાળકને ભૌતિકત્યાગ વિરુદ્ધ સંરક્ષણ આપીને એના સંસારસુખ ન રહી જાય એ દયા ખાઈ દીક્ષા અટકાવીએ છીએ.” આ પણ અજ્ઞાન કથન છે. એમ તો પછી જે સગીરને જુગાર-મદિરાપાન-માંસાહાર-દુરાચાર વગેરેના સ્વાદિષ્ટ સુખ ગમે છે, એ ભોગવવા રહી ન જાય એ દયા ખાઈને એને એ જુગારાદિ પાપ કોઈ ન ત્યજાવે એનાય એ બીલ લાવશે ને ? એમની દલીલ મુજબ તો સગીરને એ જુગારાદિ પાપોથી દૂર રહેવાનો ઉપદેશ કરી એ પાપોના ત્યાગનો સંકલ્પ કરાવવાનો પ્રયત્ન નહિ કરી શકાય. ત્યારે ખરી રીતે જો જુગારાદિ પાપને તો સગીરની ઈચ્છા વિરુદ્ધ પણ છોડાવવામાં વાંધો નહિ; તો પછી સંસાર-પાપને સગીર સ્વેચ્છાથી છોડે એમાં વાંધો ? બળાત્કાર તો કરાતો જ નથી, એ ધ્યાનમાં રહે.

(૧૧) દીક્ષા પ્રતિબંધક બીલ અટકાવે છે ૧૮ વર્ષ સુધીની ઉંમરવાળાની દીક્ષા; અને એને કહે છે ‘બાળ’ની દીક્ષા ! આજે જગતમાં ૧૭ વર્ષની ઉંમરવાળા તો પરણેલા અને બચ્ચાના બાપ બનેલા મળે છે. એ ઉંમરવાળાને બાળ કહેવા એ ભાષાનો છળ છે ! ખરી રીતે બાળ બિચારો શું સમજે ? બાળકની દીક્ષા તો ન જ જોઈએ. આમ લોકને ભ્રમમાં નાંખી લોકલાગણીને વશ કરવાનો આ ધંધો છે. ૧૬-૧૭ ની ઉંમરવાળા તો શું, પણ ૧૧-૧૨ વર્ષની ઉંમરવાળાય કોઈ છોકરા સમજદાર હોય છે. નોકરી-ધંધો કરતા હોય છે. તો એ દીક્ષાનો ઉઘાડા કષ્ટ કેમ ન સમજી શકે ? છતાં જો એ પૂર્વસંસ્કાર અને અહીંના ઉપદેશ-શ્રવણથી સ્વીકારવા ખુશી હોય તો એના પર પ્રતિબંધક કાયદો લાદવો એ અન્યાયી જુલ્મ છે.

(૧૨) જેને ત્યાગ વિરાગની શુભ ઉચ્ચ ભાવના આપણે નથી તો જગાવી કે નથી તો ટકાવવાનું આપણે માથે જોખમ લેતા, એવા એને એ ભાવના સફળ કરવાની આડે કાયદા ઊભા કરવાના આપણને શો હક છે ?

(૧૩) જેને દીર્ઘ આયુષ્યની બાંહેધરી આપણે આપી શકતા નથી, તેમ જેને જીવનપર્યંતની નિરોગિતા-ધનવત્તા-કુટુંબ સુખ ઇત્યાદિના જોગવાઈ (સગવડ) કરવાનું આપણે માથે ધરતા નથી, અને પરલોકમાં જેની સદ્ગતિ આપણે નક્કી કરાવી શકતા નથી, એવા અને જાતે અહિંસાદિમય પવિત્ર આધ્યાત્મિક જીવન સ્વીકાર બીજો સ્વોપકાર-પરોપકારથી આયુષ્ય સફળ કરતો હોય અને સદ્ગતિ જાતે મુકરર કરતો હોય તો તેમાં કેમ જ અટકાયત ઊભી કરી શકીએ ? અટકાવવાથી પછી દુનિયામાં એને ધનકુટુંબ વગેરે સુખનો શો ભરોસો ? આયુષ્યનો શો વિશ્વાસ ?

(૧૪) જગતમાં પાપો સાંસારિક (વૈષયિક) સુખવૃત્તિના પોષણથી થાય છે;

નહિ કે ત્યાગથી. ગુન્હાહિત કૃત્યો દુન્યવી સુખો લૂંટવાની લાલસા પાછળ થાય છે. આજે કોઈ શરાફ-શાહુકારની ખ્યાતિવાળા અને ધોળાં કપડાવાળા પણ લક્ષ્મી અને લીલાના લોભમાં કાળાં કૃત્યો કરતા થયા છે. એવા અવસરે કરે કે કોક પાંચ પંદર જણ એ લોભ અને દુન્યવી સુખની આશક્તિ છોડી દઈને ગુન્હાહિત કૃત્યોથી રહિત પવિત્ર સાધુ જીવન સ્વીકારી જનતા અને સરકારને પોતાના તરફથી નિરાંત આપતા હોય, ઉપરથી જનતામાં ગુન્હા ઘટાડી પવિત્રતા ફેલાવતા હોય, તો એને એમાં કાયદાના ડંડાથી એમાં જતા અટકાવી દુન્યવી લક્ષ્મી અને લીલાવાળા પ્રપંચી જીવનમાં જકડી રાખવા, એ અનિષ્ટપોષક અને માનવતા વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ છે.

(૧૫) ખરી રીતે આજે જ્યારે ગુનાનું પ્રમાણ વધી ગયું છે ત્યારે રાષ્ટ્રના હિતની ખાતર આવા હજારો નાના મોટા પવિત્ર સંતો પકવવાની યોજના અને સહાય જોઈએ. જેથી એ સંતો પવિત્ર જીવન અને ઉપદેશ દ્વારા ગુના અટકાવે.

(૧૬) આ કાયદા બીલ ધર્મમાં હસ્તક્ષેપ કરી ધર્મસ્વાતંત્ર્ય હણે છે, તેમ ધર્મમાં સહાય અને રક્ષણ આપવાના બંધારણીય હક પર ત્રાપ મારે છે.

(૧૭) પવિત્ર જૈન દીક્ષાથી સગીરનું પણ કોઈ અહિત નથી, તેમજ નૈતિક-સામાજિક કે રાજકીય પણ કોઈ જ નુકસાન નથી; બલકે કલ્યાણસિદ્ધિ છે. પછી એને રૂંધવાનો કાયદો લાવવો એ કેવો જુલમ ! બીલના ઉદ્દેશમાં બાળકના ભૌતિક રક્ષણનો જે મુદ્દો છે તે તો દુન્યવી જીવનમાં કારખાનામાં ધંધાની તાલિમ, મનોરંજન, રમત-ગમત કે બીજા સંસ્કાર બાબત હોઈ શકે છે. બાકી દીક્ષા એ તો પરમ પવિત્ર ઉચ્ચ આધ્યાત્મિક સંસ્કારની વસ્તુ છે તે બાલકના અને જાતભરના હિતમાં છે. તેના બાધક કાયદા અધ્યાત્મવિરુદ્ધ સીક્યુલર સ્ટેટ કેમ સ્વીકારી શકે ?

(૧૮) જેમ કેટલાક બાળકો કુદરતી રીતે વકિલ, ડોક્ટર, ઈજનેર કે શિક્ષણ થવાની યોગ્યતા ધરાવે છે, તેમ કોઈ કોઈ સગીરો પૂર્વની સંસ્કાર મુડીથી કુદરતી રીતે જ સંત અને ધર્મગુરુ થવાની લાયકાત ધરાવતા હોય છે, તેને તેમ થતા અટકાવનારો કાયદો તેની તારક શક્તિઓને ગુંગળાવી નાખનારો, વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્ય હણનારો, વિકાસને રૂંધનારો અને તેની મહત્વાકાંક્ષાને કચડનારો છે.

(૧૯) બીલ લાવનાર શ્રી પટવારી બાળકોને નસાડી ભગાડીને દીક્ષા આપ્યાના દાખલા આપી શક્યા નથી, કેમકે હોય તો આપે ને ? છતાં એવો આક્ષેપ કરે છે તે વાહીયાત અને ઉપજાવી કાઢેલો છે. કેમકે એમાં તો ફોજદારી ગુન્હો હોવાથી વાલી કાયદેસર પગલાં લઈ શકે છે. માટે પ્રસ્તુત બીલ તો સગીરની દીક્ષા અટકાવતું હોવાથી તદ્દન જ અયોગ્ય છે. ખરી રીતે તો દીક્ષામાં માબાપ રાજી, સંતાન રાજી અને ગુરુ યોગ્ય છતાં એમાં ખોટા વિઘ્ન ઊભા કર્યા છે, યાવત્ જુલમ પણ કર્યા છે.

સાચા સમાજ હિતચિંતકે તો આ નિવારવા પગલાં લેવા જેવાં છે. જેથી જનતામાં સત્પુરુષો વધે અને સદાચારાદિ ગુણો વધે.

(૨૦) પટવારીએ બીલ રજૂ કરતાં ભરપૂર આક્ષેપો માત્ર જૈનસાધુ પર કર્યા છે, બે કિસ્સા પણ જૈન દીક્ષાના રજૂ કરે છે. એ સૂચવે છે કે એમનું બીલ જૈન સાધુ પરના દ્વેષપૂર્વક જૈન સગીર દીક્ષાને જ અટકાવવા માટે જ રજૂ થયું છે. એટલે જ એ અંગત આક્ષેપક બનીને તદ્દન અયોગ્ય ઠરે છે.

(૨૧) રાષ્ટ્રીય સ્વરાજ માટેની ચળવળ વખતે પ્રભાતફેરી, પીકેટીંગ, સત્યાગ્રહ વગેરે કરવા માટે જો બાળકો સમજુ ગણાયા હતા, અને પોતાના શાળા શિક્ષણ વગેરેનો ભોગ આપીને પણ દેશસેવા કરવામાં યોગ્ય મનાયા હતા; તો દીક્ષાના પ્રસંગમાં સગીરને અણસમજુ કહી દેવા, એનું શોષણ થવાનું કહેવું, અને એની દીક્ષા અટકાવવી એ અત્યંત અનુચિત છે.

(૨૨) સરકારને નાના કે મોટા સંયમી, સદાચારી, અને નિસ્પૃહી લોકની સંખ્યા વધારવી ગમતી હોય તો શ્રી પટવારીના સંન્યાસ દીક્ષા બીલને જરાય ટેકો ન આપે.

(૨૩) બાલ દીક્ષિતો સારા સાધુ પાકીને ગુણોપદેશ કરતા હોવાથી રાજ્યના કાયદા તંત્રના હેતુને સાક્ષાત્ સાધે છે.

(૨૪) દીક્ષિતો અને ઉપદેશકો વધવાથી સરકારી પોલીસ, કોર્ટો અને જેલખાનાને અંશે પણ રાહત મળે છે.

(૨૫) સંસ્કારનું ઘડતર બાળવયમાં સહેલાઈથી અને સારું થાય છે. આજ્ઞાધીનતાના ગુણથી અને પાપના ભયથી બાળક એનું જલદી ગ્રહણ અને અમલ કરે છે. તેમજ એ પણ છે કે બાળકનું મન મોટાઓના જેવા બીજા ત્રીજા વિચારોથી પીડિત નથી, તેથી સાધુચર્યા અને સાધુવૃત્તિમાં જલદી પલોટાઈ જાય છે.

(૨૬) બાળકને પાપનો ડર જલદી લાગે છે, તેથી અકાર્યથી અટકે છે. તેમ શાસ્ત્રોને મુખપાઠ સારું કરી શકે છે. વહેલી દીક્ષા લીધાથી સાંસારિક પાપોથી વહેલો છૂટે છે. તેથી બાળ દીક્ષા વધુ ઈચ્છનીય છે.

(૨૭) બાળ દીક્ષિતો દુન્યવી દષ્ટિએ પણ વધુ સુખી છે. કેમકે એને આ ત્યાગપૂજક ભારત દેશમાં જીવનની જરૂરીયાતો સહેલાઈથી અને સન્માન સાથે મળે છે. તેમજ શ્રીમંતો પણ એમને પૂજ્ય માની નમ્રતાથી એમનો ઉપદેશ ઝીલે છે. ત્યારે વિષયભોગ કરતાં બ્રહ્મચર્યમાં એ અદ્ભુત નિર્વિકાર પ્રશાંત સુખ અનુભવે છે. પછી આમાં એનું શોષણ થવાનો શ્રી પટવારીનો આક્ષેપ તદ્દન ખોટો છે.

(૨૮) આ બીલ લાવનાર શ્રી ધારાસભ્ય બાળકોની અનહદ દયાથી પ્રેરાઈ

આ બીલ લાવી રહ્યા છે. એમ તેમના બીલ રજૂ કરતાં થયેલા ભાષણ પરથી સમજાય છે તો એની સામે એ વિચારણીય છે કે શું સાધુજીવન સ્વીકારતા બાળકમાં જ સર્વતઃ અનિષ્ટતા જન્મે છે ? સાધુ-જીવનથી દૂર રહેલા બાળકો જ સર્વાંશે શું સુખી છે ? દયાપાત્ર માત્ર આ દીક્ષા જેવા પવિત્ર જીવનને અપનાવતા બાળકો જ છે ? કે દીક્ષા-જીવન નહિ સ્વીકારતા પણ ગરીબી, વ્યસનો, કુસંગ, દુર્ગુણોથી પીડાતા એવા ભારતના હજારો બાળકો પણ છે ? અધિક અનિષ્ટતા સંન્યાસી જીવનમાં શું તેમને દેખાય છે, કે જેથી એ અનિષ્ટતા દૂર કરવા તે મેદાને પડ્યા છે ?

(૨૯) વળી, આ કાયદાથી બાળદીક્ષા અટકાવી બાળકોની ઉન્નતિની શું તેમની પાસે એવી યોજનાઓ છે ? કે જેથી તે બાળકો પોતાનું જીવન સર્વાંશે સુખી-શાંત અને પ્રસન્નપણે વીતાવી શકે ? દીક્ષિત નહિ બનેલા અત્યારે લાખો બાળકો ભારતમાં છે, તેમના કલ્યાણની તેમણે શું શું યોજનાઓ કરી છે ? શું શું સુખ પીરસ્યું છે ? કથી કથી અનિષ્ટતાઓ દૂર કરી છે ? શું નાના બાળકો વ્યસની ન બને તેનાં તાલીમ કેન્દ્રો તેમણે શરૂ કર્યાં છે ? નાના બાળકોમાં જૂઠ, ચોરી, વાસનાની ચેષ્ટાઓ વગેરેને સચોટ પગલાં ભરી અટકાવી છે ? આવું કંઈ જ ન કરતાં, ઊલટું તેવું ઉચ્ચજીવન જીવવા તૈયાર થતા બાળકોને અટકાવવા એ તેમની ઉભરાતી દયા છે કે આધ્યાત્મિક ઉન્નતિમાં પથરા છે ?

(૩૦) ભારતમાં પૂર્વભવથી સાધુ-સંન્યાસીઓની સંસ્થાનો દેશને ઉન્નત બનાવવામાં અદ્વિતિય ફાળો છે. તેમાં કંઈ પણ શંકા નથી. આવી લોકોપકારી સંસ્થામાં નાની ઉંમરથી જ દાખલ થઈ સદાચારી તથા સંયમી જીવન ગાળવું, શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવો, યોગાદિવિષયોનું શિક્ષણ લેવું-તેને બાળપણનો દુરુપયોગ થવાનું કહેવું તે અયુક્ત છે. દુરુપયોગ તો અસંયમ અને દુરાચારના માર્ગે જવામાં છે. નહિ કે સંયમ-સદાચારના માર્ગે જવામાં. એટલે યોગ્ય બાળકોને સંન્યાસ દીક્ષા લેતા અટકાવવા એ ન્યાયયુક્ત નથી.

(૩૧) મા-બાપ કે વાલીઓને પોતાના રક્ષણમાં રહેલા બાળકોને તેના કલ્યાણ માટે યોગ્ય લાગે તેવા બીજા જીવનમાં જોડવાનો અધિકાર છે, તો શું ધાર્મિક-જીવનમાં જોડવાનો અધિકાર નથી ? અવશ્ય છે. તે અધિકારને કાયદાના બળે છીનવી લેવો તે એક પ્રકારનો જુલમ જ છે.

(૩૨) માનવ જીવનનું અંતિમ લક્ષ્ય પરમાત્મદશા પ્રાપ્ત કરવાનું છે અને એ લક્ષ્યને અનુસરીને પ્રત્યેક ધર્મી અને તે તે ધર્મોના પ્રચારકો ભારતમાં ચિરકાળથી આધ્યાત્મિક સાધનો ઉપદેશી રહ્યા છે. કોઈ આત્માઓ તે સાધનાને સાધતાં નિજનાં

જીવન અજવાળી ગયા છે અને વર્તમાનમાં અજવાળી રહ્યા છે. આ સિદ્ધ હકિકતને કોઈ ભારતીય નહિ જ નકારે.

(૩૩) આ આધ્યાત્મિક સાધનાનું કેન્દ્ર છે સંન્યાસ જીવન-સાધુ જીવન, એ કેન્દ્રમાં પ્રવેશ નાની વયથી મળે તો સારા સંસ્કાર કેળવી શકે છે. પરંતુ “એ અઢાર વર્ષની ઉંમરથી નીચેના છે.” તેટલા માત્રથી તેના સાધના કેન્દ્રને તાળું મારવું તે તો જાતના સમજુપણાના ઘમંડભર્યું અને તદ્દન અજ્ઞાનતાભર્યું પગલું ગણાય. સાધના એવી ચીજ છે કે જ્યાં કેટલીક વાર મોટા ન પણ જોડાય અને નાના જોડાય. ત્યાં સગીર વય માત્રથી સાધના પર અંકુશ ન મૂકાય. તે મૂકવાથી બીજા સાધકોની ઉન્નતિ રુંધાય છે, વિકાસ બંધ થાય છે.

(૩૪) પૂર્વના સંસ્કારથી જેમ બાળક વિવિધ ભૂમિકામાં જોડાય છે, તેમ બાલ્યકાળમાં જો યોગનું જીવન સ્વીકારવા તૈયાર થતો હોય અને ઉચ્ચ આધ્યાત્મિક તાલિમ લઈ ઈન્દ્રિયો તથા મન પર અંકુશ મૂકવાનો સુંદર-કલ્યાણકારી અભ્યાસ કરતો હોય, વળી આવા જીવને એ માર્ગે જવા દેવા માટે એના મા-બાપ ખુશી હોય ત્યાં આ પ્રકારનો કાયદો આ વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્યના યુગમાં લાવવો તે લોકશાસનના સિદ્ધાન્તનો ભંગ કરનારો છે; અને યોગ્ય આત્માના હિતનો ઘાતક છે.

(૩૫) મા-બાપ બેદરકારીથી બાળકને ચોરીના ધંધામાં જવા દે એને શિક્ષા નહિ, પણ પવિત્ર સંન્યાસ ધર્મમાં જવા દે તો એને ત્રણ માસની સજા ! આ કેટલું બેહુદું ! પવિત્ર જીવન લેવારવે કે લેતાને જોઈ ખુશ થાય, એમાં એનો ભયંકર ગુનો ! અને જેલમાં જવું પડે !

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૪, અંક-૧૪, તા. ૧૭-૧૨-૧૯૫૫

બાળ સં. દીક્ષા પ્ર. બીલના ટેકેદારોનો પોકળ પ્રચાર પારકાં છોકરાંને જતી કરવાના આક્ષેપનો જવાબ

ઉપરોક્ત બીલના રજૂ કરનાર શ્રી પટવારી અને બીલના ટેકેદારોની મુખ્ય દલીલ ૧૮ વર્ષની ઉંમર સુધીનો સગીર ગણાય છે માટે તે અજ્ઞાન છે અને તેથી તે ત્યાગમાં સમજે શું ? આ પોકળ દલીલનો હું કાંઈ જવાબ આપું તે કરતાં મુંબઈ રાજ્યના વડા પ્રધાન શ્રી મોરારજીભાઈએ સગીરની સમજણ સંબંધમાં જે કહ્યું છે

એટલું જ બીલની તરફેણ કરનાર વિચારે તો સીધા રસ્તે આવી જાય. માનનીય શ્રી મોરારજીભાઈ કહે છે, “સગીરનો અર્થ એવો નથી કે હંમેશાં સગીર એટલે તે કે જે વસ્તુ સમજતો નથી.” આગળ વધીને તેઓ કહે છે, “એક સગીર પણ આપણા જેવા માણસો કરતાં વધારે વિશાળ બુદ્ધિ ધરાવી શકે છે. આ બાબત પૂર્વકર્મોને આધિન છે તે આપણે ન ભૂલવું જોઈએ.” આવી સીધી ને સમજવા યોગ્ય હકીકતને જેઓએ જુદા રંગના ચશ્મા પહેર્યા છે તેને ન સમજાય; એથી તેવાઓ કહે છે કે આવું તો કવચિત્ બને. બધાં બાળકો યાને સગીરો કંઈ એવી બુદ્ધિ ધરાવતા નથી. તો આની સામે કહી શકાય છે કે દીક્ષા પણ ક્યાં બધા બાળકો યાને સગીરો લે છે, એમાં પણ કવચિત્ જ કોઈ પૂર્વ કર્મના સંસ્કારના યોગે જ જન્મથી વિરાગી હોય છે. માનનીય શ્રી મોરારજીભાઈ પણ એથી જ કહે છે, “દુનિયાનું ભલું એવા બહુ થોડા જ માણસોએ કર્યું છે.” મુંબઈ પ્રાંતના વડા પ્રધાન શ્રી મોરારજીભાઈ આટલું ઊંચું જ્ઞાન અને વિચારણા ધરાવે છે તે માટે તેઓને અભિનંદન ઘટે છે. આધ્યાત્મિક વિષયમાં નિડરપણે સાચી વિચારણા રજૂ કરવા માટે હું તો તેઓને ધન્યવાદ આપું છું. આઝાદ ભારત રાજ્યની નીતિ સમજાવતાં તેઓ કહે છે, “બીન સાંપ્રદાયિક રાજ્ય એટલે ધર્મનું વિરોધી નહિ અને ધર્મનું વિરોધી નહિ એટલે કેવળ ભૌતિક ઉન્નતિમાં જ પ્રજા સુખી માનનાર નહિ.” આ વિષે પણ તેમણે મુંબઈની ધારાસભામાં બાળ સંઘ દીક્ષા પ્રતિબંધક બીલ ઉપર તા. ૧૨-૯-૫૫ ના દિવસે બોલતાં કહ્યું છે, “કોઈ પણ ભૌતિક આબાદી વિના માણસ સુખી હોઈ શકે છે અને ભૌતિક આબાદી વિઘ્નમાન છતાં પણ માણસ દુઃખી હોઈ શકે છે.” વળી તેઓ કહે છે, “હું એવું પ્રતિપાદન નથી કરતો કે ભૌતિક આબાદી ખાત્રીથી મનુષ્યને સુખના માર્ગે દોરી જાય છે, પરંતુ જો ભૌતિક આબાદી ઉપર ભાર મૂકવામાં આવે તો માનવજાતના ભાગ્ય વિષે હું ઘણો જ દીલગીર થાઉં.” સગીર ઉંમરમાં સંસાર ત્યાગ કરે તો એ બિચારો ઈન્દ્રિયસુખો, ભૌતિકસુખો અને સંસારના સુખો ક્યારે ભોગવશે ! અરે ! એ ભોગથી વંચિત રહી ગયો ! એવા વિષયાનંદી માનવોને સમજવા માટે શ્રી મોરારજીભાઈનું ઉપરનું વિધાન ખુબ જ ઉપયોગી છે. વિધાનના ટેકામાં તેઓશ્રી કહે છે, “કેમકે માનવ અને પશુ જગત વચ્ચે ઘણું જ થોડું અંતર રહેશે. પશું કરતાં માનવ ઊંચો શાથી ? તેનામાં સાચું અને ખોટું પારખવાની વિવેકશક્તિ છે માટે. સંસાર-સુખમાં જેઓ ગળાબૂડ રૂબેલા છે તેઓને આવી ઉચ્ચ વિચારણા આવે જ ક્યાંથી !” સગીર એટલે બધી બાબતમાં અજ્ઞાન તથા ભૌતિક આબાદીમાં જ માનવ સુખી એ બંને માન્યતા માનનીય શ્રી મોરારજીભાઈના ઉપરોક્ત વિધાનોથી મુદ્દલે ટકી શકતા નથી. બાળ સંઘ દીક્ષા

બીલના ટેકેદારોની સગીરને તેના વાલીની સંમતિ વિના દીક્ષા આપી દેવામાં આવે છે તે પ્રચાર તો બીનપાયાદાર ઠરી ચૂક્યો છે અને બીલ રજૂ કરનાર શ્રી પટવારી પણ આવા કોઈ ગુનહા બદલ સાધુને સજા થયાનો નક્કર પુરાવો રજૂ કરી શક્યા નથી. હવે શ્રી પટવારીએ “પારકા છોકરાંને જતી કરવાનું સૌને ગમે” એવી જે વાત બીલના સમર્થનમાં કરી છે, તેને વિચારીએ.

મને તો લાગે છે કે શ્રી પટવારીએ રજૂ કરેલ આ ઉક્તિ દુનિયાના મોટા ભાગના લોકો આત્માના વિકાસ માટે ચિંતા યા કાળજી સેવનારા હશે તે સમયે પ્રચલિત બની હશે ? કારણ કે તેઓને મોક્ષનો રાજમાર્ગ સંસારનો ત્યાગ જ હોય તેની પ્રતિતિ હોય છે, એટલે તેઓ સંપૂર્ણપણે મોહથી છૂટેલા નહીં હોવાથી જ્યારે તેમના પોતાના અંગત સગાં-સંબંધી દીક્ષા લેવા નીકળે ત્યારે રાજપો ન રાખી શકતા હોય એ બનવાજોગ છે, પરંતુ જ્યાં તેવા પ્રકારની મોહાધિન સ્થિતિ ન હોય ત્યાં તો એક સજ્જનની રીતિ-જાતિ પ્રમાણે બીજા કોઈ પુણ્યશાળી દીક્ષા લે તો બધા તેમાં પૂરો ભાગ લે, પણ આજની દુનિયાના મોટા ભાગના માણસોની માનસિક સ્થિતિ જુદી દેખાય છે. આજે તો કોઈ ઊંચે ચઢે તો તેને ઘસડીને નીચે નાંખનારા પરોપકારીઓ ઘણા નીકળી આવ્યા છે.

ધારાસભાની જે બેઠકમાં શ્રી પટવારીનું આ બીલ રજૂ થયું હતું તે વખતે હાજર રહેલા માનનીય ધારાસભ્યોમાંથી વધુ સંખ્યાએ બીલના ટેકામાં ભાષણો કર્યાનું જણાય છે, આ ભાષણો યોગ્ય છે કે કેમ ? તેમાં બીલના સમર્થનમાં કરવામાં આવેલી દલીલો કેટલે અંશે ખરી છે ? એની ચર્ચા બીજા સમય ઉપર રાખીએ, પરંતુ એક વાત તો ચોક્કસ છે કે આમાંના કોઈ ધારાસભ્યના સગીર પુત્ર કે પુત્રીએ દીક્ષા લીધી નથી કે લેવા નીકળ્યા નથી, એટલે કે બધા પારકા છોકરાં-છોકરી દીક્ષા લેવા નીકળે છે તેમને અટકાવવા માટે પ્રતિબંધક કાયદો કરવાની તરફેણ કરે છે. પારકો છોકરો સંસાર-ત્યાગ કરે તેમાં પણ રાજી થવાને બદલે તેઓ નારાજ થાય છે અને ખોટું થાય છે એમ માને છે. આ ઉપરથી તો શ્રી પટવારીનું “પારકા છોકરાંને જતી કરવાનું સૌને ગમે” એ વિધાન ભોગાસક્ત દુનિયા માટે સત્ય ઠરતું નથી અને જેનું કારણ અબાધિત ન હોય તો તેનું કાર્ય યોગ્ય એટલે મજબૂત-ન્યાયપૂર્ણ ક્યાંથી હોય ! શ્રી પટવારીને મારી તો હજુ પણ જાહેર ભલામણ છે કે તેઓ આ સંબંધમાં ઊંડા ઉતરી વિચાર કરે. મારા છેલ્લા ૨૮ વર્ષના અનુભવથી શ્રી પટવારીજીને અને આ બીલને ટેકો આપવાની જેઓ ભૂલ કરી રહ્યા છે તેઓને હું જણાવું છું કે જેઓ એક સમયે બીજાને ત્યાગમાર્ગે જતા જોઈને રાજી થતા હતા અને થાય છે, તેઓમાંના જ મોટા ભાગના ગૃહસ્થોએ, બહેનોએ પોતે અથવા

તેમના પુત્ર-પુત્રીઓએ, ભાઈ-બહેનોએ અને કુટુંબીજનોએ ભાગવતી દીક્ષાઓ અંગીકાર કરી છે, કરે છે અને કરશે. આ સ્થળે એ બધાં નામ-દામ બહુ લખાણ ન થઈ જાય તેથી હું રજૂ કરતો નથી, પરંતુ શ્રી પટવારીજી તે જાણવાની ઈચ્છાથી મને પૂછાવશે તો તેમને જણાવીશ. ‘સુજ્ઞેષુ કિં બહુના’

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૪, અંક-૧૫, તા. ૨૪-૧૨-૧૯૫૫

મુંબઈ વિધાન સભામાં તા. ૯-૯-૧૯૫૫ ના રોજે શ્રી પટવારીએ રજૂ કરેલ
“બાલ-સંન્યાસ દીક્ષા પ્રતિબંધક બીલ” ઉપર

પ્રધાનમંત્રી શ્રી મોરારજીભાઈ દેસાઈએ કરેલું ઐતિહાસિક ભાષણ

સાહેબ,

અતિવિધાન :-

કોઈ બીલ અથવા ઠરાવની ચર્ચામાં આટલું વહેલું વચ્ચે પડવું એ મારે માટે જરા અસાધારણ છે. પરંતુ આ એક અસાધારણ બાબત છે તેથી માનવંતી સભાની સમક્ષ આના સંબંધમાં કેટલાક મુદ્દાઓ મૂકવા મારે જરૂરી છે, કે જેથી આ બીલ બાબતની વિચારણા આવેશરહિત અને યોગ્ય રીતે થઈ શકે. મારા માનવંતા મિત્ર શ્રીયુત્ પટવારીએ પોતાના પક્ષને ભારપૂર્વક રજૂ કર્યો છે. પરંતુ મને એ ભય છે કે તેમણે કેટલીક બાબતોમાં અતિવિધાન કર્યા છે અને સારા હેતુ માટે પણ અતિવિધાન (વધુ પડતું કહેવું) એ એક જોખમી પગલું કહી શકાય. આ સુધારાને આપણે એના યોગ્ય દૃષ્ટિબિંદુથી વિચારવો જોઈએ.

પ્રશંસનીય ઉદ્દેશ, પણ માંગણી હિતમાં કે અહિતમાં ?

આ બીલને લાવવા માટેની મારા માનવંતા મિત્રની પ્રવૃત્તિને હું એટલા માટે વખાણું છું, કેમકે હું ધારું છું કે નાના બાળકોનું કોઈ પણ રીતે શોષણ ન થઈ જાય એક એક એમની ઈચ્છા છે. ખરેખર, આ તેમનો ઘણો જ પ્રશંસનીય ઉદ્દેશ છે. પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થાય છે કે તેમણે કરેલી માંગણી સમગ્ર રાજ્યના ખરેખર હિતમાં છે ? કે તેના હિતની વિરુદ્ધમાં છે ? મારે એ સ્વીકારવું જોઈએ કે આ

વિષયમાં સરકાર પોતાનો નિર્ણય કરી શકી નથી. કારણ કે આ ઘણી મુશ્કેલી ભરી બાબત છે. જો આ સુધારો કેવલ સામાજિક જ હોત તો મારો નિર્ણય કરી લેતાં હું જરા પણ અચકાત નહિ. પરંતુ આ સુધારો ખરેખર કેવલ સામાજિક સુધારો નથી જ, કિન્તુ એ સુધારો ધાર્મિક પણ છે.

સુધારો વધારે ધાર્મિક છે :- વળી એ સુધારો સામાજિક કરતાં પણ વધારે ધાર્મિક છે. એક ક્ષણ માટે હું એમ નથી કહેવા માગતો કે, જે કંઈ ધર્મના નામે કહેવાય તે બધું ધાર્મિક જ હોય. પરંતુ જો સંસારનો ત્યાગ એ ધાર્મિક બાબત ન હોય તો કોઈ પણ બાબત ધાર્મિક દૃષ્ટિએ ધાર્મિક રહે જ નહિ. તેથી હું કહું છું કે સાંસારિક જીવનના ત્યાગનો પ્રશ્ન એ ધાર્મિક વસ્તુ છે અને તેનો તે જ રીતે વિચાર થવો જોઈએ. પરંતુ એ બાબત એક સામાજિક સુધારો પણ બની શકે છે. કેમકે તે બાળકોને લગતો છે.

બધે સંસાર ત્યાગ વિનાનો નથી હોતો :-

જો પુખ્ત ઉંમરના માણસો વડે કરાતા સંસારત્યાગ પરત્વે કોઈ પણ જાતનું નિયંત્રણ માગવામાં આવ્યું હોત તો એવી ચળવળનો વિરોધ કરવામાં હું જરા પણ અચકાયો ન હોત; કેમકે હું નથી માનતો કે સંસારનો ત્યાગ કરતા આવા કોઈને પણ તે લાગણીવશ થઈને તેમ કરે છે, પરંતુ યોગ્ય વિચારણાથી નહિ’ એવા ઓઠા હેઠળ કોઈ તેના સંસારત્યાગને અટકાવે તે યોગ્ય કે ઉપયોગી ગણાય. પરંતુ જ્યારે તે બાળકો સાથે સંબંધ ધરાવે છે ત્યારે તો તે ખરેખર ! એક વિચારણીય બાબત બની જાય છે.

આ કાયદાથી સુધારાનો ઉદ્દેશ પ્રાપ્ત થશે ? : બીલના વિરોધમાં વધારે તારો :-

તેથી જ મારા માનવંતા મિત્રના ઈરાદા માટે એક બાજુ મને ઘણો જ આદર છે, ત્યારે બીજી બાજુ હજુ સુધી મને ખાત્રી નથી કે જો આ બીલ કાયદો બને તો તે સુધારો યોગ્ય માર્ગે થશે અને આ કાયદાના સાધનથી આપણે તે ઉદ્દેશને પ્રાપ્ત કરી શકીશું. તેથી જ સરકારે આ સઘળીય બાબત ખૂબ જ સાવધાનીપૂર્વક વિચારી છે અને તે એવા નિર્ણય ઉપર આવી છે કે આ વિષયમાં જનતાનો મત યોગ્ય રીતે મેળવી લેવો એ વધુ ઠીક છે. આ બીલ પર જનતાનો અભિપ્રાય કેટલેક અંશે દર્શાવવામાં આવ્યો છે. આ બીલની તરફેણમાં અને વિરુદ્ધમાં બંને પ્રકારના તારો મળતા રહ્યા છે. જેમાંના બીલની તરફેણ કરતાં વિરોધમાં વધારે તારો છે.

મહત્વની વસ્તુનો નિર્ણય લાગણીના ઉશ્કેરાટ ઉપર નહિ થાય :-

આ બીલની બાબતમાં જાહેર સભાઓ પણ યોજાઈ છે, પરંતુ મારા મતે આ વિષયમાં કે બીજા કોઈ પણ વિષયમાં જાહેર સભાઓ એ કંઈ માપક યંત્ર નથી,

નિશ્ચયાત્મક ધોરણ નથી; કારણ કે સભાઓ તો યોજી શકાય છે, પરંતુ માત્ર સમાચાર-પત્રોમાં એવું છપાય છે કે અમુક સ્થળે એક મોટી જાહેર-સભા યોજાઈ હતી. હું ધારું છું કે કોઈ પણ મહત્વની વસ્તુનો નિર્ણય જનતાની લાગણીના ઉશ્કેરાટ ઉપર કરી લેવો ન જોઈએ. તે તેના યોગ્ય દૃષ્ટિબિંદુથી જ વિચારવો જોઈએ. અભ્યાસપૂર્ણ અને ગણતરીપૂર્વકની લોકલાગણી અને સમૂહ માનસશાસ્ત્રની જગાડેલી લાગણી વચ્ચે હું તફાવત સમજું છું, જો તમે સમૂહ માનસશાસ્ત્ર પ્રમાણે ચાલશો તો આગળ વધવું જોખમકારક બનશે. ત્યારે

અભ્યાસપૂર્ણ ઘડાયેલા લોકમતને અવગણાય નહિ, સરકાર બીલનો છેવટનો સ્વીકાર કરતી નથી :-

અભ્યાસપૂર્ણ અને ગણતરીપૂર્વકના લોકમતને તરછોડી કાઢવામાં પણ જોખમ રહેલું છે; અને એથી જ સાહેબ, આપણે ધારીએ છીએ કે આ બીલ ઉપર લોકોનો વ્યવસ્થિતપણે ઘડાયેલો મત મેળવવો એ વધુ સારું રહેશે અને જ્યાં સુધી બીલ પ્રથમ વાંચનામાંથી પસાર કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી આ વસ્તુ બની શકે નહિ. તેથી જ સરકાર પ્રથમ વાંચન વખતે બીલનો વિરોધ કરવા માગતી નથી. પરંતુ તેનો અર્થ એવો નથી થતો કે સરકાર આ બીલનો છેવટનો સ્વીકાર કરવા માગે છે. આ હકીકત મારે પ્રથમથી જ આ તબક્કે સ્પષ્ટ કરી દેવી જોઈએ.

બધા ધર્મ જોતાં દીક્ષાવિધિનો કેટલોક દુરુપયોગ થયો છે :-

સાહેબ, એમાં શંકા નથી કે દીક્ષાવિધિના કેટલાક કિસ્સાઓમાં તેનો દુરુપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. હું આ બાબત માત્ર કોઈ એક ધર્મને અનુલક્ષીને કહેતો નથી. હું ખરી રીતે સર્વધર્મને એટલે કે જે ધર્મોમાં બાલદીક્ષાની છૂટ છે (બાલદીક્ષા માન્ય કરેલી છે) તે બધા ધર્મોને અનુલક્ષીને કહું છું. એવા કેટલાક ધર્મો છે કે જેમાં બાલદીક્ષાનો નિષેધ નથી. પરંતુ આપણે તે પ્રશ્ન પહેલો વિચારી લેવો જોઈએ કે બાળક સંસારનો ત્યાગ કરે એ દરેક પ્રસંગમાં અનુચિત જ માની લેવું કે કેમ ?

જો કર્મસિદ્ધાંત માનીએ તો પૂર્વસંસ્કારી બાળની દીક્ષા અટકાવવી વ્યાજબી નહીં :-

જો આપણે કર્મના સિદ્ધાંતમાં માનતા હોઈએ તો તે બાળકનાં સંસારત્યાગના વિષયમાં કોઈ પણ અટકાયત વ્યાજબી હોઈ શકે નહિ. જે બાળક આ જીવનમાં તેવા પૂર્વ-સંસ્કારો સાથે આવેલ હોય. આપણી પાસે લોકોના એવા અનેક જવલંત ભવ્ય ઉદાહરણો છે કે જેમાં એમણે પોતાના ઉગતા બાલ્યકાળમાં સંન્યાસ કે દીક્ષા લીધી હોય. મારા માનવંતા મિત્ર કહે છે કે આવા પ્રકારના ઉદાહરણો ઘણા જ થોડા મળે છે.

જગતનું ભલું બહુ થોડા જ લોકે કર્યું છે : સંસારત્યાગી પણ મોટી સંખ્યામાં ન હોય :-

પણ હું તેમને કહી શકું કે આ જગતનું ભલું કર્યું હોય તેવા માણસો પણ ઘણા જ થોડા છે. એ ક્ષેત્રમાં કોઈ એકાદ જ એવી વ્યક્તિ હોય છે કે સમગ્ર જગતમાં ક્રાન્તિકારી ફેરફાર કરી શકે છે. જો આવી વ્યક્તિઓ સંખ્યાબંધ હોય તો તે એટલી બધી અસરકારક બની શકે નહિ. તે જ રીતે જગતનું ભલું ઘણી જ થોડી વ્યક્તિઓએ કર્યું છે, નહિ કે અનેક વ્યક્તિઓએ. વળી સંસાર ત્યાગ કરનાર લોકો મોટી સંખ્યામાં હોઈ શકે નહિ, તેથી આ રીતે ‘જગતનું ભલું બહુ થોડા લોકો જ કરી શક્યા છે’ એવી દલીલ કરવી એ યોગ્ય નથી. એટલે મારે ફક્ત આ વિષયમાં થતા દુરુપયોગના સવાલ પર જ વિચાર કરવો રહ્યો. જો બાલદીક્ષા થોડા પણ કિસ્સાઓમાં મને લાભદાયી દેખાય તો મારે મારું ધ્યાન તેના થતા દુરુપયોગને માત્ર અટકાવવા તરફ દોરવું જોઈએ, પણ નહિ કે આખી પ્રથાને જ સદંતર અટકાવવા તરફ. આ જ રીતે આના પર વિચારણા થવી જોઈએ.

જુના કાયદા અપહરણ તો અટકાવે જ છે. રાજી માબાપને કાયદાથી રોકાય ? :-

ગમે તેમ પણ હાલ મોજુદ કાયદાઓ બાળકોનું કોઈ પણ રીતે અપહરણ થતું અથવા તો માતાપિતાની ઈચ્છા વિરુદ્ધ ઉપાડી જવાનું અટકાવે જ છે, પરંતુ જો માતાપિતા પોતે જ પોતાના બાળકોને સોંપી દેવા તૈયાર હોય તો તે વખતે “માતાપિતાને હું તેમ નહિ કરવા દઉં” એવું કહેવું એ મારે માટે યોગ્ય છે કે કેમ તે હું જાણતો નથી. જો કે હું એ કબુલ કરું છું કે અમુક સંયોગોમાં રાજ્યને દરમ્યાનગીરી કરવી પડે છે. ધારો કે કોઈ માતાપિતા પોતાના બાળકને ચોરી કરવા માટે કે ભીખ માગવા માટે અથવા તો કોઈ બીજા એવા ગુન્હા માટે ઉપયોગમાં લેવાનો પ્રયત્ન કરે, તો તે માતાપિતાને તેમ કરતાં હું બેલાશક અટકાવું; અને જો તેમ કરવામાં ન આવે, તો રાજ્ય પોતાની ફરજમાંથી અવશ્ય ચૂકે છે.

બાળક પ્રત્યે માબાપ ઉપરાંત રાજ્ય અને સમાજની પણ ફરજ છે :-

એવું નથી કે બાળકો પ્રત્યે માત્ર માતાપિતાના માથે જ ફરજ છે, કિન્તુ રાજ્ય અને સમાજની પણ બાળકો પ્રત્યે ફરજો છે જ; જો તેમ ન હોય તો સમાજનો કંઈ જ અર્થ નથી, રાજ્યનો પણ કંઈ અર્થ નથી. આપણે રાજ્યને એટલા માટે સ્થાપ્યું છે કે વ્યક્તિઓ પોતાનું સંરક્ષણ જાતે કરી લેવા શક્તિમાન નથી, તેમજ જેઓ સમાજના નિયંત્રણથી દબાતા નથી તેવા માણસોને દબાવવા માટે રાજ્ય સિવાય બીજો કોઈ માર્ગ નથી, તેથી જ રાજ્ય એ આવશ્યક વસ્તુ છે.

વડીલ તરીકેની પોતાની ફરજો બજાવવાને અયોગ્ય એવા પણ કેટલાક માતાપિતાઓ છે, એ વાતનો આપણે ઈન્કાર નહિ કરી શકીએ.

અયોગ્ય માબાપનો કાલ્પનિક દાખલો :-

તદુપરાંત કોઈ માબાપ એવાય નહિ હોય કે જે પોતાના બાળકોને દીક્ષા માટે દૂરવર્તી હેતુઓને લઈને સોંપતા નહિ હોય તેમ પણ હું નહિ કહી શકું. વળી એવા પણ કેટલાક માતાપિતા હશે જેઓ, પોતાના એક બાળકને દીક્ષા લેવામાં સંમતિ એટલા માટે આપતા હોય કે જેથી બીજા બાળકો પોતાના વારસાનો હક કરી શકે. આવા દાખલાઓ અનેક હોઈ શકે છે. હું તો અત્રે આ એક જ દાખલો આપું છું. આ દાખલો માત્ર કાલ્પનિક છે. એવો કોઈ બની ગયેલો દાખલો મારી પાસે નથી; પરંતુ એવા પ્રસંગો આકસ્મિક રીતે બની જવાનો સંભવ હોઈ શકે છે. તેથી તેવી વસ્તુ કેમ અટકાવવી તે આપણે વિચારવાનું છે.

આ દેશની પરંપરામાં સંસારત્યાગીઓએ આ દેશનું મહાન ભલું કર્યું છે :- પરંતુ સાથે સાથે જેમ મેં કહ્યું તેમ આ દેશની એક પરંપરાગત વસ્તુ છે કે સંસારનો ત્યાગ કરીને જેઓ સંન્યાસનો સ્વીકાર કર્યો છે, તેઓએ આ દેશનું મહાન ભલું કર્યું છે. વસ્તુસ્થિતિએ આ દેશની સંસ્કૃતિ સંન્યાસ ધર્મના સિદ્ધાંતના પાયા ઉપર રચાયેલી છે.

શ્રી આર.એસ. ખેડૂગીકર :- એવું નથી કે બધા સંન્યાસમાં લાગી ગયા છે.

શ્રી મોરારજીભાઈ દેસાઈ :- એ બરાબર છે, પરંતુ ધર્મનું પ્રતિપાદન તેઓએ જ કર્યું છે, કે જેમણે સંસાર ત્યાગ કર્યો હોય છે. કેટલાક સંસારી માણસોએ પણ પોતાનો ઘણો ફાળો આપ્યો છે, એમ છતાં સામાન્ય રીતે ધર્મનું પ્રતિપાદન સાંસારિક માણસોથી થયું નથી. જો આ બાબત આમ જ હોય તો હું ચોક્કસ કહીશ કે તેની વિચારણા વધારે ધીરજથી અને વધારે કાળજીપૂર્વક કરવી આવશ્યક છે. બસ, આ સંબંધમાં મારે જે કાંઈ કહેવું છે, તે આટલું જ છે.

ધર્મ એ માનવજીવનનો અર્ક છે : બધા સંપ્રદાયોથી ઉપદેશાયેલો, તે ધર્મ :- હું માનું છું કે ધર્મ એ માનવજીવનનો અર્ક છે અને તેથી જ હું પોતે આ સત્યનો ઈન્કાર કરી શકતો નથી. અહીં હું કોઈ અમુક ધર્મને નામથી સ્પર્શતો નથી. ધર્મનો અર્થ હું માનવતાનો ધર્મ કરું છું. જેને ખરેખર બધા જ ધર્મપંથોએ, સંપ્રદાયોએ ઉપદેશ્યો છે. હું માનું છું કે હાલમાં જે રીતે ધર્મ આચરવામાં આવે છે તે તો સંપ્રદાય છે; પણ ધર્મ નથી. ધર્મ તો માત્ર એક જ હોઈ શકે અને ધર્મ તેજ છે કે જે બધા સંપ્રદાયો વડે ઉપદેશાયો છે. બીજી બધી વસ્તુઓ તો તે તે સંપ્રદાયોના અનુસર્જનો છે.

મૂળભૂત ધર્મના આચરણ વિના માનવ એ માનવ નથી :- જ્યાં સુધી માનવ એ મૂળભૂત ધર્મને આચરતો નથી ત્યાં સુધી માનવ માનવ બની શકતો નથી. જો તમે માનવમાંથી ધર્મને ઉપાડી લો તો માનવ અને પશુ વચ્ચે કોઈ તફાવત રહેતો નથી. ઈશ્વરની માન્યતા સાથે સંબંધ ધરાવનાર ધર્મ અને સત્યમાં શ્રદ્ધા રાખવાનું કહેનાર ધર્મ વચ્ચે હું ભેદ પાડું નહિ. હું એમ નથી કહેતો કે ઈશ્વરને માનનારો જ માણસ ધાર્મિક છે અને તેને નહિ માનનારો ધાર્મિક નથી. તેટલી હદે ધર્મની વ્યાખ્યા હું સંકુચિત કરું નહિ. છતાં એટલું ચોક્કસ છે કે જ્યાં સુધી માણસને આવી કોઈ વસ્તુમાં શ્રદ્ધા ન હોય, ત્યાં સુધી સઘળા સંયોગમાં સત્યને વળગી રહેવું એને માટે શક્ય નથી. અને હું સમજું છું ત્યાં સુધી.

સત્ય કે ઈશ્વરમાં શ્રદ્ધા, એ આ દેશની સંસ્કૃતિનો પાયો :- આ બાબત આ દેશની સંસ્કૃતિના પાયારૂપ છે. સંભવ છે લોકો કદાચ મારી સાથે સંમત ન પણ થાય. તેઓ કદાચ મને ખોટો પણ ગણે. અને હું કદાચ ખોટો પણ હોઉં. હું એવો દાવો નથી કરતો કે હું જે કહું છું તે સત્ય જ છે, અને સત્ય સિવાય બીજું કાંઈ નથી. હું તો આ અભિપ્રાય ધરાવું જ છું અને તેથી જ તેને આ માનનીય સભાગૃહ સમક્ષ મુકું છું, જેથી તેના ઉપર વિચારણા થઈ શકે.

સત્ય અને ઈશ્વરની શ્રદ્ધાની સંસ્કૃતિમાં સંસારત્યાગને રોકવો શું ન્યાયી છે ? સગીર એટલે સદા અણસમજુ નહિ :- જો મારી વિચારણા મુજબ જ વસ્તુસ્થિતિ હોય અને જો લોકોને સંસારનો ત્યાગ કરવો હોય તો તેમને તેમ કરતાં અટકાવવા એ શું કોઈ સરકારને માટે ન્યાયી ગણાય ? સગીરનો અર્થ એવો નથી કે હંમેશાં સગીર એટલે તે કે જે વસ્તુ સમજતો નથી. સગીરનો અર્થ એટલો જ છે કે “જે ૨૧ વર્ષની ઉંમરની અંદરનો હોય,” જો તેવા કોઈને સંસારત્યાગ કરવો હોય અને તેમ કરવાનો તે આગ્રહ રાખતો હોય તો તેને તેમ કરતા અટકાવવો એ શું સરકાર માટે ઉચિત છે ? કદાચ અટકાવવો તોય તેઓ જગતને છોડી દેશે અને બીજે ક્યાંય ચાલ્યા જશે. તો એવાઓને કઈ રીતે અટકાવી શકાશે ? અને જગતમાં આવા લોકોનો અટકાવવા આપણે શક્તિમાન થયા નથી. આવા લોકોને અટકાવવાના પ્રયત્ન કરાયા છે. સંસાર ત્યાગ કરીને બહાર ચાલ્યા જતા બુદ્ધને અટકાવવાનો પ્રયત્ન થયો હતો, છતાં એ તેમ કરતાં રોકી શકાયા નહિ.

ત્યાગી બનવામાં સગીરતાનો પ્રશ્ન નથી; સગીર પણ વિશાળ બુદ્ધિ ધરાવી શકે છે :- ત્યાગી બનવામાં સગીર હોવાનો પ્રશ્ન નથી. એક સગીર પણ આપણા જેવા માણસો કરતાં વધારે વિશાળ બુદ્ધિ ધરાવી શકે છે. આ બાબત પૂર્વકર્મોને પણ આધીન છે, એ આપણે ન ભૂલવું જોઈએ. આ જગતમાં બાલવિભૂતિઓ પણ

થયેલી છે. આપણી પાસે આવાં બધાં ઉદાહરણો છે. આપણે એમ નહિ માનવું જોઈએ કે આપણે વધારે વર્ષો કાઢ્યા તેથી આપણે વધુ ડાહ્યા છીએ. ઊલટું, જેમ જેમ આપણે મોટા થતા જઈએ છીએ તેમ તેમ કદાચ આપણે ઓછા ડાહ્યા બનતા હોઈએ છીએ; આ હકીકત કેટલીક બાબતોમાં સત્ય પણ ઠરે છે. બધી બાબતોમાં કાંઈ તે સત્ય ઠરી શકે નહિ અને તેથી તેવા પ્રકારનો અહંકાર શા માટે રાખવો ? આ ઉપરથી મારે કહેવાની મતલબ એ નથી કે દરેક બાળક વધારે સારું છે અને દરેક બાળક તે સમજી શકે છે. મારો આશય જરાય એવો નથી. મારી સમજ પ્રમાણે આવાં બાળકો ઘણાં જ થોડાં છે. અને છતાં,

સમજી બાળકને પોતાનો માર્ગ જતા અટકાવવામાં પ્રગતિ અટકી જશે :- જો તેમનો આંતર પોકાર રોકી શકાય એવો નહિ હોય અને તેમને તેમના પોતાના માર્ગે નહિ જવા દેવામાં આવે તો તેમની પ્રગતિ અટકી જશે. આ પોકાર અપરિહાર્ય છે કે નહિ એ ખૂબ જ કાળજીભરી વિચારણા માગી લે છે. હું તે ચોક્કસ માન્ય કરીશ જ. આપણે તે માટે કોઈ માર્ગ શોધી શકતા હોઈએ તો તેવો માર્ગ શોધી કાઢવામાં સમ્મત થનારાઓમાંનો ખરેખર હું એક અવશ્ય હોઈશ.

સાચા ધાર્મિક જીવનને સ્વીકારતા સગીરને પણ રોકવાનું હું પસંદ ન કરું. આધ્યાત્મિક સ્વતંત્રતા એ પ્રજાશાસનનો અર્ક છે :- પરંતુ સાચા જ અર્થમાં ધાર્મિક જીવનને પુખ્તવયની કે સગીર વયની કોઈ પણ સ્ત્રી કે પુરુષ વ્યક્તિને સ્વીકારતી રોકવાનું કોઈ પણ પગલું ભરવાનું હું પસંદ ન કરું. નહિ તો પછી આપણી માનવતા વિકૃત બનેલી ગણાય. જો આપણે લોકોને આધ્યાત્મિક બાબતોમાં કોઈ પણ રીતે સ્વાતંત્ર્ય ન આપીએ તો પછી સ્વાતંત્ર્ય ક્યાં રહેશે ? આપણે તો પ્રજાશાસનની વિચારણા કરીએ છીએ. પ્રજાશાસનનો અર્ક સ્વતંત્રતા છે અને તે પણ ખાસ કરીને માનસિક સ્વતંત્રતા છે. આનો અર્થ એ નથી કે એક ક્ષણભર હું એ વાતનો સ્વીકાર કરી લઉં છું કે આ બીલ બંધારણમાં મુકરર કરાયેલા મૂળભૂત હકોનો ભંગ કરનાર બનશે. મને તેવી કોઈ ભ્રમણા પણ નથી. હું તેવા દૃષ્ટિબિંદુથી એટલે કે આધ્યાત્મિક અને ભૌતિક બાબતના દૃષ્ટિબિંદુથી હું દલીલ કરતો નથી અને આપણે એવું તો ન કહી શકીએ કે આપણે આધ્યાત્મિક બાબતોમાં માનતા નથી. માટે આધ્યાત્મિક બાબતને આપણે લક્ષમાં ન લેવી જોઈએ. આ માનવંતા સભાગૃહમાં આપણને તેની સાથે લાગતું-વળગતું નથી, કેમકે આપણે એક બિનધાર્મિક રાજ્યમાં છીએ.

રાજ્યમાં બિનધાર્મિક એટલે અધ્યાત્મ વિરોધી નહિ :- પરંતુ બિનધાર્મિક રાજ્યનો એ અર્થ નથી કે તે આધ્યાત્મિક વિરોધી છે, અથવા તે ફક્ત ભૌતિક છે.

ઊલટું, બિનધાર્મિક રાજ્યનો અર્થ એ છે કે ધર્મમાં માથું મારે નહિ અને જો આ બિલ ખરેખર ધર્મમાં દાખલ કરનાર બનતું હોય તો હું બેધડક કહીશ કે આવું પગલું ભરવું વ્યાજબી નથી. આ બિલ ધર્મમાં ખરેખર દખલ કરે છે કે કેમ એ બાબતમાં હજુ મને ખાત્રી નથી. આ બિલની વિચારણા ખૂબજ કાળજીપૂર્વક થવી જોઈએ. એટલે જ કે આ બિલ સંબંધી મારી વિચારણા હજુ સુધી સ્પષ્ટ નથી. મારે જે કહેવાનું છે તે આ જ છે. આ એવી વસ્તુસ્થિતિ નથી કે જેને સ્વીકારતાં મારે અભિમાન લેવું જોઈએ, પણ આ એક હકીકત છે જે મારે સ્વીકારવી જોઈએ. “હું ગુંચવાતો નથી” તેવું હું હંમેશ નહિ કહી શકું. પરંતુ જો “હું ગુંચાવાયો છું” એમ સ્વીકાર કરું તો હું પ્રકાશને અવશ્ય જોઈશ. પરંતુ ગુંચવાયા છતાં જો હું ઈન્કાર કરું તો હું હંમેશ ગુંચવાયેલો જ રહીશ. તેથી જ આ બાબતમાં વધુ પ્રકાશ મેળવવો મને અવશ્ય પસંદ છે, કે જેથી બિલની ગુણવત્તા ઉપર અને આવા કાયદા ઘડવાની જરૂરિયાત ઉપર હું નિર્ણય લઈ શકું.

કાયદો ઘડતાં જોવું જોઈએ કે એ અમલી બનશે ? :- બીજી બાબત એ છે કે કોઈ પણ કાયદો ઘડતી વખતે, એ અમલી બનશે કે કેમ તેનો પણ વિચાર અવશ્ય કરવાનો હોય છે. એવી એક દલીલ કરવામાં આવી હતી કે આપણે, એક પત્નીવ્રતનો કાયદો હિંદુઓ માટે ઘડ્યો છે અને તેવો કાયદો ઘડનારા માત્ર આપણે જ હતા, પરંતુ જ્યારે આપણે તે કાયદો ઘડ્યો ત્યારે આપણને એ ખાત્રી જ હતી કે આપણે તેનો અમલ રાજ્યમાં કરાવી શકીશું; તદુપરાંત આપણને એ પણ ખાત્રી હતી કે ભારત સરકાર પણ વહેલી કે મોડી તે કાયદો ઘડવાની જ છે. પરંતુ આ એક એવી બાબત છે કે જે ટાળવી બહુ સુગમ છે અને તેથી અસરકારક રીતે તેનો અમલ કરાવી શકીશું નહિ. મને જે લાગે છે તે આ છે. ગમે તે માણસને રાજ્યની બહાર લઈ જઈ શકાય અને દીક્ષા આપી શકાય તેની સામે કોઈ પ્રતિકાર રહેશે નહિ. આગળ ઉપર તે માણસ જ્યારે આ રાજ્યમાં આવે ત્યારે આપણે એ બાબતમાં કાંઈ પણ કરી શકતા નથી. તેથી જ આ એક ઘણી જ મુશ્કેલીભરી બાબત છે, આમ હોવાથી હું તો એવું ઘણું ઈચ્છું કે આ બાબતને ભારત સરકાર હાથમાં લે અને તેનો વિચાર તે જ કરે. ત્યારે હું એમ નથી કહેવા માગતો કે ભારત સરકારે તે બાબત ઉપાડી લેવી જોઈએ અને તેને પસાર કરી દેવી જોઈએ, તેમ કંઈ હું કહેતો નથી. હું તો એટલું જ કહું છું કે આ એક એવી બાબત છે કે જેના પર કોઈ એક પ્રાંત રાજ્ય ધોરણ કરતાં સમગ્ર ભારતના ધોરણે વિચાર થવો જોઈએ. મારું દૃષ્ટિબિંદુ આવા પ્રકારનું છે.

લોકમત મેળવ્યા ઉપર નિર્ણય કરાય :- આ બીલ પર લોકમત જાણવામાં

સરકાર બીલનો સિદ્ધાન્ત સ્વીકારતી કે અસ્વીકારતી નથી :-

સાહેબ,

બીલની રજૂઆત કરનારા મારા માનવંતા મિત્રે મારા કાર્યને કાંઈક કઠિન કરી દીધું છે, કારણ કે તેઓ એવું માની લે છે કે જો બીલ પ્રથમ વાંચનમાંથી પસાર થયું તો સરકારે બીલના સિદ્ધાન્તનો સ્વીકાર કરી લીધો. પરંતુ હું બીલના સિદ્ધાન્તને સ્વીકારી લેતો નથી. અમારો આ અભિપ્રાય નથી. હું તો બીલના સિદ્ધાન્તને સ્વીકારેય નથી કરતો તેમ અસ્વીકાર પણ નથી કરતો. પરિસ્થિતિ આ છે. એટલા માટે હું સ્પષ્ટ કરવા માગું છું કે બીલના સિદ્ધાન્તને હું સારો કે ખરાબ કંઈ કહેતો નથી. સવાલ એ છે કે શું આ એવી બાબત છે કે જેના પર આપણે કાયદો કરવો જોઈએ? કેટલીક બાબતો એવી હોય છે કે જેના વિષે આપણે કાયદો ઘડવો જ પડે છે ત્યારે બીજી કેટલીક બાબતો એવી હોય છે કે જેના પર આપણે કદાચ કાયદો ઘડીએ કે ન ય ઘડીએ. ત્યારે કેટલીક બાબતો એવી હોય છે કે જેના વિષે આપણે કાયદો ઘડવો ન જ જોઈએ. મારે માટે એ કહેવું મુશ્કેલીભર્યું છે કે ધર્મની બાબતોમાં કાયદા ઘડવાથી ધર્મમાં કોઈ પણ રીતે સુધારો થશે અથવા તો ધર્મનું મૂલ્ય વધશે. હું આ માત્ર ખરેખરા ધાર્મિક આચારોનેજ અનુલક્ષીને કહું છું; નહિ કે લગભગ દરેક ધર્મમાં ધાર્મિક પ્રણાલિકાઓ તરીકે ગણાતા ધાર્મિક આચારોને અનુલક્ષીને આ બે વસ્તુઓ ઉપર હું ભેદ પાડવા ઈચ્છું છું. આ બીલના સંબંધમાં એમ તો નહિ કહી શકાય કે આ માત્ર સામાજિક સુધારો છે. આ કાયદો સામાજિક સુધારાનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે કેમ કે તે બાળકો અને બાળકોના હિતને લગતો છે અને તેટલે અંશે તે જરૂર સામાજિક સુધારાનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. તેથી જ તેને પ્રથમ વાંચનમાંથી પસાર થવા દેવા પૂરતો અને લોકમતમાં ફેરવવા પૂરતો હું સંમત થાઉં છું. જેથી આ ચોક્કસ બાબતમાં કાયદો ઘડવો તે સરકાર માટે યોગ્ય છે કે નહિ તેના નિર્ણય ઉપર આવવા માટે અને જો તેમ કરવું યોગ્ય હોય તો તેને જે રીતે ઘડવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે તે રીતે બરાબર છે કે નહિ તેના પણ નિર્ણય ઉપર આવવા માટે દરેકને વધારે સમય મળી શકશે.

ભૌતિક ઉન્નતિ અંગે જેટલું વિચારાય છે એટલું ધર્મ જેવી અગત્યની બાબત અંગે નહિ; એ ભૂલ છે.

સાહેબ, પહેલાં મેં કહ્યું તે મુજબ આ કાયદો આપણા મૂળભૂત હક્કો ઉપર ત્રાપ મારે છે. અથવા તો બંધારણને ધક્કો પહોંચાડે છે એવી દલીલ ઉપર હું

આવે ત્યાં સુધી બેય પ્રસ્તુત બાબતોમાં મારો નિર્ણય હું અનામત રાખું એ જ ઠીક છે. લોકમત મેળવ્યા બાદ આપણે અહીંના માનવંતા સભ્યોએ દર્શાવેલા વિચારો ધ્યાનમાં લઈએ તો કદાચ આપણે સાચા નિર્ણય ઉપર આવી શકીએ. હાલના તબક્કે સરકાર આટલી સ્થિતિએ છે.

શ્રી.વી.બી. દેશમુખ :- સાહેબ, માનવંતા વડાપ્રધાન રજા લે તે પૂર્વે જાણવાની દૃષ્ટિએ મારે બે મુદ્દા ઉપર સ્પષ્ટીકરણ જોઈએ છે. પ્રથમ તો મારે એ જાણવું છે કે (૧) આ કહેવાતા દુષણની વિશાળતા બાબતમાં કાંઈ પણ માહિતી ઉપલબ્ધ છે કે કેમ? કેટલી સંખ્યામાં નાના બાળકો અને બાળિકાઓને આ દીક્ષા મળી છે? બીજું એ જાણવું છે કે, (૨) માનવંતા વડાપ્રધાનની જેમ હું પણ ગુંચવાયો છું. તેઓશ્રીએ કરેલી સમીક્ષા ઉપરથી એવું જણાય છે કે સરકારે આ બાબતમાં પોતાનો નિર્ણય કરી લીધો છે. આ સમસ્યાની ગુરુતા માટે સરકાર પાસે કે બિલના રજૂ કરનાર પાસે કાંઈ પણ માહિતી ઉપલબ્ધ છે કે કેમ, તે જાણવાને હું આતુર છું. જો કાંઈ પણ માહિતી ઉપલબ્ધ ન હોય તો એ બાબતનો નિર્ણય કરવો એ દરેકને માટે મુશ્કેલીભર્યું કાર્ય છે.

શ્રી મોરારજીભાઈ દેસાઈ :- બેય મુદ્દા ઉપર હું સ્પષ્ટ ઉત્તર આપી શકું છું.

બીલ મૂકનાર પણ આંકડા નહિ આપી શકે :- આ સરકાર દ્વારા રજૂ થતું બિલ નથી તેથી સરકાર કોઈ પણ માહિતી આપી શકે નહિ, અને મને કહેવા દો કે મને આંકડાઓની માહિતી બાબતમાં કશી જ કલ્પના નથી. આ પ્રશ્ન બિલના માનવંતા રજૂ કરનાર સામે ઝૂકી શકાય. મને ભય છે કે તેઓ કોઈ પણ ભરોસાપાત્ર માહિતી આ બાબતમાં નહિ આપી શકે. એ બદલ હું તેમનો દોષ કાઢતો નથી, કારણ કે આ બાબત જ એવી છે કે ટૂંકા સમયમાં તેની આંકણી કરવી એ ઘણું દુર્ઘટ છે. તેથી જ લોકમત ભેગા કરવા સારુ આ બિલને જાહેરમાં ફેરવવાની મારી દરખાસ્ત છે જેથી આવી બધી બાબતો આંખ સામે ઉપલબ્ધ બની શકે.

બીજા મુદ્દા પર મારા માનવંતા મિત્રે, “સરકારે પોતાનો નિર્ણય કરી લીધો છે” એવું કહીને મને અન્યાય કર્યો છે. મેં કહ્યું હતું તેમ બીલના પ્રથમ વાંચનને લાગે-વળગે ત્યાં સુધી તો મેં મારો નિર્ણય જરૂર કરી લીધો હતો. મારું એ કહેવું હતું કે બીલના પ્રથમ વાંચનને અને લોકમત માટે તેને મૂકવાનું સમર્થન અમે કરવાના છીએ. પરંતુ મેં તેમ નહોતું કહ્યું કે બીલ વિષે મેં નિર્ણય કર્યો નહોતો.

શ્રી.વી.બી.દેશમુખ :- હું તો કેવળ શબ્દો પાછળનો મર્મ જ જોઈ રહ્યો છું.

શ્રી મોરારજીભાઈ દેસાઈ :- વસ્તુ જ્યારે બીજી જ રીતે ગોળ ગોળ છે, ત્યારે મારા માનવંતા મિત્ર વસ્તુનો મર્મ પારખવામાં કાંઈક વધુ પાવરધા જણાય છે.

જરાયે વજન મૂકતો નથી. બંધારણની દૂર જઈને ધાર્મિક બનતી બાબતોમાં ધારાસભાઓ બંધારણની રૂએ હસ્તક્ષેપ કરી શકે છે. પરંતુ એટલું તો કોઈ પણ હંમેશ ન કહી શકે કે આ બાબત ધર્મના સંબંધની છે યા નથી; અને એ બધુંય ન્યાયમંદિર તે સંબંધમાં કેવું ધોરણ લે છે એના ઉપર અવલંબે છે. વર્તમાન સંયોગોમાં ધાર્મિક સુધારો કે સામાજિક સુધારો એ બે વચ્ચે ભેદ પાડવાનું લોકોને માટે કઠીન છે; કારણ કે ધર્મ વિષેની આપણી કલ્પનાઓ ઘણે અંશે વધારે પડતી બની ગયેલી છે. તે કાંઈ ધર્મનો દોષ ન કહેવાય પરંતુ એ દોષો, જે લોકો ધર્મનો પ્રચાર કરનારા છે તેમનો હોઈ શકે. વળી ભૂલ આપણી પણ છે, કારણ કે ભૌતિક ઉન્નતિના વિષયમાં વિચારવાની જેટલી તકલીફ આપણે ઉઠાવીએ છીએ તેટલી તકલીફ આ અગત્યની બાબતમાં આપણે ઉઠાવતા નથી.

ભૌતિક નહિ પણ આંતરિક રીતે સુખી તે સાચો સુખી :- માણસ ફક્ત ભૌતિક રીતે સુખી છે તેથી સાચો સુખી છે તેવું નથી. તે ત્યારે જ સુખી કહેવાય કે જ્યારે તે આંતરિક રીતે સુખી હોય. કોઈ પણ ભૌતિક આબાદી વિના પણ માણસ સુખી હોઈ શકે છે, અને ભૌતિક આબાદી વિદ્યમાન છતાં પણ માણસ દુઃખી હોઈ શકે છે. મનુષ્ય સ્વભાવનું ઘડતર આ રીતે થયેલું છે. માટે હું એવું પ્રતિપાદન નથી કરતો કે ભૌતિક આબાદી ખાત્રીથી મનુષ્યને સુખના માર્ગ પ્રતિ દોરી જાય છે. પરંતુ જો ભૌતિક આબાદી ઉપર જ ભાર મૂકવામાં આવે તો માનવ જાતના ભાગ્ય વિષે હું ઘણો જ દીલગીર થાઉં; કેમકે માનવ અને પશુ જગત વચ્ચે ઘણું જ થોડું અંતર રહેશે.

સાચા ધર્મની શ્રદ્ધાથી માનવ એ શ્રેષ્ઠ છે :- બધાંય સર્જનોમાં માનવ સર્જન એ શ્રેષ્ઠ સર્જન છે. તેનું ફક્ત એ જ કારણ છે કે સામાન્ય રીતે સાચા ધર્મમાં શ્રદ્ધા ધરાવે છે. આ વ્યાખ્યામાંથી નાસ્તિકને પણ હું બાકાત રાખતો નથી. ઈશ્વરમાં નહિ માનતો માણસ અધાર્મિક છે; એવી મારી માન્યતા નથી. હાલમાં હું તો આ રીતે દૃષ્ટિબિંદુ ધરાવું છું. સત્યમાં શ્રદ્ધા ધરવા માટે અને સત્યને વળગી રહેવા માટે અતિ તીવ્ર ધાર્મિક શ્રદ્ધાની આવશ્યકતા રહે છે. જો તીવ્ર ધાર્મિક શ્રદ્ધા નથી હોતી, તો સઘળા મુશ્કેલીભર્યાં સમયમાં અને કટોકટીના પ્રસંગોમાં મનુષ્ય સત્યને છોડી દે છે; ને આધ્યાત્મિકતાની વિરુદ્ધ ભૌતિક આબાદીનો પક્ષપાતી બની જાય છે. ધાર્મિક શ્રદ્ધા જ્યારે ઘણીજ તીવ્ર હોય ત્યારે જ મનુષ્ય સત્યને અનુસરે છે. તેમજ સત્યની ખાતર જરૂર પડે સર્વસ્વ ફના કરી દે છે. હું માનું છું કે સર્વધર્મનો ઉદ્દેશ અને ઈરાદો માનવને આ બળ આપવાનો હોય છે. જો લોકોએ તેવું બળ પ્રાપ્ત કરવામાં સફળતા ન મેળવી હોય, તો તે દોષ એટલો ધર્મનો નથી જેટલો આપણા બધાનો

છે; કારણ કે આપણને કાં તો ધર્મમાં શ્રદ્ધા નથી; અથવા તો આપણે ધર્મને યોગ્ય રીતે સમજી શકતા નથી. અથવા ધર્મને યોગ્ય રીતે આચરતા નથી.

સંન્યાસ દીક્ષાની મનાઈ અતિ અગત્યના ધર્માચારમાં દખલગીરી :- આ ધોરણે જો વિચાર કરીએ તો મારે કહેવું કઠિન છે, “સંન્યાસ દીક્ષાની સર્વથા મનાઈ કરી દેવી તે કેવળ સામાજિક સુધારો જ કહેવાય અને અતિ અગત્યના એક ધાર્મિક આચારમાં દખલગીરી કરી ન કહેવાય.” આ કહેવું મારે માટે મુશ્કેલ થઈ પડે. ધર્મને તે લોકો પ્રરૂપે છે કે જે કોઈ પણ બીજી બાબતમાં ન પડતાં સંપૂર્ણ રીતે પોતાનું જીવન ધાર્મિક બાબતમાં સમર્પી દે છે, કારણ કે એકલા તેઓ જ ખૂબ ખૂબ યુસ્તપણે અને કડકતાથી ધર્મને આચરી શકે છે. સંસારનો માનવ તેટલી યુસ્તતા અને કડકતાથી આચરી શકતો નથી. છતાં સાચી નીતિમત્તાના સાંકડા માર્ગ ઉપર સંસારના માનવોને ચલાવવાનું ઈચ્છિત હોય તો તેઓની વચ્ચે કેટલાક એવા આદર્શ માનવો હોવા જરૂરી છે, કે જે જ્યારે જ્યારે આ સંસારીઓ ઉન્માર્ગે ચાલ્યા જાય ત્યારે ત્યારે, તેમની ફરી પાછા સીધા રસ્તે લાવે, હું સમજું છું ત્યાં સુધી આ જ ધર્મનું સત્ત્વ છે અને તેની ઉપર જ આપણે જાણીએ છીએ તે રીતે, સંન્યાસીઓના અને સાધુઓના સંપ્રદાયો રચાયેલા છે. ભારતમાં આ વર્ગે દેશની સંસ્કૃતિ અને સંસ્કૃતિમાં મોટો ફાળો આપ્યો છે. છતાં હું કહેતાં અચકાતો નથી કે આ વર્ગમાં અધઃપતન પણ ભારે થયું છે. પણ એટલું છે કે એક વસ્તુનો ઉપયોગ કરી શકાય કે દુરુપયોગ કરી શકાય તે મુદ્દો વસ્તુને સર્વથા રદ-બાતલ કરવાની ભૂમિકા ગણી શકાય નહિ. પરંતુ તે વસ્તુના હાનિકારક પાસાંઓને દૂર કરવા અથવા એનાથી દૂર થવું અને માત્ર એના લાભદાયક પાસાંઓને જાળવી રાખવાં એ આપણી ફરજ છે. શું આપણે તેમ ન કરી શકીએ ?

શું જે પુખ્ત વયના તે જ ડાહ્યા ? શું જ્ઞાનેશ્વર, રાજચંદ્ર વગેરે બાળસંતો થતા અટકાવવા ? :- મારા મનમાં ગડમથલ ઉપજાવતો સવાલ એ છે કે સંન્યાસ દીક્ષાની આપણે સર્વથા મનાઈ કરી શકીએ કે કેમ ? અહીં આપણે બધા તો એમ જ સમજીએ છીએ કે જે પુખ્ત વયના છે તે જ બધા ડાહ્યા છે અને બાળકો નહિ. આપણે એ વાત ભૂલી જઈએ છીએ કે શ્રી જ્ઞાનેશ્વર પોતાની સોળ વર્ષની બાલ્યવયમાં જ ‘જ્ઞાનેશ્વરી’ નામનું પુસ્તક લખ્યું હતું અને આ જ્ઞાનેશ્વરને સૈકાઓ વિતવા છતાં આજે ઘણા પુખ્તવયના માણસો પૂજે છે. આ કંઈ છૂટું-છવાયું એકાદું ઉદાહરણ નથી; આવા તો અનેક દાખલાઓ છે. મહાત્મા ગાંધી પણ જેમને માનતા હતા તે શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે પોતાની બાર કે સોળ વર્ષની નાની વયે પુસ્તકો લખવાનું શરૂ કર્યું હતું અને આજે પણ એમનાં પુસ્તકોને લોકો વાંચે છે; જો કે તેઓ સંન્યાસી ન

હતા પરંતુ તેઓ પોતાની પસંદગીનું વિદ્વજ્જન તરીકેનું જીવન જીવ્યા હતા. આવા લોકો સંન્યાસ સ્વીકારે કે ન સ્વીકારે એ કાંઈ અગત્યની બાબત નથી. પરંતુ ધારો કે આવા કોઈ બાળકને દીક્ષા લેવી હોય તો શું મારે તેને અટકાવવો ? આપણી સામે ઉપસ્થિત થયેલા પ્રશ્નનું એ મર્મસ્થાન છે. આ કાયદાખરડાએ જે પ્રશ્ન ખડો કર્યો છે તે આ છે કે મારે તેમ કરવું જોઈએ કે કેમ ? (અર્થાત્ તેવા બાળકની દીક્ષા અટકાવવી કેમ ?)

બિલ રજૂ કરનારે આંકડા આપ્યા નથી, માત્ર બે જ પ્રસંગ ટાંક્યા છે :- બીલ રજૂ કરનારાં માનવંતા સભ્યે સભાગૃહ સમક્ષ આ બાબતમાં આંકડા રજૂ કર્યા નથી. તેમણે તો એક જ ઘડાકે જણાવી દીધું છે કે એવા અનેક કિસ્સાઓ બનેલા છે, અને અનેક કિસ્સાઓ ટાંકી શકાય તેમ છે. અંતે તેમણે દીક્ષા અપાવેલી ત્રણ બાળિકાઓનાં માત્ર બે જ પ્રસંગો ટાંક્યા છે. આમાંના એક કિસ્સામાં દીક્ષાવિધિ રોકવામાં આવી તે બાબત હતી, જ્યારે બીજામાં તેમ કરી શકાયું ન હતું. હું તેમના શબ્દોમાં ક્ષણભર શંકા લાવતો નથી.

ખોટી દોરવણીમાં કોર્ટે કામ ચલાવી શકાય છે :- અથવા તો કેટલાક કિસ્સાઓમાં અયોગ્ય રીતે અપાતા સંન્યાસ કે દીક્ષાની શક્યતા વિષે પણ હું ઈન્કાર કરતો નથી. આથી આપણે વિચારવાનું એ રહે છે કે એવી કસોટી આપણે યોજી શકીએ કે કેમ જેથી સંન્યાસ દીક્ષાના ઉચિત કિસ્સાને કશો સ્પર્શ થાય નહિ, અને અયોગ્ય વ્યક્તિઓને અટકાવી શકાય ? આજે પણ જો તેવા કોઈ કિસ્સા ન્યાયમંદિરમાં આવે તો સંડોવાયેલી વ્યક્તિ ઉપર ખોટી રીતે દોરવણી કરવા માટે, કામ ચલાવી શકાય છે. મારા માનવંતા મિત્રે દર્શાવેલા બીજા કિસ્સાની બાબતમાં દીક્ષાવિધિ થવાનું જાણ્યા બાદ તરત જ ન્યાયમંદિરમાં એવી ખબર આપી શકાતી હતી કે માતાપિતાની ઈચ્છા વિરુદ્ધ તે બાળકને ઉપાડી જવામાં આવ્યા છે. જો આ બાબત ન્યાયમંદિરમાં લઈ જવામાં આવી હોત તો ન્યાયમંદિરે તેની તપાસ કરી હોત. હું નથી જાણતો કે એ કિસ્સાઓ શા માટે એટલી સ્થિતિએ છોડી દેવામાં આવ્યા. જો માતાપિતાની અથવા વાલીઓની સંમતિ વગર જ બાળકોને લઈ લેવામાં આવે તો કાયદાની રૂએ તેનો ઉપાય હંમેશ લઈ શકે છે.

માતાપિતા પોતે બાળકોને આપી દે છે, એ તો ઠીક જ છે :- કેટલીક વાર એવી દલીલ કરવામાં આવે છે કે માતા-પિતાએ પોતે જ પોતાનાં બાળકો સાધુઓને આપી દે છે. પરંતુ એની સામે મારો પ્રશ્ન એ છે કે શું તે બાળકો તેવા માતાપિતાએ સાથે રહીને સુખી થાય ? કે જે સંન્યાસીઓ તેમને કદાચ સારું શિક્ષણ આપતા હોય તેમની સાથે રહીને વધુ સુખી થાય ? હું તો માનું છું કે માતાપિતા પોતાનાં

બાળકોનો ઉપયોગ સર્વ પ્રકારની ખરાબ બાબતોમાં ઉપયોગ કરવા આગ્રહી હોય એવા માતાપિતા સાથે એ બાળકોને રહેવા દેવા ન જોઈએ. આવા કિસ્સાઓમાં આપણે શું કરવા ઈચ્છીએ છીએ ?

શું સરકાર બાળકોને સંભાળવામાં પહોંચી વળે ?

શું આપણે તેવા બધા બાળકોનો કબજો લઈને તેમને સારું શિક્ષણ આપવું ? તેમ કરવાની શું આપણી તૈયારી છે ? જો તેવી તૈયારી હોય તો હું ધારું છું કે એવા અનેક માતાપિતા મળશે કે જે પોતાનાં બાળકોને આપણને સુપ્રત કરી દેવા માટે આગળ આવશે. મને આ બાબતમાં શંકા નથી. સવાલ એટલો જ રહે છે કે આવી માગણીને સરકાર પહોંચી વળી શકે કે કેમ ? આ બધા કારણોને લીધે મેં કહ્યું હતું કે આ બાબત બહુ સાદી અને સરળ નથી. મેં જો એમ કહ્યું કે આ બાબતમાં હું ગુંચવાયો છું તો તે કથન નિષ્કારણન હતું; કારણ કે હું બહુ સહેલાઈથી કોઈ બાબતમાં ગુંચવાઈ જતો નથી.

આર.એ.બેડ્ગીકર :- ધાર્મિક બાબતો સિવાય જ કેમ વારું ?

શ્રી મોરારજીભાઈ દેસાઈ :- ધાર્મિક બાબતોમાં પણ હું ભાગ્યે જ ગુંચવાઉં છું. હું તો મારા બિનધાર્મિક ઐહિકવાદની બાબતોમાં જ ગુંચવાઉં છું. ધાર્મિક બાબતો મને ગુંચવણમાં નાખતી નથી. મારે કયા ધર્મને અનુસરવું જોઈએ તે હું જાણું છું. તે હિસાબે મારા મનમાં મને કોઈ શંકા નથી. પરંતુ આવી બાબતમાં કોઈ પણ નિર્ણય કરી લેવા પૂર્વે હું જરૂર વિચાર કરું કે સંન્યાસ દીક્ષાની મનાઈ કરતો કાયદો પસાર કરવો કે કેમ ?

શું બીલ ખાસ કરીને જૈનોની દીક્ષા માટે નથી ?

સાહેબ, આ તો ખરું જ છે કે બીલના માનવંતા રજૂ કરનારા સભ્યે જે ઉદાહરણો આપ્યાં છે તે બીજા કોઈના પણ કરતાં જૈનોનાં વધુ છે, અને તેથી જ જો જૈનો એમ માનતા હોય કે ‘આ બીલ જે લાવવામાં આવ્યું છે તે વધારે તો તેઓ દ્વારા અપાતી દીક્ષાઓ માટે જ છે કે જે દીક્ષા સર્વ સામાન્ય હેતુઓ માટે અપાય છે.’ તો હું નથી ધારતો કે જૈનોનું તેમ માનવું બહુ ખોટું હોય. મને સેકંડો વિરોધો પણ મળ્યા છે, તેમ તારો પણ મળ્યા છે. જે બધાય જૈનો તરફથી જ મળ્યા છે.

જૈનોના સાધુઓનું તપ અને આત્મભોગમાં મહત્ત્વ :- એક બીજી પણ એવી બાબત છે કે જેને મારે સ્પષ્ટ કરવી જોઈએ કે સાધુઓ અને સંન્યાસીઓના જે સંપ્રદાયોને મેં જોયા છે તે બધાય સંપ્રદાયોમાં મારે જૈનોને ગૌરવ આપતાં કહેવું જોઈએ કે જૈનોના સાધુઓએ આજે પણ તપ અને આત્મભોગને વિશાળ પ્રમાણમાં

જાળવી રાખ્યો છે; એટલો બીજા સંપ્રદાયોએ જાળવ્યો નથી. તેથી જ, સાહેબ એવા સંપ્રદાય પર આક્રમણ કરવાનો કોઈ અર્થ નથી કે જેની સાથે આપણે ભિન્ન માન્યતાઓને કારણે સંગત ન થતા હોઈએ. હું પોતે સંન્યાસ જીવનને અપનાવી શકતો નથી, એ કારણથી સંન્યાસ દીક્ષા લેનારા બીજા કોઈને મારે અટકાવવા જોઈએ નહિ. માનવ પ્રાણીઓ સાથે વર્તવાની એ રીત ખોટી છે. જો હું સાંસારિક કે જીવનને સારું માનતો હોઉં તો એટલા જ મનથી મારે એવું તો ન જ કહેવું જોઈએ કે દરેકે સાંસારિક જીવન જ ગુજારવું જોઈએ. સાંસારિક જીવન સારું નથી, એવું સંન્યાસીઓ કહે છતાં હું સંન્યાસી થવાને તૈયાર નથી. સાંસારિક જીવન માત્ર મને સારું લાગે છે. એટલા માત્રથી જ હું એવો આગ્રહ કેમ રાખી શકું કે કોઈએ પણ સંન્યાસી ન થવું ?

આપણી રીતે જીવવા સ્વતંત્ર આપણે બીજાને ઉત્તમ લાગતી જીવન પદ્ધતિનું સ્વાતંત્ર્ય લૂંટી ન શકાય :- જેવી રીતે મારું જીવન મને જેમ ઉત્તમ લાગે તે રીતે જીવવાનું સ્વાતંત્ર્ય હું ઈચ્છું છું, તેવી રીતે બીજાઓને જે રીતનું જીવન ઉત્તમ લાગે તે રીતે જીવવાનું તેમનું સ્વાતંત્ર્ય મારે અખંડ રાખવું જોઈએ. અલબત્ત, સાંસારિક જીવન કરતાં સંન્યાસ જીવનમાં વધારે સુખ લાગે એવાઓની જગતમાં નાની જ લઘુમતિ હશે, પરંતુ તેનો અર્થ એવો નથી કે તેવા લોકો ઘણી અલ્પ સંખ્યામાં છે; માટે આપણે વગર વિચાર્યે બસ, ગમે તે વિષયમાં કાયદા ઘડ્યે જ જવા, કુમળી વયના બાળકોનો અજુગતો લાભ ઉઠાવતા હોય તેવા બેદરકાર લોક અથવા તો હદ બહારના ઉત્સાહી ધાર્મિક માનસવાળા લોકોને તેમ કરતાં જરૂર અટકાવવા જોઈએ, પરંતુ મને તો ચોક્કસ ખાત્રી છે કે બાળકોનું અપહરણ કરતા અથવા તો તેમનો દુરુપયોગ કરતા એવા લોકોને અટકાવવા માટે હાલમાં અસ્તિત્વમાં રહેલા કાયદાની અંદર પૂરતી જોગવાઈ છે. અલબત્ત, સવાલ એટલો જ છે કે આવા કિસ્સાઓને ખોળી કાઢવા અને તેની સામે પગલા ભરવા કોણ જવાનું છે ? તો ત્યારે સાહેબ, કેવળ પોલીસને કાર્ય સોંપી દેવાથી શું કાર્ય થઈ જવાનું છે ? આખરે કેટલી બાબતો અને તેમાંય ખાસ કરીને સામાજિક સુધારાની કેટલી બાબતો આપણે પોલીસને સુપ્રત કરવા તૈયાર છીએ એ પણ આપણે વિચારવું જ પડશે.

બાળલગ્નની વસ્તુ તદ્દન જુદી છે :- કેટલાક માનનીય સભ્યોએ બાળલગ્નના કાયદાનો નિર્દેશ કર્યો છે; પરંતુ બાળલગ્નો એ સંન્યાસ દીક્ષાઓ કરતાં તદ્દન ભિન્ન વસ્તુ છે. મને નથી સમજાતું કે આ બે વસ્તુઓને સરખાવી જ શી રીતે શકાય ? લગ્ન એ સામાન્ય વસ્તુ છે, જ્યારે સંન્યાસ દીક્ષા એ અસાધારણ વસ્તુ છે. બેમાંથી એક ઘણે બનતી વસ્તુ છે, જ્યારે બીજી તેવી નથી, છતાં પણ જો

એક લાખ પ્રસંગોમાંના એક જ પ્રસંગ ઉપર પણ કાયદો ઘડવાનું આપણે માટે એકાંતે આવશ્યક હોય તો તેમ કરવું તદ્દન વ્યાજબી ગણાય. એક કાળે આપણે જ અસ્તિત્વમાં રહેલા કાયદાની રૂએ ગેરકાયદેસર ગણાતા એક જ લગ્નને કાયદેસર ઠરાવવા માટે કાયદો પસાર કર્યો છે. આપણે એ લગ્ન કાયદેસર ઠરાવવું જ હતું અને માત્ર એક જ યુગલ ખાતર કાયદો પસાર કરવો હતો. પરંતુ તે કાયદો બીજા લોકોને સ્પર્શતો ન હતો. જ્યારે અહીં તો આ સર્વવાહક બીલ બધી બાળદીક્ષાઓને મનાઈ કરવા તરફ જાય છે. તેથી જ જો કે મેં બીલનું પ્રથમ વાંચન પસાર કરવાનું અને લોકમત માટે ફેરવવાનું મંજૂર કર્યું છે. તો પણ સાથે સાથે હું એ સ્પષ્ટ કરવા માગું છું કે બીલને આગળના કોઈ પણ વાચનમાં પસાર કરવા માટે હું બંધાયેલો નથી.

સર્વથા બાળસંન્યાસ રોકવો એ જગતના સંતને ચોરવા જેવું છે :- હું નથી ધારતો કે શંકરાચાર્ય, હેમચંદ્રસૂરી અને જ્ઞાનેશ્વર જેવા આત્માઓના માર્ગમાં અવરોધ કરવાનું આપણે માટે યોગ્ય હોય. જો આપણે એમ કરીએ તો તો તેનો અર્થ એવો થશે કે આપણે માત્ર આપણા દેશ પાસેથી જ નહિ પરંતુ આખા જગત પાસેથી આવા અત્યંત અસાધારણ પુરુષોને છીનવી રહ્યા છીએ. સામાજિક સુધારાને નામે હું નથી ધારતો કે આપણે ક્યારેય આવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ભલે પછી તે અનેક માણસોને મનગમતો હોય. સામાજિક સુધારો એ ઘણી પ્રશંસનીય વસ્તુ છે, પરંતુ એ પણ વસ્તુ છે કે સામાજિક સુધારો સામાજિક જુલ્મ પણ બની શકે છે, અને તેથી ખાસ કરીને લોકશાસનમાં તો આવું કાંઈ જ ન બને એની આપણે કાળજી રાખવી જોઈએ. નહિતર તો આપણા બંનેય સભાગૃહો પાસે ઘણી વિશાળ સત્તાઓ છે, કે જેના બળથી આપણે કોઈપણ કાયદો પસાર કરી શકીએ. લોકસભા અને રાજ્યસભા બંધારણમાં પણ સુધારણા કરી શકે છે અને ભારતમાં સર્વ ધર્મની મનાઈ પણ કરી શકે છે. પરંતુ શું તે યોગ્ય થશે ?

ધર્મની મનાઈ થઈ શકે નહિ :- અરે ! રશિયા પણ એ પરિણામ સિદ્ધ કરી શક્યું નથી. તેને પોતાની ગોળી ગળી જવી પડી છે. (વાત સંકેલી લેવી પડી છે.) અને ધર્મનો વિકાસ થવા દેવો પડ્યો છે. કદાચ દબાણ અને મોટી મુશ્કેલીઓ હેઠળ એમ થયું હોય. માનવસ્વભાવમાં એવી એ ઝંખના છે કે જેને દબાવી શકાતી નથી અને જેને દબાવવી પણ ન જોઈએ. આપણે જ્યારે એમ કહીએ છીએ કે બાળકોને અમુક ક્ષેત્રમાં પ્રવેશવા દેવા જોઈએ ત્યારે આપણે તેમને બીજા ઘણા ક્ષેત્રોમાં પ્રવેશવાની પણ સંમતિ આપી છે, એ પણ આપણે યાદ રાખી લેવું ઘટે.

સ્વાતંત્ર્યની લડતમાં બાળકોને સામેલ કરી... :- શું આપણે આપણી સ્વાતંત્ર્ય

માટેની લડતમાં બાળકોને સામેલ કર્યા નથી ? અને લાંબા વખત સુધી સ્વાતંત્ર્યની ચળવળમાં એમની જિંદગી ખરચાવીને તેમના સમસ્ત ભાવિ જીવનના અવકાશ ઉપર શું નિયંત્રણ નથી મૂક્યું ? શું તેમની લાગણીઓને ઉશ્કેરવાનો આ સવાલ ન હતો ? શું આપણને એમ ત્યારે લાગતું હતું કે આપણે ખોટા હેતુ માટે બાળકોનો ઉપયોગ કરી રહ્યા છીએ ? ના, જરાય નહિ. એ તો એક મહાન હેતુ હતો. મહાત્મા ગાંધીએ બાળકો પાસેથી ઘરેણાં સ્વીકાર્યા હતાં અને તેમને આશિર્વાદ આપ્યા હતા. આ બધાં બાળકો શું જાણતા હતા કે તેઓ શું કરી રહ્યા છે ? શું એમ પણ કહી શકાય કે એ બાળકો કાંઈક ખોટું કરી રહ્યા હતા ? આપણને બધાને તે વખતે એવું જ લાગતું હતું કે ‘તે બાળકો યોગ્ય જ વસ્તુ કરી રહ્યા છે !’ અને મહાત્મા ગાંધી આપણી ભાવિ પેઢીને મહાન આત્મભોગનો પાઠ શીખવી રહ્યા છે અને હું ધારું છું કે તે બધું બરાબર હતું. મને તેમાં કંઈ ભૂલ જણાતી નથી.

સારી વસ્તુમાં કાયદો માત્ર તેના બેદરકારીભર્યા ઉપયોગ અંગે હોય :-

તેથી જ જ્યારે જ્યારે લોકોને અને બાળકોને આપણે કંઈક સારું શીખવીએ છીએ, ત્યારે ત્યારે મને લાગે છે કે સાથે આપણે તેની પ્રવૃત્તિ પર અટકાયત ન કરવી જોઈએ, બલકે તેને વધારી લેવી જોઈએ. હા, આપણે જે રોકવું જોઈએ તે એવી તકો અને એવા હક્કોનો બેદરકારીભર્યા ઉપયોગ છે. એમ કરવું તદ્દન યોગ્ય છે. તે બાબતમાં મને જરાય શંકા નથી. આ માનવંતા સભાગૃહમાં આપણે સામાજિક સુધારો અને કાયદો કરવાના કોઈ પણ કપરા પ્રકારને ઉપાડી લેવામાં આપણે જરાય અચકાયા નથી. હું એવી દલીલમાં જરાય માનતો નથી કે આ બીલ સભાગૃહના એક માનવંતા સભ્ય તરફથી રજૂ થતું હોવાથી તે બહુ અસરકારક નહિ બને, અને તેથી જ તે મને સ્વીકાર્ય નથી. મને જે વજુદવાળી બાબત લાગે છે, તે એ નથી. કારણ કે જો તે પરિણામે કંઈક પણ ફાયદાકારક લાગે તો આપણે તે કરવામાં માનીએ છીએ. જેથી આખોય દેશ તેને સ્વીકારે; એ માટેનું મહાન બળ પ્રગટ થાય, અને આપણે તેવા પ્રકારનું પગલું ભરવા તૈયાર છીએ. તેથી હું કહું છું કે મને જે વજુદવાળી વસ્તુ લાગે છે તે એ નથી.

મારે મન વજુદવાળી વસ્તુ એ ધાર્મિક મુદ્દો છે :- મારે મન તો આ બાબતમાં રહેલો મૂળભૂત ધાર્મિક મુદ્દો મહત્વનો છે. તેના પર બરાબર રીતે વિચારણા થવી જ જોઈએ; અને યોગ્ય રીતે નિર્ણય લેવાવો જોઈએ. તે જ કારણસર આવી જાતના પગલા માટે સમય ખર્ચાય અને વધુ શાણી બુદ્ધિ વપરાય, એ મને ઠીક લાગ્યું છે.

બાળ સંન્યાસ દીક્ષા પ્રતિબંધક બીલ એટલે- ત્યાગના આદર્શ અને ધર્મનો મૃત્યુદંટ !

તાજેતરમાં જ બાળદીક્ષાનો વિરોધ કરતા તથા ધારાસભ્ય શ્રી પટવારીએ રજૂ કરેલા બાળ સંન્યાસ દીક્ષા પ્ર૦ બીલને ટેકો આપતા વર્તમાનપત્રોમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા શ્રી સુખલાલજી તથા શ્રી બેચરદાસના નિવેદનને વાંચતાં કોઈ પણ પ્રકારની આધ્યાત્મિક વિચારસરણી ધરાવતો, સામાન્યતઃ આર્થ અને આસ્તિક ગણાતો માનવી આઘાત અનુભવ્યા વિના રહેશે નહિ. એ નિવેદનમાં અનેક અધાર્મિક અને નાસ્તિક વિધાનો કરવામાં આવ્યાં છે, એટલું જ નહિ પણ કેટલીક વસ્તુઓ અવળી રીતે રજૂ કરીને સત્તાધારી પક્ષને તથા સત્તાધારી વ્યક્તિઓને જૈન સાધુ સંસ્થા સામે ઉશ્કેરવાની યુક્તિ પણ પ્રયોજવામાં આવી છે. આમ હોવાથી સામાન્ય જનતામાં કોઈ પણ ગેરસમજ ન થાય તે ઉદ્દેશથી આટલું લખવાની ફરજ પડી છે.

પ્રથમ તો પંડિતભાઈઓનું લેખનું શીર્ષક જ દીક્ષા પ્રત્યેના પૂર્વ ગ્રહયુક્ત છે. દેખીતી રીતે જ તેમણે દીક્ષાને ‘કઠોર’ માનીને જ ગગડાવ્યે રાખ્યું છે. બાકી નિજ આત્માનું પારમાર્થિક કલ્યાણ કરનારી દીક્ષા કઠોર શી રીતે કહેવાય ? કઠોર તો તેનો વિરોધ જ છે ! અંગ્રેજી કહેવત ‘One man’s meat is another man’s poison’ એ ન સમજવા જેવી જ આમાં ભયંકર ક્ષતિ થયેલી છે. જે માર્ગ સન્માર્ગીને કે સંયમીને પોતાના રોજિંદા જીવન જેટલો સરળ ને સુસાધ્ય હોય છે, તે દુર્જનને મન ઘણો જ વિષમ, અઘરો લાગે છે, તે તો રોજિંદુ વ્યવહારનું સત્ય છે. દાખલા તરીકે મદ્યપાન, ધુમ્રપાન, વ્યભિચાર આદિનો ત્યાગ સજજનને તો તેની પ્રકૃતિનો, જીવનનો એક અંશ જ બની રહેલો હોય છે ને તદ્દન સ્વાભાવિક ને સરળ લાગે છે, પરંતુ દુર્જનને તેનો ત્યાગ ‘કઠણ’ ને ‘કઠોર’ લાગે છે ! અરે, એનો ત્યાગ કરવા સમજાવનાર પણ ‘કઠોર’ લાગે છે ! આજ રીતે સંન્યાસ દીક્ષાનો આજન્મ સ્વીકાર કરનાર તો તેનો પ્રેમપૂર્વક સ્વીકાર કરે છે, ને તે પ્રાપ્ત થતાં પોતાની આત્મસિદ્ધિ, જીવનસિદ્ધિનો માર્ગ સાંપડ્યો તેમ માનીને પરમાનંદ પ્રાપ્ત કરી પ્રફુલ્લ બને છે; જાણે આદર્શ પ્રાપ્તિ જેટલો જ પુલક ને ઉન્માદ અનુભવે છે ! પણ આ પરમાનંદની વાત ઘરબાર, ધન, કીર્તિ કે પંડિતાઈ કે એવી

બીજી દુન્યવી મહત્તાઓમાં રાચનારાઓને શે સમજાય ! શે સમજાવવી ? પરંતુ પચાસ-સાઠ વર્ષ ધર્મશાસ્ત્રોનું પરિશીલન કરનારને પણ આ ન સમજાય તો કોનો વાંક ? શાસ્ત્રોનો કે પરિશીલન કરનારનો ? પરંતુ **લોચનાભ્યાં વિહીનસ્ય દર્પણૈઃ કિં પ્રયોજનમ્ ?** કે પછી માત્ર ધર્મપરંપરાના અધ્યયનમાં ખુદ ધર્મનો જ અભ્યાસ બાકી રહ્યો ? ખરે જ, નીસરણીનાં પગથીયાં ગણનારાથી ભિત્તિચિત્રોની કળા જોઈ શકાતી નથી !

વૈદિક પરંપરામાં ઉપનયન સંસ્કાર જ દીક્ષિત બનાવવાનો, દ્વિજ બનાવવાનો, મુખ્ય સંસ્કાર ગણાય છે. ત્યારથી જ બાળક વિદ્યાર્થી બનીને ગુરુને ત્યાં વિદ્યાભ્યાસ કરવા જતો, પરંતુ ત્યારે જો વિદ્યાર્થીમાં વૈરાગ્યભાવના જાગતી તો તે ચાર આશ્રમોના ક્રમિક સ્વીકાર વિના જ સીધો પ્રવજ્યા ગ્રહણ કરતો. આ સંયોગોમાં ચાલણગાડી વિના જ સ્વયં ચાલતાં શીખેલા બાળકને ચાલણગાડીથી જ ચલાવવાનો મોહ રાખવો તે અજ્ઞાન જ છે, યા તો એક પ્રકારનો હઠાગ્રહ જ છે ! અર્થાત્ વૈદિક પરંપરામાં નાની ઉંમરે સંન્યાસીનું વિધાન નથી તેમ કહેવું થોડું જાણનાર માટે પણ હાસ્યાસ્પદ ઠરે છે, તો પાંડિત્યનું બિરૂદ પ્રાપ્ત કરેલાઓ માટે વિશેષ કરીને ! અને વૈદિક પરંપરામાં પણ ઉપમન્યું વગેરે નાની ઉંમરના ક્યાં નહોતા ! ધ્રૂવમાં પણ વૈરાગ્ય નાનપણમાંજ ઉદ્ભવેલો ને ? ને પ્રહ્લાદમાં પણ ભક્તિની લહે લાગેલી તે ય બાલ્યવયમાં જ ને ? નજીકના કાળમાં નામદેવની ભક્તિથી કોણ અજાણ છે ? સંત જ્ઞાનેશ્વર પણ ૧૬મે વર્ષે ગીતાભાષ્ય રચેલું એ કહેવાની જરૂર પડશે ? ખરું છે કે આ બધાંયે સંન્યસ્ત લીધું ન હતું, પણ બાલ્યવયમાં ગત જન્મના સંસ્કાર સંન્યસ્ત કે વૈરાગ્યની ભાવના નથી જન્માવતા એમ કોણ કહી શકશે ? ત્યારે જો આમ ઉદ્ભવેલા, જાગૃત થયેલા પૂર્વ જન્મના સંસ્કાર કોઈ માનવીમાં બાલ્યવયમાં જ વૈરાગ્યની ભાવના જગાવે ને તે બાલ સંન્યાસના ટૂંકે રસ્તે આત્માના ઉદ્ધારની પ્રવૃત્તિ આદરે તો એના એવા પ્રયત્નમાં આડે આવવાનો મને, તમને, તેમને કે આપણી રાજ્યવ્યવસ્થાને પણ શો અધિકાર ? અને આપણે કોણ ? જેમને હજુ એવી વૈરાગ્યની ભાવના સમજવાની પણ શક્તિ સાંપડી નથી ! એમને એવો વૈરાગ્ય અટકાવવાનો શો અધિકાર ? ખરું જોતાં તો એવા યોગબ્રહ્મ આત્માને તેની આધ્યાત્મિક ઉન્નતિના યત્નમાં સહાય કરવાનું જ કર્તવ્ય ભાવનાશાળી માટે છે. ત્યાં આવું ઊલટું અનાડી હિરણ્યકશ્યપ, કંસ કે દુર્યોધનનું પાત્ર ભજવવાનું કોને સૂઝે ? માટે તો વર્તમાન શંકરાચાર્ય જેવાઓએ આવી બાલદીક્ષામાં હસ્તક્ષેપ કરનાર બીલનો સ્પષ્ટ વિરોધ કરેલો છે. સામાન્ય રીતે બ્રાહ્મણને માટે ઉપનયન ગર્ભથી આઠમે વર્ષે કરવું તેવું મનુ ભગવાને વિધાન કર્યું છે; પરંતુ પાત્ર વિશેષને માટે

ગર્ભથી પાંચમે વર્ષે પણ ઉપનયનનું વિધાન કર્યું છે, કારણ કે મનુ ભગવાન લખે છે કે તે બાળક કદાચ કોઈ દેવનો અવતાર હોય ને તેનામાં વિશેષ યોગ્યતા હોવા સંભવ છે. ટીકાકાર કુલ્લૂક ભટ્ટ લખે છે કે કોઈ વાર બાળકમાં પોતામાં આવી ભાવના સમજવાની શક્તિ ન હોય તો તેનાં માતાપિતા તે સમજીને તે પ્રમાણે સંન્યસ્ત કે દીક્ષા અપાવી શકે છે. કેળવણી, વ્યાપાર કે ગૃહસ્થધર્મ વગેરે બાબતોમાં માબાપ જેમ બાળકના હિતનો વિચાર કરી શકે છે તેમ તેઓ પોતાના બાળકના સંન્યસ્ત કે અધ્યાત્મવિદ્યાની બાબતમાં પણ તેના જ હિતનો વિચાર કરી શકે છે તેમ પણ કુલ્લૂક ભટ્ટ કહે છે. ત્યારે આ છે વૈદિક મત, ને વૈદિક પરંપરા.

વળી પંડિત ભાઈઓની માન્યતા કે શંકરાચાર્યની બાળદીક્ષા અપવાદ કે અકસ્માત છે તે પણ ભ્રમ છે. ખરું જોતાં તો તે વૈદિક સંન્યાસ પરંપરાનો એક અંશમાત્ર જ છે. અલબત્ત જેમ દરેક ગૃહસ્થ ગાંધીજી કે જવાહર થઈ શકતો નથી, તેમ દરેક બાળબ્રહ્મચારી પણ શંકર કે હેમચંદ્ર ન બની શકે તે પણ સ્પષ્ટ જ છે. પરંતુ તે ઉપરથી શંકરાચાર્ય પછી બાલદીક્ષિત થયા નથી કે થતા ન હતા તે કહેવું તે સામાન્ય સમજનો અભાવ અથવા વિકૃત રજૂઆતની યુક્તિ જ છે ! એક ઉત્તમ ગૃહસ્થ માનવીને અપવાદ લેખીને બીજા બધા ગૃહસ્થોને જેમ હલકા ગણીને ઉતારી પાડી શકાય નહિ, તેમ એકાદ બાળદીક્ષિતનું સાંભળેલું દષ્ટાંત સત્ય માની બધા બાળદીક્ષિતો અણસમજમાં દીક્ષા લે છે તેમ માનવું, મનાવવું તે પણ એક પ્રકારનું અજ્ઞાન જ છે. અપહરણથી કે ભરમાવીને સાધુ બનાવાય છે એમ કહીને પણ મારા પંડિત મિત્રો કાયદાને કે ન્યાયાલયને ચોપડેથી કોઈ દષ્ટાંતો રજૂ કરી શકતા નથી, કે બીલના પ્રણેતા પણ તેમ કરી શકતા નથી તે તેમના પક્ષની નિર્બળતા, તેમની દલીલની નિર્બળતા-અસહાયતા નહિ તો બીજું શું છે ? એક આર્થ તરીકે કર્મ તથા પુનર્જન્મના સિદ્ધાંતોમાં માનનાર કોઈ પણ માનવી બાલસંન્યાસનો વિરોધ કરી શકે નહિ, તો તેને કુઠારાઘાત કરનાર બીલને સમર્થન તો કરી જ શી રીતે શકે ?

બૌદ્ધોમાં, તિબેટ જેવાં સ્થળે, દસ બૌદ્ધમાંથી ત્રણ તો સાધુ જ હોય છે. સાધુ પરંપરાનું તો ત્યાં શાસન ચાલે છે. કુદરતી રીતે જ ત્યાં બાલ્યવયથી જ દીક્ષા અપાય છે અને આપણા પંડિતવર્ષો સ્વીકારે છે તેમ તેઓ ભિક્ષુવેષ લે છે ને તે અનુસાર જ જીવન પણ જીવે છે અને કોઈ પળે ન ફાવે તો ગૃહસ્થજીવનમાં પણ પાછો ફરે કે ફરવા માગે તો તેને કોઈ અટકાવતું નથી. આવા ગૃહસ્થીઓ આજે પણ જૈન સમાજમાંથી મળી આવે તેમ છે. તેની કોણ ના પાડશે ? જન્મદીપ કે એવી બીજી ભયંકર ગુન્હાઓ માટે થતી સજા ભોગવી ચૂકેલા પણ જ્યારે સમાજમાં માનવંત જીવન જીવી શકે છે ત્યારે તેમને કોણ અટકાવે છે ? ત્યારે આ તો

આધ્યાત્મિક પ્રયત્નમાંથી પાછા પડેલાને શા માટે કોઈ અપમાને ! ભાવિક જન તો માનશે કે તેનો કર્મોદય હાલમાં તેવો હશે, ને કર્મોનો પુણ્યોદય થશે ત્યારે તે જ કરી આત્મોન્નતિને માર્ગે વળશે જ.

જે બૌદ્ધભિક્ષુ પરંપરાનાં વખાણ પંડિતમિત્રો, જૈન સાધુઓને જાણે ઉતારી પાડવા હોય તેમ કરે છે તે તો ખરું જોતાં જૈન ભિક્ષુ પરંપરાના અનુકરણરૂપે જ ઉદ્ભવેલી છે. માટે જો જૈન પરંપરાની સ્થિતિ, તેઓ કહે છે તેમ જુદી હોય તો તે અધિક ગુણવત્તાની દૃષ્ટિએ જ, હીનતાની નહિ અને જૈન સાધુઓની આ ગુણવત્તાનો તો આપણા સન્માન્ય મુખ્ય પ્રધાન શ્રી મોરારજીભાઈએ પણ તેમના કાઉન્સિલ સમક્ષના પ્રવચનમાં મુક્ત કંઠે કરેલો જ છે, ને તે પણ આપણા પંડિતવર્યોને સ્મરાવવું પડશે ? તેથી ઊલટી રજૂઆત કરનાર જૈનો માટે તો મારે શું કહેવું ? બાકી જૈન જનતા તો તેમના ઉદ્દેશ બરાબર સમજે છે, તેમાં લવલેશ શંકા નથી.

જૈન દીક્ષા બીજા ધર્મોની સંન્યાસ દીક્ષા કરતાં સંપૂર્ણ છે. તેથી જ માત્ર બીજા ધર્મોને કદાચ ગહન કે કઠોર લાગે, તે સ્વાભાવિક છે, પરંતુ જૈન પરંપરામાં જ ઉછરનારને મન તો તે સ્વાભાવિક ને પ્રકૃતિગત જ છે. મુસલમાનોને રોજો રાખવા કે જૈનોને અનેક પ્રકારનાં વ્રતો કરવાં તે એક સ્વભાવનો ભાગ જ બની જાય છે, જૈનધર્મ જ ત્યાગપ્રધાન છે. તેનું મુખ્ય લક્ષણ જ આચારશુદ્ધિ છે. એ ધર્મના આદર્શરૂપ મુનિઓ બીજાની દૃષ્ટિએ કઠણ આચાર પાળે તો તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય કે વધારા પડતું નથી. ખરું જોતાં તો સામાન્ય બાવાઓ કે સંન્યાસીઓ જેવાં પતનનાં સ્થાન કે છિદ્ર તેમાં નથી; તે જ તેની વિશિષ્ટતા છે. એવી વિશિષ્ટતાને દોષ ગણાવવા જેવી ને જેટલી દુર્બુદ્ધિ હજુ સામાન્ય જૈનોમાં પણ આવી નથી. પંડિતોની બાબતમાં અમે કાંઈ કહી શકતા નથી.

‘કાર્યી’ ઉંમરમાં દીક્ષા સ્વીકારવાથી ભયસ્થાનો વધે છે તેવું વિધાન પણ માનસશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતથી વિરુદ્ધનું છે. ખરું જોતાં તો વાઘનું બચ્ચું માંસાદિ ન ચાખે ત્યાં સુધી તે સામાન્ય પશુની જેમ જ જીવન જીવે છે, પરંતુ એક વખત તેનો પરિચય કર્યા પછી એ બચ્ચા પાસેથી અહિંસક વર્તન વાંછવું અઘરું થઈ પડે છે. અલબત્ત, સરકસમાં તેમને કેળવીને કામ કરાવી શકાય છે, પણ તે કેટલું અઘરું બને છે; તે તો તેને કેળવનાર અને જોનાર સમજી શકે તેટલું સ્પષ્ટ જ છે. ખરેખર, કેટલીક વખત ખરાબ વસ્તુનું અજ્ઞાન જ લાભદાયી હોય છે. તે આધ્યાત્મિક પ્રગતિના પંથીઓથી અજાણ નથી. પતિત થયેલા જૈનદીક્ષિતનું સમાજમાં પાછું ફરવાનું શક્ય નથી તે કહેવું જૈન સમાજ વ્યવહાર નિરીક્ષણનો અભાવ સૂચવે છે. અલબત્ત, અસામાન્ય કામ કરનાર તરફ જેમ લોકો જુએ છે તેમ થવાનો સંભવ

કુદરતી જ છે, આવી કમનસીબી હજારમાં એકાદને આવે તેથી ધાર્મિક બાબતમાં રાજ્યને વચમાં પડવા, હસ્તક્ષેપ કરવા આમંત્રણ આપવા જેવી મૂર્ખતા કોણ કરે ? પરંતુ ડાહી રાજ્યવ્યવસ્થા એવો હસ્તક્ષેપ કરશે નહિ, તેની જૈન સમાજને ખાતરી છે.

નીતિભ્રંશના દાખલાઓ પંડિતો પાસે રાખે છે, જાહેર નથી કરતા ! પરંતુ આવા ભ્રમમૂલક દૃષ્ટાંતો આપ્યા વિના જ બાંધેભારે જ વિધાનો કરવાં તે તર્કશુદ્ધ નથી એ પંડિતોથી કેમ સમજાતું નથી ? વિશેષમાં દીક્ષિત બાળાઓ માટે ભયસ્થાનો અને પતનની કલ્પનાઓ કોઈ કોલેજ કન્યાઓ જેવી કે શાળાની શિક્ષિકાઓ જેવીને માટે હોય તેવી ઢબથી રજૂ કરવાની મેલી મુરાદ વિષે શું કહેવું ? બાકી હજારો માનવોમાંથી કોઈ (સંપૂર્ણ) શુદ્ધતાથી ચલિત થાય તેથી આખી સંસ્થા અને તેની પ્રણાલિકા દોષવંત છે તેમ કહેવું તે નરી બાલિશતા જ છે ! અપવાદથી વ્યાપ્તિ બાંધવા જેવું જ છે ! એક ગુન્હેગાર ઉપરથી ૯૯૯ ને ગુન્હેગાર ઠરાવવા જેવું જ છે ને ? જૈનોમાં બાલદીક્ષા લેનારા જ આંગળીએ ગણાય તેટલા, ને તેમાંથી ચળવાના દાખલા તો હજારમાંથીય પણ કેટલા ? અને એવી કલ્પિત સંખ્યા ખાતર સાધુ સંસ્થાના પરમોજજવલ ભૂત, વર્તમાન તથા ભવિષ્ય ત્રણેનો વિધ્વંસ કરાવવો છે ? આવું ધર્મનું અપમાન કરનારું, તેને દગો દેનારું, ગોઝારું કાયદાનું શસ્ત્ર આવી પરમ પવિત્ર બાળદીક્ષાની પરંપરા સામે કેમ ઉગામી શકાય ? ક્યો જૈન, ક્યો આર્ય તેમાં મદદ કરી શકે ? સદ્ભાગ્યે હજુ આર્યભૂમિ સાવ નિઃસત્ત્વ કે અનાર્ય થઈ ગઈ નથી !

તટસ્થ રીતે વિચારતાં પણ જે પ્રથાએ વૈદિક ધર્મનો પુનરુદ્ધાર કરનાર આઘ શંકરાચાર્ય કે કલિકાળ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય જેવા, આપણને આપ્યા છે, તેના અસ્તિત્વની લાયકાત દર્શાવવા એ બે નામ જ પૂરતાં છે. આ બે મહામાનવ, Supermen આપીને બાલસંન્યાસ દીક્ષાની પરંપરાએ તેનું અસ્તિત્વ સફળ કર્યું છે. રખે આપણે કોઈ ભાવિ શંકરાચાર્ય કે હેમચંદ્રાચાર્યને આ બીલ જેવા અવિચારી ને મૂર્ખ કૃત્યથી ગુમાવી બેસીએ એટલું જ કરીએ તો ય બસ છે. જૈન પરંપરામાં તો હેમચંદ્રાચાર્ય પછી અનેક બાલદીક્ષિતોએ જૈન ધર્મની, જૈન સાહિત્યની સેવા કરી છે ને તે સર્વ વિદ્વાન જૈનો જાણે છે, છતાં નીચેની નામાવલિ તે સિદ્ધ કરવા પૂરતી છે :-

શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય પછી શ્રી દેવસૂરિજી, શ્રી સોમપ્રભસૂરિજી, શ્રી જિનકુશળસૂરિજી, શ્રી સિંહતિલકસૂરિજી, શ્રી જ્યાનંદસૂરિજી, શ્રી મેરૂંતુંગસૂરિજી, શ્રી કુલમંડનસૂરિજી, શ્રી સોમસુંદરસૂરિજી, શ્રી વિજયહીરસૂરિજી, શ્રી

વિજયસેનસૂરિજી, ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી મ. વગેરે બીજા ઘણા બાળદીક્ષિતો મહાવિદ્વાન, મહાપ્રભાવિક અને ઉત્તમ ચારિત્રસંપન્ન થયા છે.

બાકી અઢાર વર્ષે પણ દીક્ષિતની પ્રતિભા તેટલી જ ચમકશે એમ પાંડિત્યથી કહેવું તે ભ્રમ ઉત્પન્ન કરી જનતાને ઊધે માર્ગે વાળવાનું જ છે. જે કાર્ય ગૃહસ્થધર્મ તજીને નાનપણથી જ, એક જ કાર્યમાં, ધર્મકાર્યમાં લાગેલો માનવી કરી શકે, કરે, તે ૧૮ વર્ષ પછી જ ધર્મનું જીવન ધ્યેય સ્વીકારનાર શી રીતે કરી શકે ? ક્રિકેટ કે બીજી રમત-ગમત કે નૌકાદળ, ભૂમિદળ કે હવાઈદળમાં યુવાનોને તાલીમ આપવા માટે પણ 'Catch them young'નું સૂત્ર અપનાવાય છે ! તો જ્યારે ધર્મમાં પણ આપણા પૂર્વજો એ સૂત્ર અપનાવી ચૂક્યા હતા ત્યારે તેને આજે આપણે દોષ કેમ દઈએ કે ગણીએ ! દુનિયાદારીની સિદ્ધિ માટે પણ 'નાનપણથીજ પલોટવાની' વૃત્તિ રાખનારે આધ્યાત્મિક સિદ્ધિ માટે એ સિદ્ધાંત બાજુ પર રાખી ક્યી આધ્યાત્મિક સિદ્ધિ કે ધર્મસેવાની દીક્ષિતો પાસેથી આશા રાખવાની રહી ? ખરે જ, આ બીલથી તો ધર્મકાર્ય, ધર્મ ઉન્નતિ, સાહિત્ય ઉન્નતિ, આત્મિકઉન્નતિ દરેકમાં એક મહાન અંતરાય જ ઊભો કરવા જેવું થશે. દુનિયામાં જીવન માટેની આવશ્યક વસ્તુઓ ખાનપાનાદિ માટે મર્યાદા નક્કી કરાતી નથી, માનવી પોતાની મેળે જ યથાશક્તિ તેનો ઉપભોગ કરે છે, ભૂલ હોય તો સહન પણ કરે છે, એમાં સમાજજીવનને હાનિ થતી નથી, એને પોતાને જ હાનિ થાય છે. એવી રીતે બાલદીક્ષા એ વ્યક્તિગત પ્રશ્ન છે, સામાજિક નથી, અર્થાત્ માણસના પોતાના આધ્યાત્મિક જીવન સાથે તે સંકળાયેલો છે. એમાંથી નિપજતાં પરિણામો એને જ ખપતાં છે, એને જ લગતાં છે, એમાં બીજાને હસ્તક્ષેપનો અધિકાર નથી; વળી secular બિનધાર્મિક રાજ્ય પદ્ધતિને તો નથી જ, અને તે વાત રાજ્ય જાણે પણ છે. જે રાજ્ય પદ્ધતિ ખ્રિસ્તીઓના પાદરીઓને પણ ધર્માન્તર કરાવતાં જે કારણથી અટકાવતી નથી તે જ કારણોસર આવી બાલદીક્ષા અટકાવવા જેવી ધાર્મિક બાબતને પણ પુષ્ટિ આપનાર નથી, આપે નહિ, તેની જૈન સમાજને ખાત્રી છે.

ખરું જોતાં તો જૈન તેમજ સર્વ આર્યદર્શનો અનુસાર આધ્યાત્મિક પ્રગતિની એક સળંગ સાંકળ અનેક જન્મોથી ચાલતી આવેલી હોય છે, તેમાં શુભ કર્મોદય થતાં જ ત્યાગની દીક્ષાની ભાવના ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાં આ જન્મમાં તે માનવને પાંચ કે સાત કે દસ વર્ષ થયાં છે તે અગત્યની વસ્તુ નથી. સાચી રીતે તો તે પાંચ કે સાત વર્ષમાં આગળના જન્મોના અનેક વર્ષોના અનુભવ તથા સંસ્કાર ઉમેરવાના છે, ને તે જ તેની, તેના આત્માની સાચી ઉંમર છે. શરીરની ઉંમર આવી આધ્યાત્મિક બાબતોમાં ગૌણ છે. નિરર્થક છે. આટલી સાદી ધાર્મિક સમજ જ કોઈ અપંડિતને

પણ આ દેશમાં તો સુલભ છે, હું પંડિતવર્યોની વાત કરતો નથી.

બાલદીક્ષા આમ કોઈ રીતે સામાજિક પ્રશ્ન નથી, એને સંપૂર્ણ રીતે ધર્મ સાથે જ સંબંધ છે, સમાજ સાથે નહિ. બાકી દરેક બાબતને અનેક પાંસા હોય છે ને દરેક બાબત ધાર્મિક પણ-રાજકીય, વૈજ્ઞાનિક, શૈક્ષણિક, નાગરિક કે સામાજિક છે એમ દલીલોથી સિદ્ધ કરી શકાય, ને તે તો જૈન પંડિતો સ્યાદ્વાદવિદો-સહેલાઈથી કહી શકે. વળી બાલદીક્ષા રૂઢિચુસ્તતાનો પ્રશ્ન નથી, એ તો જૈન ધર્મના અસ્તિત્વનો મૂળભૂત પ્રશ્ન છે. સહેજે પણ રાજ્યનો હસ્તક્ષેપ જૈન ધર્મનાં મૂળ તત્ત્વોને વેરવિખેર કરી નાંખશે; તે પછી એનાં દૂરગામી પરિણામો શું આવશે તે આજે ખાડો ખોદનારને ન સમજાય પરંતુ બીજા અનેકને તે સમજાય છે. તે માટે જ આવા બીલનો વિરોધ સ્પષ્ટ કરવો પડે છે. જે મુસલમાન કે ખ્રિસ્તિ રાજ્યકર્તાઓએ પણ કર્યું નથી તે આજની પ્રજાકીય સરકાર નહિ જ કરે તેવી આશા રાખવી યોગ્ય જ છે.

પંડિતભાઈઓ આજના રાજકર્તાઓને સ્વાતંત્ર્યના સંગ્રામ વખતે જૈન સાધુઓએ મદદ ન કરી તેમ કહીને સાધુઓને નિંદવાનું તો નથી ચૂકતા પણ હાલની કોંગ્રેસ સરકારને “જૈન સાધુઓએ લડતમાં આપણને મદદ કરી ન હતી, આજે ઠીક વખત આવ્યો છે, તેમને આપણે દંડીએ” એવી મનોવૃત્તિ જગાવવા પણ પ્રયત્ન આદરી રહ્યા છે તે જૈનમિત્રોને શરમાવનારું નથી શું ? પરંતુ રાજનીતિજ્ઞો આવાથી છેતરાય એવા ભોળાભટ હોતા નથી, તે તો દરેક વસ્તુનો તેનો સારાસાર વિચારીને જ નિકાલ કરે છે.

અમારા પંડિત બિરાદરોના કથન મુજબ બાલદીક્ષાથી સાંપ્રદાયિકતા આવે છે. ઊલટુ દીક્ષિતોને તો સ્વે સ્વે કર્મણ્યભિરતઃ સંસિદ્ધિ લભતે નરઃ ॥ ની માફક પોતપોતાનું કર્તવ્ય બજાવવામાં જ આનંદ રહે છે, સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. પંડિતભાઈઓએ વર્ણવેલી સાંપ્રદાયિકતા હોત તો શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી જેવા ષડ્દર્શન ઉપર ગ્રંથ કેમ લખત ? ને હેમચંદ્રાચાર્યજી પ્રાકૃત વ્યાકરણ કેમ લખત ? ને બીજા તેને પ્રમાણ પણ કેમ ગણત ?

માટે અંતમાં એટલું જ કહેવાનું કે બાલદીક્ષા નથી તો સમાજ માટે કે દીક્ષિત પોતાને માટે વિઘાતક, ને જે તે બંનેને નુકશાન ન કરે, તે દેશને તો નુકશાન કરે જ શી રીતે ? બાલદીક્ષાનો પ્રતિબંધ કરવો, એ ધાર્મિક સ્વાતંત્ર્યનો મૃત્યુઘંટ વગાડવા સમાન છે ને પ્રજાકીય સરકાર તેમ નહિ જ કરે ને તે બીલને કોઈ રીતે ટેકો નહિ જ આપે તેમજ પસાર પણ થવા નહિ જ દે, તેવી સર્વ કોઈ ધાર્મિકવૃત્તિવાળા, સાદી સમજવાળા પ્રજાજનને શ્રદ્ધા છે. બાકી પ્રતિબંધ કરવા યોગ્ય તો આજે ઘણું ચાલી રહ્યું છે. દાખલા તરીકે નાની ઉંમરનાં બાળકોને આજે અયોગ્ય રંગદર્શનો,

ચલચિત્રો વગેરે જોવાની છૂટ અપાય છે. બીડી વગેરે વ્યસનોની છૂટ અપાય છે, તે છે. રાજ્ય ભલે તેમના ઉપર નિયમન મૂકે, અમારો તેને ટેકો છે, બાકી બાળસંન્યાસ કે દીક્ષા ઉપર નિયમન મૂકવાનો ભયંકર વિચાર તો કોઈ વિચારે પણ નહિ. એજ અભ્યર્થના !

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૪, અંક-૧૭, તા. ૨૧-૧૨-૧૯૫૫

૩૫

છવ્વીસ સ્ત્રીસંસ્થાઓના આશ્રયે મળેલી બહેનોની બહેર સભાના પ્રમુખ સ્થાનેથી શ્રાવિકા સીતાબહેને આપેલું મનનીય વક્તવ્ય

અમદાવાદ તા. ૨૧-મી ડીસેમ્બર, ૧૯૫૫

હાલી બહેનો અને પુત્રીઓ,

આજની સભાનું પ્રમુખસ્થાન તમો બધી બહેનોએ મારી પ્રત્યેના સદ્ભાવથી અને પ્રેમથી આપ્યું છે એમ હું માનું છું અને મેં પણ ધર્મફરજ બજાવવામાં જો આ શુદ્ધ ખખડેલું શરીર કામે લાગતું હોય તો એ પણ સદ્ઉપયોગ છે; એમ માનીને સહર્ષ સ્વીકાર્યું છે. મને પૂરી આશા છે કે તમો બધી બહેનોના ઉમળકાભર્યા સહકારથી મારી ફરજ હું પૂરી બજાવી શકીશ. આપણે અત્રે બાળ સંન્યાસ દીક્ષા પ્રાં બીલનો વિરોધ કરવા માટે એકઠા મળ્યા છીએ. હજુએ કેટલાકો ગુંચાય છે કે આ બીલ લાવનાર ભાઈ શ્રી પટવારીને અને તેને જેઓ ટેકો આપી રહ્યા છે તે ભલે બહુ અલ્પ સંખ્યામાં છે, પરંતુ તેમને શું કમાણી કરવી છે કે તેઓ આ પ્રયત્ન કરે છે ? આ ગુંચ આપણે ઉકેલીએ. માણસના દરેક કાર્યમાં પૈસાની કમાણી જ ધ્યેય હોય છે એવું નથી. કોઈક કાર્યમાં માનલાલસા હોય છે, કોઈકમાં કીર્તિની અપેક્ષા હોય છે, કોઈકમાં બીજાને રાજી કરવાનું હોય છે અને કોઈક વખતે પોતે જ વિચાર ધરાવતો હોય છે તે રસ્તે બીજાને લઈ જવાનો ભાવ હોય છે. આમાં બે પ્રકાર હોય છે, એક શુદ્ધ અને બીજો અશુદ્ધ. જે ઉદ્દેશથી આ બીલ લવાયું છે અને તેને ટેકો અપાય છે, તેનો વિચાર કરતાં મને જણાય છે કે આ વ્યક્તિઓનું ધ્યેય આત્માના વિકાસનું નથી, પરંતુ ભૌતિક સુખ અને ભૌતિક સામગ્રીના વિકાસને અવલંબે છે એટલે અશુદ્ધ છે. એમનું ચાલે તો સંસારનો ત્યાગ કરવાનું સર્વ વય માટે બંધ કરાવે, પરંતુ મનુષ્ય ઉંમર લાયક થયા પછી હાલના કાયદાથી પણ એને ભુવનભાનુ એન્સાઈકલોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ” (ભાગ-૧૮) ૨૨૭

સ્વતંત્ર માન્યો છે જેથી ૧૮ વર્ષ પછીનાની વાત કરે તો તેમનું કાંઈ ચાલે નહિ અને કોઈ તેમનું સાંભળે પણ નહિ; માટે પ્રથમ સગીર અજ્ઞાન છે અને તેને આવા પ્રતોનો ભાર લેવાની શી સમજ એવી એવી વાતો કરીને સરકારને અને જનમતને પોતાની તરફ વાળવાનો સહેલો માર્ગ પસંદ કર્યો છે અને એકલી સગીરની અજ્ઞાનતાની વાતથી પણ ચાલે નહિ, તેથી નસાડવા-ભગાડવા વગેરેના આક્ષેપો જોડી કાઢ્યા અને હવે તો આગળ વધીને બાળદીક્ષિત અને બાળદીક્ષિતા ઉંમર-લાયક થાય ત્યારે વાસનાના ઉદયથી પડે તો ધર્મ વગોવાય અને શ્રમણ-સંસ્થાનું ખરાબ દેખાય, એવી ભ્રામક દલીલની માયાજાળ કેટલાકોએ શરૂ કરી છે, પરંતુ ભારતની જનતા અને સરકાર હવે જાગૃત થઈ ગઈ છે. એટલે આવા જાદુઈ બગોથી છેતરાશે નહિ એમ હું માનું છું, છતાં યે તમારે જાગૃત રહેવાની જરૂર છે. જો બાળદીક્ષા બંધ કરાવવામાં જડવાદ ફાવે પછી તો મોટાઓની દીક્ષા બંધ કરાવવી એને માટે સહેલું છે. એ વખતે સ્ત્રી, છોકરાં, કુટુંબ, ઘરડાં માબાપ વગેરેની દયાની અને ભરણ-પોષણની વાતોથી યુવાન અને પ્રૌઢને અટકાવાશે અને વૃદ્ધને માટે પાંજરાપોળ ત્યાં ત્યાં જઈને શું કરવાના છે ? એ રીતે એમને રોકાશે એટલે આ બીલનો વિરોધ અને ટેકો એ વાસ્તવિક રીતે આ અધ્યાત્મવાદ અને ભૌતિકવાદ વચ્ચેનો વિગ્રહ છે. આવા પ્રસંગોએ પ્રજાની નાડ પરખાય છે. આ બીલનો વિરોધ કરવામાં બીજા ધર્મોવાળા પણ જોડાયા છે, પરંતુ ખરું પારખું તો જૈનોનું થવાનું છે. જડવાદીઓની નજર પણ જૈન દીક્ષા સામે છે. જૈનની ગળથુથીમાં ત્યાગ હોય છે, એની આ કસોટી છે. દીક્ષા ઉદયમાં આવવી એ તો ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમનું ફળ છે. એ કાયદાથી રોકાયે નહિ ને રુંધાયે નહિ. આત્માના વાસ્તવિક ગુણની પ્રભાને કોણ અટકાવી શકે ? કર્મની શક્તિ ઘણી છે, પરંતુ આત્મા માલિક છે, એ જાગે પછી પાડોશીઓનું શું ચાલે ? માટે જ હું કહું છું કે સંસારત્યાગ એ આત્માની સ્વાભાવિક દશા છે, જ્યારે વિષય કષાયની આધિનતા એ આત્માની વિભાવ દશા છે. ભૂલા પડેલાને જેમ સ્વગૃહે જવાનો અધિકાર છે, તેમ જે સ્વાભાવિક દશા છે તે પ્રાપ્ત કરવાનો દરેકને અધિકાર છે. માટે દીક્ષા એ પ્રત્યેક માનવનો જન્મ-સિદ્ધ હક્ક છે. જેઓ આ જન્મની વયને માત્ર જુએ છે તેઓ બાહ્યદષ્ટિ છે. કારણ કે કોઈક જીવનો ત્યાગનો અભ્યાસ હજારો-લાખો વર્ષોથી શરૂ થઈ ગયો હોય છે અને તેથી ૧૪૪૪ ગ્રંથના પ્રણેતા શ્રીમાન હરિભદ્રસૂરિજી મં કહે છે કે ત્યાગનો સંબંધ વય સાથે નથી પરંતુ ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમ સાથે છે, માટે જ તેવા બાળને દીક્ષાના ભાવ થાય છે. અને સંસારમાં ગૃહિ હોય છે તેવા પ્રૌઢને કે ઘરડાને થતા નથી. વધુમાં એ મહાત્મા કહે છે કે જેણે સંસાર માંડ્યો નથી અને

૨૨૮

ભુવનભાનુ એન્સાઈકલોપીડિયા-જૈન શાસનમાં ભાગવતી દીક્ષાનું સ્થાન (ભાગ-૧૮)

દીક્ષા લે છે એના કરતાં જેણે સંસાર માંડ્યો છે અને પછી દીક્ષા લ્યે છે એ બેમાં જે ભુક્તભોગી એટલે વિષયસુખો ભોગવ્યાં છે, તેને સ્મૃતિ આદિ અનેક કારણોથી પતનની સંભાવના વધારે છે. પતનનું કારણ અવિવેક પણ છે, એનો સંભવ તો બધી વયે સરખો છે માટે દીક્ષિતોને બાળ યા બાળા છે માટે પડવાનો ભય વધારે માનવો એ બરાબર નથી. આ ઉપરથી આપણે બધાયએ નિશ્ચય કરી લેવાની જરૂર છે કે પટવારીનું બાળ દીક્ષા પ્રતિબંધક બીલ આપણા અને આપણા પુત્ર-પુત્રીઓના આધ્યાત્મિક વિકાસના માર્ગમાં પથરા નાંખવા જેવું છે માટે તેનો વિરોધ હજુ ખૂબ પ્રયંડ થવો જોઈએ જેથી સરકારને તે તુરત રદ કરવાની ફરજ પડે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૫, અંક-૧૯, તા. ૧૫-૬-૧૯૫૭

સંસ્કૃતિના સંરક્ષણ

(ભાગ-૧)

(ભાવનગર કૃષ્ણકુમારસિંહજી ટાઉન હોલમાં તા. ૧૯-૫-૫૭ ને રવિવારે અપાયેલ જાહેર વ્યાખ્યાન અને તે પછીના વ્યાખ્યાનનું અવતરણ.)

રસ કેટલા ? :-

અનંત ઉપકારી તત્ત્વજ્ઞાની મહાપુરુષો પોતાના દિવ્યજ્ઞાનની પ્રભાને જગત પર પાથરતાં એ વાત ફરમાવી રહ્યા છે કે મનુષ્યને જીવન રસવાળું ગમે છે. પ્રશ્ન એટલો જ છે કે જીવનનો રસ શામાં રહેલો છે ? આ ભારત ભૂમિ પર જ્યાં સુધી સંસ્કૃતિના વહેણ વહેતાં હતાં, ત્યાં સુધી માણસને જીવનમાં નીરસતાની ફરિયાદ નહોતી. આજે સંસ્કૃતિના વહેણ સૂકાઈ ગયાં; તો પરિણામ સ્પષ્ટ દેખાય છે કે જ્યાં ને ત્યાં નીરસતાની ફરિયાદ છે. ત્યારે પહેલું તો એ જુઓ કે રસ કેટલા પ્રકારના છે ? તત્ત્વજ્ઞાની મહર્ષિ કહે છે કે કોઈને રસ કામ એટલે કે ઈન્દ્રિયના વિષયોમાં લાગે છે. તો કોઈને સારા ભોજનમાં રસ પડે છે. ત્યારે કોઈકને અધ્યાત્મના પોષક શાસ્ત્રોમાં રસ પડે છે. હવે આમાં એ જુઓ, કે રસ ક્યાં તૂટક વહે છે અને રસ ક્યાં ગંગાપ્રવાહની જેમ અતૂટ ધારાએ વહ્યો જાય છે. મહર્ષિ કહે છે;

કામમાં રસ ભોગ સુધી :- રસોભોગાવધિઃ કામે માણસ કામમાં, ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં રસ લેવા દોડે છે. એમ માને છે કે ‘મારા જીવનને આનાથી જ રસતરબોળ કરી દઉં;’ પણ રસ તરબોળતાનો વિચાર કરતાં દેખાય છે શું ? ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં રસ માત્ર એના ભોગવટા સુધી જ. ભોગવટો કરી લીધો કે રસ ખૂટી ગયો ! પછી એનો એ ભોગવટો ચાલુ રાખવાનો રસ રહેતો નથી. હવે તો પાછી નવા વિષયના રસની ભૂખ ઊભી થઈ ! એ રસમાં જ્યાં ભોગવટો કર્યો ન કર્યો કે રસ ખૂટ્યો ! સહરાના રણમાં દોડતું પામર હરણીયું પાણી જોઈએ છે માટે દોડે છે. ઝાંઝવાના નીરમાં રસ દેખે છે, ખરી રીતે ત્યાં હતું તો કંઈ નહિ; માત્ર સૂરજના કિરણ રેતીને ચક્રમક કરી રહ્યા હતા; પાણીનો માત્ર દેખાવ હતો. છતાં એવા જૂઠા પાણીમાં દોટ ક્યાં સુધી ? કલ્પેલા સ્થાને પહોંચે ત્યાં સુધી. જોયું કે પાણી નથી,

ત્યાં નિરાશા ! પત્ની ગયું. રસ ખૂટ્યો ! આશા જમીનદોસ્ત થઈ ગઈ. પાછો નવો રસ, નવી આશા, ને ફેર દોટ. ઈન્દ્રિઓના વિષયોની પાછળ દોડનારની પણ આવી જ મૃગજળીયા હરણ જેવી કંગાળ દશા છે. એક ગાયન એક વાર સાંભળ્યું કે રસ ખૂટ્યો. હવે બીજાનો રસ જાગ્યો. સિનેમાનું એક દૃશ્ય જોયું કે રસ ખૂટ્યો. હવે બીજા દૃશ્યનો રસ જાગ્યો ! એક જાતનું ફૂલ સૂંઘ્યું કે રસ ખૂટ્યો. બીજા જાતના ફૂલનો રસ જાગ્યો ! શું છે આ ? વિષયોનો ભોગવટો કર્યો કે રસ પૂરો થયો; હવે નીરસતા આવી.

ધનમાલમાં રસ ઉપાર્જન સુધી :-

જગતનો એવો એક બીજો વર્ગ છે કે જેને પૈસા કમાવાની જ ભારે લગની હોય છે. એવા માણસને પૈસા મળે છે કે એ રસ પૂર્ણ થઈ ગયો ! હવે રસની આશા શી ? પણ ત્યાં તો વધુ પંચાતી ! સનેપાતના તાવવાળાને ડોક્ટર મેલેરીયા સમજી ઈજેક્શન આપે તો વધુ સનેપાત ! એમ લક્ષ્મીનો સનેપાત પણ એવો જ. થોડા ઘણા કુકા હાથમાં આવ્યા કે સનેપાત ઓર વધે. મળ્યાનો રસ હવે નહિ; હવે નવું મેળવવાનો રસ ! શતવાનુ સહસ્રમિચ્છતિ લક્ષ્ણં સહસ્રાધિપતિઃ । લક્ષપતિઃ કોટિમિચ્છતિ । સો ની ઈચ્છા હતી, સો મળ્યા કે હવે એ સો નો રસ ખૂટ્યો. હવે હજારોનો રસ જાગ્યો. ગુણાકાર ચાલ્યો. પહેલાં દસ ગુણો. સોના હજાર. પછી લાખની ઈચ્છા, એટલે સો ગુણો ! આ શું ? રસની વૃદ્ધિ છે ? ના અંદરનો સંતાપ શતગુણો વધ્યો.

માનપાનમાં રસ મળવા સુધી :-

ત્યારે માનપાનમાં શું છે ? ચાર માણસ માનપાન આપે એનો રસ એ માનપાન મળ્યા કે પૂરો થયો ! હવે ચૌદ જણનાં માનપાન જોઈએ છે. તો જગતના માનપાનમાં ય રસ ક્ષણિક છે.

ખાનપાનમાં રસ ભોજન કરો ત્યાં સુધી.

ગમે તેવું જમણ હોય, ઊંચા ખાનપાન હોય. મેવા પક્વાન્ન ખાવા મળ્યાં હોય પણ એનો રસ ક્યાં સુધી ? ખાધું નથી ત્યાં સુધી. ખાધું એટલે રસ ઊભો ને ઊભો ભાગ્યો ! જજમાન મહેમાનને પછી ઘણો આગ્રહ કરે તો કહે : ‘હવે તો ઊલટી થશે. ભાઈ સાહેબ, આધું લઈ જાઓ !’

આ પરિસ્થિતિ જોતાં જીવનમાં રસની અતૂટ ધારા ન વિષયો પર, ન લક્ષ્મી પર, કે ન ખાનપાન પર !

તો રસની અતૂટ ધારા ક્યાં વહે છે, એ પ્રશ્ન છે.

‘અધ્યાત્મ શાસ્ત્રની ઉપાસનામાં અખૂટ રસ છે :- મહર્ષિ કહે છે અધ્યાત્મ

શાસ્ત્રની સેવા કરો પછી તમારો રસ ખૂટવાની વાત ન પૂછો. એ તો વધતો જ જશે. આ પવિત્ર ભૂમિ પર જ્યાં સુધી એ રસ પ્રત્યે આર્ય પ્રજાને માન-રુચિ હતી, ને તેથી જ અધ્યાત્મ શાસ્ત્રની વાતોના રટણ-મંથન ચાલતા, ત્યાં સુધી એ અતૂટ રસના અનુભવો ચાલુ હતા. આજે અધ્યાત્મ શાસ્ત્રની અભાવદશા છે પછી એનો કેવો રસ છે, તેની ખબર ક્યાંથી પડે ? શું કારણ બન્યું કે એ અધ્યાત્મ શાસ્ત્રની ઉપાસના લુપ્ત પ્રાય થઈ ગઈ ?

સંસ્કૃતિના નાશથી અધ્યાત્મ શાસ્ત્રનો રસ ગયો ! :-

સંસ્કૃતિના નાશે અધ્યાત્મ શાસ્ત્ર સેવાના ડ્રાસ સર્જ્યા ! જ્યાં સુધી સંસ્કૃતિ જીવંત હતી ત્યાં સુધી અધ્યાત્મ શાસ્ત્રોના ગુંજન ઝગમગતા હતા. સંસ્કૃતિના પાયા હ્યમચી ઉઠવા કે જડવાદી શાસ્ત્રોની સેવા મહેકી ઊઠી ! પૂર્વે રાજસભાઓમાં પણ અધ્યાત્મ શાસ્ત્રોના રસની ઘોળો ઉછળતી. વિક્રમાદિત્ય, ભોજ, વગેરેના દષ્ટાન્ત પ્રસિદ્ધ છે. આજે રાજસભાઓમાં કાયદા ને બજેટ ! સંસ્કૃતિ એટલે શું ? સંસ્કૃતિ શબ્દનો આજે છૂટથી ઉપયોગ થાય છે ! કલચર એન્ડ સીવીલીઝેશન જ્યાં ને ત્યાં સાંભળાય છે ! ને આપણે સંસ્કૃતિના સંરક્ષણ પર વિચારવાનું રાખ્યું છે. ત્યારે પ્રશ્ન થાય છે કે શું સંસ્કૃતિ આજે સંરક્ષિત નથી ? આજે તો કહે છે કે સંસ્કૃતિ વિકસિત બની છે. એના ડીડીમ પીટાય છે. ને તમે આજે ભાષણ કરવા તૈયાર થઈ ગયા છો કે સંસ્કૃતિનાં સંરક્ષણ કરજો; પણ સમજો કે સંસ્કૃતિ એટલે શું ચીજ છે ?

સંસ્કૃતિ-વિકૃતિના અંતર ! :- સંસ્કૃતિ એટલે માત્ર પુનરચના કે ફેરફારી માત્ર નહિ ! ફેરફારી તો વિકૃતિના ઘરની પણ હોય. પુનરચના તો વિકૃતિના રૂપમાં ય હોય ! દૂધ જાડું થયું, બાસુંદીનું રૂપક પકડ્યું, તો તો એ એનું સંસ્કરણ થયું; પણ ફોદા દેખાયા તો ! એ ય ફેરફારી ખરી કે નહિ ? એને શું કહેશો ? સંસ્કૃતિ કે વિકૃતિ ? એ જુઓ કે વસ્તુમાં સંસ્કાર થયો કે વિકાર ? ત્યાં તો કહેશો કે કોઈ ફોદાને સંસ્કાર કહે નહિ, ફાટેલા દૂધને તો વિકાર કહે, બગાડો કહે. બસ એવું જ જીવનની સંસ્કૃતિ અંગે વિચારવાનું છે. આપણે સંસ્કૃતિના નામ નીચે વિકૃતિના ભોગ તો નથી બનતા ? સિંહને બદલે સિંહના ચામડામાં છૂપાયેલા શિયાળને તો નથી ભજી રહ્યા ?

સંસ્કૃતિ શાને કહેવાય ? એને કે જેમાં જીવન ઉન્નતિમય બને; જેમાં જીવન ગુણોથી મધમધ બને; જેમાં જીવન અનેકને આત્માના ઉર્ધ્વાકરણમાં આધારભૂત બને. આને બદલે જો દોષો, કુટેવો, અમાનુષીપણું, પરલોકચિંતાનો સરાસર અભાવ વગેરે વ્યાપી જાય અને કહે કે મેં જીવન સંસ્કારી બનાવ્યું, સંસ્કૃતિવાળું બનાવ્યું, તો તો રાક્ષસો ભલા નહિ ? માણસનો નાશ કરી પુષ્ટ થનારા વાઘ-વરૂ ભલા

નહિ ? આ કોઈ જમાનો છે ? જંગલી પશુ કે રાક્ષસ માટે જે સંસ્કૃતિ શબ્દ નહિ, તે મનુષ્ય માટે ખરો ! માણસ પેટભરો બને, માત્ર પેટને સંભાળ્યા કરે, કીડી-મંકોડા કે પશુ-પંખીની જેમ ઈન્દ્રિયોની ગુલામીમાં વિષયોનો ભૂખ્યો બને, ત્યાં પશુ-પંખીનું જીવન સંસ્કારી નહિ અને માણસનું જીવન સંસ્કારી ! - એમ શી રીતે કહેવાય ?

આ ભારત ભૂમિ પર આદિદેવે સંસ્કૃતિ સ્થાપી :-

સંસ્કૃતિના મંડાણ પ્રભુ શ્રી ઋષભદેવે આ ભારત ભૂમિ પર કર્યા. પહેલાં માણસો હતા, પણ કલ્પવૃક્ષના આધારે જીવતા. ખેતી, વેપાર, રોજગાર, કંઈ નહિ ! દેવતાઈ કલ્પવૃક્ષ ! માગો તે આપી દે ! કંઈ મહેનત નહિ, ને માગ્યું મળે તો મજૂરી કોણ કરે ? ગોદરેજ તિજોરી પર તાળા કોણ લગાવે ? એવી સ્થિતિમાં એમની પાસે દાન-શીલ-ત્યાગ-તપની સંસ્કૃતિ, કે કોઈ ઉચ્ચ ભાવનાઓની સંસ્કૃતિ નહોતી. પ્રભુ શ્રી ઋષભદેવે જોયું કે હવે કલ્પવૃક્ષનો યુગ આથમી ગયો છે. હવે માણસ ખેતીવાડી વગેરેમાં પડશે ને જીવન સંસ્કૃતિ વિહોણું હશે, તો પશુ ને માનવનો ફેર નહિ રહે. એટલે દયાળુ પ્રભુએ સંસ્કૃતિ શિખવી.

હવે સંસ્કૃતિ જેની પર અસર કરે છે, તે ‘આત્મા’ને જ માણસો જો ન સમજે, તો એને શા માટે જીવનમાં સંસ્કૃતિની તમન્ના જાગે ?

આત્મા પર વિકૃતિની કારમી અસર :-

માટીના ખોળીયામાં કેદ પકડાયેલા નિજના આત્માના દર્શન કર્યા હોય તેને થાય કે મારો આત્મા ‘અનંતકાળથી અનેક પ્રકારની પુદ્ગલની બેડીઓમાં જકડાઈ રહ્યો છે. એનું કારણ છે મિથ્યાવાસના. આહારાદિ સંજ્ઞાઓ, ક્રોધ-લોભ-મદ-માયાના આવેશો અને હિંસાદિ અનેક પાપોની દોડધામ, - આ આત્માની વિકૃતિ છે. આત્મા વિકૃતિને વશ થઈ ગયો માટે અનંત અનંત કાળથી એ પરાધીન, દુખિયો અને હડધૂત બની ગયો ! આત્માનું અસલી સ્વરૂપ તો અનંત જ્ઞાનમય, અનંત દર્શનમય, અનંત સુખ અને અનંત વીર્યમય છે; પણ આજે એની દશા કઈ છે ! અનંત જ્ઞાન ક્યાં છે ? પોતાના માથા પાછળ શું છે, તે ય દેખાતું નથી ! માથાનો પાછલો ભાગ જોવા હેરકટીંગ સલુનમાં હજામ બે આરિસા ધરે છે, ત્યારે એનું પ્રતિબિંબ માત્ર જોઈ શકે છે. પોતાના શરીરનું પણ આટલું અજ્ઞાન ! ને કંઈ અલ્પ તૂટ્યું-ફૂટ્યું જ્ઞાન થાય છે તે ય પણ કેટલી પરાધીનતા પછી ? ચક્ષુ બરાબર હોય, પ્રકાશ હાજર હોય, વચ્ચે કંઈ નડતું ન હોય, વસ્તુ નાની ન હોય, વસ્તુ સમાન વચ્ચે ભળી ગએલી ન હોય, વસ્તુને ઓળખવાની શક્તિ હોય, ત્યારે વસ્તુનું જ્ઞાન થાય. વસ્તુ સમાનમાં ભળેલી ન હોય એટલે દા.ત. ઘઉંનો દાણો હાથમાં આપે કહે બરોબર જોઈ લેજો. ને પછી તમારી સામે દાણો ઘઉંના ઢગલામાં નાખે; ને પછી કહે શોધી લાવો એને. તો મુશ્કેલ

ને ? વસ્તુ મોટી છે. પ્રકાશ છે. આંખ છે; છતાં સમજ પડતી નથી ! મૂળ સ્વરૂપે અનંતજ્ઞાનના ધણી આત્માની આ કેવી વિકૃતિ ?

સુખ ક્યાં છે ? :-

એવી સ્થિતિ સુખની ! સુખ જોઈએ છે માણસને. શાનું ? કંઈક ને કંઈક સુખ ! જોવાનું, સાંભળવાનું, પણ એ મેળવવામાં ગુલામીનો પાર નહિ. ને સુખની ઘડી પાણીના પરપોટાની જેમ ફૂટી જતાં વાર નહિ. એક ભજ્યાં બનાવતાં ત્રણ કલાકની મજૂરી ! ને ખાતાં સુખ કેટલી ઘડી ? મોંમા નીરસ લોટ ન થાય ત્યાં સુધી. પછી એનું સુખ ખત્મ ! આ બધી પોકળીયા પરિસ્થિતિમાં સુખ ક્યાં છે ? ગરીબ માને છે : “પૈસાવાળો સુખી.” પૈસાવાળો પોક મૂકે છે : “છોકરો નથી.” છોકરાવાળા કહે છે : “છોકરા અંગારા પાક્યા. શું સુખ ?” પણ પૈસા અને સારા છોકરા બન્ને હોય તેને પણ પોક કે લ્યો હવે આવકવેરો ભરો, સંપત્તિવેરો ભરો, ને ખર્ચવેરો ભરો ! સુખ ક્યાં છે ?

વિકૃતિ જીવને કર્મ અને કાયામાં જકડે છે તેને પરવશ બનેલા આત્માઓ કર્મની બેડીઓથી જકડાય છે કે જે કર્મની શૃંખલાઓ એના અનંત જ્ઞાન ને અનંત સુખાદિ પર તાળા મારી દે છે. જાણે કર્મ જીવને કહે છે, ‘સબ કુછ તુમારા મગર હુકમ હમારા !’ બધું જ છે અંદરમાં, ખોવાઈ નથી ગયું. માત્ર સીલ લાગી ગયા છે. કર્મ સરકારની ચિઠ્ઠી ફાટે તેટલું રેશન મળે ! કારણ જીવ સંસ્કૃતિ ભૂલ્યો ને વિકૃતિના પનારે પડી ગયો. આહારાદિ સંજ્ઞાઓ એ વિકૃતિ છે ‘હું ખાઈ લઉં-ભેગું કરી લઉં-હું ભોગવી લઉં-હું એશઆરામી કરું,’ આ બધી વિકૃતિ રાજસ તામસ ભાવના નાટક છે ! જીવને એ વારંવાર કાયાની કેદમાં પૂરે છે ! ગીતામાં કહ્યું છે,

સત્ત્વં રજઃ તમ ઇતિ ગુણાઃ પ્રકૃતિસંભવાઃ ।

નિબઘ્નન્તિ મહાબાહો દેહે દેહિનમવ્યયમ્ ॥

આત્મા તો અવ્યય અવિનાશી છે. નિરંજન નિરાકાર છે - છતાં જડ પ્રકૃતિ કર્મ એટલે આત્માને સત્ત્વ રજ ને તમોગુણની વિકૃતિમાં ફસાવી દે. દેહની કોટડીમાં પૂરી દે છે. કહે છે, “આ તારો મહેલવાસ ! હજી દુનિયાની જેલમાં રહેલો કેદી, એને દિનરાત જેલનાં રંગરોગાન કરવાનું મન ન થાય. પણ તને એવી જેલ એમાં જન્મે તે મરે ત્યાં સુધી હોંશપૂર્વક આ દેહ જેલની સેવા સરભરામાંથી ઊંચો ન આવે !” કહો તો ખરા કે !

કઈ ત્રિપુટીની સેવા ચાલી રહી છે ? :-

કાયા રૂપી જેલની સેવા કેટલી ? ને અનંતગુણ સંપન્ન અનંત ઉપકારકારી પરમાત્માની સેવા કેટલી ?

સગાં સ્નેહીઓની સેવા કેટલી ને જીવનમાં દિવ્ય પ્રકાશ આપનાર ગુરુની સેવા કેટલી ?

પૈસા-ટકા, વેપાર-ધંધાની સેવા કેટલી ? ને તરણ તારણ એવા ધર્મની સેવા કેટલી ?

બે જાતની ત્રિપુટીમાં કયા હૈયાના આદર-બહુમાન ઊભરાય ? ક્યાં ચોવીસે કલાક સજાગ રહીએ ? ખરી રીતે આપણી કાયા કરતાં પરમાત્મા પર ઓવારી જઈએ; કામિની ને કુટુમ્બ કરતાં ગુરુ પર આફીન બની જઈએ, ધન કરતાં ધર્મને કમાવવાની ધગશ હોય; આ જોઈએ. આ બધું કોણે ભૂલાવ્યું ? સંસ્કૃતિને બદલે રાજસ-તામસ ભાવના તોફાનોએ ! આ વિકૃતિ !

સંસ્કૃતિ એટલે તામસભાવનો નાશ કરવો ને રાજસભાવને શાંત કરવો, ને શુદ્ધ સાત્ત્વિક ભાવને વિકસ્વર કરવો. એટલે પરિણામે કર્મ-પ્રકૃતિના બંધનમાંથી આત્મા છૂટે, ને સચ્ચિદાનંદ ધન બની જાય ! મિથ્યાવાસનાની વિકૃતિ જેના પર સદ્ગર બને છે એવી આહાર-વિષય-પરિગ્રહ-નિંદાની વિકૃતિ સામે સમ્યગ્દષ્ટિની અને તપ-શીલ-દાન-ભાવની સંસ્કૃતિ છે. તો મનને પૂછો કે આહારની વિકૃતિ મૂકીને તપની સંસ્કૃતિ ગમે ? વિષયની વિકૃતિ મૂકી શીલની સંસ્કૃતિ ગમે ? પરિગ્રહની વિકૃતિ મૂકી દાનની સંસ્કૃતિ ગમે ? ઢોરને ગમે એવી એશઆરામીની વિકૃતિમાંથી છૂટી ઉચ્ચ ભાવનાઓ અને તત્ત્વચિંતનની સંસ્કૃતિ જાગે ?

સંસ્કૃતિનાં સંરક્ષણ એટલે શું કરવાનું ?

ચાર સંજ્ઞામાં જડ જેવો જે બની ગયો છે ચેતન, એને હયમયાવી મૂકવાનો છે. એની આહારાદિ લતની ધૂળ ખંખેરી નાખી જીવનો ભૌતિકતાનો પ્રેમ મિટાવી દઈ એને આધ્યાત્મિકતાનો રસિઓ કરવાનો છે. સાચા જૈન ક્યારે બનાય ? એને માટે કહ્યું છે કે,

‘દેહે દ્રવ્યે કુટુમ્બે ચ સર્વસંસારિણાં મતિઃ ।

જિને જિનમતે સંઘે પુનર્મોક્ષાભિલાષિણામ્ ।’

મોક્ષ રસિયો તે કહેવાય કે જેણે એક ત્રિપુટી પરથી દષ્ટિ ઉઠાડી બીજી ત્રિપુટી પર દષ્ટિ સ્થાપિત કરી દીધી હોય. પહેલી ત્રિપુટી-દેહ-દ્રવ્ય-કુટુમ્બ. એના પર મીઠી દષ્ટિ છે ત્યાં સુધી જીવ સંસાર-રસિક છે. દેહ-દ્રવ્ય-કુટુમ્બ, ઈન, મીન ને તીન કોણ આમાં ફસાયું નથી ? કીડી પણ કણનો સંગ્રહ કરે છે. દુકાળમાં જરૂર પડ્યે શોધતાં એના દરમાંથી પાંચશેર દાણો નીકળે. દેહ પાછળ કોણ પાગલ નથી ? વિજ્ઞાનો કીડો પણ દેહને ખૂબ સંભાળે છે. એને બચાવવા દોડાદોડ કરે છે. માણસ એટલે જ અટકે તો કંઈ વિશેષ નથી. એમાં તો એને કોઈ સંસ્કૃતિ ઉગી

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ” (ભાગ-૧૮)

૨૩૫

નથી. જ્ઞાની કહે છે હવે જો આત્માનું ભાન થતું હોય તો દષ્ટિ દેહ પરથી ઉઠાડી પરમાત્મા પર સ્થાપિત કર. એમ સમજ કે કાયાની સેવાની કોઈ કિંમત નથી જે કિંમત પરમાત્માની સેવાની છે. કાયા તો પાપની પ્રેરણાઓ કરે છે. નિત્ય નવી પ્રભાતે એની નવી ને નવી માગણીઓ ઊભી છે. કાલ સાંજ સુધી બરાબર આપ્યું હોય - આઠ આનાના રોટલી દાળ-ભાત ને બદલે મેવા પફ્વાન્નની પતરાળી રૂપિયા આઠની આપી દીધી. કેટલા ગુણી થઈ ? ૧૬ ગુણી. હવે ૧૬ દિવસ સુધી કાયા કઈ ન માગે ને ? ના, સવાર પડે એટલી વાર ! કહેશે લાવો સ્ટ્રોંગ ટી, કડક ચા લાવો. કેમ ? કાલે ભારે ભોજન કર્યું છે. માટે ! ખાતર પર દિવેલ ! પછી ૧૧ વાગ્યે રીતસર ભોજન જોઈએ; પણ પૂછો તો ખરા કે આજ સુધી કેટલું દીધું છે ? કાયા કહેશે, ‘ના ! મારું પેટ તો સાવ ખાલી છે.’ દીધેલું એ કશું જ મને ન બતાવે તે શાહુકાર કે દેવાળીયણ ? ગઈ કાલે દસ રૂપિયાની કાળા બજારની ટીકીટ ખર્ચાને સિનેમા બતાવી. પછી ? બીજે દિવસે છાપામાં નવી ફિલ્મની જાહેરાત વાંચી કે કાયા કહે છે કે આ જોવી જોઈએ; પણ ગઈ કાલે જ બતાવી છે ને ? ના, ‘ખા ગયા સો ખો ગયા !’ એ તો સારું છે કે પૂર્વજોએ સદાચારનાં બંધનો ઊભા કર્યા છે. બાકી તપાસો, જીવની અંદરની વૃત્તિ કઈ છે ? આપમેળે સખણો બેસી ન રહે. ભોગની ભૂખ એમ કદી શમે એમ નથી. જીવને થવું જોઈએ કે ‘એવી ગલીય કાયા સામે મને પરમાત્મા મળ્યા ! હું તો ન્યાલ થઈ ગયો ! કાયા પર મને ભારે નફરત છૂટે છે. મને પાપમાં ફસાવી નાખ્યો !’ આ દષ્ટિ ફરી, એમ દષ્ટિ ધનમાલ પરથી ઉઠી પરમાત્માના માર્ગ પર, જિનની આજ્ઞા પર દષ્ટિ સ્થાપિત થાય. આજ સુધી ધોળા પીળા ચક્રમકતા પર ધનબુદ્ધિ થતી હતી, હવે દાન-શીલ-તપ-ભાવાદિ ધર્મમાં ધનબુદ્ધિ ! એ કમાઉં એમ થયા કરે. શા માટે એમ ? કહો, ધર્મ ભવિષ્યમાં જે જવાબ આપનાર છે, એ જવાબ આપનાર ધન નથી.

નાગદત્તનો બાપ :- ધન ઊભું રહ્યું અને નાગદત્ત શેઠનો બાપ મરીને બોકડો થયો. કસાઈ ખરીદીને લઈ જાય છે. કહો ! પૈસાએ જવાબ આપ્યો ? હજી આગળ જુઓ. રસ્તે જતાં પોતાની દુકાન આવી. બોકડાને જોઈ પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ થયું ! ‘ઓહો ! આ મારી દુકાન; ને મેં લાખો રૂપિયા મૂક્યા છે. આ દિકરો પણ મારો છે. લાવ અંદર જાઉં. બચાવી લેશે.’ એમ કરી બોકડો લાગ શોધી દુકાન પર ચઢી ગયો.

કસાઈ કહે છે : ‘શેઠ બોકડો નીચે ઉતારો !’

બોકડો નિશ્ચિત છે કે મને મારો દિકરો નહિ ઉતારે, પણ દિકરો તો ડય ડય કરે છે; હટહટ કરે છે ! બોકડો પોતાની કથની કહેવા બરાડે છે. પણ એની ભાષા

૨૩૬

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-સંસ્કૃતિના સંરક્ષણ (ભાગ-૧૮)

કોણ સમજે ? સંસ્કૃતિ ભૂલીને વિકૃતિને પરવશ થયેલો, પરિણામ શું પામ્યો ? લાખો રૂપિયામાંથી દાન ન સૂઝ્યું ! રંગરાગ અને સંગ્રહ સૂઝ્યો ! એના પરિણામે એક બાજુ સમજાવવાની ઈચ્છા, બુદ્ધિ, ને પ્રયત્ન છતાં સમજાવી શકતો નથી કે હું તારો બાપ છું. બચાવી લે.

કસાઈ કહે છે, ‘શેઠ ઉતારો જલદી, નહિતર બે રૂપિયા ફેંકી દો ! બીજો બોકડો લઈ લઈશ.’

બોકડો વિચારે છે, ‘હાશ, હવે તો લાખમાંથી બે રૂપિયા ફેંકી દેશે તો કંઈ એને ખોટ નથી, ને હું બચી જઈશ.’

પણ અહીં તો છોકરો કહે છે : ‘રૂપિયા કાંઈ ઝાડ પરથી પડે છે ?’ એણે તો ડંગોરો લઈને બોકડાની પીઠ પર ઠોક્યો. બોકડો નિરાશ થઈ આંખમાંથી આંસુ સારતો નીચે ઉતર્યો.

દ્રવ્યે શું આપ્યું ? જીવને પરભવમાં આજ આપે ને ? જાણો છો છતાં રાત ને દિ શાની પાછળ મંડ્યા છો ? બસ એક જ ધૂન, ‘પૈસા ભેગા કરો ! વખત બારીક છે. મોંઘવારી બહુ છે, રૂપિયા ઘર ભેગા કરો.’ આશ્ચર્ય છે કે મોંઘવારી પૈસાની દેખાય છે. ધર્મની મોંઘવારી નથી દેખાતી. વખતની બારીકાઈ દેખાય છે. અણમોલા માનભવની તકની બારીકાઈ દેખાતી નથી ‘હાય ! ચીજ ભાવ મોંઘા થઈ ગયા ! ઘી દૂધ મોંઘા થઈ ગયા !’ એમ થાય છે. પણ એમ નથી થતું કે હાય ! નિષ્પાપ અને ધર્મમય જીવન કેટલું મોંઘું થઈ ગયું ? સત્ય ને નીતિ કેવા મોંઘા થઈ ગયા ! પછી વગર વાઉચરવાળાના વેપારની અનુમોદના કરે છે, ‘માળા ડોક્ટર ઘણી વીઝીટો કરે. પૈસા લીધા, નાખ્યા ખીસામાં, ન રસીદ ન વાઉચર ! ડોક્ટર થવું સારું,’ વિચાર છે કાંઈ એમાં કે કેવા પાપ છે ? એમાં આજે ડોક્ટરી વિદ્યામાં તો ભણવાની શરૂઆતથી જ કેવાં પાપ ! જીવતા પંચેન્દ્રિય જીવને સોયાથી કોચવાના. પછી આગળ લોભ કેવો ? કેટલું પડાવવાનું ? ઈજેકશનો કેવા ? દરદીને ભલામણ કેવી પેટંટ દવાઓની કરવાની ? આ બધાના ઓરતા કરવા છે ?

જીવાનંદ વૈદ્ય રૂપભદેવ ભગવાનનો જીવ ! એ અને મિત્રો ઊભા છે. મુનિ આવ્યા.

મિત્રો કહે છે : ‘તમે વૈદ્ય ને વેશ્યા સરખા. પૈસાના જ સગા ! આ મુનિ પીડાઈ રહ્યા છે ને તમને કાંઈ લાગે છે ? કેમકે એ પૈસા ન આપે ને ?’

જીવાનંદ વૈદ્ય શરમાઈ ગયો. લાખ રૂપિયાનું લક્ષપાક તેલ લઈને તૈયાર થઈ ગયો ! મિત્રોને કહે છે : ‘હવે, ગોશીર્ષ ચંદન અને રત્નકંબલ જોઈએ, પણ લાખ

લાખની કિંમતે મળે.” મિત્રો બીજા કોઈ ન હતા. ભરત ને બાહુબલ, બ્રાહ્મી ને સુંદરી, ને શ્રેયાંસ,-પાંચેય મિત્રો હતા. પોતાના પૈસા ભેગા કરી દીધા. કોને માટે ? એક મહામુનિને પાહું મટાડવા માટે, એમને એમ ન થયું કે અરે પણ મહારાજ અમારા એકલાના છે કે સંઘના ? તે આટલો ખર્ચ અમે એકલા કરીએ ?

વિકૃતિના જમાનાનું આ તોફાન છે. એમાં સંસ્કૃતિ જીવંત રાખનાર શોધવા પડે ! કેટલા મળે ? કેવા વીણાય ? ઘઉંમાં કાંકરા ? કે કાંકરામાં ઘઉં ?

પાંચે જણા વાણીયાની દુકાને ગયા. વેપારીને કહે છે : ‘લાવો રત્નકંબલ અને ગોશીર્ષચંદન આપો.’

‘અરે પણ એની કિંમત જાણો છો ?’

‘હું, ખબર છે. લ્યો પહેલા રૂપિયા લ્યો, પછી માલ આપો.’

વાણીયો ચોંક્યો. નરમ પડ્યો, ‘કેમ ? આટલી કિંમતી ચીજની શી જરૂર પડી ?’

‘મહાત્માનું પાહું મટાડવાનું છે.’ વેપારી સ્તબ્ધ થઈ જાય છે ! મનને થાય છે, ‘અહો ! આ નાની ઉંમરમાં આમને બે લાખનું નાણું ગાઠનું ખર્ચીને મહાત્માની સેવા કરવાનું સૂઝે છે. ને હું અક્કર્મી આવા ધોળા આવી ગયા છતાં બધું ઘર ભેગું કરવાનું અને પાપી પેટ ભરવાનું જ સમજ્યો છું ! ધન્ય છે એમને ને ષિક્કાર છે મને ! આ સોનેરી માનવભવની આ વિટંબણા !’ એનું હૃદય ભરાઈ આવે છે ! આંખમાંથી આંસુ ટપકી પડે છે; કહે છે,

‘મારા લાલ ! લઈ જાઓ બધું વગર પૈસે-જાઓ મફત લઈ જઈ મહાત્માઓની ભક્તિ કરો ! ધન્ય છે તમારી જુવાનીને, તમારા વિવેકને કે તમને આ સૂઝે છે ! તમે તો મને જાગ્રત કરી દીધો.’

વણિકે રૂપિયા લીધા નહિ, ને માલ આપ્યો. ત્યારે પેલાઓએ પણ રૂપિયા ઘરમાં રાખ્યા નહિ, એનું ભવ્ય જિનમંદિર બનાવી દીધું ! વણિક વેપારીએ તો આગળ વધી પોતાને હજી સુધી લોભ અને મમતામાં ફસાવી રાખનારા સંસાર આખાને ઠગારો દેખ્યો, ત્યજ્યો અને પછી તરત જ દીક્ષા લઈ લીધી. આ હતી સંસ્કૃતિની જાહોજલાલી કે પેલા યુવાનો અને આ વૃદ્ધે સુકૃત સાધ્યા !

ક્યાં સંસ્કૃતિ ? ક્યાં વિકૃતિ ? :-

આપણી વાત હતી પાપધંધાની અનુમોદનાની. આજે તો ડોક્ટર કેમ બનાય છે ? બન્યા પછી મનમાં શું ભાવનાઓ રહે છે ? માણસ ડચકા ખાતો હોય, ને ડોક્ટર આવે ને જોઈ કહે : ‘આશા લાગતી નથી. હવે જે કાંઈ કરવું હોય તે કરો.’ પણ મોટરમાં બેસી રાહ જોતો રહે, વિઝિટના રોકડા રૂપિયાની ! ત્યાં કુટુંબીઓ કાળો કકળાટ કરે છે. ત્યારે આ ડોક્ટર કાળજું કેટલું કઠીન કરી, ૧૦-

૨૦-૩૦ રૂ. વિઝિટ ફીના લેવા થોભે ! પણ મુંઝાશો નહિ. આજેય સંસ્કૃતિને જીવનારા એવા વૈદ્યો છે કે કોઈ માણસ એની વિઝિટ અને દવા મહિના સુધી ઉધારે ખાધી પછી કઢાય મરી ગયો. વૈદ્યને ખબર પડે પછી પેલાના કુટુંબી દવાનું બીલ આપવા આવે, પણ આ અડે ય નહિ. ‘તમે આખો માણસ ગુમાવ્યો તો મારે પૈસા શું કરવા છે ? મડદાના પૈસા અમે લઈએ નહિ.’

પણ સંસ્કૃતિની વિટંબણા આજે કેટલી હદ સુધી થઈ રહી છે કે આજે દયા, સત્ય, ને નીતિની, સંતોષ અને સહૃદયતાની મોંઘવારી એટલે સુધી પહોંચી ગઈ છે કે હૃદયને ભારે કઠોર બનાવનાર અને આર્ય સંસ્કૃતિને ભૂલાવનાર પાપધંધા સારા લાગે છે !

એવા દેહ, દ્રવ્ય ને કુટુંબ પરથી દષ્ટિ ઉઠાવીને પરમાત્મા, એમનો માર્ગ ને ગુરુ વગેરે સંઘ પર દષ્ટિ કેન્દ્રિત કરી દે, એ મોક્ષાભિલાષી. જીવ સંસ્કૃતિ ગુમાવી વિઠ્ઠાની કેવી રામાયણ સર્જ કેવો ભવમાં ભટકતો બની ગયો છે ! એ સમજી આહારાદિ સંજ્ઞાની વાતો ઓછી કરી, દાનશીલાદિ રૂપ સંસ્કૃતિની વાતો હૃદયમાં ઝગમગાવો ! કામ, ક્રોધ, લોભ ને અહંકારાદિના આવેશ મૂકી, બ્રહ્મચર્ય, સદાચાર, ક્ષમા-નિસ્પૃહતા-વૈરાગ્ય-નમ્રતા-લઘુતા વગેરેની સંસ્કૃતિ વિકસાવો.

હવે સંરક્ષણનો વિચાર :-

સંસ્કૃતિનો વિચાર કર્યો, હવે સંરક્ષણનો વિચાર કરવાનો છે - સંસ્કૃતિના લોપ થતા ચાલ્યા છે, માટે એના સંરક્ષણ જોઈએ ! આ ભારત ભૂમિ પર સંસ્કૃતિ સુરક્ષિત હતી. તે ક્યારથી એને ધોકો પહોંચ્યો, ક્યારથી સંસ્કૃતિ ડામાડોળ થવા લાગી, એ વિચારવાનું છે.

આત્માના ષટ્સ્થાન પર સંસ્કૃતિ :-

આમાં પહેલું એ ધ્યાન રાખો કે ‘સંસ્કૃતિ’ અને ‘વિકૃતિ’ શબ્દ આત્માને લાગુ પડે છે. પ્રાચીન ભારતની સંસ્કૃતિ આત્માના ષટ્સ્થાન પર સર્જાયેલી હતી. જે સંસ્કૃતિ આદિદેવે સ્થાપી તે છ સ્થાન પર ઊભી હતી.

૧. આત્મા છે !	૨. આત્મા નિત્ય છે.
૩. આત્મા કર્મનો કર્તા છે.	૪. આત્મા કર્મના ફલનો ભોક્તા છે.
૫. આત્માનો મોક્ષ છે.	૬. મોક્ષના ઉપાયો છે.

ષટ્સ્થાનની માન્યતાનો જીવન પર પ્રભાવ :-

સમાજના સામાજિક રીતરિવાજો પણ આ માન્યતા ઉપર આલેખવામાં આવ્યા હતા. એટલે પ્રજામાં ન્યાય, નીતિ, પ્રામાણિકતા, એકવચનિતા, અતિથિસત્કાર, પરોપકાર વગેરે ગુણો સારી રીતે વિકસેલા હતા. ઈન્દ્રિય-સંયમ, ઉપશમભાવ,

અહિંસા, અપરિગ્રહ, બ્રહ્મચર્ય વગેરેની સાધનાઓ ચોમેર પ્રસરેલી હતી. સમાજમાં સમવેદિતા, સહકાર, સંપ, પરમાર્થ, તત્ત્વચિંતન, વગેરે જીવંત હતા. ભારતની આ સંસ્કૃતિના વિદેશમાં અનુકરણ થતા.

આજે તો આ મુશ્કેલી છે કે શરીરથી આત્મા જુદો છે એ વસ્તુ જ મગજમાં નથી બેસતી. વિદેશી વિકૃતિએ સંસ્કૃતિના નામ હેઠળ, આજના સમાજના માનસને એટલું બધું પ્રભાવિત કરી દીધું છે કે કુલ દષ્ટિ શરીર પર જ સ્થાપિત થઈ ગઈ છે ! ત્યાં આપણે સંસ્કૃતિના સંરક્ષણ કરવાના છે.

આત્મા છે એની સાબિતિ :-

આત્મા શરીરથી જુદો છે. તે ય શરીર સાથે જન્મે છે, ને શરીર સાથે મરે છે એમ પણ નથી. આત્મા સનાતન છે, માત્ર નવાં નવાં ખોળિયામાં જકડાય છે અને એમાંથી ડીસમીસ થાય છે, હાંકી કઢાય છે. આનું જ નામ જન્મ અને મરણ. પૂર્વ પૂર્વ જન્મોના કુસંસ્કારો, અભ્યાસો અને કર્મના વારસા લઈને નવા નવા દેહમાં જોડાય છે. એથી અહીં જન્મથી જ શું, પણ ગર્ભમાં હોય ત્યારથી કેટલી ખાસિયતો, સમજો પ્રગટ થઈ જાય છે. એક ગર્ભિણી બાઈને રસ્તામાં તોફાને ચઢેલા જનાવરે પેટમાં શિંગડું માર્યું. અણી પેટમાં એવી પેઠી કે એથી પેટમાં પડ્યું કાણું. એમાંથી ગર્ભના બચ્ચાની આંગળી બહાર નીકળી આવી. હવે એ આંગળી પાછી અંદર દાખલ કરી દેવા વૈદ ડૉક્ટરના ઉપચાર લેવામાં આવ્યા પણ કાંઈ વળ્યું નહિ. પરંતુ એક અનુભવી માણસે સળગતી દિવાસળીની જ્યોત જરાક આંગળીની નજીક ધરી કે આંગળી અંદર ખેંચાઈ ગઈ; ને પેટ પર તરત ટેભા ભરી લેવામાં આવ્યા. આ શું સૂચવે છે ? શરીરમાં આત્મા પૂર્વ જન્મોનો અભ્યાસી છે, તે વગર શિખવ્યે, સુખના સ્થાનની નજીક દોડે છે અને દુઃખના કારણોથી દૂર ભાગે છે. આ જીવનમાં યશ-અપયશ, સૌભાગ્ય-દૌર્ભાગ્ય, માન-અપમાન, અક્કલ-મૂર્ખતા વગેરે અણધાર્યું મળે છે એજ આત્માની સાબિતિ છે. આજે પૂર્વ જન્મના સ્મરણવાળા મળે છે એ શરીરથી જુદા આત્માને સાબિત કરે છે.

તત્ત્વજ્ઞાની કુબડો અને ચમાર પંડિતો :-

આર્યદેશમાં આત્માની મુખ્ય ચિંતા થતી.

એક રાજાની સભામાં એક કુબડો પહોંચી ગયો. સભામાં મોટ મોટા પંડિતો બેઠેલા, શાસ્ત્રચર્ચા કરતા હતા. એમણે પેલાને જોયો. જોતાં જ હસી પડ્યા ! ‘આ શું ? શરીર ઠીંગણું ! માથું ત્રિકોણ ! પેટ ગાગર જેવું ને છાતી સાંકડી અંદર પેઠેલી ! હાથ-પગ ટૂંકા ! વાળ પીળા ! કાન સુપડા જેવા મોટા ! ને નાક બુચું !’ પંડિતો ચકિત થઈ ખડખડ હસી પડ્યા. આ ઊભો રહ્યો ! બધા હસી રહ્યા

પછી, પોતે મંડ્યો ખડખડાટ હસવા !

રાજા પૂછે છે : ‘તું હસે છે કેમ ?’

એ કહે છે, ‘તમારી મૂર્ખાઈ પર મને હસવું આવે છે !’

‘મારી મૂર્ખાઈ !’

‘હા, મેં જાણ્યું હતું કે તમે તો જ્ઞાનના પૂજારી છો એટલે સભામાં મોટ મોટા પંડિતો ભેગા કરો. તેથી હું અહીં આવ્યો. પણ અહીં તો મેં જુદું જ જોયું !’

‘શું જુદું ?’

‘એજ કે તમે તો ચમારો જ ભેગા કર્યા છે. ચમારની નજર ચામડા પર પડે. ઢોર માંદું પડે કે એના ચામડા તરફ નજર નાખે. ઢોરના આત્માને બિચારને શું થતું હશે, અથવા કોઈનું કિંમતી ઢોર મરશે, એ ન જુએ. એમ આ તમારા ભેગા કરેલાઓએ મારા ચામડાને નિહાળ્યું, પણ અંદરમાં રહેલા અનંત શક્તિવાળા આત્મા તરફ ન જોયું !’

પંડિતો પણ જ્યાં વિકૃતિમાં ભૂલા પડી જાય ત્યાં અભણનું શું પૂછવું ? દેહમાં સોંસરો આત્માને દેખી શકે તે સાચો તત્ત્વજ્ઞાની છે ! આત્માને દેખે, સાથે આત્માના બંધનો દેખે. આત્માની તેથી થયેલા ભયંકર દુર્દશાને દેખે;—‘ક્યાં એ સચ્ચિદાનંદ આત્મા ! ને ક્યાં આ જડવત્ બનેલ ગુલામ ! ભૂતકાળની કરણીનું દુઃખ છે આ,’ એમ એને થાય, એટલે ગરીબને જોઈને દયા આવે કે પરમાત્માને આણે ભજ્યા નથી માટે આ છે ! ને જાતને માટે સાવધાની આવી જાય છે, કે હું અહીં ધનમાલ એકલા ખાઈ રહ્યો છું તો મારા હાલ પણ આગામી ભવે આવા જ છે ! આનું નામ આત્માને જાણ્યો કહેવાય !

ષ્ટસ્થાનની ટૂંકી સમજ :-

આત્મા છે અને તે પણ નિત્ય છે. શુભાશુભકર્મ અને વાસના લઈને ભટકે છે. એટલે કર્મ પોતે જ કરે છે. કોઈ કરાવતું નથી. બૂમરાણ ખોટી છે કે, ભગવાન જેવી મતિ આપે તેમ કરીએ. તો તો શું કસાઈને મતિ ભગવાન આપે છે ? બીજાને મારવાની બુદ્ધિ જો ભગવાન આપતો હોય તો એ ભગવાન કેવો ખુની ? કર્મને કરનારો આત્મા પોતે જ છે; જે ફળ પણ ભોગવનાર પોતે જ છે. કરેલાં કર્મ એને ભોગવવાં જ પડે છે. સેંકડો વાર કરોડો વર્ષો વીતે, છતાં કર્મ ભોગવ્યા વિના છૂટે નહિ.

‘નાભુક્તં ક્ષીયતે કર્મ, કલ્પકોટિશતૈરપિ’

સંસ્કૃતિમાં પતન કેમ થતું આવ્યું ? :-

સનાતન આત્મા તથા વાસના અને કર્મના સિદ્ધાન્ત ઉપર પ્રથમ યુગાદિદેવે

એ ઉપદેશ આપ્યો : ‘માનવ જીવન એક એવું અદ્ભુત જીવન છે કે જેમાં હોંશયી સેવેલા સુસંસ્કાર કે કુસંસ્કારના અધિકપણે પુનરાવર્તન પછીના ભવોમાં ચાલે છે ! માટે આ ઉત્તમ ભવમાંથી મિથ્યામતિ, આહારાદિ સંજ્ઞાઓ, કોષાદિ કષાયો, ને હિંસાદિ પાપોની વિકૃતિના હાસ કરી સમ્યગ્દર્શન દાનાદિ ગુણો, ક્ષમા સમતાદિ સ્વભાવ અને અહિંસાદિ ધર્મોની ખૂબ ખૂબ ઉપાસના કરાઈ કરો.’ પ્રભુના આ ઉપદેશનું અને આ ઉપાસનાને અનુકૂલ બતાવેલી ચર્યાઓનું જનતા પાલન કરવા લાગી. એમાં પ્રથમ નંબરમાં સમ્યગ્દર્શન એટલે કે સર્વજ્ઞ વીતરાગ પ્રભુએ કહેલ સર્વ વચન ઉપર અથાગ શ્રદ્ધા, તત્ત્વ ઉપર હાર્દિક રુચિ અને એ પ્રભુને જ પરમાત્મા તરીકે માનવા, પણ નહિ કે સરાગ અસર્વજ્ઞ વ્યક્તિને. એમ ગુરુ તરીકે પણ કંચન કામિનીના ત્યાગી પંચમહાવ્રતધારી પંચાયાર-મધુકરીભિક્ષા-શાસ્ત્રાનુસારી ઉપદેશ - વગેરે ચર્યાના પાલક એવા સાધુ ભગવંતોને જ માનવા. ધર્મ વીતરાગ સર્વજ્ઞના કહેલાને જ માનવો. આ સમ્યગ્દર્શનની સંસ્કૃતિને પ્રથમ ફટકો, એ શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુના કાળમાં જ લાગ્યો. એમની સાથે સંન્યાસ લીધેલા ચાર હજાર રાજાઓમાંથી બે રાજાઓએ વનવાસી અજ્ઞાન તાપસ જીવન રાખ્યું, પણ સાધુચર્યા ન સ્વીકારી. તેમજ મહાવીર પ્રભુનો જીવ જે તે વખતે મરીચિ નામે હતો અને પ્રભુ પાસે ચારિત્ર લીધું હતું. પાછળથી એ મરીચિએ ભ્રષ્ટ થઈ શિથિલ પરિવ્રાજક ધર્મ ચલાવ્યો. આમ સંસ્કૃતિ પર ફટકા શરૂ થયા. તેમ તત્ત્વોમાં ઘાલમેલ થઈ. ઉન્માર્ગનું સમર્થન કરવા તેવા તેવા કલ્પિત તત્ત્વો ઊભા કરાતા ગયા.

એ પછી પણ પવિત્ર સાધુચર્યાને જીવનારી સંસ્થા બરાબર ચાલતી હતી. તેના અનુસારે જનતામાં પણ પોતાનાથી શક્ય સમ્યગ્દર્શન, આહારાવિષયાદિ સંજ્ઞાઓના રોધક દાનાદિગુણો, ક્ષમાદિ સ્વભાવો તથા સ્થૂલ અહિંસાદિ ધર્મોના પાલન બરાબર ચાલતા હતા. પરંતુ અસંખ્ય વર્ષોના વહાણાં વીતી ગયા પછી સાધુવર્ગ શિથિલ પડતો ગયો; યોગને બદલે ભોગનો ભૂખ્યો થતો ગયો. એમ છતાંય પાછું લોકના માન-સન્માન અને પૂજા તો લેવી જ હતી. તેથી દેશકાળના બહાના હેટળ શાસ્ત્રોમાં ઘાલમેલ કરી નવાં કુશાસ્ત્રો રચ્યાં. ધર્મના નામે હિંસા, આરંભસમારંભ, વિષય સેવન, પરિગ્રહ, કુ-દાન, કુ-તપ વગેરે પાપો ચલાવ્યાં. પછી તો એવી વસ્તુ જીવનમાં જીવનારને ઈશ્વર પરમાત્મા તરીકે કલ્યા. એવી એની અને પોતાની પૂજાઓ ચલાવી. આમ સંસ્કૃતિ ઉપર જબરદસ્ત ફટકા પડતા ગયા.

પડતા કાળના મનુષ્ય સ્વભાવમાં સહજ એવા અહંકાર, ઈર્ષ્યા, સ્વાર્થપટ્ટતા, ભોગાસક્તિ વગેરે દુર્ગુણોએ પછી તો નવા નવા મિથ્યા કલ્પિત દેવ-દેવીઓને પરમાત્મા અગર ઉપાસ્ય તરીકે સર્જન કર્યા. એમનામાં જ એવા કામ, ક્રોધ, લોભ,

મદ વગેરે દોષોને ગુણો તરીકે બેસાડ્યા કે જેથી પછી એ કલ્પકોને પોતાને જીવનમાં કામકોષાદિના ધંધા ધર્મ તરીકે, કે કર્તવ્ય તરીકે સુખેથી આચરી શકાય. જો કે વચમાં વચમાં વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા પ્રગટ થતા ગયા અને અધર્મ ટાળી ધર્મના ઉદ્ધાર કરતા ગયા, છતાં જે મિથ્યામાર્ગો શરૂ થઈ ગયા હતા, એના સંપૂર્ણ નાશ ન થયા. એ તો ચાલતા જ ગયા.

એનું તોફાન તો એવું વધ્યું કે આ પવિત્ર ભરતક્ષેત્રમાં જે જે સારા ઉત્તમ ચરિત્રવાળી વિભૂતિઓ થઈ એના પણ જીવનો પાછળથી વિકૃત ચિતર્યા. શા માટે ? માત્ર પોતાના ઉન્માર્ગને પોષવા માટે ! એ કલ્પિત ચરિત્રોમાં ગપગોળા અને બિભત્સ ચર્યાઓ એવી ઘાલી કે જે ઊલટી એ મહાપુરુષોની હાંસી કરાવનારી બને ! પાછું એમાંથી સંસ્કૃતિના જે મૂળ સ્થપાયેલા તેના અને તેના સ્થાપકોના તો નામ-નિશાન કાઢી નાખ્યા ! આ સંબંધમાં એક રસિક અહેવાલ સાંભળવા જેવો છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૫, અંક-૨૦, તા. ૧-૭-૧૯૫૭

૩૬ સંસ્કૃતિના સંરક્ષણ

દક્ષિણના ગુજરાતીભાઈના ભાષણનો રસિક અહેવાલ

દક્ષિણ દેશમાં એક દક્ષિણી સંસ્થાએ વિદ્યાર્થીઓને જુદા જુદા અનુભવ આપવા વીસેક વર્ષ પૂર્વે ભાષણમાળા ગોઠવી. ભાષણ માટે એમાં એક ગુજરાતી જૈનભાઈને આમંત્રણ આપ્યું. એ ભાઈ કેટલી મુશીબતે ત્યાં ભાષણ કરવા તો ગયા, પણ ત્યાં એમણે વાત કરી કે

“હું અહીં આવી શકવાનો ન હતો. કેમકે મને મારા મિત્રો વળગ્યા હતા. એ કહેતા હતા : ‘ભાઈ ! કોની આગળ ભાષણ કરવું છે તમારે ? તમે સમજો છો ખરા કે નહિ ?’

મેં પૂછ્યું, ‘કેમ ?’

એ કહે છે, ‘તમે જેની સામે ભાષણ કરવા જાઓ છો તેમણે સંસ્કૃતિ સામે કેવી લડાઈઓ જમાવી છે ? સંસ્કૃતિના મૂળ સ્થાપક તીર્થંકરોને કેવા અવગણ્યા છે, એની તમને ખબર છે ? એમના પ્રાચીન શાસ્ત્ર તરીકે ગણાતા વેદમાં જુઓ ક્યાંય એમાં સંસ્કૃતિ - સ્થાપક ઋષભદેવ પ્રભુ, કે બીજા તીર્થંકરોની વાત છે ? એમને તમારે શું સમજાવવું છે ?’

આ સાંભળી મારે મારા મિત્રોને કહેવું પડ્યું, ‘આજે તો કાળ ફરી ગયો.

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ” (ભાગ-૧૮)

૨૪૩

ક્યાં તમે જૂના જમાનાની વાતો કરો છો ? એ વેદના લખનાર ગયા !’

ત્યારે મિત્રો મને કહે છે, ‘અરે, ચાલોને વેદ પછીનો રામાયણનો યુગ લ્યો ! ક્યાંય છે એમાં જૈન ધર્મનું કે જૈન વિભૂતિઓનું નામ ? અરે, એ કરતાં ય તમારી મહાન અહિંસાની, કડક સાધુ જીવનની તત્ત્વજ્ઞાનની સંસ્કૃતિનો કોઈ ઉલ્લેખ છે ?’

મેં કહ્યું, ‘અરે ભાઈ ! કેટલી જૂની વાત કરી ? આ તો મારા મિત્રો નવા જમાનાના છે.’

ત્યારે પેલા કહે, ‘તો એથી આગળ આવો, સંસ્કૃતિનું જ્યારે અધઃપતન થાય છે ત્યારે કેટલી હદ સુધી ? પ્રભુ નેમનાથ તીર્થંકર શ્રીકૃષ્ણના ભાઈ હતા, પણ જુઓ મહાભારતમાં તમારા નેમનાથનો ઉલ્લેખ છે ?’

તો મેં કહ્યું, ‘એ પણ જૂની વાત છે. છતાં હું એજ લોકો પાસેથી ખુલાસો લાવીશ.’

તો પેલા કહે, ‘અરે એ ય જૂનું ? લો, પ્રભુ મહાવીર સ્વામીએ કેવો અહિંસાનો ઝંડો ફરકાવ્યો ! જ્યારે આજના આ તમારા મિત્ર ઈતિહાસકારોએ અહિંસા ગૌતમ બુદ્ધના નામ પર ચઢાવી દીધી !’

વિદેશી સંસ્કૃતિએ કેટલું ઝેર પીરસ્યું ! કેવા નવાં નવાં તોફાન ઘાલી દીધા. આશ્ચર્ય છે કે અહિંસા ગૌતમ બુદ્ધની જ, ને બુદ્ધનાં જ પુસ્તકો ઠેર ઠેર માંસાહારનું પ્રતિપાદન કરી રહ્યા છે ! આજે એને માનનારા ૭૦ કોડની પ્રજા ધોર માંસાહારી છે. ક્યાં રહી એની અહિંસા ? છતાં અહિંસા મહાવીરની નહિ, બુદ્ધની !’

મારે મિત્રોને કહેવું પડ્યું, ‘તમે આકળા ઉતાવળા ન થાઓ. સાંભળનાર લોક સજ્જન છે. એમની પાસેથી આ જૂના જમાનાની વાતોના હું ખુલાસા લઈ આવીશ.’

પેલા કહે, ‘અરે, મહાનુભાવ ! હજી ય તમને ભાષણનો મોહ છે ? એથી પણ નજીકના કાળની ઘણી વાતો છે ! જુઓ મહાન સંપ્રતિ રાજાએ ઈરાન ને ગ્રીસ સુધી આર્ય સંસ્કૃતિનો ફેલાવો કર્યો. દક્ષિણની જડ પ્રજાને સંત સાધુની અને ધર્મની પૂજારણ બનાવી અહીંયાં સત્ય વગેરેના જબરજસ્ત પ્રચાર કર્યા પણ એ બધું છે આજના ઈતિહાસકારોની નોંધમાં ? અરે એણે જે શિલાલેખો કરાવ્યા, તે પણ અશોકના નામ પર ચઢાવી દીધા ! આ લોકોને જૈનોનું હોય તે ન ખપે. હજુ સાંભળવું છે ? તો સાંભળો.

‘કલિંગનો રાજા સમ્રાટ પ્રિયદર્શી મહાન રાજા થઈ ગયો. કલિંગની ગુફામાં એનો શિલાલેખ છે. એને આ ઈતિહાસકારોએ બૌદ્ધના શિલાલેખ તરીકે ઠોકી

૨૪૪

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-સંસ્કૃતિના સંરક્ષણ (ભાગ-૧૮)

બેસાડ્યો હતો ! સારું થયું, કે યુરોપીયન સ્કોલરો આવ્યા, ને માર્મિક નિરીક્ષણ સંશોધન કર્યું. ‘ઊં નમઃ સિદ્ધમ્’ હતું શરૂઆતમાં. બૌદ્ધોમાં સિદ્ધ ભગવાન જેવું તત્ત્વ જ નથી તો એમને નમસ્કાર શેનો ? વળી શિલાલેખમાં લખ્યું હતું કે ‘બિંબિસાર રાજા ભગવાન ઋષભદેવની પ્રતિમા ઉઠાવી ગયો, તેથી અહીં નવી પ્રતિમા સ્થાપિત કરી છે...’ બૌદ્ધોમાં ઋષભદેવ ક્યાં છે ? જૈનો પ્રત્યે કેટલો દ્વેષ ? આજે તો હવે એ જૈન લેખ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયો છે. પણ આ આકમણોમાં સંસ્કૃતિના સંરક્ષણ શી રીતે થાય ? સંસ્કૃતિને ટકાવનાર સામે જ વેર-ઝેર હોય, ત્યાં સંસ્કૃતિ શી રીતે ટકે ?’

‘ભાઈઓ,’ આ સાંભળીને તો હું ય થંભી ગયો, મનને થયું મારે કોની આગળ ભાષણ કરવાનું ? છતાં હિંમત કરી મેં મિત્રોને કહ્યું, ‘ભાઈ, જરા ધીરજ રાખો. આપણી વાત આપણા ઘરમાં રાખી મૂકવાથી જ લોકમાં એનું અજ્ઞાન પ્રવર્તે છે. એના કરતાં મને એ લોકો પાસેથી ખુલાસો પૂછી લાવવા ઘો. ગમે તેમ તો એ બધી પ્રાચીન કાળની વાતો છે. અર્વાચીન કોઈ વાંધો હોય તો બતાવો !’

તો મને મારા મિત્રો કહે છે, ‘અરે, હજુ તમારો મોહ કેમ ઉતરતો નથી ? લ્યો અર્વાચીન બનાવ સાંભળો.

‘શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય મહારાજ ને રાજા કુમારપાળ ! હેમચંદ્રસૂરિ મહારાજે સાહિત્ય અને મહાકાવ્યનો યુગ પ્રવર્તાવ્યો, ને કુમારપાળે પોતાના અઢાર દેશમાંથી અહિંસા દૂર કરાવી દીધી ! આજના લેખકો અને ઇતિહાસકારોએ એને કેટલો ન્યાય આપ્યો ? ક્યાં છે એના વિશિષ્ટ વર્ણન ? ક્યાં છે એની પ્રશંસા ? એક જણે તો લખી માર્યું કે હેમચંદ્રાચાર્ય મંજરી પાછળ મોહિત થઈ ગયા હતા. મહાન યુગપુરૂષ, મહાન બ્રહ્મચર્યને ધરનારા, એમના જેવા પર જૂઠ્ઠા અઘટિત આક્ષેપ મૂકાય ત્યાં સંસ્કૃતિનાં સંરક્ષણ શી રીતે થાય ? જીવનમાં જે સાડાત્રણ કોડ શ્લોક પ્રમાણ વ્યાકરણ કોશ બનાવ્યું. શાધન, છંદ, લિંગશાસ્ત્રો, પ્રમાણ મિમાંસા, ત્રિષષ્ટીચરિત વગેરે સાહિત્યની રચના કરી, તે સરસ્વતીની સાક્ષાત્ પ્રસાદી વિના શી રીતે થઈ શકે ? ૧૦૦ વર્ષ લગાતાર જો લખે તો પણ શેં પૂરું થાય ? રોજ સરેરાશ નવા ૧૦૦૦ શ્લોક બનાવવાના, લખાવવાના, એમાં પણ સિદ્ધહેમ વ્યાકરણ, સૂક્ષ્મ વિચારણાનો ન્યાય, એની રચના કરવી, -એ સરસ્વતીની પ્રસાદી વિના બને ? અને સરસ્વતીની પ્રસાદી અખંડ નિર્મળ બ્રહ્મચર્ય વિના બને ? ત્યાં મંજરીમાં રાગલુબ્ધ થવાની વાત કેટલી બાલિશ અને ઇર્ષ્યા-જૂઠ-ભરી છે ! એ વિદ્વતા ક્યાં ? ને આજની વિદ્વતા કેવી ? લાયબ્રેરી ફેંદી ચૂંટી કાઢવાના ક્વોટેશન્સ એન્ડ રેફરન્સીસ ! પછી કહેશે, ‘સો ગ્રન્થોને રીફર કરવામાં આવ્યા છે !’ આજની આ

પોકળ પંડિતાઈ છે. એ ક્યાં ને ક્યાં શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી મહારાજની નક્કર પ્રખર વિદ્વતા ! એઓશ્રીના નામ પર બાલિશ આક્ષેપ કરવો કે એ સ્ત્રી પર મોહિત હતા કેટલું બેહુદું ! સંસ્કૃતિના આવા જબ્બર સંરક્ષકો પર અત્યાચાર થાય, ત્યાં સંસ્કૃતિના સંરક્ષણ શી રીતે થાય ? માટે તમે, ભાઈશ્રી રહેવા ઘો એ જમાતને સમજાવવાનું !’

મેં કહ્યું, ‘ભાઈ, આ તો તમે મને મુંઝવી નાખો છો, તમારી પાસે કોઈ તાજા ઇતિહાસની એવી વાત છે ?’

તો એ લોકો કહે, ‘જુઓ ત્યારે આ અકબર બાદશાહ રોજ સવાશેર ચકલાની જીભ ખાનારો ! એમાં ચકલાં કેટલાં મરે ? એવો માંસનો શોખીન ને પાછો કૂર પણ એટલો ! ચિતોડનો કિલ્લો જીતતાં એને ભલે મુશ્કેલી પડી. તો અંતે જીતીને શું કર્યું ? જાણો છો ? ભયંકર કત્લેઆમ ચલાવી બિચારા નિર્દોષ બ્રાહ્મણોની ! સૈનિકોને હુકમ કર્યો : ‘એકે એક જાનવર અને એકે એક માણસને કાપી નાખો.’ એટલા બધા બ્રાહ્મણોને કાપી નાખ્યા કે એમની જનોઈના મોટા ઢગ કેટલાય મણ વજનના થયા ! ઘાતકીપણું, રસનાનું લુબ્ધપણું, આર્યો પર તિરસ્કાર, આવી અમાનુષતાવાળા અકબરને, સારું થજો કે, જગદ્ગુરુ આચાર્યદેવ શ્રી હીરસૂરિજી મહારાજ મળ્યા, કે એ એમના સચ્ચારિત્ર અને વાણીથી એવો પ્રભાવિત થઈ ગયો કે ચકલાની જીભ ખાવાની બંધ કરી. શિકાર બંધ કર્યો ને પોતાના પાંચેય મોટા દેશમાં દ-દ મહિના માટે અહિંસાના કડક ફરમાન કાઢ્યા ! કોઈએ જીવને મારવાનો નહિ ! સમસ્ત હિંદુઓ પાસેથી લેવાતો જજીઆવેરો કાઢી નાખ્યો, દયાની વેલડી એના હૃદયમાં ઊગી. યુરોપીયન વીન્સન્ટ સ્મીથના ઇતિહાસમાં આની નોંધ છે, છતાં લાવો આજના અહીંના ઇતિહાસકારો પાસે આવા હીરસૂરિજી મહારાજની શક્તિનો, એમણે બતાવેલા અહિંસાના જયનાદના ઉલ્લેખ છે ક્યાંય ? તમારે એમને ભાષણ સંભળાવવું છે ? અરે ! ખુદ આઈ ની અકબરીમાં પૂરાવા મોજુદ છે ! ફરમાનો મોજુદ છે. છતાં આજના કૉલેજીયનોનેય એની ગંધ પણ છે ? પણ એ બિચારાને કોણ બતાવે ? સંસ્કૃતિનાં સંરક્ષણ શી રીતે થતાં હશે ? જાનના જોખમે જે મહાપુરુષો સંસ્કૃતિના સંરક્ષણ કરતા આવ્યા, તેમના પર આટલા બધા દ્વેષ, ત્યાં તમારે ભાષણ કરવા છે ?’

મેં કહ્યું, ‘તમે ભારે કરી, ખેર ! હું જઈને એનો પણ ખુલાસો પૂછીશ. પરંતુ આજના જમાનાની વાત અંગે કાંઈ દ્વેષ જેવું તમને દેખાય છે ?’

તો પેલા કહે, ‘હા, જુઓ એ લોકને તુલસી, કબીર, તુકારામ, મીરા વગેરે સંતો જડ્યા. પણ કોઈ જૈનાચાર્ય, કોઈ જૈન સાધુ મહર્ષિ જડ્યા ? કોઈ સાધ્વી,

કોઈ ન્યાયી જૈન મંત્રી, કોઈ સતી શ્રાવિકા જડી ? આપણે ત્યાં તો પ્રખર ન્યાયાચાર્ય ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજીએ કાશીના પંડિતોને જીતવા આવેલા વાદીને હરાવીને કાશીના પંડિતોની આબરૂ સાચવી. વળી એમણે કેવા અદ્ભુત શાસ્ત્રરત્નો-ગદ્ય-પદ્યમાં રચ્યા છે ! ક્યાં છે એની નોંધ કે પ્રશંસા આ લોકો પાસે ? મહાન કવિઓ ઉદયરત્ન, વીરવિજયજી વગેરે અનેક થઈ ગયા. અરે તામીલ તેલુગુ ભાષામાંય મૌલિક જૈન કવિઓ થઈ ગયા છે કોની કિંમત આ લોકોને છે ? આજની ભૂગોળો જુઓ. એમાં જૈનોની શિલ્પ સમૃદ્ધિ, તીર્થો, સ્મારકો, જ્ઞાન ભંડારો વગેરેની આજના કોણ નોંધ લે છે ? એમને તાજમહાલની ખબર છે, પણ એના કરતા અનેકગુણા મૂલ્યવાન અને કળામય રાણકપુર મંદિરની ક્યાં ખબર છે ! અરે લાવો તમારી પુનાની ભૂગોળ, એમાં પુનાના જોવા લાયક સ્થળો પાર્વતી, કૌન્સીલહોલ વગેરે છે, પણ એમાં વેતાલપેઠના ભવ્ય મંદિર કે જૈન જ્ઞાન ભંડારનો ઉલ્લેખ છે ? જૈનો પાસે કંઈ નથી, જૈનો એટલે કંઈ નહિ, ઉપરથી એમની અહિંસા બાયલા બનાવનારી.’ - એમ કરીને નિંદા કરે છે. પણ એ મૂર્ખ આક્ષેપ છે !

એક પેશ્વાને હજામત કરનાર હજામનો જરા અસ્ત્રો વાગી ગયો. લોહી નીકળ્યું. પેશ્વાએ પેલાને તમાચ મારી. તો પેલો હસે છે.

‘અલ્યા કેમ હસે છે ?’

‘તમે જરા અસ્ત્રાની ધાર નથી ખમી શકતા, તો પછી લડાઈમાં ભાલા કેમ ખમી શકશો ?’

પેશ્વા કહે છે : ‘લાવ તારો અસ્ત્રો.’ નીચે એનો હાથ, ને ઉપર પોતાનો હાથ રાખી એમાં અસ્ત્રો ઘોંચ્યો, પેલાને જરા અણી અડતા બરાડ્યો ! ‘મૂર્ખ ! કેમ ? અભ્યાસ પાડ, તો અવસરે અકસ્માત આવે તો માર સહન કરી શકીશ. ત્યાં તો ના કહે છે. તો અવસરે ભાલા સહવા માટે શું રોજ છરીથી શરીરમાં ગોંચાગોંચ કરવી પડતી હશે ?’

એમ, શું વારંવાર ‘કીડી મારો, ને મંકોડા મારો !’ એમ કરનારા લડાઈમાં સારું લડી જાણશે ? એ માટે શું રોજ જીવોને માર્યા કરવાના ?

કુમારપાળ લડાઈ કરવા જવા તૈયાર થાય છે. ઘોડાના પલાણે પૂંજણી બાંધેલી તેનાથી પલાણ પૂંજીને ઉપર બેસવા ગયા. બાજુનો સામંત રાજા હસ્યો ! એટલે કુમારપાળ સમજી ગયા. બોલાવે છે,

‘આ પૂજ્યું એ ખૂંચ્યું કેમ ? અહીં આટલો કોમળ લડાઈ શું લડશે, એમ થયું, નહિ ?’

એનો પગ નીચે રાખી ઉપર પોતાનો પગ રાખી ભાલાની અણી

ઘોંચી. પોતે પગ આપો વિંધાવા છતાં સ્થિર છે ! પેલાને અણી અડતાં જ ‘હંહં...’ થયું !

‘હં શું થયું ? નિર્દોષ જીવની જે રક્ષા કરે, તે અપરાધીને મારી નહિ શકે ? આપણા ક્ષત્રિય પૂર્વજોને ભૂલી ગયા ? નિર્દોષની રક્ષા માટે જાતને સમર્પી દેતા, પણ અપરાધીને સજા કરવા બધું સહી છૂટતા ! અહિંસાને જીવનારાઓએ તો આ દેશની અને એની સંસ્કૃતિની રક્ષા માટે પ્રાણના ભોગે ભારે પરાક્રમ દાખવ્યા છે. કહો, આ બધું ઓળવનારા સામે સંસ્કૃતિના સંરક્ષણ શી રીતે કરવા ?

એ દક્ષિણના ગુજરાતી ભાઈએ તો પછી ત્યાં સભામાં માગણી કરી, ‘ભાઈઓ તમે મને જરૂર આ બધી મારા મિત્રોની ફરિયાદ ખુલાસા આપજો. જેથી એમની ગેરસમજ હોય તો દૂર કરી શકાય.’ એમ કહી પછી જૈન ધર્મ વિષે કેટલીક વાતો કરી. એમાં એક વસ્તુ એ કહી કે કેટલાકો આક્ષેપ કરે છે કે,

‘જૈનો ઈશ્વરને નથી માનતા.’ પણ આ આક્ષેપ વિચારણીય છે. જૈનો પરમાત્માને જરૂર માને છે, પણ હા, જગતના કર્તા-સંહર્તા તરીકે નહિ.

જગતકર્તા ઈશ્વરને માનનારા કહે છે, ‘પરમાત્માનો ઉપકાર કેવો ! જુઓ પરમાત્માએ પૃથ્વી-પહાડો-નદીઓ-હવા-પાણી-ઝાડપાન બનાવ્યા. તો આપણે જીવી શકીએ છીએ.’

પણ જૈનો પરમાત્માને વિશ્વ ઘટનાના બનાવનાર તરીકે નહિ, પણ બતાવનાર તરીકે માને છે. પરમાત્માને વિશ્વના બનાવનાર તરીકે માનવાથી તો પરમાત્માને કૂર માનવા પડે; કેમકે એમણે નરકની ભઠ્ઠીઓ બનાવી માટે જીવને શેકાવું પડે છે ! કસાઈનો છરો કોણે બનાવ્યો ? ભગવાને ! મારવાની ક્રિયામાં કસાઈનો હાથ તો દૂર રહ્યો, પણ ભગવાનનો છરો ઠેઠ ગળા પર ફર્યો, એમ ગણાશે.

કહે છે, “જૈનો નાસ્તિક છે. પરમાત્મા માનતા નથી;

અરે માનનારને પૂછો કે તો પછી ભગવાને દુઃખના સ્થાનો અને સાધનો બનાવ્યા તો ભગવાન દુઃખદાયી નહિ ?

જવાબમાં કહે છે, ‘ભગવાન શું કરે ? જીવના કૂડાં કર્મ એવાં છે. ભગવાન તો માત્ર ન્યાયાધીશ છે.’

પણ અહીં એ પ્રશ્ન ઉઠે છે કે તો તો ભગવાને પહેલાં એને ગુનો જ કેમ કરવા દીધો ? ધારો કે રસ્તા પર કોઈ માણસ છરો લઈને કોઈને મારવા જતો હોય, ને પોલીસ જુએ કે ‘આ જાય છે મારવા, છતાં હું તો એને ખૂન કરતો પકડું,’ એમ કરી અટકાવે નહિ, તો ? પોલીસ પહેલો ગુનેગાર ઠરે ને ? ઈશ્વર

તો અનંત શક્તિવાળા છે. તો ગુનો કરવા જ કેમ દે ? હિંસા કરવા જનારનો હાથ જ થંભાવી દે ! જૂઠું બોલનારની જીભ જ અક્કડ બનાવી દે ! નાનું છોકરું ગમે તેવું હડીલું હોય, વારંવાર દાદર પાસે જતું હોય, પણ માતા, ‘ભલે પડ, તારું કર્મ તું જાણે’ એમ કરે ? છોકરો નાદાન હોય, માતાથી નાદાન ન થવાય.

જૈનો જે પરમાત્માને માને છે તેવા વીતરાગ સર્વજ્ઞ સત્ય તત્ત્વ પ્રરૂપક, મોક્ષમાર્ગદાતા કોણે માન્યા છે ? જૈનો જો પરમાત્માને ન માનતા હોત તો એકેક મંદિર કરોડોના ખર્ચે ઊભા કેમ કરત ? જૈનો પરમાત્માને ન માનતા હોત તો એમના કલ્યાણકોની ઉજવણી, મોટા શાંતિસ્નાત્ર-મહોત્સવ, મહાપૂજા, કેમ કરત ? ત્રિકાળ પૂજામાં ઊંચા દ્રવ્ય ખર્ચી લયલીન શા માટે થાત ? પોતે લુખ્યા આંબેલના ભોજન કરે, ને પૂજામાં કિંમતી ફળ-નૈવેદ્ય ધરે, એવું શા માટે કરત ? એમને તો પરમાત્માને ધર્યું એટલે ખલાસ. પછી એના પર પાછું જોવાનું નહિ ! ત્યારે જગતકર્તા ઈશ્વરને માનનારા તો ઈશ્વરને નૈવેદ્ય ભોગ ધરી એમાંથી ભગવાનને શેષ, ને બાકીનું ભગતને ખપે ! એમ કરે છે.

સંશોધકો કહે છે કે, જ્યારે જીવોની મોહ મૂઢતા વધી અને ધર્મના નામ પર સ્ત્રી પરણવાનું મન થયું, ત્યારે ઈશ્વરને પણ જોડે સ્ત્રી બેસાડી ! ઈશ્વરના જીવનમાં નારી સાથેની કીડાને કલ્પી એને ભગવાનની લીલા તરીકે જોડી ! એમ માણસને શસ્ત્રો લઈ લડવા ઝગડવાનું મન થયું, ત્યારે ઈશ્વરના હાથમાં શસ્ત્રો આપ્યાં અને ઈશ્વરની કથામાં ઈશ્વરે લડાઈઓ કર્યાનું દાખલ કર્યું ! કહો ઈશ્વર તત્ત્વની કેટલી બધી વિટંબણા કરી !! શું આનું નામ ઈશ્વરને માન્યા કહેવાય ? કે પરમાત્મા એટલે તો શુદ્ધ નિરંજન શ્રેષ્ઠ આત્મા કહેનારે ઈશ્વરને ઠીક માન્યા કહેવાય ? પરમાત્મા શું રાગ-દ્વેષ-કામ-ક્રોધ-મદ-લોભ-હાસ્ય વગેરે દોષોથી ભરેલા હોય ? કે સર્વ દોષોથી રહિત વીતરાગતાદિ અનંત ગુણ સંપન્ન હોય ? જેમ દુનિયાના સત્યુરુષો એ આદર્શ પુરુષો છે, તેમ પરમાત્મા તો મહા આદર્શભૂત પરમપુરુષ છે. એ કેવા હોય ? જ્યારે કામના ન હતી, ત્યારે તો ભગવાનની નિષ્કામ ભાવે પૂજા કરતો. મૂર્ચ્છા ઉતરે માટે પ્રભુનું બધું કરતો, પણ મફતીયું ખાવાની વૃત્તિ થઈ, એટલે ભગવાનને ભોગ ધરવાની કલ્પના ઊભી થઈ. પછી ભગવાનના નામે બધું સાફ કરી જાઓ, વાંધો નહિ. કોઈ કહે નહિ કે મફતીયું ખાધું. ભગવાન એટલે આપણા બાપ. ને બાપનું દિકરાને ખપે ! થાળના થાળ ભગવાનને ધર્યાં કહેવાય, ને કામનું કામ થાય ! દેવ-દેવીની આગળ નાળીયેર આપું ફોડવાનું, ત્યાં મૂકવાની એક નાની શેષ, ને બાકીનું વહેંચી ખાવાનું ! ત્યાગને બદલે ભોગની રુચિ વધે ત્યાં ધર્મને બદલે અધર્મ જ વધે ને ? વળી માણસને અભક્ષ્ય ખાવાનો અભખરો થયો, એટલે

પછી એ પણ ભગવાનના નામ પર ચાલ્યું. પછી માણસને ધર્મના નામ પર મરઘા ખાવાનું મન થયું. એટલે કેમ ? તો કે એ ચાલ્યું કે ભગવતી દેવી, એના નામ પર મરઘાં ધરો ! જેટલા વધારે મરઘા ચઢાવો તેટલી દેવી વધારે તુષ્ટમાન ! પરલોકનો કોઈ ભય જ ન રહ્યો. પછી માણસને બોકડાનું માંસ ખાવું હતું, તો ધર્મના નામ પર ધર્તીંગ કલ્પ્યું. ધર્મની ક્રિયાઓમાં બનાવટી મંત્રાક્ષરોથી બોકડા હોમવાનું ચાલ્યું ! ‘એ હિંસા ધર્મના નામ પર; માટે એ પાપ નહિ ! મહાધર્મ !’ એનાં માંસનો આહાર એ તો દેવપ્રસાદી ! સંસ્કૃતિની કેવી વિટંબણા ? ઈશ્વર તત્ત્વની કેવી વિટંબણા ! સંસ્કૃતિની કેવી મજાક !

● જૈનોનાં મુખ્ય શાસ્ત્ર ●

આર્ય સંસ્કૃતિની પ્રાણભૂત જૈન સંસ્કૃતિને વળી એક તિરસ્કાર એ થયો કે, કહે છે કે જૈનો પાસે ખાસ શાસ્ત્ર ક્યાં છે ? હિંદુઓ પાસે ગીતા, મુસલમાનો પાસે કુરાન, ખ્રીસ્તીઓ પાસે બાઈબલ. એવું જૈનો પાસે શું છે ? પરંતુ આમ કહેનારાઓને એ ગંધ સરખીય ક્યાં છે કે જૈનો પાસે ૧૧ અંગ વગેરે અદ્ભુત આગમો છે. વળી એકેક વિષય પર ઢગલો સાહિત્ય છે. એ એકેક વિષયના સાહિત્યમાં એકેકો યુનંદો ગ્રન્થ આગળ ધરી શકાય. જેમકે, આત્મા પર લાગતા કર્મબંધનના સિદ્ધાન્તના વિષયમાં ‘કર્મ પ્રકૃતિ આદિ પંચસંગ્રહ’ અદ્ભુત ગ્રન્થ છે. તર્કના વિષયમાં ‘સન્મતિ તર્ક પ્રકરણ’ અજોડ શાસ્ત્ર છે. અનેકાન્તના વિષયમાં ‘અનેકાન્ત જય પતાકા’ વિજય ધ્વજ સમો ગ્રન્થ છે. મૂલ આગમ અને દ્રવ્યાનુયોગના વિષયમાં ‘દૃષ્ટિવાદ’ નામનું મહાશાસ્ત્ર હતું. જે આજે વિચ્છિન્ન છે. યોગના વિષયમાં ‘યોગદષ્ટિ, યોગબિન્દુ’ અનુપમ ચિંતનનીય શાસ્ત્ર છે. વૈરાગ્યપ્રેરક ‘શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર’ અપૂર્વ આગમ ગ્રન્થ છે. આમ આવા આવા અનેકાનેક વિશિષ્ટ ગ્રન્થો છે. ત્યાં અનેકાનેક વિષયોનો સમાવેશ કરતો એક જ ગ્રન્થ શી રીતે હોઈ શકે ? હોય તો એમાં શો ન્યાય વિષયોને અપાય ?

ઊંચો આદર્શ ભૂલાવવાના નુકશાન :-

આપણો મૂળ મુદ્દો એ છે કે સંસ્કૃતિના અધઃપતન થવાના કારણે એના સંરક્ષણ કરવાનું મહાન કર્તવ્ય બજાવવાનું છે. સંક્ષેપમાં જુઓ કે પૂર્વે કહ્યું તેમ માણસની વિષય તૃષ્ણા અને અહંકારવૃત્તિ વધવાના કારણે સંસ્કૃતિને બદલે વિકૃતિ પેઠી. પછી તો જીવનના આદર્શ પણ હલકા કરાયા. આજ કહે છે ને ગૌતમ બુદ્ધે ઊંચામાં ઊંચો ધર્મ માનવતાનો ધર્મ ઉપદેશ્યો ? એટલે ? માનવતા ઉપર ઊંચી કક્ષા જ કોઈ નથી એવો ભાસ કરાવ્યો ! વિદ્યાર્થીને પહેલેથી જ જો કહેવામાં આવે કે વિદ્યાક્ષેત્રે તારે છેલ્લામાં છેલ્લી ચોથી ચોપડી પાસ કરવાની છે, તો એને આગળની

વિદ્યા માટે કહો જો, કોઈ જિજ્ઞાસા, મનોરથ અને ધગશ થાય ખરી ? ઊલટું ઉપરની ઊંચી ઊંચી વિદ્યા બતાવનારા હંબગ લાગે ! અજુગતું કહેનારા લાગે !

માનવતા સુધી જ છેલ્લી કક્ષા બતાવનારાઓએ આ પરિણામ આજે ઊભું કર્યું છે કે ૧. જનતામાંથી પરલોકદૃષ્ટિ ખૂબ જ હાસ પામી ગઈ છે ! ૨. તત્ત્વજ્ઞાન, યોગ, ધ્યાન, સમાધિની દિવ્ય કક્ષાઓ નિરુપયોગી અને વાહિયાત જેવી મનાતી જઈ રહી છે ! ૩. મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાની ભૂખ અને એના ઉપાયોમાં પ્રવર્તવાની વૃત્તિ વિસારે પડી રહી છે ! ૪. આત્માના ષટ્સ્થાનના મૂળ પાયા પર ચાલી આવતી સામાજિક રીતરસમો પલટાઈ ગઈ છે. ૫. બહુમતી, ચૂંટણીવાદ, વ્યક્તિ-સ્વાતંત્ર્યના નામે અજ્ઞાન, સ્વચ્છંદાચાર વગેરે ક્યાં ઓછું ફાલ્યું-ફૂલ્યું છે ?

સંસ્કૃતિના આવા અધઃપતન તો હમણાં હમણાં વિદેશી વિકૃતિઓ પેઠી ત્યારથી થવા માંડ્યા છે. ઈસુ ખ્રીસ્તે પણ માનવતાને જ છેલ્લો ધર્મ બતાવ્યો ! પરિણામે દૃષ્ટિ કેવળ આ જીવન પુરતી મર્યાદિત થઈ ગઈ અને તેય ભૌતિકતા ઉપર કેન્દ્રિત બની ગઈ. આર્ય સંસ્કૃતિને આણે ઓછું નુકશાન નથી કર્યું.

કોણ ભયંકર ? મંદિરનાશક કે સંસ્કૃતિનાશક ? :-

અલબત્ત, ચંગીસખાન, નાદીરશાહ, અલાઉદ્દીન ખીલજી, મહમદ બેગડો, ઔરંગઝેબ, વગેરેએ જૈનો અને હિંદુઓના મંદિરો તોડીને મહાનુકશાન કર્યું છે; વળી એની મસીદો બનાવી તથા લોકને ઈસ્લામ ધર્મમાં બળાત્કારે વટલાવી ભયંકર નુકશાન કર્યું છે, પરંતુ વસ્તુસ્થિતિ જુઓ કે છતાંય જૈનો અને હિંદુઓમાં ધર્મપ્રેમ, સંસ્કૃતિ-રક્ષા વગેરે ટકી રહ્યું હતું. જ્યારે આજે તો એમાં જ સડો પેઠો છે. આજે કેટલાક જૈનો અને મોટી સંખ્યામાં હિંદુઓ વિદેશી વિચાર પદ્ધતિ અને રીતરસમોના રવાડે ચઢ્યા છે ! ધર્મસ્થાનના નાશ કરતાં સંસ્કૃતિનો નાશ ભયંકર !

ઈંગ્રેજી કેળવણીનો મહાવિજય :-

આનો ખરેખરો પાયો મહાન અંગ્રેજ લેખક લોર્ડ મૅકોલેએ નાખ્યો. કંપની સરકારના વખતમાં એણે અહીં આવી ઈંગ્રેજી કેળવણીની યુનીવર્સિટી સ્થાપી. વળી એમાં એની નવી પરીક્ષા પદ્ધતિ તથા ડીગ્રીઓ આપવાનું શરૂ કરાવ્યું. ડીગ્રીધરોને સરકારી નોકરીઓ આપવાનું પણ શરૂ થયું. જનસમાજમાં ડીગ્રીધરના બહુમાન ઊભા થયા. આવા બધા પ્રલોભનોમાં આર્ય પ્રજા ફસાણી. ત્યારે મૅકોલેએ વિલાયત લખી નાખ્યું : “હિંદુસ્તાનમાં આપણો વિજય થયો છે.” શો ? એજ, કે વિલાયતી સંસ્કૃતિનો મોહ અને પક્ષપાત જાગ્રત થઈ ગયા. આર્ય સંસ્કૃતિના મમત્વ ઘટ્યા ! રાજ્ય-હકુમતથી જે ગુલામી નહોતી લાદી શકાતી, તે આ કેળવણીનો મોહ અને

એની પદ્ધતિના અંધ અનુકરણ દ્વારા લદાઈ ! આર્ય સંસ્કૃતિના મહાનાશ એનાથી શરૂ થયા.

કોંગ્રેસ સ્થાપના પર યુરોપીય વિજય :-

તો આજે જુઓ કે ભારતીય માનવ પણ વિચારમાં વેસ્ટર્નાઈઝ-પશ્ચિમીય રીતભાતનો બની ગયો છે. આજથી પચાસેક વર્ષ ઉપર જ્યારે કોંગ્રેસની સ્થાપના થઈ ત્યારે પણ એક હ્યુજસ કે બીજા કોઈક નામવાળા યુરોપીયને ભવિષ્ય ભાષ્યું કે હવે આપણી સંસ્કૃતિનો ઠીક પાયો નખાયો. કેમકે પછી પ્રાચીન ચાલી આવતા ધર્માચાર્યો, સંઘ, મહાજન, જ્ઞાતિઓ, નગરશેઠ, રાજા, વગેરેના બંધારણ તોડી નાખે એવી અલગ અલગ સંસ્થાઓના સ્થાપન, ચૂંટણી પદ્ધતિ, ચૂંટાયેલા પ્રમુખ, સેક્રેટરી વગેરેના હોદ્દા અને બહુમતી-વાદ, શાસ્ત્રીય ધર્મપદ્ધતિ અને શ્રદ્ધાના હાસ, વગેરે ફાલવા-ફૂલવાના અને તે આજે સ્પષ્ટ દેખાય છે.

ઈંગ્રેજીનું એક મોટું નુકશાન :-

ઈંગ્રેજી ઢબની કેળવણી અને સંસ્થાઓ સ્થાપવાની પદ્ધતિમાં એક મોટું નુકશાન એ થયું કે કરોડો વર્ષો શું, અસંખ્ય વર્ષોથી ચાલી આવતી સંસ્કૃતિ, સજ્ઞાનતા અને આબાદીવાળા આ દેશના જ માનવો હવે એમ માનવા લાગ્યા કે આજ સુધી અમે જંગલી હતા, અજ્ઞાન હતા, પછાત હતા તે હવે આ પશ્ચિમીય કેળવણી અને પશ્ચિમીય સંસ્કૃતિએ અમને જાગતા કર્યા, સમજતા કર્યા, આગળ વધાર્યા ! કહો વારુ, ભારતની આ કેટલી મોટી કમનસીબી કે જેમ બકરાના ટોળામાં ફસેલું સિંહકિશોર જાતે જ પોતાને બકરું માનતું થઈ જાય, એમ ભારતીય પ્રજા પોતાને જાતે જ અસંસ્કૃત, અજ્ઞાન અને પછાત માનતી થઈ !

જુઓ આ બધી વિચારણા માન્યતા ખરેખર હકીકત સંબંધી છે. એટલે માત્ર અમારી સાધુ લોકોની કે જૈનોની જ નથી. શ્રી મુનશી જેવાને પણ લખવું પડ્યું છે,-

“નવો યુગ શરૂ થયો. અંગ્રેજી રાજ્ય આવ્યું અને પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિ દાખલ કરવાનો પ્રયોગ શરૂ કર્યો. આ પર-સંસ્કારે આદરેલો કાર્યક્રમ આપણા જીવન, ધર્મ, ને સંસ્કાર વર્ણના પાયા ઉપેડી નાખવાનો હતો. ‘આપણો ખરો ઈતિહાસ પ્યાસીના યુદ્ધથી શરૂ થયો !’ ‘આપણા સુખનો સૂર્ય અંગ્રેજી રાજ્યથી ઉગ્યો !’ ‘આપણી ભાવનાઓની શરૂઆત અંગ્રેજી રાજ્યથી જ થઈ !’ અને ‘આપણો ઉદ્ધાર વિદેશી સંસ્કારથી જ થશે,’ એવી અનેક માન્યતાઓ પેદા કરવા મહેનત થઈ રહી !

“આ બધો કિમિયો કરવાનું મુખ્ય સાધન પાદરીશાઈ-કેળવણી હતું. આ કેળવણીની પાછળ આપણે ગાંડા બની ગયા. ‘આપણે જંગલી હતા. આપણે ત્યાં

સ્વાતંત્ર્ય ન હોતું. એટલે એ કેળવણી આપણને જતી કરવાની હતી. એ કેળવણીએ આપણને સુધાર્યા. આપણને માણસ બનાવ્યા. આપણને મોક્ષમાર્ગે ચઢાવ્યા. આપણે જંગલી હતા. આપણામાં જ્ઞાન નહોતું. ચારિત્ર્ય નહોતું; ને મોકલે જેવા જગદુદ્ધારકે આ કેળવણીના દ્વાર ખોલી સુવર્ણ યુગ શરૂ કર્યો. અને તેણે સરવાળે શું કર્યું ? આવી માન્યતાએ આપણી પ્રજાનું શારીરિક બળ ખોવરાવ્યું. ભૂતકાળના ગૌરવ માટે આપણને પ્રેમ હતો તે વિસરાવી પર સંસ્કારની ભીખ માગતા કર્યા. એણે જ્ઞાન અને શુદ્ધિ પર રચાયેલી વર્ણ વ્યવસ્થા તોડી, પૈસાદાર અને ગરીબના વર્ણો રચ્યા. એણે બ્રાહ્મણની વિડંબના કરાવી, સાહેબ પૂજા શીખવી. એણે મર્યાદાની ભાવના તોડી સ્વચ્છંદતા શીખવી, મિતાહારી જીવન ત્યજાવી ક્ષુદ્રવાસનાઓ પાછળ ઘેલા કર્યા. એણે સંસ્કૃતિ વિસરાવી, અંગ્રેજીની ભક્તિ દાખલ કરી. આપણું સાહિત્ય છોડાવી પર સાહિત્યની ગુલામગીરી કરાવી. આપણો ઈતિહાસ ભૂલાવી, પારકી મહત્તાના જાપ જાપાવ્યા. આપણી રીતિ ને પહેરવેશ, આપણા આચારવિચાર, આપણી ભાવના ને ગૌરવ બધા કલંકરૂપ હોય, એમ ત્યાગતા શિખવ્યું, ભૂતકાળ વિસરાવી એણે આપણું ભાવી વેચાતું લઈ લીધું.”

એક બીજું જુઓ કે કેવી ખૂબીથી લોકમાનસમાં સંસ્કૃતિના વિસ્મરણ અને વિકૃતિ ઘુસાડાય છે. દા.ત. પ્રાયઃ લિપ્ટન ટી કંપનીએ શું કર્યું, જાણો છો ? કેળવણીની બાળપોથીમાં ‘મા યા પા,’ નો પાઠ દાખલ કરાવવા કેટલાય પૈસા ખર્ચ્યા. એથી એને એની યાની ખપત વધી અને અહીં યાના વ્યસન વધ્યા ! તેથી પ્રભાતે ઊઠીને શુદ્ધ ખાલી પેટે પરમાત્મ સ્મરણ ભજન વગેરે ભૂલાઈ, યા દેવીની ઉપાસનામાં માણસને અર્વાચીનતાનો ભાસ સ્થિર થવા લાગ્યો. એ તો છાશ પીએ ત્યાં પ્રાચીનતા લાગે. નવીનતામાં સંસ્કૃતિ ક્યાંથી ટકે ? એવું એવું તો આજે દુનિયામાં કેટ કેટલું ગણાય ? આખી ડોક્ટરી પદ્ધતિ, કોર્ટ સીસ્ટમ વગેરેમાં શું છે ? પહેરવેશ આજના એટલે ? એનાથી જ માણસને પોતાને એમ લાગ્યા કરે કે ‘હું જૂનો અંધશ્રદ્ધાળુ નહિ, હું તો સુધરેલો, કેળવાયેલો !’ અર્થાત્ ? ‘હું વિદેશી સંસ્કૃતિનો, આર્ય સંસ્કૃતિનો નહિ.’

પણ આર્યસંસ્કૃતિના નાશથી માણસ નથી તો સુખી થઈ શકવાનો કે નથી એના આત્માના ગુણ સંપન્ન ઉર્ધ્વીકરણ થઈ શકવાના. વાત વાતમાં ખૂન, ચોરીઓ, લાંચ રુશવત, કોર્ટોમાં ભરચક કેસો, બિમારીઓ, કરવેરાના ભારે બોજ, વગેરેથી માપી શકો છો કે સુખશાંતિ વધ્યા ? કે હેયાહોળી-સંતાપ વધ્યા ? માટે હજી જાગ્યા ત્યાંથી સવાર. સંસ્કૃતિના સંરક્ષણ માટે કટીબદ્ધ થાઓ. પ્રાચીન વિશુદ્ધ વ્યવહારોને સંસ્કૃતિ સંરક્ષક સમજો. પશ્ચિમીય વ્યવસ્થાનો મોહ છોડો. અધ્યાત્મ

અને તત્ત્વજ્ઞાનને પુનર્જીવન આપો. માનવજીવનનું ઊંચું લક્ષ્ય મોક્ષ છે, એટલે કે આત્માને મોહપાશ અને કર્મબંધનથી વિમુક્ત કરી નિરંજન નિરાકાર અનંત જ્ઞાન અનંત સુખમય સ્થિતિમાં સ્થાપિત કરી દેવો, - એ ઉચ્ચ આદર્શ ધરો, એને અનુસાર જીવન જીવો.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૫, અંક-૨૧, તા. ૧-૭-૧૯૫૭

સંસ્કૃતિના સંરક્ષણ ભાગ-૨

સાચી માનવતા ક્યારે વિકસે ? :-

સંસ્કૃતિના પતન કાળમાં એના સંરક્ષણ કરવાના પ્રયત્નો આર્યદેશમાં મહાપુરુષો અને એમને અનુસરનારા આર્યલોકો કરતા જ આવ્યા છે. આજે તો એવા પ્રયત્નો ખૂબ જરૂરી છે. આજે તો પ્રજાને મૂળમાં એ સમજાવવાની જરૂર છે, કે પૂર્વે આત્માના ષટ્સ્થાનની ઉચ્ચ શ્રદ્ધાના કાળમાં જે આબાદી, જે સુખશાંતિ અને જે સાચી માનવતાની ખીલવટ હતી તે આજે ક્યાં છે ? આત્માના એ ષટ્સ્થાનની શ્રદ્ધાનો આજે જો પુનરુદ્ધાન થશે. તો જ સુખ-શાંતિ, આબાદી અને માનવતાની ખીલવટ થશે. ‘આત્મા છે, નિત્ય છે, એણે કરેલા કર્મના ફળ એને ભયંકર ભોગવવા પડે છે, જો એ લક્ષમાં જ ન હોય, એ માનવું જ ન હોય, તો પછી સંસ્કૃતિના જીવન એ શા સારું જીવે ? કેમકે દુનિયા તો પ્રત્યક્ષમાં ધન, સત્તાના, સન્માન દેખાડે છે; તેથી એના મોહ કોણ મૂકે ? એમાં જરૂરી એવા તૃષ્ણા-કામ-ક્રોધ-લોભાદિ બંધનો કોણ ત્યજે ? ષટ્સ્થાનની પાકી શ્રદ્ધા થાય તો સૂઝે કે ‘હાય ! જો મોહ અને કર્મના બંધન ઊભા રાખ્યા તો એના ભયંકર કટુફળ મારે જ ભોગવવા પડશે ! માટે અહીં આત્માના બંધનો તોડી જ નાખવો જોઈએ. નહિતર ભાવી અસંખ્ય કાળ ભટકવું પડશે. માનવ-જીવનની આજ વિશેષતા છે કે જગતના બીજા ભવોમાં આત્માને બંધનોથી બાંધવાનું બને છે; ત્યારે અહીં એ બંધનોને ઓછા કરી શકાય છે ને મન-વચન-કાયાની શક્તિનો પૂર્ણ વિકાસ અમલી કરે તો સર્વ બંધનોના ક્ષયની એટલે કે વીતરાગતા અને મોક્ષની નજીક પણ પહોંચી શકાય છે. એ બંધન તોડવાની સોલ એજન્સીવાળા માનવભવમાં એ છોડી બીજો ધંધો કરવો એ સરાસર બિનસાવધાની છે, મૂર્ખતા છે, ચિંતામણીરત્નથી અધિક એવા મનુષ્ય ભવને હારી જવાનું છે.’ આવું કંઈક વિચારે એજ ધન, સત્તા વગેરેના મોહ ઓછા કરી નાખશે. ત્યારે જ સાચી માનવતાની ખીલવટ થશે.

બધું જાણનારે બતાવ્યું શું ? :-

વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્માનો આ ઉપકાર છે કે એમણે આત્માનું એવું સાયન્સ બતાવ્યું છે કે બંધનો કેવી રીતે આત્મા પર લદાય છે, ને તે તોડવા જીવનમાં ઊંચા ઊંચા ઉપાયો કેવા મોજુદ છે. પરમાત્મા અનંતજ્ઞાની છે. અનંતજ્ઞાનમાં કંઈ જોવામાં બાકી નથી. મંત્રો જગતમાં સુવર્ણ બનાવી દેનારી ઔષધીઓ, નિમિત્તો, જ્યોતિષાદિ બધું જાણવા છતાં એ બતાવ્યું નહિ ! આ બતાવ્યું કે ‘આત્માનાં બંધનો તોડો.’ એટલા માટે કે જગતના ઋદ્ધિ વગેરેના ઉપાયો અપાયો છે. ક્ષણ વારની ભપકાવાળી સ્થિતિ બતાવી, દીર્ઘકાળ સુધી સંસારમાં રગદોળી નાખનારા છે. બંધનો તોડો તો જ ઉત્તરોત્તર ઊંચી ઊંચી સદ્ગતિઓ મળે છે.

પરમાત્મા પાસે શું મગાય ? :-

આ સર્વજ્ઞ વિના બીજો કોઈ ન બતાવી શકે. કેમકે, જેના જ્ઞાનમાં દરેક વસ્તુના પરિણામો દેખાય, તે જ એ વિવેક કરી શકે છે કે આજ વસ્તુ જીવને ખરેખરી લાભદાયી છે; ત્યારે આ બીજી વસ્તુ દેખાવમાં લાભદાયી છતાં અંતે નુકશાનકર્તા છે. પરમાત્માના અનંત ઉપકારનું કાર્ય આ, કે જીવોને તત્ત્વ ઓળખાવે અને જીવોને ઠેઠ મોક્ષ સુધીનો માર્ગ બતાવે. પરમાત્માનો ઉપકાર બરાબર સમજતા હોઈએ તો હરખાઈ જવાનું ન થાય. કે ‘મેં પૂજા ભણાવી, આંબેલ તપસ્યાની ઓળી કરી, ને એથી મને બજારમાં લાભ સારો થયો.’ ‘ભગવાનનું ઘોડીઆ પારણું ઘરે લઈ ગયા, ને પુત્રવધૂને પારણું બંધાણું.’ એ તો સમજે કે પ્રભુપૂજના, તપસ્યાના, ધર્મના ફળમાં તો મારે મોક્ષ લેવાનો છે; ભવવૃદ્ધિ નહિ ! પરમાત્મા એ મોક્ષમાર્ગ બતાવી મોક્ષદાતા બને છે, માટે એમનો ઉપકાર અનંત છે. જેને વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા મળ્યા, એને હર્ષનો પાર ન હોય. એને એમ થાય કે ‘અહો ! પરમાત્મા અમને કેવો મળ્યા !’

સરાગ વીતરાગ ઈશ્વરમાં તફાવત : સરાગ ઈશ્વરે શું આપ્યું :-

બીજાઓ શ્રીકૃષ્ણને પરમાત્મા માને છે. પાંડવો ને કૌરવોનું યુદ્ધ ઊભું થયું. ત્યાં ભગવદ્ ગીતા શું કહે છે જુઓ. શ્રીકૃષ્ણને અર્જુન કહે છે, ‘મારે લડવું નથી, કેમકે યુદ્ધ કોની સામે ? આ વિદ્યાગુરુ, આ ભાઈઓ, પિતામહ, એ બધાની સામે ? અરે ! મારે કોને મારીને રાજ્ય લેવાનું ? મહાન ગુણીયલ અને ઉપકારી પુરુષોને ? ભિષ્મ પિતામહને ? દ્રોણાચાર્યને ? સારા ઉચ્ચ કુળમાં જન્મેલા કૌરવ ને ? એમનો સંહાર કરીને રાજ્ય લેવાનું ? એવી ધોર હિંસા કરીને કુળનો ક્ષય કરી નાખવાનો ? સુકુલનો નાશ એટલે વર્ણસંકર પ્રજાની ઉત્પત્તિ ! એટલે ધર્મધ્વંસ ! એ કામ મારે નથી કરવું.’ અર્જુન વૈરાગી બની ગયો ! દિલનો ઉદાર બની

ગયો ! અહિંસાનો પ્રેમી બની ગયો ! એટલી નિસ્પૃહ વૃત્તિવાળો બની ગયો કે નિર્ધાર જાહેર કર્યો. “મને રાજ્યનો મોહ નથી. જરૂર પડ્યે હું ભિક્ષા માગીને ચલાવીશ.” એ વખતે શ્રીકૃષ્ણે એને શું શીખવાડ્યું ? “**ક્લૈબ્યં મા સ્મ ગમઃ પાન્થ !**”- ‘અરે અર્જુન ! આ નામદાઈને તું ભજ નહિ ! તું અજ્ઞાન છે. અભિમાની છે. તું માને છે કે ‘હું આ બધાને મારું છું !’ અરે ! આત્મા તો અજર અમર છે. એ મરતો નથી.’”

અહીં પ્રશ્ન થાય છે કે આત્મા અમર છે તો પછી મારવાનો ઉપદેશ શા માટે ? ઊલટું એક પછી એક એવો ઉપદેશ આપ્યો કે પેલાને પાછો ટટાર કર્યો ! શેમાં ? સામા પક્ષનો કચ્ચરઘાણ કાઢી નાખવામાં ! અને ખરેખર ત્યાં ખૂનખાર યુદ્ધ ચાલ્યું. એમાં બંને પક્ષમાં ભારતની કેઈ વિભૂતિઓનો કચ્ચરઘાણ નીકળી ગયો શું થયું ? વિરાગી અને ઉપશાંત બનેલો અર્જુન, રાગદ્વેષમાં ઘસડાયો. કોનાથી ? સરાગ ઈશ્વરથી.

અઢાણું ભાઈઓ કોધમાં ધમધમ્યા : વીતરાગ ઈશ્વરે શું આપ્યું ? :-

હવે વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા શું કરે છે, તે જુઓ. ભરતને પૂર્ણ ચક્રવર્તિ થવું છે, માટે અઢાણું ભાઈઓને પોતાની આજ્ઞા માની લેવા દૂત મારફતે કહેવડાવે છે. ભાઈઓ ગુસ્સે થઈ ગયા. “રાજ્ય શું ભરતે આપ્યું છે ? બાપાજીએ આપ્યું છે. એને ખુમારી છે, પણ અમે અઢાણું છીએ. એવી એની આજ્ઞા અમને માન્ય નથી. જરૂર પડ્યે અમે લડી લઈશું, પણ લડવા પહેલાં પિતા ઋષભદેવ પરમાત્માને જણાવી દઈએ. જુઓ. પિતાજી, આપે તો અમને રાજ્ય આપ્યાં, તે તો અમે લઈને બેઠા સંતોષથી, પણ પેલો ભરત લોભી, તે આખા જગતને દબાવી આવ્યો, ને હજીય લોભ મટ્યો નથી. તે અમને કહે છે ‘તમે મારા ગુલામ બનો !’ તો બોલો, પિતાજી ! હવે એને બતાવી આપીએ ને ?” કહો આ લડાઈ કરે તો પણ ન્યાયી કહેવાય ને ? છતાં પરમાત્માએ શું શિખવ્યું તે જુઓ.

પરિત્રાણાય સાધૂનાં, વિનાશાય ચ દુષ્કૃતામ્ । ...સંભવામિ યુગે યુગે ॥

‘સાધુ પુરુષોના રક્ષણ માટે અને દુષ્ટોના વિધ્વંસ માટે હું યુગે યુગે અવતાર લઉં છું.’...આવું કંઈ ન કહ્યું.

વીતરાગ શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુએ શું કર્યું ? :-

પેલા આવ્યા, બેઠા પર્ષદામાં. પરમાત્મા તો સર્વજ્ઞ છે. બસ, હવે જે જોઈએ છે તે ઔષધ પીરસવા માંડ્યું અને જ્યાં કષાયોના ઝેર ઉભરાઈ રહ્યા હતા, ત્યાં ઉપશમ વૈરાગ્યના અમૃત વહેતા કરી દીધા ! કહ્યું “રાંકડાઓ ! તમે ભરતને

દુશ્મન સમજો છો ! દુશ્મન તો તમારી અંદર બેઠેલા છે. કામ-કોધ-લોભ-મોહ-મદ-મત્સર-રાગ-દ્વેષ... વગેરે જે આત્માના ખરા દુશ્મનો છે, અનંતકાળ ભવચક્રમાં ભટકાવનાર છે, એને ઉખેડી નાખો. ભરતને શું બતાવી આપવું છે ? ભરતને જેર કરવા જશો તો અંદરના દુશ્મનો વધુ પાવરધા થઈ જશે !” પણ પ્રભુ, એ અમારું રાજ્ય લઈ લે...’ “રાજ્ય તમારું ? ધરતી કોઈની થઈ છે ? ધરતી તમને હસી રહી છે. કંઈકને મેં રવાના કર્યા, છતાં હું અહીં જ છું. તમને ય રવાના કરવાની છું.’ ફોગટ ફાંફાં કાં મારો ? કહો જો, ધરતી તમારી સાથે આવવાની ?” ‘ના,’ “તો પછી શાની મમતા ?” પરમાત્માએ એવો વૈરાગ્ય ઝરતો ઉપદેશ આપ્યો, સાથે એક અંગારક વેપારીનું એવું દૃષ્ટાંત આપ્યું કે એમના હૃદયમાં વૈરાગ્ય, ક્ષમા અને સમભાવના ગંગાપૂર વહેવા માંડ્યા.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૫, અંક-૨૨, તા. ૧૫-૭-૧૯૫૭

સંસ્કૃતિના સંરક્ષણ ભાગ-૨

અંગારક વેપારીનું દૃષ્ટાંત :- એક વેપારી કોલસા બનાવવા ગયો. પાણીના પીપ ભરીને ગયો હતો ! લાકડાં સળગાવ્યાં. કામ ચાલ્યું. સૂર્ય પણ ઊંચે ચઢ્યો, ગરમી તો એકદમ વધી. પાણી અંગારા ઠારવામાં, શરીરે છાંટવામાં, પીવામાં, ધરતી શીતલ કરવામાં વગેરેમાં ખર્ચાઈ ગયું ! હવે પાણીની તપાસ કરે છે; પણ પાણી દેખાતું નથી. નજીક નહિ તો દૂર... પાણી લેવા દોડ્યો ! એટલી બધી તરસ દબાવી રાખી હતી કે એ દોડ્યો ખરો, પણ તરસ અસહ્ય તે ત્યાં એક ઝાડની ઠંડી છાયા આવી ને મૂર્છા ખાઈ નીચે પડ્યો. એને ત્યાં પાણીનું સ્વપ્ન આવ્યું !

સ્વપ્નામાં મોટે ભાગે શું દેખવાનું ? દિવસની હૈયાહોળી કરી હોય તે જ ને ? કહો જો તમને એવા સ્વપ્ન આવે છે ને કે હું મહાવિદેહમાં પહોંચી ગયો, સીમંધર ભગવાન દીઠા ! દેશના સાંભળી ! દીક્ષા લઈ લીધી ! આવે છે ? ક્યાંથી આવે ? આખો દિવસ મનમાં રામાયણ બીજી કરી હોય, ત્યાં ક્યાંથી સારા સ્વપ્ના આવે ? જીવ કેટલો જંજાળીઓ ! બાઈઓ દહેરાસરે જતી હોય, તો ય રસ્તામાં વાતો કરે કેટલી મૂર્ખાઈભરી ! ‘આજે તો દાળ દુણાઈ ગઈ હતી ! ને ભીંડા ઘરડા આવ્યા હતા !’ ને ભાઈઓને બેસાડી ઘો ! કઈ વાતો ચાલે ? દિનરાત એકલી તુચ્છ પુદ્ગલોથી રટના ! પછી સ્વપ્ના સારા આવે ક્યાંથી ? મોટી નુકશાની એ છે કે એ તુચ્છ પદાર્થોની કરેલી રટણ ભવિષ્યના તુચ્છ ભવોની આગાહી કરે છે.

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ” (ભાગ-૧૮)

૨૫૭

ભવિષ્યમાં જેને હલકા ભવ હોય, તેને અહીં હલકું જ સૂઝે !

પેલાને સ્વપ્ન એ આવ્યું કે સામે એક તળાવ દેખાયું ! વિચારે છે, ઠીક થઈ ગયું ! મને ખૂબ તરસ લાગી છે. સ્વપ્નામાં દોડ્યો તળાવ પાસે. ઊંધો લાંબો પાટ સૂઈ ઢોરની જેમ મોઢું બોળીને મંડ્યો ઢ્યક ઢ્યક પીવા. આખું તળાવ પી ગયો.

કોધ અને તૃષ્ણામાં ધમધમતા અઢાણું દીકરાને વીતરાગ ભગવાન ઉપદેશ આપે છે. આ તરસ કેવી છે ? પાણી પીને વધે એવી કે નામશેષ થાય એવી ? આગળ દોડ્યો, ગંગા જેવી મોટી નદી જોઈ, ગંગાના કિનારે ઊંધો સૂઈ, એણે પાણી પીવા માંડ્યું, આખી ગંગા ખાલી કરી નાખી ! તમને આ સાંભળવા પર હસવું આવે છે, કેમ ? એ હસવા પૂર્વે પોતાની અનંત તૃષ્ણા કેવી છે, અને શક્ય હોય તો જગત ભરનું ભેગું કરી લેવાની દાનત કેવી વિકરાળ છે તે વિચારી લેજો. અનંતા કાળમાં કેટલું ભેગું નથી કર્યું ? કેટલું અપાર ભોગવ્યું નથી ? વિચારીને પછી પેલાને મૂર્ખો કહેશો, તો જાતને શું કહેશો ? ગધેડો ?

પેલાએ તો પછી કામ ચાલુ જ રાખ્યું. આખી દુનિયામાં ફરી વળ્યો ! નદીઓ, કૂવા, સરોવર, ... જે આવ્યા તે પી પીને ખાલી કરી નાખ્યા, છતાં હજી મનને છે કે જે આવે તે પી જાઉં ! તૃષ્ણા મટી નહિ !

આ જીવનું જો ચાલતું હોય તો તૃષ્ણાના બધા દરવાજા ખુલ્લા છે, એટલે દુનિયાના કોઈ ખૂણામાં ધન રહેવા દે નહિ. આ તો શું કરે ? મિંયા મસાલા વિના રહ્યા છે ! પુણ્ય એટલું પહોંચતું નથી.

તૃષ્ણાની આગ કેટલી સળગી છે ? અગ્નિને પૂછો ‘તને કેટલાં લાકડાં બપે ? કેટલાં મળ્યા પછી તું શાંત થાય ?’ અગ્નિને જો, વાચા હોત તો શું કહેત ? લાવને, દુનિયાભરના બપે છે. શાંત થવાની વાત શી ? જ્ઞાનીઓ કહે છે, તૃષ્ણાની પણ આ ખાસિયત છે. માટે તો સંસ્કૃતિ એ ચાલી આવતી, કે સુખી થવું હોય તો તૃષ્ણા ઓછી કરો. પેલાએ આખી દુનિયાના પાણી પીધાં ! છતાં તૃષ્ણા મટી નહીં. હજી ય ફાંફા મારે છે. પણ હવે તો ક્યાંય પાણી દેખાતું નથી. એવામાં ત્યાં એક ખાબોચીયું દેખ્યું. તેમાં પાણી નથી, રગડો કાદવ છે. એમાં પોતાનું કપડું કાઢી કાદવ પર પાથરી દીધું. કપડું ભીંજાયું. એનો લોચો લઈ ઊંચો પકડી મોંમાં નીચોવે છે. એનું ટીપું મોઢામાં પડે છે ને માને છે, ‘હાઆ...શ’ (હાશ.)

ઋષભદેવ ભગવાન અઢાણુંને પૂછે છે, ‘કહો ભાઈ ! હવે એની તૃષ્ણા મટી જવાની ને ?’

‘અરે પિતાજી, વિશ્વભરના નદી-કૂવા-સરોવરો પી નાખ્યા, ને તૃષ્ણા ન મટી, તો એ કાદવીઆ પાણીના ટીપાથી મટે ? ન મટે-’

૨૫૮

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-સંસ્કૃતિના સંરક્ષણ (ભાગ-૧૮)

‘તો પછી હે પુત્રો ! આપણો જીવ નવ ગ્રેવેયક સુધી સ્વર્ગમાં જઈ જઈ અનંતીવાર વૈભવ-વિલાસ ભોગવી આવ્યો ! રત્નોના વિમાન, બગીચા-વાવડી, મણિ-માણેકના અલંકાર, સુકોમળ રૂપસુંદરી દેવાંગનાઓ...બધું દેવતાઈ અનંતીવાર મેળવ્યું-ભોગવ્યું ! (શ્રી પંચસૂત્ર ટીકામાં શ્રીહરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ કહે છે, ‘ગ્રૈવેયકેષુ અનન્તશઃ ઉપપાત શ્રવણાત્ ।’ આ જીવનો અનંતીવાર ઠેઠ નવગ્રૈવેયક સ્વર્ગોમાં જન્મ થઈ ગયો, - એવું શાસ્ત્રમાંથી સાંભળવા મળે છે.) તો પણ એનાથી પણ જો જીવની તૃષ્ણા ન મટી, તો હવે અહીં કાદવીઆ જલના એક બિંદુ સમાન મળ-મૂત્રાદિના ગાડવા સમી માનવી પૂતળી, પૃથ્વીનો એક નાનો ટૂકડો, અને તુચ્છ સંપત્તિ જે મળી તેના તુચ્છ ભોગોથી શું જીવની તૃષ્ણા મટશે ? જો નહિ મટે તો શું એને પાછી વધારવાનું કરવાનું ? કે તૃષ્ણા મિટાવવાના સાચા ઈલાજ કરી લેવાના ?

પ્ર.- અહીંના ભોગ તુચ્છ કેવી રીતે ?

ઉ.- અહીં ખંડવાના ઘઉં પણ કેવી રીતે પાકે છે ? માંહી પડે વિષ્ટાદિ ખાતર ને ? ખાતર એટલે મેલું કે ઉજળું ? મેલું જ ને ? એના પુદ્ગલમાંથી તૈયાર થયું તે તુચ્છ કે ઉમદા ? બરફી-પેંડા-ગુલાબજાંબુ... એ જે દૂધમાંથી બન્યા તે દૂધમાં કેવા પુદ્ગલો આવેલા ? ગાય-ભેંસના મોંની લાળથી મિશ્રિત ઘાસના પુદ્ગલ ને ? એ તુચ્છ કે ઉમદા ?

માણસ પોતાના ઉપરથી સુંદર દેખાતા શરીર પર શું મોહતો હશે ? માણસનું શરીર એટલે, બે પગ રૂપી થાંભલા, પછી ઉપર પાયખાનું, ને પેશાબખાનું એના ઉપર હોજરી રૂપી રસોડું ! ને એના પર બધી શક્તિ પૂરી પાડનાર રુધિરવાહક હૃદય ! પછી ઝરૂખા - પાંચ ઈન્દ્રિયોના એવા કે એમાંથી ગંદવાડ વહ્યા જ કરતો હોય ! આ બધું શું બતાવે છે ? જેમ પેલાને ગંગાના પાણી આગળ કાદવીયું ખાબોચીયું, તેમ અહીં દેવલોકની અપેક્ષાએ આ માનવ જીવનના તુચ્છ ભોગો છે.

ભગવાન કહે છે, ‘રાંકડાઓ, આના પર તમને રાગ ? એની તૃષ્ણા ? જે તૃષ્ણા અનંતવારના દિવ્ય ભોગોથી ય મોળી પડી નથી તે તૃષ્ણા અહીં મળેલાથી શમી જશે એમ માનો છો ?’ અઢાણું ભાઈઓ આ સાંભળી કંપી ઉઠ્યા ને થયું કેટલા રાંકડા અમે ? ક્યાં ફાંફા મારીએ છીએ, ચા આવી, ખાંડ જરા ઓછી છે ?... ‘પી જા હવે ?’ ‘ના, થોડી ખાંડ જોઈએ છે,’ મૂર્ખ ! જે તૃષ્ણા લાખો ટન સાકર ખાઈ નાખવાથી ય નથી શમી તે જરા સાકરથી શમી જશે ?’

લડવાનું પૂછવા આવેલા સંસારત્યાગ કરે છે :-

અઢાણુંને થયું : ‘અહો ભરતે આ સમજવાનો ઠીક મોકો આપ્યો.’ ત્યાં ને ત્યાં અઢાણુંએ કપડાં ઉતારી નાખ્યા. પ્રભુને કહે છે, ‘હવે અમારે કંઈ સંપત્તિ કે

રાજ્ય ન જોઈએ. અમારે તો આપનું શરણ જોઈએ.’ શું સમજ્યા એ ? ખાવાની તૃષ્ણા ખાવાથી ન મટે. ‘ખાઈએ તો ભૂખ મટે,’ -એમ અજ્ઞાન લોકો બોલે. આપના લોકોત્તર શાસનવાળા તો એમ કહે કે ‘તપ કરવાથી આહારની તૃષ્ણા મટે.’ ઉનાળામાં જેમ જેમ સરબત પીવાનું મન થાય અને પીવાયે જાય તેમ તેમ તરસ વધે છે. એવી રીતે ખાનપાનાદિ ભોગથી તૃષ્ણા ઓર વધે છે. એમને સમજાઈ ગયું કે આ તૃષ્ણામાં તો મુઆ પડ્યા છીએ, હવે જો તૃષ્ણાની ગુલામી રાખીએ તો ખલાસ થઈ જવાના. એ તો બેસી ગયા પ્રભુ પાસે ચારિત્ર લઈ લીધું.

ભરતે દૂતો મોકલેલા. પણ આ તો પોલીટીકલ મેટર એટલે તે અહીં જોવા આવ્યા છે, પણ પોલીટીકલ શું જુએ ? પોલીટીકલ સવાલ એટલે ? માનવ જેવા માનવને ખુવાર કરવાની વાર્તા આવે ! અહીં તો એ બધા જોઈ જ રહ્યા-કદાચ આજે ય એ રાજનૈતિક છળ સમજ્યા હોય. જઈને ભરતને કહી દીધું ત્યારે ભરત વિચારે છે કે ભાઈઓ રીસાઈને ત્યાં બેસી ગયા હશે. તે પસ્તાયો, આવીને અઢાણું- ને હાથ જોડીને કહે છે,

“મારા પર કૃપા કરો, મારે તમારા પર સત્તા નથી જમાવવી. ખુશીથી ઘેર પાછા પધારો અને સ્વેચ્છાએ રાજ્યપાટ ભોગવો. મારાથી રીસાશો નહિ”-

પણ પેલા બોલતા જ નથી. એટલે આ વધુ વિનવે છે.

પ્રભુએ ખુલાસો કર્યો : ‘તારી રીસથી નહિ, પણ સંસારથી વિરક્ત પામીને આ મહાનુભાવોએ તો ખરેખર ચારિત્ર જીવન સ્વીકાર્યું છે. ક્ષમાશ્રમણ બન્યા છે. તું ખોટી કલ્પના ન કર.’

ત્યારે વિરક્ત અર્જુનને લડાઈ માટે ટટાર કરનાર શ્રીકૃષ્ણની પ્રેરણા જુઓ, ને ઋષભદેવ પ્રભુએ કષાયમાં સળગીને આવેલા અઢાણું પુત્રોને શાંત કરી દીધા એ જુઓ, એ સંસાર-ત્યાગી સાધુ બની ગયા, લોહી રેડાતું અટક્યું. ભરત પોતાની હકુમત જમાવવાની ભૂલ પર પશ્ચાત્તાપવાળો બન્યો; ને ક્ષમા પ્રાર્થવા સાથે અઢાણુંની પ્રશંસા કરે છે : ‘અહો સંસારના ઉદ્વેગથી, ભવના વિરાગથી આ બંધુઓ સમસ્ત અંતરંગ બંધનો તોડી બેસી ગયા છે ! આમણે નિજના કાર્ય સંભાળ્યા છે ! ધન્ય જીવન ! ધન્ય અવતાર ! ઉત્તમ છે તે આત્માઓ કે જે વિષયોની તૃષ્ણા અને કષાયોને સંસારનું બીજ સમજી મોક્ષના પંથે ચઢી જાય છે. એને ન સમજનારા અધમ છે, પણ હું તો તે જાણવા છતાં એને નથી છોડતો, તે અધમાધમ છું.’ કહો જો, શું લડાઈથી ભવ્ય જીવોના હૃદય પલટા થાય ? ને સાચી સંસ્કૃતિના સંવેગ-વિરાગ ભર્યા માર્ગે વિચરાય ? ભાઈઓ મહાસંત બન્યા ! ભરતે ક્ષમાપના માગી ! ભાઈઓની પ્રશંસા કરી. આ વીતરાગ પરમાત્માની જગતને ભેટ !

વિકસતા જડવાદમાં તૃષ્ણા પર સંયમ મૂકો, તો સુખી થશો. તો સંસ્કૃતિના રક્ષણ કરી શકાશે.

ગૃહસ્થધર્મ કેમ દીપે ?

ચકવર્તી મોક્ષ સાધે, રંક નરકે જાય, એમ શાથી ? :-

પરમ ઉપકારી શાસ્ત્રકાર મહર્ષિ ભવ્ય જીવોના ઉપકારને માટે જીવનમાં અનુભવેલો આત્મશુદ્ધિનો માર્ગ પ્રકાશમાં મૂકે છે. એમાં એજ વાત આવવાની કે અનંતકાળથી આત્મા કર્મના મેલવાળો છે, તે મેલ દૂર કરી શુદ્ધિ કેમ પ્રાપ્ત કરે. એટલા માટે પરમ ઉપકારી શાસ્ત્રકાર મહર્ષિનું આ શાસ્ત્ર હાથમાં લેનારે, લેતાં પહેલાં સમજી જ લેવાનું કે એમાં વાત આત્મશુદ્ધિની જ આવવાની. મલિનતાની વાત મળે તેમ છે કે નહિ, એમ ધારી શબ્દના અર્થ મરડીને, મચડીને કોઈ પ્રયત્ન કરે તો ફાંફા છે. આત્મશુદ્ધિની અને આત્મશુદ્ધિના ઉપાયો વિના બીજી વાત આમાં મળવાની નથી. કર્મથી મલિન તો ખરો, પણ અઢાર પાપ સ્થાનકથી ય આ આત્મા મલિન છે, અનંત કાળથી મલિન છે. એ ખૂબ ધ્યાનમાં રાખો. એટલે પ્રત્યેક પાપસ્થાનક ઊભું થતાં મલિનતાનો જ ખ્યાલ આવે, ને આત્મા ભડકતો રહે. પાપ બંધાવે તે પાપસ્થાનક. એના એ પાપસ્થાનક જ સેવાતા રહે તો કર્મનો મેલ દૂર ન થાય. એ મેલ ધર્મથી અથવા ધર્મસ્થાનકના સેવનથી દૂર થાય. ધર્મને જગાવે તે ધર્મસ્થાનક. અઢાર પાપસ્થાનકની સામે ધર્મસ્થાનકો વિચારી લેજો.

પાપસ્થાનકની ગુલામી :-

આવડે છે ધર્મસ્થાનકનાં નામ ? ના, અઢાર પાપસ્થાનકનાં નામ કહો તો, કડકડાટ કહી આપીએ. કેમ એમ ? કહોને જીવન જ પાપસ્થાનકભર્યું છે માટે. ના, પાપસ્થાનકનાં નામ સારા જૈન કુળમાં જન્મ્યા એટલે ગોખાઈ ગયાં છે, ને વાર-તહેવારે પ્રતિક્રમણમાં બોલવા-સાંભળવા મળે છે માટે એ બરાબર યાદ છે. છતાં એટલું ય સારું છે. એથી ય આ પાપસ્થાનક છે એવો ખ્યાલ આવે છે પણ એ ખ્યાલ ક્યારે ? પ્રતિક્રમણ કરો ત્યારે જ ને ? એના બદલે પાપસ્થાનક સેવાય ત્યારે પણ જો ખ્યાલ આવતો હોય કે- ‘હું જે આ પાપસ્થાનક સેવી રહ્યો છું એ મારા આત્માનો મેલ છે, અશુદ્ધ અવસ્થા છે, આત્મા એથી ખરાબ-ખસ્ત થઈ રહ્યો છે,’ તો પછી જાગ્રતિ કેવી રહે ? પાપસ્થાનક સેવવામાં હોંશ રહે કે ઉદ્વેગ ?

આરંભસમારંભના કાર્ય કર્યા એટલે કમમાં કમ અસંખ્ય સ્થાવર જીવની હિંસાનું પાપસ્થાનક સેવાયું; એ વખતે બાહોશી કે બેહોશી ? થોડું પણ અસત્ય, અનીતિ આચરી એ પાપસ્થાનક, મેલ; એમાં બહાદુરી મનાય કે બાયલાપણું ? આત્માનું નિરીક્ષણ કરવાનું છે, ઊંચા ભવમાં ય કેવી ખરાબી સેવાઈ રહી છે એનું હૃદયવેધી દર્શન જગાવવાનું છે. પરરૂપ જોવાનો દષ્ટિદોષ, પરિગ્રહ, કોધાદિ કષાયો, રાગ, દ્વેષ... વગેરે બધાં પાપસ્થાનક છે.

આંતર ખેદ :-

જીવને એમ આંતર ખેદ થાય કે ‘અહો ! આ તે મારું કેવું જીવન ! ગમે ત્યારે ને ગમે ત્યારે એક નહિ તો બીજું પાપસ્થાનક ચાલુ જ હોય છે ! શું આવો ઉચ્ચ ભવ, ઊંચા તત્ત્વસમજ મળવા છતાં, આમ જ પાપસ્થાનકની ગાઢ દોસ્તીમાં ને ગુલામીમાં જ પૂરો થવાનો ? એનાં સેવન વિના એક ઘડી ખાલી નહિ ? પાપસ્થાનક મિટાવી ધર્મસ્થાનક સેવવાની બહાદુરી કેળવવા માટે જ્યારે ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવનું અણમોલું શાસન મળ્યું છે, ત્યારે હું કંગાળ પાપસ્થાનક સેવ્યે જવાની કાયરતા કરી રહ્યો છું ? ના, અહીં તો મારે કોધ કરવો જ જોઈએ, અભિમાન બતાવવું જ જોઈએ, એ બધી ઘેલછામાં શી બહાદુરી છે ? ક્ષમા-નમ્રતાદિ નથી જાળવી શકતો એ બાયલાપણું છે...’ આમ જાગ્રતિ રહ્યા કરે તો તો પછી કેટલાંય પાપસ્થાનકને પાછાં વળાવાય, પાપસ્થાનક ન છૂટકે સેવાય, અને સેવાય તેમાં પણ કેટકેટલો કાપ મૂકાય, અને સેવાતાં પર મનને ભારે ખેદ અને ભય રહે.

ધર્મ-સ્થાનકનાં નામ :-

પાપસ્થાનકથી બચવા માટે સામે ધર્મસ્થાનકો છે, એનાં નામ ગણો. પહેલે પ્રાણાતિપાત એટલે કે હિંસાની સામે જાતે અહિંસા, અર્થાત્ જીવ ન મારવો તે; તથા બીજે જીવ મરતાં હોય તેની રક્ષા, દયા-હિંસાની સામે આ અહિંસા અને દયા એ ધર્મસ્થાનક થયું. જૂઠ્ઠી સામે સત્ય, મૌન અને શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાય, પરમાત્મસ્તોત્ર પાઠ વગેરે. ધ્યાનમાં રાખજો કે ધર્મસ્થાનક એવાં ઊભાં કરવાનાં છે કે જે આપણને પાપસ્થાનકથી બચાવે. તો જૂઠ્ઠી બચવું હોય તો કેટલીક વાર સત્યથી બચાય, ને કેટલીકવાર મૌન તથા અલ્પભાષણથી બચાય; તેમ શાસ્ત્રસ્વાધ્યાય ને પ્રભુનાં સ્તોત્રપાઠ કરતાં રહીએ તો ગપાટા સપાટાથી બચવામાં જૂઠ્ઠી બચાય. અદત્તાદાનની સામે ન્યાયનીતિ-પ્રામાણિકતાનું પાલન, અને અધિક અર્થ, જૂગાર વગેરેનો ત્યાગ. આગળ ટૂંકમાં ગણો. મૈથુનની સામે બ્રહ્મચર્ય અને સદાચાર. પરિગ્રહની સામે એની મર્યાદા અને પ્રભુભક્તિ વગેરે તથા દાન, કોધ-માન-માયા-લોભની સામે ક્ષમા-

નમ્રતા-મૃદુતા-સરળતા-નિસ્પૃહતા. રાગની સામે વૈરાગ્ય; દ્વેષની સામે શાંતિ-સમતા; ક્લહની સામે સંપ, સહાનુભૂતિ અને મૈત્રીભાવ. અભ્યાખ્યાન એટલે કે આળ ચઢાવવાની સામે વિચારપૂર્વકની વાણી, આત્મલઘુતા, અને મૈત્રી કરુણાભાવ. પૈશુન્ય એટલે કે ચાડીયુગલીની સામે ગંભીરતા. રતિ અરતિ અર્થાત્ હર્ષ-ઉદ્વેગની સામે ઉદાસીનતા. ‘શુભાશુભ કર્મ એની મરજી મુજબ ફાવે ત્યારે સારું-નરસું કરે છે એમાં હું શું કામ લેવાઈ જાઉં, હું તો તટસ્થ રહી જોયા કરું’ એ ભાવનાપૂર્વકની તટસ્થતા, એનું નામ ઉદાસીનતા, અથવા હર્ષ-ઉદ્વેગ થવા જાય છે તો પ્રભુનું સ્મરણ એ ધર્મસ્થાનક. અર્થાત્ પૂર્વે પ્રભુને ભજ્યા છે તો સારું મળે છે, ને પ્રભુને ભજવામાં ખામી રાખી છે તો નરસું મળે છે, એ ચિંતન. પરપરિવાદ એટલે કે નિંદા નામના પાપસ્થાનકની સામે હૃદયમાં અસ્ખલિત વહેતો ગુણાનુરાગ, અને વાણીમાં અખંડ વહેતો ગુણાનુવાદ. માયામૃષાવાદની સામે સ્વદોષપ્રકાશન, અને સ્વકીય ગુણગોપન. મિથ્યાત્વશલ્યની સામે સમ્યગ્દર્શન અને એનો ૬૭ પ્રકારનો વ્યવહાર.

આ તો ટૂંકમાં નામ ગણ્યા. બાકી તો બીજા કેટલાંય ધર્મસ્થાનક આમાં તે તે સ્થળે ગોઠવી શકાય. માનવભવ જેવો ઉચ્ચ ભવ સુવર્ણસમા આત્માનો પાપસ્થાનકનો મેલ દૂર કરવા માટે છે; ને તે ધર્મસ્થાનકના તેજાબથી હટાવી શકાય. પાપસ્થાનકના સેવનમાં તો તો હોશ-હોશિયારી નહિ પણ નિરાશા-નિસાસા થવા જોઈએ. રોજ વિચારાય કે શું હજી મારે પાપસ્થાનક વિનાનું જીવન બનાવવું શક્ય નથી ? અને જો એમ લાગે કે સર્વાંશે એ મેલ હાલ નીકળે એમ નથી તો શક્ય મેલ કાઢવા માટે, ગૃહસ્થધર્મના બારવ્રતભર્યું ધર્મજીવન સ્વીકારાય. મેલ સર્વાંશે કાઢવાની તૈયારી ન હોય, અર્થાત્ સર્વવિરતિની તૈયારી ન હોય, તેવાઓ માટે જ્ઞાનીએ દેશવિરતિનો ધર્મ બતાવ્યો. અઢારે ય પાપસ્થાનકના ત્યાગને એક સામટો નહિ તો ધીમે ધીમે થોડા થોડા ત્યાગ માટે જ્ઞાનીએ દેશવિરતિ બતાવી. જેથી ધીમે ધીમે પણ મેલ ઓછો થાય, ને આત્મા શુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરતો જાય. એટલા માટે જ પરિગ્રહનું પરિમાણ રખાવ્યું, પર્વતિથિ આદિના બ્રહ્મચર્ય યોજ્યા, જૂઠ અને ચોરી સ્થૂલથી ત્યજાવી, ત્રસની હિંસાથી વિરમવાનો નિયમ રખાવ્યો.

વ્રત વિનાની જે પાપની છૂટ રાખી છે, એ પણ શુદ્ધિ છે, અગર શુદ્ધિમાં ઉપયોગી છે એવું માનવાની ભૂલ ન કરતા. એ માન્યતા હોય તો નીકળી જાય એ અતિ આવશ્યક છે. ખૂબી છે આ સમજવાની. એમાં ગફલત થાય તો વ્રત લેવા છતાં મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકે રહેવાનું થાય, ને આત્મા લેપાયા કરે.

છૂટને શુદ્ધિ નહિ માનવાનું સમજવામાં આવ્યું ? જુઓ, હાલતા-ચાલતા

જીવની હિંસા ન કરવી એ નક્કી કર્યું, હવે સ્થાવર જીવોની હિંસા છોડાય એમ નથી એટલે એ ઊભી રહી, તો શું એને શુદ્ધિ ગણવી ? લાખ રૂપિયા ઉપર પરિગ્રહ ન રાખવો એમ મર્યાદા બાંધી, તો લાખ રૂપિયાની છૂટ રહી એને શું શુદ્ધિ કહેવી ? ના, ન કહેવાય. પણ જો લોચા વાળો કે- ‘ઘર લઈ બેઠા એટલે એટલું તો કરવું પડે ને ? એમાં ગેરવ્યાજબી શું ?’ તો વિચારો કે મનની અંદરખાને આટલા પણ પાપસ્થાનક માટે અશુદ્ધિ, મેલ હોવાનું તરવર્યા કરે છે ખરું ? તરવરે તો એમ થાય કે- ‘આ ય મારા આત્માનો કચરો છે, અને લાચાર છું કે મૂળમાં જ એવું પાપઘર કરી બેઠો છું કે આટલો ય કચરો સેવવો પડે છે ! પાયાનો ગુનો હોવાનું યાદ નથી આવતું તેથી એની ઉપર સેવાતાં પાપસ્થાનક માટે ‘એ તો કરવું જ જોઈએ ને ?’ એવું વિચાર અને વાણીમાં આવે છે. એ શાના જેવું છે ? હિંસાબ ગણતાં પ્રારંભમાં સત્તર પંચા પંચાણું માંડ્યા પછી આગળ ગમે તેટલું સાચું ગણિત કરે, અને જવાબ સાચો ન આવે, છતાં પાછળના ગણિત પર મદાર બાંધી કહે- ‘જુઓને ભાઈસાહેબ ! ૮૫ + ૧૫ એટલે ૧૧૦ આવે જ ને ?’ એના જેવું છે. આ પણ આંશિક દષ્ટાન્ત છે. દષ્ટાન્તમાં તો મૂળ ૧૭ x ૫= ૮૫ ખોટું, છતાં ૮૫ + ૧૫ એટલે ૧૧૦ સાચો છે, જ્યારે અહીં તો મૂળ સંસાર રાખ્યો એ ય ખોટો છે, અને પછી સ્થાવર જીવોની હિંસા, ધનનો પરિગ્રહ, વિષયસેવન વગેરે ય પાપસ્થાનક જ છે, મેલ જ છે. આ વિવેક જૈનદર્શન આપે છે. સંસાર ચલાવો છો, આરંભ-સમારંભ, પરિગ્રહ વગેરે સેવો છો, પણ એ સેવતાં એટલું નિશ્ચિત સમજતાં ચાલો કે- ‘આ બધા પાપસ્થાનક સેવી રહ્યો છું અને એ આત્માને મલિન કરી રહ્યા છે.’ જો આ જાગ્રતિ રહે તો પછી એમાંથી શક્ય એટલું બચવાનું દિલ રહેશે, કાળજી અને પ્રયત્ન રહેશે; તેમ એની પાછળ મફતિયા દુર્ગુણો સેવવાનું અને તેથી માર્ગાનુસારીના ગુણ ગુમાવવાનું નહિ બને, અને એક દિવસ સર્વથા પાપસ્થાનક રહિત જીવન લેવાની તમન્ના રહેશે.

વાત આ છે કે પહેલાં દષ્ટિ ચોકખી થવી જોઈએ. શુદ્ધિને શુદ્ધિ અને મેલને મેલ તરીકે દેખવો જોઈએ; એટલું જ નહિ પણ મેલભર્યા જીવન પ્રત્યે ઉદ્વેગ અને અકળામણ રહ્યા કરવી જોઈએ, પછી ભલેને ધનના ઢેર અને પરિવારની વિશાલતા હોય. દષ્ટિની નિર્મળતા સાચવતાં અને વિક્સાવતાં આવડે તો છ ખંડ, ચૌદ રત્ન અને નવ નિધાનનો માલિક ચક્રવર્તી પણ સંસારથી છૂટી જાય ! પણ શુદ્ધિ ભૂલેલો ચપ્પણીઆવાળો નરકે જાય. રંક સાતમીએ ગયેલ છે કેમકે ચપ્પણીઆને ય મેલ માનતાં ન આવડ્યો, જ્યારે છ ખંડની રિદ્ધિસિદ્ધિને મેલ માન્યો તે ચક્રવર્તીએ મોક્ષ સાધ્યો છે.

ભોગના ઘરમાં મહાત્યાગ :-

છ ખંડના પરિગ્રહમાં રહ્યા રહ્યા ચક્રવર્તી કેવળજ્ઞાન સુધી પહોંચે, એ ક્યારે બને ? અઢળક રત્નો પગે અથડાય, સેવામાં યક્ષ-દેવતાઓ હરેક પળે હાજર હોય, તેવા વૈભવનેય એ મેલ સમજે છે ત્યારે. આરિસાભવનમાં કેવળજ્ઞાન ! આરિસાભવન એ ત્યાગ-ભવન કે ભોગનું ભવન ? એ ભોગની ભાવના જગાડે કે ત્યાગની ? ચારે તરફ આરિસા જ આરિસા ! શણગાર સજ્જને, બણી ઠણીને ત્યાં આવેલ હોય, ઠઠારો કરીને આવેલ હોય, ને આગળથી પાછળથી જ્યાંથી જુએ ત્યાં શું દેખાય ? પણ આ શાસન પ્રાપ્તિનું એ અહોભાગ્ય છે કે એ ય તુચ્છ માન્યું, ત્યાં આરિસાભવનમાં ત્યાગભાવના એવી ઊંચી કોટિની કેળવી કે ક્ષપકશ્રેણી પર આરૂઢ થઈ કેવળજ્ઞાન મેળવ્યું. આ ક્યારે બન્યું ? છ ખંડના ભોગમાં નિરંતર મલિનતા માનતા હતા ત્યારે ! હૈયામાં સતત ઉદ્વેગ અને ભડક રહેતી હતી તો ! એ દૃઢ માન્યતા હતી કે- ‘પરિગ્રહનો મેલ આત્માને મલિન કરનાર છે, પરિગ્રહનું જેટલું પ્રમાણ વધારે તેટલો મેલ વધારે.’ પરિગ્રહ તરફ દૃષ્ટિ હોય, આસક્તિ હોય તો આરિસાભવનમાં કેવળજ્ઞાન ન થાય, કેવળજ્ઞાન તો અનાસક્તિથી થયું છે, પણ એ અનાસક્તિ વસ્તુતઃ હતી. ‘પરિગ્રહ હોય તો શો વાંધો ? માત્ર એના પર આસક્તિ ન જોઈએ, આસવા તે પરિસવા,’ એમ કોરા પાઠથી કામ ન થાય.

પાપ-સ્થાનક પાપની પ્રભાવના કરે, ધર્મની નહિ :-

આરંભ-સમારંભ, વિષયસેવન, અને પરિગ્રહ તો પાપસ્થાનક જ. એજ ભરતચક્રી છ ખંડ જીતીને આવ્યા પછી શું શું બન્યું છે એ વિચારી જુઓ. માત્ર એક બાહુબલી આજ્ઞાધારી બનવામાં બાકી રહ્યા હતા, અઢાણું ભાઈએ તો દીક્ષા લીધી છે, ત્યાંય આજ્ઞા મનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો માત્ર બાહુબલી એક બાકી ત્યાંય ઊંચા-નીચા થઈ ગયા ! છ છ ખંડના વિજયથી સંતોષ પામ્યા ? ચક્રરત્ન શાળામાં પેસતું નથી.

ભરત ચક્રી પૂછે છે સેનાપતિને, ‘ચક્રરત્ન શાળામાં કેમ પેસતું નથી ?’

સેનાપતિ કહે છે : ‘શી રીતે પેસે ? તમે માનો છો ચક્રવર્તીપણું આવી ગયું, બધા જિતાઈ ગયા, પણ હજી એક બાકી છે. નાનો ભાઈ ધમંડમાં બેઠો છે. એને સામે મળવા આવવાની કુરસદ નથી ! રાજા મહારાજાઓ દિગ્વિજયના અભિનંદનમાં આવી ગયા પણ એ આવે છે ? એને તો એમ છે, ભરત મારે કોણ ?’

પાણી ચડાવે છે.

ભરત કહે છે : ‘એમ ? ત્યારે શું થાય ?’

‘શું થાય ? કહેણ મોકલવું જોઈએ, આજ્ઞામાં આવી જા !’

આ બધું શું અનાસક્તિ ભાવનું છે ? પરિગ્રહ એ પાપનું સ્થાનક, એ તે પાપની પ્રભાવના કરે કે ધર્મની ? પાપની કરે, ધર્મની નહિ. તમને ઘરમાં પેસતાં શેના ભણકારા થાય છે ? ‘આ પાપ છે, તે પાપ છે’ એવા ? ત્યારે ? અહીંથી સાંભળીને જાઓ છતાં ત્યાં કયો અવાજ ? શેનું સ્થાનક ? ત્યાં અવાજ સુખના જ સંભળાય છે. ‘આમાં સુખ, તેમાં સુખ,’ મહારાજ તો કહે કે, ‘ચારિત્ર લઈ લ્યો,’ પણ તો પછી ગાદી પાથરી બેસવાનું સુખ મળે ?’ આવું આવું થાય ને ? કહો જો, હૃદયથી ‘ઘરમાં ને ઘરના પદાર્થોમાં સુખ,’ એમ મનાયા કરે, એમાં કોઈ ભય ન રહે તો સમકિત રહે ?

છ છ ખંડ ઓછા પડ્યા ? :-

ભરત ચક્રી તદ્ભવ મુક્તિગામી છે, આરિસા ભવનમાં કેવળજ્ઞાન મેળવનારા છે તેમને ભાઈની સાથે લડવાનો મોખ નથી. કહી દે છે ભલે ચક્રરત્ન અંદર ન આવે, આપણે ભાઈ સામે યુદ્ધ નથી કરવું.

સેનાપતિ ચબરાક છે. કહે છે- ‘યુદ્ધ ક્યાં કરવું છે ? આ તો વ્યવહારુ મર્યાદાની વાત છે કે મોટાભાઈ આવો જંગી વિજય મેળવીને આવે, ત્યારે નાનાભાઈએ તો અભિનંદનાર્થે બીજાઓ કરતાં પહેલાં આવવું જોઈએ; કદાચ એ વ્યવહાર ભૂલે તો એને શિખામણ દેવી જોઈએ. તેમ કરવા છતાં ય જો એ ન માને અને અભિમાનમાં તણાય તો સામ-દામ-દંડ-ભેદથી એમને ઠેકાણે લાવવા જોઈએ એ રાજનીતિ છે. આપ વડીલ ભાઈ, પિતા જેવા; એમણે એમને ગમે તે રીતે રાહ પર લાવવા જોઈએ...’

સેનાપતિએ બરાબર ચડાવ્યા. હવે ભરત અટક્યા ? ના, બાહુબલી પાસે સુવેગ નામના દૂતને મોકલ્યો. દૂત એટલે ? મહાકુશલ, ખેલાડી, આજની ભાષામાં કહીએ તો, પોલિટીકલ મુત્સદી.

બાહુબલીનું બલ ઉપરાંત આદેયનામ કર્મ કેવું ! :-

દૂત ત્યાં પહોંચે તે પહેલાં રસ્તામાં તેને શો અનુભવ થયો ? એના રાજ્યની સરહદ આખીમાં લોકોને કલ્લોલ કરતા જોયા, આનંદ આનંદ કરતા જોયા, બધાના મોંથી બાહુબલીની પ્રશંસાના એક સરખા શબ્દો કાને પડ્યા. આ જોઈને એનું પાણી અરધું તો શોષાઈ ગયું હતું. તે પહોંચ્યો બાહુબલીની રાજધાનીમાં, પહોંચ્યો કચેરીમાં. દૂતની ખૂબી એ કે સામા માણસની તથા સ્થાનની યોગ્યતા મુજબ શબ્દ બોલે. આ તો ભરતનો દૂત એટલે પૂછવું શું ? એ શું બોલે છે, કેવી રીતે બોલે છે તે જોઈએ. રસ્તાના અનુભવથી અરધો તો નરમ થઈ ગયો અને કચેરીમાં પેઠો ત્યાં તેણે શું જોયું ? સ્વર્ગની અમરાપુરી કે અસુરની અલકાપુરી જાણે મૃત્યુલોકમાં ઉતરી આવી

એવી ભવ્ય શોભા ! કચેરીમાં આવી બાહુબલીને પ્રણામ કરીને ઊભો રહ્યો. બાહુબલીનું પુણ્ય કેવું ! બલ તો મળ્યું હતું પણ એની હાક કેવી ! આદેયનામકર્મ એવું જોરદાર કે આખી સભા વફાદારીથી (પરાણે એમ નહિ) પડતો બોલ ઉપાડી લેવા તૈયાર ! અંજાઈને એમ નહિ પણ આકર્ષાઈને ! કેવો દેખાવ ! દૂત પણ ધ્રૂજે !

બાહુબલીએ પૂછેલું ભાઈનું કુશલ વગેરે :-

બાહુબલીને શી ખબર કે કોણ છે ને કેમ આવ્યો છે, એટલે પૂછ્યું, ‘કોણ ?’ ચાલ્યું હવે. હું ભરતજીનો દૂત.’ ‘એમ ?’ ભરતનું નામ, મોટાભાઈનું નામ સાંભળી બાહુબલી ખુશી થયા, પૂછવા માંડ્યું, ‘મોટાભાઈ કુશલ છે ? ખુશી મજામાં છે ? સાંભળ્યું છે, દિગ્વિજય કરી આવ્યા, સારી રીતે દિગ્વિજય થયો ને ? તમામ રાજાઓ વ્યવસ્થાસર વશ થઈ ગયા ? પ્રજા ખુશી આનંદમાં છે ને ?’ દૂતે જોયું ‘આટલો બધો આમને ભરતજી પર પ્રેમ છે, વિનય છે. હવે અહીં ‘તમને ભરતજીએ આજ્ઞામાં આવી જવાનું કહેવરાવ્યું છે.’ એમ એકદમ કેમ કહેવાય ? પણ દૂત છે ને ? હોશિયાર છે, ધીરે ધીરે પગલું મારે છે.

દૂત કહે છે,- જરા હસીને, ‘હેં હેં હેં - બહુ સારું પૂછ્યું. ‘જેની મહેરબાનીથી સમસ્ત વિશ્વમાં ઘરે ઘર કુશલ છે, તેના કુશલનું શું પૂછવું ?’ પહેલો પ્રશ્ન બાહુબલીનો ભાઈના કુશલ અંગે હતો ને ? કહે છે ‘ઘર ઘર કુશલ જેના યોગે તેની જાતના કુશલમાં પ્રશ્ન શો ? જેના પ્રતાપે જગત સુખી, તેની જાતના સુખમાં પૂછવાનું શું !’ દૂત ચતુર છે ! પોતાના સ્વામીનો પ્રતાપ પહેલેથી ગાવા લાગે છે. સ્વાર્થ છે સ્વામીનું ઓજસ પાડવાનો.

મદાંધતા કોઈનું લીલું ન વાળે :-

સ્વાર્થ શું કરાવે ? આ કરાવે. પોતાના માલિકનું ગૌરવ ગાવું છે, બાહુબલી કરતાં ભરત ઊંચો એમ જણાવવું-ઠસાવવું છે. એને ખબર નથી કે એનું એવું કથન સાંભળ્યા પછી બાહુબલી ભરત માટે એવો શબ્દ સંભળાવશેને કે આખી સભામાં પોતે તો ઝાંખો પડશે પણ પોતાના સ્વામીને ઝાંખપ લાગશે. બાહુબલીના રાજ્યમાં પ્રજાને એટલું સુખ છે કે સભામાં બેઠેલા તો જાણતા ય નથી કે ભરત વળી કોણ છે ? મદાંધસ્વામીના મદાંધ નોકરો ન પોતાનું સારું દેખાડે, ન સ્વામીનું લીલું વાળે, દૂતની વાગ્યારા આગળ ચાલી, “તમારા મોટા ભાઈ જેના માલિક તે જગત કુશલ જ હોય ને ? ભગવાનના વચનમાં ભવ્યને અંશેય શંકા ન હોય, તેમ જેના રાજા ભરત ત્યાં વિઘ્નની શંકાય કરાય નહિ. દુશ્મનોને ધૂળ ભેગા કરી મહાન વિજય મેળવનાર તમારા મોટાભાઈની પ્રજા લહેર કરે છે. સુરઅસુરો જેના ચરણે લોટે છે તેના દિગ્વિજયની વાત શી કરવી ?”

“આ દુઃખની કથની ક્યાં કહેવી ?” દૂતની વાણીની સફાઈ :-

દૂત આગળ વધે છે, “માત્ર એક વાતનું એમને દુઃખ છે.” “ભાઈને, મોટા ભાઈને દુઃખ ?” બાહુબલના હૃદયમાં દુઃખ થાય છે, પણ એ પૂછે તે પહેલાં દૂત આગળ વધે છે. ‘હવે ય પોતે પોતાના ભાઈ સાથે નથી, એકલા છે, બસ ! આ વાતનું એમને દુઃખ છે.’ ચકોર દૂત આજ્ઞામાં આવવાની આજ્ઞા સંભળાવતા પહેલા ભૂમિકા કરે છે. આમાંથી એક બોધ લેવાનો કે સામાને કડવો અક્ષર કહેવો હોય તો ય ભૂમિકા બાંધીને કહેવાય. કોઈ જૂઠ બોલ્યો કે ચોરી કરીને આવ્યો હોય તો ય આવેશમાં આવીને એને સીધો ગુનેહગાર તરીકે ન ઠોકી બેસાડાય. દૂત કમસર બોલે છે. ‘એમને બંધુદર્શનની ઝંખના છે. ભાઈ સાથે નથી, પોતે એકલા છે, એ જ એમને મોટું દુઃખ છે. દિગ્વિજયના આનંદ આનંદ પ્રસર્યા, પણ કોઈ ભાઈ દેખાયો નહિ ! ઊલટું બન્યું એવું, અઢાણું ભાઈને કહેવરાવ્યું, પણ કોને ખબર, એ શું ઊંધું સમજ્યા, કે ભગવાન (પિતા) પાસે જઈને એમણે દીક્ષા લઈ લીધી. આ દુઃખની કથની ક્યાં કહેવી ?” દૂત કેવી સફાઈથી વાત કરે છે ! એ કહે છે, **વચને કા દરિદ્રતા ।**

“છતાં એમને આપની આશા છે, એમણે કહ્યું, ‘જાઓ નાનાભાઈ બાહુબલીને સંદેશ પહોંચાડો, ‘ભાઈ આવ ! તારા સંગમથી મને સુખ થશે, તારા દર્શનથી નેત્રને આનંદ મળશે; કલેજું ઠંડગાર બનશે.’

આટલું બોલી હવે દૂત મુદ્દા પર આવે છે, ‘અને ત્યાં આવવામાં આપને સંકોચ શાનો ? પિતાની ગેરહાજરીમાં મોટા ભાઈને જગત પૂજ્ય માને છે, સેવા કરે છે; પિતાની ગેરહાજરીમાં આપના આ મોટાભાઈ પાસે આવી એમની સેવા કરવામાં આપને કાંઈ લાંછન નથી. દેવો પણ જેમને નમે છે એવા તમારા મોટાભાઈને નમવામાં ગૌરવ છે. એમ ન માનતા કે તમે ન ગયા એટલે એમને ખોટું લાગ્યું હશે, રીસાઈ ગયા હશે; એ તો મોટા એ મોટા ! જ્યાં તમે એમની પાસે જશો ત્યાં એમના હૃદયને આનંદ થશે, છ ખંડ જીતીને આવ્યા છે, મહાન્ રિદ્ધિસિદ્ધિના સ્વામી છે, વૈભવનો પાર નથી, રાજ્યાદિ આપીને તમને ન્યાલ કરી નાખશે, ઈંદ્ર અને ઉપેંદ્ર જેમ સાથે બેસીને રાજ્ય કરે, તેમ ભરત બાહુબલ સાથે બેસી જગતનું રાજ્ય કરે; ભરતજી આ ઈચ્છે છે.” વચને કા દરિદ્રતા !

પ્ર.- આવી ખૂબીને રાજ્યનીતિ કહેવામાં આવે છે. ‘નીતિ’ કેમ કહી ?

ઉ.- લઈ જાય તે નીતિ, આ શબ્દાર્થ. કોઈ પર્વત પર લઈ જાય, કોઈ રાજમહેલમાં લઈ જાય, કોઈ ભોંયરામાં લઈ જાય, પાપમાં લઈ જાય, તે પાપનીતિ, ધર્મમાં લઈ જાય તે ધર્મનીતિ. નીતિ બે પ્રકારની. પાપનીતિ, ધર્મનીતિ. આવી

રાજનીતિ એ પણ પાપનીતિ છે.

દૂતે છેલ્લે ધમકી પણ સંભળાવી દીધી : સુફીયાણી સલાહ આપી દીધી :-

“મોટા ભાઈ ભરત સાથે બેસી રાજ્ય કરવામાં આપને શરમાવાનું કારણ નથી, શરમાવાની જરૂર નથી, આપ જરૂર આ વાત વધાવી લેશો, ભરતજીના સંદેશને સ્વીકારશો; પણ જો હકે ચઢશો તો કહેવું પડે, તમારા મોટાભાઈ એ સાંખી લે એવા નથી. યોગ્ય વાતમાં સામા માટે બંધુ ન્યોચ્છાવર કરી દે, પણ અયોગ્ય વાતમાં સામો સગો ભાઈ હોય, બંધુ હોય તો પણ ચાલવા ન દે, સાંખી ન લે ! ધમંડીઓ, ગર્વીષ્ટો, મદાંધોને અંકુશમાં લેવા એ રાજધર્મ છે. કદાચ તમારા કાનમાં જુદો મંત્ર ફૂંકનારા, જુદી સલાહ આપનારા મળશે, એના દોરવાયા ન દોરાશો, ભરતજી અત્યારે કઈ પાયરીએ છે તેનો વિચાર કરશો. ઈંદ્ર જેવો જેનું ગૌરવ કરે તેને નમવામાં લજ્જા શી ? વળી તમારે તો એ પૂજ્ય પિતાજીના સ્થાને મોટાભાઈ છે. એમને નમવાથી ને એમની આજ્ઞા ઉઠાવવાથી તમે યાવજીવ સુખી થશો, નહિતર પરિણામ સારું નહિ આવે.”

સંસારની અસારતાનું ચિત્ર :-

દૂતના આ બોલ સંસારની અસારતાનું ચિત્ર રજૂ કરે છે.

સંસાર કેવો સ્વાર્થરસિકતાને પોષે છે !

સ્વાર્થ સિદ્ધ કરવામાં કેવી કેવી પોલીસી રમવા પ્રેરે છે ! સ્વાર્થની વાતને કેવો ઉચિત વ્યવહારનો વાઘો પહેરાવે છે !

વગેરે અનેક બાબતો એ શિખવી જાય છે. ભરતને આજ્ઞા મનાવવી છે; પછી ત્યાં વિચાર નથી કે બાહુબલ તો પોતાનો ભાઈ છે, તેમ પિતાએ દરેક ભાઈને સ્વતંત્ર રાજ્ય આપ્યું છે, પણ નહિ કે એકની નિશ્રામાં બીજાએ રાજ્ય કરવાનું. હવે આજે ભરત પાસે પુણ્યાઈ છે, માટે.

પિતાએ ગમે તે કર્યું, ન્યાય ગમે તે કહેતો હોય, મોટાની મોટાઈ ખરી રીતે નાનાનું લેવામાં નહિ પણ નાનાને દેવામાં ભલે હોય, પરંતુ પુણ્યાઈના જોર પર જોહુકમી કરવી છે. નહિતર નાનાભાઈ બાહુબલની આમાં શી કસૂર છે ?

સંઘ-વાત્સલ્ય :-

સમ્યગ્દર્શન ક્યારે ટકે ? :-

પુણ્યથી મળેલી લક્ષ્મી, બળ, સત્તા અને હોશિયારી એ વાત્સલ્ય ભુલાવે છે. ગરીબ ભાઈ હજી પ્રેમ, વત્સલતા ધરાવતો હશે, પણ શ્રીમંત ભાઈ અરુચિ-અણગમો અને અસદ્ભાવ ધરાવતો હોય, એવું ઘણું જોવા મળે છે. આ તો સગા ભાઈ-ભાઈની વાત જોઈએ છીએ કે બંનેએ એક બીજા ઉપર સદ્ભાવ અને વાત્સલ્ય

ધરવાના હોય; બાકી તો શાસ્ત્ર સમ્યગ્દર્શનના આઠ આચારોમાં, સંઘ સાધર્મિક પર વાત્સલ્ય અને ઉપબૃંહણા અર્થાત્ પ્રશંસાનો આચાર પાળવાનું કહે છે. માત્ર આપણો સગો ભાઈ જ શું, કોઈ પણ જૈન ભાઈ પ્રત્યે હૈયામાં હેત, સદ્ભાવ અને સમર્થન ઉછળવા જોઈએ. આ ત્રેવડ ન હોય અને એના બદલે અભાવ-અરુચિ અને અસૂયા-તિરસ્કાર રમ્યા કરતા હોય તો સમ્યગ્દર્શન ટકવું મુશ્કેલ છે.

સમ્યક્ત્વને વર્તન સાથે સંબંધ ખરો ? :-

એમ માનતા નહિ કે સુદેવ-ગુરુ-ધર્મની શ્રદ્ધા કરી, તત્ત્વની શ્રદ્ધા કરી, પછી દર્શનના આચાર ન હોય તો ય સમકિતને આંચ ન આવે ! માણસ ભ્રમણામાં એવો તણાય છે ને એમ સમજે છે કે, ‘સમ્યક્ત્વ તો માત્ર આંતરિક માન્યતાની વસ્તુ છે ને બાકીનું એનાથી કાંઈ ન બને છતાં એનો ખેદ રાખે તો ચાલે.’ પણ આ માનવું ભૂલભરેલું છે. જો એવું હોય તો માનો કે કોઈ દેવદ્રવ્ય ખાઈ જતો હોય અને મનમાં ખેદ કરતો હોય, કોઈ સાધ્વીના શિયળ લૂંટતો હોય ને મનમાં દુઃખ ધરતો હોય, અદાવતના કારણે કોઈ સાધુનું ખૂન સુધી કરાવવામાં ભળતો હોય ને કહે કે ‘શું કરું, આ ખોટું થાય છે.’ તો શું સમ્યગ્દર્શન રહે ? શાસ્ત્ર આવા પ્રસંગમાં સાફ સાફ કહે છે કે ‘મૂલગ્ગી બોહિલાભસ્સ’ – સમ્યગ્દર્શનના મૂળમાં એ અગ્નિ સમાન છે. ત્યારે એ તો ન રહ્યું ને કે દિલમાં શ્રદ્ધા હોય પછી ગમે તેમ વર્તીએ પણ દિલમાં ખટકો હોય તો સમ્યક્ત્વ રહે ? કહો કે શ્રદ્ધા તો કરવાની, ઉપરાંત અમુક જાતના પાપ તો જીવનમાં હોવા જ ન જોઈએ. માટે તો સાધુના આચાર અને પ્રાયશ્ચિત્તના ગ્રન્થોમાં લખ્યું કે સાધુ અમુક હદથી આગળ દોષ સેવે તો તેને મિથ્યાત્વ લાગે; એવું જ કર્તવ્યને જો અમુક મર્યાદા બહાર ચૂકે તો ય મિથ્યાત્વ લાગે. સાધુની સાધુજોગી મર્યાદા અને સાધુ યોગ્ય કર્તવ્ય; ત્યારે પ્રત્યક્ષી શ્રાવકના કર્તવ્ય અને મર્યાદા અમુક કક્ષાની; તેમ જિનેશ્વરદેવમાં શ્રદ્ધા ધરાવનાર જૈનના કર્તવ્ય અને મર્યાદા અમુક કક્ષાની. એ કર્તવ્યનાં પાલન કરવાં જ જોઈએ, એ દોષની મર્યાદા બહારના દોષ નહિ જ સેવવા જોઈએ. જૈનપણું જાળવવું હોય તો અરિહંત ભગવાનના વચનમાં સંપૂર્ણ નિઃશંકતાની જેમ સંઘસાધર્મિકના પ્રત્યે વાત્સલ્ય અને પ્રશંસાનો આચાર ધરવો જ જોઈએ.

રગડા ઝગડાનું મૂળ : ઝેરી માનસ :-

વિચારો કે આ વાત્સલ્ય આચારનું બરાબર પાલન થતું હોય તો સંઘોમાં રગડા-ઝગડા, વૈર-વિરોધ વગેરે જોવા મળે ? સંઘોમાં તડા અને ઘડા, પક્ષ અને મનોભેદ દેખવા જડે ? ત્યારે પ્રશંસાનો આચાર બરાબર પળાતો હોય તો પોતે ગમે તેવી ઊંચી તપસ્યા, જ્ઞાનાદિ-સાધના, કે ધર્મ-પ્રભાવના કરતો હોય પણ એ બીજાની

નીચેની કક્ષાની તપસ્યા, જ્ઞાનાદિ-સાધના કે પ્રભાવના પ્રત્યે હલકી દૃષ્ટિથી જુએ ખરો ? આજે તો હું સારો વક્તા ગણાતો હોઉં, પછી બીજા સામાન્ય વક્તૃત્વ શક્તિવાળાની પ્રશંસા કરવાને બદલે ‘એમનામાં આવડત નથી, એ તો બાઘોટા પાડે છે, કહેવાના વિષયમાં ક્યાંથી ક્યાંય ઉપડી જાય છે,...’ વગેરે વગેરે નિંદા, સૂઝ કે ઉતારી પાડવાનું કરતાં કાંઈ આંચકો નથી આવતો ! મારામાં જ્ઞાનશક્તિ વિશેષ હોય તો બીજા અલ્પ જ્ઞાનશક્તિવાળાને તુચ્છ લેખતાં વાંધો નથી લાગતો ! કંઈક તપસ્યા કરતો હોઉં તો બીજાઓ ખાઉકલા અને આહારના ગુલામ દેખાય છે ! જરા કડક ચારિત્ર પાળતો હોઉં તો ઓછી કડકાઈવાળાઓ ઠેકાણા વિનાના લાગે છે ! કઈ દુર્દશા ! કેવા ઝેરી માનસ ! વીતરાગ પ્રભુના ધર્મની સ્પર્શનામાં વીતરાગના ભક્ત પ્રત્યે શું આ અરુચિ ને તુચ્છતા સમાય ? ધનવાન શ્રાવક સામાન્ય શ્રાવકને જાણે દબાયેલા ગણે છે ! ધર્મસ્થાનના વહીવટદારી શ્રાવકોને ભૂલ કરતા માને છે, ને નોકરોને વ્યાજબી વર્તનવાળા માને છે ! જૈન ભાઈઓ પર જોહુકમી, મિજાસ, તિરસ્કાર, ઈત્યાદિ બધું શું છે ? વાત્સલ્ય-ઉપબંધણાનું દેવાળું ને મિથ્યાત્વનું તાંડવ કે બીજું કાંઈ ? સમ્યગ્દૃષ્ટિના આ ચાળા હોય ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૭, અંક-૩૧, તા. ૧૮-૪-૧૯૫૯

૪૧ ગૃહસ્થધર્મ કેમ દીપે ?

જૈન એ અગ્નિ છે ! :-

ભૂલતા નહિ, જિનને માનનારો એ અગ્નિ છે; એને વિધિપૂર્વક સેવશો તો મોહની ઠંડી દૂર થશે, ને સાધના તથા ગુણોની રસોઈ પાકશે; પણ જો એના બદલે એનો તિરસ્કાર વગેરે અવિધિ સેવન કર્યું તો બળી મરવું પડશે.

માંડવગઢના મહામંત્રી પેથડશાહ મૂર્ખ નહોતા અથવા વેવલા નહોતા કે નવા સાધર્મિકને શહેરમાં આવતો દેખી હાથીના હોદ્દેથી ઉતરી પડી એને ભેટી પડતા.

ઝાંઝણશા સંઘવી અણસમજુ નહોતા કે રાજાએ એમને સારા સારા માણસોને લઈ જમવા આવવા નોતરું આપ્યું તો એમણે કહી દીધું કે મારે તો સંઘના સમસ્ત માણસો સારા છે ! એ સંઘ એટલે લાખો માણસોનો સંઘ. એમાં નિર્ધન અને મધ્યમ, ભણેલા અને અણપઢ, રૂપાળા અને સાદા, એમ કેઈ શ્રાવક-શ્રાવિકા હોય.

ઝાંઝણશા કહે છે, ‘મારે તો બધા જ સારા છે.’ દિલમાં કેટલો ઊંચો સંઘપ્રેમ અને સંઘઆદર વસ્યો હોય ત્યારે પોતાને થોડા માણસો સાથે મળતાં રાજવીના સન્માન જતા કરાય ?

રાજા એ સાંભળી કહેવરાવે છે કે- ‘એમ કાંઈ બધાને પહોંચી શકાય ? એમ તો તમે એમને કહો કે નગરના સારા સારા માણસો સાથે તમારું અમારે સ્વાગત કરવું છે. અને એમ કહીએ કે મારે તો બધા ય સારા છે, તો શું તમે પહોંચી શકો ?’

એ વખતે આ સંઘપ્રેમી ઝાંઝણશા રાજાને કુલ નગરવાસી સાથે આમંત્રણ દે છે, ને એમની સાત દિવસ સુધી ભારે ભોજન-ભક્તિ કરે છે ! લોકોને કહેવું પડે છે કે, ‘હવે એમ થાક્યા ! જૈનશાસન, જૈન સંઘ અને આવા ઉદાર સંઘવીની ભારોભાર પ્રશંસા કરે છે !

પણ આ ક્યારે બન્યું ? સંઘના પ્રત્યેક માનવી પ્રત્યે ભારે પ્રેમ-વાત્સલ્ય અને આદર હેયે ઠસ ભરેલો હતો ત્યારે.

સંઘ-વાત્સલ્યની બલિહારી છે. માતાનું પુત્ર પ્રત્યે, બેનનું ભાઈ પ્રત્યે, ને મિત્રનું મિત્ર પ્રત્યે વાત્સલ્ય પ્રસિદ્ધ છે. એમ સાચા જૈનના હૃદયે સંઘ-સાધર્મિક પ્રત્યે વાત્સલ્યના ઝરા વહેતા હોય, એને જોઈને હેયે હેત ઉભરાતા હોય, આનંદના ઉમળકા ઉછળે. એમ થાય કે,

‘અહો ! આ વિરાટ વિશ્વમાં મારા પ્રભુના સંતાન ક્યાંથી જોવા મળે ! એમને જોઈ ને ધર્મના સ્મરણ થાય ! જગતમાં સંઘ-સાધર્મિકો છે તો જૈન શાસન ટકે છે.

‘જે મારું અને જગતનું ઉદ્ધારક શાસન, એના ટકાવનારા સાધર્મિકો એ તો મારે મન લાખોની કમાણી દેતી પેઢીના ટકાવનારા ભાગીદારો...’

આવી આવી સદ્ભાવનાઓ દિલમાં રમ્યા કરતી હોય, તો એ જૈન ભાઈ-બહેનો તરફ નીતરતું વાત્સલ્ય હેયે વધ્યા કરે.

વાત્સલ્યના અભાવમાં ગંદવાડ :-

ત્યારે, જો વાત્સલ્ય વહે તો પછી એમની નિંદા કરવાનું, એમના દોષો ગાવાનું એમને ઉતારી પાડવાનું, એમની પ્રત્યે ઈર્ષ્યા-અસૂયા કે અરુચિ-તિરસ્કાર કરવાનું ક્યાંથી રહે ? આજે આ રોગ ઘર ઘાલી ગયો છે. જાણે જ્યાં જુઓ ત્યાં સાધર્મિક સાધર્મિકનું વેતરતા હોય, એવું જોવા મળે છે. સાધર્મિકની પ્રશંસા, ગુણરુચિ, હર્ષના વેણ વગેરે મોંઘું થઈ ગયું છે. મોટાનું જોઈ નાના શીખે છે; ને નાનાને પડેલી આદતના સંસ્કાર એવા દઢ બને છે કે પછી એ મોટા થયે ઉપદેશ સાંભળવા છતાં પડેલી આદત મિટાવી શકતા નથી. ત્યારે એ નિંદા, વેરઝેર, ઉતારી પાડવાનું

વગેરે વાતાવરણ કેટલું બધું ગંદુ, અસભ્ય અને બેહુદું દેખાય છે ! ક્યાં આ, અને ક્યાં વાત્સલ્ય, ગુણાનુવાદ અને પ્રોત્સાહનનું સુરમ્ય પવિત્ર વાતાવરણ !

વાત્સલ્ય નહિ, તો શું શું જોખમાય ? :-

ત્યારે એ સમજી લેવું કે વાત્સલ્ય અને પ્રશંસાના કિંમતી દર્શનાચાર પાળવાની બેદરકારી સમ્યક્ત્વને તો જોખમાવે, જોખમાવે, પણ બીજા ય કેટલા ગુણો, ત્યાગ-તપસ્યા અને ધર્મક્રિયાને જોખમાવે છે !

પ્ર.- વાત્સલ્ય ન હોય એમાં બીજા ગુણો કે ધર્મ કેમ જોખમાય ?

ઉ.- ગુણો અને ધર્મનો આધાર હૃદય છે. હૃદય ભાવુક હોય, કોમળ અને મધુર હોય તો એની સાથે સગાઈ થાય છે. ત્યારે જ્યાં વાત્સલ્ય નથી, સાધર્મિકને જોઈ હૈયું હેતથી ઉભરાતું નથી, પણ ઊલટું અરુચિ-અણગમો અને સ્વાભિમાન અનુભવે છે, ત્યાં કોમળતા-મધુરતા ક્યાં રહી ? ને એ નહિ, તો ગુણો અને ધર્મસાધના સગાઈ ક્યાંથી પામશે ?

સંઘવાત્સલ્ય ભૂલવામાં તો દિલમાં પરમાત્મભક્તિ પણ ટકરાય છે, અંગ્રેજીમાં કહેવત છે ‘Love me and my Dog,’ ‘મને ચાહો અને મારા કૂતરા સુદ્ધાંને પણ;’ એમ ‘પ્રભુને વહાલાં તે આપણને વહાલાં,’ એ સૂત્રને પકડીને ચાલીએ તો પરમાત્માને પ્યારા કરી શકીએ. જૈન માત્રને જોતાં જિનનાં સ્મરણ થાય; જગતના ઉદ્ધારક એક માત્ર જિન; અને જિનની સેનાના સુભટ એક માત્ર જૈનો; જિનની ધર્મપિઠી ચલાવનારા એક માત્ર જૈનો; પેઢીનું કામ ભલે ઓછું-વતું કરે. એવા જૈનનાં દર્શન-સમાગમે નેત્ર નાચે, અને હૈયું થનગને ! મન બોલે ‘વાહ ! મારા પ્યારા પ્રભુને માનનારા જૈનો ! તમને પ્રભુએ એમના ગણ્યા, અમે તમને અમારા ગણીએ.’

આવી ઉદાત્ત ભાવનાઓના હૈયે જુવાળ ચઢતા હોય, ત્યાં એમની કોઈ ભૂલભાલ દેખાતાં મન મોટું બની કહે, ‘ભૂલ ? ભૂલ તો મારામાં હજારો છે ! બાકી એનામાં ભૂલ જોવા માટે મારા આંખ, હૃદય અને આત્માને મલિન બનાવવા કરતાં એને જૈન, ભવ્ય અને શાસનના એક આધાર સ્તંભ તરીકે જોઈ એ જ મારી આંખ, હૈયું અને આત્માને ઉજ્જવળ કાં ન કરું ?’

ભરતે બાહુબલ પર વાત્સલ્ય વેરવાને બદલે આજ્ઞા મનાવવાના પ્રયત્ન આદર્યા ! એ પ્રયત્નમાં ભરતનો દૂત પોલીસીથી વાત કરે છે. ધ્યાનમાં રાખજો, પોલીસીની વાતમાં સામાની પ્રશંસાના ય શબ્દ હોય છતાં એ સાચી પ્રશંસામાં નથી ગણાતા. આજના માનસશાસ્ત્રીઓએ આ તારણ કાઢ્યું છે કે ‘સામાના, ખુશામતના ઘરના, વખાણ કરવા જશો તો તેની અસર સારી નહિ પડે. એ વખાણ એ વખાણ

જ નથી. તમે એનામાં રહેલા વાસ્તવિક ગુણ શોધી કાઢો કે જે તમને ખરેખર આવર્જતા હોય, જેના પર તમને આદર ઉભરાતો હોય, ને તેને શુદ્ધ બુદ્ધિથી અનુમોદો.’

સાફ દિલ :-

દૂતની વાતમાં આ નહોતું. એમાં પોતાના દિલની ચોરી હતી. ત્યારે સારી પણ ક્રિયામાં જો દિલની ચોરી હોય, તો એ ક્રિયા શો લાભ કરે ? સાફ દિલ, પવિત્ર હૈયું, એ તો એક મહાન પાયો છે. એના પર ઊભેલો વ્યવહાર, ગુણ અને ધર્મ સ્થાયી રૂપ પકડીને વિકાસને અવકાશ આપે છે. વાત્સલ્ય અને પ્રશંસાના ગુણ માટે આ પાયો ખૂબ જરૂરી છે, ગુણસ્થાનકની પાયરીએ ચઢવા સારું પવિત્ર હૃદયરૂપી શક્તિ અત્યંત આવશ્યક છે; એમાં ગફલત થતાં ઊંચે ચઢવાનું તો બાજુએ રહ્યું, પણ નીચે ગબડી પડાય છે. વર્ષોની જંગી જહેમતથી પ્રાપ્ત કરેલ ઊંચા ગુણસ્થાનક હૈયું મલિન થતાં સરકી ગયાના દૃષ્ટાન્ત સાંભળીએ ત્યારે એમ થાય કે અરે ! દિલ બગડતાં કેવું ભયાનક પરિણામ !

કંડરિકમુનિએ રાજ્યસમૃદ્ધિનાં પ્રલોભનને ફગાવી ચારિત્ર લીધા પછી હજાર વર્ષ દીક્ષા પાળી, મહાન તપસ્યાઓ કરી, પણ બિમારીમાં રાજવીની સરભરાએ સારા થવા છતાં દિલ બગાડ્યું, રસનાની ઉજાણીમાં લોભાયા, અને વિહાર કરી જવાને બદલે દંભથી પડી રહ્યા તો છેવટે ભ્રષ્ટ થઈ સાતમી નરકે પહોંચ્યા ! ત્યારે એમના જ સાફ દિલવાળા ભાઈ પુંડરીક હજાર વર્ષ રાજ્ય કરવા છતાં માત્ર બે દિવસના ચારિત્રમાં ઠેઠ અનુત્તર વિમાને પહોંચ્યા ! મલિન અને સાફ દિલના પરિણામમાં કેવા ગજબનાક અંતર પડી ગયા !

દિલ બગડતું લાગે કે તરત સંયોગ ફેરવી નાખવા જોઈએ. હૈયાને બગાડનાર નિમિત્તોથી દૂર ભાગવું જોઈએ, અગર નિમિત્તોને દૂર કરવા જોઈએ. નહિતર, દિલનો બગાડો કદાચ રાક્ષસી કૃત્ય સુધી લઈ જતાં સ્ખલના નહિ પામે. તમને ખબર હોય તો કુલવાલક મુનિનું દિલ મેલું થતાં મેલ એટલો બધો વધ્યો કે એ મેલા હૃદયે ચેડા મહારાજની નગરીનો પ્રભાવી જિન-સ્તૂપ તોડાવરાવ્યો અને ન્યાય તથા પરોપકાર ખાતર લડતા મહાશ્રાવક ચેડા મહારાજનો અને એમના રાજ્યનો નાશ કરાવ્યો !

દિલ એક વાર બગાડ્યા પછી, યાને હૃદયમાં એક વાર મેલ ઘાલ્યા પછી ફાલેફૂલે છે. જેવી રીતે વસ્ત્ર જ્યાં સુધી ઉજળું હોય ત્યાં સુધી એને સાચવી સાચવીને વપરાય છે; માણસ બેસે ઉઠે તો વસ્ત્રની કાળજી રાખે છે. પરંતુ એજ વસ્ત્ર મેલું થવા માંડ્યું પછી એનાથી જ્યાં ત્યાં જેમ બેસાય છે, એટલે મેલ વધે

છે. બસ, એજ રીતે દિલ સાફ હોય ત્યાં સુધી વર્તાવની કાળજી રખાય છે, પરંતુ દિલ મેલું કર્યું પછી તો ગમે તેમ વર્તવાનું કરાય છે, ને તેથી હૃદયનો મેલ વધે છે.

ખૂબ સાવધાન બનો, હૃદય એ કિંમતીમાં કિંમતી રત્નપેટી છે. એમાં ગુણોરૂપી રત્નો રાખવાના છે. જો એમાં મેલ ભર્યો, તો રત્નો મેલા થશે. જો હૃદયની પેટીમાં માયા, પ્રપંચ વગેરે કાણાં પાડ્યાં તો રત્નો બહાર નીકળી જશે. માટે એને ખૂબ સાચવો. બહારના નુકસાન કદાચ આવી પડે તો તેને ખમી લો, પણ હૈયું બગાડી ભયંકર નુકસાનીના રાક્ષસી મુખમાં ન હડસેલાઈ જાઓ.

અને, જુઓ તો ખરા કે દિલ સાફ રાખવામાં કેવા ફોરા રહેવાય છે; હૈયું કેવું ફોરું ફૂલ લાગે છે ! જ્યાં માર્ગાનુસારી વગેરે ગુણોનો ઘાત કરવાનો પ્રસંગ આવે છે ત્યાં હૈયું ભારે થાય છે; કેમકે એમાં મેલ પેસે છે. પવિત્ર ફોરા દિલને તો એવો પ્રસંગ આવે કે તરત આંચકો લાગે; એમ થાય કે-‘અરે ! આ દિલ ક્યાં બગાડું ? મેલ ક્યાં ઘાલું ?’ વર્ષો જ નહિ પણ જીવનોની જહેમત પછી હૈયું સર્ગ પવિત્ર રહે છે; સ્વચ્છ દર્પણ જેવું રહે છે. સ્વચ્છ દર્પણમાં બધું યથાવત્ પ્રતિબિંબિત થાય પણ એ કાંઈ બગડે નહિ, એને કોઈ રાગ-દ્વેષની અસર નહિ. એમ, આપણને જગતમાં કેઈ જોવાનું મળે, ભેટવાનું મળે, પણ હૃદય સ્વચ્છ આરિસા જેવું હોય તો એમાં ઉદાસીનભાવે દર્શન માત્ર થાય, પણ હૈયું બગડે નહિ; એમાં કોઈ મેલી અસર નહિ; કોઈ રાગ, દ્વેષ, પ્રપંચના મેલ ન ઉદ્ભવે. પવિત્ર હૃદયના જીવનની બલિહારી છે.

ભરતનો દૂત પોલિસીથી વાત કરે છે. બાહુબલીને કહે છે, ‘મોટાભાઈની આજ્ઞામાં આવી જવું એ કર્તવ્ય છે, અને કર્તવ્ય અદા કરવું ચૂકશો તો સોસવું પડશે.’ સ્વાર્થની વાતને કેવો કર્તવ્યનો વાઘો પહેરાવાય છે ! સ્વાર્થની અંધતા ચીજ જ એવી છે કે વસ્તુના શુદ્ધ સ્વરૂપનું ભાન ન થવા દે. નહિતર ઉચિત તો એ હતું કે ભરતે મોટાભાઈ તરીકે પોતાની કમાઈમાંથી નાનાભાઈને ભાગ દેવો હતો. ના, આ તો પોતાના બહારના મહાવિજય ઉપર હવે ઘરમાં પણ દમદાટી કરવી છે. દુનિયામાં આવું ક્યાં ક્યાં જોવા નથી મળતું ? જરા વિશેષતા આવી કે દમમ અને દમદાટી શરૂ થયા જ છે ! અને તે બધું પાછું સામાને જાણે કર્તવ્ય પળાવવા માટે ! પણ આ બીજાનું વિચારતાં પહેલાં જાતનું વિચારજો કે આપણા જીવનમાં પુણ્યાઈ વધતાં; વિશેષતા આવતાં, દમમ અને દમદાટીમાં પડીએ છીએ કે નહિ ? ત્યારે શું પુણ્યાઈ કે વિશેષતા એવા પાપના ઝરા છે કે એમાંથી પાપ વહ્યા કરે ? અને તમે કહેશો કે શું કરીએ, લગભગ બને છે તો એવું જ,’ તો એ ઉપરથી માપ કાઢવા જેવું છે કે એવા સંસારને સારભૂત ગણવો કે નિઃસાર ?

પ્ર.- આજના નવા વિચારવાળા કેટલાક એમ કહે છે કે- ‘સંસાર અસાર,’ ‘સંસાર અસાર,’ એમ માની માનીને તમે PASSIMIST નિરાશાવાદી બનો છો; હંમેશાં ભગ્નહૃદય રહ્યા કરો છો; એનું કેમ ?

ઉ.- એ વાત ઠીક નથી; કેમકે એ તો હકીકતનું દર્શન છે. સંસાર સારભૂત હોત તો તો જગતના જીવોએ સાર ખેંચી ખેંચી સ્વાત્માના મહાન ઉદ્ધાર કરી લીધા હોત; પરંતુ તેવું બન્યું નથી. તેમ જે કેટલાક ભવ્યાત્માઓએ સંસારની વસ્તુમાં સ્વાત્માને ગુણસ્થાનકે ચઢાવ્યો છે, તે જો જો કે, વસ્તુની સારભૂતતાના પ્રભાવે નહિ, પરંતુ દેવગુરુ ધર્મના પ્રભાવે. હોશિયાર વૈદ અફીણમાંથી એવી દવા બનાવી એના વડે લોકોને સાજા નિરોગી કરે, તો ય અફીણ તો મારનારું જ કહેવાય. એમ સંસાર, અને સંસારની વસ્તુમાં કોઈએ ધર્મપ્રાપ્તિ અને આત્મવિકાસ સાધ્યો હોય, તો ય તે દેવગુરુના પ્રતાપે; બાકી સંસાર તો અસાર જ. એ અસાર માન્યા પછી જ ધર્મની સાચી ઉત્કંઠા જાગે છે, તમન્ના જાગે છે, હોંશે હોંશે ધર્મ કરવાની જ એકમાત્ર લગની રહે છે. જેમ જેમ ધર્મ સધાતો જાય છે, તેમ તેમ નવી નવી સ્ફુર્તિ, નવો નવો ઉત્સાહ અને નવી નવી આશા જન્મે છે. આત્મસમૃદ્ધિ અને આત્મશાંતિના નવનવા અનુભવ થાય છે. આમાં નિરાશાવાદ કે ભગ્ન-હતાશ હૃદય જેવું ક્યાં રહ્યું ? શબ્દની કરામત રચવી હોય એ જુદી વસ્તુ છે; બાકી સંસારના પદાર્થોને હાડોહાડ અસાર માન્યા વિના સાચા ત્યાગ અને ધર્મરાગ જાગવા-ટકવા અસંભવિત છે.

મોટાભાઈનો આ સ્નેહ સારો ! બાહુબલીનો કટાક્ષ :-

ભરતના દૂતે બાહુબલને છેલ્લી વાત કહી દીધી. જે કહેવા આવ્યો હતો તે પહેલાં તો ગોળ ગોળ પીરસીને પછી છેલ્લે કહ્યું. એ બોલી રહ્યો, અટક્યો, એટલે બાહુબલીએ પોતાના ખભા સામે જોયું, પછી સુવેગ તરફ નજર ફેંકી, એ રાંક જેવો લાગ્યો ! છતાં એ હદ બહાર બોલે એ એ સહી ન શક્યા. એને કહે છે,

“દૂત ! ધ્યાન રાખ ! ભરત મારા મોટાભાઈ છે માટે પિતાજીની જેમ પૂજનીય છે, સેવનીય છે, કુલીનાનામયં ક્રમઃ કુલીનોનો વડીલોની સેવા કરવાનો ક્રમ છે, એ તું શું શીખવતો હતો ? હું જાણું છું, પણ તને કહું છું, વડીલો કે ગુરુઓ જે મનાય છે, પૂજાય છે, સેવાય છે તે તેમની વડિલાઈને લઈને, ગુરુપણને લઈને. ગુરુ સેવ્ય પણ ગુરુત્વથી; ગુરુ ગુરુ હોય તો સેવવા યોગ્ય. ગુરુ અગુરુ બને તો એની સેવા જગતે કહી નથી.”

બાહુબલીએ પણ ભૂમિકાપૂર્વક કહેવાનું કહેવા માંડ્યું.

“ભરતે ગુરુતા સાચવી ક્યાં છે ? એ ગુરુ હોય તો અઘ્ઘાણું નાના ભાઈઓના

રાજ્ય છીનવી લે ? ગુરુ તો તે કે જે નાનાની રિદ્ધિ સિદ્ધિ કેઈ ગુણી કરી આપે ! છ છ ખંડ ઓછા પડ્યા કે અઢાણુંનું રાજ્ય પડાવવા ગયા ? મોટા ભાઈનો આ સ્નેહ સારો !” બાહુબલી કટાક્ષ કરે છે, “હજી તો મારે કહેવું જોઈએ કે લાયકીવાળા તો એ અઢાણું ! બલ નહોતું માટે એ ચાલી નીકળ્યા એમ સમજતો ના; પણ, ‘ક્યા પિતાના અમે પુત્રો ! તે અમે તુચ્છ રાજ્ય માટે લડીએ ? એ તો અમને લાંછન !’ એમ સમજીને સંસાર છોડીને નીકળી ગયા. વડિલાઈ ભરતની કે અઢાણુંની ? અઢાણુંએ ઉદારતા વાપરી છે. હું એવી ઉદારતાવાળો નથી એ ભરત સમજી લે; કહેજે ! આવો અન્યાય કરીને ભરત જગતમાં મહાલવા ઈચ્છે, વિજયવંત ગણાવવા ઈચ્છે, એ એની ભ્રમણા છે. એમાં એ થાપ ખાશે ! મારી આગળ એ ભ્રમણા નહિ ચાલી શકે.”

આ વાણી કર્મની કે ધર્મની ? :-

બાહુબલીનું આ ભાષણ ન્યાયનું કે અન્યાયનું ? બાહુબલીની આ વાણી મર્યાદાવાળી કે મર્યાદા વિહોણી ? બાહુબલીનું અભિમાન નથી, પણ ખોટી દમદાટી સામે નિર્ભિકતા છે. ‘પિતાએ આપેલા રાજ્યમાં આવો અન્યાય ભરત કરે, એ હું નહિ ચલાવી લઉં,’ આવી બાહુબલીની વાણી કર્મની કે ધર્મની ? સમજો કે બાહુબલીની આ વાણીને ધર્મ કહેવામાં આવે તો થયેલા મોટા યુદ્ધને ય ધર્મ કહેવો પડે ને ? માટે તો જ્યારે અઢાણું ભાઈઓ એવા યુદ્ધની તૈયારીપૂર્વક પ્રભુ પાસે સલાહ માટે આવ્યા ત્યારે પ્રભુએ એમને યુદ્ધથી નિવાર્યા.

ગયા હતા ભરત સાથે લડવાનું પૂછવા, પણ થઈ ગયા સાધુ ! :-

ભરતે જ્યારે અઢાણુંને આજ્ઞામાં આવવાનું કહેવરાવ્યું ત્યારે એ અઢાણુંએ ભેગા થઈ ગયા વિચારવા, કે ‘શું કરવું ?’ ભરત સામે લડી લેવાની એમનામાં ધગશ હતી. છતાં પિતાજીની સલાહ લેવાનું મુનાસીબ ધાર્યું. ભરતને એવી સલાહ લેવાનું સુઝ્યું નહોતું. અઢાણુંને થયું કે ‘જરાક સંમતિ જેવું મળી જાય તો કાનપટ્ટી પકડીને ભરતને ઉઠાડી મૂકીએ ગાદી ઉપરથી,’ આમ ધમધમી ગયા હતા. એ રીતે પિતાજી પાસે વીતરાગ પરમાત્મા ઋષભદેવજી પાસે ગયા. વિરાગી થઈને નહોતા ગયા, પણ સમર્થ રાજવીના શાણપણા પર રાગી થઈને, ને ભરત પર દ્વેષી થઈને ગયા હતા. જગતની દૃષ્ટિએ અઢાણું ન્યાયી હતા, ભરત અન્યાયી હતો. આવ્યા ભગવાન પાસે. ભગવાન તો જોઈ રહ્યા હતા, જાણતા જ હતા, કે એ શા માટે આવ્યા છે. એ બોલે એ પહેલાં જ દેશના એમના પર એવી ઉતારી કે, અઢાણુંએ ઊભા થઈ ગયા ! વિરાગી બની ગયા ! ભગવાન પાસે ચારિત્ર માગ્યું, ને લીધું ચારિત્ર ! ખલાસ ! લડાઈ તો શું પણ સમસ્ત સંસાર જતો કર્યો !

• શ્રી ઋષભદેવપ્રભુનો ૯૮ પુત્રોને ભવ્ય ઉપદેશ •

પરમાત્માએ શું કહ્યું, એ કથને શું કર્યું ? :-

એમને પરમાત્માએ શું કહ્યું ? ‘તમે ભરતને દુશ્મન દેખો છો, પણ એ તો મામુલી દુશ્મન છે, એ એવો કમ તાકાત દુશ્મન છે કે તમારું ખરાબ કરવા ધારે તોય વાસ્તવિક ખરાબ કાંઈ ન કરી શકે. એને શત્રુ ન ગણશો. એ તો મામુલી અને એક છે, પણ એના કરતાં અનંતગુણી શક્તિવાળા, અને આત્મામાં ઘર કરી ગયેલા આંતર શત્રુઓ કેટલાય છે તેને કાં નથી જોતા ? આ અજ્ઞાન છે. મનુષ્ય જીવન શા માટે છે ? આ જીવે ભૂતકાળમાં અનંતીવાર મહાન મહારથી જેવા શત્રુઓની છાતીમાં છરી હુલાવી છે, પણ કર્મે તો જીવની છાતીમાં માત્ર એક મુક્કી મારીને સંસારમાં કેઈ જન્મ-મરણમાં અનંતકાલ રુલતો કર્યો છે. ક્યો શત્રુ વધારે ? બાહુ કે આંતર ? મોહરાજા અને કર્મરાજા એ સર્વથી ભયાનક શત્રુ છે.

રાગ છે માટે દુઃખ છે :-

વસ્તુસ્થિતિએ વિચાર કરવામાં આવે તો સમજાય એવું છે કે માણસ જે પીડાય છે તે બહારના દુશ્મનોથી નહિ, પરંતુ પોતાના આંતર દુશ્મનો રાગ-દ્વેષ વગેરેથી. એક જમીનના નાના ટૂકડા ઉપર પણ જો રાગ છે તો એ ટૂકડા પર આંખ કરનારો દુશ્મન દુઃખકારી બને છે. ત્યારે જો મોટા પૃથ્વીના સામ્રાજ્ય ઉપર પણ રાગ નથી, કિન્તુ કંટાળો છે કે ‘આ બલા ક્યાં માથે પડી !’ તો એને સંપૂર્ણ ઝૂંટવી લેનારા દુશ્મનથી કાંઈ દુઃખ લાગતું નથી. કહો જો, મોટો બંગલો વેચી માર્યા પછી જો કોઈ દુશ્મને એને સળગાવી નાખ્યો તો વેચનારને દુઃખ લાગશે ? ના, કેમ નથી લાગતું ? કારણ એજ કે વેચી નાખ્યા પછી એના પરથી રાગ ઉઠી ગયો છે. રાગ ગયો એટલે દુઃખ ગયું. ત્યારે ખરીદનારે રાગ ઊભો કર્યો માટે સળગવાથી દુઃખી થાય છે; સળગાવનાર એને પીડાકારી લાગે છે. તો દુઃખ કોણે આપ્યું ? સળગાવનારે નહિ, રાગે આપ્યું. એવા રાગ-દ્વેષ જ આ સંસારમાં અનંતાનંત કાળથી આ લોક અને પરલોકમાં જીવને નિઃસીમ દુઃખ આપે છે.

એને દુશ્મન ન દેખવા અને બહારનાને દુશ્મન દેખવા એ કેટલું કારમું અજ્ઞાન કહેવાય ? તેમ,

એ બાહુ દુશ્મનોને દબાવવાના ધમપણા કરવા છે, અને ખરા આંતર દુશ્મનોને મહલાવવા-હુલાવવા છે, તો કોઈ દી’દુઃખનો અંત આવવાનો છે ? ત્યારે,

એ પણ વિચારવા જેવું છે કે આવા મનુષ્યભવમાં કે જ્યાં રાગાદિ દુશ્મનોને દૂર હટાવવાનો, નષ્ટ કરવાનો અવકાશ છે, અવસર છે, સામગ્રી-સંયોગ અને સમજ

છે, ત્યાં એને પાળ્યા-પોષ્યા તો પછી ક્યા ભવમાં એનો નાશ કરી શકાશે ?”

અઢાણુનો પ્રશ્ન :-

અહીં અઢાણુ ભાઈઓના મનમાં, એમ થાય છે કે- ‘ઠીક છે, મોટા ભાઈ ભરતને દુશ્મન ન ગણીએ અને એની સામે ન લડીએ, તો પણ જે રાજ્ય-સંપત્તિ પાસે છે, એના પરનો રાગ કેમ છૂટે ? દુનિયામાં તો જેને નથી મળ્યું એને ય ઓરતા થાય છે, તો અહીં મળેલા ઉપર મમતા કેમ ન રહે ?’

પ્રભુનો ઉત્તર :-

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ઋષભદેવ ભગવાન કહે છે કે, ‘એ માટે એ વિચારે કે જીવની તૃષ્ણાનો અંત ક્યારે ? ને જો અંત નહિ તો અનેકાનેક ભવોના પરિભ્રમણમાં જીવની દુર્દશા કેવી ? તૃષ્ણાના રાક્ષસી રૂપ પર એક દષ્ટાન્ત છે.

કોલસા પાડનારનું દષ્ટાન્ત :-

એક ધંધાદારી માણસ કોલસા પાડવા માટે જંગલમાં ગયો, ત્યાં એણે લાકડાં ભેગા કરી સળગાવ્યા. અડધા-પડધા બળે છે એટલે સાથે લાવેલ પાણી છાંટી એને ઓલવી નાખે છે. બીજી બાજુ ભર ઉનાળાનો સૂર્યનો અને તપેલી ધરતીનો તાપ, પેલી આગનો તાપ, તેથી કેટલુંક પાણી છંટકાવમાં વાપરે છે. એમ કરતાં પાણી પૂરું થઈ ગયું, અને કામ અધુરું છે; તેથી પાણીની શોધમાં ચાલ્યો. પાણી તો મળ્યું નહિ, પણ અતિ તાપ અને તરસથી પીડાયેલો એ એક ઝાડની છાયામાં થોડું સૂતો, ને ઊંઘ આવી ગઈ. ઊંઘમાં એને સ્વપ્ન આવ્યું અને સ્વપ્નમાં એક સરોવર દીઠું. ભારે તરસના સંસ્કારવાળો એ સ્વપ્નમાં જ સરોવરનું પાણી પીવા ગયો. એ શી રીતે પીએ ? ખોબે ખોબે ? ના, તરસ ભારે છે તો એમ સંતોષ શી રીતે વળે ? એ તો પડ્યો જમીન પર ઊંઘો સાષ્ટાંગ દંડવત્ ! અને પાણી પર મોઢું માંડી મંડ્યો ઢ્યક ઢ્યક પીવા ! સ્વપ્નની તરસ એમ શે મીટે ? આખું સરોવર પી ગયો, છતાં તૃષ્ણા હજી ભારે છે. તેથી ઉઠીને આગળ ગયો બીજા નદી-સરોવર પાસે. એ ય પીને ખાલી કરી નાખ્યા. તો ય તરસ નથી શમતી. તે આગળ જઈ જઈને કેઈ નદી-સરોવર પાસે. એ ય પીને ખાલી કરી નાખ્યા. તો ય તરસ નથી શમતી. તે આગળ જઈ જઈને કેઈ નદી-સરોવરો પી નાખ્યા. પણ હજી ય તૃષ્ણા ઊભી છે, ને હવે નદી-સરોવરો દેખાતા નથી, એટલે ફાંફાં મારે છે. ‘ક્યાંય પાણી ?’ એટલામાં એક ભીના કાદવનું ખાબોચિયું જડ્યું. ખોબો ભરાય એવું પાણી નથી એટલે પોતાનું કપડું કાદવ ઉપર પાથરી દે છે, અને પછી ભિંજાયેલા એ કપડાનું ટીપું ટીપું પોતાના મુખમાં નીચોવે છે; અને મનથી માને છે, ‘હાશ ! ઠીક મળ્યું ! હવે શાંતિ થશે.’

અહીં પ્રભુ પુત્રોને પૂછે છે, ‘બોલો, જે તૃષ્ણા મોટમોટા નદી-સરોવરોથી ન છીપી, એ આ કાદવિયા પાણીના ટીપા-ટીપાથી છીપી જશે ને ?’

અઢાણુ પુત્રો કહે છે, ‘ના રે ના, શાની છીપે ? એ તો એની ભ્રમણા છે કે માને છે હાશ હવે શાંતિ વળશે !’

તૃષ્ણાનો અંત ક્યાં ? :-

ભગવાન કહે છે, ‘તો બસ ! સમજી જાઓ કે તમારી પણ ભ્રમણા છે કે જે તમારી તૃષ્ણા પૂર્વ ભવોમાં મોટમોટા રાજ્યો, લક્ષ્મી અને દેવતાઈ વૈભવથી પણ ન મટી તે અહીંના ટીપાં જેવા તુચ્છ રાજ્ય અને લક્ષ્મીથી શાંત થવાની આશા રાખો છો. ભૂલા પડ્યા છો જે અહીં તૃષ્ણા કેળવી સુખી થવા મથો છો ! એમ એ તૃષ્ણા શાંત થવાની છે ? સંસાર એક મહાસ્વપ્ન છે, એની તૃષ્ણા તો ગજબ ! સ્વપ્નની તૃષ્ણા તો હજી સારી સ્વપ્નનો અંત થયે એ શાંત થાય; પણ આ સંસારની તૃષ્ણા તો ભયંકર ! કેમકે સંસારનો અંત થાય તો એ મીટે ને ? ઊલટું,

તૃષ્ણા છે ત્યાં સુધી સંસારનો અંત થવાની વાત શી ? અને,

સંસાર છે તો તૃષ્ણાના તાપની અખંડ ધારાનું પૂછવું શું ? સંસાર અને તૃષ્ણાનું વિષયક છે.’

એ સાંભળીને અઢાણુ પુત્રોનાં હૈયાં હચમચી ઉઠ્યા ! લાગ્યું કે ક્યાં ભરત સાથેની તુચ્છ ખેંચાખેંચ ! અને ક્યાં જીવની તૃષ્ણા પાછળ અનંતસંસારની લીલા ! સૂચકાંગ સૂત્રના બીજા ‘વેયાલિય’ નામના અધ્યયનમાં શ્રી ઋષભદેવ ભગવાને અઢાણુ પુત્રોને આપેલો ઉપદેશ સંગૃહીત કરવામાં આવ્યો છે. તેની પહેલી જ ગાથામાં કહ્યું છે,

‘સંબુજ્ઞહ, કિં ન બુજ્ઞહ ?, સંબોહી ખલતુ પેચ્ચ દુલ્લહા ।

નોહૂવળમંતિ રાઙ્ગો, નો સુલહં પુણરાવિ જીવિઅં ॥

‘હે પુત્રો ! સંબોધ પામો, તમે કેમ બુઝતા નથી ?

સંબોધિ ખરેખર ભવાંતરે દુર્લભ છે.

આયુષ્યમાંથી પસાર થઈ ગઈ રાત્રિઓ ફરી પાછી આવતી નથી.

તેમ, ફરીથી સંયમ જીવન પણ સુલભ નથી.’

સંબોધ એટલે ? :-

પ્રભુએ શું કહ્યું ? એજ કે સંબોધ પામો. સંબોધ એટલે આત્મહિતની પ્રાપ્તિ અને આત્મ-અહિતનો ત્યાગ. ધ્યાનમાં રાખવાનું છે, સંબોધ એટલે માત્ર સારી રીતે જાણી મૂકવાનું એમ નહિ, પરંતુ અમલમાં ઉતારી જાણવાનું. એ કર્યું તો સંબોધ

પામ્યા ગણાયા. અહીં આત્મહિત તરીકે સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રરૂપ ધર્મ લેવાનો છે. અને આત્મ-અહિત તરીકે વિષયભોગો અને કષાયો સમજવાના છે. પ્રભુ ઉપદેશે છે કે,

‘હે પુત્રો ! તમે કેમ આ ત્રણ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રમય રત્નરૂપી ધર્મને વિષે પ્રવૃત્ત થતા નથી ? ને આ ‘અમારું રાજ્ય, અમારું રાજ્ય’ એ ભાંજગડમાં પડ્યા છો ? ભૂલશો નહિ કે પરલોકમાં બીજું મળવું સહેલું છે, પરંતુ આ સંબોધિ, અર્થાત્ આ રત્નત્રયીરૂપ ધર્મને વિષે પ્રવૃત્તિ મળવી મહાદુર્લભ છે. એવી મહાદુર્લભ વસ્તુ અહીં જો અતિ સુલભ છે તો તમે કેમ એ પ્રાપ્ત કરી લેતા નથી ?

ગયા દિવસ ગયા :-

હે વત્સ ! તમને કદાચ લાગતું હશે કે હજી હમણાં એની શી ઉતાવળ છે ? પરંતુ તમને એ તો ખબર છે ને કે આયુષ્ય કાળમાંથી જે દિવસો પસાર થતા જાય છે, એ પાછા ફરતા નથી ? એ તો આયુષ્યમાંથી ઘટાડો કર્યે જાય છે. પૂર્તિ નહિ ! તો આ પસાર થઈ જતા કિંમતી દિવસો, અરે ! કિંમતી ક્ષણોને મહાદુર્લભ રત્નત્રયીની સાધના વિના કેમ જવા દો છો ? નથી તો તૂટતા જતા આયુષ્યને સાંધી શકાતું, કે નથી તો આ ભવ બાદ સંયમજીવનને ઝટ પ્રાપ્ત કરી શકાતું ! પછી ત્યાં કરી લેવા યોગ્ય હિતકારી પ્રવૃત્તિમાં વિલંબ શા માટે ?

વિઘ્નભૂત સ્વજનો ભવવર્ધક :-

હે આયુષ્મન્ ! ભૂલતા નહિ કે જે સ્વજન સંબંધીના મોહમાં ફસીને આ સંબોધિ ચૂકી રહ્યા છો, તે સ્વજનો તમને મોહ કરાવીને ધર્મથી વંચિત રાખી રહ્યા છે, ધર્મસાધનામાં વિઘ્નભૂત થઈ રહ્યા છે; ને તેથી તે તમને ભવભ્રમણ કરાવનારા છે, ભવમાંથી છૂટકારો નહિ. એવા પૂર્વે અનંતા મોહકારી માતાપિતા, અને સ્ત્રી-પુત્રાદિ સ્વજનોએ તમને અનંતકાળ ભવાટવીમાં ભમતા રાખ્યા છે. તો હવે એવાના મોહમાં ધર્મ શા સારૂ ચૂકવો ? કદાચ તમને થશે કે એ ક્યાં અમને પકડી રાખે છે ? પરંતુ વસ્તુસ્થિતિએ એમને તમારો સાંસારિક સંબંધ જોઈએ છે. માટે જ એ તમારા પર ભારે સ્નેહ કરીને સ્નેહ-રાગની પોલાદી જંજીરથી તમને જકડી રાખે છે ! એ જ તમને ધર્મ કરવામાંથી અટકાવ્યા બરાબર છે. પછી,

પાપસ્થાનકની ક્રિયાઓ ક્યાં લઈ જાય ? :-

હે મહાનુભાવો ! એમના મોહમાં ફસ્યા રહી જે આરંભ-સમારંભ અને જે પાપસ્થાનકની ક્રિયાઓ કર્યે જવાય છે, તે પરિણામે જીવને મનુષ્ય ભવના શિખરેથી દુર્ગતિની ખીણમાં પટકી દેનારી બને છે. તો શું તમને એનો ભય નથી ? શું તમે આટલા ઊંચા માનવભવના શિખરે ચઢ્યા પછી અંતે ભ્રષ્ટ થઈ ફરી દુર્ગતિની

ખીણમાં પટકાવું પસંદ કરશો ? પાપસ્થાનકોના સેવનથી જો સદ્ગતિ મળતી હોય તો તો ધર્મની જરૂર જ શી રહે ? તેમ, દુનિયા આખી સદ્ગતિમાં જ કેમ ન રમતી હોય ? પણ નજરે દેખો છો કે અનંતા જીવો દુર્ગતિઓમાં સબડ્યા કરે છે. એ શાના કારણે ? પાપસ્થાનકોની ક્રિયાના જ કારણે. માટે જો તમને દુર્ગતિનો ભય લાગતો હોય તો એજ સીધો રસ્તો છે કે એવી પાપક્રિયાઓથી પહેલી તકે વિરામ પામો, નિવૃત્ત થાઓ. દુર્ગતિઓને તાળાં મારવાનો એ સીધો ઉપાય છે કે પાપક્રિયાઓના હંમેશના ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા કરી એનાથી દૂર થઈ જવું.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૭, અંક-૩૨, તા. ૨૫-૪-૧૯૫૯

૪૨ ગૃહસ્થધર્મ કેમ દીપે ?

દરેક જીવનાં કર્મ અને સુખદુઃખ જુદાં :-

‘હે વત્સ ! એવી હિંસાદિ પાપસ્થાનકની પ્રવૃત્તિથી સ્વજનોને તમે સુખી કરવા ચાહતા હશો, પરંતુ એ સમજી રાખો કે એ જીવોનાં દરેકનાં કર્મ જુદાં જુદાં છે, ને એનાં સુખદુઃખ પણ જુદાં જુદાં છે, સ્વતન્ત્ર છે. એનાં કર્મ પ્રતિકૂળ હોય તો તમે એને સુખી કરી શકતા નથી; ને તમે કશું ન કરો તો ય એનાં અનુકૂળ કર્મ એને સુખ આપે જ છે. ખરી રીતે તમે તો એને પાપક્રિયાઓમાં તાણી દુઃખના વન તરફ ધસડી રહ્યા છો. શા માટે એવી સામાની ભાવહિંસા કરવાનું કરવું ? તેમ, શા માટે એવા અલગ અલગ કર્મસ્વતંત્રતાવાળા જીવોને આપણે જાતે સુખી કરી દેવાનો ભ્રમ સેવવો ? એને સુખ મળશે તો એનાં કર્મના પ્રતાપે મળશે. આપણે એને સુખ આપીએ છીએ એ માનવું ખોટું છે. દરેક જીવનાં કર્મ અને સુખદુઃખનાં સ્વાતન્ત્ર્યની વસ્તુ ઉપર એ પણ વાત છે કે ક્ષુદ્ર જીવો જો પોતાના કર્મનો માર તો ખાઈ રહ્યા છે, તો પછી આપણે એને હિંસાદિ આરંભો દ્વારા કાં વધુ પીડવા ?’

દેવો, રાક્ષસો સરખાનેય ભોગો કાયમી નહિ :-

‘હે ભાગ્યવાનો ! સમજી રાખજો કે મોટા દેવતાઓ, ગંધર્વો, યક્ષો અને રાક્ષસો જેવા પણ ગમે તેટલા ઊંચા ભોગો અને પાપક્રિયાઓમાં મહાલે, પણ એમને ય ત્યાંથી ચ્યવવું પડે છે ! મૃત્યુવશ થવું પડે છે ! ને એના દારુણ વિપાકથી દીર્ઘકાળ પીડાવું પડે છે ! દેવોની આ સ્થિતિ, તો તમારે ક્યાં આ બધું કાયમી બેસી રહેવાનું

છે ? કે ક્યાં એના ભયંકર પરિણામથી બચી શકવાનું છે ? તમે ય અનંતીવાર એવા દેવના અવતાર જોઈ નાખ્યા ! આજે ક્યાં એમાંનું કશું ઊભું છે ? ક્યાં એ ભોગોનો કોઈ આનંદ, કોઈ તૃપ્તિ આજે અનુભવી શકો છો ? તો પછી મરણની સામે આંખમિંચામણા, અને ભોગોની લંપટતા શા સાડૂ કરી રહ્યા છો ?

ભોગો અને સ્વજન પરિચયમાં કલેશ :-

‘હે બાળ ! જરા ય ભ્રમણામાં ન રહો કે ઈન્દ્રિયોના મનગમતા વિષયોના ભોગવટા અને પ્રિયજનોના પરિચય સુખકારી છે ! એ ભોગો અને એ પરિચયો તો આ જીવનમાં અને પરલોકમાં બંને ઠેકાણે કેવળ કલેશને આપનારા છે.

એ ભોગો અને પરિચય પાછળ અહીં મનને કેઈ ચિંતા, ભય અને સંતાપ રહ્યા કરે છે એ કલેશ નહિ તો બીજું શું છે ?

ભોગો અને સ્વજન સંબંધો પાછળ કાયાને વિડંબવી પડે છે, એ કલેશ નહિ તો શું કહેવાય ?

એના ઉપર જ કેઈ આફતો ઊભી થાય છે, રોગો પીડે છે, દોડધામ કરવી પડે છે, આ બધું કલેશનું જ સ્વરૂપ છે.

એની પાછળ પવિત્ર ભાવનાઓ, ઊંચા વ્રત-નિયમો, નિર્મળ તત્ત્વચિંતન, દેવગુરુભક્તિ અને ધર્મસાધના વગેરે વિસારી પાપવિચારો, અવિરતિ અશુભ લેશ્યા-ભાવનાઓ, અતત્ત્વચિંતન, મોહાંધોની સેવા-ગુલામી, અને પાપસ્થાનકોની ક્રિયાઓનાં આચરણ કરવાં પડે, એ શું કલેશ નથી ?

‘હજી એટલેથી બસ નથી, એની પાછળ પરલોકમાં એથી ય કેઈ ગુણા કલેશ ઉતરી પડે છે ! એ ભોગો અને પરિચયોની આસક્તિમાં એક આંખના પલકારા જેટલા સૂક્ષ્મ કાળમાં ય અસંખ્ય વાર જ્ઞાનાવરણાદિ સાતે ય કર્મના થોકબંધ ભાર આત્મા પર વધે છે !... જૂના કેઈ શુભ કર્મ અશુભમાં પલટાઈ જાય છે ! કેઈ નવાં શુભ કર્મોની કમાઈ થતી નથી, ને નવાં પાપ બંધાય તે પણ અનુબંધવાળાં બંધાય છે ! આ બધાં પાપના ભારનો ભયંકર વિપાક પરલોકમાં આવીને ઊભો રહે ત્યાં દુઃખ, દૌર્ભાગ્ય અને દુર્દેશાનો કોઈ પાર રહેતો નથી ! ભવોના ભવો સુધી ધર્મ પામવાની વાતે ય શી ? પછી ચોરાશી લાખ યોનિમાં ચિરકાળ ભમવાનું જ થાય એમાં શી નવાઈ ?

‘આ બધું કલેશ, કલેશ ને કલેશ નહિ તો બીજું શું કહેવાય ? એ વખતે પૂર્વે વહાલા કરેલા વિષયો અને પ્રિય જનો કોઈ જ બચાવવા કે સુખી કરવા આવતા નથી. તો પછી એના ભોગ અને પરિચયમાં શા સાડૂ લંપટ થઈ બેસી રહેવું ? એમાં શી વડાઈ કે શી સુજ્ઞતા ગણાય ?’ માટે,

સંસારનું મૂળ કષાય :-

‘હે ભવ્યાત્મા ! એમાં લેશ પણ મૂંઝાઓ ના, મોહ ન કરો. ધ્યાનમાં રાખજો કે એ ભોગો અને સ્વજનપરિચયોની પાછળ જીવને કેઈ કષાયો કરવા પડે છે ! કેઈ રાગદ્વેષ, કેઈ મમતામાયા, ને કેઈ મદ-માન સેવવાનું બને છે ! કેટલાય રોષ, ઈર્ષ્યા અને અસૂયા, કેટલીય તૃષ્ણા, લોભ અને આસક્તિમાં સબડ્યા કરવાનું બને છે ! અને ‘કષાયમૂલઃ સંસારઃ’ સંસારનું મૂળ કષાયો છે; એટલે એ કષાયના મૂળમાંથી સંસારનું મોટું વૃક્ષ જન્મે છે, એ ખૂબ વિચારણીય છે, ગયા સંસારની શી અફસોસી કરવી ? પણ નવો દીર્ઘ સંસાર ન ઊભો થાય એ તો જોવું જ ને ? જો એ ન થવા દેવો હોય તો કષાયોને મૂકવા પડશે. કષાય સેવવા એટલે ભવવાસને રીઝવ કરાવવા જેવું છે, દુર્ગતિને કુંકુમ પત્રિકા લખવા જેવું છે, સંસારકેદની સજા ઊભી કરવા જેવું છે.

વિદ્વાનો, વિરક્તો, અને તપસ્વીઓ પર કષાયોની શિરજોરી ! :-

હે વિચક્ષણો ! ધ્યાન રાખજો કે એ કષાયોની કુટિલતા કોઈ વિલક્ષણ છે !

મોટ મોટા શાસ્ત્રવેત્તાઓ પણ જો માયા વગેરે કષાયમાં પડ્યા, તો એ કષાયો એની વિદ્વત્તાની લેશ પણ શરમ રાખ્યા વિના એક કંગાળ ક્ષુદ્ર જન્તુની જેમ એને ઘોર દુર્ગતિના ચઢાવે ચઢાવી દે છે !

મોટમોટા વૈભવ વિલાસોથી વિરક્ત બનીને બધું ત્યજી વનમાં જઈ બેઠેલાને પણ કષાયો અહંત્વ અને મહામિથ્યાત્વમાં ફસાવી રાખી અંતે ભવસાગરમાં નિરાધાર કરી દે છે !

ભલભલા ઉપવાસ-છઠ્ઠ-અઠ્ઠમ અઢાઈ...યાવત્ માસખમણ સુધીના તપ કરનારાઓએ પણ જો મદમાયાદિ કષાય સેવ્યા, તો એ કષાયો એમને ય ભવાટવીમાં ભટકતા કરી દીધા છે !

વિચારજો કષાયોની શિરજોરી ! મહાવિદ્વત્તા, વૈરાગ્ય કે તપસ્યાવાળાને પણ જો એ ફેંદી નાખે, તો અજ્ઞાન, વિષયાંધ અને ભોગીની કઈ પારાવાર દુર્દેશા ન કરે ? એનો અર્થ એ નથી કે તો પછી વિદ્વત્તા, વૈરાગ્યાદિ કેળવવાથી ય શું, જો કષાયોની શિરજોરી જ હોય ? કેમકે એ તો કષાયોને કાઢી મૂક્યા પછી ફરી એને પાછો પગઠામ આપીએ, તો એની શિરજોરી છે. બાકી તો,

કષાય-નિવારણના ઉપાય કયા ? :-

શાસ્ત્રાધ્યયન, તત્ત્વજ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને તપસ્યા, એ તો કષાયોને દૂર રાખવાના સચોટ ઉપાય છે. કહો, એ જ ઉપાય છે, પણ અજ્ઞાન, વિષયાસક્તિ અને ભોગો નહિ.

અજ્ઞાનાદિ તો કષાયોને મંદ નહિ પણ પુષ્ટ કરનારા છે. વિષયો, લક્ષ્મી, ભોગો, પરિવાર; એ બધા તો કષાયોને પ્રેરનારા છે, ઉદીરનારા છે. એટલે ત્યાં તો કષાયોને હટાવવાનો કોઈ અવકાશ નથી. જુઓને આ તમે રાજ્યલક્ષ્મી અને વિષયાદિના સંગમાં બેઠા છો માટે જ ભરત પર ગુસ્સો, અહંત્વ વગેરે ધખધખે છે ને ? એ કષાયો માસખમણ સુધીના તપ કરનારને પણ અનંતા ગર્ભાવાસ ઊભા કરી આપે, તો બીજાનું એ શું ન કરે ? માટે, એ કષાયો અને એના પોષક પાપકર્મો ત્યજી દેવા યોગ્ય છે. તો,

ગમે તેટલું આયુષ્ય પણ કેટલું ? :-

પુરિસોરમ પાવકમ્મુણા, પલિયંત મણુયાણં જીવિયં ।

સન્ના ઇહ કામમુચ્છિયા, મોહં જંતિ નરા અસંવુડા ॥

હે પુરુષાર્થી પુત્રો ! પાપકર્મથી વિરામ પામો, પાપકર્મથી આ મનુષ્ય જીવનને સુખી બનાવવા ધારતા હશો, પણ ભૂલશો નહિ કે મનુષ્યોનું આયુષ્ય વધારેમાં વધારે હોય તો તે ત્રણ પલ્યોપમ સુધીનું જ હોય છે. પછી તો એ આયુષ્ય ખત્મ ! એની સાથે અહીંની બધી લહેર ખત્મ ! અને પાપકર્મનાં ફળ દીર્ઘાંતિદીર્ઘ કાળ સુધી ભોગવવા ભવચક્રમાં ભમવાનું ! માટે પાપકર્મોથી આવા ટૂંકા જીવનને દીર્ઘ ભાવીકાળના ભોગે લહેર કરાવીને શું કરવું છે ? કહેશો નહિ કે ‘શું કરીએ, પાપકર્મ અમારાથી છૂટતા નથી !’ એ કાયરતા પશુને છાજે, પુરુષને નહિ !

પુરુષ એટલે તો પુરુષત્વવાળો, પુરુષાર્થ કરી શકનારો. અવળા પુરુષાર્થ કરવાની તાકાત છે, તો શું સીધા હિતકારી પુરુષાર્થ કરવાની તાકાત નથી ? એ તો જે શિથિલ છે, નબળા છે, કાયર છે, તે લોક ઈન્દ્રિયસુખોમાં મૂંઝિત બની વિષયો અને પરિવારના રાગરૂપી કીચડમાં ચોંટી રહે છે. તમારે શા સારું એવા નબળા બની ચોંટ્યા રહેવું ?

મોહ છોડ્યા પછી કેમ જાગે ? :-

તમને થશે કે કદાચ ભોગો પરિવાર વગેરે મૂકી તો દઈએ, પરંતુ પછી મોહ જાગે તો ?

પરંતુ હે પુત્રો ! ધ્યાનમાં રાખો કે માણસ જ્યાં સુધી સંવર નથી કરતો, એ બધાના ત્યાગની હાર્દિક પ્રતિજ્ઞા નથી કરતો, ત્યાં સુધી એ મોહ પામે છે. સંવર કર્યા પછી તો મન કહે છે, ‘મારે પ્રતિજ્ઞા છે, હવે છોડ્યું તે છોડ્યું; એને મનમાં ય ઘલાય નહિ.’

સારાંશ, જીવન ટૂંકું છે, વિષયો કલેશરૂપ છે, માટે ગૃહવાસ મૂકી દો; રાગાદિ કષાયચોરોનો માર ન ખાઓ. ગૃહવાસમાં તો એ જ મળે છે, કષાયોથી

પીડાવાનું જ રહે છે.

નહિ કહેતા કે-‘ગૃહવાસ છોડીએ તો ખરા, પરંતુ પછી સાધુજીવનમાં ભૂખ-તરસ વગેરે પરીસહ કષ્ટો અને અધમ જીવોના ઉપસર્ગ-ઉપદ્રવો વેઠવા પડે ને ? એ શી રીતે વેઠાય ?’

કારણ કે, કષ્ટો અને ઉપદ્રવો ગૃહવાસમાં પણ ક્યાં નથી ? બાકી જો એટલું વિચારાય કે,

શું પીડા આપણને જ છે ? :-

‘ગ વિ તા અહમેવ લુપ્પા, લુપ્પંતી લોઅંસિ પાણિણો’

આ જગતમાં હું એકલો જ પીડાતો નથી, બીજા પ્રાણીઓ ય ભારે પીડાઓ વેઠે છે. તો પીડા વેઠવાનું મારે ક્યાં નવું છે ? ઊલટું, ફરક એ પડે છે કે અજ્ઞાન જીવોનું ઘણું બધું વેઠેલું અકામ નિર્જરામાં જાય છે, ત્યારે મુનિજીવનમાં વેઠેલું સુંદર સકામનિર્જરાનો લાભ આપે છે. અકામ નિર્જરા એટલે પરાણે કર્મ ખપે તે પણ થોડા, અને નવાં પાપના બંધ બહુ ! સકામનિર્જરામાં પરાણે નહિ પણ કર્મક્ષય કરવાની ઈચ્છાથી સહર્ષ કષ્ટ ઉપદ્રવ વેઠવાનાં હોય છે, તેથી ત્યાં વિપુલ કર્મક્ષય થાય છે, ને નવાં કર્મ ઓછાં લાગે છે !

ત્યારે તમને એમ થશે કે કષ્ટ-ઉપદ્રવ તો વેઠી લેવાય પરંતુ ગૃહવાસ છોડ્યા પછી પૂર્વના ચિરકાળના પરિચિત સ્નેહી-સ્વજનો લોભાવે-આકર્ષે, ત્યાં શી રીતે સ્થિર રહેવાય ?

સ્વજનો કેમ ન આકર્ષી શકે ? :-

પણ હે સૌમ્ય ! એમાં જો જો કે ગૃહવાસ છોડ્યો એ અસંયમના જીવનથી છૂટી સંયમ-જીવન આદરવા માટે ને ? તો જેને અસંયમના જીવન ઉપર ભારે કંટાળો છે, તિરસ્કાર છે, એને સંસારી સ્વજનો આકર્ષવા કેમજ સમર્થ થઈ શકે ? કેમકે એમની સાથેના સહવાસમાં તો અસંયમ આદરવા પડે છે ! એટલે જ મન કહી દે કે જ્યાં અસંયમ જીવવું પડે એવા આ સ્વજન-સ્નેહીઓના સહવાસથી સર્થ. કિંમત શાની છે ? સ્વજનો અને વિષયોની ? કે દીર્ઘ સુખદાયી સંયમ જીવનની ?

એ તો જે સત્ત્વ વિનાના હોય તે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રના જીવનને બદલે સ્વજન અને વિષયોરૂપી ચેતન-અચેતન વસ્તુમાં આકર્ષાઈ મોહ પામે ! કેમકે એના મોહ છોડી સમ્યગ્દર્શનાદિમાં સ્થિર રહેવાનું એમનામાં સત્ત્વ નથી. એના માટે સત્ત્વ જોઈએ છે. મોટાં રાજ્યો સર કરવાની તૃષ્ણાથી જંગી યુદ્ધો ખેલે કે કામરાગની પાછળ પ્રાણ સુધીની કુરબાની આપે એવા સત્ત્વની કિંમત નથી, એમાં સાચું સત્ત્વ

નથી; કારણ કે ત્યાં પોતાના રાગાદિ આંતર દુશ્મનોની ભારે ગુલામી સેવાતી હોઈ નિ:સત્વ દશા છે.

સત્વ શું ? :-

પરંતુ હે પુત્રો ! સમજાજો કે આત્મા એના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં માત્ર નિર્મળ જ્ઞાન-દર્શનના સ્વરૂપવાળો છે; પણ રાગદ્વેષાદિ મલિનતાવાળો નહિ ! વિશુદ્ધ અસાંયોગિક આનંદવાળો છે, પરસંયોગાધીન શાતાઅશાતાવાળો નહિ ! એનું સત્વ એ શુદ્ધ જ્ઞાન અને આનંદ છે; પણ એના પર કર્મના આવરણ ચઢી જવાથી એ ઢંકાઈ ગયા છે. એટલે પછી આત્મા રાગ-દ્વેષાદિની કંગાલિયતતા ભોગવે છે; નિ:સત્વ, નિર્બળ અને અજ્ઞાન બની કષાયની પરિણતિમાં નિરંતર મગ્ન રહે છે. એને ખબર નથી કે જગતના ભાવોનું માત્ર દર્શન કરવાનું હોય, એમાં લહેવાઈ-લપટાઈ જવાનું નહિ ! પણ સત્વ નહિ હોવાથી પોતાના જ હૃદય પર પોતાનો કાબુ નથી રહેતો, હૃદય લહેવાઈ જાય છે, અને તેથી એમાં મિથ્યાત્વ, અસંયમ, રાગ-દ્વેષ, મોહ-માયા, અને જડના વિકલ્પો વગેરે કેઈ અવગુણો ખદબદીને આત્માને દીર્ઘ દુર્ગતિના પંથે ચઢાવી દે છે ! બસ, અહીં સત્વ એ ખીલવવાનું છે કે હેંચું કાબુમાં રહે, જગતના ભાવોમાં લહેવાઈ ન જાય, રાગદ્વેષાદિને પરવશ ન થઈ જાય, અને દેહ મને સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રમય જીવન જીવાય. સત્વ કેળવવું હોય તો આ કેળવો; બાહ્ય યુદ્ધો કરવામાં શા સત્વ હતા ? ત્યાં તો નીતરતી આંતરશત્રુની ગુલામીમાં સત્વહીનતા જ દેખાય છે. જેમ, માણસ ‘જુઓ હું કેવો બહાદુર છું’ એવા ગુમાનથી શાબાશી લેવા જો પોતાના જ પગ પર કુહાડો મારે તો તે મૂર્ખ ગણાય છે, એવી રીતે ‘બીજા કરતાં અમે નબળા નથી બળવાન છીએ,’ -એ શાબાશી લેવા સત્વહીનપણે કષાયો અને કલહને પરવશ થઈ પોતાના આત્મા પર કુદારાઘાતથી ય મહાભયંકર પ્રહાર કરવા, એ સરાસર મૂર્ખતા છે.

સર્પ કાંચળી ત્યજે તેમ મુનિ માનમદ ત્યજે :-

હે પુણ્યવંતા પુત્રો ! ધ્યાનમાં લેજો કે મહામુનિઓ અથાગ સત્વને વિસ્તારી, જેવી રીતે સર્પ કાંચળીને ત્યજીને ચાલ્યો જાય પછી એના સામું ય ન જુએ, તેવી રીતે માન, મદ, તૃષ્ણા વગેરેને પડતા મૂકી સંયમજીવનમાં ચાલ્યા જાય છે. અને એવા સત્વશીલ રહે છે કે પછી એનો વિચાર સરખો ય કરતા નથી. માણસને અહંત્વ મારે છે, ‘હું ધણી, હું ધણિયાણી, હું બાપ, હું રાજા...તે હું એકદમ છોડી દઉં તો કેવો લાગું !’ - આ માન નડે છે. એમ જીવને તૃષ્ણા પીડે છે, રાગાદિ પીડે છે. તેથી જ, જેમ પેટના દર્દથી પીડાતો ઉત્તમ જમણ જમવાનું ગુમાવે, એમ આ કષાયોથી પીડાઈ રહેલો ભવ્ય મોક્ષમાર્ગ સાધી લેવાનું ચૂકે છે. સત્વ

પ્રગટાવનારા મહર્ષિઓ વિકટ સંયોગોમાં પણ એ માન, મદ વગેરેની લેશમાત્ર પીડાને વહોરતા નથી; અને મુક્તિના રાહે પોતાની સાધનામાં આગેકૂચ કરતા પોતે કોઈ પણ જીવને સહેજ પણ કલેશરૂપ નથી બનતા.

પરપીડા કેમ ત્યજાય ? :-

હે ચતુર પુરુષો ! ખ્યાલમાં લેવા જેવું છે કે જીવન જીવતાં એવા કેઈ પ્રસંગો આવે કે જ્યાં પોતાની સ્વાર્થપૂર્તિ કરવા માટે બીજા ક્ષુદ્ર જીવોને પીડા આપવા, યાવત્ એનો નાશ કરવા સુધી જીવ લલચાય; પરંતુ તે પોતાના જ રાગ, લોભ વગેરેની પરવશતાને લઈને બને છે; ત્યારે, મહામુનિઓને તેવી કોઈ સ્વાર્થપૂર્તિ કરવી નથી, કે રાગાદિની અંશ માત્ર પરવશતા નથી, તેથી શું કામ કોઈ એક પણ જીવને સહેજ પણ દુભવે ? ત્યારે શું પરને પીડા આપ્યા પછી એનો પડઘો નથી પડતો ? યાદ રાખો,

પરાભવનું ફળ :-

‘જો પરભવઙ્ગ પરં જગં, સંસારે પરિચત્તઙ્ગ મહં ।’

-જે બીજા જીવનો પરાભવ કરે છે, એ સંસારમાં બહુ કાળ ભટકે છે. એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં, એક દુ:ખમાંથી બીજા દુ:ખમાં, એક પરાધીનતામાંથી બીજી પરાધીનતામાં, એક પુદ્ગલ પરથી બીજા પુદ્ગલ પર, એક ચિંતામાંથી બીજી ચિંતામાં, એક કર્મના ઉદયમાંથી બીજા કર્મના ઉદયમાં,...એમ કેટલીય જાતના પરિવર્તન વેઠવે જાય છે ! માટે જ કહેવાય કે,

‘પરોપકાર: પુણ્યાય, પાપાય પરપીડનમ્ ।’

પરોપકાર, પરદયા, એ પુણ્યદાયી છે, અને પરપીડા એ પાપઅર્જક છે. વાત પણ સાચી છે, બાવળ વાવીને કેરી ક્યાંથી ઉગાડી શકાય ? કોઈને તાંબિયા પૈસા ધીર્યા ઉપર એની પાસેથી હીરામાણેક પાછા ક્યાંથી મેળવી શકાય ? બીજાને દુ:ખ-અશાતાના દાન દીધા પછી સુખ-શાતા મળવાની શી આશા રાખી શકાય ? ત્યારે ઘરવાસમાં કમમાં કમ સ્થાવર જીવોને માર માર કર્યા સિવાય ક્યાં રહેવાય છે ? તો એનું ફળ શું આવવાનું ? એના બદલામાં શું મળવાનું ?

મોહશાસનથી ધર્મશાસન વડું કેમ ? :-

હે સોભાગી જીવો ! એટલું તો વિચારો કે આ સર્વોચ્ચ ભવ પ્રાપ્ત કરવાનું સૌભાગ્ય સાંપડ્યા ઉપર શું પરપીડામય દુર્ભાગી જીવન જીવવામાં શોભા છે ? તે પણ શું મદ-માયાની ચક્રીમાં પિસાયા કરવાનું દૌર્ભાગ્ય વેઠીને ? જરા નજર નાખો પૂર્વના ચકવર્તી સરખા મહાવૈભવી જીવોના ચારિત્રજીવન પર ! એમના

વૈભવ-વિલાસમાં શી ખામી હતી ? એમની સત્તા, ઠકુરાઈ અને દમમમાં શી કમીના હતી ? છતાં સાધુજીવન લીધા પછી એ શા સારું પોતાના પૂર્વદીક્ષિત એક દાસના દાસ સાધુના ચરણમાં માથું ઝુકાવી વંદના કરે ? પોતાના ચક્રવર્તી સમ્રાટપણાની જહાંગીરશાહી વખતે પોતાના એક નોકરનો પણ જે નોકર હતો, એ હવે મુનિ બની ગયેલ છે, અને પોતે એની પછી મુનિદીક્ષા લે છે, તો એના પગમાં પડી નમસ્કાર કરવામાં એને કેમ લજજા નથી આવતી ? તેમ એ વંદના લેનાર મુનિને આવા ચક્રવર્તી મુનિ વંદનાની મળવા બદલ કેમ અભિમાન નથી થતું ? મોહશાસન મૂકીને ધર્મશાસન પામ્યાની આ બલિહારી છે કે એક વખતનો ઊંચો નીચાને નમતાં શરમાવતો નથી, કેમકે એને માન-મદ નથી; ત્યારે એક સમયનો નીચો નમન લેતાં ફુલાતો નથી; કારણ કે એ પણ મદ અભિમાનથી દૂર ને દૂર રહે છે. બાકી મોહના શાસનમાં તો ઓછા પુણ્યવાળાને ય ખુમારી હોય છે, ને વધુ પુણ્ય ધરાવનારા ય અહંકારના ઘોડાપૂરમાં તણાઈ જાય છે ! મોહરાજાની આ કરામત છે કે જીવની કાનપટ્ટી ઝાલીને એને એવી ભ્રમણા કરાવે કે- ‘હું કમ નથી, કાચો નથી ! હું તો પહોંચતો છું, પાવરધો છું. હું શાનો દબાઉં ? શાનો ગાંજ્યો જાઉં ?’... આમ ભ્રમણા સેવી સેવીને જાતે જ પાયમાલ થાય છે ! અંતે તો વળવાનું-ટકવાનું કાંઈ જ નહિ, છતાં કર્મ એની સામે કોઈ એક ઓહું ગમે તે નિમિત્ત ધરીને એને ચીડવે છે ! મદમાં નચાવે છે ! બાલિશ જીવને ભાન નથી કે- ‘એક રે દિવસ એવો આવશે, જ્યારે હું ય નહિ હોઉં, ને સામેનું નિમિત્તે ય નહિ હોય ! ને મદમાં સડી મર્યાના દારુણ વિપાક મારે ભોગવવા પડશે !’ આ ભાન હોય તો શેખી શાના ઉપર ?

મુનિઓ દૂરદર્શી, અતીત-અનાગતદર્શી :-

હે વીરો ! વીરતા તો તે મહામુનિઓની યાદ કરો કે જે એ વસ્તુને બરાબર સમજતા હોય છે, તેથી જ એ

‘દૂરમણુપસ્સિયા મુણીડતીતમણાગયં તહા ।’

-દૂર અતિદૂરવર્તી મોક્ષ તરફ એ મીટ માંડી રહ્યા હોય છે; ‘ક્યારે હવે જલદી મોક્ષ મળે ? કેમ મોક્ષની નિકટ નિકટ પહોંચી જવાય ?’ એ તમન્નામાં હોય છે; અને મોક્ષ એટલે તો સર્વથા મદરહિત સ્વસ્થ વીતરાગ અવસ્થા; તો ‘કેવી રીતે એ મદના સર્વથા ભુક્કા કરી નાખું ?’ એ માટે એ મુનિઓ જીવોની ભૂતકાળની સંસારમાંની ઊંચી-નીચી સ્થિતિ અને ગતિને જોનારા હોય છે. એ ઊંચી નીચી કેવી ? કર્મને પનારે પડ્યા જીવને એકવાર કુળ, લક્ષ્મી, સત્તા, હોશિયારી વગેરેના

શિખરે ચઢવાનું બને છે, તો બીજી વાર એની ખીણોમાં પટકાવાનું બને છે ! ત્યાં મદ-માન કર્યાના શા લેખા રહ્યા ? ઊલટું ભાવી સંસારમાંની ઊંચી-નીચી સ્થિતિ-ગતિઓમાં પાછું ચઢવા-પડવાનું ચાલુ જ રહે છે ! જેમાં ઉન્માદ-ઉદ્વેગ સિવાય બીજું કાંઈ જોવા મળતું નથી ! આનું હૂબહૂ નિરીક્ષણ કરનાર મહામુનિ જાતે મદના લેપથી સહેજ પણ લેપાતા નથી; તેમ મદભર્યા ભોગો અને પાપક્રિયાઓ આદિને લેશ પણ આવકારતા નથી.

‘ધમ્મસ્સ પારણ મુણી આરંભસ્સ અંતણ ઠિણ ।’

-શ્રુતધર્મ અને ચારિત્રધર્મને પાર કરી ગયેલા મુનિ સાવધ વ્યાપાર યાને પાપક્રિયાના છેડે ઊભેલા અર્થાત્ એનાથી સર્વથા રહિત બનેલા હોય છે.

મહામુનિઓના પરાક્રમો :-

હે બુદ્ધિમાન પુત્રો ! આ મહામુનિઓ દેવો નથી હોતા, તમારા જેવા મનુષ્યો જ હોય છે. છતાં એમનું સત્ત્વ, એમની બુદ્ધિમતા, અને એમનો પુરુષાર્થ જુઓ કે

રાગદ્વેષ અને મદમાયાને લેશ પણ મચક ન આપવા માટે ઠંડી વગેરેથી બચવા મુકામની બારી સરખી પણ બંધ કરતા નથી !

મન મોકળું કરવા કે બીજી ત્રીજી રક્ષા-સગવડ અર્થે કોઈની ય સાથે પ્રશ્ન-ઉત્તર કે વાતચીત સરખી કરતા નથી !

સૂર્યાસ્ત થયે એક ડગ આગળ ચાલતા નથી, પછી ભલે ભયભર્યા સ્થાને રાત્રિભર રહેવું પડે !

હે વીરો ! શું વીરતા તો આ કેળવવા જેવી ? કે એથી ઊલટી નામની વીરતા ને પોતાના રાગદ્વેષાદિથી હારવાની કાયરતા ? બુદ્ધિ, સત્ત્વ અને પુરુષાર્થ ક્યાં ફોરવવાના ? જુઓ કે

એ મહામુનિઓ તો અતિદુઃખદ ઠંડી-ગરમી, ડાંસ-મચ્છર, પ્રહાર-પરાભવ વગેરે ઘોર પરીસહો અને દૈવી-માનવીય પ્રાણાન્ત સુધીના ભયંકર ઉપસર્ગોમાં એવા અડોલ અને ઉપશમ રસતરબોળ રહે છે કે એવા વખતે શરીરે રોમાંચ ખડા થઈ જવા વગેરે કોઈ વિકાર એમનામાં જાગતો નથી. કોઈ અરેરાટી, કોઈ હાચ કે વોચ, કોઈ સિત્કારી કે આંતર ઊંકારો, કશું જ એ થવા દેતા નથી. કેટલી વીરતાભરી ભવ્ય નિષ્પ્રકંપતા-નિર્વિકારતા !

પરાક્રમ જ ખેડવા હોય તો આ સ્થિતિએ પહોંચવાના ખેડો કે પછી કોઈ કાયાના ચામડાં ઉઝરડી નાખે કે આખા ને આખા સળગાવી મૂકે છતાં લેશમાત્ર

ચૂંકારો-ઊંકારો ન થાય કે કોઈ દ્વેષ-દીનતાનો વિકાર થાય નહિ.

અહીં વિચાર થઈ પડશે કે જરા છોલામણ કે તણખામાં ઝણઝણાટી થઈ જતી હોય ત્યાં આ તે શી રીતે બને ?

પરંતુ એ નિર્ભંગતાનું કારણ તો એ છે કે પોતાના આત્મસ્વરૂપનો વિચાર નથી કરવામાં આવતો.

આત્મસ્વરૂપની ભાવના :-

આત્મસ્વરૂપનું વારંવાર ચિંતન જોઈએ, ખૂબ ખૂબ ભાવના ભાવવી જોઈએ. વારંવારની એક સરખી ભાવના દીર્ઘકાળ સુધી કર્યા કરવાથી આત્મા અને મન એવા ભાવિત થઈ જાય છે કે પછી વસ્તુને તે સ્વરૂપે જાણે સાક્ષાત્ અનુભવે છે. ભાવનાના એક પ્રકાર તરીકે આત્મસ્વરૂપની એ રીતે ભાવના કેળવવી જોઈએ કે, ‘મારો આત્મા એટલે કે ચેતન એવો હું સ્ફટિક રત્નની જેમ નિર્મળ અને અક્ષય છું. મારામાં નથી તો કોઈ રાગદ્વેષાદિના ડાઘ લાગતા, કે નથી તો કોઈ છેદન-ભેદન વગેરે થઈ શકતું.’ કલ્પના કરાય કે, ‘જાણે મને કોઈ હીરામાણેકની પેટીઓ ભેટ ધરવા આવે છે, અથવા પૃથ્વીનું સામ્રાજ્ય સોંપવા તૈયાર થાય છે, અગર તો જાણે કોઈ મારું સર્વસ્વ લૂંટવા આવે છે, છતાં નિર્મળ દર્પણ જેવો હું આત્મા માત્ર એનું શુદ્ધ દર્શન કરી રહ્યો છું, પણ કોઈ જ રાગ, દ્વેષ કે હર્ષ, ઉદ્વેગ વગેરે વિકાર હું અનુભવતો નથી. એમ જાણે શરીરમાંથી માંસના લોચા કપાવા માંડે છે, કે શરીર જાણે સળગવા લાગે છે, છતાં હું જરાય કપાતો નથી કે સળગતો નથી; એવો હું વજ્રથી અધિક કઠિન છું, અવિકાર અને અવિનાશી છું.’ આવી આવી વિવિધ ભાવના વારંવાર કરવામાં આવે તો ખરા પ્રસંગના અવસરે અંશે પણ નિર્વિકારતાનો અનુભવ કરી શકાય.

સમભાવથી ભયનો અભાવ :-

હે સુજ પુરુષો ! સત્ત્વશીલ મહામુનિઓ ત્યાં સુધીના સામાયિક-ભાવમાં ચઢેલા હોય છે કે ભયંકર ઉપસર્ગોમાં પણ એ રોમાંચ, કંપ વગેરે કોઈ જ વિકાર જાગવા દેતા નથી; અને,

‘સામાઙ્ગમાહુ તસ્સ જં, જો અપ્પાણ ભાણ ન દંસણ ।’

-સામાયિક પણ તેને કહે છે કે જ્યાં સમભાવને આત્મસાત્ કરવાના હિસાબે કોઈપણ પ્રકારના ભયને પરવશ થવાનું હોતું નથી. સમભાવ જગાડ્યો છે એટલે જીવન-મરણ, શત્રુ-મિત્ર, સુખ-દુઃખ, ઈત્યાદિ પ્રત્યે સમદષ્ટિ છે, બેમાંથી એકે ય સારું-નરસું કે આદર-અનાદર યોગ્ય લાગતું નથી. પછી શા માટે દુઃખન, દુઃખ, કે

મરણનો ઉપસર્ગ ઉપસ્થિત થતાં ભય થાય ? જીવન મરણાદિ પર આ સમદષ્ટિ એટલા માટે છે કે એ બધું પર છે; તો પરની પાછળ ઘસડાવા કે ભય પામવાનું શા સારું કરવું ? માટે જ ‘ચાલો, ઉપસર્ગ વેઠવાથી પરજનોની પ્રશંસા મળશે, અગર પરભવે સ્વર્ગાદિનું જીવન મળશે’ એવી લાલસા પણ હોતી નથી. વિચારવા જેવું એ છે કે મનુષ્ય જીવન પામીને કેઈ જાતના સત્ત્વ અને વિવેક જગાવી શકાય, કેવા પરાક્રમ આદરી શકાય ? અને કેવા ઊંચા વિકાસ સાધી શકાય ?

દિવ્ય, માનવીય અને પાશવી કર્તવ્યના વિભાગ :- હે નરરત્નો ! આ અણમોલા સમયના કર્તવ્ય પરખો; ક્યાં કર્તવ્ય દિવ્ય ? ક્યાં માનવીય ? ને ક્યાં પાશવી ? ચાલુ જીવન સરખાવતાં ચોંકી ઉઠશો ! દિવ્ય કર્તવ્યો બજાવવા માટે તો મહર્ષિનું જીવન અપનાવવું પડશે, અને ત્યાં,

(૧) પૂર્વ ભોગવેલા ઈષ્ટ વિષયોનું સ્મરણ પણ કરવાનું હોતું નથી; કેમકે એ વાસનાને ઉત્તેજિત કરનારું છે. સાથે,

(૨) સર્વથા કષાય મુક્ત થવાની ચિંતા રાખ્યા કરવાની હોય છે. તેમજ

(૩) ઈષ્ટાનિષ્ટ વિષયોમાં મનને મુદ્દલ લઈ જવાનું હોતું નથી.

આ જે કરી જાણે તે જ ભવ્ય સમાધિનો અનુભવ કરી શકે છે. જેમ વિજયી જુગારી ૧,૨,૩ આંક નહિ પણ ચોકિયાને પકડનારો હોય છે, તેમ બુદ્ધિમાન પુરુષ ગૃહસ્થધર્મ, મિથ્યામતિના ધર્મ અને કુગુરુ પાસસ્થાદિના ધર્મને ત્યજી યતિધર્મને વળગનારો હોય છે.

દિવ્ય કર્તવ્યના સાદને ધ્યાન પર લો, દિવ્ય કર્તવ્યના સ્વાદને જીવનમાં અનુભવો.

હે દીર્ઘદર્શી પુત્રો ! સૂક્ષ્મતાથી જોશો તો જણાશે કે

उत्तरमणुयाण आहिया, गामधम्मा इइ मे अणुस्सुयं ।

जंसी विरया समुड्डिया कासवस्स अणुधम्मचारिणो ॥’

- ઉત્તમ મનુષ્યોને માટે વિષયો એ તો ગામડિયાપણાના પ્રદર્શક છે. માટે એનાથી વિરામ પામી, અર્થાત્ પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક એના ત્યાગી બની, એ ભવ્યાત્માઓ તીર્થંકર ભગવાનના અનુયાયી બનનારા હોય છે ! આ જગતમાં અર્હત્ પરમાત્માના અનુયાયી બનવાથી અધિક કર્તવ્ય પંડિતો માટે શું હોઈ શકે ? અજ્ઞાન જીવોને દીર્ઘ કે વિશાલ દષ્ટિ હોતી નથી તેથી,

‘વિત્તં પસવો ય નાહો, તં બાલે સરણં તિ મન્નહ’ ।

-અજ્ઞાન જીવો ધન, પશુ અને સગાંસંબંધીને શરણ તરીકે સ્વીકારે છે. જાણે

એનાથી જ સુખ અને સંરક્ષણ મળશે એમ માની એની જ ચિંતા અને સેવામાં રચ્યો પચ્યો રહે છે. પરંતુ એમાં પોતે જ ઉપાર્જેલા કર્મો વડે એ આ સંસારમાં, અનેકાનેક જન્મ-જરા-મૃત્યુના ઉપદ્રવોથી પીડાય છે ! કેવી વિટંબણા ! અશરણને શરણ તરીકે સેવવા પાછળ કયી દુર્દશા ! વિચારજો કે શું પર, વિનાશી અને વિપત્તિકારી ધન-પશુ-સગાં એ શરણ આપે ? કે સ્વકીય, અવિનાશી અને સંરક્ષક યતિધર્મ જ એ શરણ આપી શકે ?

इणमेव खणं वियाणिया, णो सुलभं बोहिं च आहिए ।
 तिविहेण वि पाण मा हणे, आहियते अणियाण संवुडे ।
 एवं सिद्धा अणंतसो, संपइ जे अ अणागए वरे ॥'

વર્તમાન દુર્લભ ક્ષણને પિછાણો :-

હે મહાભાગ ! આ જન્મની અપૂર્વ ક્ષણનાં યોગ્ય મૂલ્યાંકન કરો. આ તે ક્ષણ છે, તે અવસર છે, કે જ્યાં પ્રતિકૂળતા આવકારવા દ્વારા સંસારમાં સામા પૂરે જઈ શકાય, અને છતાં આશ્ચર્ય છે કે મુક્તિના કિનારે પહોંચી શકાય ! અને મુક્તિએ પહોંચ્યા પછી માથે કોઈ સત્તાધીશ નથી, પરાભવ કરનાર નથી, શત્રુ નથી, કે કલેશ દુઃખનું કોઈ જ નિમિત્ત નથી. આ તે અવસર છે કે જ્યાં સમ્યગ્દર્શનાદિ રત્નત્રયીના ઉત્તમ વ્યાપાર કરી શકાય. બીજા ત્રીજા વ્યાપાર ખેડવાના ભવ ઘણા, રત્નત્રયીના વ્યાપાર ખેડવાનો ભવ માત્ર એક મનુષ્યભવ, અને તે પણ માત્ર સામગ્રીસંપન્ન માનવભવ ! તો શા માટે એની એ પ્રમાણે કદર કરતા નથી ? ને અન્ય ભવ સુલભ કષાય પ્રવૃત્તિમાં શા સારું તણાઈ રહ્યા છે ?

બોધિ ફરીથી દુર્લભ છે :-

ધ્યાનમાં રાખજો કે આવી ક્ષણ, આવો મનુષ્ય ભવ તો દુર્લભ છે જ, પણ વિશેષે કરીને બોધિ યાને હિત પ્રાપ્તિ અહિત ત્યાગ અત્યંત દુર્લભ છે. અહીં એને આદરી શકો એ સુલભ બન્યું છે, છતાં જો નહિ આદરો તો પરભવે તો એ ક્યાંથી જ પ્રાપ્ત કરી શકાશે ? કેમકે અહીં છતી સગવડે એની ઉપેક્ષા એ એવા મોહનીય કર્મને દટક કરે છે કે જે પરભવે મહાવિઘ્નભૂત બને છે. સંસારમાં જન્મ્યું સાર્થક થવાનો આધાર સારા જીવન પર છે. સારું જીવન એટલે જન્મ-મરણની જંજાળનો અંત લાવે તેવું જીવન. એ અંત થવાનો આધાર સંબોધિ પ્રાપ્ત કરવા ઉપર છે.

त्रिविध-त्रिविधे हिंसा त्यजो; निदान त्यजो : संवर करो :-

સંબોધિમાં જે અહિતનો ત્યાગ કરવાનો છે, તેમાં પહેલું તો જીવમાત્રની હિંસાનો ત્રિવિધ-ત્રિવિધે ત્યાગ કરવાનો છે. ‘કોઈ પણ જીવને મનથી, વચનથી,

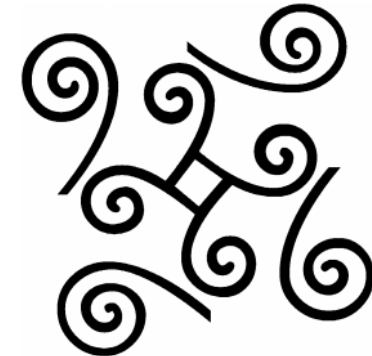
અને કાયાથી મારું નહિ, મરાવું નહિ, ને મારતાંને અનુમોદું નહિ;’ એ રીતે પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક હિંસાત્યાગ કરવાનો છે, જીવમાત્ર પ્રત્યે, ચાલ્ય તે આપણો માથાવાઢ દુશ્મન હોય, એની ઉપર પણ આપણા દિલની આ દયાભરી કોમળતા વિના સકલ કર્મનું નિરાકરણ થઈ શકે એમ નથી. ઊલટું હિંસાથી, તો કર્મના ભાર વધે છે.

અહિત ત્યાગમાં બીજું, કોઈપણ પ્રકારનું નિયાણું કરવાનું નથી. અર્થાત્ પર પુદ્ગલ માત્રની આશંસા ત્યજી દેવાની છે. ધર્મના ફળરૂપે ય નહિ, ને વર્તમાન આકાંક્ષારૂપે ય નહિ.

હિતના આદર તરીકે સંવર આદરવાનો છે. સંવર એટલે જગતમાં જેટલાં પાપસ્થાનક કહેવાય છે, એ સર્વથી નિવૃત્ત થવું તે. આગળ વધતાં ક્રિયા માત્રથી પાછા હટવાનું છે, અને અયોગી કેવળી બનવાનું છે.

હે પુણ્યવાનો ! આમ કરીને આજ પૂર્વે અનંતા ઉત્તમ આત્મા સિદ્ધિપદને પામ્યા છે, વર્તમાનમાં ય ઉત્તમ જીવો એ રીતે સિદ્ધિપદ પામે છે, અને ભવિષ્યમાં પણ પામશે. તો તમારે ય એમનો રાહ પકડી જીવનને સુંદર સફલતા પમાડવા જેવી છે. જે કાંઈ વિચારણા કરવાની છે તે આંખ મિંચાયા પહેલાં કરજો. આંખ મિંચાયા પછી, જીવનદોરી કપાયા પછી, એક પણ વિચારણાને અવકાશ નહિ મળે.”

આ સાંભળીને અઠ્ઠાણું ય પુત્રો ભરત પ્રત્યેની દુશ્મનાવટને તો શું, પણ આખા ય સંસારમોહને વિસરી ગયા, મોહ મૂકી દીધો અને પ્રભુ પાસે ચારિત્ર લઈ સ્વ-પરના તારક બની ગયા.

ચંડકોશિયાનું દષ્ટાન્ત

દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવથી પહેલા ભવનું પ્રમાણ :-

ઋષભદેવ પ્રભુએ અઠાણું પુત્રોને આપેલી એજ દેશના આપણે પણ વિચારવાની છે. આંખ મીંચાયા પછી કાંઈ નહિ વળે. પછી પાછું આનું આ મોહનું નાટક ચાલુ રહેશે, કદાચ ભવાંતરમાં વૃદ્ધિ પામશે.

પ્ર.- વૃદ્ધિ શી રીતે ?

ઉ.- ચંડકોશિયાનો પ્રસંગ યાદ કરો. દરેક ભવે દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાલથી અને ભાવથી એનો ગુસ્સો વધતો ચાલ્યો, જન્મે જન્મે વધતો ગયો. પ્રથમ સાધુના ભવમાં માત્ર એક ક્ષુલ્લક સાધુ પર ગુસ્સો કર્યો હતો એટલે દ્રવ્યથી, એક વ્યક્તિ પર ગુસ્સો હતો, ક્ષેત્રથી, ઉપાશ્રયમાં રહેનાર એ સાધુ પ્રત્યે હતો એટલે એટલા ક્ષેત્ર પૂરતો હતો; કાલથી, તો કેટલો જ કાલ, કેમકે લગભગ જીવનના અંતકાલે આ બનાવ બનેલ છે, ભાવથી, એક માત્ર દંડો અને તે એક વાર ઠોકવાની બુદ્ધિ હતી, ‘આ બહુ વાચાલ છે, જરા દંડો મારી સીધો કરી દઉં,’ આ રીતે દંડો મારવા પૂરતો ગુસ્સો હતો, મારી નાખવાની બુદ્ધિ નહોતી. સાધુથી દેડકી મરી હશે, ક્ષુલ્લક સાધુ મહારાજને પ્રાયશ્ચિત્તની યાદી કરાવતો હતો, એ માનતો ‘મહારાજ ભૂલી ગયા,’ એટલે ‘મહારાજ પેલી દેડકી,’ એમ બોલી પ્રાયશ્ચિત્ત માટે યાદ કરાવતો હતો. સાધુને થયું, આજે આને દેડકી ભૂલાવી દઉં, સાંજે તો ન બોલ્યા; રાત્રે દંડો લઈને આવેશમાં દોડ્યા ઠોકવા ક્ષુલ્લકને, અંધારે કાંઈ દેખાયું નહિ, વચ્ચે એક થાંભલે જોરથી પટકાયા, માથું ફૂટી ગયું, કાલ કરી ગયા. ચારિત્ર પાળ્યું હતું, એટલે જ્યોતિષ લોકમાં દેવ થયા.

દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવથી ગુસ્સાનું બીજા ભવનું પ્રમાણ :-

ત્યાર પછી તાપસ થયા. ત્યારનું ગુસ્સાનું પ્રમાણ તપાસો. ત્યાં ગુસ્સાના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવનું પ્રમાણ વધ્યું. દ્રવ્યથી, જે ફલ લેવા આવે તે તમામ પર ગુસ્સો હતો, ‘બતાવી દઉં જે ફલ લેવા આવે એને !’ ક્ષેત્ર વધ્યું, વાડી સુધી ગયું જો જો પહેલા ભવમાં દ્રવ્યમાં એક વ્યક્તિ હતી, ક્ષેત્રમાં માત્ર ઉપાશ્રય હતો.

કાલથી, પ્રથમ ભવમાં જોયું કે જીવનના અંતકાલે બનેલું એટલે ઘણો ઓછો કાલ ! જ્યારે આ ભવમાં એની માલિકી પછી જ્યારે જ્યારે લગભગ વાડી ખીલવા માંડી અને ખીલેલી રહી તેટલા તેટલા કાળ માટે બતાવી દેવાની ભાવનાનો ગુસ્સો રહ્યો. ભાવથી, પ્રથમ ભવમાં તો દંડા પૂરતી વાત હતી, હવે ‘બસ મારું, એવો મારું કે હરામખોર ખોડ ભૂલી જાય, એ શિક્ષા જોઈને બીજો આવે નહિ,’ વધ્યું પ્રમાણ.

દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવથી ગુસ્સાનું ત્રીજા ભવનું પ્રમાણ :-

ત્યાંથી પછી પ્રમાણ તપાસો ચંડકોશિયા સર્પના ભવનું. તાપસ મરીને સર્પ થયો, લોકોએ એનું નામ ચંડકોશિયો પાડ્યું. શાથી ? તાપસનું નામ કૌશિક હતું. અતિ કોધી હોવાથી એને ચંડકૌશિક કહેતા. એકવાર રાજકુમાર ફળ લેવા આવેલ; એને મારવા ફરસી લઈને આ તાપસ દોડ્યો ! વચ્ચે કૂવો આવ્યો, તાપસ પડી ગયો, ફરસી પોતાને જ ભોંકાઈ, મરી ગયો ! એ મરીને સર્પ થયો ! તાપસ મનુષ્યપણામાંથી ભ્રષ્ટ થઈ હવે પટકાયો તિર્યંચપણામાં ! તે પણ હલકા હિંસક સર્પપણામાં ! કષાયોની જોડુકમી જોજો. જરાક શું સ્વમાન ધવાતું લાગ્યું એના ઉપર સાધુએ સાધુ પર કષાય કર્યો, તો એ કષાય એવો ફાલ્યો-ફૂલ્યો કે તાપસપણું પામ્યા છતાં એને ફૂર અને વિકરાળ બનાવ્યો. પછી કર્મને ક્યાં શરમ છે ? પટકયો સર્પયોનીમાં ! પૂર્વ નામના હિસાબે પ્રભુએ એને ‘બુજ્જ બુજ્જ ચંડકોશિયા !’ કહ્યું, તેમાંથી એ સર્પનું નામ ચંડકૌશિક થયું. બાકી તો સર્પનું નામ પાડવા કોઈ ફોઈ થોડી જ હતી ? હવે કષાયનું પ્રમાણ વધ્યું. દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવ, એ ચારના પ્રમાણે માજા મૂકી ! તાપસના ભવમાં દ્રવ્ય હતું, ફલ લેવા આવે તેટલા પૂરતું; હવે જે કોઈ આવે, પછી ભલેને પરમ તારક મહાવીર મહારાજા હોય, એમને ય જેરી દંશ દેતાં વાર નહિ, વિચાર નહિ ! આ શાનો પ્રતાપ ? માનવ ભવમાં આંતર દુશ્મનનો આદર કર્યો, તો નતીજો એ આવ્યો કે એ ફાલ્યો-ફૂલ્યો ! ક્ષેત્રથી પ્રથમના તાપસના ભવમાં તો નજીક આવે તેટલા પૂરતું પ્રમાણ હતું, હવે ‘નજીક આવે તેને ડસી મારી નાખું, એટલું જ નહિ પણ દૂરથી દેખું તો દષ્ટિ ફેંકી પ્રાણ લઉં !’ આ થયું. એ દષ્ટિ વિષ સર્પ હતો. કાલથી જોતાં તાપસના ભવમાં બાલપણથી તો ન હોય ને ? આ તો જન્મથી, ભવ જ સર્પનો ! અને ભાવથી ! ‘બસ ! મારી જ નાખું !’ કેઈ પશુ-પંખી અને માનવોના મડદાં પાડ્યાં ! યાવત્ જંગલની વનરાજી ખાખ કરી નાખી ! પરાકાષ્ટાએ પરમાત્મા મહાવીરદેવને મારી નાખવા ડસ્યો !

પ્રમાણની વૃદ્ધિની માત્રા પરમાત્મા સુધી પહોંચી :-

ભગવાન તો ત્યાં જાણીને જ પધાર્યા હતા. જાણતા જ હતા, એ કરડશે, ભલે કરડે પણ પ્રતિબોધ કરવો છે. સાપને દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવનું એ કોધને અંગે પ્રમાણ એટલું વધી ગયું, ન પૂછો વાત ! ત્રણ લોકના તારણહાર, જગત માત્રના જીવો પર અપરંપાર કરુણા ધરનાર, ભયંકરમાં ભયંકર દુશ્મન માટે પણ એકાંત વાત્સલ્યમય હૃદયવાળા, એવા એમને ય બચકુ ભરતાં, દંશ મારતાં વાર ન કરી ! એ ભગવાનને દષ્ટિથી કાંઈ ન કરી શક્યો, બચકું ભરીને પણ અંદર ઝેર દાખલ ન કરી શક્યો, માત્ર ચામડી તોડી શક્યો, પછી શું જોયું ? ઉજ્જવલ, ગાયના દૂધ જેવા લોહીની ધારા બહાર નીકળી ! એ થંભ્યો, વિચારમાં પડ્યો. ત્યાં ભગવાને હવે અવસર જોઈ કહ્યું, ‘બુજ્જ બુજ્જ, ચંડકોશિયા !’ આપણે આટલા પ્રસંગ પૂરતું દષ્ટાંત છે.

કાળ વાનરના જડબામાં નાયવાનું -ફૂદવાનું કેવું ? :-

ઋષભદેવ ભગવાન અઘ્લાણું પુત્રોને સમજાવે છે. ‘જે મનુષ્ય માનવજીવનમાં આંતર દુશ્મનોને વધારી જગતને દબાવવાના કોડ સેવે છે, કરપીણ કાળ રાજા એની સામે અટ્ટહાસ્ય કરી રહ્યો છે !’

જંગલના વાંદરાના મોંમાં વડનો ટેટો પેઠો. એ ટેટામાં કીડા ફૂદ ફૂદ કરી રહ્યા છે, પણ તે ક્યાં સુધી ? વાંદરો જડબું ન દાબે ત્યાં સુધી જ ને ? વાંદરો જડબું દાબે એટલે ટેટો ચવાઈ જાય, ને અંદરના રસમાં આસક્ત કીડા ખતમ થઈ જાય ! તો ‘કાળ વાનરના જડબામાં રહી અર્થકામ રૂપ ટેટામાંના જીવે ફૂદવાનું હોય ? સંસારના મૂળસમાં આરંભ-સમારંભનું મૂલ અર્થ-કામ છે.’ ભગવાને અઘ્લાણું આ વાત સમજાવી દીધી, સાધુ બનાવ્યા, ઉદ્ધર્યા.

ક્યાં પરમાત્માની વડાઈ ? :-

આ ભગવાને શું કર્યું ? જગતની દષ્ટિએ ન્યાયી ગણાતા એવા એક નહિ, બે નહિ પણ સામટા અઘ્લાણું રાગ-દ્વેષમાં ખદબદતા અને ઘોર કર્મના કતલખાનામાં ધકેલાઈ જતા જોઈ એમનો સંસારનો રંગ ઉતરાવી ચારિત્રના રંગવાળા બનાવ્યા ! બીજી તરફ ગીતામાંનો પ્રસંગ વિચારો; તેઓ કૃષ્ણને પરમાત્મા માને છે. અર્જુનને તેમનો ભક્ત માને છે. યુદ્ધ પ્રસંગે કુરુક્ષેત્રમાં અર્જુન નજર નાખીને કહે છે : “આ કોણ ? પિતામહ ભીષ્મ, ગુરુ દ્રોણાચાર્ય, વડીલો, બંધુજનો ! શું આમને મારીને રાજસંપત્તિ લઉં ? નથી જોઈતી મારે એ ! દુર્યોધન ગાદી ન આપે તો ન સહી, જંગલમાં રહીશું, ત્યાં અમને બહુ આનંદ હતો, હજી આનંદ રહેશે, ભીષ્મ માગીશ એ હા પણ આ યુદ્ધ નહિ થાય, હરગીજ નહિ થાય.’ ના પાડી યુદ્ધ કરવાની. શ્રી

કૃષ્ણ કે જેમને પરમાત્મા કહેવામાં આવે છે તે વિરાગી બનેલા, યુદ્ધથી પરાઙ્મુખ બનેલા ભક્ત અર્જુનને શું કહે છે : “મૂર્ખો છે ! અજ્ઞાન છે ! કોઈ મરતું નથી, કોઈ મારતું નથી, આત્મા અમર છે, મરતો નથી. તારો આ વૈરાગ્ય નથી, કાયરતા છે. **ક્લૈભ્યં મા સ્મ ગમઃ પાર્થ !** હે અર્જુન નિર્ભળતાને ન પામ...”

અહીં પ્રશ્ન થાય છે કે- ‘જો ! આત્મા મરતો નથી તો પછી આ પ્રયત્નની શી જરૂર ?’ પણ એ કોણ વિચારે ? એમના પરમાત્મા શ્રી કૃષ્ણ અર્જુનને હવે કહે છે : ‘તને અહંભાવ થયો છે, તને ખોટું ગુમાન થયું છે કે, બધું હું જ કરું છું. હું તને કહું છું કે જો તને પાપનો ડર લાગતો હોય તો તું મારા ચરણે સમર્પણ કર. તું જે કાંઈ કરે તે મારા ચરણે ધરી દે. જે કાંઈ તપ કરે, ખાય પીયે, જે કાંઈ કરે, મને અર્પી દે. નિરહંભાવે અને નિઃસ્વાર્થ ભાવે તું ક્રિયા માત્ર કર્યે જા ! અહીં પણ મને સમર્પણ યુદ્ધક્રિયા કર.’ આમ કહીને જે કુરુક્ષેત્રનું યુદ્ધ અટકવાનું હતું તે શરૂ કરાવ્યું, વિરાગી અર્જુનને યુદ્ધમાં ઉતાર્યો. આ પણ પરમાત્મા ! ઋષભદેવ પણ પરમાત્મા ! પણ પરમ આત્માનાં લક્ષણ કોનામાં ? બેમાં અંતર કેટલું ? એક રાગીદ્વેષી થઈને લડવાનું પૂછવા આવેલાને વિરાગી બનાવ્યા ! એકે વિરાગી ભક્તને યુદ્ધથી પાછા હટવા ઈચ્છનારને મહારાગદ્વેષ ભર્યા યુદ્ધમાં ઉતાર્યો ! લોહીની નદી વહેતી કરાવી !

એ પરમાત્માએ પોતે જ કહ્યું છે, આપણે નથી કહેતા, ગીતા કહે છે-

યદા યદા હિ ધર્મસ્ય ગ્લાનિર્ભવતિ ભારત ! ।

.....સંભવામિ યુગે યુગે ॥

હે અર્જુન ! જ્યારે જ્યારે ધર્મની ગ્લાની થાય છે, ત્યારે ત્યારે અભ્યુદય કરવા હું જન્મ લઉં છું.

પરિત્રાણાય સાધૂનાં વિનાશાય ચ દુષ્ક્રતામ્ ।

સાધુઓના રક્ષણ માટે અને પાપીઓના નાશ માટે જન્મ લઉં છું.

જાતનું ભાન ભૂલે એને કોણ બચાવે ?

પ્ર.- કોઈ ફરજ ભૂલે તો ભાન ન કરાવાય ?

ઉ.- ભાન કરાવાય પણ કક્ષામાં રહીને, કક્ષા બહાર જઈને નહિ.

આ પરમાત્મા (ઋષભદેવ)નો કિમિઓ તો જુઓ. લડવા તૈયાર થયેલા અઘ્લાણું સંસારના ઉદ્ધારક સાધુ સંત કર્યા ! ભરત રોતો થયો. અઘ્લાણું સામે કહેણ મોકલનારો ભરત રડે છે, ચોધાર આંસુથી રડે છે, ચરણમાં પડે છે. ‘કહે છે, ‘ભગવાનના સાચા પુત્રો તમે છો, સપુત તમે છો, હું તો કમજાત કે સત્તાના

મદમાં ભાન ભૂલી, પિતાએ તમને આપેલા રાજ્ય તરફ નજર કરી !'

પેલા પરમાત્માએ, લડાઈથી પાછા હટવા સુધી પહોંચેલા ભક્તને લડાઈમાં ઉતાર્યો. કુરુક્ષેત્રની લડાઈ બંધ રહેલી ઊભી કરી. કુરુક્ષેત્રનું યુદ્ધ થયું એટલે પતી ગયું ? ત્યાર પછી ભરત ભૂમિ પર યુદ્ધો ન થયાં ?

‘આતતાયીને હણવામાં પાપ નથી,’ બોલ્યા ! મિથ્યાજ્ઞાન છે ! પહેલાં તો દુર્યોધન આતતાયી છે ? ને આતતાયી કોને કહેવો એ વિચારણીય છે. દુશ્મનને પણ જ્યાં મિત્ર માનવાનો છે, બનાવવાનો છે, ત્યાં ક્યાં ગયા ? હિંસા સુધી ગયા !

પ્ર.- સ્થાન કે વેશ ભાન ન કરાવે ?

ઉ.- સ્થાન પણ કરાવે, ને વેશ પણ ભાન કરાવે, કુલ પણ ભાન કરાવે. પણ કોને ? જેને જાતનું ભાન હોય એને ને ? વેશથી આત્માનું કલ્યાણ છે, જગતે માન્યું છે. ઉપદેશમાળામાં વેશના ગુણ ગાયા છે. રૂપવતી સ્ત્રી નીકળી, કદાચ ગૃહસ્થ નજર નાખી દેશે, પણ સાધુને એમ કરતાં વેશ અટકાવશે. પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિને દુધ્યાનથી પાછા ફરવામાં એક કારણ વેશ હતું. વેશના ગુણ તો ગાયા, પણ સાથે જ કહ્યું, વેશ હોય પણ ગુણ ન હોય તો કામ ન થાય, બચાવ ન થાય. વેશના પરિવર્તન માત્રથી કલ્યાણ નથી. ઝેરનું નામ અમૃત રાખી કોઈ ખાય તો ન મરે ? નામ પરિવર્તન કરે, રંગ પરિવર્તન કરે, સ્વાદ પરિવર્તન કરે. Sugar Cosated શુગર કોટેડ કરે, એવું ઝેર ખાય એટલે ન મરે ? અધર્મને ધર્મ કહેવાથી, હિંસાને અહિંસા કહેવાથી અહિંસા ન થઈ જાય. સ્વછંદે નાચે, જગતના પાઠ ભણાવે એવાને વેશમાત્રના પરિવર્તનથી શું વળે ? રાજ્ય છીનવી લેનારની હિંસામાં ધર્મ હોય એવું શ્રી વીતરાગના શાસનમાં ક્યાંય જાણ્યું છે ?

પ્ર.- કાલિકસૂરિનો પ્રસંગ ?

ઉ.- કાલિકસૂરિનો દાખલો લીધો ! એ આખો પ્રસંગ જુદો છે. સાધ્વી સંસ્થા પર આફત છે, જુલમ થઈ જાય ! આર્યદેશમાં આ આફત ? પોતાની બેન છે માટે ગયા એમ નહિ પણ તેઓ કેમ ગયા ? સામે સાધ્વી છે માટે. પ્રશ્ન સાધ્વી-સંસ્થાનો છે. રાજાએ સાધ્વીને કેદ પૂરી છે, એનું શીલ લૂંટવા માટે. બચાવવાના અનેક પ્રયત્નો પછી આ માર્ગ લીધો છે. સાધ્વીને બચાવવા પૂરતું જ આ કામ. જે ગર્દભીલ રાજા સાધ્વીને પકડી ગયો છે તેની પાસે ગર્દભી નામની વિદ્યા છે. એ વિદ્યા યોગે એ રાજા ગધેડીનું રૂપ કરી ભૂકે, એનો અવાજ સાંભળનારા હેઠા પડી જાય, ભોંય ભેગા થઈ જાય. આમણે શબ્દવેધી દષ્ટિવેધી સુભટો કબજે કર્યા, લડવામાં કરવાનું એક જ, ભૂંકવા માટે ગધેડી બનેલા (બીજાનું બૂરું કરવા એકવાર

ગધેડી બનાવ છે !) ગર્દભીલ રાજાના (ગધેડીના) મોંને બાણોથી ભરી દેવું- મોં પહોળું કરે કે ભૂકતાં પહેલાં - અવાજ કરતાં પહેલાં કે જરાક અવાજ થતાં એ મોંને બાણોથી ભરી દેવું કે અવાજ ન કરી શકે. આ રીતે એ રાજાને પકડીને સાધ્વીને છોડાવી છે.

બે તાબોટા ઝીલવા, આ ? :-

આવો દાખલો ક્યાં લાગુ કરાય છે ? ‘કોઈ અનીતિ કરે, ચોરી કરે, બસ એને મારો ! કાપો !’ આમ મરાશે, કપાશે તો પછી જગતમાં જીવાડનાર કોણ ? જગતના સમ્યગ્ વ્યવહારનો ઠેકો લઈ શકાય ? એમ તો દુનિયામાં ખૂણેખાંચરે કેઈ અનાડીપણું કરનારા હોય છે. ઈશ્વર કેમ એમનો નિગ્રહ કરતા કરાવતા નથી ? કહો ને એ શક્ય જ નથી. અલબત્ત સત્તાધીશો અનાડીઓનો નિગ્રહ કરવા બનતું કરે છે. પરંતુ ઈશ્વરની દરમિયાનગીરીમાં તો ઈશ્વરનું વીતરાગપણું ઉઠી જાય. બાકી સત્તાધીશોથી પ્રસરતી કારમી પશુહિંસા, શિકારી ટોળીઓ, વ્યાપક માંસાહાર વગેરે, એ અનાર્ચ સંસ્કૃતિના નાય છે. એને વિકાસયુગ કહેવામાં આવે છે; અને આર્ય લોકો પણ એના ગુણ ગાય છે. આજે તો વાણીનો જમાનો છે, થૂંક ઉડાવવાના પૈસા પડતા નથી. કલજુગનો મહિમા છે ! કલયુગમાં આવાને વધાવી લેનારા મોજુદ છે. શાસનની જ્યોતનો ઝગમગાટ અજવાળાનારાનો રાહ ન્યારો છે. એનો બોધ હોય, એવી વાણી હોય, જગત આફરીન થઈ જાય પણ આજે તો ભય છે કે જગતના (જગતને ગમતા) ઉદ્ગાર નહિ કાઢીએ તો કિંમત નહિ રહે, એટલે માન-પાનની લાલસાથી, બે તાબોટા ઝીલવા યથેચ્છ બોલાય છે.

છે કોઈ શાસ્ત્રનો પાઠ ? કોઈ પૂછે છે ? :-

સાધુની વાણી કેવી હોય ? દશવૈકાલિકમાં સાતમું અધ્યયન એ વિષે છે. ચોર જતો હોય તો સાધુથી એને ‘ચોર’ એમ ન કહેવાય. કહે તો હિંસા કરી ગણાય. આ તો કહે છે, ન્યાયી હિંસા એ અહિંસા છે. ન્યાયી હિંસા !’ છે કાંઈ ? મારી મહોર છાપ ! જડવાદના ઘરના બધા ભેગા થયા છે, કોઈ પૂછતું નથી, ‘ન્યાયી હિંસા એ અહિંસા, આતતાયીને હણવામાં પાપ નહિ,’ વગેરેમાં છે કોઈ શાસ્ત્રનો પાઠ ? ક્યારે બને ? ઘરની વાત જાણતા હોય ત્યારે ને ?

ગીતા કહે છે ! :-

સભામાંથી :- કૃષ્ણે આવું કહ્યું એ બને ? રૂપક ન હોય ? આ તમારો આક્ષેપ નથી !

ઉ.- આપણે ક્યાં સાચું ખોટું સાબિત કરવા બેઠા છીએ. આપણે કહેતા નથી, ગીતા કહે છે. આપણે આક્ષેપ કરતા નથી. રૂપક એટલે અર્થ જુદા ! તમે

ગમે તે અર્થ કરો, ત્યાં શું અર્થ થાય છે ? કયો અર્થ ઘટે છે ? ‘આ ઠીક નથી’ એવા ભયથી કેટલાકોએ રૂપક ફેરવી અધ્યાત્મ ગીતા ઊભી કરી છે. આ તો ઐતિહાસિક બીના છે, રૂપક હોય, માન્યું, તો યુદ્ધ નથી થયું ? કુરુક્ષેત્રનું યુદ્ધ થયું એ ઈતિહાસ જેવો તેવો પ્રસિદ્ધ છે ? રૂપક હોય તો થઈ શકે તો પછી, ભીષ્મ, પાંડવ, કૌરવ એવાં નામ શા માટે ? કોઈ કોષમાં એ શબ્દોના અર્થ યુદ્ધાદિના વાયક છે ? હોય તો લાવો, બતાવો ! જૈન ગ્રંથોમાંય નાટકની રચના છે, પાત્રો પણ છે, પણ નામ ક્યાં ? રાગ કેશરી, દ્વેષગજેન્દ્ર, ક્રોધમિત્ર...વગેરે. રૂપક હોય ત્યાં આવાં નામ હોય. રૂપકવાળો અર્થ તમે ભલે ઘટાવો, એ ધર્મના યુસ્ત માનનારને લાવી એ અર્થ કરાવો તો ખરા !

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૭,અંક-૩૪,તા.૯-૫-૧૯૫૯

ચંડકોશિયાનું દષ્ટાન્ત

કોડ હોય તો ભલે આવી જાય :-

બાહુબલી દૂતને કહે છે, “એ અઠ્ઠાશુંએ તો સંયમ લીધો, પણ હું એમ નહિ લઉં. આવા, બીજાનું રાજ્ય પડાવી લેનારા લોભીઓ પૃથ્વી પર લહેર કરે, અને પાછા મારા પર શિરજોરી કરે એ હું સહન ન કરું. જરૂર શી ? દૂત, તું તો અવધ્ય છે પણ ભરતના નામથી જ્યારે તું મને ડરાવે છે તો હું કહું છું, યાદ આપજે તારા ભરતને, બાલપણમાં ગંગા નદીએ, કિનારે જ્યારે રમતા હતા ત્યારે એક વખત તારા ભરતને મેં ઊંચકીને એક દડાની જેમ આકાશમાં ઉછાળ્યો હતો, (આકાશમાં દડાની જેમ ? બેય સરખી ઉંમરના છે. કાયા પાંચસો ધનુષની. બાલવય એટલે કાંક ઓછી હોય.) દષ્ટિપથથી બહાર ગયો ત્યારે દયા આવી, આટલેથી ઊંચેથી પડશે; શું થશે એટલે હાથ પહોળા કરી ફૂલના દડાની જેમ આમ ઝીલી લીધો હતો, એને કહેજે, મને શું ડરાવે છે ? પસ્તાઈશ. સંતોષ રાખીને બેસ તો સુખી થઈશ.’ જે ભરતનું ગૌરવ દૂતે આટલું કર્યું હતું એ ભરતને ફૂલના દડાની જેમ પોતે ઉછાળ્યો હોવાનું ભરસભામાં જાહેર કરે છે. દૂતને કેવું થયું હશે ! ખૂબી એ કે, બાહુબલીએ ભરસભામાં આટલે સુધી કહ્યું ખરું પણ પછી એનું પિંજણ નહિ ! દૂત જશે તે પછી એની વાત નહિ ! હજી દૂતને શું કહે છે : “તારા ભરતને તું બહુ ચડાવે છે એને આ મારા બલની યાદ આપજે.” પરિગ્રહ શું ન કરાવે ? ધન જેમ પરિગ્રહ છે, રાજરિદ્ધિ-સમૃદ્ધિ એ જેમ પરિગ્રહ છે, તેમ અખૂટ બલ એ પણ પરિગ્રહ છે.

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ” (ભાગ-૧૮)

૩૦૧

દૂતને કહે છે, ‘એના છ ખંડ એની પાસે ભલે રહ્યા, મારે એનું એક ઈંચ રાજ્ય જોઈતું નથી. એને પિતાએ આપેલું અને બીજું જીતેલું છે એમાં એ સંતોષ લે. બાકી એને અહીં નજર હોય એને કોડ હોય તો કહેજે ‘ભલે આવી જાય રણમેદાને.’ યોગ્યની આ ખૂબી, અભિમાનનું વચન કહ્યું પણ મર્યાદામાં રહીને કહ્યું. ‘ભલે આવી જાય,’ એ છે પડકાર પણ મર્યાદા એ કે, ‘એને કોડ હોય તો - બાકી હું નથી કહેતો.’ દૂત તો ગયો પણ ગયા પછી સભાને થયું કે, ‘પોતાના સમ્રાટની આવી નિંદા કરનારો આ દૂત જેનો છે એ ભરત છે કોણ ? બાહુબલી ધારત તો બોલી શકત પણ એક શબ્દ નહિ, જાણે છે કે પાછળ વાંકું બોલવું એ નિંદ્યપ્રવૃત્તિ છે, એ છાજે ? નિંદ્યપ્રવૃત્તિનો ત્યાગ, માર્ગાનુસારીનો ગુણ છે, એને ન ભૂલાય. એ નિંદ્યપ્રવૃત્તિના ત્યાગે તો યુદ્ધભૂમિમાં કેશનો લોચ કરાવ્યો છે.

વાંકું પડતાં વળગતું ભૂત :-

બાહુબલજી, ભરતનો દૂત ગમે તેમ વાંકું બોલી ગયા પછી સભા આગળ કશું એનું પિંજણ કે પોતાના મનમાં વિકલ્પ કરતા નથી. બાહુબલજીનો આ ગુણ બહુ ધ્યાનમાં લેવા જેવો છે. વિચારજો કે સામા તરફથી કોઈ અન્યાય થવાનું જાણવા મળે તો પછી એની પાછળ આપણે પિંજણ કેટલું કરીએ છીએ. કુટુંબીઓ આગળ, સ્નેહીઓ આગળ, બીજા ત્રીજા આગળ, સામાની વિરુદ્ધમાં કેટકેટલું બોલવાનું થાય ? મોહની કરામત જ એવી છે કે જીવને ક્યાંકથી જરા વાંકું પડ્યું, કે ઝટ એનું ભૂત વળગાડી દે. પછી એ જીવને એની જ વિચારસરણીના, એના જ વિકલ્પોના, ને એની વિરુદ્ધમાં બોલવાના તથા યોજનાઓ ઘડવાના નાય નયાવે છે !” બસ, કેમ જાણે હવે તો એનું પાનિયું પકડાઈ ગયું ! એ પછી પેલાનું ભૂતકાળનું સારું પણ કાં તો નજીવું ગણાવશે, અગર ખોટામાં ખતવશે ! ને પોતાની ન્યાયિતા, ઉદારતા, ‘એ તો હું આટલું સહન કર્યું જાઉં છું,’ એવી સહિષ્ણુતા વગેરેની બડાઈ ગવરાવશે ! વિચારજો કે નજીવી બાબતમાં કે સામાના નજીવા ગુનામાં પણ આવું આવું આપણા જીવનમાં કેટલું બને છે ! વાંકું પડતાં વળગેલા ભૂતથી આ કેવી મહાદુર્દશા થાય છે ? પછી ત્યાં,

તત્ત્વજ્ઞાન અલોપ થઈ જાય છે ! ધર્મભાવના વિસારે પડી જાય છે !

ગુરુની શિખામણ, શાસ્ત્રનો ઉપદેશ, દેવાધિદેવના આદેશ વગેરે જાણે કંઈ મળ્યા જ નથી એવું થાય છે !

તેમ, ત્યાં કર્મબંધનો ભાર કેટલો વધશે, કુસંસ્કારોને આવા ઊંચા ભવમાં નબળા પાડી દેવાને બદલે મજબૂત કરવાની ભયંકરતા કેવી સર્જશે,

મન કેટલું આવેશવાળું થઈ બગડશે, ને

૩૦૨

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-ચંડકોશિયાનું દષ્ટાન્ત (ભાગ-૧૮)

સામો કદાચ વચગાળે સુધરી જવાથી, એની સામે ભવિષ્યમાં કશું કરવાનું તો નહિ આવે, પણ પોતાના કાઢેલા બખાળા કેટલી ખરાબ અસર નિપજાવશે,

ઈત્યાદિ વસ્તુનો કોઈ જ વિચાર રહેતો નથી ! ત્યારે પ્રશ્ન થશે,

પાનિયું પકડવાનું બીજ :-

પ્ર.- પ્રશ્ન થશે કે આવું પાનિયું પકડવાનું કેમ થાય છે ?

ઉ.- દિલની તુચ્છતા, અને અસહિષ્ણુતા, તથા સ્વાર્થાધિતા અને ઉચ્ચ કર્તવ્ય-શૂન્યતા એ કારણ છે. દિલ પહોળું હોય, વિશાલ હોય, તો સામાનો નજીવો તો શું પણ મોટો અપરાધ પણ એ વિશાલ દિલસાગરમાં ક્યાંય સમાઈ જાય. દિલ સહિષ્ણુ હોય તો, સામાનો કમમાં કમ વાણીનો અપરાધ દિલમાં એકદમ ગરમી ન લાવી શકે. તેમ, સ્વાર્થ હોય, પણ સ્વાર્થાધિતા ન હોય તો પોતાના સ્વાર્થ ઉપર આવતું સામાન્ય આક્રમણ એવું ખળભળાવી ન મૂકે કે જેથી ઝટ એની જ માનસિક ગડમથલ અને વાચિક બખાળા બસ શરૂ થઈ જાય. તેમ એ પણ એક હકીકત છે કે

જીવનમાં કોઈ ઊંચા આદર્શ અને સાત્ત્વિક કર્તવ્યોએ પ્રધાન સ્થાન જમાવ્યું નથી હોતું તેથી જ તુચ્છ બાબતો ઝટ દિલનો કબજો લઈ લે છે. કાચિક આક્રમણની આગળ વાચિક આક્રમણ તો તુચ્છ ગણાય.

ઉન્નતિની ચાવી :-

ઉન્નતિની આ એક મહાન ચાવી છે કે જો ક્ષુદ્રતા, ખળભળાટ, આવેશ, વિકલ્પો અને તુચ્છ ચેષ્ટાઓ વગેરેથી બચવું હોય તો જીવનમાં ઊંચા આદર્શ અને સાત્ત્વિક કર્તવ્યને પ્રધાન સ્થાન આપો; જેથી મગજ એમાં રમ્યા કરવાથી અને કાયા એમાં જ ઓતપ્રોત રહેવાથી બીજી-ત્રીજી ગડમથલમાં નહિ પડાય. એમ ન સમજતા કે ગૃહસ્થને એવા શા ઊંચા આદર્શ અને સાત્ત્વિક કર્તવ્ય હોઈ શકે ? ગૃહસ્થને પણ મોક્ષ, વીતરાગતા, ઉચ્ચ ચારિત્ર ઉચ્ચ દેવગુરુ ભક્તિ અને ક્ષમાદિગુણો વગેરેના આદર્શ હોઈ શકે છે; તેમજ એની કક્ષા મુજબના સાત્ત્વિક કર્તવ્ય પણ મન-વચન-કાયાથી કરવાના રહે છે. દા.ત.

આશ્રિતો અને બીજાને વાત્સલ્ય દાખવવા, પ્રસન્ન રાખવા વગેરેનાં યોગ્ય કર્તવ્ય છે, જે બાહુબલજી રાજસભામાં ય કહી રહ્યા છે; માટે તો એ ભરતના દૂતે અનિષ્ટ ઉદ્ગારો કાઢીને ગયા પછી કષાયભર્યું એનું પિંજણ કરતા નથી, એની પાછળ વિકલ્પો કરતા નથી. એમ,

શક્ય પરોપકારનાં નિશ્ચિત કર્તવ્ય છે, દાનાદિ સુકૃતો છે,

માર્ગાનુસારી જીવનનાં સત્કૃત્યો છે, યોગ્યતા વિકસાવનારા ગુણો છે,

વગેરે વગેરે કેઈ જાતનાં કર્તવ્ય બજાવવાના ઊભાં છે, એમાંથી એકેક યા અનેક કર્તવ્ય સિદ્ધ કરવા માટે મનમાં નિર્ધાર થઈ જવા જોઈએ, દિનરાત એની રટણા રહેવી જોઈએ, એની પૂંઠે લાગવું જોઈએ. પછી પેલું ભૂત સ્થાન નહિ પામી શકે, વસ્તુ બનવાની બનવા કાળે બની ગઈ, પછી એના માનસિક વિકલ્પો-ખળભળાટ, વાચિક બખાળા વગેરે માટે સમય જ નહિ હોય; સત્કર્તવ્યોની વિચારણાથી કબજે કરાયેલા મનમાં એની જગા જ નહિ હોય.

આજે દુનિયામાં પણ એવા માણસો જડશે કે જેમણે કોઈને દુન્યવી કર્તવ્ય પકડી લીધા હોય છે. દા.ત. પ્રયોગશાળામાં વિજ્ઞાનની શોધો કરનાર વૈજ્ઞાનિકો, ગણિતમાં નવી નવી ગડમથલ કરનાર ગણિતશાસ્ત્રીઓ, સંગીત ઊંચામાં ઊંચું કેમ ગાવું એ માટે મથનારાઓ, વાર્તા લેખકો, કાવ્ય રચનાર... આવેને પૂર્વે કહેલા ભૂત નથી વળગતા, તેથી કોઈના બોલી-કરી જવા ઉપર હવે એના જ વિકલ્પો-બખાળા વગેરે નાચ એ નથી કરતા. મોટમોટી ઉદ્યોગ મીલ ચલાવનારા, ચારે બાજુ પેઢીઓનો પથારો પાથરી બેઠેલાઓ, અરે ! એક જ દુકાનને પણ બહુ વિસ્તારનારા, અથવા જીવનમાં કોઈ ને કોઈ મહાશોખ ઊભો કરનારા... એવા એવાને પણ કુરસદ નથી હોતી. કેમકે જીવન-વ્યાપી કોઈ ને કોઈ કર્તવ્ય પકડાઈ ગયું છે, ત્યારે શું ધર્મી જીવોની પાસે એવાં કોઈ શુભ કર્તવ્ય નથી કે એ વિકલ્પો, આવેશ અને બખાળામાં ચઢે ?

કદાચ શારીરિક નહિ તો માનસિક કર્તવ્ય કેટલાંય છે ! જેવાં કે,

પરમાત્માની નવા નવા વિશેષણોથી, નવી નવી ઉપમાઓથી, નવા નવા શ્લોકો-કાવ્યોથી સ્તુતિ રચવાનું કર્તવ્ય,

નાસ્તિકના પ્રશ્નો સામે દુન્યવી દષ્ટાન્તો શોધી ઉત્તરો ઊભા કરવાનું કર્તવ્ય,

શાસ્ત્રોક્ત તત્ત્વોને જીવન પ્રસંગોમાં ઘટાવ્યે જવાનું કર્તવ્ય,

કોઈ પણ પદાર્થ, પ્રસંગ અને પ્રવૃત્તિને આંતર દષ્ટિએ, દીર્ઘ પરિણામની દષ્ટિએ, કે આત્માનું ઉપકારક કોઈ ને કોઈ સારું તત્ત્વ એમાંથી શોધી કાઢવાની દષ્ટિએ જોવાનું કર્તવ્ય,

નવી નવી વૈરાગ્ય ભાવનાઓ ઊભી કરવાનું કર્તવ્ય,

આવાં તો કેઈ કર્તવ્ય ઊભાં કરી શકાય. તો ધર્મીઓ પાસે શું આવું કોઈ કર્તવ્ય નથી કે જીવનનો અમૂલ્ય સમય ખોટા વિકલ્પો, નિંદાઓ, આવેશો, ખળભળાટ અને ગડમથલોમાં લગાડી દે છે ? ત્યારે એમાં શું એકલો સમય જ બગડે છે ? ના મહાકોમળ અને મહાકિંમતી મન પણ બગડે છે ! પ્રાપ્ત કરેલી ધર્મભાવનાઓ નષ્ટ થતી જાય છે ! ધર્મી તરીકેની આબરૂ બગડે છે ! ભાવી ભવો બગડે છે ! આટલી

ઊંચી પ્રાપ્ત કરેલી વર્તમાન ચઢતી બગડે છે !

ઊંચા કર્તવ્ય જીવનમાં વણી લીધા પછી તો કેટલાય અકાર્યો અને દુર્ગુણોમાંથી બચી જવાય છે !

ઊંચા આદર્શ નજર સામે રાખ્યા કરવાથી કેટલાય દોષ-દુષ્કૃત્યો સેવવાનું મન જ થતું નથી.

કરો, આ કરો. જીવનમાં જેનો રસ હોય તેવું કોઈ પણ સત્કર્તવ્ય, એક યા અનેક એવા ઊભાં કરી દો, કે જેની લગની લાગી જાય ચોવીસે ય કલાક એની ધૂન લાગી જાય. બીજા કાર્યો મૂકી દેવાની આ વાત નથી, પણ એમાંથી જરા નવરા પડ્યા કે આ લગનીવાળા કર્તવ્યમાં આત્મા પરોવાઈ જવો જોઈએ. કદાચ કાયાની ક્રિયાથી નહિ, તો વાંચન કે ગુણગાનથી, તે ય નહિ તો માનસિક વિચારણા-ભાવનાથી. કમમાં કમ એ કર્તવ્યની અનુમોદના, એના ઉપદેશનાર દેવ-ગુરુના કૃતજ્ઞતાભર્યા સંસ્મરણ, એને બજાવનાર પૂર્વપુરુષોના જીવન સ્મરણ, એ કર્તવ્યના મહાલાભો..., વગેરે વગેરેમાં મન પરોવાઈ જાય. આ જો આવડે તો કહો પછી ફજૂલ વાતોના વિકલ્પો, ખળભળાટ, બખાળા, ગેઝેટીંગ, નિંદા, નિંદાપ્રવૃત્તિ વગેરેને ક્યાંથી સ્થાન મળે ? બાહુબલજી જેવા મહાપુરુષોમાં આમ આદર્શ અને કર્તવ્યની સજાગતા હતી, તો ખોટાં પિંજણ, વિકલ્પો વગેરેને સ્થાન નથી મળતું. એથી જ એવી શક્તિ વિકસતી જાય છે કે જે મહાપરાક્રમે પહોંચાડે છે. આંતરશક્તિના વિકાસ કરવા હોય તો ખોટાં પિંજણ વગેરેને ટાળવા જ પડશે.

નિંદાપ્રવૃત્તિ એ દોષ હોવાનું ભાન :-

બાહુબલ પાસેથી દૂત તો ભરત પાસે જવા નીકળ્યો પણ રામ તો રમી ગયા છે ! નિરાશ છે ! પહોંચ્યો અયોધ્યામાં, આવ્યો ભરત પાસે. એને પૂછ્યું ભરતે, ‘જઈ આવ્યો ? કેમ, ભાઈ છે તો કુશલ ને ?’

જુઓ ખૂબી, પ્રેમ ભર્યો પડ્યો છે. બાહુબલીની જેમ જ પ્રશ્ન પૂછે છે, આ યોગ્યતા સહજ છે ! દૂત હોશિયાર છે ને ? એટલે ચાલાક ઉત્તર કરે છે, ‘મહારાજ ! આપના એ ભાઈનું અકુશલ કરનાર જગતમાં છે કોણ ?’

કેવી ખૂબી કરી, સ્વામીનું ગૌરવ ગાઈને બાહુબલીની ખુમારીનું, બલનું સૂચન કર્યું.

ભરત કહે છે : ‘હું જાણું છું, છે તો એ ગંધહસ્તી જેવો, કોઈની આજ્ઞા સહન ન કરે. પછી ?’

‘પછી શું ? મેં ધીમે ધીમે આપનો સંદેશ કહ્યો, આપની આજ્ઞા સંભળાવી, છેલ્લે સેવામાં આવી જવાને કહ્યું.’

‘પછી ?’

‘પછી ? પછીનું શું પૂછો છો ? પોતાના ખભા તરફ નજર કરી મને કહ્યું, ‘તું દૂત છે, અવધ્ય છે, તને ન મરાય, એમ કહી એમણે તો મદાંધતાથી આપને આવી જા-’ એમ કહેવરાવ્યું છે, એમ કહીને દડાની જેમ ઉછાળ્યાની વગેરે તમામ વાત થઈ હતી તે એવી કુશલતા પૂર્વક કરી કે જેથી ભરતને ભારે ગુસ્સો ચઢે, ધમધમાટ થાય. પણ ભરતની વિશેષતા હવે દેખાય છે. ભાઈના પડકારથી લડાઈ કરવાનું પોતાના શિરે આવે છે ને ?

‘હું શું આવા ભાઈ સાથે લડાઈ કરું ? હરગીજ નહિ. ભાઈથી વિરોધ ? રાજ્યસમૃદ્ધિ તો મળે પણ બંધુ ક્યાં મળે ? બંધુની સામે લડાઈ કરવી એ નિંદાપ્રવૃત્તિ છે.’ બાહુબલીજીને જેમ નિંદાપ્રવૃત્તિના ત્યાગના ગુણનું ભાન છે તેમ ભરતને પણ છે. નિંદા-પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ એ મોટો ગુણ છે. અનિંદાપ્રવૃત્તિ એ ગુણ છે, નિંદાપ્રવૃત્તિ એ દોષ છે.

અહીં પણ પરિગ્રહે લડાઈ ઊભી કરાવી :-

મંત્રીઓ વહેંચ્યો, ત્યાં બે વાસણ ઓછા આવ્યા કે વધારે, થાય યાદવા-સ્થલી ! ભરતની ભાવના કેવી છે ! ‘બંધુ મળે, સંપત્તિ મળે, રાજ્ય મળે, ભાઈ ક્યાં મળે ?’ રાજ સંપત્તિની એને કિંમત નથી, ભાઈ એને મોંઘો લાગ્યો, ‘તે માલ મિલકત નકામી, તે જીવતર નકામું છે જ્યાં બંધુનો ઉપકાર નથી; જે દુઃખી જીવોની રક્ષામાં ખરયાતું નથી,’ આ ભાવનાએ તો લાખો કરોડોના દાન દેવરાવ્યા. ભરતે તો સંભળાવ્યું, ‘મારે લડવું નથી.’

પાસે બેઠેલો મંત્રી આ સાંભળી રહ્યો છે, એ કહે છે, ‘ન ચાલે, ચકરત્ન બહાર રહે છે, અંદર પેસતું નથી.’

‘ભલે ન પેસે, શી કમીના છે ?’

પણ વાત ત્યાં અટકે ? મંત્રીએ બાહુબળે કરેલું અપમાન, એનું અભિમાન-ઉદ્ધતાઈ વગેરે ગમે તેમ સમજાવીને યુદ્ધ કર્યું ઊભું ! પરિગ્રહ આ કરાવે. મંત્રી વગેરે પરિગ્રહ જ છે ને, લડાઈ ઊભી કરાવી. લડાઈ થઈ તેમાં ઠરાવેલા ચારે યુદ્ધમાં ભરત હારી જવાથી હવે ચક્ર મૂકે છે. એક ગોત્રમાં ચક્ર ચાલે નહિ તેથી પાછું આવ્યું. બાહુબલને એથી ભારે ગુસ્સો ચઢ્યો, ભરત પર મૂઠ્ઠી ઉગામી, પણ ‘આ મૂઠ્ઠીથી શું થાય ? ભાઈ જેવો ભાઈ મરી જાય તો ?’ એમ વિચારી એ મૂઠ્ઠીએ કેશનો લોચ કર્યો. ભરતથી ડરીને નહિ પણ ‘જગતને મુક્તિની કૂચ કરાવનારા, જગતના તારક, એવા શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનના પુત્રો જડ જમીન ખાતર લડી એમાંનો એક બીજાનો ઘાત કરનારો થયો !’

જગતના ઇતિહાસમાં આ લખાય; માટે આવી નિંદ્રાપ્રવૃત્તિ ન થાય.

નિંદ્રાપ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કર્યો, પગલું ઉપાડતાં જ કેવલજ્ઞાન ! :-

બાહુબલીએ કેશનો લોચ કર્યો, ભરત ચક્રવર્તી હાથ જોડી ક્ષમા માગે છે, ભારે પશ્ચાત્તાપ કરે છે, ચોધાર આંસુએ રેડે છે, પણ આ મહાત્મા તો પ્રશમરસમાં કાઉસ્સગ્ગધ્યાને. ભરતચક્રી તો બાહુબલીના પુત્રને એનું રાજ્ય આપી ચાલ્યો પણ પોતે બાહુબલી ક્યાં ? ત્યાં જ ! ભર ઉનાળો, નીચે તપે, ઉપર તપે, ભર ચોમાસું, એકધારો વરસાદ, ભર શિયાળો કાતીલ ઠંડી પણ લેશ ચસક્યા નહિ બાહુબલી. બાહુબલીએ કેવું કર્યું ? ક્યાંની ચડાઈ ક્યાં કરી ? પગથિયાં બદલ્યાં. ત્યાં થોડુંક બાકી રહ્યું ! કેવળજ્ઞાન હાજર છતાં, ફરતું રહ્યું, આવતું અટક્યું ! એવું ભૂત ભરાયું, ‘મને હજી કેવલજ્ઞાન થયું નથી, નાના ભાઈઓને કેવલજ્ઞાન થયું છે, નાનાને કેમ નમાય ? કેવલજ્ઞાન થયા પછી જાઉં તો નમવું ન પડે.’ એમને એ ખ્યાલ ન આવ્યો કે, ‘હું કેમ નમું ?’ એ તો ગર્વ છે, એ ઘાતિકર્મના ઉદય છે, એ ઉદય સુધી કેવળજ્ઞાન-તેરમું ગુણસ્થાનક તો ન આવે, પણ વીતરાગતા પણ ન આવે.’ બાર મહિને ભગવાને મોકલેલી બહેનોએ ભાન કરાવ્યું, આમ કેવલજ્ઞાન ન થાય, ‘વીરા મોરા, ગજ થકી ઉતરો; ગજ ચડે કેવલ ન હોય.’ એમને ભાન થયું, ‘હું ભૂલ્યો, આ કહેનાર પ્રવ્રજિત બહેનો છે, એ યોગ્ય જ કહે, એ ભાઈઓ અનંતજ્ઞાની છે, હું છબસ્થ છું, અનંતજ્ઞાનીના ચરણમાં નમું નહિ તો મેલ જાય શી રીતે, પવિત્ર થાઉં શી રીતે ? મારું આ અભિમાન, એ નિંદ્રા છે. બસ, હમણાં જ જાઉં, કેવળજ્ઞાની મહર્ષિઓના ચરણે વંદના કરું...’ આ વિચાર કર્યો, નિંદ્રાપ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કર્યો, ભાઈઓને નમવા જવાની ભાવના ચઢતી છે, ને પગલું ઉપાડ્યું કે તરત કેવલજ્ઞાન !

અંગર્ષિ અને રુદ્રકનું કથાનક

(વ્યવહાર અને નિમિત્તના આધારે જ કેવી કેવી ખાસ ઘટના બને છે એનું એક સુંદર શાસ્ત્રીય કથાનક છે. - પ્રકાશક)

માનાકાંક્ષા અને સ્વાર્થલંપટતા માનવ-યોગ્ય ગુણોનો પણ કચરઘાણ કાઢે છે.

એક નગરમાં કૌશિકાર્ય નામના એક ઉપાધ્યાયની પાસે બે વિદ્યાર્થી ભણતા હતા. એમનાં નામ અંગર્ષિ અને રુદ્રક. અંગર્ષિ સ્વભાવે સૌમ્ય તથા ગુણીયલ બહુ; અને રુદ્રક અડિયલ બહુ, તેથી રુદ્રક અંગર્ષિ પ્રત્યે મત્સરભાવ રાખતો. દુનિયામાં આવું બહુ બને છે. જાતે ગુણીયલ થવું તો દૂર રહ્યું પણ સામાના ગુણને જોયા પછી પચાવવા મુશ્કેલ છે. ત્યારે પચાવવાનું બીજેય ક્યાં મુશ્કેલ નથી ? પક્વાન્નનું ભોજન જમવું સહેલું પણ પચાવવું કઠીન ! પૈસા-કમાવવા સહેલા પણ પચાવવા ભારી ! કેમકે ઝટ અભિમાન-ઉન્માદાદિનું અજીર્ણ થતાં વાર નહિ. પુણ્યાઈ હોય એટલે માનકીર્તિ કે સેવાચાકરી સહેજે મળી જાય; પરંતુ એને પચાવવી કેટકેટલી મોંઘી છે ! કેમકે ત્યાં અક્કડતા, અતડાઈ, રોફ વગેરે દોષો જાગવાનું સુલભ દેખાય છે. દુનિયામાં માન સેવા મેળવનારા માણસોએ જો એને પચાવી જાણી હોત તો જગતને માટે એ મહાન આશીર્વાદરૂપ અને સુખદાતા બન્યા હોત. એમ બીજાની સુખસંપત્તિ કે ગુણોનું દર્શન પણ હજીય મળી જાય; પરંતુ એને પચાવી જાણવું એ યોગ્યતા ઉપર અવલંબે છે. યોગ્યતાના અભાવે ઈર્ષ્યા-દ્વેષ-અધમ વિચારણા વગેરે જન્મે છે. એથી સામાને શું નુકસાન ? નુકસાન પોતાને. પોતે ગુણી કે વધુ ગુણી બનવાને બદલે ગુણો ગુમાવી, દોષોને પોષીને દીર્ઘકાળ દુર્ગતિમાં દુઃખોથી પીડાય છે. આ કેવી કરુણ દશા ! આના પ્રસંગમાં બે વસ્તુ ખાસ લક્ષમાં રાખવી જોઈએ છે.

(૧) એક તો એ કે કદીય સામાના ગુણ જોઈને આપણે ઊંચા-નીચા ન થવું, આપણું મન ન બગાડવું. જેમ કદાચ સામાનું નાક સુંદર છે, ને આપણું નાક સારું નથી, તો તેથી કાંઈ આપણા નાકને વધુ બગાડાતું નથી; એવી જ રીતે ગુણો વગેરે સારી વસ્તુ માટે સમજવાનું છે.

(૨) બીજું એ કે આપણામાં ગુણો છે, પણ બીજાઓ એની નિંદા-ઈર્ષ્યાદિ કરે છે, તો તેથી આપણું કાંઈ બગડતું નથી; માટે આપણે મન બગાડી સામા ઉપર દ્વેષ કરવાનું ન કરવું. આપણે આપણી પોતાની લઘુતા વિચારવી કે, ‘મારામાં શું માલ છે?’ તેમ સામાની દયા-મૈત્રી ચિંતવવી કે ‘બિચારા કર્મ બાંધે છે. એમનું ભલું થાઓ.’

રુદ્રકની રૌદ્રતા :- એક વખતે ઉપાધ્યાયે બંનેને સવારના સમયે જંગલમાંથી લાકડાં લઈ આવવા કહ્યું. રુદ્રક તો ત્યાંથી નીકળી કાર્ય ભૂલી દેવડીઓમાં રમવા કરવા રહી ગયો. તે ઠેઠ મધ્યાહ્ને દૂરથી જ્યારે અંગર્ષિને લાકડાંનો ભારો લઈને આવતો જોયો, ત્યારે ચોંક્યો ! તેને યાદ આવ્યું; હાય કરતો દોડ્યો ! નદીના કાંઠેથી એક ડોશીને લાકડાંનો ભારો લઈને આવતી જોઈ. રુદ્રકને ગભરામણ તો હતી જ કે ‘લાકડાં લીધા વિના એમજ પાછો જાઉં તો ગુરુજીને શું જવાબ આપવો ? અંગર્ષિની સામે ફજેતી થાય, ગુરુજી ઠપકો આપે.’ વગેરે. તેથી અંતરમાં રૌદ્ર ભાવના ઊઠી. ડોશી પાસેથી પડાવીને નહિ પણ ડોશીને મારી નાખીને એનો ભારો લઈ જવાનું મન થયું. કેમ વાડ ? એટલા જ માટે કે પડાવવામાં ખેંચાખેંચ થાય અને કોઈ આવી ચઢે તો ? અથવા, જોસથી પડાવી તો લીધો, પણ ડોશી ગામમાં ફરીયાદ ઉઠાવે તો ? માટે ‘મારી નાખું એને,’ એવું નક્કી કર્યું. અહાહા ! કેવી કૂરતા !

માનાકાંક્ષા અને સ્વાર્થલાલસાથી ખાસ બચો :- સ્વમાનની લાલસાવાળો જીવ જાણે વિફરેલા વાઘ જેવો ! સ્વાર્થ ગમે તે પ્રકારે સાધવાની હઠવાળો, એ તો રાક્ષસી કાળી લેશ્યા કરવામાં અચકાશે નહિ. એવી કાળી લેશ્યાની અસર નીચે ઘોર હિંસા, ભયંકર જૂઠ, કાળી ચોરી, વગેરે પાપ આચરતાં સંકોચાવાનો નહિ. માનવતાનું ત્યાં સરાસર દેવાળું નીકળે, એમાં કોઈ નવાઈ નથી. **માનાકાંક્ષા અને સ્વાર્થલંપટતા માનવ-યોગ્ય ગુણોનો પણ કચ્ચરઘાણ કાઢે છે,** એ ગુણો વિસરાવે છે, તો દૈવી ગુણોની શી વાત કરવી ? એવા માનવતાનું દેવાળું કાઢનારની પાપલીલાથી દુનિયા ત્રાસે છે, પણ એ જોવાતું નથી કે એવી કૂર પાપલીલાના કારણભૂત માનાકાંક્ષા અને સ્વાર્થાધિતા જ્યાંસુધી ઘટે નહિ ત્યાં સુધી એના ઉપરના પાશવી કૃત્યો ક્યાંથી અટકવાના હતા ? પોતાના આત્માનું સંરક્ષણ કરવા માટે હિંસા-જૂઠ-અનીતિ વગેરેને તિલાંજલિ આપ્યે છૂટકો છે; અને એ માટે માનાકાંક્ષાને બદલે લઘુભાવ કેળવવાની જરૂર છે. તેમજ પોતાના અનંત ગંજાવર દોષોભરી પોતાની સ્થિતિની મુખ્ય સમજ જોઈએ. મહાન પુરુષ બનવાનો આજ રસ્તો છે.

નિમિત્તની પ્રબળતા :- રુદ્રક ભાનભૂલો થયો. શાથી ? આત્મામાં અયોગ્યતા તો હતી જ. પરંતુ આ ડોશીના દર્શનનું નિમિત્ત મળી આવતાં કૂરતા પ્રગટ થઈ. નિમિત્ત કેવું બળવાન છે ? માટે જ જ્ઞાનીઓ ખરાબ નિમિત્તથી આઘા રહેવાનું અને સારા નિમિત્તો સતત સેવવાનું કહે છે. સોનગઢી મતવાળા પણ નિમિત્તોને સેવે છે; ‘ચાલો મહિનો ફુરસદ છે તો સોનગઢ જઈએ’ એમ કરે છે પણ ‘ચાલો જુમામસીદમાં’ એમ નથી કરતા; કેમકે એ આલંબન સારું નથી, ઉપયોગી નથી. આટલું છતાં બિચારા સારી એવી સામાયિક-પ્રતિક્રમણ-પૂજા-વ્રત-નિયમ-ચારિત્ર વગેરે તારક ક્રિયાના સુંદર નિમિત્તને ઉડાવે છે !! એ એમની મોહમૂઢતા અને દયાપાત્રતા સૂચવે છે.

અંગર્ષિ પર આરોપ :- રુદ્રકે એકદમ ડોશી સામે જઈ એની ડોક મરડી મારી નાખી; લાકડાંનો ભારો પોતાના માથે લઈ ઝટપટ બીજા ટૂંકા રસ્તે ગુરુ પાસે પહોંચી જઈ પોકારે છે “ગુરુજી ! ગુરુજી ! આપ જાણો છો હજી અંગર્ષિ કેમ નથી આવ્યો ? આટલો બધો વખત એ દેવડીઓમાં ફર્યો, અને મને આવતો દેખી ગભરાતો ગભરાતો બિચારી એક ડોશીને ડોક મરડી મારી નાખી એનો લાકડાંનો ભારો લઈ હવે શાણો થતો આવી રહ્યો છે.” કાચા કાનના ગુરુ આ સાંભળી અંગર્ષિ ઉપર ગુસ્સે ભરાણા.

જુઓ આ પણ નિમિત્તની બલિહારી ! શાંત અને પ્રેમી ગુરુ રુદ્રકના બોલના નિમિત્તથી અંગર્ષિ ઉપર ક્રોધ અને દ્વેષવાળા બન્યા. અહીંયાં જે કહેવું કે “એમાં નિમિત્ત તો માત્ર હાજર હોય જ એટલું જ, બાકી એ કાંઈ કરતું નથી માટે કારણ ન કહેવાય;” એ ખરી રીતે વસ્તુસ્થિતિનો અપલાપ કરવા જેવું છે. કેમકે નિમિત્તકારણની ગેરહાજરીમાં ક્યાંક કાર્ય બનેલું દેખાતું નથી. હાજરીમાં બીજી સામગ્રી હોય તો કાર્ય અવશ્ય થતું દેખાય છે. આમ જેની હાજરીથી જ કાર્ય નીપજે છે, જેની ગેરહાજરીમાં કાર્ય નથી જ નીપજતું, જેના હાજર થવાના વિલંબે કાર્ય બનવામાં પણ વિલંબ દેખાય છે. એનું જ નામ કારણ છે. આ વ્યાખ્યા જેવી ઉપાદાનમાં લાગુ પડે છે, બરાબર એવી જ નિમિત્તમાં લાગુ પડે છે. તો પછી ‘ઉપાદાન એ કારણ ખરું, અને નિમિત્ત એ કારણ નહિ.’- એવો ભેદ શાથી ? આ તો એવું થયું કે ‘મોટા મગનકાકાની વહુ તે તો કાકી ખરી; પણ નાના છગનકાકાની વહુ એ કાકી નહિ; એ તો માત્ર કાકાની ઘરવાળી !’ અસ્તુ.

અંગર્ષિ અને રુદ્રકનું કથાનક

ગુરુ વિદ્યાર્થીના અંતર : એટલું ખાસ ધ્યાનમાં રહે કે આ દુનિયા ઉપર બનતા હજારો પ્રસંગો પરથી એ સિદ્ધ હકીકત છે કે ‘નિમિત્તો અને આલંબનો જબરદસ્ત અસર કરે છે. ખાસ રીતે નવીન કાર્યો સરજાવે છે.’ ઉપાધ્યાય કૌશિકાર્ય રુદ્રકના દંભી વચનના નિમિત્તને પામી અંગર્ષિ પર એવા ગુસ્સે થઈ ગયા કે જ્યારે અંગર્ષિ બિચારો લાકડાના ભારા સાથે થાક્યો-પાક્યો મકાને આવી ચઢ્યો કે તુર્ત જ એને ધૂતકાર્યો ‘નાલાયક ! ચાલ્યો જા અહીંથી, અહીં તારું કામ નથી.’ ક્રોધ અંધ સર્પ છે. એ ગમે ત્યાં ડસે છે. ક્રોધમાં કરેલ કામ અંતે પોતાને નુકશાનકારી અને પસ્તાવો કરાવનારું બને છે. તેથી ડાહ્યો માણસ પોતાના હેયાને તપાસી લે છે. પોતાના હેયામાં જો કોઈના પર રોષ જાગ્યો છે, તો એટલીવાર બોલવા-ચાલવામાં અટકી જાય છે. તેથી ઘણા અનર્થથી બચી ઉપરથી સામાનેય અંતે ગુણકારી બને છે. અહીં પણ ગુરુ-વિદ્યાર્થીમાં આ ફરક પડવાનો છે. ગુરુ ગુસ્સામાં છે; ત્યાં નિર્દોષ અંગર્ષિનો બળતા તાપમાં કલાકોની મહેનત કરી લાકડાં લાવવાનો થાક ક્યાં જોવાનો હતો ? અરે ! એ તો શું પણ એની વર્ષોની યોગ્યતા પણ ક્યાં જોવી હતી ? જ્ઞાની ભગવંતો ક્રોધને આંધળો કહે છે તે સાચું જ છે; અને અંધતામાં શા અકાર્ય નહિ થાય ? માટે જ હંમેશા દેખતા રહેવા માટે મનમાં ક્રોધને જરાય પેસવા દેવા જેવો નથી. એટલે જ સદા સમતા અને સૌમ્યતાને સુવાસની જેમ હૃદયકમલનો સ્વભાવ બનાવી દેવો જોઈએ. જેથી આવા કોઈ કસોટીના પ્રસંગે મહાત્માની વર્તણૂક જાળવી શકીએ. અંગર્ષિએ એજ કર્યું. એમાં પોતાનું બગડ્યું નહિ, મહા સુધર્યું.

અંગર્ષિની ઉત્તમતા અને સત્ત્વ : ગુરુના વચનને માથે ધરી અંગર્ષિ ચૂપચાપ ત્યાંથી નીકળી ગયો. પહોંચ્યો નગરની બહાર. એક ઝાડ નીચે ઊભો વિચારી રહ્યો છે. જો જો એની વિચારણામાં કેટકેટલું સત્ત્વ ભરેલું છે ! એમ સમજતા મા, કે બીજાના દોષો વિચારી ધમધમવામાં સત્ત્વ છે. અને જાતના દોષ જોઈ સ્વાત્માને નિંદવામાં કાયરતા છે. આવું નથી; બલકે તેથી ઊંધું છે. પરદોષદર્શન અને ધમ-ધમાટમાં જ કાયરતા અને તામસીવૃત્તિ છે. ત્યારે સ્વદોષની જાંચ અને સ્વાધમતાના ખ્યાલમાં સાત્ત્વિકતા છે. હવે આ સર્વોચ્ચ માનવભવમાં હલકટ તામસભાવ કે ઉત્તમ સાત્ત્વિક ભાવ, એ બેમાંથી શું ખપે છે, અને તો શું કરવું જોઈએ, એ જાતે વિચારી લેવા જેવું છે. અંગર્ષિ ગુરુનો જરાય દોષ જોતો નથી. રુદ્રકની ચઢવણીની તો એને ખબરેય નથી; અને હોત તોય એના પર ગુસ્સે થાય એવો એ નથી. અંગર્ષિ સાધુ નથી હોં ? ગૃહસ્થ છે. છતાં સુબુદ્ધ હોવાથી ઉચ્ચ સમતા અને

સ્વાત્મ દર્શનને જ અવલંબે છે. કેમ ? પોતાનામાં પ્રકૃતિ-સૌમ્યતા નામનો એક મહાન ગુણ છે તેથી. શાસ્ત્ર ધર્મ પામવાની યોગ્યતાના ઘરમાં આ ગુણ પણ મૂક્યો છે. આ ગુણના લીધે માણસ જ અનુચિત વિચારથી બચી જાય છે. પ્રકૃતિસૌમ્યનો સ્વભાવ ચંદ્રની માફક એવો ઠંડકભર્યો રહે છે કે કષાયની ઉગ્રતા કે વિષયની વિહ્વલતા જાગવાની વાત નહિ.

જીવનતપાસ : અંગર્ષિ વિચારે છે, ‘અહો ! મેં ક્યાં ભૂલ કરી ? મારાથી ક્યાં અપરાધ થઈ ગયો ? જરૂર હું અપરાધી છું. તે વિના કાંઈ ચંદ્ર જેવા ગુરુજીમાંથી અંગારવૃષ્ટિ થાય નહિ.’ અંગર્ષિનું મન ઘણું ફેંદે છે; આજનો દિવસ, ગઈ કાલનો, ગયું સપ્તાહ, ગયો માસ-વર્ષ, યાવત્ પસાર થયેલું આખું સ્વજીવન તપાસે છે પણ એક દોષ દેખાતો નથી. કહો જોઉં, જીવન કેવું જીવ્યો હશે ? પ્રકૃતિએ સદા સૌમ્ય માણસ પ્રાયઃ કોઈ દોષ નહિ સેવે. કેમકે સૌમ્યતામાં હૈયું કોમળ રહે છે, નિષ્કુર નથી બનતું. ત્યારે નિષ્કુર હૈયાથી સહેજે પાપ થઈ જાય છે. તેથી કદી હૈયાને નહીર ન બનવા દો. તો પાપથી બચાશે.

કેવળજ્ઞાન : વ્યવહારથી નિશ્ચયમાં : અંગર્ષિને આ જીવનનો અપરાધ ન જડ્યો. પણ રટણા ચાલુ છે. તેથી ત્યાં જાતિસ્મરણ જ્ઞાનથી પોતાનો પૂર્વ ભવ હુબહું યાદ આવ્યો. એમાં તત્ત્વની ખબર પડી; મોક્ષમાર્ગની જ્યોતિ જાગી; એ વૈરાગ્યભાવનામાં ચઢ્યા; “અહો ! એક છૂપેલા પાપે, જો આવું જીવનભરનું કરેલું સારું બધું જ જાણે ધૂળધાણી થઈ જાય એવું ફળ આપ્યું, તો કોણ જાણે મારા આત્મામાં છૂપાયેલા બીજા તો કેટલાય ભયંકર પાપો હશે ? કેવો હું ?...” એવી કોઈક આત્મનિંદામાં અને સંસારથી અલિપ્તતાના રંગમાં ચઢ્યા, ક્ષપકશ્રેણિ માંડી, કેવળજ્ઞાન ત્યાં જ ઉપાજર્યું !! ગવેષણા, વૈરાગ્યભાવના, આત્મનિંદાના સંકલ્પો આ બધા માનસિક વ્યવહારમાર્ગે મહાનિશ્ચયમાર્ગે જગાડ્યો ને સર્વજ્ઞ બનાવ્યા. તો વ્યવહારમાર્ગે કેટલો બધો ઉપયોગી ?

નિમિત્ત પણ કેવું બળવાન ! ગુરુના ગુસ્સાએ અંગર્ષિને તો સ્વાત્મનિરીક્ષણ કરવાની એવી તક આપી કે એ એમાં લોકાલોકનું અને અનંતકાળનું નિરીક્ષણ કરનાર બન્યા. ત્યાં દેવતાએ મહિમા કર્યો; અને નગરમાં જાહેરાત કરી કે ‘આ રુદ્રકે ડોશીને મારી એનાં લાકડાં પડાવી લઈને ખોટો આરોપ અંગર્ષિ મહાત્મા પર મૂક્યો છે.’ ગુરુ આકાશવાણી સાંભળી પસ્તાયા ! આ નિમિત્ત અને દેવતાના ઉત્સવનો વ્યવહાર, વાણીનો વ્યવહાર, એના પર ગુરુનો ક્ષમાયાચનાદિ વ્યવહાર, જુઓ કે, શું કામ કરે છે. કેવળજ્ઞાની મહર્ષિ અંગર્ષિ પાસે ઉપાધ્યાય આવીને ક્ષમા માગે છે; ને દેશના સાંભળી પ્રતિબોધ પામે છે. રુદ્રક પણ ત્યાં આવી પશ્ચાત્તાપ કરે છે; ને બૂઝે છે. સારા અંગર્ષિના નિમિત્તકારણે બધું સારું બને છે. સારા વ્યવહારથી કાર્ય જલદી સીઝે છે.

